

BUDAPESTI SZEMLE

A MAGYAR TUD. AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

VOINOVICH GÉZA

KÉTSZÁZ ~~húsz~~ KÖTET

(596., 597., 598. SZÁM)

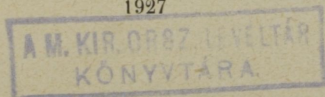

BUDAPEST

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

1927

TARTALOM.

DXCVI. SZÁM.

	Lap
A PILIS HEGYÉN. — Prohászka Ottokártól	1
GAZDASÁGI IMPERIALIZMUS. — Bernát Istvántól	18
BEETHOVEN ÉS AZ ESTERHÁZYAK. — Papp Viktortól	45
A POLGÁRSÁG ÉS A MODERN VILÁGFELFOGÁS. — Nagy Józseftől	65
KOSSUTH LAJOS ÍROTT HÍRLAPJAI. (I.) — Vízota Gyulától	95
OLASZ MEGBÉKÉL. — Elbeszélés. — Bibó Lajostól	114
KÖLTEMÉNYEK: 1. <i>Elmegyek meghalni...</i> — 2. <i>Így ballagok a magyar úton...</i> — Sajó Sándortól. — <i>A drótok zúgtak-búgtak.</i> — Novák Sándortól	130
SZEMLE. — <i>A régi és az új magyar irodalom.</i> — Császár Elemértől	133
ZENE: 1. <i>Megemlékezés Beethoven halálának századik évfordulójáról.</i> — Berzeviczy Alberttől.	
2. <i>Fanni.</i> — Papp Viktortól	142
IRODALOM. — <i>Vargha Gyula új költemény-kötete.</i> — (Vargha Gyula: <i>Hamvadó tüzek</i> .) — Kéky Lajostól.	
2. <i>Az orvostudomány története.</i> — (Dr. Mayer Kolos: <i>Az orvostudomány története.</i>) — Lobmayer Gézától.	
3. <i>Nyílt levél a szerkesztőhöz.</i> — Mészöly Gedeontól.	149

DXCVII. SZÁM.

ANGLIA ÉS MAGYARORSZÁG ALKOTMÁNYOS FEJLŐDÉSE. — Gróf Andrássy Gyulától	161
LORD LOFTUS ÉS SZÉCHENYI. — Angyal Dávidtól	179
AZ OROSZ IRODALOM 1917-TŐL NAPJAINKIG. — Bonkáló Sándortól	194
KOSSUTH LAJOS ÍROTT HÍRLAPJAI. (II.) — Vízota Gyulától	231
KÖLTEMÉNYEK: — <i>A szavak</i> — <i>Kinos éj.</i> — <i>Holdas éj.</i> — Vargha Gyulától	253
A „TUDATTALAN” FELFEDEZÉSÉNEK ALKOTÁSLELEKTANI JELENTŐSÉGE. — Németh Antaltól	256
EGY MAGYAR HERCEG IFJÚKORA NAPOLEON IDEJÉN. (I.) — Hajnal Istvántól	264

SZEMLE. — Még egyszer: irodalmunk és a Kisfaludy-Társaság. — Berzeviczy Alberttől — — — — —	296
IRODALOM: 1. József főherceg könyve a világháborúról. (József főherceg: A világháború, amilyennek én láttam) — V. G.-tól.	
2. Románia háborús propagandája. — Szász Zsombortól.	
3. Sándor Lipót főherceg nádorsága. — (Mályusz Elemér: Sándor Lipót főherceg-nádor iratai. 1790—1795.) — Hajnal Istvántól.	
4. A Széchenyi-család története. — (Bártfai Szabó László: A sárvár- felsővidéki gróf Széchenyi család története.) — Horváth Jenőtol.	
5. A pataki diákvilág anekdotakincse. — (Panka Károly: A pataki diákvilág anekdotakincse.) — N. M.-tól.	
6. A Széphalom, a Szemle, az Ízlés, meg az Igazság. — Voinovich Gézától — — — — —	297

DXCVIII. SZÁM.

GYÓGYÍTÁS ÉS KURUZSLÁS. — Bálint Rezsőtől — — — — —	321
AZ ANGLIAI NAGY SZTRÁJK. — Csizik Bélától — — — — —	344
KULTURÁLIS ALAPÍTVÁNYAINK ÉS TRIANON. — Olay Ferencről	373
KOSSUTH LAJOS ÍROTT HÍRLAPJAI. (III.) — Viszota Gyulától — —	381
EGY MAGYAR HERCEG IFJÚKORA NAPOLEON IDEJÉN. (II.) — Hajnal Istvántól — — — — —	411
AZ OSZLOPOS ÓRA. — Herczeg Ferencről — — — — —	448
KÖLTEMÉNYEK: — Nem költő. — Trianoni vándor — Unokámnak. — Bárd Miklóstól — — — — —	455
IRODALOM: 1. Tisza István levelei. — Gróf Tisza István összes munkái. — Nagy Miklóstól.	
2. A Fioretti új magyar fordítása. — Rédey Tivadartól.	
3. Zilahy Lajos új regénye. — (Zilahy Lajos: A két fogoly.) — Kéký Lajostól.	
4. Gyulai Pál irodalmi emlékei. — (Papp Ferenc: Gyulai Pál irodalmi emlékei.) — Galamb Sándortól — — — — —	471

A PILIS HEGYÉN.

Aki Montolivetóban, az olasz bencés apátságban valamikor járt, annak első látszatra úgy tetszik, mintha nem is Montolivetóban, hanem Sienában járna. Minden Sienára emlékezteti: az pedig onnan van, mert azok, kik ezt a monostort, templomot és campanilét építették, akik ezeket a tujákat s ciprusokat s piniákat ide ültették, azok Sienában tanultak meg nézni és látni, vonalakat húzni s emeleteket rakni s a téglafalak vörös faltjait a méléző piniáknak haragoszöld keretébe foglalni. Montolivetóban ugyanis Siena lelkének s arculatának tükrözését látni, azt mondanám, hogy a sienai művészet itt Montolivetóban rándult ki a zöldbe.

Mennyit jártam-keltem, mennyit méléztam én is a Pilis hegyén, akár Szántóról, akár Esztergomból vagy Pomáizról jövet, s mikor a hajdan híres pilisi apátságnak forrásánál, ott a diófa alatt megálltam, úgy-éreztem, hogy nekem is itt meg kellene valamit látnom: meg kellene látnom Clairvaux-t, s ami vele kapcsolatos, a középkori Párizst s a Sorbonne-t, s meg kellene éreznem a filozófia első ébredését s annak harcait Nyugat-Európában; mert ami itt állt s itt élt, az onnan jött. De hát a Pilisen látni akarni Clairvaux-t, az antidialektikus ellenszenvektől s a misztika hevétől átjárt Clairvaux-t s Párizst s a Sorbonne-t, nem vakmerő gondolat-e ez? Nekem nem látszott vakmerőbbnek, mint az, ha valaki Montolivetóban meg akarja látni Sienát. Biztos, hogy mi is látnók a pilisi monostor architektónikus vonalaiban s művészi arculatában, nemkülönben a telep alázatos ridegségében Clairvauxt, s élveznők a pilisi völgyben, melyet «pillosa vallis» erdős völgynek neveznék, a «clara vallis» fényeit, ha török-tatár nem járt volna az országban. Azonban az itt járt s a pilisi

apátság elpusztult s romjait sűrű esalit borítja, arculata földbe temetkezett. s körülötte a néma enyészet ünnepel, s így ez eltűnt szépségről 700 év előtti teremtések s alkotások lelkét le nem olvashatom. De van itt valami, ami megmaradt s ami el nem pusztult, s aminek a csend ellenére is, sőt éppen azért, szava van: a genius loci, az szóba áll velünk s ki-
gyújtja a Pilisen s a Pilist környező halmokon a nagy emlékek tüzeit; az megéreztetni velünk annak az első európai renaissance-nak itt járt fényeit. S mikor ezt megteszi s szól és lángba borul, akkor hétszáz év előtti gondolatok s ötletek tüzesőjében látjuk meg a hegyet s meghallhatjuk a régi élet idevetődött hullámainak mormolását.

A Pilisnek történeti levegője van, mert telepe volt annak az antidialektikus szellemnek, mely ütközött az aristotelesi előnyomulással. s ugyanakkor szent berke volt a XII. századbeli misztikának, mely a szeretet fölényét hirdette ész és tudás fölött. Ez a testvérpár, vagyis a még meg nem hilygatott realizmusnak s a misztikának szelleme járta itt karonfogva a hegyet s völgyeit s beszélt franciául s latinul a bükkfákkal s tölgyekkel: vonzotta a hegy barlangjaiba a remete pálosokat s valamiféle fehér mágiával riasztotta vissza a még pogány erdők haramiáit s pásztorait. Mennyire új, érdekes és esodás világnak színhelye volt akkor a Pilis hegye s az az erdős háromszög, melynek Buda, Esztergom, Visegrád mindmegannyi védvára. s a Duna hónálja kétoldalról a kerítése, a Buda—Esztergomi út pedig az átfogója. Ezen az átfogón állt a pilisi cisztercita monostor.

Hogy e régiekről való emlékezés mily magasra emeli szemeimben a 750 m magas Pilist, s mily penombrás mélységekké süllyeszti völgyeit, azt szeretném megéreztetni első-sorban azokkal, kik a hegy erdőit járják, de a genius loci-val szóba nem állnak.

Nekem a Pilis szent hegy s szívesen merülök el beszédes s megigéző csendjébe. Ha Pomáz felől iparkodom a pilis-szentkereszti völgyön fölfelé, egyre mélyebb csendbe és embertelen magányba jutok. Erdőkoszorúzott hegyek sor-fala szegélyzi az utat, s kúpjaik, mintha csak szélesen föl-

épített románstíliú gyertyatartók volnának, strázsát állnak jobbra-balra. A kúpokon mintha lángok lobognának, melyeket a történelem, a genius loci gyújtogat, tiszteletére a dachsteini mészkőből természet-építette 750 m magas oltárnak, mely a Pilis hegye. A völgyet s a hegyet a mennynek óriási barokk boltozata íveli, téralkotó s a fehér felhők közt végtelen távlatokat nyitó művészetével.

Itt állt hajdanában III. Béla kiváló magyar nemzeti királytól alapított pilisi cisztercita monostor. III. Béla Konstantinápolyból jött s onnan hozta s el nem hagyta, hanem magával vitte föl a trónra az érdeklődést az élet s a szellemi áramlatok iránt; onnan hozta a tudomány szeretetét; de azt párosította azzal az érzéssel, mely őt a bizanci merevségtől s Bizanc megmerevedett gondolatvilágából a nyugati civilizáció felé fordította. A Pilisen érzem meg III. Bélának Nyugat felé való orientálódását. Megérezhetném ugyan azt Budán s Fehérváron is, mert oda hozta II. Fülöp francia király nővérét, Margitot feleségül; de a Pilisen, hová a francia Clairvauxt telepítette, jobban érzem meg a nyugati szellemet, mely a dialektikusokban fészkelődött s Clairvauxxal ütközött.

Mi is történt hát ott Nyugaton, s miféle szellemi áramlatok mormolását hallom én meg a Pilisen?

Ha a Nyugatnak akkori szellemi arculatára nézek, az a pillanata rögződik meg bennem, mikor ez a nagy alvó gyermek, a frank germánság, éppen szemeit nyitogatja s egy új világ fényei tükröződnek rajta. A gyermek még torzonborz és fésületlen: de az öntudat hajnalrózsái már kivirulnak arcán s szemében fények villannak meg, melyek nem kívülről, hanem belülről gyúlnak ki rajta; sokáig pihent behúnyt szemmel. Bátran mondhatjuk, hogy a VIII., IX., X. században éjszaka volt Nyugaton, s abban az éjszakában csak a hit mécse égett.

Ugyanakkor azonban, mikor a Nyugat így ébredezni kezdett, föltámadt a dialektikusok túlzásával s az akkori intellektuellek szertelenségeivel szemben az egyházi ellenmozgalom, melyet Szt. Bernát képviselt. III. Béla pedig úgy tett, hogy mind a két irányzatot áthozta Magyarországra

s Veszprémbe a párizsi iskolák mintájára főiskolát szervezett s azzal az akkori szárnyatbontogató filozofálásnak nyitott hajlékot; a Pilisen pedig Szt. Bernát szellemének, a bátor, erős, kemény hitnek épített monostort. A Pilis így szent hegy lett s rajta emelkedett a magyar ciszterci apátságok anyamonostora.

A hegy geológiailag nem vulkán, sőt nagyon is józan s tengerek mélyében született dachsteini mészkőből való; de 800 év előtt Szt. Bernát szelleme még tűz, még forró láva volt s e tűzben égett a Pilis hegye is. Hiszen csak harminc év, tehát egy emberöltő választotta el Pilist Szt. Bernáttól, aki 1154-ben halt meg s így a Pilis melegében kapta meg hevét a lángoló reformernek, az antidialektikusnak, a filozófiai ébresztgetés ellenzőjének, az élet nagy realistájának s ugyanakkor a misztika rímek nélkül való énekei énekesének. Lelke még ott vibrált Clairvauxban, Arceyben, Trois Fontaineben s onnan került hevenyében a Pilisre is.

Szeretek a régi apátság csalittal benőtt romjai közt járni, mint aki érzi azoknak a régi mozgalmaknak földalatti lökéseit, s szeretek az erdők csendjében úgy járni, mint akit Abaelard, a XII. század Faustja, s a híres magister, Petrus Lombardus, s a magyar párizsi diákok. Anonymus és társai kísérnek.

Itt jártak a magyar párizsi diákok. Itt járt Anonymus. Béla király névtelen jegyzője. Anonymus is párizsi diák volt. Az egri völgyben letelepedett francia vallonok küldhették Párizsba, de lehet, hogy odakerült III. Béla francia felesége révén, mikor a két ország barátságos viszonyban élt, s amikor Clairvaux fénye s a kezdődő párizsi iskolák, a Notre-Dame, Sainte-Genéviève, Saint-Victor, Saint-Germain, Saint-Martin, Sainte-Dénis hírneve Párizsba vonzották a diákokat. A párizsi skolárok szerettek vándorolni, s úgy képzelem, hogy a mi párizsi diákjaink is, akár jövet, akár menet, ellátogattak a Pilisre híreket hozni és vinni. Itt bandukolt hát a pilisi erdőkben a híres P. dictus magister, s talán mikor a pilisi apátság forrásához leült, úgy festett, mint ahogy most a Városligetben méláz. Szeretek úgy járni, mint aki az erdő fel-felzúgó nyögéseiben régi szellemi csaták ide vető-

dött zaját hallom. Az biztos, hogy Pilisen mindarról tudtak, ami a Nyugatot foglalkoztatta: biztos, hogy e mozgalmas élet ingerei itt jártak. s következőleg, hogy az emlékezet szemfedője alatt itt pihennek azok a szellemi áramlatok, azok a harcok és aggodalmak, azok a szenvedélyes megfeszülések, mint alvó, de meg nem halt, nagy emlékek. s ha a szemfedőt föllebbentjük, akkor ezek mind fölébrednek. Itt érzem meg azokat a kapcsolatokat is, melyek a magyar, akkor még nagyon zsenge és gyenge kereszténység közt s a Nyugatnak első ébredése: első renaissance-a közt fűződtek.

Első renaissance-t említek, mert tényleg volt Nyugaton kettő: a másodikat, a XV. és XVI. századbelt mindenki ismeri: de az elsőt, a XII. és XIII. századbelt alig valaki. Pedig ezt is a görög szellem, nevezetesen az aristotelesi filozófia indította meg. s ennek is vannak művei, nagy világitó emlékei, a gót dómok mellett a skolasztikának nagyszerű erő kifejtéssel megteremtett tudományos rendszerei.

Képzelmük el a római kultúra letűnése után azt a csendes korszakot, mikor a nagy hegyek, az Alpok s Pirenék alatt s fölött, föl Irlandig s Izlandig s kelet felé az orosz síksáig a spekulatív gondolat nyugvóra tért s a hit világán kívül más mécs nem égett. A Keleten lezajlott nagy krisztológiai viták ideje lejárt. A dogmatikus fogalmazásokat ugyan a Nyugat is átvette, de nem vette át velük a spekuláció ingereit. Az első, kik itt Nyugaton filozofálni kezdtek, Scotus Erigena és Szt. Anzelm a becc-i bencés apát, későbbi canterburyi érsek voltak, mindketten inkább a plátói filozófia és Szt. Ágoston befolyása alatt álltak. Az egész Nyugatot akkor, mikor még csak kiindulóban volt, hogy «Abendlanddá» fejlődjék, egy nagy öntudatlan realizmus ülte meg, melynek nem volt más igénye, mint «élni», «hinni», «szeretni» s «örök boldogság felé törni», de mely még nem vette föl értékei közé azt, hogy «tudni».

Így tartott ez háromszáz évig. Akkor aztán, a X. században, Spanyolország felől villogtak új fények. Különös, de igaz, hogy a görög szellem Afrikán át följutott Herkules oszlopainak tájékára, ott átugorta a gibraltári tenger-szorost s Kordován és Granadán át feljutott a Pyrenékhez,

ahhoz a nagy kerítéshez, melyen túl a frank s germán őserő töretlen földje pihent. A szikrák s a tüzes csóvák átrepültek a Pirenéken s fölriasztották Clugnyt s a bencés monostorokat. Új tudományos mozgalom új értéket vetett föl: a «lenni, tenni, élni» mellé azt, hogy «tudni». Az értelem fészkelődni kezdett s Kordova vonzott. Gerbert, a későbbi II. Silvester pápa is ott tanult. Az aristotelesi filozófia fegyverét a mór-zsidó kultúra forgatta s szelleme szüremkezett s terjeszkedett fölfelé, úgy hogy nem lehetett útját vágni. Tért foglalt a X., XI., XII. században s fölért Párizsig. s mondhatni, ez a szellem támasztotta föl s kényszerítette ki a párizsi iskolákat s később a Sorbonne-t s emelte föl Párizst a keresztény kultúra empóriumává.

Először a dialektika, azután lassanként az egész aristotelesi filozófia elegyedett bele a nyugati lelkiségbe s természetesen fölébresztette a kezdet vakmerőségével együttjáró, hetvenkedő s bizakodó, intellektuell s racionalizáló túlzásokat s azokkal szemben a keresztény realizmusnak ellenállását is. Akik a kereszténységet nagy, világfölényes valóságnak nézték s nemcsak nézték, hanem azt élték is, azok idegenkedve szemlélték azt a mór-zsidó mentalitással fel-fújt aristotelizmust, bresciai Arnoldnak s Abaelardnak fiatal diákos hengegéseit, és természetesen sok kifogásolni valót találtak rajtuk.

E friss és rohamos áramlatokkal s racionalizáló divattal szemben a jégtörő kos Szent Bernát s híres monostora, Clairvaux volt. S ezt a szellemi kavardást látom lélekben a Pilis hegye körül is. Azért szeretem a Pilist, mert annak az első nagy hajnalodásnak penombrájában szemlélem a hegyet s völgyeit, s gondolom, hogy azok a hajnali fények erre is jártak, ki-kivilágosodtak a hegyeken s ingerkedve le-leszaladtak a völgyekbe. Az a tavaszi napsugár, mely minden év husvétja körül odaszegeződik a Pilis hegyére, a hegyoldalakra s az erdőkre, szimbolizálja nekem azt a régi ébresztgetést s azokat a keltegető ingereket, melyek hajdanában a görög-mór filozófiából indultak ki s ébresztgették a román-germán őserőt s jártak természetesen a Pilisen is. Mint ahogy az a tavaszi napsugár beleszűr a hulló lomb alatt

pihenő magvakba, a hasadó csírákba s a behéjazott göbökbe s azok attól repedeznek, nyíladoznak s ébrednek s ébredésük mámorában félig lehúnyt szemmel úgy tesznek, mintha várakoznának valakire, aki mondja nekik : gyertek : úgy volt az akkor, az első renaissance-kor, mikor az arisztotelesi filozófia a hit világába s a keresztény élet realizmusába belevitte a dialektikai szétszedést s a tudományos szisztematizálást.

Abaelard volt a XII. század Faustja, akinek lelkét megperzselte a pogány gondolat. Szerinte a görög filozófia oly fölséges, mint a kinyilatkoztatás s alig van köztük különbség. Azért is visszatetszik Abaelardnak Szt. Pál kemény kritikája a pogányságról, melyet a rómaiakhoz írt levélben olvasni s melyet Abaelard félreértésnek tart. Szerinte a dialektikáé az első szó : azután jön a többi. Az első kérdés az, hogy mit mond Aristoteles, azután jön az, hogy mit mond a Szentírás. Fiatalos csapongásában Abaelard azt gondolta, hogy a misztériumot fenéig s maradék nélkül az utolsó cseppig ki lehet kanalizni s fogalmakba foglalni, úgy hogy a hit végre is látássá s belátássá lenne. s nekünk a kinyilatkoztatásra nem azért volna szükségünk, hogy belőle vegyük az egyedül biztos felvilágosítást s útmutatást, hanem a kinyilatkoztatás arra volna jó, hogy biztosítson minket, hogy a dolgok tényleg úgy vannak, ahogy azokat fölismerni véljük.

Gondolom, hogy a Pilisen sokat kísértett Abaelard. s csendes, holdvilágos éjjeleken talán Heloïset is látták oldalán s megborzadtak a könnyűvérű skolasztikus szerelmi kalandjaitól is. Abaelardot pedig a Pilis hegyén azért gondolom el magamnak, mert Szt. Bernát volt Abaelardnak nagy ellenfele s a vakmerő dialektikussal szemben ő volt a nagy antidialektikus. Ő vonult föl ellene Sens-ban s másutt nyilvános disputákon. s ő volt a francia racionalizmusnak kora hajnalán az egész Nyugaton a vezető csillagzat. s így a Pilis fölött is ő ragyogott.

Szent Bernátnak nem kellett a dialektikus kereszténység, bár ő is tisztelte a teológiában a fogalmi garnitúrát. de ő az élet súlypontját a misztériumba, az intuícióba s kon-

templációba, a psziché erkölcsi s kedélyi igényeibe s az Isten-ségnek megtapasztalásaiba helyezte. Neki a szent, tiszta, a diadalmas élet kellett, mely fölött a dialektika fölépítheti ugyan a fogalmak holdvilágából íveit: de azok az ívek csak hidak a folyó, az élet folyama fölött. Szt. Bernát úgy tartja, hogy kár a hidakon sátoztani s rajtok megtelepedni, hanem le kell ereszkedni az élet törtető árába, a nagy energiák vágató hullámaira s úszni kell bennük s vitetni kell magát hátukon az örök élet révpartja felé.

Ő veszélyt látott abban a teológiai üzemben, mely mindent szétszedni, napnál világosabban bizonyítani s értelmileg fölfoghatóvá akart tenni: sajnálta az óriási erőlködéseket: mert szerinte az Istent nem fölfogni, hanem megérinteni s megérezni kell. Ő a szeretet embere volt s nem volt kedve «inter versus philosophorum», a filozófusok tekervényes útjain botorkálni. Ha itt-ott ez utakra is kellett térnie, megtette azt is: de szívesen vonult el oda, hol az Istent élhette. A fogalmakkal, a disztinkeciókkal és disputákkal szemben valami fölséges pragmatizmus jellemezte, mely mindennek fölött élni és égni akart. «Magis ardere quam scire» mondotta: inkább égni akart s tűznek lenni, mint hidegen világítani a filozófia istálló-lámpáival! A realitást nem akarta fogalmakká, vagy mint a későbbiek tették, szavakká vékonyítani: neki a fogalom csak eszköz volt, hogy azon át a valóságot fogja s megélje, akár a földi, akár a hitbeli valóságról legyen szó.

Ennek a keresztény nagy életakarásnak s valóság-átfogásnak építettek a XII. században mindenfelé s hazánkban is ciszterci kolostorokat s benépesítették azokat francia antidialektikusokkal: a bakonyit Clairvauxból, a pilisít Arceyből, a szt. gotthardit Trois-Fontaineiból. S így akik itt a Pilis erdőiben 700 év előtt sétálgattak, azok mind nem a fogalmak akrobatái, hanem a nagy akarásnak s a szent-ségnek kialakítói akartak lenni.

Lelki világuk olyan volt, mint az erdő, telve valósággal s titokzatossággal. Nekik nem teóriák kellett, hanem a valóság, még pedig a legszebb kiadásban, mint szép, tiszta élet s mint tüzes szeretet. Az ő szemükben a filozófia csak

olyan szürke felhő volt, mely azért van az égen, hogy termékenyítő valóságot, esőt hozzon. Az a felhő is, bármily hodros s pompás, s bármily tündérpalástot borítson rá a leáldozó nap, csakis az akcióért, a tettért van. A legnagyobb tett pedig a szeretet, az a léleknek nagy, reális, sőt isteni gesztusa. Nem teológiai szisztémákkal, hanem ezzel a gesztussal akarták az Istent s a valóságot átkarolni. Szomjasak voltak az Istenség csókjára s a csókot fogadni s viszonzni akarták. De a csókhoz szerintük két ajak kell. A léleknek két ajka van: az egyik az értelem, a másik az érzelem; aki tehát a nagy valóságot s a végtelen Istent bírni, élvezni s megcsókolni akarja, annak azt mindkét ajkkal kell megtennie.

Nekem kimondhatatlanul imponál ez a realizmus vagy pragmatizmus vagy minek mondjam: imponál a lélek friss, eleven magvának s ösztönének ez a kitörése a fogalmak merev s hideg szféráján túlra. S akkor úgy szeretem nézni messziről. pl. Pesthidegkútról a Pilis hatalmas tömegét: ezt a sötét kolosszust, ezt a fejetlen szfinxet, amint a tömeg brutális súlyával terpeszkedik szét s karmait az erdők redőibe rejti; ilyenkor megérezem a hegynek, s amit az képvisel, annak a pragmatizmusnak fölényét s az élet valóságának elsőbbségét minden gondolat, fogalom s teória fölött.

A Pilisen tehát ezt a történelmi levegőt szívom s a Nyugatnak e kultúr-lüktetéseit s ébresztgetéseit érzem. Érzem a szellemi élet hullámának csapkodását s új meglátások izgalmaival, s örülök III. Béla Nyugat felé való orientálódásának. Be jó, hogy nem mozaik kődarabkákkal rakta ki a világát, s ugyancsak be jó, hogy nem érte be intellektuális fogalmi merevségekkel, hanem a keresztény pragmatizmus felé fordult. Hogy ez mennyire volt benne belátás és öntudat, azt nem kutatom: én csak ennek a nyugatosságának s abban megint Szt. Bernát pragmatista irányának örülök, mely általa hozzánk is eljutott. A mozaik is darabos s a fogalmak is csiszolt dirib-darab merevségek; de az élet más és több és mélyebb és valóbb.

III. Béla látta Bizancban az aranyos mozaikok mozdulatlanságába s merevségébe fagyott, glóriás Krisztus-arcot,

mely sötéten néz le híveire s mely az állócsillagok mozdulatlanságával s hideg sugárzatával tükrözik az élet folyamán, de azt sem megállítani, mondjuk, megfagyasztani, sem megmelegíteni vagy éppen fölforralni nem képes. Ezzel szemben III. Bélának inkább az az élő, küzdő szellemi élet s annak áhítata kellett, mely francia földön izgatta a kedélyeket.

Ha e gondolatoktól körülrajozva leülök a pilisi romok mellett a diófa alatt fakadó forráshoz, mely az egyetlen, ami nem változott s úgy bugyborékol most, mint 800 év előtt. s ha tükrébe nézek, úgy látszik nekem, mintha azoknak a fiatalos, harcias kikezdőknek, Berengárnak s Abaelardnak s bresciai Arnoldnak, azután a komoly doktoroknak, először is Guillelmus de Campellis, a Szt. Viktorról nevezett párizsi apátság s filozófiai iskola megalapítójának, utána Guilbertus Porretanus, no meg a csontvázzá aszott clairvaux-i Szt. Bernátnak arcát látnám. Látom széles, redős palástjában a Sententiarum Magistert, Petrus Lombardust, akit mint szegény diákot Szt. Bernát protegált be a Szt. Viktori apátságba juskulistának, vagyis ingyen-kosztosnak s tányérmosogatónak, akiből azután, modern nyelven szólva, a skolasztika listavezetője lett. Ezeket mind ismerték a Pilisen : az ő ötleteik s nézeteik, téziseik s disputáik jártak itt az erdőt s az utakat Esztergom és Buda és Visegrád felé. Az ő gondolataik cikáztak erre felé, mint láthatatlan harcosok kardvillanásai : jártak itt mint eretnek tanok s mint sötét árnyak is. Akit pedig a pilisi franciák leginkább elítéltek, az Abaelard lehetett : őt szerették volna — gondolom legalább — a hegyhátnak hatalmas barlangjába, az «Ördög-lyukba», mely a Buda—Esztergomi úton a hegyoldalban tátong, letaszítani.

De fújnak Pilisről hideg, metsző szelek is, ezek az egyházi reform-törekvések.

Megérzem itt azt a reform-szellemet az egyház elvilágiasodása, a nagy s gazdag monostorok jó élete s a feudális grófok, püspökök s apátok világias kénye s uraskodása ellen. Clairvaux czekkel s elsősorban Clugnyvel is, meg akarta éreztetni az Evangeliumot. Nagy gondolat bántotta : át akarta volna

tenni a «hegyi beszéd» szólamait a provence-i s burgundi énekek hangnemére. Voltak a «hegyi beszédnek» végig a történelmen mindenféle megzenésítő művészei, s mindegyikén megérzik, hogy hegyekről jön, hogy az Isten Fia lakodalmas házából való, s ezt a friss s a virágzó mezők illatát magával hozó szellemet érezték meg a XII. században azokon, kik Clairvauxból s Arceyből s nálunk a Pilisről jöttek.

A reform közvetlenül Clugny ellen irányult s a fekete bencések ellen fordult, s azt külsőleg is kimutatta azzal, hogy fehérbe öltözködött. Ezért fehérek a ciszterciek s fehérek az alighanem ígézetük alatt álló, a Pilis hegyén szerzetté alakult magyar pálosok is. Magyarországon Pannonhalma a fekete barátoké, Pilis a fehéreké volt: két szent hegy, de a XII. század végén az érdeklődés s a figyelem s a lüktető reform-élet Pilis körül rajzott, s ezek az irányzatok s törekvések mind itt kavarodtak a széles hegyhát körül.

Ki néz föl manapság ily meglátással a Pilis hegyére Pannonhalmával szemben?! Ki nézi azt Krisztus barlangjának, melybe a XII. és XIII. század küzdelmeinek viharjai s szelei vannak befogva? Másrészt azonban mint színesedik s elevenedik meg hegy-völgy a szellemi s történelmi atmoszférában! Elénk dobban a régi magyar élet s teszi jelentőssé s beszédessé a vidéket.

Pedig ha valaha, hát most lenne szükség ezekre a megélkesített meglátásokra s ezekre a meleg megérezésekre. Egész Magyarországnak, minden hegy-völgynek, minden romnak, várnak és városnak, minden talpalatnyi földnek meg kellene elevenedni es lelkünkben feltámasztó erővé válnia. A lelkekben föltámadt Magyarország támaszthatná csak föl, csak az állíthatná talpra a területi Magyarországot!

Ezzel szemben mennyi még a holt betű s mennyi a rideg, lehadart adat a magyar történelemben! Így ha tudósaink műveit, pl. a Pilisről olvassuk, azokban se szeri, se száma a pöröknek s veszekedéseknek, malmok, vámok, révek, dézsmák körül: se szeri, se száma legátusok, bírák kiküldetésének, határbejárásoknak, ítéleteknek s fellebbezéseknek: de mikor életet s lelket keresünk, alig találunk egy

csepp vizet az emlékek kiszáradt árkában, alig egy fénybogarát a multnak éjszakájában. Mi más az, ha ilyenkor mi magunk elmenekülünk a pilisi völgybe s ha látunk megígéző látomásokat s hallunk 700 éves multból felénk esendülő antifonákat. Ha elvonulnak előttünk csontig aszott, fehér kámzsás barátok, mint elvonultak II. Ince pápa előtt Clairvauxban, szemlesütve, pápáról s bíbornokokról tudomást sem véve, ami a pápát s környezetét könnyekre indította. Mi más az, nem betű s nem statisztaság, ha királyi temetések vonulnak el előttünk: merani Gertrudot ugyanis itt temették; ha látjuk szt. Erzsébetet, ki férjével, Lajos thüringiai gróffal, atyja második házasságára 1222-ben Magyarországra jön s anyjának sírjához lovagol. Ide jártak a szent királyleányok, boldog Margit, Kinga és Jolánta. Itt időzött szívesen Nagy Lajos király a francia barátok közt. Látni aztán itt magyar sorsot is, pusztulást s enyészetet, melyet a tatár, majd meg a török hozott ránk.

A Pilis hegye azonban nemesak az első renaissance problémáit hozza emlékezetembe, hanem azt is, hogy ez a vidék, ezek az erdők, ez a pilisszentkereszti szakadék más nagy emlékezést is őriznek, azt, hogy valamikor fölöttük jártak a XIII. századbéli misztikának fényei és árnyai. A Pilis ugyanis nemesak antidialektikus, hanem misztikus hegy is, s az erdők illatába itt a régi misztika kincsei is bele vannak keverve. Csendjükben meg-megszólalnak az Énekek-Énekének szölamai, azok a hatványozott dalfélék, mikor a dalt dalos lélek kommentálja. Szent Bernát kommentárjain, melyeket az «Énekek-Énekéről» írt, olyasmi érződik, mintha valaki dalokat dalosítana s a már magában véve is szép és gyönyörű éneket valahogy megzenésíteni akarná. Ezek a kommentárok a misztikus élet sejtelmeinek szavakba való tolakodásai, vallomásokban való kibontakozásai. A csend tőlük csengővé lesz, a homályok kivilágosodnak s a lélek a világ zajából s önmagának káoszából menekülni iparkodik: emelkedik fölfelé s magával emeli a világot.

Mikor erre gondolok, nem nézem a Pilist mélázó alkonyban: nem nézem holdvilágos éjben, mikor az energiák pihenőre térnek, hanem inkább akkor mereng rajta szemem,

mikor energiák járják: nézem júliusi napsütésben. mikor a tölgyek, a bükkök s kőrisfák sejtjeiben millió rokka perdül, s mikor millió szövőszéken a természet sejtszövetté szövi a napsugárt. Ez a csendes s mégis belső energiáktól átjárt erdő a lelki elmélyedésnek legalkalmasabb képe. Csendes az elmélyedt lélek s csendes a júliusi erdő is. Madár nem dalol benne, szét se rebben. s mégis feszülnek a belső energiák. Ilyen a misztikus lélek is: gondolatainak s érzéseinek aranyos szálaít rögökbe s csillagokba akasztja, s ezt az aranyos pókhálót borítja magára. Istenre s a világra. A lélek e háló-nak művésze s boldog foglya egyaránt. A júliusi erdőn s a misztikus lelken az élet s az alkotás szelleme üli a maga ünnepét. Ebben a júliusi hévben s tűzben kell járnunk a Pilisen s hallgatóznunk, mint éneklik az erdők, a csend s a titokzatosság az Énekek-Énekét, mint élvezik saját elragadtatásukat, a több-élettel való ölelkezésüket s a nap hevének fölesókolását.

Ez életet élték s ez éneket énekelték Clairvaux-ban. s vezető szólamaikat elhozták ide, hogy a magyar, akkor bizony még pogány erdők is, vegyék át a keresztény ritmust.

A szeretetben fölcsendült keresztény érzés avatta a Pilist, a Bakonyt s a Mátrát szent erdőkké. Itt emelkedtek tűzhelyei annak a hevítő s lelkeket átalakító szeretetnek, mely a XII. század misztikájában ülte újra Európában a maga epifániáját.

Nem volt az kvietizmus, sem mámoros szendergés, mely az embert a valóság kemény világából kiemeli s az élet harcaira s a teremő munkára képtelenné teszi: hanem reális, gyakorlati irányzat volt, mely tudja, hogy az embernek küzdelmei és kísértései vannak, melyeket megállnia s legyőznie kell. Irányzat volt ez, mely a földön élt s az erdőt irtotta s az ősi testvériséget a röggel s állattal, fával, fűvel s bokorral vallotta s azt meg nem tagadta: mely a hegyekre járt a csillagok betűvetését olvasni s az erdőkbe járt imádkozni s a szentírást megérteni. Ez volt az a lelkiület, mely a természetet intuiciós szemmel nézte s abból az Isten felénk áradó lehetőségét megérezni tudta. Nekik is «kinyitott könyv volt a nagy természet»: könyv. melytől

Reszket szívem, hogyha belenézek.
 A jó Isten szerelmének könyve,
 Az égboltnak kék selymébe kötve.
 Mint drága csatt tündöklök tábláján
 Az ég- s földet ölelő szivárvány.
 Virágai a tarka mezőnek
 Áldásteli betűkként beszélnek.

Nem volt az passzivitás, mely iga alatt nyög : nem buddhizmus, mely az életet öli s a testet csak kíneszköznék nézi ; nem tehetetlen szétomlása s szétfolyása a léleknek : hanem tüzes szárnyakon járó Istenszeretet s hálás elragadtatás, mely folyton ismétli az alkotó Isten megtapasztalását. azt, hogy sok-sok az a jó, amely környez, csak szem kell hozzá s befogadó s megértő lélek. Az írás azt így fejezi ki : «és látta Isten a világosságot, hogy jó», s ezt újra meg újra hajtogatja. Elmondja, hogy a szárazföld is jó s a tenger is jó s a nap s a csillagok is jók s a fűszálak s a repkedő s csúszó-mászó és úszó és négy lábú állatvilág is jó, s hogy ezért hála és dicsőség jár az Úrnak. s szent öröm és élvezet az embernek. Van ebben is «édes ámulás» és «csendes merengés» : de ez csak futólag megy el fölöttünk : ez csak az a «rara hora, parva mora», az a bár édes és áldott, de kurta pillanat. Nem állapot, hanem gyorsan tűnő élmény, mikor a megnyugvás s a béke Istene «nyugalomba ringatja a lelket», hogy aztán megint, nagyon is hamar, fölébredjünk a való életre s beleálljunk a munka és fegyelem, a törekvések, virrasztások s könyörgések láncolatába. Mindezt pedig azért bírjuk s győzzük, mert elmerülni s megpihenni tudunk.

Hol szóltak erről a gyakorlati, embert elváltoztató s lelket elragadtatásba emelő szellemi világról szebben, mint Clairvaux-ban, hol a középkor legédesebb s legszerelmesebb kommentárja íródott az «Énekek-Énekéről.» Hol a «Christi amoris sagitta electa», a Krisztus szeretetének éles nyila annyi lelket sebzett s vágta rajtuk a «grande et suave amoris vulnus»-t (Cant. XXIX. n. 8.), a szeretetnek mély és édesen sajgó sebet, s hol elsősorban Szt. Bernát volt e stigmatizáltak elseje s a rímek nélküli énekek első trubadurja.

Ez a lelkület természetesen a csendet szerette. Az egész

Pilisre az volt ráírva : Silentium. E csendben jártak azok, kik mindig hallgattak, hogy többet halljanak. Itt jártak a tavaszi erdőben a télnek hosszú silentiuma után, mikor a természetnek megint sok mondanivalója lett. Mikor hozzájuk, szemükbe s lelkükbe kéredzkedtek a még lehúnyt szennű csírák és rügyek és bimbók s nem féltek attól, hogy ezek a franciák meg nem értik őket. A franciák azonban megértették a misztérium nyelvét s úgy néztek rájuk, mint akik ismerik őket s nem idegenek nekik. Itt álltak ők szóba tölgyekkel s kőrisfákkal s vették tőlük az írás magyarázatát, mint ahogy azt gyakorolta maga Szt. Bernát Clairvaux-ban, aki mondja magáról, hogy őt a tölgyek s a kőrisfák tanították meg igazában az írás megértésére. «Quercus et fagus docuerunt nos legem tuam, Domine.» Nem zavarta meg ezeket a francia andalgókat az sem, hogy a Pilisen még sok «quercus et fagus» állt, melyek ágai még pogány hadak kurjongásaitól rezdültek meg. s keresztleletlen derekukon pogány pásztortüzek s áldozati oltárok fényei tükröződtek. Ez áldozati tüzek lassanként kialudtak s a pusztuló pogányság sóhajait pünkösdi szélvihar váltotta föl, meg az Istenszeretet gerlicéjének bűgása.

Ez erdei csendekben szólaltak meg azok a hódító, lángborító, megváltó igék is, melyek keresztes hadakat indítottak s királyokat feddettek s népeket vigasztaltak meg. Voltak, akik e szent silentiumban megtalálták a koruknak való szót, azt, melyről Reményik ír :

A kettőt, az illót, az odavalót,
a pótolhatatlan s páratlan egyet,
melyet az Isten csak neki teremtet,
melynek gyökere földi szenvedés
és földi szenny és földi szerelem ;
de koronája csillagokig ér
és benne zúg a világegyetem.

(Reményik : *Megváltó szavak.*)

Akarunk megváltó szavakat? Igaz, hogy reájuk akarunk olyankor is, amikor nem keressük ; de ha keresni akarjuk, akkor keressük a csendben ; ha valahol, hát ott találjuk meg őket. Talán azért, hogy mikor Isten, csodák, világ,

kőrisfák, tölgyek beszélnek, mikor tapsolnak a széltől lengetett erdők s suttognak kankalínok s csipkerózsák, hogy akkor a silentium e csodás koncertjét nem szabad megzavarnia gyöngé emberi szónak. Igen, úgy van, a szebb, a csengőbb s kifejezőbb beszéd és ének, az élesebb ígék s az édesebb harmóniák miatt kell szeretni a csendet, a pilisi csendet is.

Így lett nekem a Pilis szent hegy, hol a misztérium s a silentium lakik s hol nagy történelmi emlékek járnak. Szent hegy, hol hajdanában emberek telepedtek meg, kik megilletődve a lét s az élet szent titokzatosságától, ezt a hegyet is szent földnek nézték. s tiszteletből a szent föld iránt szerettek rajta mezitláb járni. Itt laktak régen azok, kik meleg tekintettel s elragadtatással nézték ezt a szép hegyvidéket s élték át a pilisi telet és nyarat, főleg pedig a tavaszt, mikor az színesen s formásan megjelent a rétek virágainak s a mezők liliomainak mezében, s élvezték a természet s a lelkek föltámadását, mikor hosszú fagyoskodás után --- mert a cisztercita-monostorokban nem voltak kályhák --- a husvéti nap-sugárban a megdicsőült Krisztus-arc villanásait szemlélték. Mily nagyot kellene a Pilis hegyén a szellemi világ ez áramlatairól, ez elmélyedésekről s fölmagasztalódásokról gondolkunk! Most is sokan járnak a Pilis hegyén, de fogalmuk sincs azokról a lélekrengésekről, melyek hajdanában Kordova felől Párizson és Clairvaux-n át az egész Nyugatot megrengették s itt is jártak. Kevesen tudják, hogy e hegyen azoknak a régi szellemi csatáknak rengéseit kellene megérezniök, melyek az első renaissance vajudásaival jártak. Körülöttünk ott ma is minden énekel; az erdők zúgnak, a harangvirágok csendet és szépséget harangoznak, a csipkerózsák ki-kigyúladnak, a mécsvirágok világítanak: csak a lelkünk szürke s az érzésünk fásult. De álljunk bele a Pilis történetébe, múltjába, vonuljunk be az erdő beszédes csendjébe, magába az erdőbe, Szt. Bernátnak e nagy teológiai iskolájába, melyet többre látszott becsülni a Saint Victor, Saint Jacques des Prés, Sainte Genéviève párizsi iskoláinál: álljunk szóba a nagy magiszterekkel, a «quercus» és «fagus» megtermett szál-

fáival, s tán megtapasztaljuk mi is azt, hogy mennyivel jobb égni, mint tudni. Égni s élni . . . ez volt Szt. Bernát pragmatizmusa. S ezt érzem meg a Pilis hegyén ; megérzem, hogy a mult a jelenben lüktet, s hogy az az igazi s gazdag élet, melyben a mult is, a hagyományok is, az idők s a helyek története is mint bátor, erős s jelenvaló öntudat él.

PROHÁSZKA OTTOKÁR.

GAZDASÁGI IMPERIALIZMUS.

Az egyének érvényesülésre törekvésének analogónját találjuk a nemzeteknél is. Ezek története tele van a szomszédos népek meghódítására irányuló küzdelmekkel. A hódítás rendesen fegyverrel, tehát testi erővel történik, habár ennek alkalmazása, illetőleg sikere nem egy tekintetben erkölcsi és értelmi erőktől függ. A leigázásnak célja rendesen az uralomnak kiterjesztésében áll, mi a meghódított nép szabadságának csorbításával jár. Ez jelentkezhetik hadisarcban, adók fizetésében, a fejedelem és a végrehajtó szervek kirendelésében. Lehet politikai vagy csak gazdasági függés.

A modern idők ez utóbbi felé hajolnak, amihez nem kell mindig véres háború. Bekövetkezhetik ez magának a népnek vagy képviselőitének önkéntes vagy többé-kevésbbé kikényszerített beleegyezésével. A függetlenségnek így csak lényege törik össze, a külszín változatlan marad. A mult nyers egyenessége erre nem igen hajlott, de nem is voltak meg hozzá eszközei. Ez csak a mai gazdasági haladás mellett vált lehetővé. A nemzetek versenye ma gazdasági téren leg-erősebb. A megtakarításokból eredő tőke erőt és hatalmat jelent, s ebből a haladottabb nemzetek kölcsönök formájában szívesen részesítik elmaradtabb testvéreiket. Nem altruizmusból és nem emberi szeretetből, hanem rendesen azért, mert így saját hatalmukat a legegyszerűbb módon növelhetik. A gazdasági életre irányító befolyást nyerve, lassanként politikai hatalomra is szert tesznek. Eladósult nemzetek kellő finaciális felkészültség hiányában akkor sem merhetnek háborút, ha leglényegesebb érdekeiket védenék. Kivéve, ha mögöttük tőkében erős támogató áll, de ezt nemzeti vagy ideális célok rendesen szintén nem vezetik.

Legfőlebb az új nyereség és annak reménye, hogy így megszabadulhat úttált versenyző társától.

A helyzetnek ez a képe a nagy háború óta erősen ki-fejlődött. A hadviselés mai módja és eszközei mellett ez nem is lehet másként. Az Entente csak az Egyesült-Államok segítségével volt képes elérni sikereit s ezért évtizedekre függő viszonyba került Amerikával, mely ilyen módon ura lett az európai nemzeteknek, a háborúnak és békének.

Ezt a helyzetet aránylag még kevesen ismerik föl és még kevesebben vonják le a következményeit. Pedig ez a mának legsúlyosabb sorsintéző problémája. Ezzel akarok foglalkozni már csak azért is, mert kevesen tudják, hogy az Egyesült-Államok régóta haladnak tudatos felkészültséggel az új imperializmus felé. Sikereik láncolatában 1918 eredményei csak az utolsó, bár kétségtelenül legerősebb lépés, illetőleg étape, amelyet minden valószínűség szerint mások fognak követni. Hasonlók előzőikhez.

A régi puritán ideál, mely az Amerikai Egyesült-Államokat a politikai nézetük vagy vallásos meggyőződésük miatt üldözték menedékévé és otthonává akarta tenni, rövid kétszáz év alatt erősen eltorzult és erejét veszítette. Ma a nemzet duzzadó erőiből fakadó jólétet, az erre támaszkodó hatalmat és kifelé való terjeszkedés vágyát uralják a nemzet és vezető szellemei. A Monroe-doktrína védte az Egyesült-Államokat Európa fölényétől, ma Európán a sor, hogy elfogadja az elvet, mely szerint Európa az európaiaké kell hogy maradjon.

Az iparosforradalom, tehát a XVIII. század utolsó évtizedei óta, a gazdasági élet súlypontja eltolódott s a hatalom a föld urainak kezéből a gyárosok és kereskedőkébe ment át. Ez utóbbiak tetemes új megtakarításokkal rendelkeznek, és új terjeszkedésre vágyva, csakhamar szűknek találják Macedóniát, a belső piacot s idegen országokra vetik szemüket. Kénytelenek vele, mert csak így találnak teret új befektetésekre és lehetőséget folyton szaporodó termelésük elhelyezésére. Eleinte a nagyravágyás, később a kényszerűség hajtja őket. Az idegen országokban elhelyezett tőkék részei maradnak az anyaországnak, amely kötelességé-

nek ismeri védelmükről gondoskodni. Ez a hitelszervezet kitágítását teszi szükségessé. Így születik meg a gazdasági imperializmus, mely a kormány hatalmát külső gazdasági érdekek védelmére használja fel. E folyamat, mint mondtuk, szinte szükségszerű, mert a gyáripár és a felhalmozott tőkék érdekében áll. Ezek védelméből folyik, de a nyugtalanságnak, vetélkedésnek, a nem szűnő féltékenységnek elvét oltja be a nemzetközi viszonyokba. Az állami hatalom a beruházást kereső tőkék urainak szolgálatába kerül. Ezek érdekeinek előmozdítása lesz a nemzeti politika főparancsolója. Különben megakad a haladás, felszaporodnak a munkátlan munkások ezrei. E politika megváltoztatása katasztrofát jelentene. Mint túlindusztrializált és kapitalista állam Anglia jár legelől. De ez a törekvés legmeglepőbbben és leggyorsabb tempóban az Amerikai Egyesült-Államoknál válik valóra. Ezzel akarunk foglalkozni, vázolva menetét és utalva az Európát érintő veszedelmekre.

A háborút megelőzően az Amerikai Egyesült-Államok még kölcsönökre szorulnak és el vannak adósulva Európának. Külföldi befektetéseik ugyan már nem kevesebb mint 2605 millió dollárt tesznek ki, ezzel szemben azonban 4—5 billió dollár tartozás áll. Tiszta tartozásuk tehát legalább 2500—3000 millió dollár.¹ Ezzel szemben 1926-ban a külföld tartozását már 12 billió dollárra becsülik. A gazdasági hatalom ily gyors és nagyarányú eltolódását nem mutatja fel a történelem. A háborúhoz fűzött remények fényesen beváltak. De ez csak a nagy háború szomorú megpróbáltatásai, a nyomor, szenvedés, pusztulás révén volt lehetséges, melynek Európa színhelye lett. Amerika példátlanul fellendült. Áttörte azt az elvet, melyet a vele szemben állóktól maga is követelt² s mint semleges állam szállított hadiszereket, adott kölcsönöket, melyek nélkül az Entente nem folytathatta a háborút. Végül veszélyben forgó követeléseieért maga is hareba szállott.

¹ Dunn: *American Foreign Investments*, 1926 New-York. B. W. Huebsch and the Wiking Press. 3. l.

² Scott Nearing and Joseph Freeman: *Dollar Diplomacy*, New-York 1926. Taft volt az első, ki az Egyesült-Államok diplomáciáját 1909-ben nyíltan a bankárok szolgálatába állította.

Ez elhatározás, amint érintettük, csak egy újabb, de döntő fontosságú lépés volt azon az úton, melyen már régóta haladt. Már a háború alatt kezében tartotta Európa sorsát, így az egész világot. Mint alakult a helyzet azóta, arra óhajtok amerikai forrásokból merített és kétségbe nem vonható hitelességű adatok alapján felelni.

Az amerikai kontinens meghódítását s az ott létesült államok szervezését Európából nyert tőkével és tudással vitték keresztül. De amikor az megtörtént s a vasutak és táviró lehetővé tette a nagy szövetség síma kormányzását, a folyton erősülő terjeszkedés vágya kifelé kezd érvényesülni. Rendesen békés úton. Amerikai vállalkozók befektetéseket tesznek különböző országokban, ingatlanokat vásárolnak, gyárakat alapítanak és építenek vasutakat is. Ígérik, hogy fejlesztik az ipart, gyorsabbá teszik a közlekedést, sőt itt-ott, de ritkán, mert ez gyéren fizet, emelik a mezőgazdaságot is.

Akaratlanul is a Bibliának az a helye tolul emlékünkből, ahol le van írva, miként ígéri oda a sátán Jézusnak a világ minden országát és azok dicsőségét, ha leborulva őt hajlandó imádni. Jézus visszautasítja a kísértőt, de a mai nemzeteknél oly erős a gazdasági haladás vágya, annak gondolata annyira leköti a vezetők lelkét, hogy ritkán gondolnak azokra a veszedelmekre, melyek e viszonyból nemzetük függetlenségére nézve fakadhatnak.

A háló, igaz, eléggé finoman van szöve. Eleinte csupa kedvesség és előny járja. Kölcsönök, melyekkel régen sajnó sebeket lehet gyógyítani, jogos érdekeket kielégíteni, egyengetni a haladás útját, erősíteni az állam hatalmát. De ha az idegen kéz már elég erősnek érzi magát, kezd a háló érvényesülni, a hurok szűkebbre szorul. A hatalom az idegen kézbe kerül. Következik a beruházó tőkések érdekeinek védelme, úgy, amint azokat ők formulázzák. Diplomáciai lépések, hadihajók az érdekek megóvására, csapatok partraszállítása, amelyeknek oly könnyű valami összecsapást kipattantani s kész a casus belli.

Történik pedig mindez a haladás, civilizáció és fejlődés, sőt némelykor még a szabadság lobogója alatt. Ezek mögött

áll az Egyesült-Államok tekintélye, a távirati és sajtószolgálat. Az elnyomott kis nemzetek jajkiáltása rendesen nem jut el Európa lelkiismeretéhez. Az óvilág a hódítók pártján áll, hisz itt is hasonló nézetek uralkodnak.

Az idegen nemzetek ügyeibe való beavatkozásnak szinte korlát nélkül való jogosultságát a leghatározottabban formálazza már Mac Kinley elnök Kuba ügyében 1898-ban a kongresszushoz intézett üzenetében. E szerint a fegyveres beavatkozás szükséges a humanitás érdekében, a vérontás, éhezés és rettentő nyomor terjedésének meggátlása végett, de az amerikai polgárok érdekében is. Igazolható azon komoly károk által, melynek az amerikai nép érdekei a kereskedés és üzletnél ki vannak téve, a tulajdon azon kárhozatos pusztítása folytán, mi Kuba szigetén folyik.

Történt pedig ez elhatározó lépés nem elhamarkodva, hanem higgadt megfontolás után, és akadnak szenátorok, kik utalnak arra, hogy az Egyesült-Államok háromnegyed század óta szívéosan ragaszkodott ahhoz, hogy jogában áll Kuba jövőjét eldönteni. Az elnök a beavatkozást — *risum teneatis?* — a semlegesség jogán követelte. Macchiavelli sírját méltón koszorúzhatta volna meg, hisz Mac Kinley túlszárnyalta mesterét.

Nem sok szó kell annak a behizonyítására, hogy ez a nyers erőszaknak kimondása a nemzetközi viszonylatok rendezésére. A brutális és barbár ököl joga, kiélesítve, felszerelve a XX. század technikai és gazdasági életének raffinált eszközeivel. Mi itt keleti Európában már éreztük boldogító hatását a XVIII. század végén, mikor Lengyelország felosztásra került és 1849-ben, mikor Miklós cár csapatai leverték a magyar légiókat. De azok az államfők, melyek e munkában részt vettek, nem hangoztatták a szabadságot és más nemzetek függetlenségének tisztelését. Őszintébbek és egyenesebbek voltak Mac Kinleynél.

Legyünk tisztában azzal, hogy ez elvek lehetővé teszik a bármikor beavatkozást, hisz a helyzet megítélése tekintetében mindig a támadni kész állam véleménye dönt. Így az Amerikai-Egyesült Államok gyakorlata szerint a gyenge szomszéd bármikor ki van téve a beavatkozásnak, ha az az

Egyesült-Államok érdekében szükségesnek látszik. Ez a monroeizmus jelen alakja, melyet az imperialista irányzat szerzői és támogatói, Mac Kinley, Rooseveltt és Lodge vallanak s velük a dollárdiplomácia képviselője, Taft és Wilson, a gyámkodó imperialista, finaciális és biblikus misszió híve is.¹

A merkantil érdekek döntő voltát legplasztikusabban fejezi ki Taft, amikor az Ecuador és Kuba ügyeibe való avatkozást igyekszik indokolni, mondván a következőket:

«Az Egyesült-Államok politikája, anélkül hogy egy házelnök is eltérne az igazság egyenes ösvényéről, jogosult beavatkozni, hogy biztosítsa az árúknak és tőkéseknek a nyereséges beruházás lehetőségét, mi aztán mindkét országnak csak javára fog szolgálni.»²

Ez azt hisszük, úgy értendő, hogy az Egyesült-Államoknak joga van beavatkozni és hatalmukat kiterjeszteni s a gazdaság lehetőségét biztosítani, a legyőzötteknek pedig nincs joguk panaszkodni, ha elvesztik azt a függetlenséget, amellyel élni úgy sem tudtak, ehelyett a gazdasági emelkedésben részesülni fognak. A tisztán anyagi érdekeket uraló szatocspolitikai feldicsőítése tehát a nagy köztársaság fejlődésének utolsó gyümölcse.

A békét és szabadságot hirdető Wilson idejében az aktív beavatkozások napirenden vannak, hisz a proklamált elvek alapján az Egyesült-Államok jogosultnak érzik magukat bárhol közbelépni. Így például a nagy köztársaság tőkései úgy találják, hogy a Hawaii szigeten űzött cukoripar sérti az Egyesült-Államok érdekeit. Ebből folyik, hogy annak amerikai kézbe kell kerülni. 1875-ben kereskedelmi szerződést kötnek, melynek eredményeként a hawaii cukor bevétele az Egyesült-Államokba 20 millió fontról 1887-ig ennek tízszeresére emelkedik. A haszon azonban már amerikaiak kezébe folyik. Hawaii elfoglalása napirendre kerül. Megjele-

¹ Scott Nearing. 121.

² A szó szerinti szöveg ez: While our foreign policy should not be turned a hair's breadth from the straight path of justice, it may well be made to include active intervention to secure for our merchandise and our capitalists opportunity for profitable investment which shall inure to the benefit of both countries concerned.

nik Honoluluban a Boston hadihajó s tengerészeket rak partra. A kormány ez ellen tiltakozik. Az amerikaiak egy Közbiztonsági Komitét alakítanak, mely az Egyesült-Államok ágyúinak védelme alatt megszünteti a monarchiát, ideiglenes kormányt szervez, mely hivatva van az Egyesült-Államokkal tárgyalni. Ezt egy órán belül az Egyesült-Államok követe törvényes kormánynak ismeri el.¹ Az Egyesült-Államok megbízottai megérkeznek, megállapodnak az ideiglenes, tehát amerikaiak által alkotott kormánnyal az annexióra nézve, s egy hónapra a forradalom kitörése után ez a «szerződés» a szenátus elé kerül s nem harcok nélkül ugyan, de 1898-ban mégis ratifikáltatik. Az első kísérlet arra nézve, hogy az Egyesült-Államok a Csendes Tenger túlsó oldalán megvesse lábát, feltűnő sikerrel járt. Nem csoda aztán, ha az eljárás módja, mint mondani szokás, iskolát csinált.

Az üzleti haszon annyira uralkodik az Egyesült-Államok közvéleményén és a «non olet» elve annyira szuverén, hogy az átlagos amerikai szinte kéjeleg azon, mily nyílt brutálitással gázolnak át a csillagos lobogó harcosai a nemzetközi jog szabályain és hirdetik, hogy az Egyesült-Államok elhatározására mily nagy mértékben befolyt az a félelem, hogy a zsákmányt más hatalom kaparinthatná el előlük.²

Hawaii szigetén a forradalmat, azaz a törvényes kormány legyűrését a nagy adófizetők, az iparosvállalatok vezetői szították. A mozgalmat Dole vezette, ki sokáig volt az Egyesült-Államok követe a szigeten, s az Egyesült-Államok diplomáciai képviselője, Stevens vitte diadalra. A diplomácia teljesen a plutokrácia szolgálatában áll.

A Panama-csatornánál hasonló eljárást követtek. A Columbian Congressus nem fogadta el az Egyesült-Államok ajánlatát, melyet a szükséges földszalag kibérlésére tett. Következik a zendülés megszervezése, az ideiglenes kormány megalkotása, mely eltépi Panamát a Columbian Respublikától s e kormánynak a zendülés kitörése után harmadnapra az Egyesült-Államok részéről való elismerése. Tíz nappal

¹ Scott Nearing, 76.

² *U. St. Foreign Relations*. 1894. Appdx. II. p. 387, id. Nearing.

később Rooseveltt már fogadja az új panamai köztársaság követét, Bunan-Varillát, ki köszöni, hogy az amerikai sas kiterjeszté védőszárnyait, mint a népek felszabadítója és nemtője, az új köztársaság fölött.¹ Hét évvel később Roosevelt egy cowboyhoz illő nyíltsággal vallja be Berkeleyben, hogy nem ragaszkodott a régi konzervatív eljáráshoz, hanem elfoglalta a Canal Zone-t — a csatorna építéséhez szükséges területet — reábízva a kongresszusra, hogy vitatkozzék, ha neki tetszik, a fölött, volt-e joga hozzá vagy nem. Örület, írja egy levelében, egy cél szolgálatában állva, elvetni az egyetlen eszközt, mely ahhoz vezethet. Az az axióma, mely szerint a cél szentesíti az eszközt, soha hatékonyabban kijelentve nem volt, teszi hozzá Scott Nearing.² Pár nap múlva Hay, a külügyek vezetője és Bunan-Varilla aláírták a szerződést, melyben Panama kötelezi magát, hogy egy 10 mérföld széles sávot átenged az Egyesült-Államoknak a csatorna céljaira. Ezért az Egyesült-Államok 10 millió dollárt és kilenc év múltán kezdve, 250 ezer dollár évi járadékot fizetnek. Az új kormány elismerése, a köztársaság megalakulása és a szerződés aláírása tizenöt rövid napnál többet nem vett igénybe. Mintha csak egy közönséges üzleti kötésről lett volna szó!

Cukortermelésének bőséges volta miatt vesztí el Kuba függetlenségét. Egymillió tonnával többet termel évente Indiánál, mely rögtön utána következik. Kuba állítja elő a világ cukortermelésének 28%-át s az Egyesült Államok fogyasztását több mint felében fedezi. Természetes tehát, hogy az Egyesült-Államok kapitalistái rég szemet vetettek reá s maig nem kevesebb mint 1250 millió dollárt ruháztak be nemcsak a cukorgyárakba és ültetvényekbe, hanem vasutak, kikötők és dohánygyárakba is. A spanyolok ellen kezdett háború megindításakor az Egyesült-Államok kijelentették, hogy nem akarják érinteni Kuba függetlenségét s a pacifikáció után a népre bízzák ügyeinek intézését. Lássuk azonban az eseményeket. A spanyol csapatok 1899-ben hagyják el Kubát, az Egyesült-Államok azonban nem vonultak

¹ *U. St. Foreign Relations*, 1903. p. 233.   ² 83. 1.

viszsa, sőt az 1900. évi alkotmányba fel kellett venni oly szakaszokat, melyek megadták az Egyesült-Államoknak a beavatkozás jogát, ha Kuba nem teljesítené iránta kötelezettségeit. Kényszerítették, hogy az Egyesült-Államoknak hadi — coaling and naval stations — kikötőket engedjen át. Nem kevesebb, mint négy katonai megszállás után az Egyesült-Államok kezükbe vették a sziget polgári igazgatását is és reákényszerítik mindazt, mi az Egyesült-Államok uralmának biztosítása végett szükségesnek látszik. Új kölcsönöket, melyek csak az Egyesült Államokban voltak elhelyezhetők: ellenőrző hivatalt, mely a kamatot és törlesztést biztosítja, a cukorkészleteknek az Egyesült-Államokban való eladását, s mindezt oly paragrafus alapján, mely Kuba függetlenségét biztosítja!

Ma a sziget elméletben önálló állam. Tényleg azonban New-Yorkot és Washington-t uralja. A valóságban a National City Bank csaknem az egyedüli tulajdonosa, mert a General Sugar Company ez alatt áll. Ezé a társaságé a vasút, a nagy cukornádültetvények. Ezek termésére a National City Bank ad 10%-os kamatra kölcsönt. Kuba politikáját a washingtoni külügyi hivatal — State Department — igazítja. Az Egyesült-Államok uralma a szigeten teljes, és a National City Bank fiókjai, alkotásai tartják kezükben az önállónak hirdetett sziget gazdasági életét, a cukorültetvényeket, azok munkáit, a vasutakat, bányákat, hisz mindenre reátették kezüket. Kuba nem bocsáthat ki külön bankjegyeket, nem köthet kölcsönöket, ha azok terhét a rendes kiadások nem fedeznék, és kénytelen elfogadni az Egyesült-Államok jogát a beavatkozásra, Kuba függetlenségének és a neki tetsző kormány megtartásának érdekében. A függetlenség úgy értelmezendő, hogy más hatalmakkal szóba se állhat. Mit jelent a függetlenség az Egyesült Államokkal szemben, mutatják az előadottak.¹

Az Amerikai Egyesült-Államok külső politikájának és imperializmusra való törekvésének kétségkívül egyik legérdekesebb fejezete a Mexikóval szemben tanúsított eljárás. Ki-

¹ Scott Nearing 189. l.

egészítője ez azoknak a lépéseknek, melyek Közép-Amerikában az Egyesült-Államok részéről történtek abból a célból, hogy ott különböző eszközökkel ugyan, de egy eredményt biztosítsanak, t. i. az Északamerikai Egyesült-Államok hegemoniáját. Haitiben 1893-ban szítottak forradalmat, a panamai felkelés 1903-ban tört ki, közvetlenebb érdekességű azonban Mexikónak legutóbbi története, már azért is, mert hű képét mutatja annak az eljárásnak, miként működik együtt a kormányzat diplomáciája a gazdasági életben elfoglalt vállalkozókkal és mert itt a krízis éppen napjainkban siet a kifejlés felé.

III. Napoleon gondolata, mely egy latin-amerikai és katolikus császárságot akart felállítani Mexikóban, szemben az angol-szász protestáns Egyesült-Államokkal, Miksa császár kivégzésével 1867-ben omlott össze. Ezután körülbelül 40 évig a viszony a két szomszéd között folyton bensőbbé változott. Diaz elnöksége idejében béke és tűrhető jólét uralkodott, habár a gazdasági emelkedést egy kisebb felső réteg és az idegen társaságok fölőzték is le. Mexikó gazdag volt, de népe szegény. Idegen tőkések nyertek nagy koncessziókat és létesítettek gazdasági alkotásokat. A latifundiumok bukásával szemben a vasutak, bánya és egyéb iparos vállalkozások körül megszorodott az üzletekben elfoglalt népesség. 1911-ben Madero, mint a nagytőkések érdekeltségének képviselője, ellentétbe került Diazzal. A kitörést siettetette az, hogy Diaz a gyorsan terjeszkedő amerikai befolyás ellensúlyozására a Lord Cowdray által képviselt angolokat favorizálta sok irányban, de főképp a kőolaj-koncessziók körül. Nálunk keveseknek van tudomása arról, hogy a mexikói kőolajforrások micsoda értéket képviselnek, mert az elsőket csak a század elején nyitották meg. A híres E. L. Doheny által vezetett tőkecsoport megszerzett egy haciendát, mindössze 325,000 dollárért, pedig ennek kiterjedése 280,000 acre volt. Később még 150,000-t vásároltak hozzá. Ilyen arányokban folyt a terjeszkedés, melytől bizonyossá vált, hogy a mexikói olajforrások mennyivel bővebbek az Egyesült-Államok területén találhatóknál. Casianóban van egy forrás, amely naponta 70,000 barel¹ olajt

¹ Egy barel 163.5 liter.

ad, fennállásának kilenc éve alatt több mint 100 millió hordó olajat szállított. A források itt-ott annyira bőveek, hogy vissza kell őket fojtani, illetőleg korlátozni a kifolyást. Mexikó 1904-ben 220,000 hordó olajat termelt, 1910-ben pedig 14 milliót, három évvel később az évi termelés közel volt a 26 millióhoz. Azaz 10 év alatt jelentéktelen kezdetből a legnagyobb kőolajtermelő állam lett az Egyesült-Államok után a világon. El lehet képzelni, mily éhesek voltak az amerikai tőkésék ezen szinte fel nem mérhető értéknek a megszerzésére. Doheny és társai voltak az elsők, azután jöttek az angolok, akiket, amint mondtunk, Diaz diplomáciailag is igyekezett felhasználni. Az amerikaiak megmozdultak. Francisco Madero 1910-ben megtámadta Diaz választását, forradalmat szervezett, követelte, hogy Diaz mondjon le, vagy legyen új választás. Madero mögött a paraszt proletariátus és a vagyonos betolakodó tőkésék s az általuk meggazdagultak szaporodó csapata állott. A zendülést, amint az később kiderült,¹ nagyrészt az amerikaiak finanszírozták. Madero hatalomra került s az Egyesült-Államok sietett őt elismerni. Utána két év múlva Victoriano Huerta következett. Milyen kapcsolatban állottak vele az amerikaiak, mutatja az, hogy Taft elnök betiltotta a fegyverek szállítását azok részére, a kik Maderoval szemben állottak. Mindamellett Madero megbukott és Wilson elnökségének kezdetén már Huertával állt szemben, ki inkább az angolokra támaszkodott. Ez időben már 50—100 amerikai társaság volt érdekelve Mexikóban. Természetes tehát, ha nem könnyen engedtek. Főleg miután tudták, hogy Huertát a brit olajkirályok tartják az elnöki székhelyben. Következtek a diplomáciai tárgyalások. Megválasztását megelőző beszédeiben és írásaiban Wilson a be nem avatkozás politikáját hirdette. De Madero bukása után kijelentette, hogy csak azt a békét támogatja, melynél az egyéni érdekek nem irányítják az ország kormányzatát, és habár Huertát a világ más vezető államai elismerték, Wilson utalva arra, hogy forradalom útján jutott a hatalom birtokába, ezt megtagadta. Érdekes az is, hogy ugyanakkor, amidőn Huerta az elismerést

¹ Scott Nearing 89. l.

kívívni nem tudta, az E. Á. Peruban elismerték Benavides kormányát, amely szintén forradalmi kormányzat volt.

Wilson állásfoglalása új erőt adott az elégedetlen elemeknek. Megalakult a konstitucionalisták pártja Caranza vezetése mellett. Az amerikai követet visszahívták, Huerta ajánlatot kapott, hogy ha a szabad választást biztosítja és maga lemond arról, hogy az elnökségre pályázzék, az amerikai bankárok által nyújtandó kölcsönöknek Wilson szószólója lesz. Huerta visszautasította az ajánlatot. Wilson erre kijelentette, hogy a hadiszerek bevitelét be fogja tiltani. Értesítette köveit, hogy az amerikaiak legkisebb bántódása beavatkozáshoz fog vezetni. E közben Huertát mégis megválasztották, Washington kinyilatkoztatta, hogy vele szemben mindent megtesz. Az angol támogatást hatálytalanították, mert a Panama-csatornán szedett vámok tekintetében Nagybritanniának előnyöket nyújtottak. Következett Huerta körülfoglalása, illetőleg elszakítása az európai támogatástól. A fegyveres beavatkozás elmaradt, ellenben miután az E. Á. által támogatott erők tért nyertek és a beavatkozásnál olcsóbb, ha a mexikóiak egymást ölik le, a hadiszerek bevitelének tilalmát megszüntették, azaz az E. Á. Wilsonnak előző kijelentése ellenére letért a neutrális talajról. Következtek azután a meglehetősen hosszú nyult események, Veracruznak az E. Á. által való elfoglalása, azért hogy Huertáék az Európából útban lévő fegyvert meg ne kaphassák. General Hunston Veracruzban katonai kormányzatot alakít, az amerikaiak elfoglalják a pénztárt, a vámházakat, postahivatalt és a bírósági épületeket. Ez tehát háború, hadüzenet nélkül a szabad amerikai lobogó védelme alatt! Épp amint ez ma Nicaraguában történik.

Huerta az E. Á. nyomásának engedve kénytelen lemondani. Helyébe Caranza lép, akit nemcsak az E. Á. kormánya, hanem az egész olajérdekeltség is támogat, ami kiderül Doheny olajkirály vallomásából.¹ Az amerikai vállalkozók megtagadják az adófizetést Huertának, ellenben az Egyesült-Államok meghatalmazottjának tudtával és bele-

¹ Scott Nearing 111. l.

egyezésével az ú. n. konstitucionalisták pénzt kapnak tőlük. E támogatás tetemes összegekre szól. Amennyire tudjuk, — mondotta Doheny — a Mexikóban dolgozó amerikai társaságok Wilson akaratának megfelelően mind támogatták Caranzát a törvényesen megválasztott Huertával szemben. A felett még folyik a vita, hogy Wilson birta-e rá őket erre, vagy pedig megfordítva történt. Mexikónak 1917-ben alkotott új alkotmánya (27. §.) azt a ma sokszor emlegetett határozatot tartalmazza, hogy a föld és víz tulajdonjoga az állam területén a nemzeté. Ebből folyólag a magántulajdon közérdekből korlátozásoknak vethető alá. Minden ásvány a nemzet tulajdona. Egy későbbi határozat szerint ez a jog a vízre nézve is megilleti a nemzetet. Érdekes összeütközés keletkezett. Ugyanannak Caranzának a pártja, aki az E. Á. segítségével jutott hatalomra, javasolta a nemzeti szuverénitás érdekében ezeknek a határozatoknak az alkotmányba való felvételét. Az E. Á. képviselői azonban, bármily nagy tisztelettel vannak is kijelentéseik szerint az idegen nemzetek függetlensége iránt, siettek meggátolni azt, hogy e rendezés az alkotmányba felvétessék. Lansing, ki akkor külügyminiszter volt, azt a véleményét fejezte ki, hogy e paragrafus megfosztja az amerikai polgárokat szerzett jogaiktól. Hosszú diplomáciai hadjárat következett. A mexikóiak hivatkoztak arra, hogy joguk van pénzügyi politikájuknak megállapítására és mindaddig, míg ennél a különböző nemzetek polgárai között a tulajdonjogok tekintetében különbséget nem tesznek, az idegen állam beavatkozása nincs helyén. Az idegen vállalkozók alá vannak vetve azon ország törvényeinek, amelyben üzletüket folytatják. A mexikói kormány egyszerűen a nemzeti egyenlőség elve alapján áll, amelyet — folytatja tovább — erős kormányok gyengébb szomszédaikkal szemben gyakran felednek. Caranza, ki jogtalan úton ült az elnöki székben, erkölcsi kötelességének érzi az ország jogait a beavatkozó E. Á.-kal szemben még nagy kockázat árán is védelmezni. Az E. Á. kormánya mögött az ő akarata szerint dolgozó olajérdekeltség áll, amely egyenesen kijelentette és pedig a washingtoni külügyi hivatal tudtával, hogy a kormány rendelkezéseinek eleget tenni nem fog. Sőt meg-

indították a harcot a törvényes kormányzat ellen. Ellenforradalmat szítottak az olajmezőkön. Az E. Á. sajtóját ez irányban befolyásolták, sőt Párizsban a békekonferencián azt igyekeztek keresztül vinni, hogy Mexikó a nemzetek szövetségébe fel ne vétessék. Az érdekeltségnek külön csapatai voltak, amelyek költségét a jobb jövő reményében könnyen vállalták. Az E. Á. kormánya, amint ezen események mutatják, egyetlen célt tart szem előtt és ez az olajérdekeltség befolyásának biztosítása. Sokszor ezek támogatása egészen nyíltan folyik, amikor célszerű, a nemzetközi jognak azokat az elveit húzzák elő, amelyeket máskor a legnagyobb hidegvérrel dobnak el. Veracruz elfoglalása alkalmával az amerikai követ neje egy levélben kijelentette, hogy az E. Á. politikájának sarkpontja a hatalom joga (might is right), s ezt most már kezdek tanítani az iskolákban is. Mindezeket Doheny, a vállalkozók vezetője. hivatalos forumok előtt tett nyilatkozatában igazolta. Olyan kalandor, mint ő, ebből nem csinál még titkot sem s az üzletemberek tág lelkiismeretével vallja be, hogy szerinte természetes dolog, ha az E. Á. kormánya hozzá hasonló egyéneket támogat. Mennyire azonosította magát az E. Á. az olajérdekeltséggel, annak legerősebb bizonyítéka az, hogy még a párizsi konferencián is igyekezett Mexikó kizárását keresztülvinni.

Nem lehet azt mondani, hogy ez mindenkinek tetszenék az E. Á.-ban. Vannak elegendő és pedig nem is a legrosszabbak, — Borah szenátor — akik megcsömörlöttek attól a kétszínű politikától, mely míg egyrészt az államok függetlenségét, a nemzetek szabadságát hangoztatja, másrészt pedig minden lelkiismeretfurdalás nélkül foszt meg nemzeteket függetlenségüktől olyan eszközökkel, melyeket az E. Á., ha velük szemben alkalmazná, okvetlenül oknak tekintené a háborúra. Annyi azonban bizonyos, hogy ha a térképre tekintünk, azt látjuk, hogy e politika révén az E. Á. megszerezte magának a hatalmat a Karaibi-tenger szigetei felett és azon a ponton áll, hogy ezt a távol keleten magának szintén biztosítsa.

Mi sem tüntetheti fel a helyzetet élesebben, mint az a két telegramm, melyet a múlt év november havában egyetlen

napon táltak fel a közvéleménynek. Az első szerint Coolidge elnök kijelentette, hogy háború esetén az E. Á.-ban össze fogják írni nemcsak az embereket, hanem a vagyont is és háborús célokra hasznosítják. Nem áll ugyanis összhangzásban az igazságérzetünkkel — folytatta tovább — hogy míg egyesek a harcmező veszedelmeinek vannak kitéve, ez alatt mások nagy nyereségre tegyenek szert. Tagadta, hogy az E. Á.-nak imperiális tervei volnának. Leszólta a kizsárolás és elnyomás politikáját.

Azután következett a másik telegramm. «A washingtoni külügyi hivatal — a *Newyork Herald* szerint — jegyzéket intézett Mexikó elnökéhez, Calleshez a kőolajforrásokra vonatkozó mexikói törvény ügyében. A jegyzék ultimátumszerű s azzal fenyegeti Callest, hogy az E. Á. visszavonja elismerését, ha a mexikói kormány az idevonatkozó törvény revízióját keresztül nem viszi.» Valóban ez átlátszóan kétszínű játék a nagy köztársaság legszentebb hagyományainak elpredálását jelenti.

Még néhány, aránylag kicsinek látszó epizód. Az Egyesült-Államok konzulja 1886-ban kimondá az Egyesült-Államok protektorátusát az Egyenlítő alatt a Csendes-Óceán déli részében fekvő Samoa-szigetre nézve, miután már jóval előbb jogot szerzett ott egy hadikikötőre azzal, hogy védeni fogja a királyság függetlenségét más államokkal szemben. Persze egyet, az Amerikai Egyesült-Államokat kivéve. Az Egyesült-Államok elhagyta partjait, átlépett az Óceánon, elég erősnek érezve immár magát arra, hogy dacoljon a felidézendő viharokkal.

A Fülöp-szigetekért az Egyesült-Államok 20 millió dollárt fizetett Spanyolországnak, de a Philippinok nem akarnak lemondani szabadságukról, melyet az Egyesült-Államok nekik ígértek. Egy három évig tartó fölkelést szerveztek, mely kényszeríti az Egyesült-Államokat, hogy százezernél több katonát küldjenek e szigetekre a rend és nyugalom biztosítására. A túlnyomó erő persze elnyomta a fölkelést. Az Egyesült-Államok folyton tagadták, hogy szándékuk volna a szigetek birtokbavétele, s Woodrow Wilson 1920-ban utalva arra, hogy a csend és rend helyreállt, indítványozta

a Philippinok függetlenségének megadását. Utóda azonban más nézeten volt, s ezt 1924-ben ki is jelenté, úgy hogy a Fülöp-szigetek lakói minden tiltakozásuk mellett is kénytelenek lesznek, isten tudja meddig, amint Mac Kinley 1898-ban ezt kijelenté, az Egyesült-Államok «szabad lobogója» alatt elmélkedni az elveszett szabadságról.

Az Egyesült-Államok gazdasági imperializmusának azonban vannak más formái is. A szuronyokat és hadihajókat nem mindig veszik igénybe. Sok helyt csakis kölcsönökkel operálnak. Kanadának 1919-ig 3,230 millió dollár kölcsönt adtak. A Bolíviának 1922-ben adott kölcsön biztosítására megszerezték a Bolíviai Nemzeti Bank kontrollját, a bányaszerződéseket, a szeszmonopólium jövedelmét, a dohánymonopólium jövedelmének 90 %-át, a vámok hozadékát stb. Az ellenőrző bizottságban a hatalom a bankároké.

Kínával szemben hosszú harcok után a döntő szó a washingtoni lefegyverző konferencia alkalmával aláírt «kilenc hatalmi» szerződéssel az Egyesült-Államoknak jutott. A Chinese Consortium fog dönteni minden jövő kínai kölcsön és engedélyre nézve, s a konzorciumban amerikai bankárok, a Morgans csoport emberei a főszereplők, úgy hogy a távol keleten az Amerikai Egyesült-Államok és Japán állanak szemben mint versenytársak. A mennyei birodalom sorsát a Wall Street urai fogják majd elintézni. Ez persze Európa hátraszorítását is jelentené. Mily kilátások nyílnak így a világ békéjére, arra nézve jellemző Franklin K. Lane volt belügyi miniszternek 1920-ban tett az a nyilatkozata, mely szerint, ha a kormányok által képviselt államok résztvesznek a gazdasági versenyben és üzleti házakká vagy gyári cégekké alakulnak át, nincs remény a kereskedelmi rivalitásból eredő folytonos összeütközések kiegyenlítésére,¹ azaz a harc állandó lesz.

Vajjon előny-e az emberiségre és haszon-e az, ha magának Kínának gazdasági éltét a Wall Street bankárjai tartják kezükben? Ez a kérdés elég anyagot ad a gondolkodásra, sőt talán az aggodalomra is.

Vácsolva az Egyesült-Államok külpolitikájának ered-

¹ Scott Nearing 73. l.

ményeit, reá kell térnünk azokra a belső erőkre, amelyek e politika igazi mozgatói s amelyek hatása alatt a világ fölötti uralomra törekvés mind határozottabban érvényesül.

Az Amerikai Egyesült-Államok népessége az utolsó száz év alatt 10 millióról 115 millióra, vagyona 1850-től 1920-ig 4 billióról 285 billióra emelkedett. Búza-termelése 100 millió bushelről 900 millióra, gyapotszövedéke 2·5 bálról 13-ra nőtt. Gyári készítményeinek értékét 1850-ben egybillió, 1919-ben 63 billió dollárra tették. A szénbányászat, petróleumnyerés, a réz kiaknázása és a cementipar szédületes arányokban nőtt. A külföldön elhelyezést kereső tőkét 20 billió dollárra becsülik és még mindig újabbak keresnek nyereséges elhelyezést. A nemzetnek kétségkívül hatalmas energiái mind erősebben fordulnak a gazdasági élet felé. A káprázatos sikerek és a mai életfelfogás mellett ez nem is igen lehet másként. Az Egyesült-Államok jingóinak régi vágya a megvalósulás felé halad, meg vannak róla győződve, hogy «le fogják verni a világot!»

Az út ide legegyszerűsebben úgy vezet, ha kezükbe kerítik a gazdasági életet s ezzel a hatalomnak eszközeit. Ezek közt ha nem is az első, de mindenesetre igen jelentékeny a kőolaj, mely sokak nézete szerint ma uralkodó tényező a nemzetek gazdasági életében. Innen az a lázas törekvés, mellyel a nagy fincsmágnások és kormányaik megszerezni igyekeznek a még le nem foglalt vagy ki nem aknázott olajmezőket. Az az ország, mondotta nemrég egy olajszakértő férfiú, amely az olajban dominál, irányítani fogja a világ kereskedelmét. Seregek, hajóhadak, pénz, sőt az egész népesség semmit sem jelent, ha az olaj hiányzik. Ez forgatta fel a tüzelés régi rendjét s a petróleum egyike lett a diplomácia főcéljainak.

Az Egyesült-Államok e téren sokáig vitték az orosz petróleum mellett a főszerepet. Az első nagy monopol társaságot Rockefeller alapította Standard Oil Cy. névvel. Következtek az új petróleumterületek az Egyesült-Államok nyugati részében, Mexikóban, Perzsia és Mezopotámiában. Megindult értük a harc. A háború után sűrűn következő nagy értekezleteken alig volt tárgy, mi erősebben lekötötte volna a diplomataik figyelmét. Gondoljunk csak a mossuli kérdésre,

amelynek megoldásánál gróf Teleki Pál is oly kiváló szerepet játszott.

A Standard Oil Cy. összeköttetéseire nézve álljanak itt a következő adatok. Argentínában érdekelve van körülbelül 4 millió dollár erejéig. Bolíviában koncessziója van 7.4 millió acrere. Ez 55 évre szól és az olajon kívül kiterjed vasutak, tramok, kikötők, telefon és telegráf és más közüzemek létesítésére. Dolgozik Braziliában. Columbiában 2—3 millió acret vett birtokba s ezek kiaknázására milliókat költ. Tank farmokat és tüzelő állomásokat létesít a fő folyami állomásokon. Részt vesz Ecuador ügyleteiben. Peruban 700,000 acrere szerzett engedélyt, az ottani olajtermelésnek 75 %-át állítja elő s kezében tartja a petróleumpiacot. Részt biztosított magának Venezuela gyorsan fejlődő petróleumtermelésében. Mexicóban, mely e tekintetben mindjárt az Egyesült-Államok után következik, egy egész csomó társaság működik különböző nevek alatt, de a Standard Oil által irányítva. Van egy olyan csőhálózata, melyen át naponta mintegy 100,000 barrel olaj folyik át, ennek $\frac{2}{3}$ -át maga állítja elő.¹ Érdekei behálózzák az egész köztársaságot, kiterjednek Kubára, de Európa egyes országaira, mint Ausztria, Belgium, Magyarország stb. is. Francia fiókja révén koncessziókat kapott Csehországban. Ővé a San Sabai koncesszió Trieszt mellett, része van a galíciai petróleumvállalatokban, oláhországi befektetéseit 70 millió dollárra teszik, de érdekelve van Svájc, Svédország és Hollandiában is. Kínában vannak ingatlanai, kerosene tankjai, s oly gyertyagyára Tientsinben, mely naponta 400,000 gyertyát állít elő. Japánban, Mezopotámiában, a Fülöp-szigeteken, a Török Petróleum társaságában, sőt Abessziniában is megvetette lábát. E mellett Ausztráliát sem hanyagolta el.

Ha ehhez hozzávesszük, hogy még más amerikai társaságok is foglalkoznak ez üzlettel, fogalmunk lehet róla, hogy a kőolajpiac mily nagy mértékben áll az amerikai tőkések hatalma alatt.

Egy másik általános fontosságú cikk a cukor. Ennek

¹ Dunn. *Foreign Investments*. 44. 1.

fejlesztésére az Egyesült-Államok tőkései csak Kuba-szigetén kb. 130 millió dollárt fektettek be, de kiterjesztik figyelmüket San Domingo, Haiti, Hawaii, Nicaragua, Panama, a Fülöp-szigetek és Porto Ricóra is, amely országokat, amint láttuk, éppen a cukorérdekeltség ösztönzésére a legutóbbi időkben vagy teljesen vagy majdnem egészen politikailag is bekebeleztek.

Nagyon fontos az Egyesült-Államok húsipara. Ennek centruma Chicago, mely főleg e keresetiág révén emelkedett föl mai jelentőségére, a legkiválóbb húsiparos cégek közül elsőnek említjük a híres Armour & Co-t, mely a Swift, Cudahy cégekkel együtt kiterjedt üzletet folytat Angliában, Kubában. Ez iparnak azonban érthető okokból főfészke Argentina. Az Egyesült-Államok részesedése itt folyton nő, amint azt a következő adatok mutatják :

		1909. évben	1918/20. évben
Brit	érdekeltség	37 %	22.1 %
Argentíniai	«	27 «	9.8 «
Egyesült-Államok	«	35.3 «	68.1 «

A belföldi érdekeltséget a külföldi, főleg amerikai cégek csaknem teljesen kiszorították, azaz domináló helyzetbe jutottak az országnak egyik legfontosabb mezőgazdasági ágában. Ez nemcsak a jelenre szól. Elzálogosíták a jövőt is. A Cia Swift International koncessziója 100 évre szól és a banküzletre is kiterjed. Vannak hűtőházai, vágóhídjai. Rajta kívül még három nagy társaság működik. De nemcsak Argentínában, hanem Dél-Amerika többi államain kívül Ausztrália, Kuba, Kanada, Nagybritánia, Német-, Francia-, Olaszországban, Belgium, Holland és Svédországban is, azaz Ázsia és Afrikát kivéve jóformán mindenfelé.¹

A dohány és szivargyártás az Universal Leaf Tobacco Co.-t uralja. Hihetetlenül sok társaság dolgozik a nemzeti termelés minden terén le egészen a banán és ananász műveléséig.

1925 végén az Egyesült-Államok az államok. tartomá-

¹ Dunn 68. l.

nyok és helyihatóságoknak nyújtott kölcsönök majdnem elérék a 4 milliárd dollárt. Ezek közt mi szerencsére csak 16 millióval szerepelünk. Ellenben Kanada 850, Nagybritánia 292, Franciaország 326, a németek 189 millióval tartoznak.¹ A befizetések felölelik a vasutakat, arany, ezüst, réz, mangán, szén, bauxit bányákat, a nitrát és cementtelepeket, a délszaki gyümölcstermést az Azóroktól a Fülöp-szigetekig, a filmiparon és színházi trösztökön keresztül a gyémántig. A részleteket leírni szinte lehetetlen. Ma még az új korszaknak csak kezdetén állunk ugyan, a nemzetek gazdasága mégis Európa nagy leszorítását mutatja. Billiókban volt az

	1912-ben	1922-ben
Egyesült-Államok vagyona	186·3	320·8
Nagybritánia	« 79·3	88·8
Franciaország	« 57·1	67·7
Olaszország	« 23	25
Kanada	« 10·9	22·1 ²

Ennek a szolgálatnak a lebonyolításához természetesen szétágazó bankszervezetre van szükség, mely a szükséges tőkét előteremti és szétosztja, e mellett a folyóügyletet is intézi, sőt műszaki erőkkel kiegészítve tanácsokat ad a vállalkozásokra nézve is.

A new-yorki National City Bank volt az első, mely megkezdte a külföldi fiókok szervezését. 1915-ben nyitotta meg az elsőt, ma több mint 50-nel rendelkezik. E mellett bel-földi bankokat is kontrollál, így pl. a Haiti Nemzeti Bank, a jegykibocsátó intézet is függelékének tekinthető. A távol Keletet az általa alapított International Banking Corporation segítségével tartja kézben, mely itt fiókjaival bizonyára a leghatalmasabb alkotás. Az anyaintézetnek fiókjai vannak még Argentina, Brazília, Chile, Belgium, Anglia, Franciaországban, Genovában, Moszkvában és a dél-amerikai államokban. Mily üzletei lehetnek Kubában, mutatja az, hogy itt több mint 20 fiókkal dolgozik. A leányintézetnek Európán

¹ Legutóbbi hírek szerint 1926-ban újból 1906 millió dollárt adtak kölcsön. Ebből 812 Európára, 500 Kanadára esik.

² Scott Nearing 5. l.

kívül Kínában nyolc, a san-domingói köztársaságban szintén nyolc, Kelet-Indiában és Japánban 3—3 ága van. Ezek mellett kiemelendő még az Equitable Trust Co., a Guaranty Trust Co., a Foreign Banking Corporation és az Asia Banking Corporation. A Morgan által életre hívott Foreign Finance Corporation fiókokat nem létesít, de résztvesz a külföldi vállalatok pénzesítésében.

Külön figyelmet érdemel az International Securities Trust of America öt év előtt történt alapítása. Ennek üzlete idegen részvények stb. vásárlása, amelyeken aztán az intézet saját kötelezvényeit (securities) bocsátja ki. Három évvel az alapítás után a vállalkozás már 400, huszonegy államban működő r.-társaság papírjait vásárolta meg. Ezek között vannak állami, városi és egyéb hitelezők is.

E kezdés mihamar nagy eredményekhez jutva számos utánzóra tett szert és ezeknek száma a beavatottak szerint a közel jövőben erősen szaporodni fog. Ennek a megfejtése az, hogy a bank nagy kamatozású európai papírokat vesz át. Ezeket kisebb kamatra belföldön kiadott bondok vétel-árával fizeti. A kamatkülönbözet, amely rendesen igen nagy, a kibocsátó intézeté marad.¹

Az elmondottakból megalkothatjuk nemesak a jelen képét, hanem következtetéseket vonhatunk le a jövőre nézve is. A gazdasági imperiálizmus nem amerikai találmány. Kétezer évvel ezelőtt Crassus és társai némileg más eszközökkel ugyan, de hasonló célok felé törekedtek.

* * *

¹ Erre vonatkozik a következő novemberi újsághír:

„A Wilmington Delaware cég American British & Continental Corporation cég alatt több amerikai és európai bankházzal együttes működés céljából egyesült. Az amerikai bankházak közül e korporációhoz csatlakoztak a Schröder & Co. valamint a Blyth Witter & Co. cégek, az európai pénzintézetek közül a Banque de Million Parisienne, a Dresdener Bank, a Société Générale Belgique, a Crédit Suisse, az Allgemeine Österreichische Bodenkreditanstalt, a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank, a prágai Union-bank, az Enskilda Bank, Stockholm és a Lippmann-Rosenthal & Co. amsterdami bankcég. A konzorcium működését az Investment Trust elvei szerint fogja folytatni. Az alaptőke 11 millió §.

Az Egyesült-Államok gazdasági imperializmusa aránylag nagyon friss hajtása a mai fejlődésnek. Habár az előkészületek messzire nyúlnak vissza, a mag csak a háború és annak következményei folytán indult gyors fejlődésnek, az angolok által előkészített talajon. El lehet képzelni, hogy habár ma a brit birodalom hátrányos helyzetben van, mert nemcsak Kínában vannak előtte az Egyesült-Államok, hanem kanadai uralma is nagyon lazul, a két angol-szász hatalom között ki fog élesülni az ellentét. Itt szinte döntő fontosságú az, vajjon Kanada, a világ leggazdagabb gabonatermő birodalma, merre fog hajolni. Sokak nézete szerint ez már el is dőlt, hisz Kanada, mely politikailag előbb is csaknem független volt, most már külön külképviseletet is rendez be.¹ Az Egyesült Államokkal való szoros és mind szorosabbra fűződő kapcsolatait azonban mi sem világítja meg jobban, mint a következő számok:

	1913		1923
Am. Egyesült-Áll.	417.143,220 dollár	2,423.000,000 dollár	
Brit	1,860.000,000	«	1,890.000,000 «
Más országok	139.589,650	«	325.000,000 «
összesen :		2,416.732,870 dollár	4,640.000,000 dollár

Míg a brit tőkék tetemes része közhatósági kölcsönökben van lekötve, az Egyesült-Államok tőkései főleg az iparra vetik reá magukat s egyes ágakban 51—98 %-ig menő érdekeltséget tudtak megszerezni. E mellett az iparossá fejlődött Egyesült-Államok nemcsak reá lesznek szorulva Kanada mezőgazdaságára, hanem mint azok termékeinek legbiztosabb vevői is jelentkeznek. Nem lehetetlen tehát, hogy Európával szemben együttesen fognak fellépni. Ez erősen befolyásolhatja Anglia állásfoglalását, esetleg az európai szárazfölddel való együttműködését is.

Amerikával szemben annakidején az európai behatolók üveggyöngyökkel és más hiú csecse-beccsékkel tudtak maguk-

¹ Jellemző, hogy az első washingtoni követ a Massey és Harris gépgyár főnöke lett.

nak aránytalan előnyöket biztosítani. Most mintha az Egyesült-Államok visszaadná a kölcsönt. Igaz, hogy sokszor éppen nem inszolid árukkal és kölcsönökkel akar bennünket lekötelezni, de nekem úgy látszik, hogy a gazdasági és ennek kapcsán a politikai függetlenség elvesztéseért önrzeties egyéneket és nemzeteket kárpótolni semmivel sem lehet. Pedig amint látjuk, erről van szó. Haiti, Kuba, Panama, San-Domingo és a többi kis állam példája mutatja az utat, melyre az Egyesült-Államok lépnek, ha elég erősnek érzik magukat.

Európa nemzetei a nagy háború alatt mindent megtettek egymás legyengítésére és elpusztítására. A harchól a nevető harmadik, az Egyesült-Államok kerültek ki győztesen. A gazdasági fejlődést ígérük nekünk, de nem ingyért. Mit követelnek fejében, arról most már nem lehet kétség. Az elaltatás azonban folyik. A napi sajtó minden új kölcsönt, új bilincset kitörő örömmel üdvözl, és talán tudja is miért. Európa azonban igazán megéredett az elmerülésre, ha e folyamatot meggátolni nem bírja vagy nem is akarja.

Smith Ádám már másfélszázad előtt kifejezte azt a nézetét, hogy mily szerencsétlenség lenne, ha az országos politika vezetése alacsony észjárású és profitra éhes kereskedők és gyárosok kezébe jutna.¹ De ebben erősen csalódott. Ruhland Gusztáv, e nem kellően méltányolt közgazdasági író, a század elején már reá mutatott, hogy a dinasztikus háborúk mindinkább ritkulnak, ellenben szaporodnak a kereskedelmi érdekekből folyó összeütközések.² Ebben az, ki az Egyesült-Államok politikáját ismeri, aligha fog immár kételkedni. Ha mi e tekintetben kellően lettünk volna tájékozódva, egy pillanatra sem helyezünk súlyt a Wilson-féle pontokra és nem adunk hitelt hirdetőjének. Hiszen az Egyesült-Államok a nemzetek szabadságát, az önelhatározásra való jogát hangoztatva, hódítanak meg országot ország után. Függetlenségi nyilatkozatuk, melyet alkotmányuk alapvető tételeként magasztalnak, azt állítja, hogy a jogos kormányzó

¹ *Wealth of Nations*. IV. k. III. F. II. rész.

² Ruhland, *System der politischen Ökonomie*. Berlin 1903.

hatalom csak a kormányzottaktól eredhet. A valóság azonban az, hogy a vázolt úton és módon 1898-tól számított 20 éven át 281,044 négyzetmérföld területet szereztek meg 17.6 millió lakossal és most Mexikó elfoglalásán törik a fejüket. Ez azonban keményebb dió lesz az eddigieknél, ha csak ama bizonyos arannyal terhelt öszvér, mely Macedónia királya szerint át tudja ugorri a legmagasabb bástyákat is, újból ki nem segíti őket a zavarból.

Mennyire sikerült az Egyesült-Államoknak a gazdasági penetráció révén befolyást szerezni idegen nemzetek sorsának irányítására, azt szemmelláthatólag mutatják be az eladósdást feltüntető számok. A Bankers Trust Cy. adatai szerint 1923-ban az Egyesült-Államoknak külföldön kihelyezve volt és pedig :

Észak-Amerikában	3.556 millió	dollár
Közép- «	4	« «
Dél- «	823	« «
Nyugat-Indiában	354	« «
összesen :	4,737 millió	dollár.

Afrikában	1 millió	dollár
Ázsiában	476	« «
Európában.....	2,194	« «
Óceániában	22	« «
összesen :	7,430 millió	dollár.

A kereskedelmi minisztérium adatai szerint azonban a befektetések 1924 végén kitettek :

Európában.....	1,900 milliót
Ázsia és Óceániában	690 «
Latin Amerikában	4,040 «
Kanadában	2,460 «
összesen :	9,090 milliót.

Az eltérés erős, de az összeg mindkét esetben óriási.

Ezek a kápráztató eredmények s az átlagos amerikaiak odaadó bámulata a fogható sikerek iránt, megfejtí a merész

és mindinkább erősülő hajlandóságot, mely a közvélemény nyomása alatt a politika vezető elvévé avatja a mult minden nemesebb hagyományával való szembefordulás árán is azt, hogy a hatalom jogot jelent — might is right. — Ez természetesen azt is jelenti, hogy a cél szentesíti az eszközöket, amire nézve nagyon érdekes az Egyesült-Államok és Mexikó közt folyó harchól egy részletet, melyre már fent utaltunk, kiragadni.

A Huerta kormány 1913-ban visszautasítja Wilson megalázó pontozatait, mert azok a függetlenség feláldozását jelentették volna. Erre Wilson augusztus 27-i üzenetében kijelenté, hogy mint semleges állam, a nemzetek legjobb gyakorlatát követve, megtiltja a hadiszerek kivitelét Mexikóba. Akkor ugyanis a bevitel Huerta javára lett volna. Amikor azonban Huerta kormánya az Egyesült-Államok finansziális blokádjára folytán inzolvens lett s az Egyesült-Államok által támogatott felkelők tért nyertek, a külügyi miniszter Bryan sietett kijelenteni, hogy a fegyverkiviteli tilalmat — embargo — megszünteti, mert ez a konstitucionalisták Huerta elleneseinek érdeke. Ez 1914 február 4-én meg is történt, azzal a megokolással, hogy az Egyesült-Államok nem volt neutrális, mikor az embargót elrendelte, eltért annak elfogadott gyakorlatától, mert általa gátolta azt, mire az Egyesült-Államok is törekszik, t. i. hogy a mexikóiak maguk közt függetlenül intézhessék el saját ügyeiket.¹

Kitűnő példa ez arra, mint változnak az elvek és értelmezések rövid időn belül is a hadi érdekek szerint. Ennek a Dollar Diplomacy-nak, a kizáróan anyagi érdekeket uraló politikának útjait és módjait megállapítani most már nem nehéz.

Az első lépés igények támasztása, ha kell mesterséges úton is a beruházásokra. Kellemes és előzékeny eljárás. Később, mikor a kamatok fizetése vagy a szorultság időpontjában követelt előleg visszatérítése új kölcsönöket tesz szükségessé, tán még leereszkedő jóakarat fitogtatása. Ha azonban a magán- és közfeladósodás előre haladt, az Egyesült-

¹ Scott Nearing 100. l. *U. St. Foreign Relations*. 1914.

Államok hivatalos közegei is kezdenek érdeklődni polgáraik védelme iránt. Szövetkezés a megvásárolható elemekkel, zendülések, amerikai vagyonnak talán nem is szándék nélkül való elpusztítása. Megjelennek a hadihajók, katonák szállanak partra, elfoglalják a posta- és táviró hivatalt, talán a közpénztárakat. Támogatják a zendülőket, akik persze az Egyesült-Államok szájaíze szerint működnek. Ha a törvényes kormány nem tágit, vérontás, utcai esetleg évekre kiterjedő harcok. Blokád, a törvényes kormány nem kap kölcsönt, sem a Wall Streetben, sem Európában. Aztán a behódolás, a dollárért dolgozó diplomácia diadala. Az európai sajtó öröme, hogy újból sikerült egy-egy országban a csendet és rendet, éppúgy mint valaha Varsóban és Világosnál a cár katonáinak, helyreállítani. Végül annak kijelentése, hogy ez haladás és a civilizáció érdeke, t. i. a jognak és erkölcsi érzésnek letiprása a telhetetlen plutokrácia parancsára.

Mindezek a változások nem történhettek nagy belső átalakulások és a régi alkotmányos felfogás módosulása nélkül. A hódítások szükségyszerűvé tették az elnök hatáskörének nagymérvű kiterjesztését. A régen uralkodott felfogás szerint a kormányzat alapja a kormányzottak beleegyezése. Lincoln szerint a Mindenható egy népet sem teremtett oly jóvá, hogy más nép fölött uralkodhatnék.¹ Ez elvet azonban félre kellett tenni ott, hol hódított népről van szó. Így a Fülöp-szigetek kormányzására vonatkozó 1901 március 2-i törvény kimondja, hogy a kormányzás az elnök által kinevezett egyének által intézendő. Ezen területek lakóit tehát teljesen önkényesen kormányozzák. Az egyenlőség és szavazati jogról itt szó sem lehet. Magának az Uniónak területén is nagy eltérés van az egyes államok és territóriumokon lakók között, sőt a néger és a fehér népességre nézve is. Jellemző az is, hogy a Fülöp-szigeteken július 4-én eltiltották az amerikai függetlenségi nyilatkozat felolvasását.²

Az Egyesült-Államok alkotmányát annakidején másféle emberek szövegezték és kezelték, mint a mai politikusok.

¹ Beckless Wilson, *New America*, 34. l.

² Beckless Wilson, 49. l.

A régi elméletek a régi ideálokkal elhalványultak. A gazdag-ság, fényűzés, egyéni nagyravágyás lépett azok helyébe. Hajdan az egyszerű farmerek voltak a nemzet gerince. De ezeket félretolták, régi függetlenségüktől megfosztották. He-lyükbe a gyors gazdagulásra vágyó nemzetközi hordák emberei léptek, kik reá nyomták törekvéseik bélyegét a nemzeti jellemre is.¹ De a nemzetet nem lehet meggyőzni arról, hogy e helyzetből oly bajok eredhetnek, melyek kockára tehetik a jövőt. A centralizált és lényegében autokratikus hatalom halad előre a fejlődés útján, koronák és egyéb hatalmi jelvények nélkül ugyan, de mégis az imperiálizmus felé.

BERNÁT ISTVÁN.

¹ Beckless Wilson, 52. l.

BEETHOVEN ÉS AZ ESTERHÁZYAK.

Sopron vármegye földjével az Esterházyak és Széchenyiek ragyogó neve mindörökre egybeforrt. A vármegye kies fekvésű, gazdag terület. Természeti szépségek zsúfolt tárháza. Az aránykalászos Rábaköz, a misztikus Fertő tó, a színpompás Rozália és a Lajta hegység díszíti térképét.

A Lajta hegység sziget-hegység, délnyugatról északkeletre csap. Nyugati tövét a Lajta folyó, a keletit a Vulka patak mossa. Az ország határa a hegység gerincén halad. Innen egy ugrás Bécs, a mindent magába szívó nagyváros.

A Lajta hegység mellékének legnagyobb és kultúrtörténetileg legjelentősebb városa : Kismarton, az Esterházy-család évszázados lakóhelye. A hegylánc szelíd délkeleti lejtőjén fekszik. Valóságos Riviera, melynek lábát búza és gyümölcstenger mossa. A mellett, hogy talajában hasznos bányákat rejt (a kismartonhegyi kőbánya az ország legrégibb bányája, melynek anyagából épült a bécsi Szent István templom, a pozsonyi székesegyház és a soproni Szent Benedek-rendi templom), — gabonatermelés és fatenyésztés céljaira a legnemesebb talaj.

Kismarton multja a kőkorszakig nyomozható. A római időben nagyobb telep volt, az Árpádok korában mint castrum szerepelt.

A kismartoni uradalmat gróf Esterházy Miklós 1622-ben kapta II. Ferdinándtól. A mostani várkastélyt herceg Esterházy Pál építtette 1683-ban a régi Nádasdy vár helyén. Impozáns, királyi épület. Rendkívüli méretekkel. A XVII. századbeli palotaépítésnek nálunk legjelentékenyebb emléke. Nemi befejezett, mert az eredeti tervrajz szerint még két szárnynak kellett volna hozzá épülnie, ami — ha megtörtént volna —

építészeti műremekké emelné a várkastélyt. Carlo Martino Carlone bécsi császári építőmester tervezte. A XVII. századi barokk építészet szellemében készült. A négyszögű vár sarkain tömör saroktoronyok, sarokkiszögelések s az egész homlokzat ablakokkal, falpillérekkel, domborműves dísszel gazdagon tagozódik. A palota homlokzata és udvara ma is a régi. Az udvarbeli falon futó imitált oszlopok szembenéző emberfejekben végződnek. Mindeniken ugyanaz az arc, de kettő sem azonos. Százféle variációját láthatjuk ennek az egy fejnek. Sír, nevet, kiált, bosszankodik, figyel, alszik, haragszik, mesteri változatokban.

A kastély mögötti park közel száz holdnyi. Felfut a Lajta hegység gerincéig. Kápráztató természeti szépségek találkozója. És e mellett ötletes, kertművészeti ritkaság. Olyan fákkal és növényekkel, melyeknek angol és amerikai botanikusok csodájára járnak. A parkban három, költészettel körülvengett tó van, melyek partjain bámulatos közvetlenség és művészet ömlik el. Semmi keresettség, a természet szelleme sehol sincs igába törve.

A fák paradicsomi menyezete hajlik fejünk felé. És ebben a lombszentélyben csónakok suhannak, vizesések fecsegnek, hattyúk szántanak és soha nem látott virágok százezrei kacagnak. Vonalak, színek és növényi lelkek élő sövénye fut az ember után, ha átvágunk valamelyik úton s madarak, lepkék és bogarak zenéje várja a jövevényt. Verseket és muzsikát ont minden útkanyarulat, minden virágágy, szinte várjuk, mikor lép elénk egy római lantos vagy bizsergeti meg fülünket a virágmezők felől átszűrődő madrigál. A modern és antik világ szellemének alighanem ez a hely a legtökéletesebb béke-szigete, ahol a ma napsugara s a régi dór oszlopsor harmóniába olvad.

És ezek a fák, ezek a csodák! Akik még látták Beethovent, Hummelt, Canovát és jól ismerték a nagy Haydnt. Akik hallgatták a mester kürtjeinek símogató harmóniáit és visszhangozták, dombról-dombra dobták dalainak finom légyságait. Templomok ezek a fák, melyek elé megtisztult lélekkel illik közeledni.

És a rózsák és a bokrok és a pázsit. Tündérvilág álmai.

A park öble a kastély ablakából nézve: egy földbe — fába — kőbe vésett «Romeo és Julia» díszlet. Ennek készült és ez maradt máig. A nagy tisztás pataktól metszett legmagasabb szegélyén egy görög templom áll jón oszloprenddel és kupolával: a Leopoldina-csarnok. Szinte lesűk, mikor jönnek ki belőle fehér, kigyózó sorban Veszta papnői.

A templom belseje egyszerű, fehér. Közepét a bejárattal szemben carrarai márványból faragott szobor foglalja el. A Leopoldina-szobor. Esterházy Miklós és Lichtenstein Mária tüneményes szépségű leánya görögös öltözékben ül ott, akit Canova halhatatlan vésője örökített meg.

A várkastély mint valami kőbe faragott imperátor uralkodik a Lajta hegység erdőin, hegyein s az előtte elterülő rengeteg síkság gabonatermő földjein és az aprótornyú falvak egész dandárja felett. Mind őt vigyázza. Homlokzatán a nagy Esterházy ősök szobrainak sora és közepén egy Mária örökmécs. Előtte dombos szabad térség, melynek lábánál a kincsekkel telt istállók utcái.

Kétemeletes, vastagfalú övezet őrzi a történelmi várudvart. Az ágyúgolyóknak szánt falak alatt óriási várpince. A termekben világritkaságok. Könyv, festmény, rajz, metszet, bútor, fegyver, agancs, ásvány, ötvösmű, üveg, porcelán, hangszer és gobelin. Sokról köteteket írtak már. A várkastély udvaráról nyíló bejárattal tűnik el az épülettömbbe, kívülről láthatatlanul: a házikápolna. Nagy és tágas. Minden fala, minden berendezése, felszerelése: műremek. Világos ablakai bizakodó áhítatot szórnak a hívekre. Falairól, padjairól, orgonájának sípjairól szinte látszik, hogy Haydn szent miséinek nemes muzsikája simította öregre.

Ebben a kápolnában hangzott fel először Beethoven C-dur miséje.

Itt vezényelte először a mesterek mestere.

A házikápolnával egy emeletnyi szintben összefügg az oratórium. Az oltár felé nézően a hercegi család kényelmes imádkozó páholyai s mellettük a zeneterem, melyben a próbákat tartották. Az oratórium egyik kis ajtajának tényleg ablakán most is be lehet nézni a tágas, száz zenészt

is kényelmesen magába fogadó próbaterembe. Ezen az ablakoeskán ellenőrizte Haydn a próbák menetét.

Az oratóriumból nagy szárnyas ajtók nyílnak a hatalmas és káprázatos díszterembe. Ebben a teremben tartották sokáig a főispáni beiktató ünnepélyeket s a fényes összejöveteleket, hangversenyeket és estélyeket. Ha bál volt, «Haydn papa» a kétoldali magas karzaton vezényelte zenekarát. Ha koncert, lent a teremben, alacsony emelvényen helyezkedett el a díszruhás zenekar. A terem olyan óriási, hogy fúvós zenekart is lehetett benne élvezni. Dús falfestményektől, ezer csillártól és ősi képektől ragyogó, templommagas levegőjében mintha ma is zene szállna. Haydn, Hummel és Beethoven lelke.

A kastély lábánál Kismarton városának apró házai, mint hű katonák, őrzik a vezért, a hercegi várat. Az utcák szűkek, tiszták, kövezettek. Minden sarkon valami templom, zárda, iskola vagy más jóléti épület. A házak körül vagy előtt sokhelyt kert, üveggömbös virágkarókkal. Az ablakok roskadoznak a virágoktól s a kapualjak és utcaajtók meghajlásra készítetik a belépőt. Csend, rend és szorgalom. A Haydn sírját őrző Kálvária-templomnak mindig van imádkozója s a terecskék közepén csorgó kutaknak erős, egészséges, mosolygós arcú közönsége.

Esténként, ha az ó-torony elkondította az «Ave Mária»-t, vagy tíz kisebb templom harangja szól bele, s aztán egy-két ablakból gitár, lant vagy spinét hangjával érzelmes éneket kap ki a szellő, altatódalként hintve rá az álmodat és békét a városkára.

Emberek léptei koppannak még egyet-egyet a járdák kövein. Hármasával-négyesével sietnek a dombos utcákon hazafelé. A kastélyból jöttek, hangszereket visznek s utánuk serdültebb fiúk kótákat cipelnek, a gyermekkor növényei. A várban vége a zenének. A muzsikások igyekeznek haza. A vendégeket őrzi a kastély-rengeteg, melynek ablakai egyenként alusznak ki, mint álmos szemek.

A várkapunál a gárdisták kinyitják Haydnnak a kis-ajtót. Az öreg megy hazafelé. Bő köpeny rajta, fekete vágott kalap, keztyű és ezüstös bot. Egy ugrásra lakik, a kastély

melletti Zárda-utcában. Kísérői a kapuban elköszönnek tőle s a kis ház emeleti ablaka megvilágosodik.

Alszik a város és a mező.

Haydn mester kótákat ró, hogy a herceg a másnapi zenével meg legyen elégedve.

*

Az Esterházy család története egyúttal a magyar művelődéstörténet tündöklő fejezete. A Bessenyei által megénekelt eszterházai ünnepségek pompája országokat kápráztatott s a kismartoni hercegi élet nemes előkelőségét mindenütt ismerték.

Az Esterházy hercegi családban a tudomány és művészetek pártolása hagyományos volt s az a mai napig. Európa egyik legnagyobb és legelőkelőbb családjának mindig volt érzéke a szép, a legszebb iránt. Tudósok, írók, festők, művészek serege élt kastélyaikban és váraikban, ahol mindeniket mindig megbecsülte a hercegi ház.

Már Esterházy Miklós nádor (1582—1645), aki a család fejedelmi gazdagságának és politikai jelentőségének megalapítója volt, az örökös háborúk között is talált módot rá, hogy a művészeteknek áldozzon. Megvolt benne az építkező kedv, a zene szeretete s a gyűjtési vágy csírája. Biztos nyomok vannak arra, hogy a zenét kedvelte és jóhírű zenészeket tartott udvarában. Bethlen Gábor egy rokona menyegzője alkalmával tőle kért muzsikusokat «Jóllehet ennekelőtte — írja neki Bethlen 1619 január 12-én Gyulafehérvárról — állapotunk szerint külső országokbeli idegen nemzetből álló muzsikusoknak is szerit tévén, udvarunkban fizetésünkön tartottunk ; mindazonáltal csak szintén ezelőtt nem sok idővel némelyek, atyjok, anyjok és egyéb atyjokfiak temetésekre s egyéb dolgokra tőlünk elbúcsúzván, el is mentek ; és helyekben, úgy vagyon, hogy újabb muzsikusokért idegen országokba el is küldöttünk ; mindazonáltal az időnek rövid voltához képest, érkezések felől reméntenek lévén : kérjük kegyelmedet szeretettel, egy heti szolgálatra csak szinte a maga hárfását bocsássa ide. Kegyelmedet assecuráljuk, a lakodalmom után ismét kegyelmedhez bátorságosan visszakésértet-

jük, munkája a jámbornak héában nem lészen.» Esterházy Bethlennek nemcsak hárfását, de több muzsikusát is elküldte, akik azonban a lakodalomra idejében nem érkezhettek meg.

Esterházy Pál (1635—1713), a második nádor, fejedelmi birtokokat örökölt és szerzett, melynek növekedésével a művészeteknek is bővebben áldozhatott. Ő az első herceg a családban. Művészeti érdeklődése kiterjedt volt. Színész-tehetsége már gyermekkorában a nagyszombati jezsuita iskolában megnyilvánult, hol az akkori kor szokása szerint iskoladrámákban lépett fel. Festegetni is próbált, de inkább mint zenész tűnt ki. Egyházi zeneszerzeményeivel jóval felülemelkedett a középszerűsége. Ő építtette huszonnyolc éves korában a kismartoni gyönyörű várkastélyt. Építkező kedvével versenyez gyűjtőszenvedélye. Gyűjteményei abban az időben híresek voltak. Képeit, könyveit, de különösen gazdag ötvösgyűjteményét igen szerette.

Ez a két nagy Esterházy neveltetésében és szellemében színmagyar volt. A XVIII. század folyamán azonban, a kor ízlésének megfelelőleg, a külföldi elem mind nagyobb tért hódít az Esterházy hercegek műveltségében. Így művészetpártolásuk természetszerűleg túlnő a hazai kereteken s eléri a legmagasabb európai színvonalat.

Esterházy Pál Antal (1711—1762) a leydeni egyetemen tanult, hol tudományos és művészeti érdeklődését kifejleszthette. Az egyetemről két szekrény könyvet küldött haza, melynek csak a szállítási költsége néhány száz forint volt. Hazatérte után nagy arányokban szaporította könyvtárát. Főleg történeti, földrajzi, politikai és orvosi könyvekkel. Ő alapította a nagy hírű hercegi könyvtárat. A zene iránt is ugyanilyen érdeklődést tanúsított. Hegedült és gordonkázott. Ő alatta alakult ki a hírneves Esterházy zenekar Werner karmester vezetésével. 1761-ben Haydnt szerződtette második karmesternek, akiből csakhamar első karmester és világnagyság lett. Nemesak könyv-, de kótagyűjteménye is gazdag volt. Minden partitúrát megszereztetett. Egyházi és világi műveket egyaránt. Lékai papírgyárában külön gyártották a kótapapírt a Haydn-zenekar számára.

«Fényes» Miklós (1714—1790) a család legartisztikusabb

tagja. Pompa és művészetszeretetéért kapta a «Fényes» melléknevet. Az Esterházy vagyon fejedelmi lehetőségeit igazi művészlélekkel használta ki. A gyermek Goethe lelkesült érte s később a «Dichtung und Wahrheit»-ban színesen írta le a herceg frankfurti kápráztató szereplését. A süttőri vadászlakból Eszterháza elnevezéssel olyan mesepalotát építtetett, amely ma is a legszebb, legpazarabb és leggrandiózusabb magyar főúri kastély. Örökértékű műemlék. Egy mocsaras fácános közepén! És milyen tündérvilágot varázsolts köréje! Gyönyörű és nagy operaház, páratlan marionett-színház díszelgett a káprázatos parkban és annyi mindenféle épület-ritkaság, hogy napokig új látnivalóval szolgált az álmélkodó szemnek. Királyok, császárok, fejedelmek, főurak állandó vendégei voltak ennek a szépségekkel feldíszített magyar földnek. Olyan ünnepélyeket, amilyenek itt zajlottak le, azóta se látott ez az ország.

Mária Terézia mondta :

— Ha jó operaelőadást akarok hallani, Eszterházára megyek.

Rohan herceg, Bécs párizsi nagykövete, lelkesültségében így kiáltott fel :

— Itt Versailles mására leltem!

A hátulról ismeretlen módon megvilágított színes transparens képek a parkban, melyek Van Dick festményeit másolták, gyakran szórakoztatták a válogatott társaságot. Az udvari festő, Grundmann, annyit festett, hogy egy év alatt 3327 frt ára festéket használt fel. Egy másik udvari festő, Lorenz Guttenbrun, lefestette Haydnt is, sőt az énekesek és énekesnők közül néhányat.

«Fényes» Miklós az eszterházai kastély egyik szárnyát egyenesen képtárnak építette, mely valóságos reneszánsz kori «csodakamra» volt.

Haydn legkedvesebb gazdája ez a Miklós herceg volt, aki egy nap sem tudott zene nélkül lenni. Emlékezünk, hogy mennyi új művet kellett Haydnnak folyton komponálnia, hogy hercege igényeit kielégíthesse. A herceg szépen énekelt és lanton (baryton) jól játszott. Muzsikusok, énekesek, táncosok, festők, színészek, írók mindig voltak udvarában.

Esterházy «Fényes» Miklós a pompáért és a szépeért élt. Boldog volt, ha valami szépet láthatott vagy vásárolhatott.

Utána a fia, Antal herceg vette át a majorátust, de olyan rövid időre, hogy jelentősebbet nem alkothatott. Dús és mintaszerű ásványgyűjteményét mégis kiemeljük, mely most Nemzeti Múzeumunkat gazdagítja.

*

Beethoven ilyen művészetszerető és művészettisztelő család sarjával találkozott össze. Ez herceg Esterházy Miklós (II) táborszernagy volt. Az ő felkérésére írta meg a mester a C-dur misét.

Esterházy Miklós táborszernagy Esterházy Antal altábornagy (1738—1794) és Erdődy Mária (1745—1782) fia. «Fényes» Miklós marschallnak, Haydn gazdájának az unokája. 1765 december 12-én született. Ifjúságát utazással töltötte el. Bejárta Angliát, Francia- és Olaszországot, nevelve műérzékét és fejlesztve művészetszeretét. Katonai pályára ment, de később inkább diplomáciai kiküldetéseken vett részt, főleg ünnepélyesebb alkalmakkor, amelyeken pompaszereztetével tűnt fel. 1790-ben kamarásságot kapott. 1792 július 14-én Frankfurtban Ferenc császár koronázásán atyja helyett, mint Csehország választófejedelemének követe vett részt. 1794-ben sopronmegyei főispán lett. 1797-ben a nagyszombati táborban a nemességet vezényelte. Ugyanebben az évben, mint tábornoki őrmester, a Szent István-rend nagykeresztjét nyerte el s a magyar testőrök kapitányává nevezték ki. 1797 augusztusában, midőn Ferenc császár és a császárné az inszurrekciós sereg gyakorlata felett szemlét tartott, a császárné Esterházáén és Kismartonban vendége volt. 1802-ben, mint tábornok, tulajdonosa lett a régi monarchia 32-ik gyalogezredének. 1804-ben De Ligne hercegtől megvette az edelstetteni apátságot, mely hercegesített birodalmi grófságra emeltetett s így a birodalmi hercegi Kollegiumban virilis szavazati jogot nyert. A hercegi ág elsőszülöttje ettől kezdve az edelstetteni hercegesített grófi címet is viseli. Ez a hercegesített birodalmi grófságra emelt birtoktest a me-

diatizáció következtében 1806-ban a bajor korona fenhatósága alá került, de tulajdonosai számára megmaradt a «souverain» (uralkodó) családokkal való egyenlő születési jog, valamint a német szövetségi tanács 1825-ben kelt határozata szerint a «Durchlaucht» címre való jogosultság.

Közhit szerint, Napoleon császár magyar királynak választotta volna ki, azonban proklamációjában erről nincs említés.

1814-ben Metternich herceg a chatilloni kongresszusra küldte, hogy a vicenzai hercegre hatva, Napoleont a békére hajlamossá tegye. 1815-ben Mária Lujza császárnét Rambouillet-be kísérte. 1825 májusában X Károly francia király koronázásán Ferenc császárt személyesítette. 1828-ban megvette a badeni nagyhercegtől a Bóden-tóban fekvő Mainan nevű szigetet és a rudolfzelli járásba bekebelezett Gailingen nevű uradalmat.

Hatvannyolc magyar rokkant számára ötvenegyezer forintnyi alapítványt tett s a Ludovika Akadémia alapítására nyolcezer forintot adott. 1808-ban aranygyapjasrendet kapott. Java férfikorában már táborszernagy, a tűzéség főparancsnoka és belső titkos tanácsos, valamint a bajor Szent Hubert s a hannoveri Gvelff-rendjel nagykeresztese.

Szenvedélyes barátja és ápolója volt a tudománynak és művészetnek. 1795-ben megvette gróf Neuperg hatalmas könyvtárát s az elődeitől örökölt könyvekkel együtt megalakította a mai rendkívül értékes hitbizományi könyvtárt. Gazdag érem-, rézmetszet-, kép-, rajz- és csiga-gyűjteményt szerzett. Egymaga jóval több képet vásárolt ezernél. Azt a képtárat is ő alapította, mely hosszú évek során át Bécsben, a mariahilfi külvárosban az úgynevezett Esterházy-féle Rothshaushausban volt látható s melyet még Esterházy Pál nádor 1712-ben báró Kirchfeld Mihály császári tanácsostól vett meg. Ez a képtár később Budapesten az Akadémia palotájában, mint Esterházy-képtár volt ismeretes s most a Szépművészeti Múzeumot díszíti.

Tudjuk, hogy atyja, Antal altábornagy, «Fényes» Miklós híres Haydn-zenekarát 1790-ben feloszlatta. Mikor négy év múlva ő került a majorátusi székbe, azonnal Haydnhoz

fordult, megkérve őt, hogy a zenekart ismét szervezze meg. Haydn a feladatot teljesítette, elfogadta a hercegi karmesteri címet, de tényleges karmesterként nem működhetett, mert második angliai útja és idős kora akadályozta. Maga helyett Hummel Jánost ajánlotta karmesternek, aki 1803-tól 1811-ig állott hercegi szolgálatban. Az öreg Haydnt Bécs külvárosában levő kis egyemeletes házában a hercegi család gyakran meglátogatta. Különösen a család nőtagjai. De Miklós herceg is sokszor és szívesen kereste fel a «kedves» öregurat, órákhosszat elbeszélgetve vele a művészetekről, a zenéről és családi vonatkozásokról. Ő volt az, aki Haydn földi maradványait Kismartonba vitette és temettette el a Kálvária-templom kriptájába.

Tudósok, művészek gyakori vendégek voltak udvarában. Canovát hónapokig vendégül látta s leányát Mária Leopoldinát, 1805-ben életnagyságú görög szoborban megmintáztatta vele.

Szertelen pompaszeretetéhez és a tömérdek műkincs gyűjtéséhez roppant jövedelme sem volt elég. Nagy adósság hátrahagyásával halt meg Comóban 1833 november 25-én.

Miklós herceg emelkedett szellemű, rendszeres és tudós gyűjtő volt. Munkásságának eredménye nemzeti kincsünké vált.

Szívélyes, kellemes modorú ember. Kissé rapszódikus, de szertelenkedéseiben kedves céljait nézte: a kép, a könyv s a műtárgy gyűjtését. Aránylag legkevesebbet a zeneművészettel törődött, de mikor zenét kívánt, a legnagyobbhoz — Beethovenhez fordult.

Állandóan Kismartonban lakott, ahol Pál nádor kastélyát Moreau építész tervei szerint a klasszicizmus szellemében alakíttatta át.

Az akkori idők legnagyobbjáért, az új klasszicizmus legünnepeltebb mesteréért, Canováért, valamint Thorwaldsenért rajongott s legkedvesebb festője Rafael Mengs volt. Szinte türelmetlenül, mohón fejlesztette gyűjteményeit. Vérbeli amatőr volt.

Miklós herceg felesége herceg Lichtenstein Mária Joze-fine Hermenegilde, akit 1783 szeptember 15-én vett felesé-

gül. A hercegnő Lichtenstein József herceg és gróf Sternberg Leopoldina legfiatalabb leánya volt. 1768 április 13-án született. Az esküvő a menyasszony anyjának betegága előtt ment végbe. A szertartást Batthyány József primás és bíbornok végezte. Az ifjú menyasszonyra, a fáma szerint a család nem kis felháborodására, az apa, Esterházy Antal is áhítozott, aminek aztán az öreg Esterházy Miklós nagyapai közbelépése vetett véget.

Lichtenstein Mária csillagkeresztes- és palotahölgy volt. Feltűnő szépség és szépséges lélek. Kitűnően rajzolt, jól zenélt és szerette az irodalmat. Finom, művelt, nyájas modorú, emelkedett szellemű. A hercegi udvart jórészt az ő halk, de erős egyénisége kormányozta. A zenéért rajongott. 1845 augusztus 8-án, Hütteldorfon halt meg. A kismartoni családi kriptába temették.

*

Ennek a fennkölt emberpárnak írta Beethoven a C-dur misét.

A herceg felesége nevenapjára meglepetésnek szánta a művet. Ennek megírására alkalmas embert keresve, az öreg Haydnhoz fordult tanácsért, aki Beethovent ajánlotta. Hogy a herceg mikor kérte fel Beethovent a munkára, nem tudjuk, de minden valószínűség szerint 1807 elején. Az bizonyos, hogy a mester 1807-ben írta az egészet. Nyáron, Badenben kezdte meg, ahol betegeskedésére üdülést keresett, ami Schmidt dr. alább közölt leveléből is kitűnik és Heiligenstadtban, augusztus első napjaiban fejezte be, ahová Badenből nyaralásának folytatása végett ment.

Beethoven magyarországi tartózkodásai közül a zene-történet eddig legbiztosabb volt a kismartoni látogatás időpontjában, habár több biográfus ebben is tévedett. Így például Marx Adolf Bernhard (*Ludwig von Beethoven. Leben und Schaffen*, Berlin, 1902. évi kiadás) munkájában (II. kötet 122. oldal) a kismartoni tartózkodást az 1810. évre teszi, holott 1807 szeptember 10-től 16-ig volt Beethoven Kismartonban.

Az újabbkori zenei írók tudják, hogy Beethoven C-dur

miséjének bemutatója Kismartonban a hercegi vár kápolnájában a szerző személyes vezetése alatt 1807 szeptember 13-án volt. De azt senki sem emeli ki, hogy ez a látogatás hat napig tartott. Pedig nagyon fontos, mert Beethoven állítólag megneheztelt a hercegi családra, igen rosszul érezte magát Kismartonban, úgyhogy a mise bemutatójának délutánján elutazott. A misét a hercegnő nevenapján. Kisasszony-napján (szeptember 8) kellett volna bemutatni, de ha ez hétköznapra esett, a hercegi udvar hagyománya szerint, a rákövetkező vasárnap tartották meg az udvari misét. Ez 1807-ben szeptember 13-ra esett, amiről Beethovent előre értesíthették. mert a mester nem a névnapra (szeptember 8). hanem szeptember 10-ére, tehát három nappal a mise bemutatása előtt érkezett meg Kismartonba.

És a mise után 13-án nem utazott el, hanem egy alább közölt okmány szerint csak 16-án. Tehát a bemutató után még három napig ott maradt. Ha Beethoven csakugyan megneheztelt volna, azonnal elutazik.

Marx, Schindler és mások azt is mondják, hogy a mise annyira nem tetszett a hercegnek hogy mikor utána a Haydn megszentelte gyönyörű díszteremben a hercegi udvar névnapi köszöntésre összegyűlt, az előkelőségek közé belépő Beethovent a herceg ezekkel a szavakkal fogadta:

— De kedves Beethoven, mit követett el megint? — mire Hummel. Esterházyék akkori karmestere, kárörvendve nevetett s vele együtt a díszes társaság néhány tagja is.

Hogy meggy könyvről-könyvre ez az adat?

Először is Beethoven ebben az időben már rég elismert mester volt. Megírta az *Eroicát*, a negyedik és ötödik szimfóniát, a *Fideliot*, a *Razumorszki* vonósnégyeseket. Egész Bécs őt tartotta zenei vezérének. akinek népszerűségét legjobban mutatja, hogy főként az arisztokrata körök vásárlása folytán egyetlen dala (*Adelaide*) rövid idő alatt ötven kiadást ért meg. Aztán aki a hercegi életmódot, szokásokat és modort csak valamennyire is ismeri, tudja, hogy ilyen mások jelenlétében nem mondhatott egy herceg, egy házigazda. és különösképpen nem Miklós herceg. aki a megtestesült finomság volt. akinek egész élete a tudományok és

művészetek szeretetében telt el, aki mint kiváló diplomata igen jól tudta, hogy mikor és hol mit kell és lehet mondani.

De a herceg és Beethoven közötti viszonyt legjobban megvilágítják a levelek, mert azokban ők maguk beszélnek.

Badenből 1807 július 26-án a C-dur mise tárgyában ezt írja Beethoven a hercegnek :

Főméltóságú, legkegyelmesebb Herceg!

Miután úgy értesültem, Hercegem, hogy a nálam megrendelt mise iránt érdeklődött, bátorodom Főméltóságú Hercegnek jelenteni, hogy azt legkésőbb augusztus hó 20-ig meg fogja kapni, amikor még elegendő idő lesz arra, hogy a Főméltóságú Hercegnő nevenapjára előadják.

Éppen akkor kaptam Londonból rendkívül előnyös ajánlatot, amikor jutalom-estémmel a színházban megbuktam. Így a szükségben örömmel kellett azt megragadnom. Ez késleltette a mise befejezését, bármennyire szerettem volna evvel Főméltóságú Herceg színe előtt minél előbb megjelenni.

Mindehhez gyakori fejfájásom is hozzájárult, ami eleinte teljesen, később kevésbé, de még most is akadályoz a munkában. Miután mindent szívesen magyaráznak hátrányomra, ide-mellékelem, Főméltóságú Herceg, orvosom levelét. Legyen szabad még megjegyeznem, hogy félve fogom a misémet átadni, mert Főméltóságú Herceg hozzászókkott a nagy Haydn utánózatlan mesterműveihez.

Főméltóságú Kegyelmes Hercegnek legmélyebb tisztelettel legalázatosabb szolgálja :

Beethoven Lajos.

Baden, július 26-án.

Olvassuk el mindjárt Schmidt dr. levelét is, melyet Beethoven a herceghez írott leveléhez csatolt igazolásul :

Wien, 1807 július 22.

Kedves Barátom, már előbb is meg voltam arról győződve, hogy fejfájása köszvényes természetű és most, hogy a fogát kihúzták, ugyancsak ezt vallom. Fájdalmai enyhülni fognak, teljesen megszűnni azonban Badenban, de még Rodaunban sem, mert a Boreas (északi szél) Önnek ellensége. Ezért hagyja most ott Badent, vagy ha még 8 napig kísérletezni akar Rodaunban, úgy fogjon már most rögtön hozzá, hogy karjaira hársfakérget rakjon. Piócáktól már mitsem remélhetünk, de attól igen, ha sokat járkál, keveset dolgozik, jól alszik, eszik és szeszes italt mértékletesen élvez.

Üdvözet és barátság :

Sietve!

Híve : *Schmidt dr.*

A herceg így válaszolt :

Tisztelt Beethoven Úr!

Nagy örömmel vettem tudomásul Badenből küldött leveléből, hogy ennek a hónapnak 20-áig a misét megkapom. Ennek a kellemes reménynek teljesülése annál nagyobb örömmel fog eltölteni, mert igen sokat várok tőle és az Ön végletekig menő aggályoskodása a Haydn miséivel való összehasonlításban meg magasabbra emeli művének értékét. Különben szívből kívánom egészségének leggyorsabb és tökéletes helyreállítását és vagyok nagyrabecsüléssel

jóakarója :

Eslerházy s. k.

Kismarton, 1807 augusztus 9-én.

Nagyértékű zenetörténeti levelek! Kiváltképpen nekünk, magyaroknak. Ezekből a levelekből kitűnik, hogy a herceg elégedetlen szavakkal nem illethette a mestert és miséjét. A herceg leveléből látható, hogy milyen nagyra tartotta Beethovent.

Schmidt orvos levele mutatja, hogy Beethoven sok alkohollal élt, ami örökös betegeskedésének egyik főoka volt. De lehetett következménye is. Talán állandó egészségtelensége miatt keresett képzelt enyhülést az ivásban, amire nagymama és apja révén hajlamos volt.

Beethoven levelében egy kedves zenetörténeti udvariaság van : «nagy félelemmel fogom a misét Hercegségednek átadni, mert Főméltóságú Herceg hozzászókkott a nagy Haydn utánoszthatatlan mesterműveihez».

Mikor Haydn első angliai útjáról visszatérőben Godesbergben a bonni zenekarnak vendége volt, melyben Beethoven is játszott, a fiatal oroszán megmutatta az ősz mesternek egyik kantátáját. Haydn olyan tehetségesnek találta az ifjút, hogy foglalkozni szeretett volna vele. Megbeszélték, hogy Bécsben tanítani fogja őt. Beethoven járt is hozzá, de a forrongó lelkű titán sehogysem elégedett meg Haydn metódikus tanításával. Titokban egy Schenk nevű mesterhez járt, aki dolgozatait kijavította, amelyek rendszerint így kerültek Haydn elé. Meg is jegyezte Beethoven, hogy Haydntól semmit sem tanult. És íme, mikor tizenöt év után emlékezik rá, a legnagyobb tisztelet és elismerés hangján szól róla.

Ne hagyjuk megjegyzés nélkül, hogy Beethoven levelén nincs évszám, amely nagyon sok leveléről hiányzik, sok és súlyos zenetörténeti tévedést okozva. Gondoljuk csak meg, mennyi könyvet nem írtak volna meg, ha a *Halhatatlan kedveshez* címzett három levél akármelyikére is ráírta volna a mester az évszámot.

A C-dur miséről szóló levél évszáma nem kétséges. A válaszból s a zenetörténeti tényekből megdönthetetlenül igazolható. Ezenfelül a hercegi mintaszerű adminisztráció minden kapott és küldött levelet iktatott s a *Protocollum Exhibitorum pro Anno 1807* kötetben 3449. szám alatt Beethoven levele megtalálható a következő tárgykivonattal: «Beethoven Compositeur schreibt, dass seine Messe bis 20 August spätstens eintreffen wird».

A C-dur misére vonatkozólag egy eddig teljesen ismeretlen Beethoven levelet is közlünk, melyet a mester Bécsből 1807 szeptember 22-én írt Karner hercegi igazgatónak. Az értékes sorokat, mint első közlést az eredeti szöveggel jelentjük meg:

Mein Herr Hofrath!

Ich schicke ihnen hier die beiden Rechnungen der Kopiaturn der Messe von mir, da ich die Einrichtung in solchen Sachen nicht weiss, so werden sie mir verzeihen, wenn ich vielleicht mich mit etwas an sie wende, was ihnen vielleicht allein beschwerlich, sodennoch oben-drein nicht vor ihr Heiligthum nicht treten sollte. Die eine Rechnung worin der Bogen zu 10x aufgerechnet ist, ist von meinen Kopisten, dem ich für meine Zwecke eben so viel bezahle. Die andere ist von einem andern mir fremden Kopisten, der wie sie sehen mehr angerechnet hat. Es geht mir selbst für mich nicht besser, indem ich so oft ich aus dem Hause habe schreiben lassen auch für mich immer mehr bezahlen musste — ich wünsche, dass die Anweisung namentlich auf die beiden Kopisten in Wien gemacht werde, so dass jeder das seinige im fürstlichen Hause abholen möge — nur bitte ich das man dem Kopisten Schlemmer 20 Fl. abziehe,

und diese mir zurückschicke, da ich diese demselben vorgeschossen habe, um seine Schreiber derweil damit zu bezahlen.

Leben Sie wohl mein Herr Hofrath und falls sie mir einmal die Ehre ihres Besuches in Wien geben wollen, wird es mich sehr freuen.

ihr ergebenster

Ludwig van Beethoven.

Wien, am 22-ten, September.

A levél a hercegi levéltárban ad 4244 és 4245 1807. szám alatt található, melyet a levél hátára is feljegyeztek.

Beethoven sorait kedves gondosság és körültekintés jellemzi. Figyelmes és udvarias a központi hercegi igazgatóval, Karnerrel szemben. Ez a levél is erős bizonyíték arra, hogy Beethoven neheztese a hercegre nagyított, sőt kitalált lehet, mert Beethoven Kismartonból való haragos távozás esetén nem ilyen hangú levelet írt volna Karnernek, aki mint központi igazgató a hercegi udvartartás feje volt. Ne felejtsük el azt sem, hogy Beethoven ingerült, mérges, makacs és goromba volt, aki szemtől-szembe megmondta a magáét nem egy magasrangú úrnak. Közismert szokása volt, hogy a legkisebb neki nem tetsző megjegyzésért vagy szóért úgy megharagudott, hogy vette a kalapját és bármilyen társaságból, szó nélkül, azonnal távozott. De Kismartonban nem ez történt, amint az életrajzírók állítják, mert a mise bemutatója után még három napig volt a herceg vendége.

Valami nehezteséféle mégis élhetett Beethovenben a hercegi család iránt, mert a misét nem a megrendelőnek, hanem Kinsky grófnak ajánlotta. Így is jelent meg a bemutató után öt évre Breitkopf és Haertel kiadónál. Azt is tudjuk, hogy a mise ajánlását többször megváltoztatta. Kéziratban jóbarátjának, Zmeskáll Miklósnak is ajánlotta volt, aztán egy ismeretlen hölgynek, míg végre nyomtatásban Kinsky gróf kapta az ajánlást.

A hercegi levéltárban a mise kézirata nincs meg, mert Beethoven azt Kismartonból magával vitte. Nottebohn Gusztáv említi, hogy Kismartonban a miséből csak egy régi

másolat van. Én két régi másolatot találtam az *Inventarium über die hochfürstlich Esterházyischen Kirchen-Musicalien zu Eisenstadt Anno 1858* feliratú katalógusban. *Solenne Messen* 181 sorszám alatt ez áll: *Beethoven in C-partitur*. Ez nem Beethoven kótázása, sokkal későbbi. De érdekes, hogy a címlapon ez áll: *Missa composita dedicata al Principe Nicola Esterházy de Galanta etc. etc. di Luigi v. Betthoven*. Tehát nem Kinsky grófnak szól a kézírásos ajánlás, holott nyomtatásban, tehát a valahonnan másolt példány előtt 30—35 évvel a misén már Kinsky neve szerepelt. Honnan másolták le? Érdekes volna tudni. Ez a példány nemcsak a partitúrát, de a stimmelket is tartalmazza és összesen 44 külön darab, tizenhét soros, hosszúka alakú kótapapírt tölt be.

A hercegi levéltárban levő másik példánya a misének egy kis zenekarra átírt stimmel-példány, partitúra nélkül. Egy Thomas nevű «Musikdirektor» írta át kis zenekarra 1843-ban és jelzi, hogy az ő tulajdona. Kékesszürke fedelű kótaköteg, melynek a címborítékja ugyanaz az írás, mint a partitúrák teljes példányé, de a kótázás más kéztől eredt. Ez az átirat négy énekszólamra, 2 hegedűre, violára, gordonkára, 2 klarinétre, timpanira, gordonra és orgonára való. Miután a kótán 1843 évszám van és a partitúrák teljes példány címlapjának és ennek a borítékoldala azonos kézírás, minden bizonnyal a partitúrák teljes példány is 1843-ból való.

De van még egy írásos bizonyíték, hogy a hercegi udvar és Beethoven között háborítatlan jó viszony állott fenn.

A hercegi főpénztári irattárban 206/809. szám alatt a következő ügyirat található:

«Karner udvari tanácsos igazolja, hogy Betthoven(sic) úrnak legutóbb tartott akadémiáján (hangversenyén) egy hercegi páholyért száz forintot küldött Schweighofer József szolga útján, aki Erdődy Péterné grófné szolgálatában áll, kinek házában Beethoven lakik».

Ez az ügyirat 1808 december 29-én Bécsben, kelt s a vonatkozó hangverseny Beethovennek az a nevezetes koncertje volt, melyen a mester vezénylete alatt (december 22-én) bemutatták a Sors és a Pasztorál-szimfóniát. a gor-

donka-szonátát, amelynek műsorán *Három himnusz* cím alatt szerepelt német szöveggel a C-dur mise Kyrre-je. Gloriá-ja és Sanctus-a. Német szöveggel és más címen azért, mert egyházi zeneművek előadása akkor koncertteremben tiltott volt.

A hercegi adományból világos, hogy Beethoven meghívta akadémiájára Miklós herceget, aki hercegi módon fizette meg páholyát. De a jóviszonyt még inkább mutatja, hogy Beethoven Erdődy Péterné szül. gróf Nieszky Mária (1779—1837) inasát küldte el a páholy áráért a hercegi palotába. Beethoven ugyanis akkor a zeneszerető és nemeslelkű grófné bécsi palotájában lakott vendégként.

A mise bécsi bemutatója egy év és három hónapra volt a kismartoni után.

Ha lehetett Beethovenben valami neheztelés a kismartoni napok miatt, azt az elszállásolása okozhatta. A mester Kismartonban a herceg vendége volt, de nem a kastélyban kapott szállást. Nem fogadták egyenrangúként, amit minden arisztokrata ismerősétől megkapott.

Az életrajzírók a legújabb időkig nem tudtak arról, hogy Beethoven nem a hercegi várban lakott. Ezért keresték más okát a neheztelésnek és fogadták el gondolkozás nélkül Schindler adatait.

A hercegi levéltár 4433/1807. N. 14. szám alatt őrizi Baranyai József udvari titkár eredeti számláját, mely szerint ő a hercegi pénztárból 20 forintot vett fel azért, mert «Beethoven muzsikus urat» és famulusát 1807 szeptember 10-től 16-ig ellátta.

Nota.

Dominus Musicus Compositor Bethofen cum Socio secum allato et Famulo a 10^a Sept. usque 16 am ejusdem apud intra-scriptum inquarterisatus fuit, in quorum Intentionem et Servitum insumpti sunt.....Rh. Fl. 20.
29^a Sept. 1807. Kismart.

Josephus Baranyai s. k.
Socr.

Prospecticatos 20. Flnos me ex manibus Magnifici Domini Consilarii aulici et Cent. Cancell. Direktoris Karner vite percepisse hisce testor.

J. Baranyai s. k.
Socr.

Beethoven tehát Baranyainál volt elszállásolva. Ez a Baranyai Rosenauban született s mikor Beethoven Kismartonban járt, negyvenhárom éves volt. 1798-ban lépett a hercegi család szolgálatába s először Bujákon volt «Vice-Fiscál». Innen került 1801 júniusban a hercegi központi igazgatóságához titkárnak. Ő volt a zenei ügyek előadója. Így kerülhetett Beethoven az ő szállására teljes ellátással, mint hercegi vendég.

Eddig senki sem kutatta, hol lakott Beethoven Kismartonban? Azt kellett kinyomozni, hol lakott 1807-ben Baranyai! A herceg télen rendszeren Bécsben, nyáron Kismartonban tartózkodott. Baranyainak (aki nős volt) rendszer lakása Bécsben volt s Kismartonban csak bútorozott nyári lakást kapott. Az irodaépületben (Sengerisches Haus) a II. emeleten. Ebben a lakásban lakott 1805. évben is, mert a 142/806. szám alatt iktatott igazgatósági ülés jegyzőkönyve szerint az irodaépület tetőzetén. «Baranyai titkár lakása felett» kisebb tatarozást végeztek.

1806-ban és 1807-ben Baranyai lakása nem változott. 1808-ban azonban ebből a lakásból ki kellett költözködnie, hogy az építészeti hivatalnak (Bauamt) helyet adjon.

Az irodaépület utcafrontja és két szárnya csak iroda lehetett, mert lakáscélokra nem volt alkalmas. Az egész front és a két szárny tulajdonképpen egy helyiség ma is s a szobák csak irattári szekrényeknek használható falakkal vannak egymástól elválasztva. Különálló szobák a lépcsőház melletti középfolyosó végén voltak. Itt négy szoba van ma is, de nem hihető, hogy Baranyai négy szobát kapott volna, mert ugyanezen második emeleti lakásból kiköltözött Eötvös titkár részére, aki rangban idősebb tisztviselő volt Baranyainál, az első emeleten csak két szobát jelöltek ki s az 1409/1801. számú hercegi ügyirat szerint a várkastélyból Baranyai lakásának berendezésére adott bútor négy szobára nagyon kevés lett volna.

Beethoven tehát Kismartonban Baranyai titkár lakásában, a volt Központi Igazgatóság épületében lakott. Mégpedig nem utcafrontra, hanem a várkastély felé eső, gyönyörű kilátást nyújtó, csendes oldalon. A Központi Igaz-

gatóság épülete másfél század óta olyan, amilyen ma. A hercegi várkastély jobboldalán van, alig pár lépésre a csodálatos parktól. Az érdekes régi házakkal zsúfolt keskeny utcát, melyben az épület áll, ma Haydn-Gassenak hívják. Ezelőtt Zárda-utca volt a neve. Haydn ismeretes egyemeletes háza is ebben az utcában van. Véletlenül Haydn és Beethoven Magyarországon egymás szomszédságában lakott.

PAPP VIKTOR.

A POLGÁRSÁG ÉS A MODERN VILÁGFELFOGÁS.

I. A modern társadalom kialakulása.

A gondolkodás történetírója nem feledkezhetik meg arról az igazságról, hogy a gondolkodás nem független attól a társadalmi környezettől, amelyben a gondolkodók élnek. A nagy filozófiai rendszerek alkotói filozófiai formulákban adják vissza a társadalomnak azt, amit gondolkodásuk irányban és törekvésekben a társadalomtól kapott. Éppen ezért minden filozófiának fontos a dátuma, hiszen minden rendszer egy meghatározott társadalom állapotát fejezi ki fejlődésének egy meghatározott momentumában. Így tehát, ha az itt következő lapokon a modern nyugateurópai gondolkodás sajátosan jellemző értelmét akarjuk föltárni s mintegy világtörténelmi tipológiáját akarjuk felvázolni, nem mulaszthatjuk el, hogy ennek a megértése kedvéért ne vessünk legalább egy futó pillantást Max Weber kutatásai nyomán a modern vezető társadalom kialakulására is.

A modern kultúra kezdetét a renaissance napjaitól szokás számítani s ez helyes is annyiban, hogy a renaissance-ban vált ismét határozottan városi jellegűvé a kultúra, mint amilyen az az antik világban volt. A renaissance maga is a városnak a városhoz, a városi embernek a városi ember kultúrájához való vonzódásával magyarázható. S így lett a renaissance kultúrája az antik kultúra felújulásának munkássává. Mert az antik kultúrának a keresztyén középkori kultúrával szemben éppen az volt a jellemző vonása, hogy ízig-vérig városi kultúra volt a középkor falusi : kolostori és lovagvári kultúrájával szemben.

Az antik kultúrát hordozó társadalom két nagy réteget mutat : a szabad emberek és a rabszolgák rétegét. Igazán

embernek az antik világ csak a szabad polgárt tekintette, a rabszolgát pedig «dolog»-nak, ingó vagyonnak tartotta, akit csak beszélni tudása miatt különböztetett meg az állatoktól. A birtokleltárakban a rabszolga úgy szerepel, mint «beszélő jószág» — *instrumentum vocale* — szemben az állatokkal, az *instrumentum semivocale*val. S az egész antik kultúra a falun dolgozó rabszolgák megkötött munkáján nyugodott. A politikai, irodalmi és művészeti életnek a város volt a színtere, de a város nem termelt semmit, hanem a vidékre és a gyarmatokra támaszkodott. Az antik kultúra ugyanis tipikus tengerparti kultúra volt, amely a tengeren szállította a tenger mellék javait a városi szabad lakosság használatára. A szabadok a városi polgárok voltak. Így volt ez nemcsak a görög világban, hanem a római birodalomban is, hol a római nagybirtokos típusa nem a vidéki földjén élő földesúr, hanem a városban politizáló *civis Romanus*, akinek falusi birtokát a tiszttartója — *villicus* — felügyelete alatt a rabszolgái művelték. Minél nagyobb volt a birtok, annál nagyobb volt a rajta emelkedő rabszolga-kaszárnya, hol a rabszolgák közösen, családtalanul katonás rendben kommunisztikus formában éltek. Családja csak a felügyelő *villicus*nak lehetett s ezért az antik világnak egyik legfőbb gondja a rabszolgák pótlása volt, hiszen benső, természetes szaporodással ezek nem pótolták önmagukat. Az ókor háborúit jórészt ez a *motivum* magyarázza meg: a polgárok rabszolgákat akartak szerezni a háborúval. A római birodalomnak egész hatalmi szerkezete összeomlott, amint a barbárok visszaverték a római légiókat és nem tömték többé rabszolgákkal Rómát s a helyzetet még súlyosbította a polgárjognak nagyarányú kiterjesztése, amit a császárok bizonyos időben már nem tudtak kikerülni.

S a város uralma már az antik világban a pénzgazdaságon nyugodott. A római birodalom hatalma a pénzen vett zsoldosokon épült, de a birodalom roppant kiterjedése következtében mindinkább nagyobb és nagyobb lett a pénzgazdasággal szemben a földbirtok és vele a terménygazdaság szerepe. S ekkor a falusi terménygazdaság, mivel áruit a piac távolága miatt értékesíteni nem tudta, nem bocsáthatta többé

a Városnak rendelkezésére azt a pénzt, amivel védhette volna zsoldosai révén a birodalom nagykiterjedésű határait.

A falusi birtokok fontosságának előtérbe nyomulásával egy fontos és az egész antik társadalmat mélyen átalakító változás indul meg a római birodalomban. A rabszolgák ritkulásával az eddig olcsó emberi munkaerő drága lesz, az ember értéke emelkedik. Ez az öntudatban is változást von maga után: a rabszolga állathól emberré, valakivé lesz. Ennek a jele, hogy falusi robotos paraszt válik belőle, aki bármily alacsonyban áll is a társadalmi ranglépcsőn, már úgy áll szemben a földesúrával, mint ember az emberrel. Kettőjük között az előbbi birtokviszony munkaviszonnyá alakul át. Igen nagy változást okoz aztán, mikor a keresztyénség eszméi is elterjednek a falusi parasztok közt, akik Jézus tanításai nyomán megerősödnek emberi öntudatukban, mivel azt vallják, hogy mindnyájan az egy mennyei Atyának vagyunk gyermekei s Isten ember és ember között nem tesz különbséget. A paraszt nem él többé kaszárnnyában, mint a rabszolga. Családot alapíthat s a történet azt bizonyítja, hogy ahol van család, ott van tulajdon is. S ahogy a rabszolga átalakul robotos paraszttá, úgy tolódik el e folyamattal párhuzamosan az antik kultúra súlypontja a városból a falura. Mikor a családtalan római rabszolgából családos jobbágy lesz, aki robotol a földesúrnak s családi élete által annak a számára egy önmagából megújuló munkaerőt jelent, akkor már egy új világban, egy új társadalomban: a keresztyén középkorban vagyunk, amelynek egészen más a világfelfogása, az értékrendszere, mint ami volt az antik szabad emberé és rabszolgáé. Az új munkarendszer és a terménygazdaság következtében elsovadt a város: megszűnt a városnak az autarchiája, amit Aristoteles jellemzőnek mondott rá, viszont önállósultak a nagybirtokok, amelyek aztán jogilag is elszakadnak a városi hatóságoktól. «Saltus»-ok, «territorium»-ok alakulnak, ahol a földesúr a legfőbb közigazgatási hatóság. Hatalmának jeléül várat emel, amely egyrészt az önmaga, másrészt minden jobbágya védelmét is szolgálja a várható támadások ellen. Ha a földesúr elismert még maga fölött valami nagyobb hatalmat, akkor is ő gondoskodott annak a részére az adók

beszedéséről és a katonák állításáról. S mivel földjeinek megmunkálása és a katonaállítás a kormányzata alatt álló terület terhe volt, magától értetődőnek látszik, hogy parasztjait, jobbágyait a szabad költözködés megtiltásával a röghöz kötheti.

A római birodalom központi hatalmának megszűntével úgyszólván minden földesúr kiskirályvá lett a maga területén. Az új viszonyoknak következményeit egy zseniális szervező látta meg, aki aztán egy új birodalmat tudott szervezni a chaotikus Nyugat-Európában s ez Nagy Károly volt.

Nagy Károlynak egyik legnagyobb tette, hogy levonta a terménygazdaság és a relative önálló földbirtokok társadalomformáló következményeit. Nem alkotott állandó zsoldos hadsereget, állami tisztviselőosztályra sem volt szüksége s ennek következtében pénzbeli adóra sem. Alattvalóinak kötelességévé tette, hogy lássák el terményekkel a királyi udvart, mert az egész államháztartás úgyszólván a királyi udvarra szorult össze. A királyi hivatalnokok a király asztalánál étkeztek, sőt a királynak nem is volt állandó székhelye, hanem vendégként lakott vazallusai váraiban s a helyszínén élte föl udvarával a járandóságait. Ezzel aztán teljesen megszűnt a város szerepe s minden várúr kiskirály lett, aki szinte csak a saját területe védelmére ültette lóra a jobbágyait. A kultúra a városból a lovagvárakba és a velük egy megítélés alá eső kolostorokba szorult s a lovagok és szerzetesek lettek a hordozói.

Igen lényeges mozzanata a középkornak az, hogy a keresztény vallás papjai voltak azok, akik az antik városi kultúra technikáját és szellemi emlékeit átmentették a vidéki népesség körébe. Ezért a papság nemcsak a hit terjesztője és az erkölcsök szelídítője volt ez időben, hanem a népnek igazi tanítómestere, akinek vállára nehezedett legtöbb helyen még a földművelés tanítása is. E kiváló szolgálatok jutalmául a fejedelmek földbirtokhoz juttatták a papságot s azt ily módon a lovagvárak földesuraival egyenlő társadalmi rangra emelték, sőt mivel a szellemi javaknak ők voltak az igazi birtokosai, még a lovagoktól is megkülönböztetett tisztelet jutott az egyházi férfiak részére.

Így alakult ki aztán a középkori keresztyén feudális

társadalom, amelynek alkotói a hűbérúr, a hűbéres lovagok és az egyház papjai voltak. Ezek kezében volt a társadalom kormányzó hatalma s a jobbágyság — az ő szolgálkái — ebből a hatalomból teljesen ki voltak zárva. Nem voltak ezek sem rabszolgák többé, hanem keresztyén emberek s egyedül a hatalom birtoklása volt a legfőbb különbség, amely még elválasztotta egymástól a két nagy társadalmi réteget.

E földbirtokos földművelő réteg mellett azonban a középkor végén és az újkor elején egészen a XVIII. századig bezárólag legnagyobb részt a jobbágyság ipart űző és a piacok körül tömörült elemeiből egy új társadalmi osztály alakul ki: a városi polgárság, amely aztán döntő hatással lett az újkor egész kultúrájára. A nyugateurópai városok jellemző vonásai: 1. zárt területük, amelyet rendesen várfal vett körül: 2. iparos-kereskedő lakosságuk, ami annak a következménye, hogy a városok eredetileg a piacokból nőttek ki: 3. a lakosság céhszerű egyesülései, amelyek a maguk korporatív erejével siettek tagjaiknak a védelmére: 4. a földesúri hatalomtól független saját jogszolgáltatásuk: 5. a mindezzel együttjáró autonómiájuk, ami az antik város autarchiájának egyenes örököse.

Az újkor társadalompolitikai és szellemi történetének egyik fővonala most már e városi polgárság emelkedésének története s vele együtt a kultúrának ismét városivá válása.

A városi polgár tulajdonképpen folytatja az ember személyes értékének azt a gyarapítását, amely az antik rabszolgából keresztyén jobbágyot formált. Mivel a keresztyénység eszméi és intézményei, különösen papságának demokratikus arisztokráciája, eltörölték az emberi személyek közt fennálló antik különbséget, a küzdelem most már nem is annyira a személyes érték elismeréséért, hanem a politikai hatalom megszerzéséért folyt. S ebben a versenyben a foglalkozásánál fogva mozgékonyabb városi polgár e tekintetben csakhamar felküzdötte magát a papság és a nemesség mellé.

S ez a városi polgárság annyiban folytatja az antik rabszolga társadalmi és politikai emelkedését, hogy maga is legnagyobb részt a jobbágyság soraiból gyarapodott, aki a városban «munkás»-sá, segéddé vagy mesterré lett s munkája most

már «szabad» munka a földművelő korabeli «kötött» munka helyett. Ezzel kapcsolatban a város kereskedő és vállalkozó jellegénél fogva kifejleszti a modern pénzgazdaságot a középkori terménygazdaság helyébe. Így a városi polgárság a gyors vagyoni gyarapodás útjára lép s pénzével mindig újabb és újabb politikai kiváltságokat tud megszerezni a maga részére a hatalom birtokosaitól. Ily módon lett lassankint a modern városi polgárság az államban külön társadalmi rend, amelynek kiváltságai mindenfelé elismerést találtak és fontossága napról-napra növekedett. Önállóságát még a királlyal szemben is meg tudta őrizni. Párizsban pl. a Louvre, a királyi vár, más jog alá esett, mint a Cité, a polgárság lakhelye.

Amint így a városi polgárság nagyon is számbaveendő tényezője lett a társadalomnak és a politikai életnek, természetes eltolódásnak kellett bekövetkezni az állam szerkezetében is. A középkori társadalomban a nemesség a fejedelemnek nem «alattvalója», hanem «részes az uralomnak» — nálunk igen világosan fejezi ezt ki «a szent korona tagjai»-ról való elmélet — aki a fejedelemmel együtt száll harcba, ha közös uralmukat veszély fenyegeti. Ennek az uralomnak alapja «Isten rendelése», «ősi jog» vagy «közös szerzés, hódítás.»

Mikor a polgárságnak is részt kellett juttatni a hatalomból, a feudális államot felváltotta az abszolút monarchia államszervezete, amely a feudális államból hivatalnokállamot formált. Ebben a fejedelemtől kezdve a legutolsó polgárig az államérdeket szolgálja mindenki. A hűbérúrnak szóló személyes szolgálati hűség helyébe a tárgyi alapon nyugvó hivatali kötelesség lép. Azt a misztikus erőt, amit a régiek Isten rendelése gyanánt fogadtak el, a racionálisabb modern világ, mint az állam személytelen hatalmát fogja fel. Így halad a modern világ társadalmi berendezkedésében is épp úgy, mint gondolkodásában, a konkrétól az absztrakt felé. A hivatalnokállam lassankint egy mindent átfogó bürokráciát épít ki, ami azért kedves a modern szellemnek, mert elvont, személytelen szabályok szerint intézkedik és ezért kiszámítható, mechanikus jellege van. Hogyne tetszenék ez annak a társadalom-

nak, amelyben oly nagy szerepe jut a kalkuláló, a jövő esélyeit számító polgári osztálynak!?

A városi élettel együtt újra felélednek az újkorban az ókori városok tipikus szellemi alakjai : az epikureus, a stoikus, a szkeptikus, a pantheista és az atheista, akik mind az élet-érzésnek egy-egy sajátos módját testesítik meg. De mind-egyik csak a városi élet ölen születhetik meg, mert csak a városi ember áll ily tudatosan reflexív távolságban a dolgokhoz és a természethez. A városi ember ugyanis különvállik a dolgoktól, azokat kritikus szemmel nézi, míg a vidéki benne él a természetben vagy erőszakosan megtagadja azt. Ezért aztán a falusi ember vagy nyers ösztönlény vagy aszkéta, amilyen volt a középkori ember, akár lovag volt, akár szerzetes.

Ugyancsak az életnek elvárosiasulásával függ össze, hogy a külső emberről a belsőre terelődik a figyelem. Az anti-intellektuális középkori értékeknél többre kezdik tartani az intellektuális értékeket. Egész irodalom keletkezik az ember szenvedélyeinek és jellemének a rajzolására. Az emberek önmagukkal, a maguk egyéni lelkével bocsátkoznak beszélgetésbe s újra megértik Augustinus szavait : «noli foras ire, in te ipsum redi, in interiore homine habitat veritas.» S érthető, ha ez a városi ember rokonának érzi az antik városok emberét és áhítatos szeretettel, az utód lelkesülésével merül el annak a kultúrájában. Ez a tény a renaissance lelki gyökere és mozgatója. De persze a modern ember mégis csak más, mint az antik ember s el kellett következni annak az időnek, amikor a felújított antik kultúrával nem éri be ez a modern ember, hanem olyan kultúrát alkot, amelyben a maga érzéseit, értékeléseit és törekvéseit fejezi ki.

2. A modern gondolkodás örökölt elemei.

A városi polgárság alkotta modern világ történeti folytatása és egyenes örököse az antik és a középkori keresztyén kultúrának, természetes tehát, ha át vannak hatva ezeknek az elemeivel. Csakhogy ezek az elemek az új értékelés következtében sok eltorzuláson és helyzetváltoztatáson mentek

keresztül, úgy hogy sokszor szinte nehéz megmondani, hogy kultúránk melyik eleme milyen eredetű.

Új korszak a történetben rendesen akkor kezdődik, mikor az új ember megtagadja azokat az értékeket, amelyek a régi életét irányították. S mik voltak a szóbanforgó régi kultúrák értékei?

Az antik világ vezető társadalmi rétege éppen a rabszolgák munkájára támaszkodva, átengedhette magát a szemlélődő és az élvező élet örömeinek s ennek megfelelően az értelmi és az ú. n. vitális értékeket helyezhette az értékek rangsorának élére. Így alakulhatott ki embereszménye gyanánt a «böles», aki lát és tud s tudása nyomán formálja magát és a világot. Nem a tétlen élvezet tehát az ideálja, hanem az a tevékeny élet, amelyet az értelemből fakadó tudás irányít. A művész alkotó kedve nem hiányzik ebből az embereszményből s a világtól való visszavonulás csak akkor lesz jellemző vonásává, amikor a politikai élet sorsfordulataiban elveszett az antik polgár függetlensége. Ekkor válik a böles eszméjéből Aristoteles «boldog» szellemként az értelmi szemlélődésben elmerült istensége, aki azonban passzivitásában is még mindig formáló célja maradt a világfolyamatnak. A görög metafizika ennek a böles által meglátott létnek a theoriája s természetes, hogy egy állandó és lezárt világképről beszél, amelynek örök lényegére függesztette a görög tudomány a változó világot. Ez a tudomány a lények lépcsőzetes világát tárta föl, hol az alul lévő lét mindig a fölötte lévő és tőle minőségben is különböző és értékesebb léttől függ. Aristoteles világképében a csúcspontot az imént említett boldog szellem, az istenség foglalja el s tőle függő sorrendben, feléje vágyakozva helyezkednek el a természeti lények. S e sorrendben a polgárok, mint szabad személyek fölötte vannak a nem szabad rabszolgáknak és a tárgyi világnak, amelyek épp e sorrend örök megszabottsága szerint, a szabad emberek használatára és tulajdonául vannak rendelve.

A keresztyénség ezzel az antik világgal szemben új világot kezdett, mert megtagadta ennek az értékeit. A tudás helyébe királyi trónusra emelte a hitet s az értelmet elnémítva, a szívre, az érzelemre hallgatott. E mellett megvetette és a

bűn honának tartotta e földi életet s messze igyekezett elkerülni ennek az örömeit. Tertullianus és Origenes azért nagy emberek, mert az észnek (*sacrificium intellectus*) és az ösztönnek (*sacrificium phalli*) a feláldozása által bennük vált igazán tudatossá az antik világ értékeivel való szakítás. A böles helyébe felmagasztalást nyert a «szent» és a «hitvalló mártir», akik elfordultak e világtól s talán semmit se tudtak, de érezték életükön az Isten érthetetlen kegyelmét. A középkor kultúrája sem új filozófiát, metafizikát, sem új tudományt nem hozott a világba s e téren az antik világ eszméit használta, de persze úgy, hogy azokat a hit értékének rendelte alá. De igenis hozta az embernek, mint személynek, mint Isten képerc és hasonlatosságára teremtett lelki embernek az eszméjét. S ezzel a keresztyén vallás jogot szerzett rá, hogy ő legyen ennek az új kultúrának a szervezője és a maga értékrendszerét tegye ennek vezetőjévé. S amennyiben az újkor éppen az emberi személy fenségének és értékének gondolatát építi tovább, szintén ennek a keresztyén kultúrának a szolgálatában áll.

A keresztyén egyházi uralom éltető lelke a Dilthey által találóan metafizika-theológiának nevezett tanrendszer volt. Ebben a keresztyén hit, görög tudomány és római uralomvágy és szervező erő fonódott össze egyetlen hatalmas szimfóniává. A hit megvilágította az ember és az Isten egy új viszonyát, a görög tudomány igazolta a Mindenség örök és változatlan rendjét s a hatalmi akarathoz az ember függetleníteni igyekezett magát a természeti folyamatoktól. Az akarat több, mint a természet, hirdette ez az új világfelfogás s ennek szimbóluma volt az, hogy hite szerint Isten a világot akaratával a semmiből — *ex nihilo* — teremtette.

A középkori keresztyén világképe lényegében nem más, mint Aristotelesé. Így látjuk ezt Dante fenséges költeményében is (olv. különösen Parad. II. ének 111 skk. verseket), de valahogyan egy tudatosabb kapcsolódás, mélyebb vágy hajtja az embert amaz isteni. Első Mozgató felé. Ebből fakad a középkori keresztyén alázatossága, meghajlása minden felsőbb lényeg, tekintély előtt és elfordulása az alatta lévő és az őt környező dolgoktól. A keresztyén pap és a keresztyén

lovag életének egyetlen igazi feladatát ismerte : szolgálni a Legfőbb Lénynek.

Azonban már a XIV. század városi polgárságának életében világos jelei mutatkoznak annak, hogy ez a metafizika-theológia s a vele kapcsolatos értékrendszer bomlásnak indult. A világtól való elfordulást a világ szeretete, a szolgálatot az önző haszon keresése váltja fel. A bomlás ellen az egyház a skolasztika bizonyítási rendszerének bámulatos kifinomításával, a szerzetesi élet elmélyítésével stb. próbál védekezni, de az egyszer megindult átértékelési folyamatot nem lehetett visszatartani. Az egyház kezéből a hatalom a világi elem kezébe csúszott át s mind világosabbá váltak egy új világi kultúra körvonalai. S ennek építője és hordozója a világi, udvari és hivatali életet élő nemesség és a városi polgárság volt. A XV. és XVI. század már tele van feszültségekkel és új érvényesülni akaró energiákkal. Ekkorra teljesen megérlelődött a régi és az új szellem ellentéte. Az új szellem kicsinek találta a középkori világ kereteit s vágyai a végtelenbe szálltak. A tengeremléki antik kultúrát és a benső kontinensre szorítkozó középkori kultúrát egy interkontinentális új kultúra vágyott felváltani az emberiség életében, amely felfedező utakra indult, hogy idegen világrészek javaival táplálja a maga szükségletét s átfogja szellemével az egész földgolyót. A középkor egyetemes világából nemzetindividualitások alakultak ki, akik nagy területeken véget vetettek a középkor harcainak és a városok egy új jogrendet fejlesztettek ki, amely mintája lett a jövődő autonóm jogi alakulatoknak. A nemzeti és a polgári hatalom növekedésével arányosan csökkent a feudális és az egyházi hatalom ereje. A polgárság minden igyekezetével azon volt, hogy Európa haretérből a békés munka színterévé legyen, ahol a kereskedelem és az ipar virágzik és fokozódó jólétet áraszt maga körül.

S azok az emberek, akik ennek a világnak akaratát érezték magukban, már más emberek voltak, mint feudális középkor szellemében élt elődeik. Szemüket nem jártatták a távol mennyei hajlékokon, hanem boldogan időztek e földi hazában és kíváncsian kutatták ennek a szerkezetét.

Újra élt bennük az ész és az élet antik szeretete, amelyekről elődeik már-már elfeledkeztek. Merték érezni önmagukat: egyénként akartak lenni s békónak érezték a középkor korporatív kötelékeit. Az erőnek, az akaratnak a hősei ennek a kornak az eszményei s ennek a nyomán a középkor statikus jellegű világgképét egy dinamikus, a végtelenbe lendülő világ képével váltják fel. Macchiavelli, Michelangelo, Shakespeare, egy szóval az új tudomány és az új művészet egyaránt az akarat és az erő himnuszát zengik s az embernek mindenek fölé emelkedő nagyságát hirdetik.

3. A modern polgárság világnézete.

A társadalmi és gondolkodásbeli átalakulások mélyén — mint láttuk — az újkor elején egy új társadalmi réteg sorakozik föl a feudális nemesség és papság mellé, hogy vagyonával és akaratával szerepet kérjen magának a világban: a modern polgárság, a bourgeois. Sz ez az új embertípus lassankint az újkori történet döntő tényezőjévé válik, mert a maga sajátos értékeléseit, céljait és világfelfogását uralkodóvá teszi, s eszméivel még a régi nemesi és papi társadalmat is átformálja. Ezért mondjuk azt, hogy az újkor kultúrája lényegében a polgárság kultúrája. Nem haszontalan tehát, ha a modern gondolkodás megértését azon az alapon kíséreljük meg, hogy azt ráállítjuk a polgári világnézet talajára, hiszen ebből nőtt ki, s a talaj minősége mindig jellemzi annak termékeit is.

Világnézetek változása nem tudatos elmélkedések eredménye, hanem a lélek mélyén végbemenő irracionális értékelések eltolódásából szokott létrejönni. Ezért az egyes korok kultúrája nem éppen csak külső, hanem belső okok hatására is alakul át. Az emberek egészen indokolatlanul s a régebbi generációnak teljesen érthetetlen módon mást és másképpen akarnak, mert más értékeket vallanak, mint elődeik. Lelkileg a modern polgár is abban különül el a régi arisztokrata és papi típusú embertől, hogy más a lelki alkata. Kétségtelen, hogy e lelki alkat kialakulásában nagy része volt a világban, az emberi életben elfoglalt helyzetének, de mindent

mégsem lehet a külső világ hatásának tulajdonítani. Az ember nem passzív viasz, aki csupán magába fogadja környezetének a lenyomatát, hanem élő akarat, amely egyúttal hat is a világra. Ember és világ kölcsönhatásban állanak. Az alkalmazkodás folyamata, amelyben az emberi élet rejlik, nemcsak az ember változásával, hanem a világ megváltoztatásával is együtt jár. Ezért, ha azt látjuk, hogy az újkor kultúrája más, mint a megelőző időké volt, ennek az eredetét abban a körülményben is kell keresnünk, hogy a modern ember tudatosan más kultúrát akart, mint az antik és a középkori. S ami bennünket most különösen érdekel, az éppen ennek az akaratnak a más volta a régebbi kultúrákat megteremtő akarathoz való viszonyában.

Az új akaratot mindig az jellemzi, hogy bizonyos ellentétben van a régi akarattal. A polgári akaratnak a nemesi és papi társadalom akaratával vívott küzdelmes története kellő világosságban áll mindazok előtt, akik az újkor történetét ismerik. Ennek az ellentétnek első megnyilvánulása rendszerint az erkölcsi felfogás területén mutatkozik meg, ami természetes is, hiszen az erkölcs az emberi akaratnak legsajátabb területe. S itt igazat kell adnunk Max Schelernek, aki a polgári morált, mely a XIV. század óta fokozatosan fejlődött ki Európában, hogy a francia forradalomban elérje a diadalát, úgy fogja fel, hogy ez a polgárságnak az arisztokrata életstíluson érzett ressentiment-jából eredt. Ha ezt a ressentiment-t nem tételezzük fel, akkor nem tudjuk megérteni, hogy miért lett a polgári világnézet szinte a merő ellentéte a régi arisztokratikus felfogásnak. A polgári lélekben kellett lenni egy bizonyos öntudatlan irígységnek, sőt gyűlöletnek azzal az arisztokrata világnézettel szemben, amelyet az a társadalom vallott, amelyet a polgárság a maga emelkedése akadályának látott, s amelynek kezéből ki akarta ragadni a hatalmat. Az emelkedni vágyó társadalmi osztályok természetes attitude-je ez, amely annál nagyobb feszítőerőt rejt magában, minél zártabb az a magasabb réteg, amely az emelkedés útjában áll. Meglátszik ez abból a tényből is, hogy a polgárság nem a papsággal harcolt az érvényesülésért, mert módjában volt ennek a soraiba fölemelkedni: ezzel

elsősorban csupán eszmei harcot folytatott. A papság volt ugyanis az, amely a maga tudásával súlyt adott annak az ideológiának, amely az arisztokratikus társadalmi rendet változhatatlan örök rend és igazság gyanánt állította oda, de politikai hatalmában a polgári rend fiai is osztozhattak, ha papokká lettek. Ha e ressentiment meglétét elfogadjuk, akkor nem lesz többé érthetetlen előttünk az a tény, hogy a modern polgárság világnézetében a régi világnézettel homlokegyenest ellenkező értékeléseket találunk. Szinte azt kell mondanunk, hogy a polgári világnézet fejtetőre állítja a régi arisztokratikus értékeket emberek és tárgyak tekintetében egyaránt.

A nemesi társadalom a papságban látta a maga világnézetének képviselőjét, amely azt a tudást tette az emberi élet alapjává, amely az ész fölött álló isteni kinyilatkoztatáson épült fel. A polgári társadalom ezzel szemben a maga világnézete hivatott magyarázóinak a természettudósokat tekintette, akik a szuverén emberi ész kutatásai alapján tárták föl előtte a természet és a társadalom törvényeit és változásának menetét. Így lép a régi világ miszticizmusa helyébe az újkor scientizmusa. Amaz tele volt titkokkal, csodákkal, emez nem tűr meg semmit, ami az ésszel ellenkezik. A régi emberek a természetben az érzékfölötti világ megnyilvánulását pillantották meg, a modern embernek a természetes az értelmessel válik azonossá. A természet szerint élni annyi, mint észszerűen, racionálisan élni. Az ész lesz tehát mindenben az a hatalom, amelynek szavára figyel az új ember, akár önmagáról, akár a világról van szó. Ebből a világnak és az emberi életnek roppant racionalizálási vágya támad. Ennek a megnyilvánulását látjuk Galilei fizikájában, Descartes és követői metafizikájában, kik a természet valóságát is az értelemmel kívánják megkonstruálni, valamint ez a törekvés élteti a modern természetjogot s a társadalom újjászervezésére irányuló minden újkori elméletet, amelyek az emberi lét racionális rendjét szeretnék megvalósítani. S a modern matematika épp úgy ennek a világésszerűsítésnek a szolgálatában áll, mint a hegeli dialektika.

A természetesnek és az észszerűnek ebből az azonosításából érthetjük meg a bourgeois gondolkodásnak azt a saját-

ságát, hogy az érzéki előnyt nyer benne az érzékfölöttivel szemben. és ezért nem valami elvont spekulációra, hanem egy különös intuitív élettapasztalatra : a maga létének és a világban elfoglalt helyzetének közvetlen megérzésére támaszkodik. Az arisztokrata harcoss morált így váltja föl az újkorban egy racionálisabb «békés» morál. A «nemes» értéke helyébe a «hasznos» lép. és ezzel kapcsolatban a vitális («fenntartás», «kifejlődés», «hatalom» (és hasznosság) («alkalmazkodás») értékek kerülnek az értékek rangsorában az élre. Ezek alkotják azokat a «szempontokat», amelyeket minden cselekvés értékelésében mérlegel a polgári erkölcsi tudat. s minden cselekvésben ezek «eszközeit» vagy «szerveit» látja csupán. Okosság, megbízhatóság, gyors tájékozódó és alkalmazkodó képesség a valóságban, szorgalom és munka, ezek és hasonlóak a polgári erények, amelyekkel szemben a bátorság, önfeláldozás, hűség és az anyagi javak iránt való közömbösség, e régi arisztokrata erények, háttérbe szorulnak.

Az erkölcsi felfogás tekintetében rendkívül jellemző a polgári gondolatban az isteneszmének a megváltozása a régi időkkel szemben. Maga a reformáció is ebből a változásból fakadt, mert az új ember másnak érezte az Istenhez való viszonyát. Az Isten eszméje azért fontos a történetfilozófus szemében, mert ennek a fényében látható meg az ember igazi valója. Az Isten-eszme mindig az ember metafizikai értelmét fejti ki : hozzája idomul minden korban az embernek önmagáról alkotott ideálja. Ezért ahogyan Aristoteles «boldog szellem»-ével az antik ember, a keresztyén Istennel viszont a keresztyén ember jellemezhető. S azt láthatjuk, hogy míg a középkori arisztokratikus társadalom embere Isten tulajdonságai között a szeretet tökéletességét érezte legjobban, addig a modern polgár az akarat teljességéért csodálja őt legjobban. Kálvin teológiája fejezte ki ezt legtökéletesebben, akinél jobban soha senki sem hangsúlyozta az embernek Istennel szemben való semmiségét. Az abszolút predesztináció tana mintegy kifejezése annak, hogy Isten az abszolút akarat, akinek szuverén tetszése dönt élet és halál, üdvösség és kárhozat között.

S ez az Isten, aki nemcsak szerető édes Atya, hanem Úr.

szuverén Akarat, tőlünk is akaratot, tettet vár szolgálatul. Ehhez az Istenhez, aki nem kontemplatív lény, hanem a Világ megteremtője és fenntartója, az új ember sem a kontemplációban, hanem a cselekvésben fordulhat oda. Isten cselekvő életet akar tőlünk, ez az újkor általános meggyőződése. E világban tehát feladatok várnak ránk, amelyeket rajtunk kívül senki el nem végezhet. Hivatásunk van. Isten mintegy munkatársai gyanánt rendelt bennünket e munkás világba. s a hivatásos munka lázában elégő szívünket kívánja magának égő áldozatul . . . Ez az élet tehát a tett és nem a szemlélődés örömeire van beállítva s az az élethangulat ömlik el rajta, amit a Westöstlicher Divan költője így fejezett ki :

Sei's Ergreifen, sei es Raffen.

Wenn es nur sich fasst und hält :

Allah braucht nicht mehr zu schaffen.

Wir erschaffen seine Welt !

«Hivatása», «feladata» az embernek csak egy olyan világban lehet, amelyik nem kész, hanem kialakulóban, fejlődőben van, amelyik «készül.» Ez magyarázza meg nekünk azt, hogy a régi világnézet lezárt és megbonthatatlan statikus világával szemben az új ember egy készülő, dinamikus és végtelen lehetőséget magábazáró valóságra szeret gondolni, ha a világról van szó.

Ebben a végtelen világban értelmetlenné válik minden abszolút helymeghatározás és különösen értelmetlen a világon túlinak a gondolata. A saját énünk lehet benne az egyetlen tájékozódási központ. S a polgárság csakugyan erre az álláspontra helyezkedik. Életét úgy rendezi be, hogy nem érdekli őt más, mint önmaga és a világnak az a kicsiny része, amelyet önmaga köré tud tömöríteni, amit önmagának meg tud hódítani. Figyelme teljesen a mára, a ma feladataira, a jelenlévőre és a közeli jövőre összpontosul. Míg a régi ember úgy élt, hogy szemével mindig a földi élet után következő lét formáit kereste, addig a polgár megpróbálta úgy berendezni az életét, mintha utána nem következne egy másik élet. A transzcendens valóságok iránt elvesztette az érzékét, mert nagyon elmerült a maga kis immanens világában.

Ez a polgári életstílus tehát kiűzte a világból a régi

metafizikumot s egy újat, a réginek az ellenkezőjét állította a helyébe. A régi metafizika a tárgyak, a dolgok, a Világ metafizikája volt, s az ember abban találta meg a maga létének az értelmét, ha ezt magába fogadta, illetve ha ezekhez alkalmazkodott. Az új világnézet szerint egyetlen dolog valósága sem oly bizonyos, mint önmagunknak a valósága. s ezért a polgárság filozófiai elmékedéseiből szükségképpen meg kellett születnie az Én metafizikájának. A világalkotó Én gondolata ez az új metafizika, amelyben többé nem a tárgy szabja meg a létezés formáját, hanem az Én ad formát a maga tevékenységével a formátlan lehetőségek khaosának. Így történik aztán, hogy a középkor nagy vallási kozmoszát a polgári világban felváltják az egyén-monasok relatív kozmoszai, amittől aztán a modern világ hihetetlenül zürzavarossá válik. Nincs többé egyetlen Világ, csak egymásba fonódó és egymást eltorzító világok vannak, amelyek közül mindegyik a maga számára igényeli a helyes és jogos létezést. Megszűnt az egyes ember «Isten rendelte» társadalmi és világhelyzetének tudata és minden «helyzet» mindenkinek egyformán jogos célja lett.

Míg a középkori arisztokrata világrend a személytelen, azaz nem az emberhez, hanem az Istenhez igazodó érték és gondolat uralma alatt állott, addig a polgári világban minden a személyes gondolat körül forgott. Amott a személyes én megsemmisült, beleolvadt a nagy egyetemes létbe, itt pedig uralkodóvá lett. Mindenki monas akart lenni a leibnizi értelemben. A polgárság a középkortól kezdve állandóan arra vágott, hogy elég legyen önmagának. Ezért kellett neki az autonómia, ezért a fallal körülvelt város. S amit eleinte a polgárság mint egész akart, később ugyanazt minden egyes személy a maga számára igényelte. Az olasz városok gazdag kereskedői önmaguk építettek maguknak olyan palotákat, amik egymaguk egyszersmind várakul is szolgáltak uraiknak.

S az a társadalom, amely nem az örökkévalóság, hanem a saját korának szemszögéből nézte a világfolyamat eseményeit, a társadalom berendezkedését sem tekinthette többé változatlan és meg nem változtatható szentségnek. A régi

rendi állam és társadalom tagadásából megszületik a demokrácia és a politikai többség uralmának az elve : a számoló polgár az embert is száma szerint értékeli.

Mindezeket a törekvéseket egyetlen fogalommal, az individualizmus elvének érvényesülésével jelölhetjük meg. Ez azt jelenti, hogy a modern polgár a társadalomnak is olyatén szervezetére törekszik, amely a maga egyéni vágyainak nem a megfékezésére, hanem az emelésére alkalmas. A régi hierarchikus társadalom helyébe olyan társadalmat kíván tenni, amely nem az egyén különböző minőségi értékelésén, hanem annak ténybeli, tehát számszerű egységén épüljön fel. Minden embert lényege szerint teljesen egyenlőnek lát, mert a számokhoz szokott gondolkodása nem veszi figyelembe a minőségi különbségeket, amelyek egyik embert a másiktól elválasztják. A polgári világ az egyént önmagában lezártnak tekinti s óvakodik egységének a megbontásától. Elve : bele nem avatkozni a dolgaiba. A társadalom feladata tehát első sorban az lehet, hogy olyan környezetet alkosson, amelyben mindenki zavartalanul élheti a maga életét. De így ez a világ az egyént szellemileg elszigeteli és önmagára hagyja. Ennek következtében mindazok a terhek az egyén vállaira nehezednek, amik egy hierarchikusan rendezett társadalomban sokakon oszlanak el. A régi társadalom benső egységet, az új polgárság azonban csak külső egységet alkotott. Amannak az életközösség (Gemeinschaft) volt az alapja, emezé pedig az érdek, a haszon. Annak a tagjait a vérségi stb. kötelékek, végső fokon pedig a keresztyén szeretet fogta össze, emezt pedig bizonyos esetlegességek kapcsolják egybe. Jellemző ki-fejezése ennek, hogy a keresztyén etika a szeretet alapján a testvéri érzületet, a kölcsönös bizalmat teszi a társadalmi viselkedés alapjává, a modern morál alapja pedig a bizalmatlanság. A polgár nem szeretetben, hanem érdekközösségben áll szemben polgártársaival. Ezért a társadalmat úgy fogja föl, mint egy hipotétikus szerződésből keletkezett alakulatot. Vagyis az Isten alkotta charizmatikus nemesi társadalom helyébe a polgári világ a társadalomnak jogi fogalmát teszi. S ez az új társadalom a réginek a széthullásából, atomokra bomlásából keletkezik. Mindenki mintegy először egyén, s csak

azután tagja egy társadalomnak, amelynek tagjaival jogi viszonylatban áll. Ezzel a polgári gondolkodás a keresztyén szeretet uralma helyébe ismét visszaállítja az antik igazságosság etikáját s az irracionálizmus helyébe a racionalizmust. A bibliai történet a tékozló fiúról s a neki megbocsátó szeretetről idegen valami a polgári gondolkodásnak, amiben a maga jogi értékeléseinek arculesapását látja. S nem is lehet ez másként abban a társadalomban, amely a «szerető» Isten helyett a teremő az akaró, Istent érzi főképpen, akit nem szeretete és jósága bír arra, hogy teremtményeiben megdicsőüljön, hanem teremő, mert tud, mert van rá «hatalma».

W. Sombart behatóan tanulmányozta a kapitalizmus fejlődésével kapcsolatban a modern polgári szellemet s ő két tényező eredményét látja benne. A pozitív tényező a «vállalkozó szellem», amely a hatalmi törekvésben és a sok egyes akaratnak valami merész és hódító akarat által történő észszerű megszervezésében rejlik. A negatív tényező pedig a szoros értelemben vett «polgári szellem», amelyet az jellemez, hogy tudatos ellentétben áll a hűbéres, nemesi szellemmel, s ennek következtében az erényeknek és értékeknek olyan rendszerét zárja magában, amely más akar lenni, mint a régi arisztokratikus világ- és életfelfogás. Mincket most különösen az utóbbi érdekel, mert ez a fundamentum, amelynek irracionális talaján a modern gondolkodás racionális épülete fölépült. Bár az első pozitív tényező is igen fontos és pedig nem csupán hatalmi vonatkozásaiban. A régi nemesi társadalomban ugyanis a politikai hatalom volt a vagyon, a gazdagság forrása is, ez pedig a vérségi köteléken s általában valami «isten rendelésen» nyugodott. De a modern polgár politikai hatalmának a vagyon az alapja. S ezáltal a pénz eszközből célá, sőt minden értékelésben döntő mértékké lett. A vagyonnak, a pénznek s vele a számolásnak és általában a quantitatív szempontoknak ez az előtérbe kerülése beláthatatlan következményekkel járt: hozzája idomult ugyanis az újkor egész lelkülete. S alig van kultúránknak olyan területe, ahol ennek a szempontnak a régi lelkületet fölbomlasztó hatására ne bukkanhat-

nánk rá. A gazdagság és a boldogság csakhamar olyan közelségbe jutottak egymáshoz a polgári gondolkodásban, hogy már a XVI. századbeli Pirkheimer így beszélteti Jézust tanítványaihoz :

Gang nicht müssig, arbeit hier auf Erden.
So magst du reich und selig werden.

Seb. Brant pedig így buzdítja a világ javaiban munkálkodásra polgártársait :

Gott hat uns darum nicht geschaffen,
Dass wir Mönche werden oder Pfaffen,
Und zumal, dass wir uns sollten entschlagen
Der Welt !...
Es ist Gottes Wille und Meinung nicht,
Dass man der Welt so tue Verzicht, u. s. w.¹

Az újkorban érvényesülésre törő polgári szellem tehát valóban megfordította a régi nemesi szellem értékelését. E földi világ immanens értékeit fölibe helyezte a világon túl valónak, mert ezekben a hite is megrendült. Így aztán az Észet és a Természetet többre tartotta a kinyilatkoztatás és az isteni kegyelem rendjénél. A tradíció az új polgári szellem előtt nem volt többé tekintély. Annál inkább ilyen gyanánt szerepelt az Ész amelynek megvalósult formája a Természet. Ez a szellem bontotta meg a régi kultúra egységét s okozta, hogy a vele telített egyéni tudatokat nem lehetett többé a középkori kultúra egyházi uniformisában együtt tartani. A reformációnak pozitív hitbeli átalakulásán túl ez a szellem volt a negatív mozgatója. Ennek a műve, hogy a reformáció megszabadította az egyént a papi hierarchia hatalmától ; hogy az újkor felbomlasztotta az arisztokraták intellektuálista reálistát ; hogy megerősítette a polgári öntudatot abban a törekvésében, hogy elszakadjon a papságtól és a nemességtől. S ugyancsak ez a polgári szellem tevékenykedett ott, ahol a filozófia elvált a teológiától és a régi ancillafilozófia helyébe az autonóm tudományt léptette.

Mindez persze nem történt meg egyik napról a másikra.

¹ Idézi Dilthey : Schriften, B. II. pp. 50 sq.

De ahogy a polgárság kialakulása visszanyúlik mélyen a középkorba, a szellemének a nyomai is már itt megtalálhatók. A thomizmus, mely az értelem jogait már kellően érvényre juttatta, át van itatva a modern szellemmel, s így térhetett le a «*fides quaerens intellectum*» elve alapján a régi egyház misztikus augustinizmusa útjáról. Már maga a skolasztikus bizonyítás szükséglete is az érvényesülni akaró észből fakadt s azt jelenti, hogy az ember nem érte be többé a szeretet és a tekintély irracionális értékeivel. Ez a bizonyítási mánia fényesen tanúsítja azt a tényt, hogy a skolasztikus metafizika-theológia tételei ellenkeztek a kor reális lelki alkatával. S mikor Descartes az evidenciára építette a maga új rendszerét, akkor tulajdonképpen megérezte, hogy egy élő filozófiának a kor lelkéből kell fakadnia. Mert az evidenciának ugyan semmi köze sincs valamely gondolat igazságához vagy téves voltához, de kétségtelen, hogy minden evidens, ami megfelel egy reális psyché vágyainak. És ebben a korban a bourgeois lélek racionális világosságra vágyakozik. A misztikus hitet nem tartja többé az ésszel egyenrangú megismerésnek, hanem az Észben látja Isten megnyilvánulását. Ebből a hitből fakad aztán a polgári gondolkodásnak az a különös vonása, hogy jobban szeret a fogalmak, mint a konkrét valóságok körében időzni. A fogalmat azonosnak veszi a valósággal, s ezért valóságok helyett eszmék, absztrakciók szolgálatában áll. A polgári társadalom Isten helyébe is hajlandó mihamar egy eszmét tenni: az Államot (Hegel), a Népet (Rousseau) vagy az egyes Egyént. (Stirner, Nietzsche) A romantika pedig az ideált, a geniet, a «nagy embert» (Carlyle) isteníti, s a világot csupán alkalomnak tartja arra, hogy benne ezek megnyilvánulhassanak és alkothassanak.

A mult században minden vonalon győztek a polgári tudat észből fakadó «természetes» elvei, de éppen napjaink khaotikus bizonytalansága a tanuja, hogy nem tudtak egy állandó rendet, egy olyan megnyugvást teremteni, amely csak némileg is hasonló lett volna ahhoz a világhoz, amelyet felbomlasztottak.

Fejtegetéseink egész fölépítése azon a meggondoláson alapszik, hogy a kultúrák megértéséből nem lehet kihagyni azt az embert, aki azt a kultúrát megalkotta, amelyről éppen szó van. A modern kultúra elvitathatlanul a polgárság kultúrája, s ezért a polgári szellem benső törekvései felől kell közelednünk feléje. De a polgár is ember. Ennélfogva benne is megvannak az általános emberi lélek alapvető vonásai. Az emberi lélek nem egyforma módon van «beállítva» a világfolyamatra, s így a szerint, hogy mit vesz észre a világból, különböző lesz az a tudattartalom is, amely lelkét betölti.

A mai pszichológia egyik legérdekesebb problémája éppen azoknak a lelki típusoknak a megállapítása, amelyek az egyéni lélek számtalan változatában a megértés alapjául szolgálhatnak. E téren különösen E. Spranger ¹ és C. G. Jung ² munkássága érdemel említést.

Jung találóan mutat rá, hogy a világfolyamatra való figyelés szempontjából az emberi lélek két beállításmódját mutat. Az egyik arra törekszik, hogy minél jobban elvonatozzék a tárgy hatásától, a másik pedig átadja magát a tárgy hatásának. A lelkiélet ugyanis két tényezőnek, az Én és a Tárgy kölcsönhatásának az eredménye, s a tudatos élet mindig szinte tagadja az egyik tényezőt, hogy annál jobban kiemelje a másik műveit. Az első típust, amelyik igyekszik messze tolni magától a Tárgyat, az Énre figyelőnek, introvertáltnak, a másodikat pedig, amelyik annyira át van hatva a Tárgy jelentőségétől, hogy a maga szubjektív beállítottságát mindig attól teszi függővé, a Tárgyra figyelőnek, extravertáltnak nevezhetjük.

E két tipikus lelki beállítottság végeredményében biológiai motívumokra megy vissza és az élet alkalmazkodási folyamatával hozható összefüggésbe. A természet ugyanis az alkalmazkodásnak és így az organikus életnek két alapvetően eltérő formáját ismeri. Az egyik, hogy az egyént az önfenntartás számos eszközével ruházza fel, de korlátozza a szaporaságát. A másik pedig, hogy kevésbé gondoskodik

Lebensformen, 1921.

² Psychologische Typen, 1921.

az egyes individuum életéről, de viszont oly bő szaporasággal áldja meg, hogy a faj élete a nagyobb arányú pusztulás ellenére is biztosítottnak tekinthető. Az első csoport egyénei mintegy bástyát emelnek maguk és a dolgok közé, hogy védve legyenek ezek életet felőrlő hatása ellen, a másik csoport individuumai pedig szinte szétszórják önmagukat a világba. Amazok a bevételezők, a hódítók, akik semmit sem akarnak visszaadni a tárgyi világnak, amit tőle kaptak, emezek a költekezők, akik többet költenek, mint amennyit bevesznek és ebben fogynak el az egész életenergiájuk.

A lelki élet, amely maga is egyik formája az általános életnek, szintén ugyanezeket a jelenségeket mutatja. A tárgyra figyelő (extravertált) lélek mindig a tárgyi világ adottságaihoz igazodik, s ezért egész lelki élete bizonyos nyugodt objektivitást mutat. Az éltre figyelő (introvertált) ellenben az Én és a Tárgy közé valami nézetet, elméletet, fogalmat csúsztat oda, s ez helyettesíti az ő tudatában magát a konkrét valóságot. Ezért amannak a konkrétságával szemben ez a típus absztrakt hajlamokat tár elénk és az objektív tények helyett szubjektív meggyőződések irányítják. Az extravertált lélek mindig kifelé tekint és innen nyer cselekvéseiben ösztönzést, az introvertált pedig befelé fordul és inkább a maga tudattartalmainak a mozgása, mint a külső tárgyi világ határozza meg állásfoglalását. Amaz nem akar más lenni és másképp viselkedni, mint ahogyan az általános szokás. A hagyományok formálják az embereket, emez pedig mit se törődik mindezekkel, mert önmaga a maga viselkedésének mértéke. Az extravertált lélek gondolkodása azokra a transcendens tényekre irányul (lényeg, törvény, abszolútum), amelyek túl vannak a szubjektív tudattartalmakon, az introvertált pedig nem megy tovább a tudat elemzésénél, mert az ő szemében ez maga a világ. Amannak a megtestesülését Platonban, emezét pedig Kantban állítja elénk a filozófia története. Azok a szintetikus elmék, akik egy nagy egységbe vágynak egybefoglalni a tudatot és a tárgyi valóságot, ezt a két külön világot, — emezek az analitikusok, akik a valóságos tapasztalat eredeti egységének szétszedésében válnak ki. Amazoknak mindig valami fájdalmas dualizmus nehezedik a lelkükre.

emezeknek pedig a tudat egységének zűrzavara a fájó élményük, amittől szabadulni szeretnének.

Az újkorban éppen úgy, mint a megelőző időkben, az emberi léleknek mind a két típusa egyaránt megtalálható. S mivel ez a «beállítottság» tisztára öntudatlan jellegű, amely csupán eredményeiben és akkor is sokszor csak igen nehezen ismerhető fel, egyáltalában nem akaratos valami. Mégis a kultúra általános feltételeiből kifolyólag azt kell állítanunk, hogy az újkor kultúrájának megalkotói között az introvertált típusú egyének voltak a dominánsok. S ez megérthető abból a helyzetből, amelyben e kultúra alkotó elméi voltak. Csaknem valamennyien egy alulról felfelé törekvő, emelkedő tendenciájú társadalmi osztálynak: a polgárságnak voltak a képviselői, akikben ott élt öntudatlan formában is a helyzetükkel való elégedetlenség dinamikus feszítőereje. Ezzel szemben a kontemplatív középkor kultúráját különösen az extravertált típusú egyének hordozták, akik alkalmazkodtak a meglévő helyzethez s azt éppen azért örök világrend gyanánt fogták föl.

De ez az állítás korántsem azt jelenti, hogy az újkor csak egy típusú, ú. n. «modern» egyénekből állott. Minden kultúrában megvan mind a két típus, de a történet kettejük feszültségéből áll elő, s a domináns az a típus, amelyik túlsúlyban van. Az újkor extravertáltjai a hagyományok őrizői, s az introvertáltak az újítók.

Már a középkorban éppúgy megvan mind a két típus, mint az újkorban. Ha a filozófia sorsára gondolok, akkor a nagy misztikusokban, a tárgyban szeretettel elmélyedő realista metafizikusokban az extravertáltakra, s a nominalistákban az introvertáltakra ismerek. S különös, hogy amazok inkább a szerzetesek között, emezek pedig a világi papság soraiban találhatók fel. Valószínűen ez is belezajszott abba, hogy melyik papság kiből tevődött össze: az, aki átadta magát a tárgynak, szerzetes lett, míg az, akiben énjének hatalmi tendenciái éltek, inkább a világi papság soraiba lépett. A gazdálkodás területén is megvan ez a két tipikus ellentét. Az arisztokrata nemesi rabló-kapitalizmus típusa a költekező gazdálkodásnak, amely kiadá-

saihoz keresi a bevételi forrásokat, míg a polgári kapitalizmus az igazi bevételező gazdálkodás, mely a tőke megtartására, sőt gyarapítására törekszik és a kiadásaiban nem lépi túl a tőke hozadékát. Amaz az extravertált, emez az introvertált lélek tulajdonságait viseli magán.

A modern gondolkodás extravertált egyénei alkották meg a filozófiában az objektív ideálizmust s a kutató természettudománynak azt a fajtáját, mely a változó jelenségekben az állandóan ható természettörvényeket pillantja meg. Ez lépett a polgári kultúrában a régi substancialis metafizika-teológia helyébe s vette át annak a funkcióját. De nem ezek voltak azok, akik legjobban megkapták kortársaik elméjét s akik irányították a korszellemet. Az újkori fórum vezető elméit az introvertáltak között kell keresni. Ők voltak azok, akik megalkották az újkor legjellemzőbb alkotásait: a szubjektív ideálizmust a filozófiában, a liberalizmus és a demokrácia elméleteit a politikában, a történeti világfelfogást s általában azt a tudományt, amely az evolúció szemszögéből nézi a világfolyamatot: az ember és a természet sorsát egyaránt. Amazok a metafizikában, emezek az ismeretelméletben voltak nagyobbak.

Az introvertált polgári léleknek köszönhető, hogy az újkor kultúrája az extravertált középkori kultúrával szemben úgy áll előttünk, mint a szubjektivizmus megnyilatkozása ennek az objektivizmusával szemben. S akik értékelni szeretnek, azok szemében ez az egy tulajdonság is elég rá, hogy elítéljék ezt a kultúrát. Kétségtelen, hogy az extravertált lélek objektivizmusában van valami grandiozitás: az örökkévalóság pátozát érezzük az Énnel azon a megsemmisítésén, amellyel átadja magát a dolgoknak. Az introvertált lélek szubjektivizmusa viszont tele van ugyan bizonyos heroikus hevülettel, de a vakmerőség önbizalma szkeptikus hangulatot kelt vele szemben a nézőben. Nincs vele annyi tárgyi közösségünk, mint amazzal, s ezek a korok nélkülözni kénytelenek a nagy objektív egységbe foglaló hitet. A középkor hitközösségével szemben az újkor csakugyan a hitbeli individuálizmus formáit tárja elénk. A középkor hitével szemben az újkor hite sokszor úgy tűnik fel

előttünk, mint a hitetlenség. S bizonyosan ezt az objektívizmust gondolta Goethe a hit és a szubjektívizmust a hitetlenség fogalmán, mikor azt írta : «A világ és az emberiség történetének a tulajdonképpeni, egyetlen és legmélyebb témája, amelynek minden más alája van rendelve, a hitetlenségnek és a hitnek a küzdelme marad. Minden olyan korszak, amelyben a hit uralkodik, bármilyen legyen bár annak a formája, ragyogó, a szívet fölemelő és termékeny hatású a kortársakra és az utódokra egyaránt. Viszont mindazok a korszakok, amelyben a hitetlenség, akármilyen formában aggasztó győzelemre jut, még ha egy pillanatig tűnékeny fényben pompáznak is, eltűnnek az utókor szeme elől. mert senki sem gyötrődik szívesen a terméketlennek a megismerésével».

Ha a jelek nem csalnak, az újkor szubjektívizmusát ismét egy objektívebb kor fogja föl váltani. Ez azonban a mi szemünkben nem jelenti e kultúra értéktelenségét, sőt még csak terméketlenségét sem. Ily módon az élőknek mindig el kellene ítélni és el kellene felejtetni a holtat, noha ennek az élete az ő életének a forrása. Mi éppen az objektívizmus megbecsülése miatt sem lehetünk ilyen hálátlanok, s a jövő érdekében is meg kell vizsgálnunk, vajjon termékeny vagy terméketlen volt-e az a kultúra, amelyet az újkorban a polgárság erőfeszítésének eddigelé megalkotnia sikerült.

NAGY JÓZSEF.

KOSSUTH LAJOS ÍROTT HÍRLAPJAI.

— Első közlemény. —

Kossuth Lajos 1824-ben, 21 éves korában ügyvédi oklevelet szerezvén, még ez évben megkezdte a közéletben működését. Az 1825/7-iki országgyűlésen özv. báró Révay Ferencné, szül. Révay Anna és Szentiványi Jánosné, szül. Pongrátz Borbála képviselője volt, mint távollevő követ (absentium ablegatus), majd megbízott ügyvéd, az 1832/6 országgyűlésen pedig ismét absentium ablegatus volt, báró Vécsey Pált és báró Fischer Pált képviselve. Eddig ismeretlen és még szűkebb szülőföldjén, Zemplénben is kicsiny az a szerep, melyet a megyei életben vitt. Az 1832/6 országgyűlésen emelkedik ki az ismeretlenségből *Országgyűlési Tudósítások* című írott hírlapjával, sőt már e lapjával országos hírnévre tesz szert s ezt a hírnevét mint hírlapíró később oly magasra emelte, mint senki sem előtte, sem utána. Hírlapírói tevékenysége alapozta meg politikai pályafutását, és mert bizonyos, hogy hírlapjai nélkül nem jutott volna oly nagy szerep néki a politika terén, azért ennek bizonyításaként lássuk, milyen értelmet, erőt, küzdelmet volt képes kifejteni egyes hírlapjai kiadásánál.

Az *Országgyűlési Tudósításokkal* kezdte pályáját, folytatta a *Törvényhatósági Tudósításokkal*, de ezek miatt a királlyal és kormányával szembehelyezkedvén, elzáratott. Kiszabadulása után valóban csodálatos módon a *Pesti Hírlap* szerkesztője lett. E laptól 3½ évi szerkesztés után megvált a kiadóval való anyagi ellentétei miatt, amelyeket azonban a kiadó felsőbb intézkedésre támasztott. Ezután új lap kiadását, a *Budapesti Évlapok* kiadását tervezte, de erre engedélyt nem kapott és egy időre lezorult a hírlapírás teréről. Csakhamar rövid időre ismét feltűnt a *Hetilapokban*, hogy azután teljesen a politikai térre lépjen át.

Mielőtt Kossuthnak az *Országgyűlési Tudósítások* körüli tevékenységét taglalnám, éppen ezen tevékenysége nehézségének és az általa elért eredmény nagyságának megértésére szükséges, hogy ismerjük az 1832/6-iki országgyűlés ellenzékének küzdelmét egy országgyűlési újság létesítése körül.

Már az 1830-iki országgyűlés kerületi ülésén szóba került egy országgyűlési újság kiadásának terve, de a rendek abban állapodtak meg, hogy ha valaki ily újság kiadásának engedélyét kérné a dicasteriumnál s azt nem kapná meg, azt pártfogásba vennék. Az 1832/6 országgyűlés elején a napló kérdésével kapcsolatosan ismét felszínre került egy országgyűlési újság kiadásának terve is. Az 1832 dec. 22-iki kerületi ülésen nagy vita volt a diárium ügyében, általában függetleníteni szerették volna a personális befolyásától. Voltak olyanok, akik a rendek közül sok cenzor kijelölését kívánták, hogy így a diárium minél nyilvánosabbá váljék. Gróf Andrássy György tornai követ a nyilvánosság ilyen módját nem tartotta elégnek s kívánta azért, hogy a rendek diaetalis újságról gondoskodjanak, amilyent már az 1830. országgyűlésen is szóba hozott. Kijelentette, hogy ekkor abban maradt a tárgy fonala, hogy az újság szerkesztője folyamodjék engedélyért s ha ez megtagadtatnék, folyamodjék pártfogásért a rendekhez. S tényleg voltak folyamodók, még pedig ismételten kérve az engedélyt, de választ kérelmükre nem kaptak, úgy hogy, mint Andrássy elmésen kifejezte, nem tudja, a szerkesztő hagyott-e fel a dicasteriummal vagy ez az újsággal.¹ Azt kívánta ezért, állapítsanak meg a rendek határidőt, ameddig az újságot szerkesztteni akarók már ne a dicasteriumnál, hanem a rendeknél jelentkezzenek.

Kölcsey Ferenc *Országgyűlési naplója*² szerint, — amely az országgyűlési jegyzőkönyv adatait sokban kiegészíti — december 23-án gróf Andrássynál báró Wesselényi, Pázmándy,

¹ Az 1830-iki országgyűlésről Orosz József írt s műve *Ungarns gesetzgebender Körper auf dem Reichstage zu Pressburg im Jahre 1830* címen nem is itthon, hanem Lipcsében jelent meg 1831—32-ben. Írt továbbá Bertha Sándor *Országgyűlési tárcsa 1830-ról* címen, amely Pesten 1843-ban jelent meg.

² Budapest, 1874.

Somsich, Czindery és Kölcsey megbeszélték az újság ügyét. Minthogy ugyanis a követek nagy részének utasítása kívánta az újságot, azt vitatták, hogyan kezdjenek a megvalósításhoz. Wesselényi időelőttinek tartotta az eszmét, de a többiek ragaszkodtak hozzá s abban állapodtak meg, hogy Bertha Sándor, akinek a mult országgyűlésről készített kivonatát a helytartótanács mindeddig nem engedélyezte, kérje dec. 24-én a ker. üléstől tanácskozásainak kiadására az engedélyt, s ha kérését elfogadják, vigye kéziratát azonnal a nyomdába. Ha nem engedik meg a nyomtatást, kérje a rendek pártfogását s ezek hathatósan közre fognak működni. Tanácskozásuk után Benyovszky pesti követnél Pázmándy újra szóba hozta az újságot, sokat beszéltek róla, de Wesselényi itt is előadta nehézségeit, mire úgy határoztak, hogy a 24-iki ker. ülésen nem is hozzák szóba az újság ügyét.

A dec. 24-iki kerületi ülésen azonban e határozat ellenére mégis szóba került. A diárium szerkesztési módja fölött nagy vita volt s a vitában Török aradi követ kijelentette, hogy a diárium a nyilvánosságnak csak szerény szerve, azért országgyűlési cenzúra alatt országgyűlési újságot kívánt. Majthényi barsi követ meg kijelentette, hogy a követek tudósításai küldöiknek csak véghatározatokat tartalmaznak, ezért a rendek felügyelete alatt szintén újságot kívánt, olyat, amely a kormányt nem gúnyolja és a melyben a szerkesztő minden véleménye nélkül az országgyűlési tárgyak történeti elbeszélése foglaltassék. Úgy vélte, hogy a kerületi ülésnek is legyen jegyzőkönyve és ez adjon anyagot az újságnak.

Erre az újság ügyében még hevesebb vita indult meg. Beöthy Ödön bihari követ azt kívánta, hogy ott kezdjék, ahol az ügy az 1830. országgyűlésen abbanmaradt. Kezden valaki újsághoz, s ha a kormány akadályozná, folyamodjék a rendekhez s ám ekkor mutassák meg a rendek, hogy tudnak győzni. A kormány cenzúrája alatt levő újságtól semmi jót sem lehet várni, hisz eddigi újságjainkban többet szabad írni a külföldről, mint belső dolgainkról. Somsich Miklós somogyi követ helyeselte ezt és azt javasolta, hogy mivel nyomdára privilegiumot kell kérni, írassák le a kerületi ülés diáriumát diktatúrán és így küldjék szét az országba. Ez rá fogja bírni a kor-

mányt, amely jog szerint nem, csak tényleg gyakorolja a cenzúrát, hogy enyhe cenzúra mellett engedje meg a nyomtatást. Hertelendy Miksa torontáli követ szerint a kormány engedélye nélkül a nyomtatáshoz nem lehet fogni, azért törvénnyel kell segíteni a dolgon, addig azonban nem kell semmit sem tenni, nehogy az országgyűlés tekintélye csorbuljon. Ebergényi Benedek vasi követ rámutatott arra, hogy egy érdemes hazánkfia (mindenki Orosz Józsefet értette), az 1830. évi kerületi tanácskozásokat megőrizte az utókornak. Palóczy László borsodi, de különösen Balogh János barsi követ erőteljes akarásra hívta fel a rendeket azzal: álljon elő valaki, aki az újságot szerkesztteni akarja. Többek után Klauzál Gábor csongrádi követ felhívta a rendeket, hogy ha a kormány az újságot akadályozná, nyomattassák ki az országgyűlés védelme alatt a kerületi ülés diáriumát vagy írassák le s küldjék szét az országba. Dubravitzky Simon pesti követ is azt hangoztatta, kezdje meg valaki az újság szerkesztését, a rendek cenzurálják meg s ha azt nem lehetne kinyomatni, meg lesz a panasza az elégséges alap. Szerinte mindegy, akár napló, akár havi írás, akár újság lesz, csak hozzá kell kezdeni. A kormány figyelemmel lesz ez iránt, ha látja a közönség részvételét. Nagy Pál soproni követ pontosan meg akarta határoztatni, mit akarnak! 1. akarnak-e kerületi naplót, 2. akarnak-e újságot is; ha újságot is akarnak, kívánják-e, hogy csak azt legyen szabad megírni, ami történt? Ha csak azt lehet, ami tehát a naplóba is kerül, minek az újság, küldjék a diáriumot póstán kisebb alakban? Ha pedig a szerkesztő véleményét is mondhat lapjában, kívánják-e cenzurálni és kikkel? Erre felszólalt Pázmándy Dénes komáromi követ is, aki az előző napi értekezelés álláspontját fejtette ki, hogy elég lesz, ha a kerületi tanácskozások kerülnek újság alakjában a közönség elé. Borsitzky István trencséni követ szerint, ha az újságnak nem adnak teljes szabadságot és királyi cenzúra alatt áll, olyan lesz az, amilyen a *Pozsonyi Újság*, azért azt kívánta, legyen az teljesen szabad, s ha gátolná valaki, védjék meg a rendek. Gróf Andrássy György tornai követ viszont azt fejtegette, jelentkezék valaki a szerkesztésre, s ha a rendek megbíznak benne, szerkessze az újságot, a rendek ne cenzurálják, csak hitelesítsék. Nagy Pál

újából felszólalva, kijelentette, hogy ez a terv sem újság, sem diárium. Ez nem kell neki, de az sem, hogy a diáriumot az országgyűlésen kívülálló szerkessze, az újságra ellenben alkalmazzanak egy író és ez írhasson, ahogy akar, de feleljen is ezért. Benyovszky Péter pesti követ is ily teljes szabadságot kívánt. Ha nem bíznak abban, hogy akadály esetén megvédelmezhezzék a kérdést, hagyják abban.

A nagy vita határozata az volt, hogy a kerületi ülésnek is legyen naplója, de az ennek szerkesztésére vonatkozó tárgyalást másnapra halasztották, az újságra nézve pedig az 1830-iki álláspontra helyezkedtek, t. i. hogy folyamodjék a szerkesztő engedélyért s ha akadályra talál, pártfogásért jelentkezzen a rendeknél. December 25-én ismét Wesselényi-nél tárgyaltak szűkebb körben az újságról. Mint Kölcsey naplójában írja, azon akadályokról beszélgettek, amelyeket a kormány tehetne a nyomtatás körül. Wesselényi azt ajánlotta, hogy vegyék meg Landerernek pozsonyi könyvmodáját s kezdjenek munkához, s ha a kormánynak nem tetszik, el fogja tiltani, erre vigyék az ügyet az országgyűlés elé. Harcolni fognak, de ezalatt a nyomtatás tovább folyik. Ha a kormány erőszakosságra határozza el magát, attól nem kell megijedni, mert az igazságtalanság többet fog ártani a kormánynak mint nekik.

A dec. 26-iki kerületi ülésen a kerületi napló szerkesztéséről tárgyalva, az újságra is kiterjeszkedtek s megint nagy vita volt. Dobóczky Ignác hevesi követ az újság ellen nyilatkozott, utasításaira hivatkozva, Asztalos Pál máramarosi, Répás Lipót baranyai követek is elégnék vélték a naplót, sőt Pázmándy Dénes komáromi követ, aki eddig az újság mellett harcolt, most a nehézségek láttára szintén ez utóbbi álláspontra helyezkedett. Nagy Pál óvatosságra intette a rendeket, hogy tanácsos-e arisztokrácián épülő utasításaik értelmében a határtalan nyilvánosság. Nem szabad illúziókban élnünk, mert a mi szabadságaink nem olyanok, mint a francia vagy más nemzetéi, ezeknél ugyanis mindenki visel közterhet, jussa is egyforma, míg nálunk csak az előjogokkal ellátott tehermentesnek van szabadsága; azoknak a nemzeteknek csak a kormánnyal van dolguk, nekünk ellenben a néppel is. Mint Nagy

Pálnak, neki is a szabad újság kell, mint követnek azonban nem. Füzesséry Gábor beregi követ a naplót, az újságot is ellenezte, Bezerédy István tolnai követ helyeselte ugyan Nagy Pál figyelmeztetését, de kíváncsnak tartotta, hogy mi is haladjunk előre. Hertelendy Miksa torontáli követ a francia nemzet nagysága iránt tisztelettel van, de azért állapotát nem irigyli. Balogh János barsi követ azonban most is újságot kívánt minden erővel. Almásy Lajos szepesi követ ellenben az újság ellen nyilatkozott, nem vágyott ugyanis a nyilvánosság jutalmára, — amivel sokan érveltek — neki elég volt a jó lelkiismeret, minthogy már tapasztalta (a kolera alkalmával), mit tesz a népnél jó étvágyat csinálni és azt meg nem adni!

A határozat e napon is az maradt, hogy a ker. ülésnek legyen naplója s ezt az országgyűlés tagja szerkessze, az országos napló cenzorai bírálják és diktatúrán írássák; az újságra nézve megmaradt a többség a dec. 24-iki határozat mellett, t. i. folyamodjék valaki újságengedélyért s ha akadályra talál, kérje a rendek pártfogását, ami ellen Kossuth Lajos másnap óvást jelentett be.

Ezután a sérelmek és a ker. előadások felvételének kérdésében keletkezett heves harc a ker. napló és újság kérdését kissé háttérbe szorították.

Kölcsey naplója szerint¹ Wesselényinél dec. 29-én szűkebb tanácskozásban ismét szóba került a ker. napló ügye. Ezen a tanácskozáson megjelent Kossuth Lajos is, aki a napló szerkesztésére pályázott. Fel is olvasta a megjelentek előtt az országgyűlés kezdete óta írt feljegyzéseit² és ezek annyira tetsettek, hogy megegyeztek: a ker. napló szerkesztésére aláírás útján gyűjtendő fizetés mellett őt és Orosz Józsefet fogják ajánlani, ki szintén absentium ablegatus volt, és melléjük adnak gyorsíró is. Minthogy azonban dec. 30-án egy küldött-ségi gyűlésen Andrassy Kölcseynek kedvezőtlenül nyilatkozott Kossuthról, személyét számításon kívül hagyták. Ezután pihent az ügy az 1833 évi január 10-iki országos ülésig. Ezen az ülésen a ker. ülés elnöke benyújtotta a ker. ülés izenetjavas-

¹ December 30.

² Az 1—4. szám már megjelent, az 5-ik pedig munkában volt. A 6. szám már az 1833 január 5. ülés közlésével kezdődik.

latait 1. a főrendekkel magyarul való ügyvitel, 2. az országgyűlés Pestre helyezése, 3. a magyar nyelv és 4. az előleges sérelmek tárgyában, de bejelentette ezen kívül azt is, a rendek mi módon kívánják a napló vitelét.

A personális már kitűzte tárgyalásra a 2. pontot, az országgyűlés Pestre helyezettetését, de előbb már felállott Prónay János, a nógrádi követ és előadta, hogy küldői a napló eddigi vitelével nincsenek megelégedve és kívánta a beszédek teljes közlését és hogy ne a kir. tábla tagjai, hanem gyorsírók szerkesszék; kívánta, hogy ha van vállalkozó, az az országgyűlési tárgyakat egy újságban minden megszorítás és engedély nélkül közölhesse. Dubraviczky, a pesti követ megtoldotta ezt avval, hogy ezentúl a főrendek is vigyenek naplót. Pázmándy, a komáromi követ az újságra nézve azt kívánta, hogy a napló kivonatát adná a rendek ellenőrzésével. A további hosszú vitában Szabolcs, Bars, Torontál, Veszprém, Zala, Csongrád, Arad, Baranya, Máramaros, Pozsony, Temes, Pest, Bihar, Hont, Torna, Verőce, Krassó, Zemplén, Csanád, Trencsén általában az újság mellett szoltak bizonyos ellenőrzés mellett, Bács nem óhajtotta újságíróra bízni, mert ezek most is hozzáfűznek, de a posta miatt sem, Abaúj teljes naplót akart, ellenben Heves, Árva ellene volt, elég volt nekik a napló, Zólyom határozottan ellene volt, kijelentései ellen Borsod óvást emelt az újság érdekében, Bereg meg úgy vélte, hogy a nemzet még nem érett az újságra.

Mérey Sándor personális erre rá akarta bírni a rendeket, hagyják abba a vitát, előző határozatuk értelmében ne vegyék ezt külön a többi tárgytól, maradjanak meg 1830-iki határozatuk mellett (hogy folyamodjék valaki engedélyért), annál inkább, mert két év alatt nem fejlődött annyira a nemzet, hogy ettől eltérjünk, de különben az újság sokkal drágább, mint a diárium s így ez jobban szolgálja a nyilvánosságot.

Arad azonban azt vitatta, hogy az eddigi újságok vitték rá arra, hogy újság mellett szóljon. Ung, Ugoesa már azt vitatták, hogy az újságengedély nem a kormány jussa, Pest megcáfolta az elnököt, hogy biz a diárium drága volt, Tolna is a nyilvánosság mellett szólalt fel, továbbá Bars, Bács, Torontál is újból. Erre Mérey personális azt találta mondani, hogy újság sajtó nélkül, sajtó privilégium nélkül nem képzelhető el, a pri-

vilégium jussa pedig a királyé, s ha ez ellen cselekszenek, megsértik a király jussát, azért újból ajánlotta, maradjanak meg az 1830-iki határozat mellett. A rendek felzúdulnak a personális e kijelentésére és a trencsényi Borsiczky István tagadta ezt a jussát és a cenzúra jogát. Ugyanezt tették Prónay János (Nógrád) és Csapó Dániel (Tolna), Liptó is ellentmondott, Pozsony a jogot bitorlásnak nevezte. Pázmándy utalt arra, mily enyhe formában tette javaslatát, most azt kívánta, hogy a sajtó fölötti érzelmeiket izenetben küldjék át a főrendekhez. A personális fenntartotta ugyan a király jussát, de engedni kezdett s már elfogadni kész volt a komáromi javaslatot, Vasnak azonban már szabad újság kellett, Nógrád, Sáros, Csongrád is ellentmondott, a trencsényi Borsiczky a cenzúrára vonatkozólag is ellentmondott és ebben melléje álltak Pest, Torontál és Sáros is.

Határozat ugyan nem volt, de a többség véleménye Pázmándy javaslatához hajlott, hogy a naplóból készült kivonat és az érdekesebb irományok adassanak ki az újságban és ezt a határozatot, továbbá, hogy a főrendek is vigyenek naplót, izenetben fogják a főrendekkel megtárgyalni.

A kerületi naplóból és az országgyűlési (hivatalos) újságból azonban a nagy vitatkozás mellett sem lett semmi.

Amint Kölcsey naplójából ¹ látható, a jan. 10-iki gyűlés után Wesselényivel megbeszélték az eredményt. Kétségtelenül nagy lelkesedéssel indult meg a mozgalom mindkét ügyben, de helyesen mutat rá Kölcsey, hogy a rendek inkább csak szónokoltak, de amikor tette került a dolog, mindig jobban összezsugorodott a kezdetben erélyes kívánság. Jellemző erre — mint Kölcsey feljegyzi — a nádor ellenvetése, (amikor január 15-én elnök társával elmondták a 14-iki ker. ülés lefolyását s határozatát a naplóra és kivonatra,) hogy mire kell az utóbbi s minthogy a nyilvánosság becsességével és a napló drágaságával indokolták, azt vetette ez ellen, hogy a rendek ennek az okai, mert miért beszélnek annyit és oly sűrűn. Wesselényivel átlátták, hogy ha a főrendekhez küldik a ker. napló és újság ügyét izenetben, nem lesz a dologból

¹ Január 10.

semmi, mert a főrendek semmi esetre sem járulnak hozzá. Sőt azt is megvitatták, milyen eredményt várhatnak. Ha a szerkesztő és szerkesztés ügyét el is rendezik, hátra van a nyomtatás és szétküldés, de a nyomdák és a posta a kormány hatalmában vannak. Felmerült az eszme, hogy könyomdát szerezzenek és hivatalos boríték alatt küldjék el az újságot. Siskovits József baranyai követ meg azt ajánlotta, hogy a nyomtatott íveket a pozsonyi német újsággal küldjék szét. Tényleg a január 11-iki ker. ülésen kimondották, hogy csak a főrendek diáriuma ügyében írnak fel, a ker. napló és újság ügyét ellenben nem teszik ki a főrendek szeszélyének.

A január 14-iki ker. ülésen az volt a határozat, hogy akik a naplót és a kivonatot (az újságot) szerkeszteni akarják, jelentkezzenek délután a kerületi elnököknél, Niczky János váci és Kölcey Ferencz szatmári követeknél. Csakugyan jelentkezett is Bertha Sándor, Munkácsi és két gyorsíró (Hajnik és Borsos) a naplóra és, mint Kölcey írja¹, «némely írástudatlan férfiak» a kivonatra. Még nagyobb nehézségük volt, amikor a ker. napló szerkesztősége által kért havi 346 frt előteremtéséről volt szó. Jellemző, amit Kölcey ír. Mikor részvételre szólította fel a rendeket (100 részvevő fejenként 10 huszast fizetett volna), otthagyták², hiába könyörgött, vagy pedig «gáncsot kerestek a naplóban, a szerkesztésben, a leírás módjában s az ég lakói tudják még miben».

Még nagyobb bajt okozott egy másik eset. Az 1833. évtől kezdve a pesti két magyar újság (*Jelenkor* és *Hazai Tudósítások*) a multnál kissé bővebb híreket közölt az országgyűlésről. Megtörtént azonban, hogy e két újság a beregi követek és Bertha egyik felszólalását hibásan közölték. Erre a beregi követek panaszra mentek a nádorhoz, s ez január 3-án kelt elnöki rendeletével utasította a a pesti revizort, hogy a pesti újságoknak csak azt szabad közölni, ami a pozsonyi és bécsi újságokban megjelenik. Ez az eset folyt be arra is, hogy a január

¹ Január 14.

² A január 15-éről szóló besúgó-jelentések is azt jelentik, hogy amikor aláírásra került a dolog, a rendek egyharmada elégedetlenséggel távozott, úgy hogy az ottmaradók nem tudták a fedezetet előállítani.

10-iki országos ülésben többen a hírlapok ellen szólaltak fel. Amikor ez esetnek hírére Pestről Kölcseynek megírták és ez azt barátainak hírül adta, méltán nyilatkozhatott így: «mi a sajtószabadságra meg nem értünk és az éretlenül szakasztott gyümölcs vajmi fanyar s vajmi romlandó!»

Megkísérelte Wesselényi, hogy a szerkesztőségtől kívánt fizetést Berthával mérsékelje és tényleg a január 17-iki ker. gyűlésen havi 250 frt-ra szállították le a díjat¹. De ismét sokat és hosszan beszéltek a követek, a napló és naplókivonatra olvadt újság ügyét egybekeverve, sőt belehozták a vitába a pesti újságok ügyét is, majdnem veszélyeztetve a kivonat ügyét. A honti követ ugyanis éppen e hír alapján azt kívánta, hogy a naplókivonatot az újságok mellett közölje a ker. ülés azon okból, mert a pesti újságok nem közölnek országgyűlési híreket, tehát egészen igazságtalanul úgy tüntette fel a dolgot, mintha az újságírók az ellenök a nádornál emelt panasz miatt mellőznék a híreket. Péchy Ferenc pesti követ megtoldotta ezt azzal, hogy a kormány hallgattatta el az újságokat, Beöthy Ödön bihari követ pedig kijelentette, hogy látta az elhallgattató elnöki parancsot, holott ő csak a Kölcseynek írt levélben levő másolatot olvasta. Beöthy azt javasolta, tegyék ezt nemzeti üggyé, amit Balogh János is pártolt, de a többség mellőzött, illetőleg a panaszt nem vette hivatalosan tudomásul, mert felírást nem is lehetne megtenni a szerkesztők egyenes panasza nélkül. Végül mégis akadt 119 követ a naplóra s a pénz beszédére Havas József, Pest város követét bízták meg, a kivonat tárgyában pedig egyelőre bizottságot küldöttek ki. Igaz ugyan, hogy a bizottság által kidolgozott utasítás az országos naplókivonat szerkesztése tárgyában az 1833 február 7-iki ker. ülésen tárgyalás alá került s itt elhatározták, hogy ez előfizetés útján adassék ki, sőt Csapó Dániel indítványára azt is elfogadták, hogy az újságok ezt a kivonatot szabadon küldhessék².

¹ A besugó jelentés szerint Heves és Bereg nem akart résztvenni, úgy hogy felhívták a városi, papi és távollevő követeket is részvételre.

² A besugó jelentések szerint (Ungern Pr. B. 92. sz.) a ker. ülés elnöke jelentette, hogy a kivonatra jelentkezett Maros azzal, hogy Kulcsárnéval szövetségbe lépett és 3 hónapig ingyen fogja a tudósításokat küldeni a rendes előfizetőknek. Február 7-én pedig Havas jelentette,

Kossuth Lajos *Országgyűlési Tudósítások*-jában mindkét napon megírta e határozatokról véleményét.

Január 17-én így elmélkedett: «E napokban országos gyűlés azért nem tartatott, mivel az ülések szerkesztéséhez megkívántatott materiális munkák el nem készültek s a rendek unalmokban (valóban csak unalmokban, mert három heti tanácskozások után minekután energikus, tüzes kifejezésekkel magasztalták a nyilvánosság becsét s csaknem egyes akarattal újságot kívántak, az még sincs s állítom, hogy nem is lesz), arról tanakodtak, hogy a szabad Journalból diárium kivonatává s így az óriásból törpévé degenerált újságot vagy havi írást, hogy lehessen életre hozni, végre küldöttséget rendeltek.» Február 7-én pedig a küldöttség készítette utasítás tárgyaláskor Csapó indítványának ismertetése után megjegyzi, hogy «mindamellet nemcsak az újsághoz, de az országos naplókönyv ezen csekély kivonatjához is alig van reményiség.»

Sem a ker. naplókivonathból, sem a tervezett újságból nem is lett semmi. A ker. naplót ugyan megkezdette Bertha, de, mint Kölcey megjegyzi ¹ február 28-án a szerkesztők lemondtak a diktálás és leírás nehézségei, a követek elégedetlensége, a havi fizetés elmaradása miatt. Igaza volt Kölceynek, «amit tűzzel vagy vassal, rosszakaróink dacára győzelmi örömmel építettek, hidegen ismét elrontják, hogy elleneink csúfot üzhessenek belőlünk.» És a rendek már nem igen tettek ez ügyben sokat. Megmaradt az ügy ily tespedésben, míg Ugocsa követe a május 17. ülésen azt nem indítványozta többek közt, hogy a napkönyv kivonata sürgettessek. A május 18-iki országos ülésen a személyes napirendre is tűzte a kerületi napló hitelesítőinek (cenzorainak) adott utasítással együtt. Hosszú vita volt ismét, és ekkor a rendek megfélemltek arról, hogy az újság eszméjét a január 10-iki országos ülésen naplókivo-

hogy 30 ív van már, de csak feleleírva. Többen a jelenlevő rendek közül kijelentették azonban, hogy többet nem áldoznak s csak a ker. diarium folytatását óhajtották. Kölcey egy lithografia beszerzését ajánlotta és erre való aláírást, de Borsitzky ellene mondott, mert az drága és nem lesz elég aláíró.

¹ 1833 február 28-án.

nattá sülyesztették s így fogadták el. Most heves beszédekben követelték sokan ismét a szabad újságot, sőt Torontál követeszmehányást tevén, hogy az országgyűlési események nem kerülhetnek sajtó alá, de a *Sollen wir Magyarén seyn* című magyarellenes röpirat megjelenhetett. Azt kívánta, hogy a szerző és a cenzor büntetésben részesüljön. S a többség most már úgy döntött, hogy a cenzúra ügyében óvást téve, az újság ügyét a rendszeres munkálatok tárgyalására halasztotta. 1834 március 15-én kerül szóba az újság ügye az általános sérelmek között, ekkor Tolna, Komárom, Szatmár, Somogy, Nógrád, Baranya, Borsod és Csanád követei sürgetik, hogy a nyilvánosság előmozdítására az országgyűlés alatt oly újság készítesse, amely annak folyamatáról, tárgyairól és vitásairól az országnak gyors tudósítást adjon. Ekkor is újból a rendszeres munkákhoz utasították az ügyet. 1835 február 15-én Balogh János, Bars követé ismét felelevenítette tüzes beszéd keretében az országgyűlési újságot, az eszme fejlődésének történetét is adva, de a személyes hivatkozva arra, hogy a tárgy a rendszeres munkálatokra utasított, felhívta a rendeket, ne menjenek e kérdés tárgyalásába, s bár Szatmár, Békés, Borsod, Somogy, Csanád, Temes, Csongrád, Zala, Komárom, Tolna, Szabolcs, Zólyom, Bihar, Verőce, Torna, Ung, Győr, Ugocsa követéi támogatták a barsi követet, a többség mellőzte az indítványt.

Az országgyűlés végén, az 1836 február 17-iki ülésen izenetet készítettek a főrendekhez országgyűlési hírlapok létesítése végett, amikor az esetleges visszaélések elhárítására a sajtószabadság kérdésének vizsgálatába is belebocsátkoztak és törvénytervezetet is készítettek a visszaélések korlátozására. A február 18-iki ülésen az elnök ugyan szerette volna ezt a kérdést is a rendszeres munkálatokra halasztani, de a rendek megmaradtak az izenet mellett, letárgyalták az elnök azon kijelentése ellenére, hogy ő sem az izenetben, sem a törvénytervezetben nincs egyező véleményen a rendekkel. A főrendek április 28-án azonban a rendszeres munkálatokhoz vélték utasítani s az újságra kijelentették, hogy a jelenlegi rendszer mellett is létesíthető. Minthogy ekkor már két nap múlva berekesztődött az országgyűlés, a rendek április 29-én

készített újabb izenetükben kijelentették, hogy a főrendek válasza sem az alkotmányosság, sem hazánk törvényeivel össze nem egyeztethető és hogy a jövő siker reményében a tárgy szorgalmazását a jövő országgyűlésre fenntartják.

I. Az Országgyűlési Tudósítások.¹

A rendeknek az országgyűlési hírlapért folytatott harcában — mint láttuk — némi szerep jutott Kossuth Lajosnak is. 1832 december 29-én az újság ügyében kiküldött bizottság a szerkesztésre jelentkező Kossuth Lajost elfogadta szerkesztőnek, de gróf Andrássy György tornai követ felvilágosításai után Kossuth neve többé nem fordul elő. Kossuthot ugyanis az 1832-iki országgyűlésre reá nézve kedvezőtlen hírek követték. Mikor Reviczky Ádám kancellár 1833 elején figyelmessé lett Kossuthra tudósításai miatt, éppen e hírek alapján hivatalosan megkereste Zemplén megye főispánját, gróf Majláth Antalt² aki részletes jelentést is küldött Kossuthról. Ugyanezen és a fenti forrásból általában el is terjedt e kedvezőtlen hír, úgy hogy maga a nádor is 1837-ben, amikor Kossuth hírlapi tevékenységét és a rendeletek ellen való engedetlenségét a nádor nem találta elegendő oknak a Kossuth elleni eljárásra és a hűtlenségi pör megindítására, e hír alap-

17
¹ Kossuth 1832 dec. 7-én kezdte meg tudósításait és folytatta az országgyűlés végéig. Összesen 344 szám és egy toldalék jelent meg. Az 1—68. számokat (1832 dec. 17—1833 aug. 5-ig) legnagyobbreszt Kossuth fogalmazta meg (Nemz. Múzeum Vörös iratok, 221. sz.) ezeket azután lemásolták s Kossuth boríték alatt küldte meg előfizetőinek. A 69—82. számok kőszíjton készültek. A 83—344. számig ismét úgy készültek, mint a 1—68. számok, csak hogy most 28—30 írnoknak mondták tollba és ezek gondoskodtak azután további másolatokról.

A 344. sz. után Pest 1836 május 15. kelettel *Toldalék az Országgyűlési Tudósítások utolsó számához* címen még egy tudósítást küldött Kossuth s ebben jelent meg *Jelentése a Törvényhatósági Tudósításokról*; ugyanott jelzi pesti lakását (József-piac, 166. l.c) s hogy Pesten ügyvédi pályát fog folytatni.

Az 1—115. számig csak e cím van *Országgyűlési Tudósítások*. A 115. számtól (1834 febr. 1.) e cím alatt ezt is olvashatjuk: Kossuth Lajos szerkesztetése. A 234. számtól elől foglalát jelzi a tartalmat.

² Canc. eln. ir. 1833 év 1003., 1033., 1047. sz.

ján ajánlotta a pör megindítását. Ha tehette volna Reviczky, bizonyára megtette volna, de hogy nem tette meg, a legjobb bizonyíték arra, hogy nem lehetett megtennie.

Mindennek ellenére Kossuth Lajos ezen az országgyűlésen veti meg jövőendő dicsőségének alapját azzal, hogy amiért hiába küzdött a követi tábla ellenzéke, azt neki sikerült elérnie, kiadván ez országgyűlésről az *Országgyűlési Tudósításokat*, az első cenzúramentes magyar hírlapot.

Kossuth nem egészen készületlenül jött e tekintetben az 1832 országgyűlésre. Főispánja, gróf Majláth Antal írja¹ róla, hogy «politikai gondolkozásmódjáról hírhedt» azaz ellenzéki, kormányellenes volt, de ismeretes, hogy mint zempléni táblahíró a követutasításoknál a zemplénmegyei közgyűlésen 1832. szeptember 4-én mondott beszédében minden óhajta abban egyesült, hogy ha mindent el is vesznek tőlünk, csak a szabad sajtót adják meg és a nemzet szabadságán és boldogságán nem esik kétségbe². A sajtó szabadságát kívánta Zemplénben, a sajtó szabadságáért cselekedett az országgyűlésen. De magán az országgyűlés kerületi ülésén is felszólalt december 27-én³, tiltakozva a december 26-iki határozat ellen (hogy t. i. a ker. napló diktatúra útján közöltessék), mert ez az ország törvényei ellen van, de nagy hátrányára is, mert nem ragadják meg a követek az alkalmat, hogy kinyomtasák azt, amit a kormánynak nem szabad megtiltania.

Mint szegény ember, akinek szüleit támogatnia kellett, abból a 13 frt havi díjból, amelyet megbízói neki adtak, nem tudott ő maga sem megélni, munkához kellett tehát látnia. Az országgyűlés első napjától, december 17-től kezdve tudósításokat írt eleinte valószínűleg csak megbízóinak, de azon céllal is, hogy a követi tábla újságjának szerkesztője lehessen, a vele jelentkező Orosz Józseffel. Amikor ettől elesett, Orosz Józseffel továbbra is szövetkezve arra törekedett, hogy megbízói kívül tudósításait mások is megvegyék. Több megyében Kossuth megbízottjai havi 12 frtéért előfizetésre való felhívást köröztek oly heti folyóiratra, amelyben Kossuth Lajos az

¹ Canc. eln. ir. 1833 év 1047. sz.

² Nemzeti Múzeum, 1085. Fol. Hung.

³ Bécsi Staatsarchiv. Pr. B. 90. sz.

országgyűlés minden eseményéről, tárgyalásáról hiteles tudósításokat közölne.

Erről Reviczky kancellár még 1832 utolsó napjaiban tudomást szerezvén, már 1833 január 1-én¹ tanácskozásba veszi a kancellárián s mivel nem tudja megérteni, hogyan lehetséges Kossuth terve, hacsak nem gyorsíróknak (akkor újság volt ez nálunk) vállalkozása az, mindenesetre a dologban bizonyos titokzatosságot látott, sőt azt, hogy esetleg az előfizetők megkárosításától is lehet tartani, éppen azért felhívta a nádort, Mérey personálist és Zemplén megyét, figyeljék meg, mi van a dologban és küldjék meg észrevételeiket, mert neki a felségnek jelentést kell tennie ez ügyben.

Kossuth tudósításai ellenzéki szelleműek voltak. Az egyes ülésekről tömör ismertetéssel szolgált, kiemelve az ellenzéki szónokok beszédeit. Nagy erővel adta az ellenzéki tüzes beszédeket, Beöthy bihari, Balogh barsi, Kölcey szatmári követek beszédeit, Széchenyi, de különösen Wesselényi főrendek «mázsássúlyú» beszédeit, erőteljes kifejezéseiket is megőrizve, amelyeket az országgyűlés hivatalos diáriuma szorgosan mellőzött. Természetes, hogy ezek az *Országgyűlési Tudósítások* egykettőre figyelmet keltettek. Az országgyűlés ellenzéki rendeinek bizalmatlansága csakhamar eloszlott s Kossuth előfizetőinek száma a rendek egyes tagjainak, különösen Wesselényinek pártfogásából megszorodott, úgy hogy néhány hónap múlva száza emelkedett, Kossuthnak biztos és szép megélhetést nyújtva. Az *Országgyűlési Tudósítások* ilyenképpen elterjedtek a két magyar hazában: Magyarországon és Erdélyben nemcsak egyeseknél, de a kaszinókban és olvasóköri körökben is.

Az erdélyi kormányzóság részéről már februárban panasz érkezett a királyhoz, hogy a magyar országgyűlésről oly írott tudósítások érkeznek a kolozsvári kaszinóba, amelyekben heves, illetlen kifejezések vannak és amelyek forrásai az *Erdélyi Híradónak*. A király ez ügyben tudósítást kért Reviczkytól².

Reviczky a bécsi értekezleti tanács március 3. ülése sze-

¹ Cancellária, 1833 eln. 1. sz.

² Conf. A. 1833 év, 254. sz.

rint¹ már február 1-én jelentést tett a királynak a pesti újságok vakmerőségéről, a helytartótanács gondatlanságáról, mert oly országgyűlési hírek jelennek meg a *Jelenkorban*, amelyeket nem volna szabad közölni, s bár elnöki úton ő is, a nádor is intézkedett, a *Jelenkor* ismét közölte a cenzor hanyagsága miatt a magyar nyelv és az országgyűlésnek Pestre átviteléről szóló üzeneteket, amiért sürgős intézkedés volna szükséges.

A kaszinók ügyében is intézkedett Reviczky. Felhívta többek közt gróf Nádasdy Ferenc váci püspököt, Steinbach Ferenc pol. alapítványi igazgatót, adjanak felvilágosítást a kecskeméti, illetőleg pesti és ennek az ország többi kaszinóival való összefüggéséről, továbbá arról is, olvassák-e ott Kossuth-Orosz Országgyűlési Tudósításait.

Reviczky Jósika jelentéseire hivatkozva március 14-én jelentette², hogy Orosz és Kossuth tudósításai tényleg gonosz célzatúak, a kormányt és egyes személyeket becsmérelnek, éppen ezért már egy neki és a nádornak kibocsátandó királyi kézirat tervezetét ez ügyben fel is terjesztette, de ez nem intéz-tetett el. Minthogy Kossuth vállalkozása politikai üzelem és visszaélés, amely mindinkább terjed az országban, újból kir. kézirat tervezetét küldte fel, amely hozzá, a nádorhoz és Jósikához volna intézendő.

Az értekezleti tanács tagjai ekkor Barthal, Purkhard, Majláth György tanácsosok, Reviczky kancellár, Nádasdy és Metternich miniszterek voltak, a jegyzőkönyvet pedig Gervay tanácsos vezette. Ez a tanács az ügyet azzal terjesztette a király elé, hogy az újságok ügyében már intézkedés történt, t. i. hogy csak azt szabad közleniök, ami a pozsonyi és bécsi lapokban már közöltetett. Orosz-Kossuth hetiiratát veszélyes iránya miatt sürgősen el kellene nyomni, azért Reviczky javaslatát el kellene fogadni. Tényleg a kancellár március 17-én királyi kéziratot kapott, amely felhívta Oroszra és Kossuthra, az országgyűlésen levő két, politikai irányuk és egyéb viselkedésük miatt hírhedt egyénre és heti újságukra, amelyet előfizetés ellenében egyeseknek és kaszinóknak szétküldenek. Minthogy ez a vállalkozás politikai üzelem és go-

¹ Confer. 1833 év, 172. sz.

² Canc. eln. ir., 1833 év, 298. sz.

nosz irányú, a kedélyek izgatását célozza, hamis adatokat tartalmaz, véleményt kér a teendőkről, vajjon bírói úton vagy másképp kell-e a szerkesztők és terjesztők ellen eljárni ; a kaszinókban és egyeseknél a lapot le kellene-e foglalni, a szerkesztést, küldést és terjesztést pedig el kellene-e tiltani, vagy valamely más törvényes úton meg lehetne-e azt szüntetni.¹ A kancellár azonnal közölte a királyi parancsot a nádorral és Mérey personálissal, kérve tőlük az ügyre vonatkozó vélemény közlését. A hetilap eltiltásából egyelőre nem lett semmi, az eljárás egyelőre abbanmaradt, mert sem a nádor, sem a personális a tőlük kért véleményt nem küldötték meg. Az ügy csak 1833 szeptemberében került ismét felszínre, amikor Kossuth idő- és pénzfecsérlés elkerülésére Bécsben kő-sajtót (litográfiát) szerezvén, tudósításait a 69. számtól kezdve e sajtón tette közzé. Ez a körülmény izgalomba hozta a hivatalos felsőbbsegeket. Reviczky közvetlenül tudomást ezen eseményről Wirkner Ede kancellária fogalmazó szeptember 4-iki jelentéséből kapott, aki az ő megbízásából Pozsonyban mindenre ügyelt, hogy főnökének azonnal jelentést tegessen. Már 5-én Wirkner azt az utasítást kapja², tudja meg annak a mechanikusnak nevét, aki Kossuthnak a litográfiát küldötte és Pozsonyban felállította, jelentse azt is, hol állították fel a könyomdát és kinek segítségével végezteti Kossuth a nyomást.

A nádor meg a personális is felhívást kap, mi módon lehetne Kossuthnak ezt az újabbi vakmerőségét megzabolázni. Sedlnitzkyt, a rendőri főhatóság elnökét még arról is értesíti, hogy egy litográfia szerzésében egy bécsi mechanikus volt K. segítségére, aki rokona címére szállította Pozsonyba a nyomdát és segédet is küldött, hogy az ott felállítsa és üzembe hozza. Véleménye szerint litográfiát a felség engedélye nélkül eladni nem lehet, s minthogy az eladásra nézve bizonyos szabályok vannak, kéri azért, vizsgálta meg mindezen körülményeket sürgősen. A kancellár szeptember 10-én³ az ügyet a kancellárián megtárgyalva, előzetes intézkedéseit jelentette a királynak, rámutatva arra, hogy ez alkalomból ismételten

¹ Canc. eln., 1833 év, 297. sz. Conf. A 1833 év, 254. sz.

² Canc. eln. ir., 1833 év, 938. sz.

³ Canc. eln. ir., 1833 év 949. és 1019. sz.

felkérte a nádort, hogy a március 17-iki kir. kéziratral megkívánt jelentéshez küldje meg a január 1-én és március 17-én tőle kért jelentést, hogy a kir. parancsnak eleget tegessen.

Szeptember 13-án újabb felterjesztéssel élt Reviczky¹. Ebben jelenti, mi történt 10-ike óta az ügyben. Somsich personális nem vett még tudomást Orosz-Kossuth újságjáról: tudja ugyan, hogy a pozsonyi újságok cenzúrája az ő felügyelete alá tartozik, de ezt az elnökség nehéz kötelességei mellett nem vette különös figyelembe, egyrészt országgyűlési elnöki kötelességei miatt, másrészt, mert Orosz és Kossuth mint absentium ablegátusok az 1723 : 5. t. c. szerint salvus conductust élveznek, továbbá mert mint elnöknek sem a szükséges bírói joga, sem rendőrsége nincs, azért kérte a ténykedés alól való felmentését, mert az ügy könnyen országgyűlési tárgyává válhatik s mert tudomása szerint a nádor már foglalkozik vele.

A fentiekén kívül a kancellár jelentette, hogy a nádor még szeptember 9-én tudtára adta,² hogy tudomása szerint Kossuth Bécsben Tressinszky mechanikustól szerezte a litográfiát s ez segédet is küldött Pozsonyba, hogy a litográfiát Kossuth lakásán felállítsa s néhány ifjút a használatra kioktasson. Minthogy az országgyűlés elején az volt a rendek törekvése, hogy a sajtószabadságot tűzzék ki tárgyalásra és ezzel az országgyűlés menetét akadályozzák, nem kételkedik, hogy Kossuth nemcsak a saját akaratából, de mások buzdítására is írja tudósításait. Ha most eltiltják, az eddig szerencsésen elhárított sajtószabadság kérdése újra napirendre kerül. Ezt a sejtését megerősíti az a körülmény, hogy amikor a helytartótanácsnak a falusi hírák ügyében kibocsátott körrendelete az országgyűlésen szóba került és ezt sérelemként jelenteni akarták, — amit a personálisnak sikerült ugyan elnyomni — egy szónok újból a sajtószabadsággal hozakodott elő. Értesülvén arról, hogy Kossuth a sajtót még nem használta, hanem hogy egyelőre a bécsi segéd egyes fiatalembereket a használatra oktat és hogy Kossuth a sajtót még nem fizette ki, azt véli, hogy minden feltűnés és esetleges kellemet-

¹ Canc. eln. ir., 1833—961. és 1020. sz.

² Canc. eln. ir., 1833—950.

len országgyűlési tárgyalás elkerülése végett egyelőre a rendőrség megtudhatná, hogy Kossuth a sajtót tényleg Tressinszkytól vagy mástól szerezte-e, s minthogy az eladás nem megengedett úton történhetett, alkalmas módon arra kellene hatni, hogy az, aki az eladásban hibás, szigorúan felelősségre vonassék azzal a figyelmeztetéssel, hogy a törvényellenes sajtóeladásért szigorú büntetésben részesül, ha felsőbb rendeletre hivatkozás nélkül a maga nevében a még ki nem fizetett kősaajtót vissza nem veszi, a segédet vissza nem hívja; emellett azonban kilátásba helyezhetnék Kossuthnak eddigi költségei megtérítését.

Jelentette továbbá Reviczky, hogy ily értelemben azonnal Sedlnitzky közbenjárását vette igénybe, a nádort pedig értesítette, hogy Kossuth a sajtót tényleg már használja, mert a 69., 70., 71. számok már így jelentek meg. Nem várta meg Sedlnitzky válaszát, mert Kossuth már a 72. számot is kiadta, azért sürgős intézkedést vél szükségesnek, mert Kossuth vakmerőségének tűrése káros következményeket szülhet. Felkérte tehát a nádort, hogy Kossuthot a sajtó használatától tiltsa el. Ha esetleg a nádor e felhívást nem teljesítené, Pozsony megyéhez kir. rendeletét lehetne küldeni, hogy ez foglalja le Kossuth diatalis lakásán a sajtót és ellene a fennálló szabályok áthágásáért indítson fiscális actiót. A követeknek járó *salvus conductus* ugyanis csak az országgyűlési rend fenntartására vonatkozik és arra, hogy a követek bántalmazás ellen védve legyenek, de nem arra, hogy a *salvus conductus* pajzsa alatt a fennálló rend ellen büntetlenül cselekedjenek. Ha Pozsony ezt teljesíti is, ez már késő siker lesz, feltűnést fog kelteni, amitől a nádor és personális is fél. Kevesebb feltűnéssel járna, ha a nádor a főlovászmester útján, aki az országgyűlési rendre ügyel, tiltaná el Kossuthot a sajtó használatától, sőt ezt lefoglaltatná. Ha a nádor ezt megtenni az ő kérésére vonakodnék, kéri, hogy a király tegye köteleességévé.

Mielőtt e felterjesztések az állam értekezletén tárgyalás alá kerültek, Pozsonyból szeptember 15-iki kelettel¹ egy véle-

¹ Conf. A. 1833—931.

mény is érkezett, — valószínűleg Ferstl rendőrbiztos küldeménye — amely azt a kérdést tárgyalta, hogyan kellene a litográfia elvételének kérdését elintézni. Szerinte három mód áll rendelkezésre : 1. a kényszer, t. i. a sajtót le kell foglalni, a nyomdászt meg eltávolítani ; 2. a rendes politikai eljárás, azaz a helytartótanács útján fel kell hívni Pozsony megye alispánját, hogy privilégium híján szüntesse meg a litografálást ; 3. közvetett út, azaz rá kell bírni Kossuthot, adja át önként a sajtót.

Az első eset lehetetlen, ellenére van ugyanis a közvélemény, mert a végrehajtó személyek hasznavehetetlenné válnának, de hátrány is származna ezen eljárásból, mert az erőszak törvénytelen és Kossuth győzne.

A második eset jobb, de meggondolandó, mert felmerülhet az a kérdés, szüksége van-e nemes embernek a privilégiumra, annál inkább, mert Kossuth még *absentium* *ablegatus* is és csak országgyűlési híreket közöl.

A harmadik mód a legjobb, de minden attól függ, Kossuth hogyan közelíthető meg. Ha kiadja a sajtót, ez sok pénzbe kerül, s vigyázni kell, mert ha nem fogadja el és elmeséli, a személyeket és a kormányt kompromittálja, magát pedig hősnek tünteti fel, éppen azért csakis indirekte szabad eljárni. Erre Majláth zempléni főispán javaslata látszik jónak. Kossuth Krafftól vette a litográfiát, a policia fenyegetse meg Krafftot az engedély nélküli eladásért, bírják rá, kérje vissza a prést, s ugyanakkor az útlevélnélküli segédet is távolítsák el Pozsonyból. Könnyen kivihető eljárás ez, ha Ausztriában tényleg nem szabad engedély nélkül sajtót eladni és a segédnek nincs útlevele, de ha ez nem áll, mi történjék akkor? S ha igaz, hogy Kossuth nem adja át a sajtót és segédet Pestről hozat, mi történjék ez esetben?

Bármely móddal történik a sajtó elvétele, a sajtószabadság kérdését nem lehet elkerülni. A maga igazolására megemlíti, hogy már tavasszal jelentette, hogy Kossuth *intriguans*, veszélyes, de megközelíthető, azért azt tanácsolta már akkor, fogadják a policia útján a kormány szolgálatába. Miért nem történt ez meg, azt nem tudja.

Reviczkynek nagy gondot okozott ez ügy. Szeptember

10-én levelet írt¹ gróf Majláth Antal zempléni főispánnak, aki a legjobban ismerte Kossuthot, van-e remény arra, hogy Kossuth áldozattal jobb útra téríthető és mily módon lehetne valamit elérni. Majláth azt jelentette, hogy Kossuthot még négy hónap előtt könnyen lehetett volna jobb útra téríteni csekély jövedelme miatt, mert havi jövedelme 10—20 frt volt b. Vécsey Páltól és Lónyay Gábortól,² ezenkívül összesen 15 előfizetője volt újságjára. Most azonban lényegesen javult helyzete, mert több mint 100 előfizetője van havi 10 frttal s így több mint 1000 frtja, amiből 28 irnokot fizet havi 10 frtjával. Most ezt is megtakarítja a litográfiával. Ha azonban elvesztené ezt, s újból irnokokat kellene tartania, mégis jelentékeny összeg marad részére havonként. Ezenfelül szövetkezett több ellenzéki követtel, akiknek ügyét újságjában előmozdítja s ezektől is jelentékeny segítségben részesül. Ily körülmények között eltűnt a remény, hogy Kossuthot a kormány ezen az országgyűlésen megközelítse. Értesülése szerint, amikor a litográfia ügyében barátságosan akart eljárni, fel kellett adnia a reményt, mert Kossuth úgy nyilatkozott, hogy a litográfia nemcsak az övé. Ily körülmények között az ügyet rendes folyásának kell átengedni, t. i. a sajtóvétség útjára, hacsak azt a körülményt nem lehetne felhasználni ellene, hogy a sajtót engedély nélkül szerezte s így vissza kell adnia. Itt nem lenne szabad pénzáldozattól sem visszariadni, ha ezt Kossuth kívánná. Egyébként a rendes útról nem tanácsos eltérni, mert hír szerint Kossuth több követ tudtával vette a sajtót, s így könnyen országgyűlési tárgyalás keletkezhetik belőle. Az országgyűlési elnökség beavatkozása is bajos, mert ülésen kívül nincs bírói joga a tagok fölött, ez pedig nem országgyűlési, hanem sajtóvétség.

Megérkezett ezenközben Sedlnitzky értesítése is.³ Részletes vallomási jegyzőkönyveket küldött ez ügyre vonatkozólag. Kiderült, hogy a sajtó Krafft Károly Edétől való, akinél Udvarnoky udvari ágens segéde, Marovszky rendelte

¹ Canc. eln. titkos ir., 1833. 150. sz.

² Ők sarkalták a tudósítások kiadására. (Pesti Napló, 1880. év 159. sz.)

³ Canc. eln. ir., 1833. 1036. sz.

meg. Részes volt az ügyben Fröhwrth Károly is, mert véleményyt adott a sajtóról. A vallomások szerint a sajtót májusban rendelték meg. Augusztusban Kober Dániel segéd ment le a sajtó felállítására, de 5—6 nap múlva sírva jött vissza, mert a próbanyomatok nem sikerültek, hogy Fröhwrthtől tanácsot kérjen. Erre aug. 24-én ez utóbbi Koberrel gyalog, útlevel nélkül Pozsonyba ment. Kossuthot nem találta otthon, csak András nevű szolgáját, akitől megtudta, hogy Kossuth addig 30 irnokot foglalkoztatott havi 100 frtéért (ívenként 25 garast fizetve). Aug. 26-án az *Országgyűlési Tudósítások* 71. számából 80 sikerült példányt készített, azután hazatért. Mindezt Reviczky azonnal a nádor tudtára adta.¹

Szeptember 18-án² utasította Wirknert mindenkivel szemben való titoktartással, hogy Kossuth lakásán (Schöndorfergasse 460.) mindent figyeljen meg, hol van a sajtó felállítva, hol tartózkodik Kober segéd, nincs-e a háznak két kijárata, mely követek laknak szemben és a szomszédban. Wirkner még aznap jelentette, hogy Kossuth az első emeleten lakik balra; az első szobában van Kober, aki ritkán jár ki s rendesen zárt ajtó mögött van. Ugyanabban a házban egy szabó, egy szappanos és hátul néhány öreg mosónő lakik. A szomszédban Hertelendy követ, továbbá Wirkner egyik testvére, szemben pedig Kölchsey lakik, akik azonban most távol vannak. A háznak csak egy kijárata van.

Szeptember 20-án Reviczky újabb felterjesztéssel³ fordult a királyhoz, miután Sedlnitzky jelentését megkapta, mert ezzel a nádor által ajánlott eljárás lehetetlenné vált. Krafft ugyanis azt vallotta, hogy a sajtó árát, 140 frtot megfizették. Jelentette, hogy e körülményt a nádor tudtára adta és felkérte, tiltsa el a sajtó használatát. A nádortól nem kapott ugyan még értesítést, de úgy látszik, hogy a nádor alázatos felhívásának nem akar eleget tenni, azért azt javasolja, hogy a litografiával való visszaélés nyilvános lévén, kell hogy a kormány mielőbbi erélyes beavatkozása következze, mert különben Kossuth vakmerősége a botrányt csak növeli és ebből könnyen a kormány gyengeségére következtethetnek.

¹ Canc. eln. 1833—974. sz.

³ Canc. eln. ir. 1833—1021. sz.

² Canc. eln. ir., 1833—136. sz.

A kormány teljes jogában van, nem szabad visszariadni a Kossuth által vakmerően megtámadott rend helyreállítására vonatkozó intézkedések megtételétől. Magánnyomda használata az 1793 január 14-iki udvari rendelettel meg van tiltva és ez kiterjesztetett az 1821 szeptember 6. rendelettel. Ezeket a rendeleteket a helytartótanács kihirdette, a nélkül, hogy csak egy törvényhatóság is vagy az országgyűlés ellene szólt volna. Kossuth viselkedése olyan, hogy azt még a legliberálisabb országban, ahol sajtószabadság van, sem tűrnék, mert a szerkesztő engedély és törvény ellenére nyomdász és kiadó is. Nem barátja az erőszaknak, de kötelessége szerint nem fél attól. Nem lát más utat, mint a tényleges közbelépést. A helytartótanácsához vagy a megyei hatósághoz intézett rendelet bizonyára felterjesztésekre és hosszadalmasabb tárgyalásra vezetne, ezek pedig a kedélyeket ízgatnák, Kossuth meg tovább folytatná üzelmeit. Ha a nádor szeptember 5-e óta három felkérésének enged, a dolog elejét lehetett volna venni. Arra az esetre, ha ezentúl sem tenné meg, az országgyűlési elnökségnek kellene közbelépni. Ebben az esetben engedje, meg a felség, hogy nevében a főlovászmestert utasíthassa, adja a kir. ügyek igazgatójának jelenlétében Kossuth tudtára, hogy ő felsége tudomására jutott a litografiával való üzelme, közölje vele a parancsot, hogy azonnal szüntesse meg a munkát és adja ki a sajtót.

Ha Kossuth nem engedelmeskednék, erőszakot kell alkalmazni, de ennek titkon kell történni, azért felhatalmazást kér a haditanács elnökével való tárgyalásra, hogy ez utasíthassa a pozsonyi hadtestparancsnokot a felség nevében a sajtó lefoglalására. Ennek éjjel 1 órakor kell megtörténnie Kossuth személyes hántalmazásának mellőzésével, s a sajtó ezután a főlovászmesternek adandó át. Ez mindenesetre feltűnéssel jár, de hiszi, hogy a rendek Kossuthot a tiltott sajtóért, továbbá engedetlenségeért sem fogják pártolni. Ha azonban megteszik, az ország előtt szégyenítik meg magukat és a kormánynak könnyű lesz e tetteteket méltóan visszautasítani. A nádor ugyan fél, hogy e közbelépéssel a sajtószabadság kérdése ismét felszínre kerül, de ez nem téríti el útjáról, mert a kormánynak nézeteit nyíltan ki kell mondania. Kérte

ezenfelül, hogy a katonaság azonnal értesítse őt az eredményről, mert legfelsőbb kéziratot kell a kir. táblához intézni, hogy Kossuthot ad tertiam hívja.

Nem hallgatta el Reviczky, hogy ez az ügy nem jutott volna ennyire, ha a fenti kir. rendeletben világosan az volna, hogy litografiát engedély nélkül nem szabad eladni, de csak az van, hogy senki engedély nélkül litografiát nem használhat, azért ajánlja, hogy e bajon előrelátóan segítsen a király.

VISZOTA GYULA.

OLASZ MEGBÉKÉL.

— Elbeszélés. —

I.

Az Olasz udvarában lövés dördült el.

Rákosné, aki éppen a kerítés mellett gyomlált, a durranásra ijedten ütötte föl a fejét :

— Hogy a két karja száradna le! — nézett gyűlölködve az Olasz portája felé. — Hát nem férhet már ezöktül a szövény galamboktól se. Mind lélüvödözi őket.

Rákos, az ember, odább hernyózott. Abbahagyta a munkát és odaszólt csitítólag az asszonyhoz :

— Enye na! De nagyon fájlalod, hogy még a szád is jártatod.

Az asszonynak koreba volt fölkötvé a szoknyája, rántott rajta és odafordult Rákoshoz :

— Hát mér pusztíttya mindig a másét.

— Az ü dőga, nem a tied.

— Nem-é!

— Nem.

— De hiszen, majd mögmutatnám én ennek a vén gazembörnek, csak merne eccör az enyimhöz nyúlni.

— A tied nem bántja, a többihöz mög sömmi közöd.

— Nincs. Kigyelmedtül ugyan löhetne is . . .

Bizonyos megvetéssel mondta ezt, hogy megbántsa az embert, amért nem gyűlöli úgy a szomszédjukat, Olaszt, mint ő.

Mert Olaszt aztán csakugyan nem szerette. Se ő, se az utca. Az öreg nagyon is magának való ember volt, aki sok bosszúságot okozott a környékbelieknek. A komor, zárkózott gazdáról, aki soha senkivel nem érintkezett s magánosan élt nagy sarokházában, sok furesát rebesgetett a szóbeszéd. Azt legfőképpen, hogy valamikor, úgy ennekelőtte harminc-

negyven esztendővel még földesgazda volt, öt tanyán osztogatta a parancsot s hatalmas gulyáinak, híres méneseinek nem akadt párja messze földön. De a nagy gazdaság kevélytette, meg akarta mutatni, hogy ha akarja, hát minden az övé lesz és eladta magát a gonosznak. De a pokolbeli cimboraság megboszulta magát rajta. Előbb a sok szép jószág kezdetl hullani, aztán a fakadó víz vette el minden tavasszal a zöld vetést, végül pedig leégett a három legnagyobb tanya. Olasz konok, kemény ember volt, akit nem vert le a lábáról egykönnyen a baj, hanem ez még csak a kezdet volt, a rontás ezután mutatta ki igazán a foga fehérét. Egy tavaszon halványodni kezdett az asszony. Csak megreszketett, megbor-zongott egy kicsit s két orcáján égő, piros rózsák nyílottak ki. Nemsokára rá pedig ágynak esett. Mire aztán kizöldült újra a határ és bokrosodni kezdett a vetés, a csöndes, szóta-lan asszony szállást cserélt. Elköltözött az Olasz-tanyából, ki a temetőbe. Négy szép kis cselédet hagyott maga után. Az árvák nagyon szerethették az anyjukat, mert két év alatt szép sorjában mind a négyen utána mentek.

Ez már aztán sok volt egy olyan embernek is, mint Olasz. A baj azonban nemhogy megtörte volna, hanem még jobban megvadította. Lázadó dühében kihívta maga ellen az eget, de mert hogy az se bírta vele, egy éjjel birokra kelt magával az ördöggel. Szél járt ezen az éjszakán a pusztán, a kútgépek csikorogtak, az állat remegve bujt össze a kará-mokban s a kutvák az egész határban vonyítottak. Az égen riadtan menekültek a barna fellegek, lent dobogott a föld. Félelmetes birkózás volt. De reggelre Olasz mégis csúffá tette a gonoszt. Igaz ugyan, hogy jó maga is éppen csakhogy élve szabadult. Megőszült ezen az egyetlen éjszakán, másnapra megtört öreg ember lett belőle.

Magával így megbékélt, de meggyűlölte az eget és az embereket. Amije volt, eladta, házat vett bent a városban és beköltözött.

Nagyjában ezeket a dolgokat gondolta át most hirtelen magában az asszony, meg a többit, amit Olasz állítólagos szívtelenségéről meg kegyetlen fukarságáról beszéltek. Mindez ugyan nem volt elegendő ok, hogy ellenségének tartsa az

öreg gazdát, de viszont élénken emlékezett arra is, amit Olasz még akkor, amikor ők ideköltöztek, az egyik malacukkal csinált. A koca átrágt a kerítést és átbújt az Olasz udvarára. Ő, Julis, átszaladt érte, mire azonban átért, Olasz keresztül dohta a malacot a kerítésen. A kis állat kiheverte a kalandot, de sánta maradt, nem igen fogott rajta az étel és idő előtt le kellett vágni.

Idáig ért gondolataiban Julis, amikor megint megszólalt :

— Én kerűjjek csak eccör össze vele! Tudom, mög-
emlőgeti.

Rákos nem felelt, hernyózott tovább, hogy az asszony elhallgasson.

Azt ette a méreg, hogy az ura rá se hederít s dühében kezdte a gazzal együtt kitépdesni a hagymapalántákat is.

Ebben a pillanatban a kölöknek, Pistinek a hangja hallatszott :

— Édös ... Brühaha ... Édös — szaladt befelé a kertbe. — Bátyámuram agyonlűtte Gábort.

A gyereknek omlottak a könnyei.

Az asszony fölszisszent, sovány orcán kigyúltak a szempólk. A keze reszketett, ahogy kilógó gyér haját a halántékáról begyűrte a fejkendő alá :

— Mit beszélsz? — meredt lángholva a gyerekre.

A kölök nem tudott szólni a zokogástól.

— Mi az te? Na nézd! — csitította az apja.

— Mit lűtt agyon! — lépett előre az asszony.

— Gábort — bőgött a kölök. — Éppen fejön trafálta ...

Érezte, hogy az anyja a pártján van, hát most már nekieresztette a sírást és torkaszakadtából ordított.

Olasz tehát az imént a gyerek szarkáját, Gábort lőtte agyon.

Az asszonyban olyan veszett lánggal lobogott föl a düh, hogy a csontját marta. Nem tudott szólni, fuldoklott. Hogy gyűlölte ebben a pillanatban az urát! Hogy ott áll, nem ordít föl s nem rohan át vele Olaszhoz, hogy ő kikaparhassa annak a gyalázatos öreg embernek a szemét. Ennek a dög, úriparasztnak, aki még ráadásul le is nézi őket.

— Hej! — kezdett futni, hogy most rögtön végezzen Olasszal. — Hát velem van bajod! — rikoltott és rohant a kapu felé.

Rákos nézte és most már rászólt :

— Maraggy!

Az asszonyt megállította a fenyegető hang. Visszafor-
dult, most már fujtatott :

— Mér?

— Azér.

— Nahát én most mögmutatom neki.

Rákost indulatba hozta a hang :

— Maraggy, mer odamék!

Az asszonyban elszabadult a düh. A gyerek volt mellette, hát annak esett neki. A karját kapta el, magához rántotta és verni kezdte a fejét :

— Kitaposom a beled, te . . . !

Ellökte a gyereket és szembefordult az emberrel.

Rákos megindult. A nagy karos ollót, amivel hernyózott, áttette a balkezébe, úgy ment az asszony felé, nem véve le róla sötét, ölő tekintetét. Amikor odaért, belenézett az asszony arcába :

— Mi lelt? He?

— Kend kérdi?

— Én.

— Sönki embör kend! — kiáltott az asszony. — Alá-
való, aki csak lapulni tud!

Rákos elkapta az asszony mellén a blúzt. Csavart egyet rajta, aztán hanyatt lökte.

Az asszony elvágódott és meghemperedett. Úgy ugrott talpra, mint egy veszett, véresre karmolt nőstény. Hanem csak a fogait csikordította össze. Szólni vagy mozdulni nem mert.

Az ura arcára nézett s amit ott látott, az megfagyasz-
totta benne a vért.

II.

Három napig nem beszéltek, akkorra Rákos tisztázta magában a dolgokat. Azt, hogy mégis csak átmegy Olaszhoz.

Nem a szarka végett, mert abba nem hibás, mért nem vigyázott a sánta madárra jobban a gyerek, hanem a békesség kedvéért. Mert az állat, az oktan, nem tudja, mit csinál, a kerítést megint átrághatja valamelyik malac, a tyúk is átrepülhet, meg éjjel meggondolhatja magát a kutya is, mivel-hogy Olasznak is van, aztán a kutya így tavasz táján amúgy is nyughatatlan. Szót kell tehát érteni Olasszal, mielőtt a baj megtörténik.

Az asszony látta, hogy az ura csizmát húz, készülődik. bement hát a tiszta szobába és kihozta a felöltőt.

— Ehun-é — mondta, letéve a szék karjára.

Még nem tartott ott, hogy béküljön, de mutatni akarta. hogy nagylelkű és hogy azért a történetek után is elismeréssel van, ha Rákos csakugyan rászánta magát, hogy átmegy Olaszhoz.

Rákos felöltözött, pipára gyujtott és méltóságteljes, lassú léptekkel elindult.

Olasz kőházban lakott s a porta udvara hátra nyílt. Rákos tehát, miután a nagy keményfa kapu be volt zárva s nem akart a másik utca felől kerülni, hogy a kerítés fölött bekiáltson, megrántotta a csengőt.

Olasz nyitott kaput.

Rákos megbökte a pipaszárral a kalapja karimáját :

— Aggyon Isten.

Olasz nem felelt, várta, hogy amaz folytassa. Rákos egy darabig várt. akkor megszólalt :

— Kigyelmedhön gyüttem . . .

Olasz összeráncolta a szemöldökét :

— Oszt éppen most?

Az volt ezzel mondva, hogy ha csak arról van szó, hogy Rákos beszélni akar vele, hát az nem lehet olyan sürgős. hogy őt ezért háborgassa.

Rákos kivette a pipát a szájából :

— Most.

Hm. Hát ez már valami.

Olasz fogta a kapu kilinesét, úgy lépett hátra.

Rákos belépett a kapu alá. Nem járt még Olasznál. Egy tekintettel fölmérte a házat, a hozzávaló épületeket meg az

udvart. A gangon, a konyha előtt ültek le. Rákos elismerőleg tekintett körül s miután így még egyszer mindent fölmustrált, megszólalt :

— Szép porta.

— Szép — mondta Olasz.

A hangjában büszkeség és gőg volt. Rákos elértette :

— Nem azér mondom — szólta. — Tudom, hogy nem eladó.

— Nem. Az enyém.

Rákos szítt a pipán :

— Így is van röngyin. Nem is azér gyüttem.

— Na ha nem, hát azt is majd mögmongya kigyelmed, hogy mér.

Rákos köhintett :

— Hát csak a végött, hogy nem lönne érdemös, ha haszontalanul esne gyüvőben a baj.

Ez ugyan nem volt még egészen világos beszéd, de Olasz ennyiből is értett. Szólni azért nem szólt, várta, hogy Rákos mire végzi. Hanem hát annak a bölesőjét is itt ringatták. Neki se volt a dolog túlságosan sietős.

Néztek tehát bele, szépen, szótlanul a levegőbe. A pipa ott volt a szájukba, hát szítták. Egyelőre elég elfoglaltságot adott az. Fertályóra is eltelt így, akkor Rákos előrenyújtotta a lábát és vizsgálni kezdte a csizmája orrát :

— Mer az állat bákó — szólalt meg. — Mén arra, amerre lát, mög amerre a természettye hajtya. Oszk kárt mög nem is igön csinál.

— Nem, amelyik nem — dőlt hátra a padon Olasz.

— Hát a szarka, az csak madár. Az csak csörög. Kivált ha rab.

Olasz pislantott :

— Az vót?

— Az.

— Rab?

— Rab.

— Hát ezt nem tuttam.

Rákosban meleg ömlött el. Lám, rebbent föl benne az öröm, hiszen ember ez az Olasz, nem elátkozott. Csak érteni

kell a nyelvén. Rögtön vissza is fizetett neki az emberséges szóért :

— Nem mondhatta mög az ártatlan, hogy az, mert nem vót fölvágva a nyelve — mondta mosolyogva.

Olasz várt egy darabig, ekkor megszólalt :

— Oszt a gyeröké vót?

— Azé.

— Jádzott vele?

— Jádzott. Anya ejtötte lé. Fészökbül. Úgy hoztam haza. Éve éppen.

— Oszt mögmaradt?

— Mög. A kölök ötette. Hát csak azér, mer kedvelte.

Olasz hallgatott. Később megszólalt :

— Az oskolát mög szereti?

— A gyerök?

— Az.

— Hát jár. Muszáj neki.

A dolog ezzel el is volt intézve. A maguk nyelvén és a maguk módja szerint. Pörpatvar tehát ezek után nem lesz, nyugodt maradhat az asszony, átsétálhat akár mind az öt malac, Olasz felől most már még az udvart is föltúrhatják.

Rákos készülődött. Olasz megelőzte :

— Enye — mondta — várjon csak egy kicsit kigyelmed.

Bement a házba. Amikor visszatért, könyvet tartott a kezében :

— Ehún a! — nyujtotta oda Rákosnak — képeskönyv. Jó lösz a gyeröknek. Szarka is van benne levéve.

Rákos elvette a könyvet :

— Mögköszönöm — szólt.

Azzal indult. Olasz kikísérte :

— Oszt harag azér mög nincs — nyujtotta a kezét.

— Nincs — felelt Rákos.

— Hát Isten mögálgya.

— Isten — vizsonozta Rákos.

Kezeltek.

Rákos ment. Olasz elvárta, amíg a kapuig ér, aztán hogy Rákos eltűnt, maga is behúzódott.

III.

A nyár is elkövetkezett, akkor egy napon a kölyökkutya a kerítés alatt átbújt az Olasz udvarába.

A gyerek Pisti nem mert az anyjának szólni, tartott tőle, hogy úgy jár, mint akkor, amikor Olasz a szarkát agyonlőtte. A rémület szállta meg arra a gondolatra, hogy Picit, úgy hívták a kis pulit, Olasz agyonüti. A rettegés bátorságot öntött a szívébe. Először a kerítésen akart átmászni. Ez azonban magas volt és nem tudta elkapni a tetejét, hogy felkapaszkodhasson. Lihegett, kiverte a veriték és most már alulról próbálkozott. A lyuk mellett, ahol a puli átbújt, két kezével ásni kezdte a földet. Vértett mind a tíz ujja, amikor még mindig nem volt akkora a rés, hogy átfért volna rajta. Amikor aztán keze-lába elszibbadt s nem tudott tovább ásni, megpróbálkozott. Nagy keservesen átbirkózta magát félig a lyukon. De ezzel aztán ott is szorult, nem bírt se előre, se hátra mozdulni. Kétségbeesve vergődött s amikor elhagyta az ereje, hangos sírásra fogta.

Az anyja éppen a disznókat etette :

— Hún vagy te! — kiáltott, ahogy meghallotta a sírást.

A gyerek most már jajveszékelt.

Az asszony szaladt s amikor megpillantotta a kerítés alatt, összecsapta a kezét :

— Élő Isten! . . .

Odafutott :

— Ilyen kölköt! Na iszen! Várj csak! . . .

A lábánál fogva visszahúzta a gyereket. Az most már alább adta, abbahagyta a sírást s reszketve várta, hogy az anyja elkezdje.

— Jaj! — mondta, látva, hogy az anyja nem esik neki.

— Mit csináltál te? — törülte meg az orrát az anyja. — Hogy kerültél a kerítés alá?

A gyerek a könnyektől maszattá ázott földet elmázolta az arcán :

— A Pici átmönt — bögött.

— Odaát van?

— Odaát.

— Oszt ezer köllött ezt a szép gúnyát így csúffá tönni!

A gyerek nem értette. Mást várt, égszakadást, földindulást, vagy azt, hogy az anyja itt menten halálra válik a réműlettől.

Hanem az asszony nyugodt maradt.

— Na gyere — mondta. — Hát majd átmégý érte.

A kútnál mosdatta a gyereket, amikor nyílt a kapu s azon belépett Olasz. Az asszony nem akart hinni a szemének.

Pedig jól látott, mert csakugyan Olasz volt. Hozta a pulit.

— E mög átgyütt — símogatta meg a kutyát, ahogy az asszonyhoz ért.

— Oszt kigyelmed . . . Kigyelmed mög? — hebegett az asszony.

Nem tudta folytatni. A váratlan nagy tisztesség, hogy Olasz átjött hozzájuk, csaknem megrendítette. Olyan meghatottságot és örömet érzett, hogy majdnem sírva fakadt.

— Rítt — szólt Olasz, a kis kutyát letéve a földre. — Hát áthoztam.

Rákos éppen jött az istálló felől.

Az asszony bátortalanul mutatott a ház felé :

— Ha már mögtisztölt kigyelmed, hát kerüjjon bejjebb.

Rákos odaért :

— Aggyon Isten — mondta egyszerűen.

Olasz kezelt vele, aztán az asszonyhoz fordult :

— Jó lősz idekinn is.

— Jó hát — hagyta helybe Rákos.

— Arra a kis időre — fejezte be Olasz.

Arra a kis időre, amíg marad.

Merthogy jőnni akart, meg hogy marad, az most már bizonyos. Ezt látta Rákos is, az asszony is.

A két ember az eperfa alatt ült le az asztalhoz. Az asszony kipkedett-kapkodott a nagy izgalomban. Valahogy azért mégis csak uralkodott magán, letörülte az asztalt, aszalt körtét hozott a kamrából egy porcellántányérban s miután így megadta a módját, a gyerekekkel együtt bement a pitvarba.

Olasz óráig, másfélig maradt, akkor indult. Az asszony a pitvar előtt állott a gyerekekkel.

— Aztán hogy mongya az ekzámen? — állott meg elmenőben Olasz az asszony meg a gyerek előtt.

Mosolyogtak.

Olasz barackot adott a kölök fejére, aztán elkészönt.

Amikor Rákos kikísérte és visszatért, az asszony elfogta :

— Mit mondott?

— Sömmit.

— Ne-em?

— Nem. Nem mondott sömmit.

Az asszony értetlenül bámult az emberre.

Rákos fölnézett az égre. Az fehéren izzott a nyári forróságtól s itt-ott párák izzadtak a magasságban.

— Aszonta, hogy nem jó az embörnek mindig magányosan lönni.

Már ment is hátra, mert hallotta, hogy a ló rágja a jászol szélét.

IV.

A szomszédok este a kútnál tárgyalták meg a nagy eseményt.

— Hallotta kend? — kérdezte Matók ángyó, aki szembe lakott Olaszsal, az öreg Bakktól, a foltozó vargától.

— Mit?

— Olasz odaát vót a délelőtt Rákoséknál.

Bakk nem hitte :

— Nem löhet az — csóválta a fejét.

— Mán pedig odaát vót. A tulajdon két szömömmel láttam.

Valaki közbeszólt és megerősítette, hogy csakugyan úgy van, Matók ángyó igazat beszél.

— Nahát, e nagy dolog — mondta az öreg Bakk.

— Nagy — hagyták helybe. — Az löhet, hogy még nagyobb lösz belüle.

Valaki megjegyezte :

— Mér lönné?

— Azér, mer verés van rajta.

— Ugyan. Ugyan. Dehogy is van. Nem vót az mindig ilyen embör.

— Nem-é?

— Nem hát. Csak ráfogják.

Hát ez már merész kijelentés volt. Meg váratlan is, hogy akad valaki, aki Olasznak a pártját fogja.

Megemlítették a dolgot ugyanakkor a borbélynál is. Itt csak bólongattak rá, egyedül a borbély jegyezte meg tréfásan :

— Háború lősz, möglátták . . .

Hát ez nem volt komoly beszéd, nem is felelt rá senki.

Olasz egyébként a következő vasárnap újabb dologgal lepte meg őket. Kiült a ház elé.

— Ezt mögszállta a Szentlélek — suttozták.

Majdcsak hogy közel nem jártak az igazsághoz. Mert Olasz később beszédbe elegyedett Rákossal, aki szintén kiállt a kapuba.

— A többiek mög aratnak — mondta neki.

— Aratnak — felelt Rákos s hirtelen megsajdult benne valami.

A földre, a búzakeresztekre gondolt, úgy rémlett, hogy hallja a cséplőgép bűgását. Közel éve élt tehetetlenül, mivel-hogy az apját otthagytá, a felesége része pedig ezidőszerint pör alatt állt.

— Hej, csak né vónék ilyen koros — sóhajtott Olasz.

— Az idő ejjár — bólíntott Rákos.

— El. Oszta az embör ilyen vén korába már sömmire se való.

Rákos lopva az öreg felé vágott a tekintetével :

— Tán vönni akar kigyelmed?

Olasz nem felelt mindjárt. Gondolkozott. Tisztában volt ugyan magával, alaposan meghányta-vetette magában a dolgot, most azonban mégis meg kellett fontolnia, hogy kimondja-e. Várt hát s csak jó darab idő után szólalt meg :

— Vönni.

Rákos eddig támaszkodott. Most előredült és himbálva magát, a földet kezdte vizsgálni. Olasz pislogott :

— Vönnék, ha tanálnék röndös embört.

Szítt a pipán, majd hozzátette :

— Tanyásnak valót.

Elhallgatott. Rákos köhintett, nézte a kocsit, a verebeket, hogy fürdenek a porban.

Félóra múlva elköszönt.

— Hát így gondoltam — jegyezte meg még Olasz. — Ha tanálkozna valaki.

Rákost feszegette belülről valami. Hazaérve rögtön elmondta a dolgot az asszonynak. Azt egyszeribe átjárta a meleg:

— Kigyelmedre gondolt — csillogott a szeme.

Rákos a levegőbe nézett:

— Lőhet. Mondani nem monta.

— Röndös embört mondott.

— Azt.

— Nahát. Kigyelmed ölég röndös embör.

Hát ez igaz, állapította meg Rákos is. Hej, hogy nem lehet ezt az Olaszt kiismerni. Ugyan mit akar?

A következő hét meghozta a választ. Olasz háromszor járt a nagytakarékba s amikor utoljára volt, hazatérőben beszólt Rákosnak:

— Röndbe van.

— Röndbe?

— Röndbe.

Ősszel háromszáz hold földet vett a nyomásszélen. Rákossal, mert hiszen csakugyan ő rá gondolt, két szóval megegyezett. Azok nem is vártak, kihurcolkodtak nyomban a tanyára.

— Aztán majd kinézök magam is — mondta Olasz. De tavaszig nem látták. Kitelelt a városban.

Akkor egy napon beállított.

— Enye — röstelkedett Rákos. — Hát mér nem vót hiradással kigyelmed?

— Bemönt vóna a koesi — nyájaskodott az asszony.

— Sömmi — nyugtatta meg őket Olasz. — Járhatós az út.

A következő héten azután ki is hurcolkodott. A házat rábízták bent a városban egy távoli atyafira.

Rákoséknak nem volt vele bajuk, csak kiesilt mindig mindent:

— Szép tanya, szép föld — mondogatta. — Hanem a jószág kevés.

Egy reggel aztán nem találták. Még sötétben kelt és bement a városba. Délfelé urakkal jött ki, kocsin. Rákos nem hallotta, hogy mit beszélnek, annyit látott csak, hogy az egyik úrfoma állandóan kerülgeti a tanyát és árkus papírra jegyezget.

Rákos is, az asszony is, akinek mellén ott dúskált az új élet, az egész idő alatt szorongva figyelték, hogy az idegenek mit végeznek.

Harmadnap aztán megtudták. Olasz építtetett. Hat hét alatt új tetőt húztak a tanyára, a kamra falát áttörték, abból is szoba lett, az istállót pedig kinyújtották a kazlakig. Most már úgy festett a tanya, mint egy major. Mindez persze csak előkészület volt, mert ahogy a csűr, a hombár, meg az ól is elkészült, Olasz beállított egy falka disznót, tizenkét kancalovat, meg egy hajtásra való rideg marhát.

Május fele járt, amikor mindezzel elkészült :

— Nahát — mondta akkor — így tán most már mégis csak lösz valahogy.

Rákos és az asszony azonban egészen más véleményen voltak. Veszélyt érzett mindakettő. Rákos öt ember helyett dolgozott, áldás fakadt a két keze munkája után, mégis, amit csinált, lélek nélkül s leginkább borúsan csinálta. A cselédjei persze gazdának tisztelték, azonfelül szerették is, nem volt vele különösebb bajuk soha.

Egy alkonyatkor azután, munka végeztével, kint ült Rákos Olasszal az eperfa alatt.

— Nahogy mögengedte a teremő ezt is érni — mondta Olasz.

Rákos végre elérkezettnek látta az időt, hogy szóljon. Rég várt erre az alkalomra, sok álmatlan éjszakát virrasztott át hiábavaló belső tusakodással, hát most végre szót fog érteni, ha igaz, Olasszal.

— Hát iszen így is jó, de jobb vót azelőtt.

Olasz ránézett :

— Jobb? — kérdezte meghökkenve.

— Jobb.

Olasz várta, hogy Rákos folytassa, látva azonban, hogy az hallgat. ő szólt :

— Nincs tán hiba?

— Nincs — felelt Rákos. — Az nincs, hanem a sok az kevesebb, mint a kevés. Az embör nem tudja, mire végzi.

Hm. Erről van tehát szó. Arról, hogy Rákos fél, hogy nem találja meg a számítását. Mert tanyás csak, nem feles. Az nem is lehet, mert hiszen se a falkát, se a gulyát nem ő nevelte, a tetejébe meg hozzávaló igás állattal és étellel együtt kapta a földet is. Olaszban nagy szeretet kezdett csörgedezni. Nohát, hacsak ez a baja Rákosnak, akkor ezen könnyen lehet segíteni. Lám, hogy ő erre eddig nem is gondolt. Igaz, hogy a gabonát eddig nem is lett volna okos dolog eladni, mert nem is kérték, dehát most jó ára van, hát viszi szívesen akármelyik magtáras zsidó. Úgyisintén a répát, meg a kukoricát is. Erről tehát kár is volna beszélni. Ennyit mondott tehát csak :

— Azt tősz kigyelmed, amit akar.

Rákossal fordult a világ. Nem, ez nem lehet, ilyen szerencse nincs talán a világon sem. Hogy Olasz az egész vagyomot felesbe gondolja. Ezt nem is hihette, úgy gondolta, hogy Olasz mást akart bizonyosan mondani :

— Amit akarok? — horkantott.

— Ami fölös, hát az a kigyelmedé.

Tehát nem is a fele, hanem az egész. Rákos nem tudott szólni. Ebben a pillanatban úgy tűnt előtte, hogy megnyílt az ég, angyalok ülnek ki a rózsaszínű felhőkre és kacagva integetnek le, a tanya felé. Aztán nótát hallott, messziről jövő dalt, amire visszafelel benne az öröm.

Nem szólt. Hallgattak.

A tanya mögött, meg körülöttük az alkonyat hulldogált.

Lassan ereszkedett alá, alig szítálva s csak titkon és néha hangot adva, míg észrevétlenül el nem borította őket.

V.

Hanem hát a mindenható akaratának útjai kitudhatatlanok. Tavasszal betegség lepte meg Olaszt. Kilábolta a nyavalyát, de erőre többet nem kapott. Kilencven felé járt, hát nem volt csoda.

Ez a körülmény azután újabb aggodalomra adott okot. Rákos közben pörnyertes lett, azt a tizenöt holdat azonban,

amit az asszonynak a törvény megítélt, eladta s az árán vett itt a háromezred holdhoz még ötvenet.

Említeni persze nem említette Olasznak a másik dolgot, mert nem akarta, hogy ez lássa, hogy ők számolnak a halálával.

Olasz elszuszmékolt aratásig, akkor bevitette magát a városba. Szeremlei nagytiszteletű úrhoz. Ott aztán a háromezred holdról testámentumot tett. Hogy száz év múlva legyen a föld az egyházé. Addig használja Rákos, meg az ivadékai, aztán amit gyűjtenek, az maradjon az övék. Úgyisintén a ház, bent a városban.

— Hát a készpénzvagyonról, hogy rendelkezik kigyelmed? — kérdezte a pap.

— Van az is — felelt Olasz.

— Mennyi?

— Löhető.

A takarékbán aztán pontosan megmondták. Kétszáz-ezer forint körül járt a betét.

— Nagyon sok pénz ez — jegyezte meg a pap.

Olasz gondolkozott :

— Templomra nem — szólt kevés vártatva.

Másnap megcsinálták az írást. Olasz délben már kint is volt a tanyán.

Augusztus végéig várt, amíg betakarították az életet, akkor egy este megmondta Rákosnak, hogy amikor bent járt a városban, rendelkezett. Az asszony, amikor meghallotta, hogy míg élnek, övék a föld, sőt még azután is vagy hatvan esztendeig, ríva fakadt.

Olasz ez este nem pihent le, kint maradt Rákossal a ház előtt.

Körülöttük a nyár dalolt. A termő föld, a kiesordult és beteljesedett roppant élet. A fejük fölött a csillagok reszkettek.

Nagy csönd vigyázott rájuk, Olasz megszólalt :

— Pörbe vótam az éggel — mondta.

A sipkája ott volt a padon, födetlen, galambősz fején ezüstben játszott a holdfény s a gyöngye fuvallat lágyan megmelegbentette fürteit.

— Pörbe, — ismételte meg, — dehát most már úgy gondolom, vége van.

Rákos zengő, mély hangon felelt :

— Az embör esendő.

Olasz folytatta :

— Mög kevély. Nem hajlik úgy, ahogy kéne.

A hangján érzett, hogy messze jár, ötven vagy hatvan év távolában és látja a halott asszonyt, a kis cselédeket s nagy gazdagságát, amibe annyi öröme, annyi büszkesége telt s ami elmúlt, mert az égbéli úgy akarta.

Rákos egy távoli csillagot figyelt :

— Üdövel mögbékél az embör — szólt.

— Mög.

— Mindönki.

— Mindönki. Legkivált, aki hibázik. Az mög is alázkodik.

— Kigyelmed nem tötte. Nem is kívánta sönki.

— Nem. Mégis mögtöttem. Osztt olyannak, aki mög is érdemölte. Neköd.

Rákos ránézett. Olasz most tisztelte meg először azzal, hogy tegezte.

— Neköm? — szólt és valami kimondhatatlanul jóleső érzés járta át.

— Neköd —, szólt csöndes hangon Olasz. — Mer nem én vótam. Nem is én lüttem a szarkát agyon. Nem én, hanem Posztós, a csősz.

Rákos kivette a pipát a szájából. A keze reszketett, az ajka megvonaglott és hirtelen könny buggyant ki a szeméből. Hát a kölök madarát nem Olasz bántotta, hanem más, és ez a kevély, büszke ember magára vállalta és egyetlen szóval se tiltakozott a dolog ellen, amikor ő a madár miatt átment? Hát ez már csakugyan több a valaminél.

— Csak vállaltam — bólintott Olasz. — Mer köllött.

Rákosból kibuggyant :

— Kigyelmed tött ilyet!

— Én. Köllött. Mög köllött alázkodni. Az ég előtt.

Fejük fölött szél suhant el. Hallgattak.

Néztek bele a fölzendült nyári éjszakába.

BIBÓ LAJOS.

KÖLTEMÉNYEK.

Elmegyek meghalni...

(Egy magyar kódex szövegéből.)

Bizonytalan órák bizony eljövendő,
Vagyok, megszületvén, hamuvá leendő,
Elmegyek meghalni.

Ki bajnokul álltam sok küzdés elébe,
Vén fejem lehajtom halálnak ölébe,
Elmegyek meghalni.

Nem aranymarhával, nem cifra ruhában, —
Szegényen, meztelen, világ-megutáltan
Elmegyek meghalni.

Bűnösök bírása, másokat feddettem,
Ítéltetésemet én kell most rettegjem, —
Elmegyek meghalni.

Halál okosságát, jaj, le nem birhatom,
Világ örömeit immáron itthagynom,
Elmegyek meghalni.

Engem nem siratnak, mikoron temetnek.
Akiket szerettem, nagyhamar felednek, —
Elmegyek meghalni.

Látván, földi embert halál meg nem óvja
És mely igen sűrű s gyakor' ő hálója :
Elmegyek meghalni.

Kegyelmes Krisztusom, irgalmazz énnekem,
 Mulandót utálván légy örökéletem, —
 Így menjek meghalni . . .

Így ballagok a magyar úton . . .

Szívemben fásult fájdalom,
 Nyütt rossz gallér a vállamon,
 Tört rézfokos a félkezemben, —
 Így ballagok a magyar úton
 S már könny sincs száraz két szememben.

Előttem sivatag homok,
 Mögöttem üszkös bús romok,
 Vad szél süvölt a pusztaságon, —
 Így ballagok a magyar úton,
 Cipelve terhes árvaságom.

Én magyar úton ballagok :
 Rám nem ragyognak csillagok,
 Rám héja les és varju károg, —
 Így ballagok a magyar úton
 És az se lesz baj, ha megállok.

Már meg is állok hamarost,
 Már eldobom a tört fokost,
 Már hívogat a parti árok, —
 Valahol szépen belefekszem
 S szép halkán jó'jtszakát kívánok . . .

SAJÓ SÁNDOR.

A drótok zúgtak-búgtak.

A drótok zúgtak-búgtak,
 Csengett-bongott az érc-atom,
 Gyász vagy öröm rohant vakon,
 S az alkonyégbe múltak.

A fák is feljajdúltak,
Lángolt az égbolt nyugaton,
Gyász vagy öröm rohant vakon,
A drótok zúgtak-búgtak.

Tépték a végzet-ujjak,
Csengett-bongott az ére-atom.
Gyász vagy öröm rohant vakon,
S a «Nagy árnyékba» húlltak.

NOVÁK SÁNDOR.

SZEMLE.

A régi és az új magyar irodalom.

Elnöki megnyitó beszéd a Petőfi-Társaság 1927 március 13-án tartott ünnepi közgyűlésén.

A Petőfi-Társaság életének új szakaszát kezdi, a második ötven esztendő. Biztató jelek között lépünk be az új félszázadba: íme, munkásságunknak és törekvéseinknek leghivatottabb bírója, a művelt magyar közönség, ide sereglik első nagygyűlésünkre, s a felenk szögezett szemek csillogásából elismerést és várakozást vélünk kiolvasni. A magyar tudománynak és irodalomnak ebben a szent csarnokában az áhítat és a felemelkedés érzelme száll lelkünkbe, s úgy érezzük, hogy az a csönd, az a némaság, amely e hatalmas teremben összegyűlt fényes közönséget fogva tartja, a velünk való együttérzésnek, a harmóniának szimbóluma.

De vajjon mi, akik itt, e díszes csarnok falai között magunk mellett látjuk a magyarság színet-javát, elmondhatjuk-e, hogy ez a szép társaság, ez az ezernél több hallgatónk, képviselője annak a milliónál több magyarnak, akik az irodalom iránt érdeklődnek? Velünk van-e, velünk tart-e az egész magyarság?

Erre a kérdésre, sajnos, nem kétséges a tagadó válasz.

Nekünk — s annak az irodalmi iránynak, amelyet mindannyian erőnlőhöz mérten szolgálunk — vannak nagy számmal odaadó, lelkes hívei, itt, az irodalom középpontjában is, és zárt tömegekben a színmagyar vidékeken, de vannak nagy számmal a magyarul olvasó, sőt a magyarul érző közönség körében olyanok is, akiknek közömbösek a mi irodalmi törekvéseink, akik tudomást sem vesznek rólunk s még legkiválóbb társaink munkásságát is elintézik egy könnyed kézlegyintéssel. Különös jelenség: egyfelől tapsoló, lelkesedő, másfelől fagyos, ellenérzéssel telt közönség! Ennek a jelenségnek okára rávillantott egy hónappal ezelőtt irodalmi életünk vezéregyénisége, Berzeviczy Albert, a M. T. Akadémia és a Kisfaludy-Társaság elnöke: irodalmunk kettészakadt, két egészen külön magyar irodalom él egymás mellett vagy éppen egymással szemben.

Ennek a föltűnő és egyben végtelenül szomorú állapotnak, melyet én már 1920-ban egy előadásomban élesen megvilágítottam

s írásban is megrögzítettem,¹ közismertek a következményei, s nem volna célja sok vonással megrajzolni e helyről irodalmunk áldatlan viszonyait. E helyett megkísérlem rámutatni a szakadás gyökerére, azután vizsgálni azt a kérdést, megvan-e ma már a lehetősége annak, hogy az ellentétek letompításával, az elválasztó mozzanatok kiküszöbölésével közeledjék egymáshoz a két magyar irodalom.

Irodalmunk szelleme azóta, hogy Szent Gellért énekes szolgálóleányának ajkán fölszendült a legrégibb, hírből ismert magyar dal, majd egy ezredéven át egységes és határozott volt: érzésben magyar, fölfogásban nemzeti, szellemben erkölcsös. A változás első jelét, egy vékony repedést irodalmunk szent edényén, legmagyarabb költőnk, Arany János vette észre az ő csodálatosan kifinomult érzékével, már 1877-ben, s fölemelte szavát az irodalmunkban fölbukkanó új fölfogás, új szellem, a kozmopolita költészet ellen. A repedés észrevetlenül mélyült: a millemium táján már kevésbbé avatott szemek számára is észrevehetővé lett s Ady Endrével meg a Nyugattal, még a jelen század első évtizedében, tátongó szakadékká vált. A közvetlen ok — sok mélyről feltörő mozzanat eredményeként — az volt, hogy időközben egy új költői nemzedék nőtt fel, amely gondolkodásban, érzületben, erkölcsben a magyar szellemtől elszakadt, s megtagadta a közösséget azokkal a nemzeti, etikai és esztétikai eszményekkel, amelyeket eddig minden magyar költő szentnek tartott. Ez az új, számban hatalmas írói csoport mereven szembehelyezkedett a hagyományok útját járó íróinkkal, s a magyar költők tábora kettészakadt: a modernnek és a régiesek csoportjára.

De ezzel a folyamattal párhuzamosan a lelkületnek ez a megváltozása végbement a közönségben is. Azelőtt világnézet, erkölcsi fölfogás és hazafias érzés tekintetében közönségünk is homogén volt, s bár intelligenciában és műveltségben nagy különbség választotta el egymástól az olvasókat, szellemben közönségünk egységes volt. Ez az egység is elveszett az utolsó negyedszázadban. Régi közönségünk mellé egy új közönség társult, s az, elszakadva a nemzeti hagyományoktól, idegenül állt szemben azokkal az irodalmi alkotásokkal, amelyekben a hazafias érzés, a keresztény erkölcs és a régi világnézet jellemzően megnyilatkozott.

Íróink és közönségünk ilyen megoszlása magában rejtette a legnagyobb csapást: magának a magyar irodalomnak kettészakadását. Volt egy komoly irodalmunk, szellemben nemzeti, érzésben magyar, erkölcsben keresztény, és volt egy másik, közömbös az élet

¹ Irodalmunk a nemzeti újjászületésben. Budapest, 1920.

nagy kérdései, a magyarság problémái s az erköles kategórikus imperativusa iránt. Hogy amannak palástja alatt sok esztétikai szempontból értéktelen mű húzódott meg, azt éppoly kevésbé tagadjuk, mint azt, hogy emeből is sok értékes mű emelkedett ki. De mi most szellemet, világnézetet vizsgálunk, s nem művészetet, értéket.

Lett tehát két irodalmunk, s ez a helyzet ma is. Két külön, egymással alig érintkező irodalmunk van, egy jobboldali és egy baloldali, s nem is egy, hanem két szakadék választja el őket egymástól: egy etikai és egy esztétikai. Mas a két irodalom fölfogása az erköles és más a művészet kérdésében. Az előbbi ellentét, az erkölesi álláspont eltérő volta, közismert; inént megütöttem az alaphangot, s ez, továbbbrezelve, mindannyiunk lelkében a képzetek egész sorát keltik életre.

Közönségünk előtt kevésbbé tudatos a két irodalom eltérő művészi álláspontja. Érdekes volna kifejtetni, hogy bár az etika és az esztétika két zárt, egészen külön rendszer, valójában elválaszthatatlanok egymástól, mert mind a kettő ugyanannak az erőnek, a világnézetnek objektivációja, s így minden gondolkodó ember etikai álláspontja determinálja mar esztétikai álláspontját és viszont, — de messze vezetne ezen az alapon rajzolni meg a jobb- és a baloldali irodalom eltérő művészi fölfogását. Meg kell elégednem azzal, hogy egy pár fénysugárral megvilágítsam az ellentétet.

Az ellentét magját egy kifejezéssel meg lehet jelölni, s ez a *l'art pour l'art*. A *l'art pour l'art* — magyarul a művészetek öncélúságának lehet mondani — a baloldal csatakiáltása a jobboldal ellen. Az elv értelmében, amint azt már Théophile Gautier híres regénye, a *Mademoiselle Maupin*, 1835-ben hirdette, a művészet az emberi szellemnek autonóm tevékenysége; saját törvényei szerint törekszik a maga céljára, s ez: a szép megvalósításával művészi hatást keltetni — művészi hatást, semmi mást. A művészetnek nincs más törvénykönyve, mint az esztétika kódexe; nem áll a nemzeti érzés uralma alatt, nem parancsol neki a morál, «a politikai és világnézeti szempontokat ki kell kapcsolni a kritikai értékelésből». A művészeteknek nincs más céljuk, mint a szép, nem szabad tehát őket tőlük heterogén — p. o. etikai vagy hazafias — föladatok szolgálatára kényszeríteni. Szemére vetik a jobboldal irodalmának, hogy nem helyezkedik a *l'art pour l'art* álláspontjára s idegen elemek, etikai normák és követelések, politika és világnézet belevegyítésével meghamisítja a tiszta művészetet.

Ez a vád egészen alaptalan. A magyar költészet esztétikai álláspontja, ahogyan az legkiválóbb költőink és esztétikusaink, Arany

János, Gyulai Pál, Salamon Ferenc dolgozataiban kristályosodott, hajszálnyira ugyanaz, mint a baloldalé. A l'art pour l'art elv — más alkalommal, éppen Salamon Ferenc esztétikai munkásságát ismeretve, részletesen megpróbáltam igazolni — az ő esztétikájuknak is megdönthetetlen alapja.

Sőt a vádat meg kell fordítanunk. Modern költőink voltak azok, akik a Nyugat költői törekvései nyomán, felreértve az elv igazi jelentését, azt tévesen magyarázták s akaratlanul is áhutakra juttatták a művészetet. Két irányban is. Egyfelől magukévá téve a francia parnassienek rideg értelmezését, hogy a művészetet minél szabadabbá tegyék, minél jobban lerázzanak róla minden bilincset, azt tanítják, hogy a művészeteknek nincsen semmi közük a valósághoz, az elethez, Ez a modern lírikusok álláspontja. A lírikus Gautier jellemző képe szerint, visszavonul művészetének elefántesont tornyába, nem törődik a világgal, nem vesződik az élet nagy és kis problémáival, az emberiség belső és külső mozgalmaival. Nem a körülötte pezsgő életből merít, hanem a maga lelkéből, — ha a végsőkéig következetes akar lenni, ki kell mondania : még onnan sem, mert hiszen ő is, az ő lelke is része a világnak. S valóban a modernnek lírája ma már szinte tudatosan kerül nemcsak az egyetemes nagy érzések költői értékesítését, az egész nemzetet összetartó közös eszméket, a hazafias és vallásos indítékokat, hanem még a maga személyes érzelmeit, egyéni élményeit és szívének vívódását is elfojtja. Így jutottak el modern költőink az igaztól és jótól ment «tisztá szép» lobogója alatt a tárgyatlan költészet konstrukciójához, ahhoz az aetherikussá dluált művészet-hez, mely az élet, a realitás teljes kikapcsolásával, hideg eszmék jégvirágaival, mesterségesen kieszelt, alig megfogható szimbolumokkal, tovasuhanó hangulatoknak inkább csak sejtetésével, mint éreztetésével akar hatni, vagy éppen pusztán a formák csillogó, de tartalom nélküli szappanbuborékjával s a technika mesterkedésével. A modernnek egyik elméletirója nyíltan ki is mondja, hogy mennél kevesebb a versben az értelem, annál mélyebben fekvő hangulatot tud vele a költő kifejezni. Mi ellenben úgy véljük, hogy ez a fölfogás a szellem üres játékvá alacsonyítja a költészetet.

A másik álút, amelyre a l'art pour l'art téves értelmezése sodorta modern költőinket, még veszedelmesebb, még sívárabb régiókba vezet. Lírikusok is, de még nagyobb mértékben elbeszélők és dráma-írók járják ezt az utat. A l'art pour l'art elve értelmében — így tanítják a modernnek — a művészet irányításába heteronom törvények nem szólhatnak bele. Mit tanít az erkölcs, mit követel a hazaszeretet, az a költőre nézve mellékes. Nem kell tehát velük törődnie, bátran

tolzódhatik a legerkölcstelenebb jelenetek rajzában, az erotika undorító képeiben, kigúnyolhatja a keresztény vallást és szertartásait, arcul csaphatja a hazafias érzést, sárba tapodhatja nemzeti eszményeinket, gyalázhatja a magyar fajt, urat és parasztot, polgárt és főnemest, főpapot és katonát — ha ily módon mulattatja olvasóit. Az egyetlen cél a tetszés, s hogy ezt elérje, nem kell az írónak semmivel sem törődnie, hiszen szent a törvény: a művészet önmagának a célja s nem függ sem a moráltól, sem a nemzeti érzéstől.

Íme így fest a költészet a baloldal tanítása szerint.

Könnyű mesterség volna megfeszíteni ez alatt az elmélet alatt az etika emelőrúdját s kiforgatni sarkából, de mint méltányos ellenfél lemondok erről az olesó dicsőségről s ráhelyezkedve az ellentábor alapjára, a tiszta esztétikum kritériumával fordulok feléje. Vajjon tetszhetik-e nekünk az olyan műalkotás, mely keresztülgázol mindazon, amin mi áhitattal vagy szeretettel csüngünk: durva kézzel megtépázza legfeltettebb, legdrágább érzéseinket, s mint hiú cserepet összetöri legszentebb eszményeinket? Abba a fölháborodásba, amely elfog bennünket, nem fullad-e bele minden esztétikai hatás? Erre a kérdésre nem tudok más feleletet elgondolni, mint igenlőt. A szép élvezésének megvannak a fiziológiai és pszichikai föltételei, s amint Aphrodite remek melosi szobrában nem tud gyönyörködni az, akinek agyát majdnem szétfeszíti a gyötrelmes főfájás, akként a művészet minden raffinérijával megalkotott költői művet sem tudjuk élvezni, ha lelkünk nyugalmat földúlja az erkölcstelensége vagy hazafiátlansága nyomán elemi erővel föltámadó harag.

És valóban olyan mellékes a költészetben a tartalom, a gondolat, amely — ha van benne — óhatatlanul kiütözik? Kérdezzük, még mindig a tiszta esztétikum állaspontján maradván, vajjon tud-e p. o. gyönyörködni igaz magyar ember olyan költői műben, melyben vörös ököl — ó, jól ismerjük az 1919-iki átkos emlékü tavasz plakátjairól! — a tiszta esztétikum szabályait megtartva, tűzesóvát rejt Magyarország ezeréves épülete alá? Kérdezzük, de minek kérdezzük! Akinek a házát tűzvész pusztítja, gyönyörködhetik-e az a magasra csapó lángok pompás látványában? Hiszen az ilyen ember gonoszabb lelkű volna Nerónal is, mert még ez a bomlott agyú imperátor is, hogy esztétikai gyönyörűségben legyen része, nem a maga palotáját gyujtotta föl.

De vajjon a pusztá tetszés, a múltó gyönyörűség, vagy éppen a szórakoztatás a költészet igazi célja? Ha ez volna, akkor mi különbség volna érték tekintetében a Sixtus-kápolna mennyezetének freskói s egy ügyes mozi-kép, egy Beethoven-szonáta s egy jazz-band muzsika, egy fonséges tragédia s egy kabare-tréfa között? Vajjon a költészet

igazi hivatása nem az-e, hogy az emberi lélek mozgalmainak rajzával és az emberi élet képeivel megindítsa szívünket és foglalkoztassa képzeletünket? Bizonyos, hogy a költészet hatása a kifejezés művészetén fordul meg, s a legnemesebb anyagból sem lehet kontár kézzel értékes műalkotást kihozni, de éppoly bizonyos, hogy művészi ábrázolás esetén sokkal mélyebb, sokkal tisztább esztétikai hatást kelt a komoly, nemes tárgy, mint a léha, útszéli. Való, hogy — kivált a líra körében — a forma, a kifejezés művészete költői értékűvé emelheti az önmagában jelentéktelen tárgyat is, s van esztétikai hatása a mesterien cizellált hangulat-foszlányoknak és gondolat-szilánkoknak, a művésziesen ívelő, de erőszakolt és homályos szimbólumoknak, sőt a forma pompázó, de üres játékaival is — de az igazi dal a költő szavai szerint mégis csak az, amely a szívből ered és szívhez szól, amely bevilágít egy vergődő emberi lélek mélyére, megmutatva az ott forrongó elemeket s azok élményi alapját. A költő szavaiban az ember hangját akarjuk hallani, amint vagy a maga örömet-bűjét zengi, vagy azokat a nagy érzéseket, nagy eszméket, amelyek vele együtt nemzetet vagy az egész emberiséget foglalkoztatják. A költészet nem játék, az ember fölösleges erőinek levezetője, nem afféle szellemi torna, kieszelt, életlen gondolatokkal és a valóságtól idegen, hideg szimbólumokkal, melyeket az okoskodás »halvannyá betegített«; a költészet komoly valóság, a lélek kielégítendő szükséglete, művészi képekben maga az emberi élet, annak súlyos problémáival.

Mi tehát, mikor azt követeljük a költőtől, hogy markoljon bele az emberi élet teljébe (Goethe) és kapcsolódjék bele az emberiséget mozgató nagy kérdésekbe, elsősorban abba, amely nekünk mindennél fontosabb, s kivált ma az, nemzetünk sorsfordulataiba, akkor nem kerülünk szembe a l'art pour l'art elvével, ellenkezőleg éppen annak parancsait követjük. A költészet mutassa be az életet s elsősorban azt, ami az életben a legnagyobb érték, az emberi lelket — azért, hogy vele művészi hatást keltsen. Ez a követelés teljes összhangban van a művészet öncélúságának elvével. Csak akkor sértendő meg az elvet, ha azt követelnők, vagy azt is követelnők a költészettől, hogy az élet tanítómestere és az erkölcs hirdetője legyen.

Ez ellen a követelés ellen azonban mi is éppoly hevesen küzdünk, mint a baloldal. Mi is valljuk azt, hogy a költészet templomában sem katedrának, sem szószéknek, sem korteshordónak nincs helye, hogy a költőnek nem hivatása a jót, az igazat, az erkölcsöt propagálni, fölvertezni az olvasók lelkét az élet gyakorlati céljaira. De éppoly jogosan kérdezzük, mi más szolgálat tárgyat a költészetnek, mint a jó és rossz, az igaz és a hazug, az erkölcsös és az erkölestelen küzdelme? A

művészetnek csak a célja független a gyakorlati élettől — célja valóban nem más, mint az esztétikai hatás — s nem hivatása, hogy irányítsa az életet; anyagával azonban egészen benne gyökerezik az életben: onnan veszi tárgyát, föladatait és problémáit, annak nyomán támadnak érzései, hangulatai és eszméi. Maga az élet pedig nem más, mint az emberek küzdelme egymással és önmagukkal, s a művészet hivatása nem más, mint ezt a küzdelmet lelki feléről bemutatni. Hogy az így megvalósuló költői mű az élet mestere és az erkölcs terjesztője is, az bizonyos, de ez csak következmény s nincs ellentétben a l'art pour l'art elvével — s épp oly bizonyos, hogy az a művészet, amely elszakad az élettől, a valóságtól s gőgösen megtagadja azt, az nemcsak hideg és értéktelen, hanem már nem is művészet.

Megállapítottuk, mi választja el a két táborn, ki kell mondanunk azt is, hogy az ellentét köztük időjárással nem csökkent, ellenkezőleg, még jobban kiéleződött s ma messzebb kerültek egymástól, mint eddig bármikor. Alkalomszerű-e fölvetni éppen most, az ellentét tetőződése idején, a közeledés gondolatát? Az első tekintetre nem látszik annak. Az a hihetetlenül durva támadás, melyet a túlóladról az eszme megpendítője, irodalmi életünk legtiszteltebb egyénisége ellen intéztek, joggal kelt bennünk bizalmatlanságot. Mélyebbre nézve azonban látni vélünk bátorító jeleket. Mintha a fegyverben álló ellenfelek kezdenék belátni, hogy a merev szembetordulás nemcsak a két táborn fásztja ki, hanem éppen annak árt legtöbbet, ami minden magyar írónak legjobban a szívéhez van nőve, a magyar irodalomnak. Innen is, túlfelől is megszólalnak — félénken bár és óvatosan — olyan hangok, amelyek azt sejtetik, hogy kíváncsún tartják a nagy feszültség enyhülését.

Vajjon az a szivárvány, amelyet Berzeviczy Albert nagyszabású beszéde odavarázsolt a magyar irodalom egére, valóban a közeledő megbékülés jele-e — nem merném állítani. Én, aki nem vagyok több, mint az egyik irány szerény katonája, még arra sem vállalkozhatom, hogy megmutassam a feléje vezető utat — hátha az, aki elindul rajta, úgy jár, mint Aranynak a szivárvány felé futó gyermeke? De azt talán megkockáztathatom, hogy megjelöljem azokat a pontokat, ahol a két irodalom surlódó felületein le lehet simítani az érdességeket.

Az ellentét a két tábor között, amint azt előző fejtegetésemben megállapítottam, kettős: esztétikai és etikai. Vegyük sorra külön-külön a kettőt. Esztétikai téren, úgy látom, csak kölcsönös türelemre van szükség. Jobb meggyőződése ellenére ne követelje egyik fél sem a másiktól, hogy mondjon le a maga álláspontjáról. Engedje meg a nemzeti irány a modernnek, hogy a l'art pour l'art elvét továbbra is

a maga fölfogása szerint magyarázza s szerkessze meg ezután is a maga külön esztétikai kódexét, — de mi is ragaszkodni fogunk nemzeti költészetünk nagy hagyományaihoz, azokhoz az értékekhez, amelyek Vörösmarty, Petőfi és Arany költészetét irodalmunk tetőpontjára emelték. Mi a meggyőződés hevével hirdetjük továbbra is, hogy az igazi költészet nem a szavak, hanem a gondolatok, az érzések művészi megformálása ; hogy az esztétikumtól nem választható el a politikum, az erkölcs és a világnézet ; hogy a művészet körében, a szép világában vannak örökérvényű normák ; hogy az esztétikai tetszésnek a szubjektív tényezőkön kívül vannak objektív föltételei is. Mi valljuk továbbra is, hogy normák és törvények nélkül relativizmusba süllyed az esztétika, s a relativizmus mögött ott leselkedik, mint kikerülhetetlen és leküzdhetetlen rém, az esztétikai nihilizmus. Ezt az ellentétet nem lehet áthidalni, de nem is kell éppen : tűrje meg kölcsönösen mind a két irány maga mellett a másik fölfogását, ismerje el — s ez a fontos — a másik fél jóhiszeműségét, engedje érvényesülni a másik irányú, a tőle idegen szellemű költői törekvéseket — bármilyen templomban meghallgatja az egy igaz Isten a könyörgést, ha hívó, tiszta lélekkel szállunk feléje.

Etikai téren is, bár itt az ellentét még elesebb, szinte kibekíthetetlennek látszó, meg lehet talán jelölni azokat a mozzanatoakat, amelyek nélkül még csak reménye sincs a közelítő kísérleteknek. Az az álláspont azonban, amelyet irányunk az etikai kérdésekben elfoglalt, már nem a türelem álláspontja. Itt már egyfelől a belátás, másfelől a határozottság a vezető eszménk. Nem követeljük az ellentáborból, hogy eltagadja a mi világnézetünket, hogy a mi etikai álláspontunkra helyezkedjék s vallja és hirdesse velünk azokat az eszményeket, amelyeket mi szenteknek tartunk. De azt megköveteljük, s ezen a ponton legesekélyebbet sem vagyunk hajlandók engedni, hogy ne bántsa őket. Vannak eszmék és érzések, amelyek megsértését nem tűrjük, amelyekhez durva kézzel, cinikus nyelvvvel nyúlni nem engedünk. A haza, erkölcs, vallás szentháromsága ez. Nem kívánjuk tőlük, hogy hazafias szellemben írjanak, de ne írjanak hazafiatlan szellemben ; nem kívánjuk, hogy erkölcsös legyen az írásuk, de ne legyen erkölestelen ; nem kívánjuk, hogy vallásos áhítat csendüljön meg dalukban, de ne bántsa az a mi vallásos érzésünket. Ezen a három téren nincs megalkuvás ! Az Úr imája is csak azt követeli tőlünk, hogy azoknak bocsásunk meg, akik ellenünk vétettek, de nem azoknak, akik Isten, az erkölcs és hazánk ellen vétettek !

A mi irányunk természetesen meg van arról győződve, hogy az igazság minden pontban a mi részünkön van, azt meg, hogy az ellen-

tábor volt az, amely a régi nyomról letérve, irodalmunk egységét megbontotta, elismerik ők maguk is. Ők azok, akik elhajoltak a közös iránytól, nekik kötelességük tehát közeledni. Viszont tagadhatatlan, hogy a mi taborunk volt az, amely elzárkózott előlük s nem vett róluk tudomást — kötelessége tehát magához fogadni őket, ha elfogadva öhajzásait, tiszta lélekkel jönnek feléje.

Mindez, tisztelt közönség, na még pusztá elmélet, futó gondolatai a tudomány egy szürke munkásának, aki hazája után legforróbb szeretettel a magyar irodalom iránt viseltetik. Megvalósul-e az itt megpendített gondolat — oly kérdés, melyre nem merek megkockáztatni feleletet. Arra, hogy íróink es közönségünk két tábora összeolvadjon, helyreálljon irodalmunk régi egysége s ezzel visszatérjen a régi ideális állapot, amikor csak egy magyar irodalom volt, a nemzeti : őszintén meg kell vallanom, most vagy a közel jövőben nem látok semmi reményt. Egész világok állanak a két tábor között. De lemondjunk-e arról a hitről, hogy ha nem előbb, legalább utóbb lesz bizonyos fokú megértés a két irány hívei között, hogy sok jóakarattal, becsületes igyekezettel, a magyar irodalom őszinte szeretetével meg lehet majd találni az együttműködés módját? S ha már az egy pásztor reményéről le kell mondanunk, az egy akol ideje hátha mégis csak elérkezik. Ebben a hitben megnyitom a Petőfi-Társaság 51-ik közgyűlését.

Császár Elemér.

ZENE.

Beethoven.

Megemlékezése a M. Tud. Akadémiának 1927 március 21-i ülésén
Beethoven halálának századik évfordulójáról.

Néhány nap múlva lesz százéves évfordulója a Beethoven halálának. Ezt az évnapot az egész művelt világ megünnepelni készül, s azt hiszem, Akadémiánk sem haladhat el közönyösen mellette.

Beethoven jelentőségét a zeneköltés és zeneművészet terén misem bizonyítja jobban, mint hírnevének, dícsőségének állandó növekvése, aránylag rövidre mért élete határán túl, az azóta letelt száz esztendő alatt.

Hogy a zeneművészet eszmevilágát mily óriási mértékben gazdagította, hogy a modern hangszerelt zenét tulajdonképpen megteremtette, azt kellő világításba helyezni a zeneirodalom és zeneművészet illetékes művelői vannak hivatva. Bennünket magyarokat kell, hogy foglalkoztassanak azok a vonatkozások is, melyek a hallhatatlan mestert hazánkhoz fűzték: hosszabb időzése Magyarországon, rajongása egy lelkes és fényes szellemű magyar főúri hölgyhöz, melyek kétségkívül belévegyültek szerzeményeinek zenei gondolataiba is. Azonban általános szellemi, mondhatnám emberi szempontból két mozzanat ragad meg bennünket különösen, mely a Beethoven világraszóló ünneplésében megnyilvánul: az engesztelő igazságszolgáltatás egy sokat szenvedett nagy férfúnak most már csak emlékével szemben és a szellemi értékek örökkévalóságának e méltatásban megnyilatkozó tanubizonysága.

A Beethoven élete egyike volt a legörömtelenebb emberi életeknek. Bár nem volt híján megértő barátoknak, természete őt kezdetől fogva mindig inkább magányos életre kényszerítette, s férfikora delén bekövetkezett teljes süketisége még áthághatatlanabb válaszfalat emelt személye s embertársai közé, sőt megfosztotta őt még annak a művészetnek a művelésétől és élvezetétől is, melyet oly hallhatatlan művekkel gazdagított. Az elismerés is, melyet életében aratott, messze mögötte marad annak, amelyet megérdemelt s amely

ma emlékét megdicsőíti, s még azt a gondtalan jólétet és élvezetet sem hozta meg neki, mely napjainkban sokkal csekélyebb művészi és szerzői érdemet jutalmazni szokott. Ha életfolyásának ezen a külső sívárságán is átragyogni látjuk lelki gazdagságának világító kincseit, mégsem szabadulhatunk a gondolattól, hogy neki az élet nem adta meg azt, amivel tartozott s hogy az utókor kötelessége emlékével szemben róni le ezt a súlyos tartozást.

Másik kiemelkedő vonása a Beethoven-ünnepelés szellemi jelentőségének éppen a mi korunk uralkodó jellegétől kölesönzi jelentőségét. Az átértékelések korát éljük, amikor minden, amit a szellem világában bírunk, bizonytalanná válnak látszik. Élők közt azt tapasztaljuk, hogy legtöbbször csak oly habérra vágyanak, amelyet a mások homlokáról tépnek le; a mult értékeivel szemben pedig vagy azt látjuk, hogy a régi nagyokat csak akkor rántják elő, ha példájukkal egy élőt kisebbsíthetnek, vagy azt, hogy feledik, elhomályosítják a régieket, nehogy azok az új irányoknak s a nap ágaskodó hőseinek kizárólagos érvényét és dicsőségét sértsék. Az ilyen, a tárgyilagos mértéket rendesen nélkülöző s rendesen mellékcélokat szolgáló értékelés nemcsak a jelen szellemi termékeinek megítélésében idéz elő zavart, hanem még a történelmi értékek megbecsülését is változó divatoknak veti alá.

Ily jelenségekkel szemben megnyugtató, vígasztaló, sőt felemelő láthatni azt a minden hátsó gondolattól mentes egyértelműséget, amely a Beethoven méltatásában megnyilvánul. Bizonyítéka ez annak, hogy vannak mindenkitől elismert, senkitől kétségbe nem vont, sem az ízlés, sem a divat változatainak alá nem vetett szellemi értékeink, melyek a múló idővel nem kisebbednek, hanem inkább nőnek. Ezeknek létezése győz meg szellemi birtokunk gazdagságáról, sőt mi több: ezeknek létezése bizonyítéka emberi rendeltetésünk és képességünk magasztos nagyságának a változhatatlan emberi gyarlóság mindennapi lesujtó példáival szemben. És bár meg nem tagadunk semmit abból a hódolatból, mely a Beethoven szellemi örökségével szemben a német nemzetnek, mely őt szülte, géniuszát megilleti, mégis az ő nagyságában az emberi nem közös dicsősege előtt borulunk le.

Ez érzelmekkel vesz részt Akadémiánk a Beethoven emlékét ünneplő nemzetek nemes versenyében.

Berzeniczky Albert.

Fanni.

(Lírai dalmű négy felvonásban. Szövegét írta Mohácsi Jenő. Zenéjét szerzette Szabados Béla. Bemutatta az Operaház február 16-án.)

A magyar operairodalom az utolsó tíz évben jelentős művekkel gazdagodott. Ez a figyelemreméltó lendület Dohányi Ernő *Fajda tornyá*-val kezdődött, Hubay Jenő *Karenina Anná*-jával folytatódott, aztán jött a legszebb magyar vígopera, Poldini Ede *Farsangi lakodalma*, követte Kodály Zoltán *Háry János*-a és most Szabados Béla *Fanni*-ja. Ilyen dús termése Erkel Ferenc óta nem volt a magyar dalműirodalomnak. Hátha még jobban bántak volna régebben a magyar szerzőkkel az Operaházban! Poldini műve öt évig hevert előadatlanul s a *Fanni* talán tizig. A színház forr, mint az élet. Ennyi idő után ma, a rohanó ízlésváltozások korában, minden munka átértékelődhetik.

Operaházunk 1912 ben operaszöveg pályázatot hirdetett, melyen a *Farsangi lakodalom* librettója nyerte az első díjat. A második helyen dícsérettel kitüntetett szöveg : a *Fanni*. Írója : Mohácsi Jenő. A bírálóbizottságban Szabados Béla is résztvett, ott ismerte meg a szövegekönyvet s mindjárt elkérte megzenésítésre. Operája 1918 nyarán készült el, tehát kilenc évig várt a bemutató napjára.

*

Szabados Béla zenevilágunk nagyvezérkarának régi illusztris tagja. Negyven évi ernyedetlen munkásság dícséri szorgalmát és teszi tiszteltté babérkoszorús nevét. A magyar muzsika finom szavú költője. Csupa melegség, lágyság és érzelem. Az abszolút zenei szépek fanatikus híve. Tolláról sohasem cseppent le művészetellenes folt. Művészete Erkelben és Lisztben gyökerezik s a régi értelemben vett zenei formaművészet egyenes ösvényein halad. Költészete : muskátlira szállott harmat és magyar gyümölcs hamva.

*

Az opera szövegekönyve Kármán József *Fanni hagyományai*-ból készült. De a szövegíró csak a főalakot és a kor hangulatát vette a wertheri szellemű regényből, melyhez maga költött történetet.

A szövegekönyvet a vezérkönyvvel együtt lapozzuk át.

I. felvonás. Az alig huszonnégyszáz ütemes előjáték (Á-dur, 4/4) a főbb szereplők jellegzetes motívumaiból áll. *Fanni*, az ábrándos lelkű leány, szülei falusi kúriáján virágok, könyvek és kóták között él. Nemes fiatalemberek járnak a kedvébe. A függöny szétcsapódásakor Fodor és Kelemen, két fiatal gavallér beszélgetve ül a Markovits kuria kerti asztala mellett, majd Baranyai jurátus lép a kertbe s rövid

ariozóban (E-dur, $\frac{4}{4}$) rajongva szól a francia forradalom nyomán várható embermegváltó reformokról. A nemes felbuzdulás szavait a házból kilépő ábrándos lelkű Fanni is végighallgatja s a forró szavak mélyen beférkőznek a leány szívébe. Baranyai és Fanni rövid találkozása után Fanni egyedül marad mostohaanyjával, aki tudára adja az ábrándos leánynak, hogy atyja szeretné, ha kezét a melegszívű falusi ifjúnak, Kelemennek, nyujtaná.

Fanni egyedül marad. Elmereng. (Asz-dur, $\frac{4}{4}$). Sejtelmek vannak, hogy élete fordulóhoz ért. Közben megcsendül lelkében Baranyai rajongó szózata (Á-dur). Visszaesve előbbi ábrándozásába (Oh be jó itt, csendes vasárnap délután), elhalóan fejeződik be az ária, melynek utójátéka a távoli kocsizörgést festő zenébe csap át.

Báró Torday Teréz, Fanni barátnője, érkezik nevelőnője kíséretében. Rendkívül élénk, szeleburdi fiatal leány, merő ellentéte Fanninak. Elmondja, hogy Budára megy szüleivel; viharzó élénkséggel festve a budai téli tartózkodás örömeit, mulatságait. (H-dur és Esz-dur, $\frac{6}{8}$, allegro molto vivace).

Ráveszi Fanni szüleit, hogy barátnőjét engedjék vele Budára; majd egy kis falatozásra mindenki a házba vonul, Fanni kivételével, aki az egymásra tornyosuló érzések súlya alatt elmerengve marad vissza. A Baranyaival való találkozás motivuma újra felcsendül; gondolataiba merülve találja Fannit a házból kisiető Kelemen, ki riadtan kérdi a rajongva szeretett leánytól, hogy igazán elmegy-e? Kelemen ajkáról szerelmes panasz száll Fannihoz (B-moll, $\frac{3}{4}$). A leány meghatva hallgatja Kelemen, majd megígéri, hogy visszatérése után, s ha időközben máshoz nem vonzza a szíve, kezét neki nyújtja (B-dur, $\frac{4}{4}$). Kelemen örömmel veszi a vigasztalást. A kettős utolsó hangjait Cetti gróf motivuma váltja fel. Az olasz gróf, miután Kelemen Fanni kérésére a házba megy, elmondja, hogy Baranyait keresi. Szinte valatóra fogja Fannit, tud-e valamit Baranyairól. Cetti eleinte kér, majd fenyeget, de észreveszi, hogy durvasággal nem érhet célt és hirtelen hízeglő, csábító hangokba csap át. A zenét a jelenetben állandóan Cetti jellegzetes és könnyen hajlítható motivuma dominálja, szaggatottan ritmizálva, majd fenyegető harsogással (E-moll, $\frac{6}{8}$), végül a sokszorososan megosztott szordinós vonósok zsongásával hízeglő színnel (A-dur, $\frac{9}{8}$). Fannit kínos helyzetéből Baranyai menti ki. Cetti eltávozik. Baranyai örömmel értesül Fanni Budára készülődéséről; ő maga is oda igyekszik. Rövid duett (F-dur, $\frac{4}{4}$), mely bensőséges, egyszerű hangjaival a kezdődő szerelem érzéseit festi. Fanni besiet a házba, hogy útiruhát öltson, Teréz eleven szeleberdi évődéseivel, általános búcsúzkodás közben, a falusi gyerekek kórusával (tápióvidéki régi gyerekdal) végződik a felvonás.

II. felvonás. Búcsú a budai várkastán (A-dur, $\frac{3}{4}$, allegro). A szín tele van néppel, vásárosok, lacikonyha, mézeskalácsos, mutatványos bódék stb. A két jurátus, Baranyai és Fodor feltűnik a sokaságban (E-dur-, Asz-dur, $\frac{4}{4}$), majd a budai előkelő társaság is megjelent. Teréz és Fanni kíséretükkel, a francia kisasszonnyal és két divatos piperkőccel. Cetti gróf is előkerül (a Cetti motivum itt gúnyorosan, negédesen kíséri a gróf fölényes kiszólásait). A két jurátus csatlakozik a társasághoz (Esz-dur, $\frac{9}{8}$). Cetti elárulja, hogy tudomására jutott a Martinovics összeesküvés leleplezése, majd gúnyolva a «keleti modort», elbúcsúzik a társaságtól. Baranyai aggódva inti Fannit, óvakodjék a kigyónyelvű talián hízelgő szavaitól. A bimbózdó érzések tovább szövődnek (Asz-dur, $\frac{4}{4}$, $\frac{3}{4}$). A színre esthomály borul, lámpák gyulladnak ki. Egyszerre rács bussók törnek be a búcsú színhelyére. A nagy kavarodásban Fanni elszakad a többiektől, az egyik bussó magával akarja ragadni, de Baranyai éber szeme észreveszi a veszélyt s kardot rántva barátjával szétveri a garázda rácsokat. Fanni félig aléltan támaszkodik megmentőjére. A polgárőrök rendet csinálnak. Rövid együttes után (Asz-dur, $\frac{4}{4}$, $\frac{6}{4}$, $\frac{3}{4}$) az újra egymásra talált társaság hazasiét. Baranyai túlárado érzéssel tekint a távozó kedves leány után.

III. felvonás. Házibál Torday báróknál. Az üvegfallal elkülönített táncteremben minémet lejtének (A-dur), Fanni és Teréz nem táncol, Baranyait és Fodort várják, akik hivatalosak a mulatságra s közben negédesen kikoszorazzák a táncért esdő két gavallért. Teréz és Fanni párbeszéde után Fanni egyedül marad. A zene az ifjú lelek háborgását festi. Gonosz sejtelnék gyötrik a szerelmes leányt, veszélyt sejt, mely a szeretett ifjút fenyegeti. Baranyai késedelmezése növeli Fanni nyugtalanságát. A gordonkák és oboa szólók által kísért áriában (E-moll, $\frac{4}{4}$) panaszkodik el Fanni szíve zaklatottságát, majd visszaemlékezve Baranyaival való utolsó találkozására, boldogan érzi újra át a pillanat édességét. A visszatérő é-moll rész alatt a színpadi zenekar is megszólal (gavott) s mialatt Fanni befejezi áriáját, a tánczene tovább folyik. Baranyai végre megérkezik, elmondja, mi tartotta vissza. A két szív forró szerelemben talál egymásra (E-dur, Asz-dur, $\frac{3}{4}$). Fanni meghatva borul Baranyai keblére. A táncnak közben vége lett, a társaság kitér a tereméből. Inasok székeket hordanak be, hangjegytartókat, spinétet. A vendégek mulattatására, akkori szokás szerint, vonósnégyest adnak elő (F-dur, $\frac{3}{4}$, andantino), majd általános felkérésre Fanni énekel spinét kíséret mellett. A dal, melyet énekel, Bacsányi János ismert szép versének «Szedjük életünk virágát» megzenésítése, az akkor divatozó Versegly—Lavotta—Bihari stílusában (Esz-dur, $\frac{4}{8}$, $\frac{2}{4}$).

Fanni éneke után a bál tovább folyik. Kezdődik a «langausz», jelenti a táncrendező, mindenki a táncterembe vonul. A színpadi zenekar rázendít a már szinte feledésbe ment táncra, mialatt az alsó zenekar a színen visszamaradó Baranyai és Fanni kettősét kíséri. Eleinte csak a gyengéd udvarlást festi ez a zene; a langausz befejezése után a duett drámaibb hangokba csap. Baranyai bevallja Fanninak szerelmét, de azt is, hogy rajongó lelke részesévé lett a Martinovics-féle összeesküvésnek s szöknie kell (Asz-dur, Esz-dur, $\frac{4}{4}$, $\frac{3}{4}$). Fanni elragadtatva veti magát Baranyai karjaiba és kész vele menni, kész megosztani vele a száműzetés keserű kenyerét. Már-már indulnának, mikor Cetti belép, leleplezi magát, mert a bécsi titkos policia kémje s Baranyai szállásán talált írások alapján foglyul ejti a jurátust. Fanni kétségbeesve összerogy.

IV. felvonás. Az első felvonás díszlete tavasszal. Kelemen magában szomorkodik (c-moll, $\frac{4}{4}$, angolkürt szólóval). Fanni halálos betegnek érkezett haza Budáról, összetört szívvel. Markovitsné arra kéri Kelemen, hogy a nagybetegget segítsen kihozni a kertbe. Közben a színen üresen marad, az udvarbeli gyermekek hívására az utcáról bejönnek a falusi gyerekek. Hidakscát játszanak (A-dur, $\frac{4}{4}$). A vigasságnak Fanni megjelenése vet véget — a gyerekek, kiket Fanni mindig anyáskodva becézett, szeretettel veszik körül a karszékbe elhelyezett nagybetegget, majd lassan elszompolyognak.

Fannit gyilkos láz gyötri, hol apátiába merül, hol kitérésre készíteti a halálos hevület. Közben a zene reminiszcienciákat hoz az első felvonásból, többek közt Fanni és Kelemen duettjéből (B-dur, $\frac{4}{4}$). Megjön Teréz, hogy búcsút vegyen Fannitól, mert szüleivel Bécsbe készül. Fanni keserűen inti barátnőjét, hogy siessen, mert különben ő megy el előbb . . . . közben megénekli a szép, az utolsó tavaszt; majd a gitárját kéri. Teréz kísérete mellett elénekli III. felvonásbeli gyönyörű dalát, majd elszunnyad. Markovits leverten közli Kelemennel a «Magyar Kurir» legújabb hírért — Baranyai a börtönben meghalt. Fanni szerelmese nevének hallatára felriad. Eltitkolják előtte a rossz hírt s azzal áztatják, hogy Baranyai kiszabadul. Erejének utolsó fellobbanásával örül Fanni a hírnak, majd visszahanyatlik s a «Csendes vasárnap délután» megosztott hegedűkön halkán játszott hangjai mellett kileheli meggyötört lelkét.

*

A szöveg Szabados Béla lelkületéhez símuló tárgykört ölel fel. Más kérdés, hogy operaszövegnek érdekes-e. A lélektanilag hajszaifinomán indokolt szöveg az operastílust rendszerint akadályozza. Csak jelezni és megeleveníteni kell a cselekményt. A *Fanni* libret-

tistája épít, sző, indokol és analizál, ami operaszínpadon nem érény. Vastag vonásokat, kiélezett fordulatokat kíván a mai opera.

Szabados partitúrájában elsősorban a hangulatok zenei aláfestésére törekedett. Lírai erejével a finom hangulatokat szerencsésen meg is fogta. A nagyképűsködő drámaiságot — igen helyesen — kerülte, hiszen lírai dalművet írt, melynek szereplői nem történelmi hősök, nem germán félistenek, hanem egyszerű emberek. De az egyszerű embereknek is van szívük, mely jobban fáj és sajog, mint a világrengető hősöké. Ezek az elgondolások vezethették a szerzőt abban, hogy egyszerű eszközökkel fejezze ki a szemünk előtt lepergő szomorú történetet, kerülje a túlságos dinamikai fokozásokat s szubtilisan, de bensőségesen fesse hősei vergődő szívének érzéseit.

A hangszerezés letompított. Kerüli a túlzásokat. Gyakran szerepeltet egyes hangszercsoportokat, sőt egyes hangszereket is külön, ami természetes folyománya a szubtilitásra törekvésnek. Szépen megoldott zenei probléma volt a harmadik felvonás, ahol a táncok alatt a színpadi zenekarral egyidejűleg az alsó zenekar egészen más karakterű, az előtérben továbbbszövődő cselekményt festő zenét szólaltat meg.

A *Fánni* partitúrája pasztelleszínekben úszik. Finom és könnyed. Recitatívója kevesebb is lehetne, de zárt számai emelkedettek. A Bacsányi János szövegére készült, spinéttel és vonósnégyessel kísért magyaros dal — megvesztegetően szép.

Szabados Béla időrendben is első, de ma is egyedülálló képviselője annak a magyar zeneköltészetnek, mely nehezen törhető melódikánkat franciás könnyedséggel tudja hajlítgatni. Stílusának különleges erénye, hogy a melódiát zseniális elmosásokkal, sokatmondó ötletes záradékokkal, utójátékokkal zárja le. Massanet, Delibes, vagy Saint-Saëns sem hallgattatja el megkapóbban elhaló frázisait.

A *Bolond, Mária, Szép Ilonka* és *Hiszekegy*-ünk koszorús költője büszkén iktathatja művei sorába a *Fanni*-t.

*

Az Operaház Szemere Árpád rendezésével kitűnő előadásban hozta színre a művet. A címszerepet Sándor Erzsi gyönyörűen énekelte.

A bemutató óta öt teltház közönsége tapsolt a szerzőknek.

Papp Viktor.

IRODALOM.

Vargha Gyula új költemény-kötete.

Vargha Gyula: *Hamvadó tüzek*. Költemények. 1922—1926. 8r. 414 l.
Budapest, M. Tud. Akadémia kiadása, 1927.

Az ízes, bő gyümölesterméssel áldott ősznek egész gazdagsága és teljes színpompája kápráztat bennünket Vargha Gyula öregkori költészetében. Az ifjúság szerelmi lángján felgyúlladt dalok vékony kötete s a férfikor nemes hevületeiből fakadt költemények gyűjteménye után öt esztendő alatt immár a második testes kötet szolgál bizonyosságul a költő lankadatlan alkotóerejének s értékes meglepetésül a magyar költészet legnemesebb hagyományait ápoló olvasóközönségnek. Az 1915—1921. év termését összefoglaló kötete (*Ködben*) után most *Hamvadó tüzek* címmel bocsátja közre az utolsó öt esztendő (1922—1926) alatt írt költeményeit. Méltán fogadhatja ezt is ugyanaz az álmélkodó elragadtatás, mely az Akadémia nagyjutalmával koszorúzta az előbbi kötetet. Vargha Gyula költői ere, mely előbb csak kristálytiszt, üdítő forrásként fakadt fel, a nagy világfelfordulás óta tisztavízű, egyenletesen folyó patakká növekedett. Egyik kisebb költeményében ő maga akként magyarázza munkás és termékeny öreg korát, hogy nyarát az őszbe messze kitolta s mulasztásaiból sokat kipótolt, hogy ne koldúsként menjen a télnek. Bárminek tulajdonítsuk is e meglepő termékenységet, az bizonyos, hogy csodálatos ajándéka ez Istennek.

A most megjelent kötet anyagát, mely az Akadémia kiadásában látott napvilágot, három nagyobb csoportba osztja a költő. *A végtelen felé* címmel bocsátja előre a bámulatosan bő termésű 1922. év folyamán írt költeményeit, melyek már egy kis füzetben külön is megjelentek; ezt *Királyok könyve* cím alatt Árpádházi királyaink korából vett balladaszerű költemények követik, majd *Őszi levélhullás* cím alá foglaltan az 1923—1926-ig terjedő időszaknak egyébb termésé következik.

Sohasem éreztük annyira Vargha Gyula szellemének Arany Jánoséval való rokonságát, mint ebben a kötetében. Az *Őszikéket* idézi lépten-nyomon emlékezetünkbe, nem a tudatos utánzásnak,

hanem a hasonló vérmérsékletnek és kornak éreztetésével s teljes épségben való megőrzésével mindannak, ami egyénileg jellemző tárgya, hangja, színe Vargha Gyulának. S van egy, a közviszonyokban gyökerező fájdalmas különbség is közöttük. Arany öregkorában a nemzeti élet szomorú évek után sohasem remélt virágzásnak indult, büszke reményt keltően s páratlan lendülettel bontakozott ki : Vargha Gyula alkonyát e fölvirágzás mámore után a nemzet tragédiájának rémes árnyai teszik kísértetektől népessé. Az öreg Aranyt inkább a maga hanyatló életének gondjai foglalkoztatják, Vargha Gyula lelkét még ezeken keresztül is hazájának katasztrófája égeti.

Egy cikke, mely Arany őszének e hervadhatatlan termését «dérvette virágok»-nak mondta, Vargha Gyula ezt a szép költői visszhangot írja :

«Dérvette virágok?!» A nyíló
Tavaszhadhat-e nálok üdőbbet?
Belőlük az illat, az illó,
Nem apad, bár tűnnek az évek.

Az a csüggedt, szomorú szellem
Alkotni erős vala sírig :
Őszi virágainál szebben

A tavasz rózsája se nyílik. (Arany Őszikéi)

A maga üde színű, teljes illatú őszi virágait is híven jellemezte Vargha Gyula ezzel a pár sorral. Tárgyköre a férfikorának eszményeit megőrző öregedő ember érzésvilága, sajátosan magyaros, mela humortól aranyozva be. Életszemlelete a tapasztalt, bölcs öregé, ki már felülről néz le az életre s ennek minden kicsinyes komédiájára, de az öreg szív ellágyuló szeretetével csügg még mindenben, ami kedves volt számára e földön. Amit a maga életeről mond, annak alaphangja a mindent megértő és meghocsátó humor a maga sokszínű árnyalataival.

De e mellett még egy hang vonul végig hatalmas, mely búgással az egész kötetben : a szenvedélyes, odaadó hazafias érzése. Ez volt eddig is a költő lelkének leghevesebb s legsűrűbben ihlető érzése, mely a viszonyok változtával s korának haladtával könnyen szembetűnő változást mutat ez utolsó kötetében. Míg az aggódló, vergődő szív kétségbeesésével kellett néznie szakadék felé rohanó nemzetét, korholó s lázongó kitérésekben szólalt meg : most a komor gyász megértő szomorúságával s a honfiúi bölcsesség higgadt szavával egyetértésre eszméltet s építő munkára lelkesít. A költő hűsége megálázott nemzetéhez édes egytestvérré mélyült azzal a megindítóan gyöngéd érzéssel, mellyel a természet gyöngé és szenvedő szerencsét-

lenjeit ölelte előbb szívéhez. A nemzet testéről letépett magyarság felé is ezzel a rendkívül mély gyöngédséggel száll sóhaja, mikor megindító hangot ad annak a gyötrő vágynak, mely a maga alföldi szűk határán eddig meglegedetten elégedelő magyar lelket az elrablott területek után epeští s a száműzöttség érzésével tölti el csonka hazájában. *(Gyötrő vágy.)*

A hazaszeretet Vargha Gyulánál igazán nagy, történeti érzés, mely mély gyökereket ereszt a múltba s a maga gyászában az ősök szívének sajnását is érzi. Ennek az érzésnek lázongásában megfigyelhető még életének egyik nagy vezérigéjéről, a megbocsátó szeretetről is. Annak, ki őt bántja, elfelejti a bántalmat : de aki nemzetét rontja, arra olyan átkot mond, hogy ez még a sírban is gyötrője. Vergődő, tehetetlen borzalommal nézi, mint ássák a nemzetnek saját fiai azt a sírt, amelybe majd beletaszítja az idegen. «Öngyilkos nemzet fia vagyok én», — szakad föl lelkéből a kétségbeesés. Gyötri tehetetlenségének érzése is, hogy hiába tépi ízekre fájó lelkét, a nemzet sorsát meg nem fordíthatja : hiába viharzik lelke, egy levél se mozdul meg rá. Korhadt fejfa ő csak a nemzet sírján. — de akkor miért vannak nyugtalanító álmai?! A tragikus magyar sorsnak legmegrendítőbb sirámai közé tartoznak ezek.

De ő hallatta az összeomlás után a magyar költészetnek első szárnyaló, hittel teljes hangját is egyik remekében. *A kassai harangokban*, ebben a mélyen megrendítő költeményben, melyben a megalázottság érzete, a porban vergődő töredelem, az Istenhez esengő bűnbánat s a borulatot megszaggató hit sugara olvad össze csodálatos harmóniába. A megpróbáltatások poklában vergődő nemzet jövőjének építésére lelkesen idézgeti fel a régi, nemzetmegtartó magyar erkölcsöknek képeit ; sőt azt sem tartja költészetéhez méltatlan feladatnak, hogy jóízű népies költeményekkel segítsen újjáépíteni a nép lelkében azt a tisztább erkölcsöt, melyet rombadöntött a nagy világomlás. A magyar jövő biztosítására első parancsszava, hogy szeressük a gyermekeket s neveljük istenfélelemben az új sarjat. Egyik kis versében jogos önérzettel hivatkozik arra, hogy ő az igazi fajvédő, mert gyermekeinek s unokáinak száma megüti a huszonötöt. A romlatlan magyar nép munkás életét, erkölcsi tisztaságát és istenfélelmét fohászbá felszárnyaló szeretettel festi egyik gyönyörű költeményében. *(Az Alföld szélén.)* A földhöz való hűségnek, az ősök lelkével megszokhatatlan közösséget tartó érzésnek s a magyar természetben benne élő boldog elégedettségnek is megírta egész költészetünkben egyik legszebb és legkedvesebb énekét az *Ős parasztban*, ebben a minden jó magyar szívet megdobogtató, igazi magyar *Beatus ille*-ben.

Hazaszeretete így kíséri nyomon a gyöngéd részvétnek, féltő aggodalomnak, vígasztaló hitnek s a honfiúi bölcsességnek szavaival a porbasújtott nemzet szenvedését és küzködését. Hűséges szívének legéberebb aggodalma s legmélyebben sajgó érzékenysége a haza sor-sát fonja körül; de a közelet nagy izgalmai mellett magánéletének apró-cseprő bajai, aggodalmai és reményei, életbölcsességének tanítá-sai, emlékezése s tréfálkozása is hangot nyernek kötetében.

A haza baja mellett súlyosan nehezedik rá a kor és gond kettő-terhe is. Büszke és szemérmes lélek: nem szereti gondját-baját a világ el évinni, inkább bizonyos kedvesen mókázó hetykélkedéssel arról beszél, hogy nem adja meg magát az öregségnek, inkább szalad előle, s ha az utóléri őt, kiáll vele birokra. De azért egy-egy fájdalmas sóhajban ő is a meddő napok bús sivatagját emlegeti s lelkének foly-ton feljajduló érzékenységet panaszolja. Olyan mint a törött esont, mely minden időváltozáskor már jóelőre sajog. Megemészti a bű és az örök gond. A gondok eláradását életén egy hatalmas képpel igen szépen fejezi ki:

Megyek a gondok sivatagján:

Az égis felkavart homok

Égő koporsóként szakad rám. *(Sivatagban.)*

Az élet alkonyán egyre sűrűbben s egyre megadóbb érzéssel foglalkoztatja a nagy elválás gondolata. Vonzza a végtelenség a maga lebűvölő titokzatosságával, de meg is döbbsenti felelmes néma-ságával. Egyre gyakrabban merül föl előtte a halál árnya, részint reflexiók, részint szimbolikus képek során. Ha csemetét ültet, zen-géjét már nem reméli, mert akkor már künn nyugszik majd a néma temetőn: egy-egy sírbaroskadt barátja temetésén el-eltűnődik a végtelenség óceánján reá is váró magános ladikról, vagy belekap szívébe a nyugtalanító kérdés: elválasztja-e a Lethe vize egymástól a szerető szíveket, van-e odaát emlékezés egymásra és vonzódás egymáshoz? Fel-felmerülnek az ő vallásos lelkében is azok a fájó kérdések, melyekkel csak gyötri magát az elme, de feleletet rájuk nem talál: mi az élet titka, rendeltetése s igazi értelme? Az alkony közeledtén szeretne megbékélni a világ urával s önmagával: de hiába kérdez, kérdéseire a természet adós marad a felelettel s megnyugvás helyett csak újabb kérdés vágja bele karmát a költő tusakodó szívébe: ki fényre, nap felé tört, világosságot ott talál-e, a sötét gödörben? *(Kérdések felelet nélkül.)*

Meg mélyebben megkapók azok a költeményei, melyekben egy-egy szuggesztív hatású képből arad felénk az elmúlás titokzatos hangulata vagy megdöbbsentő érzése. Sajátságos varázs van abban

a művészetben, mellyel a költő gyorsan illanó fényjátékokat könnyed esettel megrögzít s rögtön szimbolikus vonatkozásba is hoz. A játszói pillanatnyi jelenést sub specie æternitatis tükrözi s nagy gyorsasággal mély értelmet rejtő képpé szélesíti. A Dunán tükröző napfényre esik tekintete s egyszerre kitarul előtte «az öröklét roppant vize», melyen a Dunán felvillanó napsugárhoz hasonlatosan egy pillanatra kigyúladt a költő lelke. Ennyi az emberélet. (*Pillanatnyi fény.*) Az esti árnyba beleolvad a napsugár, de előbb egy pillanattig bíborra festi a felhőt s megszépíti a kopár földet : egy ilyen sugár s nem több a költő lelke. (*Belenézek az éjbe.*)

Egy felséges halálviziójában (*A végtelen felé*) a rá váró sors képeül a halálban megfjódó öreg hattyú képe merül föl előtte, amint a végtelen tó kék vizén az ifjú, hőszi hattyúkkal együtt úszik s vén fejét feltartva büszkén távolodik, a lángoló hab fényes üszkén ringatózva s énekelve, arra, hol a végtelenbe veszve égnék a bíbor habok s végül lassan úgy enyészik el, mint egy távozó fehér vitorla. Látomás-e, vagy csak álom? — kérjük tünődve mi is a költővel a költemény titokzatos varázsa alatt. Mély költői hatással érezteti a rejtélyes vonattatást a halál felé egy másik mélyértelmű költeményében az élet útját pihenés nélkül rová, sejtelmes vágtyól nagy messzeségekbe hajszolt vándor képe. amint egyszerre megérzi, hogy innár közel a végtelen víz, hallja a zsongó habok ajkának rejtelmes susogását s tudja, hogy vár reá a fekete sajka, mely viszi kikötés nélkül a végtelen árra borult ködök közt. (*Érkezés — indulás.*) Szinte egyetlen fojtott hangulatú képpé tömöríti az egész életet egyik költeménye, mely az Idő nagy tengerének partján a sors-anyák «fennhangú álmát», jósdalát hallgató költőt mutatja, amint a gomolygó ködből folyvást közelebb közelg hozzá egy néma árnyék, — a halál. (*A nagy vizek partján.*)

Mindezekben a látomásokban az ember a világmindenségnek megsemmisítően nagy méretei mellé s gigantikus távlata elé van állítva. Alázatos, a mindenségbe töredekmes szívvel beleolvadó világ-szemlélet képei ezek, s csakugyan maga a költő is mondja, hogy ha este kigyúlad az égboltozat miriádnvi csillaga, úgy érzi, hogy por-szemmé vált alatta a föld, s ő maga ennek a porszemnek egy paránya. De még ezek mellett a szertelen arányok mellett is emelt fővel vallja, hogy az Alkotónak célja volt vele :

Talán hiába nem sugallt
Szivembe annyi méla dalt.
Hűség-é, ha megpendítve lantom,
Magamban titkon azt ohajtom.

Hogy ami lelkemből kiforrt,
Fakasszon könnyet és mosolyt
S gyűjtsen magyar szivekben tiszta lángot.

(Eldöntetlen vita.)

Ez a magyar költőnek nemes és szép *Exegi monumentum*-a.

A magyar költészetnek legszebb termékei közé tartoznak ezek az álomszerű hangulatokat felvillantó, a halál képét idézgető s az élettől való elszakadást vizionáló költeményei Vargha Gyulának. Ezekben mutatja a kötet is a költő geniuszának legnagyobb magasságra szárnyaló emelkedését. Maguk a költemények az ösztönszerű fakadásnak s a művészi tudatosságnak sajátosan egybefonódó varázsaival kapnak meg elsősorban, de művészi szépségük mellett a bennük megnyilatkozó emberi értékek is szívünkhöz szólnak. Egy talpig derek ember képe bontakozik ki belőlük, ki a férfi-léleknek sok fényes kincsét hozta el hiánytalanul az élet nagy számvetésére; fegyverzetét mocsoktalan tisztaságban teheti a Mors Imperator lába elé, ha majd üt az óra, s nyugodtan néz szemébe a nagy rejtélynek.

Méltán csatlakozik ezekhez az a költeménye, mely bizonyos kedves magyaros színnel és zamattal a vendégségből zord téli időben hazafele készülődő vendég képében festi a halálraindulást. Hiába marasztják, künn már nyugtalanul kaparják a lovak a jeges havat, a vendég felveszi bundáját, elbúcsúzik szépen s a Rákóczi hangja mellett beleül a deszka-szánba és nekivág a vak éjszakának. A költemény erősen megkapó hangulatossága mellett jól érezteti azt, hogy az ember csak vendég a földi életben, s kitűnően festi a halálra készülőknek lelki erejét. (*Születésem napján.*)

De nemcsak ilyen komor elszánt-sággal s ily megdöbbenő víziókban vet számot az élet alkonyatával, hanem mélázó humorral is szól róla. Lelkének borúja fel-felolvad az életnek egy-egy humoros képén. Egyik költeményében szelíd megadással utasítja vissza feltörő panaszát a világnak sívársága miatt: nem a világ változott meg, «csak a kelmed szeme, füle gyengébb» (*Öreg dal*); egy másikban szomorkás hangon festegeti öreg házának romladozását s azzal végzi, hogy minek azt már javíthatni? Az öreg lakók elpihennek majd, az öreg ház összedől; kinek lesz ebből kára? (*Az öreg pár s az öreg ház.*) Hangot nyer az öreg kor zsörtölődése s visszamenekülése emlékei közé, szüleinek képéhez s gyermekkorához. Minél jobban érzi, hogy az élet kifosztja minden illúziójából s lassanként elfogyik a szóló szóló, mosolygó alma és csengő barack, annál inkább híja és marasztja a gyermekkori mesék birodalma, melynek elfakult emlékei több költeményében új életre kelnek.

Megindítóan egészíti ki motívumainak köret áhítatosan odaadó, végtelenül gyöngéd családi érzése, mely fényes, meleg sugárként kíséri hanyatló útján is. Lelke el-elborul s ilyenkor magányos cellába vágyik, el a világ gondjától és zajától, de a vágy szavát elnémítja a szereteteinek élő hűség és kötelesség érzete.

Hanyatló korára is megmaradt örömmek, gyönyörűségnek és ihletnek forrásul számára a természet, melynek szépségeit biztos szemmel s szeretettől túláradó szívvel fogadja most is. Pompás megfigyelő képessége s leíró művészete eddig is egyik legfényesebb adománya volt, ez most is csodálatos tisztaságú költeményeinek egy csoportjában. Különösen a fény és árnyék játékainak, a színek változatainak nagy művésze. Valóságos mintaképe a tiszta festőiségnek *Tavaszi tócsák* című verse, melyben a keveset ígérő kis tócsák és árkok a költő ecsetje alatt varázstükrökké válnak; bennük a fakadó fűzfák zilált rajzának árnya, a kíváncsian beléjük kandikáló fűvek serege s a felhők illanó átsuhanása fölöttük rendkívül finom fogékonysággal van elkapva s biztos vonásokkal, üde színekkel visszaadva.

Legnagyobb szeretettel a magyar alföld képeit festi, különösen mikor már, aratás felé, egész pompájában az élet teljét csillogtatja a föld; mikor a táj olyan, mint egy gazdag kevély király, már föltettek rá díszül az éró gabonák az arany koronát. Az alföldi tájképeknek színekben való változatosságát nagy kedvvel festegeti s különösen szereti, mint egyes modern festők, egyetlenegy szín változatait aknázni ki. Egyik festő költeményében sajátos, a hajnali szürkülethez nagyon jól illő árnyékszerű ábrázolással rajzolja a pusztá ébredését. (*Nyári hajnal a puszván.*) Kitérő érzéke van a fantasztikus iránt is. A zuzmarás erdőnek csodálatos fehérségű képe a mesebeli királyfit kelti képzelete előtt életre, amint álmodozva, tekintetét álmodott tündérpalotákra s rózsalugasban álló tündérleányra szegezve megy-megy tovább. (*Ezüsterdő.*) A kép a maga hűvös tisztaságában is oly misztikus hatású akár egy rejtelmes ballada.

Ezek Vargha Gyula lírájának főbb tárgykörei. A kötet a maga válogatatlanságában mintegy őszinte verses naplója a költő forrongó érzésvilágának s mint ezeknek a mozgalmas időknek egy rendkívül izgékony költői kedélyben tükröződő képe is rendkívül értékes. Meglepő, hogy előbbi köteteivel szemben mily sok elbeszélő költeményt tartalmaz ez. Eddig is írt a költő kiváló formaérzokről tanuskodó kisebb elbeszélő verseket, de ezek számához viszonyítva ez a kötet tehetségét erről az oldalról is meglepő gazdagsággal mutatja.

Maga a költő erre vonatkozólag úgy nyilatkozott, hogy engedvén belső sugallatának, új hűrt is feszített hangszerére s az elbeszélő

költészet terén is megpróbálta erejét. Nem előre kitervelt szándékos-sággal írta ezeket, nem azért, hogy ez által költészetet változatosabbá s új hangokkal gazdagabbá tegye ; hanem azért, mert hangulatának akkor éppen ezek feleltek meg. Általános irodalmi szempontból is kívánatosnak érezte, hogy elbeszélő költészetünk mezeje ne heverjen parlagon. Hivatkozik arra, hogy már Arany és Gyulai fölemelték szavukat az örökös lírizálás ellen. Még inkább fölemelnék most, mikor költészetünk belefúl a líra áradatába s midőn az új irány hívei a lélek legbenső rezdüléseit akarva festeni, egységes tiszta kép helyett ziláltságnál, töredezettségnél s hántó zürzavarnál gyakran nem adnak egyebet. Vargha Gyulának meggyőződése az, hogy «az út költészetünk általános megújulásához az objektív szemléletre készítő elbeszélő költészen keresztül vezet.»

A kötet számos más elbeszélő költemény mellett egy terjedelmesebb epikai ciklust is tartalmaz s ez a *Királyok könyve* címet viseli. Borús, gyakran tragikus hangulatú epikus képek ezek Árpádházi királyaink korából. Véres fonálként húzódik végig rajtuk a testvérviszály, a szertelenkedő magyar virtus és az idegen ármány pusztító munkája. «Magunk rontjuk meg az Árpádházát» — mondja Álmos. A költemények során mindvégig érezzük annak nyomasztó hangulatát, hogy a végzet sötét szárnya lebeg e nagyraihivatott család felett : látjuk beteltét II. István gyónásának :

Árpád szép napja már lement,
Korhadtt az ág, a törzs kihalt.

Nemcsak a királyi családban dúl a testvérviszály, a nemzet testét is ez szaggatja. Hiába hozza hírül Julián barát az irtózatot tatár had pusztító hömpölygését Magyarország felé, a döbbenet hamar eloszlik, «viszály és gyűlölség felparázsluk újra». Kézai mester is ezt a tanulságot vonja le őseink emlékezetre méltó tetteinek összehöngészéséből :

Nálunk, tudja Isten,
A jóbul is mindig csak rossz fakadt.
Mi sok bűnünk okozza ezt bizony,
Viszály, versengés, pártos gyűlölet.
Mit megnyerünk ma, holnap elveszítjük.
Örömeink közé nagyon hamar
Üröm vegyül.

Kétségtelen, hogy a költő aggódó lelke előtt eszméltető képekül is jelentek meg ezek a borús történetek, melyekben kitűnően van éreztetve a középkor lelke, mely fölött egészen a vallás az úr, s e mellett szertelen és elvadult, különösen a bosszúállásban. A költemények

egyébként formában is, hangban is annyira változatosak, a borongó hazafias érzésnek oly meleg heve árasztja el őket, annyira átizzik rajtuk a költőnek a jelenért aggódó érzése, hogy művészi hatásuk mellett mélységes megindulást is vernek föl szívéinkben.

Multunknak más korszakait is föl-fölkeresi képzelete tárgyakért, különösen a XVI. és XVII. századnak vérzivataros magyar világát, s ennek számos szomorú és vidám eseményét foglalja változatos formájú költeményekbe okulásul vagy búfelejtetőül. A sok jellemzetesen magyar vonás közt, melyek hőseikből kiütkeznek, legsűrűbben a magyar hetykeség vagy nembánomság jut szóhoz, az a végzetes magyar tulajdonság, amelyet a költő kárhoztat is, meg büszke is rá.

Egypár balladája érdekes, eredeti formájával s újszerű felfogásával vonja magára figyelmünket. *Báthory Erzsébet*jében igyekezett költőileg közelebb jutni a szörnyű emlékű asszony lélektani problémájának rejtelméhez, s a történettel és mondával ellentétben nem mint vérengző szörnyeteget mutatja be, hanem mint ártatlan és szép virágot, kinek lelkébe a méreg első csöppjeit dajkája lopja. *Béldi Pálné*ban a nagyravágyó asszony hiú lelkét, haláltusáját tárja fel egy erősen drámai jelenetben, mely voltaképpen az asszonynak felizgatott lelke előtt megjelenő férjével folytatott izgalmas párbeszéde. Mindegyik a költő tragikai felfogásának bizonyos puritán keménységét mutatja, még inkább a *Furulyaszó*, mely Petki Farkas szép leányáról szól, ki lakodalma éjjelén egy juhászlegénnyel szökött meg. Vargha Gyula a maga puritánul szigorú erkölcsi felfogását vitte be az Apor Péternél olvasott történetbe s tragikus megoldást költött hozzá.

Lírájához hasonlóan elbeszélő költészete is változatos tárgyban, hangban és színben. Szívesen menekül az élet zordon képeitől tréfás történetekhez, amelyekből jóízűen s élénk fordulatossággal elmondott verseket formál. Népies alakok merülnek föl gyermekkori emlékeiből: Matyis koldús, Rajkó Pöre, Cigány Misa s életképszerű ábrázolásaikban történetüket beragyogja az ágrólszakadt, szegény emberek pusztulásán méla tréfával mókázó humor. Póruljárt alakok vidám történetei jutnak eszébe gyermekkori meséiből: a mennyországból kicseppent káromkodós huszár és ravasz zsidó, a háromszorosan megkoppasztott uzsorás s a király, kinek lányát elszökteti az agyafúrt lóköttő. Éppily fordultatosak s mulatságosak vidám történeti képei s anekdotái is. Van egy hosszabb, kitűnően verselt töredéke egy *Szemiramisz*ről szóló byroni költői elbeszélésből, mely töredék voltában is hatásosan példázza azt, hogy a nő az élet legnagyobb kérdése, birodalmak sorsa is körülötte fordul meg.

A tartalmi gazdagsághoz méltó köntösül járul a kötetnek formákban való nagy gazdagsága, a szeplőtelen tisztaságú, gazdag és választékos magyar nyelv s a mesteri verselés. Maga a költő írta dolgozása módjáról, hogy tárgyát sohasem kényszeríti előre megállapított versformába. Míg meg nem esendül fülében a költemény sajátos hangja, ritmusa, mondhatni: muzsikája, egy sort se tud leírni belőle, de ha egyszer aztán megcsendül ez a muzsika, szinte magától önlik a vers. Kettős hasznát látja ennek költészete. Egyik az, hogy a külső s a belső, a test és a lélek ily módon szervesen összeforrvan, egyszerre születik, a másik pedig az, hogy a versformák nagy változatosága jóformán külön egyéni életet ad minden egyes költeménynek. Ez nemcsak lírai, hanem kisebb elbeszélő költeményeinél is így van. Valóban, tartalom és forma ritka teljes harmóniával simul verseiben egymashoz, s meglepő a formákban való gazdagsága, ötletessége, leleményessége, ha ugyan lehet ezekkel a szavakkal illetni az alaknak azt a spontán kiforrálódását, amit a költő csaknem a természetnek azzal az öserejével mond testvérenek, mely legeelszerűbben megadja a virágnak formáit és színeit.

Feltűnő, mennyire kedveli ebben a kötetben a költő a pár soros, epigrammaszerűen kihegyezett formát. Az effajta vers könnyen megterem olyankor is, mikor hosszabb költeményhez nincs hangulat, játszi módon felvillan kerti munka közt, egy-egy kis szemlélődés vagy pihenés alatt is. Ezekből a verseiből a szétszórtakon kívül három bokrétát is fűz egybe. (*Epigramm-félék, Törisek, Forgácsok*). Elmesésen pattanva fejeznek ki e rövid versek egy-egy ötletet, trófiát vagy sóhajtatást, kesernyés gúnyal vagy egy-egy csípős fullánkkal illetik a politikai és irodalmi élet visszasságait vagy a maga egyéni életének keserűségeit.

Amilyen nemes és mély odaadással él Vargha Gyula eszményeinek és kötelességeinek, éppoly tisztán látással s követelőzés nélkül tekint költői jövője elé. Alkotó kedvének gyönyörű kivirágzása idején a kötetnek címét adó költeményében a kályhának hamvadó tűzével költői lángjának hamvadását s a lángrózsáknak, a tűz fényes tündérpalatáinak összeomlásával költői világának hamuba roskadását példázza. Egy rövid versben aggódva kérde: van-e lángja, zamatja ó-borának, vagy csak öreg korának szól-e a dícséret. A földi gazdag elégedett lelekkel nézhet őszének termésére. Fáiról izes gyümölcsöket szedett, tőkéiről tüzes bort szüretelt. Vargha Gyula egyénisége és költészete egyike mai életünk kevés számú vigasztaló és fölemelő jelenségének. Kötete egészében is méltó költői nevéhez, tisztelgetet keletőn nyilatkoztatja meg kiváló egyéniségét, s lelekmelően

éreztetni, hogy költészete belső szükségéből fakadó nagy lélek-föltárás. Szerette és megáldotta Isten, mert öregségére unokáinak vidám zívaja mellé osztályrészeül juttatta a múzsa nemes és tiszta sugalmait is. Az ilyen termékeny, szép ősz csak tiszta és munkás élet koronája, Istennek jutalmazó áldása az el nem tékozolt tavaszért és nyárért.

Kékly Lajos.

Az orvostudomány története.

Dr. Mayer Ferenc Kolos: *Az orvostudomány története.* Budapest, 1927. Eggenberger féle könyvkereskedés kiadása. 123 ábra.

Az utolsó évtizedekben magyar orvostörténelmi munka nem láttott napvilágot, s míg maga az orvostudomány mérföldes csizmakkal halad előre, míg a magyar orvosok kiválóságai külföldön is ritkítják párjukat, látszólagos nemtörődömség mutatkozik a tudomány fejlődésének történetével szemben. Külföldön a szebbnél-szebb, nagyobbánál nagyobb, díszesen illusztrált történelmi munkák jelennek meg. Végre hosszú várakozás után megjelent a magyar orvostörténelem-kutatás terén, egy fiatal, lelkes tudós, aki eddig egynéhány kódex ismertetésével tette nevét ismeretessé és most egy tetszetős külsejű, értékes tartalmú, az egész orvostudomány fejlődésének hű képét adó munkát produkált.

A bevezetésben a szerző az orvostörténelem és kultúrtörténelem kapcsait keresi, megismertet bennünket az orvostörténelem tárgyával, céljával, hasznával és szükségességével, majd áttér a kezdetleges kultúrák, az ősember népies és papi orvoslásaira, bőven tárgyalja a magas fejlettségi fokon álló egyiptomi és indiai, valamint kínai ősi orvostudományt, nagy fejezetet szentel a perzsák, feníciaiak, zsidók orvosi tudományának és szent könyveikben foglalt orvosi ismereteiknek. Magától értetődő, hogy a görög és római, híres orvosi iskolák a mai orvostudománynak korifeusai kellő méltatásban részesülnek. A középkorban tulajdonképpen az arabok voltak, akik orvosi ismereteinket gyarapították. Ezek Mayer Kolosban megértő ismertetőre találnak. A magyarok által a régi időben orvosi tudás megszerzésére gyakran látogatott orvostani iskolák, Salernóban, Montpelier-n, valamint az akkori kornak nagy népbetegségei és orvostársadalmi viszonyai korhűen ecseteltetnek. Mind szélesebb és szélesebb medret ölt a renaissance-től az újkoron keresztül a legújabb korig az orvostudomány. Büszkeséggel látjuk, hogy a világ nagyjai között mi magyarok is Semmelweiszel az élen, de azután Kronpecherrel, Baloggal, Markusovszkyval, Korányi Friggyessel, Balassa Jánossal, Lumnitzer

Sándorral és még többekkel méltán sorakozunk a külföld nagy orvoskapacitásai mellé. A munkát, melyhez Magyary Kósa Gyula neves magyar orvostörténész előszót írt, 123 rendkívül ügyesen kiválasztott ábra díszíti. Szerző folyékony, élvezetes nyelve, a latin kifejezések és idézetek lehető kerülése a munka olvasását nem orvos számára is élvezetessé teszi. Ez az orvostörténelem hazai tudományos irodalmunk meggazdagodását jelenti. Hézagpótló, az orvostörténelem iránt érdeklődőknek mint jó áttekintő munka melegen ajánlható.

Lobmayer Géza.

Nyílt levél a szerkesztőhöz.

Tisztelt Szerkesztő Úr!

Nagyon köszönöm, hogy világ elé méltóztatott bocsátani a Budapesti Szemlében *A «modern» irodalomtudomány* c. cikkemet, melyet általam lényegesnek tartott változtatás és kihagyás nélkül nem volt hajlandó közölni a *Széphalom* szerkesztője, kinek az első számig munkatársa lehettem s kinek a maga szerkesztői irányához való ragaszkodását jogosnak tartom.

Legyen szabad most még néhány sorom számára helyet kérni. Legyen szabad magyarázattal szolgálni arra nézve, hogy milyen cél vezetett engem akkor, mikor a *Széphalom* első számában a folyóirat megindítóinak egyetértő tetszésével egyik köztünk élő közéleti kiválóságunknak arcképét közöltem.

Azon kezdem, hogy a *Széphalom* nem «tudományos», hanem tudományos és szépirodalmi folyóirat akar lenni, mely nem szűkebb tudományos köröknek, hanem a művelt közönség szélesebb rétegeinek akar szólni. Mai időben, midőn a tekintélyek megóvására újabb intézkedéseket is szükségesnek tart az állam, én a hazafi és kulturális érdemeken alapuló tekintélyek tiszteletét akartam terjeszteni azzal, hogy a *Széphalom* minden száma elején egy-egy olyan férfiú arcképét óhajtottam közölni, ki nagy munkát végzett országunk újjáépítésében. Példát akartam adni arra, hogy komolyabb szépirodalmi lapjainkban, folyóiratainkban is — úgy, mint régen — helye lehet nagyjaink művészkézrajzolta képmásának, rövid jellemzésének; ne csak keptelenségig képes lapjaink közöljék igazi tekintélyeink fényképeit görölök, versenylovak, kéjgyilkosok, boxolók, moziástarok társaságában. Gondoltam a régi Vasárnapi Ujság fametszeteinek nemes alakjaira.

Nagyon helyesnek tartom a *Magyarság* célját «A mi értékeink galériájával, de a napilapot eldobjak olvasás után, s anyaga különben sem alkalmas művészi reprodukcióra. Tudományos és szépirodalmi folyóirat értékes magyarjaink testi és lelki képmása közlésével — szerény véleményem szerint — művészi és nemzetnevelő célt szolgál. Csakis ez érv hangoztatásával vehettem rá egyetemépítő polgármesterünket arra, hogy beleegyezzen arcképe közlésébe.

Szegeden, 1927 marc. 20.

Tisztelettel

Mészöly Gedeon.

ANGLIA ÉS MAGYARORSZÁG ALKOTMÁNYOS FEJLŐDÉSÉRŐL.

A magyar és angol alkotmány fejlődése sok hasonló és sok eltérő, sőt ellentétes vonást mutat fel. Sajnos, régebben nagyobb volt a hasonlatosság, újabban nagyobb a különbség. Legközelebb állt egymáshoz a két alkotmány a középkorban egészen a XVI. századig.

Eleinte a kormányzati rendszer alapvonása mind a két országban a szabadság. A szigetlakó szászok és Árpád magyarjai egyaránt széleskörű önkormányzatot élveznek. A fontos elhatározásokat maga a nemzet gyakori összejövetelein hozza. A király, illetőleg a vezér első az egyenlők között. Hatalmát a nemzetnek köszönheti. Egész erejét egyéni kiválóságából, vezetőképességéből, népszerűségéből meríti és nem azon hatalmi eszközökből, amelyek utódjaik rendelkezésére állottak.

E kor természetszerű veszélye a szabadság túlzása, a fegyelmezetlenség, az engedetlenség, a törzsek és helyi érdekek szerint való szétesés. Főleg nagyobb országokban hiányzott a centralizáció előfeltétele, a könnyű és folytonos érintkezés a központ és a perifériák között. Járhatatlan erdők, veszélyes mocsarak, nagy folyók, a hidak és utak teljes hiánya legyőzhetetlen válaszfalat emelnek az ország különböző részei között. Elkerülhetetlen, hogy közügyeiket az egyes részek külön-külön intézzék. A nagyobb nemzetek egy központból való kormányzása lehetetlenség. A csekély törvény és jogtisztlet is nehezíti a kormány szerepét.

Angliában a teljes anarchiát, a szétesést egy véletlen akadályozza meg. 1066-ban a kedvező szél dicsőség, vagyon, birtok után vágýdó kalandorokat a normann partról Angliába hozza át, akik saját uralmukat állítják fel a szigeten és csak akkor védhetik meg az elért hatalmat, ha egységes

vezetés alatt összetartanak. E nélkül azzal kellene számolniok, hogy elvesztik ezt a kiváltságos állást, azt a vagyont, amelyet a hódításnak köszönhettek.

Amit Angliában a normann vándorörsztön és egy maroknyi hódító érdeke létesített, azt, meglepéssel állapíthatjuk meg, nálunk a nemzet hazafias ösztöne okozta. Elszakadva otthonunktól, testvérnepektől, olyan ellenségek közepette, akik meg nem értenek, semmi rokonszenvet irántunk nem éreznek, és legszívesebben visszahajtanának Ázsiába, az az érzésünk, hogy csak az erő, csak az összetartás, csak az egységes vezetés menthet meg. Megértjük, hogy ha nem zárkózunk egymáshoz, ha az állam köteléke túlságosan laza marad, ha a közviszonyokban rejlő káros tendenciákat le nem győzzük, akkor az idegen fog rajtunk erőt venni, fog minket széjjeltépni, fog magába olvasztani. Amikor szükségszerűen alkalmazkodnunk kellett a nyugat szellemi áramlatához, csak úgy maradhattunk önálló tényezők, ha erős végrehajtó hatalom, erős királyság köré csoportosultunk. Történelmünk első lapjaira írta a magyar önfenntartási ösztön azon két főelvet, amely fennmaradásunk erőssége maradt mindvégig: a kereszténységet és a királyságot.

De a királyság nemcsak összetartásunkat és vele függetlenségünket mentette meg, hanem a szabadságot is az anarchiától és oligarchiától, éppúgy Angliában, mint nálunk. Ha a kor természetes tendenciájának megfelelően nincsen erős királyság, arra az útra térünk, amelyen Franciaország Nagy Károly alkotásának széttöréséhez, az anarchiához, majd az állapotok reakciójaként a Lajosok abszolutizmusához jutott. Franciaországban a királyság romjaiból élősködő sok oligarcha, sok feudális úr és helyi zsarnok annyira kiélte a társadalom független erejét és annyira megnehezítette a társadalom összeműködését, hogy amikor a drága ágyúk használata, a rendes hadsereg szervezése, a nagyobb gazdasági egységnek szüksége, a tökéletesebb, az állandóbb belső béke érdeke a királyságnak kedvezni kezdett, ő magával szemben egymás ellen kijátszható osztályokat, a nemzeti gondolattól elszakadt pár oligarchát és sok engedelmességhez szokott egyént talált.

Angliában és nálunk a király hatalma ezzel éppen az ellenkező hatást gyakorolta. Ő tartotta fenn a szabadság két fő feltételét és sine qua non-ját, a szabadság szeretetét és a szabadsággal való élés képességét. Amikor megakadályozta, hogy a gazdag feudális urak a köznemességet, a környék lakóit kiszorítsák az állami életből és engedelmességre szoktassák, széles körökben az önérzetet, a háterincet erősített meg. Amikor a vezető társadalmat állami munkához szoktatta, a gyakorlatias szellem és a politikai érzék kifejlődését mozdította elő.

A királynak legfőljebb annyi ereje volt, hogy megakadályozza az ország szétesését, az örökös háborúskodást, fegyelmezze a nemzetet és a törvénytisztelet azon mértékére nevelje, amely e korban elérhető volt: annyi soha, hogy a társadalom független erejét végleg megtörje és a perifériákra is átültesse az udvaronc szellemet, szolgálalkúséget. Az erős király a leghatalmasabb urakat arra kényszeríti, hogy az alsóbb osztályok rokonszenvét és támogatását keressék. Ők nem folytathatnak egyéni politikát, hanem kénytelenek országos célok szerint csoportosulni. Országos pártok keletkeztek, melyek különböző osztályokat karoltak fel és az osztályellentétek végleges kiélesedését ellensúlyozták. A leghatalmasabb egyének sem sáncolhatták el magukat személyes előjogaik mögé, hanem az országos szabadságok kivívását és megvédését is szükségesnek tartották. A hivatal, a hatalom nem vált egyéni, családi tulajdonná, hűbéri joggá, nem volt egyszerű örökölhető tulajdon, hanem közjog és kötelesség maradt, amellyel nem élhetett senki kénye-kedve szerint mint saját tulajdonával, melyet felülről, vagy alulról jövő ellenőrzés mellett a törvény szellemében kellett gyakorolnia. A király túlkapásai, szeszélyei, vagy gyengeségeiből eredő veszélyek ellen a társadalom összefogott, a különböző osztályok összeműködtek, védekeztek és a királlyal kötött szerződésben vagy törvényekben időről-időre a régi szabadságokat megújították és friss garanciákkal vették körül.

Így keletkeztek a XVIII. században a híres szabadságvédő charták Angliában és nálunk is. Magától értetődik, hogy ezzel a hatalmi tényezők nem jutnak végleges egyensúlyhoz.

Néha a rendek akarják az egész kormányzati hatalmat a maguk számára biztosítani, ami rendesen anarchiához vezet. Máskor a király jut túlsúlyba, a rendek joga elhomályosul.

Az akció és reakció e folytonos hullámozása közben azonban a XVI. századig néhány olyan főelv jegecesedik ki, amely a két ország alkotmányos típusát megadja, a szabad alkotmány alapjaivá válik és a két ország javára szolgál. A király az állam központja, ő képviseli az államot, ő minden jog forrása. A hivatalnokok túlnyomó részét ő nevezi ki, az igazságszolgáltatás az ő nevében, nagyrészt az ő közegei által történik, a nemzetgyűlést ő hívja össze és küldi szét, de a királyság mellett megizmosodik a nemzetgyűlés is. Belőle válik az alkotmány másik főtényezője. Általános elismerést vív ki, hogy a legfőbb érvényű jogszabály a király és a nemzetgyűlés együttes akaratnyilvánulása, nem pedig a királyé, vagy a nemzetgyűlésé egyedül. A törvény csak azon határozat, melyet a király és nemzetgyűlés együtt hoznak. Az egész alkotmány alapelve, hogy az együtt hozott jogszabályokat csak együtt módosíthatják, vagy szüntethetik meg. Annak a király éppen olyan engedelmességgel tartozik, mint a nemzet minden tagja és maga a nemzetgyűlés. A király vagy az országgyűlés azon parancsa, amely a közösen hozott határozatokat megszünteti vagy módosítja, érvénytelen. A nemzet öntudatában erős gyökeret ver azon jogszabály is, hogy az adót csak a nemzetgyűlés hozzájárulása alapján szabad beszedni.

A király a hadvezér, de a katonaság nem az övé, hanem az egész nemzet áll fegyverben. A főnemesség bandériumain kívül maga a köznemesség is, úgy hogy a kard hatalma megszlik és nem szolgálja — mint a későbbi századokban — mindig csak a király ügyét.

A közigazgatás királyi, de azért független tőle is. Csak a gazdag és hatalmas, független társadalmi elemek közreműködése ad a hivatalnak tekintélyt és erőt lefelé, de ez felfelé is függetlenné teszi. Angliában és nálunk is a büntetés melletti ingyenes hivataloskodás kötelezettségét hozzák be ami a társadalmat állami szempontból megneveli, a törvények tiszteletére és végrehajtására szoktatja, a társadalomnak sok

munkát és alkalmatlanságot ad, de ugyanakkor nagy mértékben fokozza hatalmát, melyet csak a munka és a köznek tett szolgálat biztosít.

E kornak sem nálunk, sem Angliában nem sikerült a felsőbb vezetés kérdését kielégítően megoldani. A papíron cz a király kezében van, de a rendek és főleg a főurak nagyon is hatalmasok, az állami életben nagyon is sok munkát végeznek, túlságosan nagyravágyók ahhoz, hogy a felsőbb vezetésből ki legyenek zárva. Ha a király kiváló egyén, akkor a törvény érvényesülhet és a király vezet, de ha a király tehetéstelen vagy kiskorú, akkor előtérbe lép az oligarchia, a demagógia mellett a legrosszabb kormányforma. A nemzeti-gyűlés nagyon is ritkán ül össze, nagyon is sok benne a tekintély nélküli és tudás nélküli elem ahhoz, hogy a nagy politika mindennapi vezetését következetesen és állandóan kézben tarthassa.

Ezek azok az alapelvek, melyek a XVI. századig az angol és a magyar alkotmány fejlődéséből kidomborodtak. Ha a két országban elért eredményeket összehasonlítjuk, a következő benyomást nyerjük: A mi előnyünk, hogy államrendszerünk nem nyugszik a feudalizmuson, mint a normann kormányzat. Nálunk létrejön a későbbi kor ideáljainak is megfelelő páratlan közjogi koncepció, a szent korona elmélete, amely eszményi egységben, belső szerves harmóniában kapcsolja össze a királyt és a nemzetet és a kormányzat nemzeti, közjogi jellegét biztosítja. A király és a nemzet nem állanak egymással szemben, mint két versenytárs, ők ugyanegy magasabb fogalom egymást kiegészítő részei, a szuverénitás teljességét hirdő szent korona tagjai.

További előnyünk, hogy az általános hadkötelezettség komoly marad és a kard hatalma nem oszlik meg a király és a főurak között, mint Angliában, hanem a politikai nemzet egészének is rendelkezésére áll, amennyiben a köznemesség az örökös védelmi harcok miatt a meggyében katonai szervezetet nyer. Ez a szerencsés egyensúly gyéríti meg azokat a polgárháborúszerű harcokat, amelyeket az angol nagyok, a királycsináló Warwickok és Percyk egymással vívnak és ame-

lyeket a magyar közönség Shakespeare csodás királydrá máiból ismer legjobban.

Előnyünk továbbá az angol fejlődéssel szemben, hogy a megye, a mi közigazgatásunk főszerve, nálunk megtartja eredeti jellegét, a nemesség helyi gyülekezete marad és betölti azt a hatáskört, amelyre az érdekeltek tágkörű bevonásával létesült tanács alkalmasabb, mint az egyes egyén.

Míg Angliában a helyi autonóm szervek elszáradnak, s feledésbe merülnek, és az a visszás helyzet alakul ki, hogy a felülről kinevezett közegek, békebírók vetik ki a helyi adókat, nálunk a megye nemessége szabja meg helyi adóját. Előnyünk még, hogy nagyobb a politikai nemzet szervi egysége, mint bárhol másutt e korban. Míg Európa legtöbb államában a híberrendszer egymástól teljesen különböző jogokkal és életviszonyokkal bíró osztályokra szakította a társadalmat, míg Angliában ez a megosztás csak annyiban enyhült, hogy a külön jog, a biztosított vagyon és cím csak a család egy tagjára száll és a főrangú családok többi tagjai az alsóbb nemesség soraiba vegyülnek, addig nálunk az egész nemesség egy és osztatlan maradt.

A főnemes gazdagabb és hatalmasabb köznemes: nem alkot külön köz- és magánjoggal felruházott osztályt. A főnemesség és nemesség között örökös vérkeringés van. A vitézség vagy szerencse vagyonhoz és ezzel főnemesi álláshoz segíthet bármely köznemest, másrészt a főnemesi családok sokszor köznemesek lesznek, amennyiben elvesztik vagyonukat és ezzel összes megkülönböztetésüket. Ha számbavesszük azt is, hogy a királyok sűrűn nemesítenek, mondhatjuk, hogy a magyar vezető társadalom Európa legdemokratikusabb társadalma volt.

De ezen előnyöket komoly hátrányok ellensúlyozzák. Ilyen, hogy a vezető körök monopóliuma nálunk nagyobb, mint Angliában, amennyiben ott a városi elemeket a rendek a király ellen folytatott harcban korán maguk mellé emelték, és a városok mint gazdagodó, teljesen nemzeti tényezők nagyobb súlyt szereztek, mint nálunk, ahol a polgárság nagyrészt idegen, izolált és a hatalom csaknem a maga egészében a nemességé. A nemesség ezen privilégiuma később nagy

hátrány, mert az abszolutizmus könnyebben megszerezheti a mellőzött polgár támogatását, mintha közös politikai tevékenység és jogok, erős abroncsa kötné a részben idegen polgárt a magyar nemeshez.

Anglia előnye, hogy a nemesség nem bírja magát az adófizetéstől emancipálni, és a mi nagy kárunk, hogy a magyar nemes adómentes lesz. Ezen kárt ugyan ezen időben ellensúlyozza, hogy a király az adómentességen gyakran rést üt és hogy a nemes katonai szolgálatot tesz és vagyona arányában katonát tart; de az elv azért mégis csúnya, káros, a hatalmi önzés olyan túlkapása, mely magát rendesen megbosszulja. Már e korban abban nyilvánult meg az angol általános adókötelezettség előnye, — hogy a nemzetgyűlés befolyását növelte és pénzzel lehetett a jogokat megvásárolni, míg nálunk a szabadság több vérbe került. De a legtöbbit akkor ártott a nemesség adómentessége, amikor miatta azzal lehetett a magyar alkotmányt ostromolni, hogy a jogok és kötelességek nincsenek kellő egyensúlyban és hogy a nemesség egoizmusa miatt a magyar állam érdekében sincs a törvények megtartása.

Igazi Achilles-sarka e kor alkotmányának az, hogy a Dózsa-féle pórlázadás után a földműves népet teljesen jogtalanná tették, röghöz kötötték, amivel a vezérlő társadalom magában az országban ellenséget teremtett a maga számára.

Ha e hiányokat kiküszöböltük volna, a magyar alkotmány lett volna a legtökéletesebb alkotása e kornak. Így is a legjobbak egyike és Angliával együtt a legszabadabb.

A XVI. századtól kezdve Anglia és Magyarország fejlődésének útjai elválnak egymástól. A legfőbb kérdést, amelyet, mint láttuk, a középkorban nem sikerült megoldani, azt a kérdést, hogy kié legyen a legfelsőbb kormányzati hatalom, Anglia és Magyarország ellentétes módon döntik el. Angliában a nemzet, nálunk a király kerekedik felül.

Angliában e korszak elején a királyság van emelkedőben. A lordok egymással folytatott pusztító harca monarchikus reakciót szült és a Tudoroknak nagy hatalmat adott, akik okosan, óvatosan, túlzás nélkül használják ki a kedvező hely-

zetet, nem akarják a rendeket szerzett jogaiktól véglegesen megfosztani, nem törekszenek formai abszolutizmusra, hanem megelégednek azzal, hogy a rendek engedelmesek legyenek. E mellett tisztelik a közvéleményt. Engedékenyek vele szemben. Ellenszenvét nem hívják ki. Sajnos azonban, a Tudorok utódjai, a Stuartok nem ilyenek, ők azon elismert, biztosított fölényes szerepet akarják maguknak megszerezni, amelyet ezen időben már a királyok a kontinensen csaknem mindenütt gyakorolnak. A rendes hadsereg, a hivatásos bürokrácia, a nemzet akaratától függetlenített királyi jövedelem, a nép vágyódása a belső béke és egység után, mindenütt lehetővé teszik, hogy a királyság a társadalom független erejét megtörje és a modern államot megszervezze. Ezt akarták a Stuartok Angliában is meghonosítani azon közviszonyok nélkül, melyek a Valoisok és a Bourbonoknak kedveztek. Szigeti helyzeténél fogva Angliának nincs szüksége rendes hadseregre és arra sem, hogy a nemzettől függetlenítse az adókivetés jogait. A király nem a nemzeti egység követelményeivel ellentétbe került egyes urakkal áll szemben, mint Franciaországban, hanem a nemzeti egység ősi szervével, a parlamenttel. Nem a nemzeti egység gondolata harcol a részek egoizmusa ellen, nem a belső béke a viszály ellen, hanem a nemzeti alkotmány két főtényezője küzd az elsőségért. A király nem talál magával szemben politikától leszorított engedelmes adófizetőt, az urak túlkapásai ellen természetes szövetségest, hanem a közigazgatásban, a kormányzatban régóta résztvevő, szabadságot szerető társadalmat. A királynak és a parlamentnek is nagy multja, nagy presztízse van. Mindkettő az egységes nemzeti életben gyökerezik. Mind a kettő törvényekre hivatkozik, a legalitás nagy hatalmát sorakoztatja fel maga mellett, azonban hareközben, mint rendesen történik, mind a kettő elhagyja a törvény útjait. A király a nemzetgyűlés már sok százados jogait sem respektálja, nélküle akar pénzhez jutni. A törvényt, melynek neki is engedelmeskednie kellene, folyton megszegi. A parlament hasonlóan jár el és függetleníteni akarja magát a királytól, a királyi kormányzatot teljesen a maga befolyása alá akarja hajtani. E jogi köntösbe burkolt harcnak, mint rendesen,

a kard vet véget. Cromwell zsenije és vaskeze a parlamentnek szerzi meg a győzelmet, de a győzelemben nincs köszönet. Amikor a parlament elrugta magától az alkotmányos élet azon főalapját, hogy amit a királlyal együtt állapított meg, azt csak vele együtt módosíthatja, a jog uralmát az erőszak uralmával cserélte fel. A parlament nyakára nőnek saját eszközei, a győző katona játékszerévé válik. A szoldateska olyan zsarnokságot gyakorol, aminőt Anglia sohasem látott. A szabadság jelszavával meginduló harc, mint annyiszor máskor, a legnyersebb diktatúrához vezet.

A szabadság és törvénytisztelet azonban oly mély gyökeret vert az angol lélekben, hogy semmi sem bírja azt kiirtani. Lelke a megszokott intézmények után, a megszokott szabadság után vágyódik. Annak a pártnak nagy része, amely kezdetben a parlament mellett küzdött, megegyezik a király pártjával és vele együtt törekszik az alkotmányos állapotokat helyreállítani. Jellemző, hogy ezen akció első lépése, első jelszava a pártzsarnokság által teljesen megszüntetett szabad választás biztosítása volt; második lépése, hogy a külső nyomástól felszabadított parlament visszahívta a királyt és kimondta az alkotmányos monarchia azon alapelvét, hogy a főhatalom a törvényes királyt és a parlamentet együtt illeti meg.

A királyt örömmámorban fogadják. Volt forradalmárok is melléje állanak.

A király visszatérése azonban nyitva hagyja a viszály eredeti okát. Nem dőlt el, hogy kié legyen a legfelsőbb politikai vezetés, a királyé vagy a parlamenté. Mivel a Stuartok keveset tanultak, főleg II. Jakab az abszolutizmus után tört és összevész minden párttal, minden Angliában élő eleven hatalommal, ez a küzdelem a király teljes bukásával végződik. II. Jakab rövidlátása, erőszakoskodása, törvénytelen cselekedetei a nemzetet valóban akarata ellen a forradalomba szorították. Ez meg is látható a forradalom végrehajtásában, amely a lehetőségig konzervatív marad. A győző rendek pár nagyeszű lord vezetése alatt ugyan az ország jól felfogott érdekében szabadulni akarnak a zsarnok és rossz királytól, de a törvényesség és jogfolytonosság nagy előnyeinek tuda

tában lehetőleg kímélik a multat, megtartják a régi, ősi formákat, és ha ez másként nem megy, szofizmák által adnak a forradalmi átalakulásnak törvényes színt. De ennek ellenére csak sok árulás, aljas hűtlenség, korrupció, néhány polgárháború után jut az új rendszer ahhoz a nagy erőhöz, hogy mindenki törvényesnek tartsa és mindenki elfogadjja.

Nagy tanulság. A nagy óvatossággal végrehajtott, szükségszerű forradalom e kálváriája bizonyítja, hogy milyen bünt követ el az a nemzet, amely elkerülhető forradalmat csinál. Különösen ma, amikor minden társadalom, minden kultúra a pusztító vulkán fölött lebegő vékony humusréteg. Minden rázkódtatás láng- és füsttengerbe süllyesztheti.

Az 1688-iki forradalom ugyan az állam élére helyezi a parlamentet, de még sok küzdelemre, hosszabb fejlődésre volt ahhoz szükség, hogy a modern parlamentarizmus kifejlődjék. A parlament térfoglalásának kedvezett, hogy a királyok jóideig idegenek, nem népszerűek és nem is igen törődve az angol belügyekkel, nagyobb ellenállás nélkül tűrik el a parlament szupremáciáját.

III. György alatt azonban, akit már angolnak tekintenek és aki igazi király akarna lenni, a túsának a király és parlament között meg kellett újulnia. Az ő célja szerényebb, mint a Stuartoké volt. Ő már megelégszik azzal, hogy a kormány tényleg az legyen, aminek a törvény szavai szerint lenni kellene, hogy azt nevezhesse ki miniszternek, akit akar, és ne legyen arra kényszeríthető, hogy bizalmát bíró minisztert elbocsásson. A rendek célja ellenben az alkotmányt abban a szellemben kiépíteni, amelyet ők a precedensekből és a dolgok természetéből kiolvasnak. Ők azt akarják, hogy csak az lehessen miniszter, akiben a parlament többsége bíz. A király eszközei is új fajták. Nem dolgozik többé nyílt erőszakkal, főleg azon van, hogy egyes vagyon, szociális állás vagy tehetség által feltűnő államférfit megnyerjen magának, egyes hatalmi csoportokat kielégítsen és olyan minisztereket nevezzen ki, akiknek nincsen más akaratuk, mint a királyé, és akik képesek maguknak korrupcióval többséget szerezni, vagy a választásoknál vagy magában a képviselőházban.

A hatalomért való ezen küzdelem sorsa a XVIII. század végén dőlt el, amikor III. Györgyre antipatikus koalíciót kényszerítettek, és ő csak a teljesen független akaratú nagyszabású Pittben talál segítséget. Azáltal, hogy e nagy szónoknak és tiszta jellemnek sikerült a király támogatása mellett állandó erős többséget teremtenie és nagy harcát Franciaország és a forradalom eszméje ellen a király és a vezetőosztályok helyeslése mellett megvívni, ő a többség uralmát a király által is elfogadtatta és olyan tényvé emelte, amelytől többé a király magát emancipálni nem tudja.

A parlamenti többség ezen érvényesülése és uralma azonban csak a nemzet azon kis részének fölényét jelentette, amely a választásokat befolyásolni és döntően irányítani képes volt. Fel kellett annak a nagy kérdésnek is vetődnie, hogy megállhat-e ennél a fejlődés? lehet-e a nemzet egy kis részének az egész nevében és erkölcsi joga alapján sokáig egyedül kormányozni? Ezzel kapcsolatban el kellett annak is dőlnie, hogy nem fog-e az alsóbb osztályokkal a demagógia győzedelmeskedni? Nem áll-e a parlamentarizmus azon dilemma előtt, hogy vagy osztályprivilegium marad és ezáltal elgyengül, vagy pedig tömeguralommá válik és ezáltal sikertelen lesz?

Mielőtt azonban e nagyérdekű kérdésre térnék át, vessünk rövid pillantást Magyarország fejlődésére ugyane korban. Miért szűnt meg — mint már kiemeltem — az a parallelizmus, amely Magyarország és Anglia alkotmányának fejlődése között fennállott? Miért dőlt el a versengés Angliában a király ellen, nálunk a király mellett, ámbár a középkorból reánk maradt szabadság csírái körülbelül egyenlők voltak azokkal, melyekből Angliában a csodálatos parlamentarizmus fejlődött ki? Egy mondatban kifejezve, azért: mert nálunk a belső életosztónőkön átgázolt a külpolitikai helyzet. A belpolitika természetszerű fejlődését háttérbe szorította a külpolitika nyomása. Érvényesült a magyar élet azon törvénye, hogy a magunkénál nagyobb erőktől környezve, sorsunk elsősorban attól függ, hogy miként helyezkedünk el e nagyobb erők között. Mohács letört. A már régóta közeledő török veszély egy végső rohamban erőt vett.

rajtunk. Veszélyes alternatíva előtt állunk. Ha nemzeti királyt választunk, a legjobb esetben úgy szabadulhatunk a kelet támadásától és a nyugatnak azon következetes állandó törekvésétől, hogy önmagát nálunk védhesse meg, ha a nemzeti király az ország pénzével rendelkezik, rendes hadsereget tart, erős adminisztrációval bírja a nemzet erejét a háborúra fordítani, ha egyszóval olyan abszolutizmus szerveződik meg, mint aminő e korban a kontinens legtöbb államaiban kifejlődött. Mikor nem ezt az utat választjuk, hanem a nyugatról fenyegető veszélyt a hozzásimulás politikájával akartuk leszerelni és a Nyugat erejét a Kelet ellen akartuk kihasználni, mikor a leghatalmasabb szomszédot ültettük a trónra, a belpolitikánk problémája is teljesen átalakult és a rendek ellen dőlt el. Nem az volt többé a kérdés, ami eddig nálunk és Angliában, hogy ki lesz erősebb, a nemzeti király, vagy a rendek, hanem az a király, aki nagy idegen birodalomnak is ura, vagy azok a magyar rendek, amelyeket a szerencsétlen világhelyzet országuk nagy részétől megfosztott és három részre szakított! Az így felvetett kérdés már el is dőlt. Arról többé szó sem lehetett, hogy a magyar rendek azt elérjék, amit az angol parlament könnyűszerrel biztosított magának. Angliában azért győzhetett a parlamentarizmus a király fölött, mert a király összes hatalmi eszközeit, a pénzt és a katonát kizárólag a parlamenttől kapta. Amint a parlament ezen eszközöket a királytól megtagadta, az utóbbi csak nyílt törvénszegéssel segíthetett magán, olyan közigazgatás pedig, amely ezt lehetővé tette volna, amely törvényellenes parancsnak is engedelmeskedett és a nemzettől független lett volna, nem volt. Hiszen a közigazgatást maga a parlamentben képviselt, a parlament mögött álló társadalom végezte ingyenesen, független bírói védelem alatt. Nálunk azért kellett a fejedelmeknek győzniök, mert idegen katonák, idegen pénz állt rendelkezésükre és mert az idegen katonáknak és az idegen pénznek sikerült Magyarországot felszabadítani. Amikor ősünk ennek dacára a középkorból reánk maradt intézményeket fenntartották, csodát műveltek, amelyet csak az tett lehetővé, hogy az alkotmány ügyével azonosult a nemzeti lét és nemzeti függetlenség eszméje. Előbb a ki-

irthatatlan erejű nemzeti érzés a szent korona élén álló királyt támasztotta alá az oligarchia és feudalizmus ellen, most a szent korona másik tényezőjét, a nemzetet védte az abszolutizmus ellen és a velejáró beolvadási veszély ellen.

De ez a harc a szabadságért nálunk szükségszerűen más jelleget vett fel, mint Angliában. Míg Angliában a verseny békés eszközökkel, a törvény keretei között folyt le, nálunk tüzzel és vassal — az ultima ratióval. Míg Angliában új gondolatok, új megoldások érlelődnek meg és érvényesülnek fokozatos haladásban, addig nálunk a harc pusztá védekezés. A létezőhöz kötjük magunkat minden gyengéivel és hibáival együtt. Az ország függetlensége, a szabad alkotmány és a nemesi előjog összeolvadnak és a nemzeti érzés a haladásban is ellenséget kezd látni, ámbár igazi erejét csak a nemzet igényeihez és különleges viszonyaihoz alkalmazott reform fokozhatta volna.

Az eredmény ezért tökéletlen ugyan, de azért mégis értékes. A XVIII. század végén az országgyűlés megtartotta régi jellegét, a törvényhozás egyik tényezője maradt.

Újoncot és adót ő ad, a nádort ő választja, a főhivatalnokok mind a karok és rendek tagjai, a közigazgatás felfelé független és a társadalom kezében marad. A kormánynak a perifériákon csaknem semmi befolyása nincs, teljes a decentralizáció. A nemzet lelke független marad idegen befolyástól, a társadalom nem lesz szolgalelkűvé, igen sok a szerény, de teljesen önálló egzisztencia.

A magyar állam szuverénitása a *Corpus Juris*ban intakt marad, igaz, hogy nagyrészt csak a papíron. Az igazi politikai vezetést, a kormány szerepét nem a király közegei, hanem a császár közegei töltik be. Az igazi miniszterek nem magyarok, hanem külföldiek. Mérvadó szempontja a kormánynak a nagy birodalom érdeke, nem pedig Magyarországé, a nagy egészé, nem annak egy részéé. A törvényekből kibetűzhető nemzeti szuverénitás külső vonatkozásaiban eltűnik, kifelé a birodalom szerepel, nem pedig Magyarország. A nemzet jövő sorsa egy mindinkább elavuló alkotmányhoz kapcsolódik. A szabadság nem nyer új védőket, szélesebb alapot és célszerűbb formát. Egyszóval messze elmaradunk

Angliától. Amikor ott a legnagyobb lépéseket teszik előre, mi petrifikálódunk. Vigasztaló csak az, hogy a jövő fejlődés kapui nyitva vannak, az újjáébredés lehető, mert a nemzeti élet legnagyobb biztosítéka a nemzet zömének lelki függetlensége érintetlen.

Most azonban ideje áttérni a legújabb korra és abban keresni Anglia és a magyar fejlődés törvényeit. Angliában azt a küzdelmet, melyet a parlament a koronával sikeresen folytatott, tulajdonképpen csak a felsőbb osztály, a lordok vezetése alatt álló gentry és gazdag polgárság vívta. A választókerületek nagy része a földbirtokosoktól függött, egyes nagy urak befolyása alatt állt, a többi pedig a szűk választójog következtében szintén könnyen megszerezhető presszióval vagy pénzzel. Sok nagy város, független gazdag polgárságával, ki van a választójogból zárva, úgy hogy a birtokos arisztokrata kormányoz, nagyrészt korrupció segítségével. A túlsúly nem a királyé, hanem a lordok házában ülő pártoké és családoké.

Már Cromwell akarja a választójogot kiterjeszteni és a kerületeket módosítani. Utána a Píttek is foglalkoznak e gondolattal. Chatam, e kor legzseniálisabb államférfia, hirdeti először azt az igazságot, hogy a politikára befolyást kell a választókon kívül a közvéleménynek is nyitni, és szűk választójog mellett a veszélyes tömegelégedetlenséget csak úgy lehet elkerülni, ha a parlament a jogból kizártak érdekeit még akkor is felkarolja, ha módjában van őket elnémitani.

A reformgondolatot azonban leveszi a napirendről, elhalasztja a francia forradalom és az a félelem, amelyet a jakobinusok rémtettei az angol vezetőkörökben felkeltettek, de csak ideig-óráig. A reform a XIX. század első negyedében újra lábrakap és döntő ütközetét 1830-ban vívja meg. A parlamentarizmussal kibékült király, a lordok és a konzervatív párt együtt a demagógia rémével ijesztik magukat és másokat. Rémes jóslatokat hallatnak. Nem fog lehetni Angliát fenntartani, a józan ész elveszti súlyát, a tömegek szeszélye és szenvedélye fog parancsolni. De hiába minden ellenállás, ijedtség és ijesztés. Az alsóház domináló ereje már olyan nagy, hogy a király a többség nyomása alatt meghátrál, kénytelen

a főrendiházat azzal megfenyegetni, hogy annyi lordot fog kinevezni, amennyi szükséges a többség biztosítására. Ezzel a csata eldőlt. A haladás gondolata győzött és pedig nemcsak momentán, hanem véglegesen. A sok be nem vált jóslat, a reform jótékony hatása elfogadtatja azt a gondolatot, hogy a választójogot időről-időre ki kell terjeszteni, hogy fel kell mindazokat az elemeket venni, amelyeknek politikai öntudatuk van és jogot akarnak maguknak szerezni. Győzedelmeskedik az az elv, hogy a konzervativizmus is a fokozatos fejlődést követeli, és az életerős része a multnak csak akkor tartható fenn, ha beteg részét feláldozzuk. Az angol parlament története 1830-tól mostanig azon intézkedések sorozata, amelyek célja mindig szélesebb alapokra helyezni a közhatalmat és ugyanakkor azt biztosítani, hogy a választások tiszták legyenek, hogy a választás ne legyen látszat, kijátszás, hazugság, hanem a nemzeti akarat komoly érvényesülése. Háromszor tágitják a választójogot és hatalmas bástyákkal sáncolják körül a választások tisztaságát. Maga a konzervatív párt is hoz egy jogkiterjesztést. E mellett a közigazgatás teljes függetlenségét fenntartják. A közigazgatást modernizálják, de önkormányzati jellegét tökéletesebben kidomborítják.

Legjobban bevált a titkosság, melyet 1872-ben hoznak be és azóta a függő állásban levő választók pótolhatatlan védelmének tekintenek. A választás ma főleg a meggyőződéses mérkőzése, nem pedig a lélekvásárlás, a fenyegetés, preszsió, jellem- és becsületrontás amaz orgiája, amellyé aljasul a szabadság kellő védelme nélkül. S a reformok ellenére ma hatalmas konzervatív többsége van Angliának. A világháborút a parlamentarizmus több sikerrel tudta kiállani, mint a cezarizmushoz közelebb álló államok. A háború utáni nehéz feladatokkal a parlamentáris Anglia meg bírt birkózni. Az eddig ismert legnagyobb sztrájkot le bírta győzni, nem annak ellenére, hogy demokratikus alapokon állott, hanem azért, mert senki sem vonhatta kétségbe, hogy a parlament a nemzet nevében beszél és a nemzet akaratának kifejezője. A parlamentáris váltógazdaság folytán az ellenzékben megvan a felelősségérzet, a többségben az ellenzék jogainak tisztelete, amelyek az ő védelmére is fognak szolgálni. Éppen

ezért és az abszolút pártatlan elnök miatt: az ellenzék jogait a legszigorúbb házszabály sem veszélyezteti, amelyet csak azon tekintetben lehet alkalmazni, hogy a ház nagy munkáját elvégezhesse.

Milyen más Magyarország fejlődésének utolsó korszaka! Körülbelül, amikor Angliában a többség uralmát Pitt vezetése alatt a király végleg elfogadja, mi magyarok nagy veszélyt élünk át. II. József, e zseniális ember, az első uralkodó, akinek következetes akarata és elszánt terve a magyar állami különállással végezni és minket németnyelvű birodalmába beolvasztani, nagy veszélybe hozza a magyart. A széles látókörű, modern gondolkodású uralkodó összes gyengéinket kihasználja. A nemesi egoizmus ostromlásában, a pórosztály elnyomott helyzetének kihasználásában keres segítséget az ellenünk folytatott hadjáratban. József még sem ér cél. Halálos ágyán agresszív rendeleteit visszavonja. De támadása nem marad nyom nélkül. A nemzet lelke kezd megváltozni. Közel volt a végpusztuláshoz és a válságos percekben felismerte a nagy veszélyeket, amelyeket a szűkkeblű vezető osztály egoizmusa felidézett. A nemzeti öntudat, a nemzeti érzés nagy fellendülésnek indul. Megkezdődik az a nagy renaissance, melyre büszkék lehetünk, a 40-es évek dicső munkája, amelyet bármely nemzet irigyelhet tőlünk. A nemzet nagyjai megérzik, hogy alapos reformra van szükség, hogy a rideg konzervativizmus, amelyet eddig folytattak, bukáshoz vezetne.

Az újjáalkotás természetes ideáljává az angol alkotmány válik, amely ugyanazon csírákból fejlődött ki, mint a mienk és amely a legjobban bírta a szabadságot a renddel, a hatalom érdekeit a törvényességgel megegyeztetni. Az 1848-iki átalakulás tudatosan az angol parlamentarizmust akarja nálunk behozni. Nyílt kifejezésre jut az a nemzeti akarat, hogy parlamentáris kormányunk legyen. E mellett le akarják rombolni a privilégiumokat, az alkotmányt széles alapra akarják helyezni, a jogot ki akarják terjeszteni a nem nemesekre is. Tekintsünk tisztelettel és hálával e nagy generáció nemes példájára, amely Magyarországot megmentette. A felsőbb osztályok tekintélyét és vezető szerepét is csak áldozatkész-

sége tartotta fel. E nagy generáció tette lehetővé, hogy a magyar társadalom ellenállása az 1849-re következő szomorú elnyomatás idejében egységes és erőteljes maradjon. De amikor 1867-ben az alkotmány újra helyreállt, a jó megindulás után nemsokára újra felülkerekedik a merev konzervativizmus, amelynek bizonyos nimbuszt szerzett azon hosszú védelmi harc, melyet a beolvasztás és a felülről jövő veszélyek ellen a múlt századokban folytatott. Az angol parlamentarizmus külsőségeit, formáit utánazzuk, de lényegét nem.

Mikor a parlamentáris rendszer megindult, az egészséges parlamentáris életnek feltételei megvoltak: nagy decentralizáció, szabadságszeretet és felfelé független társadalom. Ezeket a pótolhatatlan értékeket kellett volna a kormányzás követelményeivel megegyeztetni, holott az előbbieket az utóbbiaknak feláldozták. A parlamentáris kormányrendszer maga alatt vágta el a fát, amikor a hatalmi centralizációt egyoldalúlag fokozta. Az új rendszernek jó alkotásai is mind a kormány hatalmát nevelték, óriási politikai és gazdasági központosítást hoztak be. A közgazdaság megizmosodott, de teljesen állami jelleget vett fel. Nagyon megapadt a független egzisztenciák száma. Az a középosztály, amely 49-től 67-ig férfias ellenállással a kiegyezést lehetővé tette, nagyrészt elvesztette addigi gazdasági önállóságát, több jövedelmet szerzett, de igényei még jobban megnöttek, úgy hogy napról-napra jobban a kormány befolyása alá került.

A közigazgatás is teljesen centralizálódott. Míg a kor elején a magyar volt Európa legdecentralizáltabb, legnagyobb önkormányzattal rendelkező közigazgatása, addig ma nyugodtan mondhatjuk, hogy a legcentralizáltabb. Ma minden ügyünket Budapesten a miniszterek hivatalaiban intézik el. A bíróság függetlensége tisztelt jelszó maradt, de intézményileg nem bástyázták azt kellőleg körül. Az elnök pártatlansága nem vált a parlamentáris becsület alapelvévé és a szigorú házszabály nyaktiló az ügyis gyenge ellenzék fölött, az ellenfél hatalmi eszköze.

A választójog tekintetében sokáig mereven megálltunk. Csak legújabban történt komoly jogkiterjesztés. A választási tisztaságok kérdésében pedig döntő lépés eddig egyáltalában

nem történt. Mindez a mindenkori kormánynak szerezte meg a politikai túlsúlyt. Ez magyarázza meg, hogy míg Angliában 1867 óta 12-szer változott meg az uralkodópárt, nem számítva a világháború alatt létesült koalíciós kabinetet, addig nálunk a világháborúig csak egyszer jutott az ellenzék kormányhoz. Ez magyarázza meg, hogy Angliában minden kormány, kivétel nélkül, alulról, a parlamentben szavazás által, vagy pedig a választásoknál bukott meg, nálunk csaknem mindegyik felülről ejtetett el, és hogy szavazással a házban csak egyszer, a választásoknál szintén csak egyszer bukott meg a kormány. Átvettük Angliából, és az egész politikai életben megvalósítottuk a többség uralmának gondolatát, de nem vettük át azt, aminek hivatása azt biztosítani, hogy a parlamenti többség a nemzet többsége legyen és a nemzet többsége szerint változzék meg. Beteg állapot, amelynek hatása összes közállapotainkon, jellemünkön egyaránt érehető.

De ezzel befejeztem feladatomat, az angol és magyar alkotmányfejlődés hasonlatosságai és különbségeinek rövid képét adtam, és most abban foglalom össze a mondottakat, hogy a megindulás nálunk és Angliában nagyon hasonló és a fejlődés sokáig párhuzamos maradt, a XVI. században azonban a külső katasztrófa eltérő útra vezette a két országot, míg végül 1848-ban mi tudatosan az angol példát követjük és elmaradt alkotmányunkat az angol minta szerint dolgozzuk át. Később ettől a példától eltértünk, és a Lajos-Fülöp-féle francia álparlamentarizmus felé fejlődöttünk. A jövő egyik nagy feladata az igazi parlamentarizmushoz visszatérni.

GRÓF ANDRÁSSY GYULA.

LORD LOFTUS ÉS SZÉCHENYI.¹

Széchenyi Döblingben írt munkáiban feltűnően sokat foglalkozik Angliával. Élete vége felé újra fellángolt szívében lelkesedése ifjúkorának politikai ideálja iránt.

Van azonban némi különbség az ifjúkori és a döblingi hangulat közt. Döblingben már nem csupán követendő példa gyanánt hivatkozik a politikai bölcsesség, a jogtisztelet és a becsületérzés hazájára, hanem az aggodalom és a remény váltakozó érzésével vizsgálja a Habsburgok monarchiájának viszonyát az angol politikához.

Aggodalma és reményei abból a meggyőződéséből sarjadtak ki, hogy a Habsburgok monarchiájának az európai államok közt Anglia a legerősebb támasza s hogy a monarchia jövője veszélyben forog, ha politikája ellentétbe jut az angol érdekek körével. E politikai gondolatnak mély bölcsességét ma már nagy szomorúságunkra fölösleges volna bizonyítani.

De Széchenyi megdöbbenve vette észre, hogy az osztrák

¹ Gróf Klebelsberg Kúnó miniszter úr ő Nagyméltósága fölvetette azt a kérdést, vajon nem volna e jó kiadni a nagyhatalmak bécsi követjeinek jelentéseit a legújabb magyar politikai történetről, — amennyiben lehetséges — egészen a világháborúig. Midőn a múlt év nyarán szíves támogatásával Londonba utaztam, felszólított arra, hogy nézzem át a londoni országos levéltárnak ide vonatkozó anyagát. Londonban a Küllügyi levéltár 1878 végéig van megnyitva a kutatók számára. 1848-on kezdve átnéztem több évi anyagot 1878-ig. Mivel emlékeztem Károlyi Árpád szavaira, aki azt mondja a *Döblingi Irodalmi Hagyaték* (I. k. 69.) mesteri Bevezetésében, hogy «a londoni levéltárban bizonyára sok érdekes adat lesz található Loftusnak Széchenyihez való viszonyáról», átnéztem egyebek közt Loftus jelentéseit is. Az ezekben talált anyagot igyekeztem feldolgozni e tanulmányban.

államférfiak szinte kihívóan viselkednek Angliával szemben. Bruck pénzügyminiszter 1857 nyarán Triesztben pohárköszöntőt mondott Lessepsre, a suezi csatornának, «a nagy-szerű vállalatnak» tervezőjére, noha tudnia kellett, hogy az angol kormány nem szereti ezt a vállalatot, mert attól tart, hogy III. Napoleon a csatorna által rövid úton Indiához akar férni. Széchenyi keserű gúnnyal ostromozza Bruck tapintatlan pohárköszöntőjét, hiszen lehetségesnek hitte, hogy az a kormány, mely elvakultságában a magyar nemzet gyön-gítése által aláassa a Habsburgok jövőjét, gyermekes köny-nyműségében esetleg még Angliával is ki akar kötni a keletindiai kereskedelem megszerzése végett.¹

Pedig milyen nagy a különbség Anglia és Bach Ausztriája közt, ha a két ország erkölcsi tekintélyét nézzük. «Osztrákia — írja Széchenyi a Nagy Szatirában — mirabile dictu már most, úgy, mint Britannia, egészen szigetté vált, csakhogy Albion a tengereknek diaphan tiszta habjaiból magasodik fel, mint az emberi szabadságnak gyönyörű asyluma, midőn Osztrákia antipathiától körülmosva, mint sár-solitaire tündöklik Európa közepén.»²

Ausztria elszigeteltsége, erejének belső romlása komolyan aggasztották Széchenyit. Hiszen Magyarország csak a Habsburgok birodalmának keretében maradhat meg épségben, már pedig a birodalmat Bach rendszere a végső veszéllyel fenyegeti. Anglia ugyan segíteni akar Ausztrián, mert szüksége van reá az oroszsal és a franciával szemben. De vajjon lesz-e szüksége a hatalmi és erkölcsi súlyát veszített Ausztriára? Nem fogja-e az értéktelenné vált Ausztriát oda-dobni zsákmányul Oroszországnak, hogy csillapítsa a cári birodalom étvágát Konstantinápolyra és az indiai útra.³

Ezek nem voltak tisztán fantasztikus tépelődések. Hamilton Seymour, a bécsi angol követ, mielőtt elhagyta Bécset

¹ L. *Blick* (Tolnai Vilmos kitűnő kiadásában): 211., 301., 484. l. és Károlyi Árpád: *Döblingi Irodalmi Hagyaték* II. 403. l. Mc. Carthy: *History of our own Times* (Tauchnitz) vol. III. 12. és 198. ll.

² Károlyi: II. 143.

³ Károlyi: II. 194/5., 336. ll. és Tolnai Vilmos: *Széchenyi döblingi irodalmi hagyatéka* 669. l.

1858 április elején, e szavakat hallotta gróf Buol külügy-minisztertől: «Szóval, lehetetlen el nem ismernünk, hogy Ausztria és Anglia viszonya kitűnően van megalapozva». E szavakra bizalmas és titkos jelentésében Seymour a következőket jegyzi meg: «Buol szavaiból az a szándék, vagy remény vehető ki, hogy szorosabb szövetséget óhajt kötni Angliával. Ezért őfelsége kormányának előre kell készülnie arra, hogy miként fogadja majd a szövetségi ajánlatot. Tagadhatatlan, úgy hiszem, hogy a két kormányt az érdekek nagy közössége köti össze, hogy közös célok és közös veszélyek által egybe vannak kapcsolva. De másrészt Magyarország és északi Olaszország állapotában a betegségnek oly jelei mutatkoznak, melyek véleményem szerint őfelsége kományát arra inthetnék, hogy hosszasan és komolyan fontolja meg elhatározását, mielőtt az Ausztriával való barátságot szorosabb természetű szövetséggé alakítaná át».¹

Széchenyinek bizonyára módjában volt megismernedni Seymournek az osztrák-angol szövetségről alkotott felfogásával s így nem csodálkozhatunk az irányon, ahová aggodalmi elkalandoztak.

De ez aggodalmakat enyhítette az a remény, hogy az angol, a «földgömbnek legszámolóbb népe» vissza fog riadni a végletes politikai módszerektől. Hanem «mivel — úgymond Széchenyi — Angliának érdekében áll a kárpáti bértől délre az erős állam, azon lesz, hogy Ferenc Józsefet kötelességei megismerésére tanítsa».² Szóval remélte, hogy az angol diplomácia nyomatékosan inti majd a fiatal osztrák császárt kormányrendszere megváltoztatására.

Ez a reménye bizonyára felújult, midőn Seymour utódja, Lord Loftus Ágoston, megjelent Bécsben 1858 április 8-án. Loftus rokona volt annak a Stafford marquisének, aki Széchenyi Istvánt «házunk régi jóbarátjának» nevezte.

Beaconsfield és Granville talán a kelleténél kevesebbre becsülték Loftus államférfiúi tehetségét, de ő maga meg volt elégedve önmagával s nem ok nélkül. Hiszen lelkiismeretesen

¹ Public Record Office. F. O. 7/542.

² Károlyi: II. 173., 174. II.

teljesítette kötelességét. Igyekezett tájékozódni és tájékoztatni; nyugodtan, előkelően, szeretetreméltóan viselkedett. Mindig hajlott az elnézésre, kivált előkelő, rangjához illő emberek iránt, ha azok a társadalmi formák ellen nem vétettek. Noha sokat tapasztalt, lelkéhez soha sem fértek keserű érzések. Ítéleteiben nincs elég önállóság, könnyen simult azoknak a felfogásához, akiket bírálnia kellett volna.

Tisztelte, szerette Széchenyit, többször is fölkéreste Döblingben, de múltja iránt alig érdeklődött s nem értette, hogy miért lakik Goergen intézetében.

Széchenyinek is tetszett Loftus, hiszen ismerte rokonságát és Angliának nagykövetét tisztelhetette személyében. Továbbá úgy látta, hogy Loftus kedveli a magyarságot, hogy jól érzi magát a magyar főurak társaságában. Igaz, hogy a lordot a magyar történet alig érdekelte, csak néhány csudás különösséget jegyzett meg a magyar honfoglalásról. Más-különben azt, amit a bécsi államférfiak mondtak neki a magyarokról, elhitte mindaddig, amíg angol vagy magyar bizalmasai fel nem világosították. Mikor a protestáns pátens megjelent, nem győzte eléggé dicsérni a pátens nagylelkű liberáliszmusát. Később azután látva a hatást, kissé csendesedett felbuzdulása.

Széchenyi észrevette e gyöngeségeket, de jól esett neki, hogy Bach és Bernhard Mayer megítélésében egyetért a lorddal. Loftus ugyanis az angol gentleman önérzetében és protestáns érzésében volt a legkönnyebben sérthető. A svájci Mayert a jezsuiták titkos ágensének és Bach jobbkezésnek nevezte. Ezért haragudott mind a kettőre és Széchenyi valóban nem védelmezte a jezsuitákat, amióta gyanakodott rájuk, hogy Bach mögött állanak.

Loftust Malmesbury, a Derby-kabinet külügyminisztere nevezte ki nagykövetnek. A toryk bizonyos mértékben rokonszenvet éreztek a Habsburgok konzervatívnak látszó kormánya iránt, s így Loftus nem kapott oly utasítást, mely feljogosította volna a magyar alkotmány érdekében való felszólalásra.¹

¹ Gróf Széchenyi Béla: *Hogyan született meg a Blick?* (Új Magyar Szemle 1903 febr.). Rónay Jácint: *Napló Töredékek* III. k. 72., 74. ll. Lord Augustus Loftus: *The Diplomatic Reminiscences*

Mindamellett volt Loftusnak egy kedvtelése, mely nem látszott izgatónak, de Széchenyinek lelkében nagy reményeket ébresztett. Loftus ugyanis az új Ausztria közgazdasági állapotai iránt igen élenken érdeklődött.

Emlékirataiban beszéli, hogy 1856-ban, mikor még a berlini követséghez volt beosztva, kiküldötték a Keleti tenger vidékére az angol konzulátusok megvizsgálása végett. Jelentéséhez egy emlékiratot csatolt a beutazott vidéknek kereskedelméről. Ezt az emlékiratát a külügyi kormány nagyon megdicsérte s ez volt az eredete annak az intézkedésnek, hogy az angol követségek titkárai köteleztettek az idegen országok pénzügyeiről és kereskedelméről évi jelentéseket beküldeni.¹

Így az ő kezdeményezése, a saját előadása szerint, új iránynak volt megalapítója az angol diplomácia történetében.

Midőn elfoglalta első nagyköveti állomását Bécsben, nem akart az általa kezdett irányhoz hűtlennek mutatkozni. Annál kevésbbé, mivel 1858-ban a politikai helyzet oly nyugodtnak látszott, hogy szinte felhívta a diplomáciát a közgazdasági érdekek tárgyalására.

Loftus már 1858 júliusában Malmesburynak emlékiratot küldött, melynek az volt a tartalma, hogy az angol kereskedelem érdekében igen ajánlatos volna Zimonyban és Galacban szabad raktárakat állítani fel és ugyane helyeken oly vásárokat rendezni évenként kétszer, mint aminőket Lipcsében és Frankfurtban tartanak. A szabad raktárak nagyon előmozdítanak a kereskedelmi forgalmat, mert ott a külföldi árúk vám nélkül, vagy csak csekély vám fizetése mellett lerakhatók s ha el nem kelnek, onnan kivihetők költség nélkül; rendes vámot fizetni csak akkor kell utánuk, ha elkelnek.² A zimonyi vagy galaci vásárokon pedig megjelenének a keleti kereskedők, akik most Lipcsébe szoktak ellátogatni. Ezekben a raktárakban és ezeken a vásárokon elkelnének az

vol. I., II. London 1892. és Loftus *Jelentései* 1858—1860. (Public Record Office. F. O. 7/542—600.) Granville és Beaconsfield Loftusról a *Letters of Queen Victoria* II. k.-ben.

¹ Reminiscences I. 312/3.

² A szabad raktárak jellemzését nem Loftus jelentéseiből vesszük át.

angol gyártott árúk, ellenben az angolok hozzáférhetnének a magyar borhoz, de különösen a magyar gabonához, melynek most nincs piaca! Hiszen 1858 elején igen nagy mennyiségű gabona hevert az országban eladatlanul, még alacsony árakon sem adhatott túl rajta a magyar földbirtokos, aki ezért elszegényedik.

Ellenben a kereskedelem fellendülésével a magyar pénzhez jutna és angol árúkat is vásárolhatna.

Magyarország Anglia magtára lehetne.

Loftust e közgazdasági tervek kidolgozásában a követség első tanácsosa, a fiatal Fane Julian, a későbbi XI. Earl Westmorelandy gyámolította. Kötelességünk Fane Julianról megemlékezni, mert annak idején a magyaroknak egyik legmelegebb szívű barátja volt. Ha nem hal meg korán, 43 éves korában, nagy európai hírnévre tehetett volna szert rendkívüli tehetsége miatt. Lelkes költő volt, költeményeit élénk fogékonyság jellemzi a legkülönbözőbb hangulatok iránt. Heinet nagyon megszerette, kitünően fordította angolra és fejtegette költői jelességét az angolok előtt. A zenéért is rajongott, amellet közgazdasági jelentései az orosz és osztrák viszonyokról alaposságuk s érdekességük miatt feltűnést keltek. Lehet, hogy Heine ismeretes költeményének is része volt abban, hogy Fane megszerette a magyarokat. Bizonyára kedvelte e heinei sorokat :

Úgy megszökül német ruhám
Nevét ha hallom a magyarnak,
Érzések tengerárja hány
Lelkembe trombiták rivallnak.¹

Midőn 1860 augusztusában Rechberg azt kérdezte tőle, hogy mit tenne ő a magyar kérdésben, ha a Rechberg helyén volna, Fane nem sokat habozott. Azt ajánlanám a császárnak — így felelt — hogy menjen le Pestre és hirdesse ki az 1848-iki magyar alkotmány helyreállítását. Midőn gróf Teleki László kiadatásáról értesült, be sem várva a londoni utasítást, értesére adta Rechbergnek, hogy az angol kormány nem venné jó néven Teleki börtönbevetését. De Fane pályáját most nem

¹ Gyulai Pál fordítása.

fejtegethetjük tovább, mert vissza kell térnünk a már említett közgazdasági tervekhez.

A bécsi angol követséget e tervekre főleg az a törekvés ösztönözte, hogy a Zollverein gyáripárát kiszorítsa a duna-vidéki és törökországi piacokról. A Zollverein gyáripari versenye már 1840 előtt nyugtalanította az angolokat, mint John Bowringnak ismeretes jelentéséből tudjuk. Palmerston 1848-ban kijelentette, hogy nem ellenzi a német egységet, de a Zollvereint nem szereti, mert az árt az angol kereskedelemnek.

A bécsi angol követség észrevette, hogy 1858 tavaszán von der Pfordten, bajor miniszterelnök Magyarországra utazott, az épített és építendő vasútak tanulmányozására. Észrevette azt is, hogy a szászok az Alduna vidékén konzulátusokat akarnak felállítani. Attól kellett tehát tartania, hogy a németországi gyárosok a magyarországi nagy vasútépítéseket fel fogják használni a délkeleti piacok minél könnyebb meghódítására. Ezért sürgette Loftus Buolt, Bruckot, majd később Rechberget is, hogy fogadják el és valósítsák meg minél hamarább az ő terveit. Az osztrák miniszterek igen udvariasan válaszoltak az angol előterjesztésekre, de úgy gondoljuk, hogy nem igen lelkesedtek értök. Bruck bizonyára azt hitté, hogy az 1838-iki angol-osztrák kereskedelmi szerződés megújításának előkészítése végett Ausztriára nézve célszerűbb intézkedések is lehetségesek, semmint a zimonyi és galaci nemzetközi vásárok. Mivel a horvát vasutak a tengerpart felé, az erdélyi vasút Galac felé még nem voltak kiépítve, a minisztereknek módjában volt elhalasztani az érdemleges választ Loftus előterjesztésére. Különben is feltűnő volt az angol indítványoknak specifikus magyar színezete. Annak a gondolatnak, hogy Magyarország magtárja lehetne Angliának, oly politikai mellékíze volt, mely nem igen jól esett az osztrák minisztereknek.

Valóban feltűnő az angol indítványokban, hogy alkaterészei a magyar közvéleményt 1858-ban erősen foglalkoztatták.

A pesti kereskedelmi kamara vetette fel ekkor azt a gondolatot, hogy Pesten szabad raktárt kellene felállítani. Bruck a gondolatot nem igen ellenezte, de a reichenbergi kamara hevesen tiltakozott ellene. Sajtópolémia keletkezett arról a kérdésről, vajon Bécsben vagy Pesten kellene-e felállítani a

szabad raktárt? Loftus Pestet pártolta az esetre, ha Zimonyt el kellett volna ejtenie.

Zimonynak kiválasztása bizonyára kapcsolatban volt azzal a vasúti tervvel, melyhez a magyarság színe-java akkor a legszebb reményeket fűzte. 1856-ban alakult meg ugyanis a Ferenc József vasúti társaság gróf Zichy Edmundnak, gróf Apponyi Györgynek és több más magyar főúrnak közreműködésével. E társaság, különösen a győr—zimonyi vonalat akarta kiépíteni azért, hogy a Dunántúlt összekösse kelettel és nyugattal. Még a reális gondolkodású Kemény Zsigmond is ábrándos vezércikket írt e vasútról 1856-ban «bizton számítva a keleti vasutak kiépítésénél a magyar nemzetet megillető politikai osztalékra». 1858 őszén a magyar közvéleményt felizgató válság fenyegette a Ferenc József vasúti társaságot. Nincs reá közvetlen adatunk, de a legnagyobb valószínűséggel feltehetjük, hogy Loftus Zichy Edmund és Apponyi György társaságában sokszor hallotta emlegetni a zimonyi vasútnak országos jelentőségét. Loftus nagyrabecsülte e két főurat és bizonyára közölte velük, hogy a zimonyi vasutat is felvette számításaiiba, midőn Magyarországot Anglia magtárává akarta szervezni.

Ez a gondolat senkire sem hatott mélyebben, mint Széchenyi Istvánra, aki élete virágkorának egyik vágyakozását látta abban új életre ébredve. Az ő hű tisztelője, John Paget már 1839-ben megjelent munkájában írja, hogy a magyar gabonának hasznát vehetné Anglia a gabonatörvény eltörlése után, hogy Angliának ezáltal nemcsak jó vevőt biztosíthatnánk, hanem a mi fontosabb, egy igaz és hű szövetség is. És most a bécsi angol nagykövet hivatalos felterjesztésekben a Paget által kijelölt nyomon jár. Minő szerencse! Széchenyi döblingi töredékes jegyzeteiben írja: «Mi szeretjük Angliát», — «de Angliának nincs érdeke», ami annyit jelent, hogy Angliát nem köti érdek a külön magyar fejlődéshez. És ime Loftus tervei az érdek erős kapcsával kötötték Angliát Magyarországhoz. De a szép álmom hamar elszállt. Bruck pénzügyi operációi kedvéért 1858 vége felé a Ferenc József vasúttársaságnak be kellett olvadnia a déli vasúttársaságba, bár-hogy ellenezték is azt a magyar főurak, még a király segít-

ségét is kérve. A déli vasúttársaság pedig nem törődött a zimonyi vonallal, hanem Trieszt felé építette ki a magyar vasútakat. Elmaradt tehát az a politikai osztalék, melyet a magyarság a keleti vasút kiépítésétől várt. A drága «semmeringi csodaút», mint Széchenyi írja Zichy Edmundhoz intézett levelében, Minotaurusként felfalta a Ferenc József keleti vasutat és tegyük hozzá, azzal együtt a jövőnek azt a képét, mely Loftus terveiből kialakult, nem csupán Széchenyi képzeletében.¹

Különösnek látszik, hogy Loftus 1859-iki jelentéseiben nem is említi a *Blicket*. Pedig gróf Széchenyi Béla azt beszéli, hogy «alig fordult meg az angol kormány részéről Courier a bécsi követségnél, hogy Lord Loftus, a Marchioness of Stafford rokona, Nagy-Britannia pecsétje alatt egy-két szétosztandó példányt ne nyert volna Széchenyi István munkájából.»² Nem kételkedhetünk az elbeszélés hitelességében.

Loftus Stafford marquisének kérésére és Széchenyi kedvéért szétosztogatott néhány példányt a *Blickből*. De aligha olvasta a könyvet a szerző hangulatának igazi átérzésével. Ez neki igen is bonyodalmas feladat volt. Az bizonyára tetszett Loftusnak, hogy Széchenyi ostromsapásokat mér Bachra, de különös jelentőséget aligha tulajdonított a könyvnek.

Azonban az események a *Blicknél* is hatalmasabban ostromolták Bach miniszterségét. Csakhogy Bach bukása nem változtatta meg a helyzetet. Rechberg nagyon lassan és

¹ Loftus jelentései Public Record Office F. O. 7/544—552-ig s a későbbi kötetekben is. Fane jelentései u. o. Fane 1860 augusztus 30-iki jelentése, F. O. 7/597, továbbá Fane jelentése 1860 dec. 24. F. O. 7/599. Fane-ól l. *Poems* 1852. *Poems by Heine*. Vienna 1854. és Robert Lytton: *Julian Fane*. A Memoir. London 1871. A szabad raktárakról és a Ferenc József vasútról. L. *Falk és Kecskeméthy elkobzott levelezése* 195., 387., 403—409. Paget: *Hungary and Transylvania*. 1839. II. 613. John Bowring: *Bericht über den deutschen Zoll-Verband an lord Viscount Palmerston*. Berlin, 1840. Ward and Gooch: *The Cambridge History of British Foreign Policy-Volume II*. 325. (Hearnshaw cikke). Loftus: *Reminiscences* I. 312/3. Széchenyi levele Kecskeméthy: *Sz. I. utolsó évei* 83. l. és *Döblingi jegyzetek* T. VI. jelzéssel (Széchenyi Akten. Bécsi Áll. Levéltár). A Ferenc József vasútról l. még Zelovich Kornél: *A magyar vasutak története*. Budapest, 1925.

² Gr. Széchenyi Béla id. h. 31. l.

kedvetlenül haladt az alkotmányos élet helyreállításának célja felé. Azt remélte, hogy a monarchia külügyi helyzetének megszilárdulása lassanként leszoktatja majd a magyarokat az alkotmányosság követelésétől.¹

Széchenyi európai sajtóhadjáratot indított a késedelmező kormány ellen. A hadjáratban «vezérkarának»² tagjai élén ő maga is harcolt a *Times*-hoz írt levelekben. Naplójának egy különös célzása után indulva, azt hittük eddig, hogy a *Times* Ignotus aláírással közölte Széchenyi leveleit. Ez tévedés. Ignotus-leveleket a *Times* egyáltalán nem közölt 1859 második felében. Széchenyinek kevés levele jelent meg a *Times*-ban. Lehet, hogy az *A Hungarian* vagy a másféle aláírású levelek egynémelyikét ő írta. De mivel az ő leveleit a *Times* többnyire nem úgy adta ki, ahogy írva voltak, pusztán a stilus után bajos kiválogatni a sok álnevű magyar írótól származó levél közt a Széchenyiét. Egyről azonban biztosan állíthatjuk, hogy Széchenyi írta. A levél stilusa, a *Napló* egy helye³ és a döblingi jegyzetek egyaránt bizonyítják, hogy azt a Duplex aláírású levelet, melyet a *Times* 1859 szeptember 17-iki számában közölt, Széchenyi írta.

Ez a levél, melyet eddig észre nem vettünk, magyar fordításban így hangzik: «A *Times* kiadójának. Uram! Ön kegyesen megengedte nekem egy előbbi alkalommal, hogy (Duplex *sobriquet* alatt, mely vegyes eredetemet mutatja), közöljek önnel különböző, Magyarországra vonatkozó tényeket⁴ — noha az ily kísérlet részemről csak tökéletlen lehet a nehézségek miatt, melyekkel küzdenem kell, ha angolul írok; és mégis semmi más nyelven sem bírok ily hathatósan írni, kivéven anyanyelvemet, melyet kevésbé ismernek és becsülnék a nagy világban.

¹ Fane 1859 aug. 8. és Loftus 1859 november 17-iki jelentései. (Public R. O. F. O. 7.)

² Károlyi Árpád jellemző szava. Különösen Falkra és Kecskeméthyre vonatkozik. Gr. Széchenyi Bélát is ide számíthatjuk, aki a *Times*ba «A Hungarian» aláírással írt néhány levelet.

³ Károlyi I. 396. l. A döblingi jegyzetekben okoskodik arról, hogy ő miért Duplex. (Széchenyi Akt.-ben. B. Á. L.)

⁴ Az előző Duplex-levelet nem találtuk meg a *Times*-ban.

Vannak szerencsétlen emberek, akiknek egyedüli vigaszuk az, hogy szenvedéseiket némileg kitárhatják azok előtt, akikről azt hiszik, hogy van szívük, mely rokonszenvre és könyörületre hajló. Ez érzéseket nagymértékben kimutatta a szerencsétlen magyarok iránt Nagy-Britannia nemes népe, mely otthonában, a szabadság áldott országában szánni tudja azokat, akik egykor szabadok voltak, de most az elnyomatás vasjárma alatt görbednek.

Ne higgye, hogy e sorok írásával az ön szánalmát s üres siránkozás által az angol nép részvétét akarnám felébreszteni. A *souffrir et se taire* jelszava annyi idő alatt már igen is mélyen bevésődött a magyar szívekbe. Az volt a mi feladatunk, hogy mozdulatlan arccal titkoljuk emésztő érzéseinket; mosolyognunk kellett hóhéraink előtt, miközben gyűlöltük őket halálos gyűlölettel. Mellesleg szólva ezért hiszik kis és nagy zsarnokaink azt, hogy fokenként tökéletes megelégedésbe merülünk s az idő majd végleg elmerít abba. Vannak köztünk némelyek, akiknek nincs elég erkölcsi erejük és önuralmuk s e kis csoportot, mely alig érdemel figyelmet, a forradalmi párt javíthatatlan kisebbségének mondhatjuk. Az idő azonban nem a mi zsarnokainkat segíti, amint azt ők rövidlátásukban képzelik, hanem bennünket.

Egy önmagához hű nemzet, mely mindvégig tűr, *kell* hogy megérje az oly szívtelen és ostoba rendszernek a porbaomlását, mint aminő az ausztriai. A végére jutottunk egy halálos küzdelemnek, melyet véres betűkkel írnak majd a történet lapjaira. Küzdelem ez a sötétség és világosság, a rab-
szolgaság és szabadság, a mély és szétzúzó nyomor, meg a legnagyobb boldogság közt. A társadalmi és anyagi haladás barátai meleg csodálkozással és szeretettel néznek Angliára, de nem nagy aggodalom nélkül. Csakis brit földön kerülheti ki a szegény menekült a dühös zsarnokság karmait — csakis ott sérthetetlen a személy és a szó szabadsága. Azoknak a briteknek földjéről, «akik soha sem lesznek rabok», mint a nap sugarait összegyűjtő gyúponthól, nemsokára a szabadság és boldogság fénye fog rávilágítani a kevésbbé szerencsés nemzetekre. Angliát fenyegetheti az invázió veszélye, de a hódítása sohasem. Ez az erős hitünk az angol nép világos

belátására s arra a nagylelkűségére van alapítva, hogy megengedi az elégtelenség szabad nyilvánítását. Az a mód, ahogy az angol szemébe néz a veszélynek, a mi felfogásunk szerint, biztosítéka Nagy-Britannia diadalának minden nyílt és titkos ellensége felett. Kész szolgálja. Duplex».

Olyan levél ez, aminőt szerzője nem írhatott sokat, mert ritkák azok a percek, melyekben a forrongó lélek megtalálja az erős szavakat feszültsége enyhítésére. Össze van sűrítve a levélben, nem átlátszó logikai rendben mindaz, ami Széchenyit akkor szenvedélyesen foglalkoztatta. Ott van az emésztő gyűlölet a vértanúk gyilkosai ellen, a rajongás az angol közszellemért. Az a remény, hogy Angliából várható a szó, mely a magyar borút felderíti s ott van a féltő gond, mellyel a magyarság hírnevét védelmezi a forradalmi török-szakad politika látszata ellen s ott van Rechberg megbélyegzése, azé a Rechbergé, aki azt hiszi, hogy az idő segítségével csöndes, vágy nélküli állapotba ringatja majd a magyart. Itt találkozik Széchenyi Loftussal. Az angol követ 1859 november 17-iki jelentésében bőven fejti ki Rechberg szándékairól azt, amit a Duplex-levél röviden érint. Nem lehetetlen, hogy a Loftussal többször érintkező Széchenyi megfigyelése hatással volt a diplomáciai jelentésre. Loftus már említett rokonának segítségével nélkül nem jelenhettek volna meg a *Times*-ban a magyarságért küzdő levelek. Loftus jól tudta, hogy azokat a Pestről keltezett leveleket Döblingben vagy másutt írják, csak éppen Pesten nem.

Ellenben abba a titokba nem volt beavatva, hogy Széchenyi 1859 december 7-én egy-egy levelet küldött fia által III. Napoleonnak és Palmerstonnak. Jól mondja Károlyi Árpád e levélküldésről, hogy az a lépés «Széchenyi hosszú pályáján az egyedüli, mely nem egészen meggondoltnak mondható.» Széchenyi a sajtóhadjárat eredménytelensége után hirtelenkedő türelmetlenséggel fordult Napoleonhoz és Palmerstonhoz azzal a kéréssel, hogy nagyköveteik által intsék a császárt magyar politikájának megváltoztatására.¹

Megfontolatlan volt ez a lépés már csak azért is, mert

¹ Károlyi I. 233/4. II.

Széchenyi jól tudta, hogy 1859-ben Savoya és Nizza annexiója hírének kipattanása után igen barátságtalan hangulat keletkezett Angliában Napoleon ellen. Hiszen a Duplex-levél is célozott arra, hogy a francia császár az invázió veszélyével fenyegeti Angliát. Nem volt tehát elképzelhető, hogy III. Napoleon és Palmerston ekkor akár párhuzamos, akár együttes diplomáciai közbenjárásra határozhatnak el magukat. Széchenyi politikai pályáján az egyszer «a szív» legyőzte az «észt». De vajjon mit is írt Palmerstonnak? Falk előtt felolvasta a levelet. Falk emlékezete után azt írja, hogy Széchenyi levelében «főleg Magyarországnak Ausztriára, ennek pedig az angol kereskedelemre való nemzetgazdasági jelentősége volt első helyen kiemelve.»¹ Ebből a határozatlan tartalmú kivonatból azt kell következtetnünk, hogy Széchenyi Loftusnak 1858-iki angol-magyar kereskedelmi terveit emelte ki a Palmerstonhoz írt levélben. Széchenyi Loftustól még kétszer kért és kapott diplomáciai segítséget.

Loftus 1859 december 1-én elküldötte John Russellnek Hollán röpiratát, (*Zur Ungarischen Frage*), majd 1860 február 2-án Széchenyinek *Offenes Promemoriáját*. Mind a két, eléggé bő felterjesztésében kifejtette, hogy a szerzők szerint a magyar nemzet nem kedvezményeket kér a császártól, hanem régi törvényes jogokat s hogy csakis e jogok helyreállítása által remélhető a dinasztia és a nemzet kibékülése.²

Széchenyi kívánta, hogy a két röpirat tartalmával az angol külügyminiszter necsak a lapok útján, hanem nagy-követének magyarázatai kíséretében ismerkedjék meg.

Russell azonban 1860 elején még nem akarta felingerezni Ausztriát a magyar kérdésbe való beavatkozással, Rechberg pedig a fontolva haladás módszerét nem akarta elejteni. Kormányá forradalmakat szimatolva, házkutatásokat rendezett, ahelyett, hogy kielégítette volna a reformok iránt felkeltett várakozást. Mindez jelentékenyen hatott Széchenyi lelki betegségének fejlesztésére.

Loftus gróf Zichy Edmund társaságában 1860 április

¹ Falk M.: *Kor- és Jellemképek*, 134. l.

² Mind a két jelentés P. R. O. F. O. 7.

elején ellátogatott Döblingbe, talán egy nappal azután, hogy Széchenyi naplóját ezzel a feljegyzéssel zárta le: «április 1. Nem bírom magam megmenteni». «Rossz egészségben és igen levert hangulatban találtam Széchenyit — írja Loftus emlékirataiban, — Úgy látszott, hogy már nem reméli többé hazája jogainak helyreállítását, és nagy szomorúsággal beszélt a múltrol.» Hogy mit beszélt a múltrol, azt Loftus nem jegyzi fel. De talán nem vagyunk vakmerőek, ha ismert adatokból kiegészíteni próbáljuk Loftus elbeszélését. Széchenyi körülbelül így beszélhetett: Nincsen remény; az ifjú császár hajthatatlan; tanácsosai vagy félénkek, vagy rosszakaratúak a magyarság iránt, a külföldi segítségben többé már alig bízom. Milyen szép ország volt Magyarország a forradalom előtt. Ha én nem izgatom fel a nemzeti szenvedélyeket, békésen felemelkedett volna, egyetértésben dinasztíájával, csodálatos anyagi és szellemi virágzásra.

Loftus így folytatja elbeszélését: «Próbáltam felvidámítani, de hasztalanul, lelkére szomorúság borult. Ajánlkozott, hogy küld nekem huszonnégy palack tokaji bort, melyeket már évek óta tartogat pincéjében». Ez elbeszélést így értelmezzük: Loftus nem értette meg Széchenyi panaszait, derültebb szint próbált adni a párbeszédnek, de Széchenyi folyvást ismételte rettentő önvádjait. Egyszerre azonban a remény egy szikrája pattant ki borus hangulatából. A borital ugyanis az akkori diplomácia rábeszélő törekvéseiben nem látszott megvetendő eszköznek. Károlyi Árpád beszéli, hogy 1860 márciusában a bécsi kormány egy trieszti zsidó nagyborkereskedő által jó borok kóstoltatásával akart hatni a londoni főbb lapok vezetőire.¹ A *Times* 1860 március elseji számában egy Pestről keltezett levél azt a hírt közli, hogy az osztrák kormány egy magyar borkiviteli társaságot nem engedélyezett, attól való féltében, hogy ha az angoloknak megengedik a magyar bor ivását, még több szimpátiát fognak érezni a magyarok iránt.

Nem lehetetlen, hogy ezt a levelet Széchenyi írta vagy íratta. Alighanem gondolt a levélre, midőn kétségbeesett önvádjai közben hirtelen felajánlotta Loftusnak «a borok feje-

¹ Károlyi I. 68. l.

delmét, az aranyszínű tokajit.»¹ De különben is Loftusnak sok szívességet udvarias figyelemmel szeretne volna viszonozni. Loftus a tokajit nem akarta elfogadni, azt mondta, hogy jobb lesz, ha a gróf azt a maga használatára tartogatja, a nemes bor felvidámíthatná és elkergetné kétségbeejtő gondolatait.

A bibliaolvasó, buzgó protestáns lord ekkor alighanem a *Példabeszédek* e sorára gondolt: «Adjátok a bort a keseredett szívű embereknek.» De Széchenyi a lord szavaira csak ennyit felelt: «Nekem már nincs szükségem a borra.»²

Április 7-én, egy nappal öngyilkossága előtt, elküldötte a huszonnégy palackot Loftusnak. Végső küzdelmében is a lordra gondolt. Mintha utolsó küldeményével azt izente volna neki, hogy ne felejtse el azt az országot, mely napjának tüzét öntötte a tokaji borba.

Nem is felejtette el. Néhány héttel Széchenyi halála után 1860 április 30-án felolvasta Loftus lord John Russell sürgönyét Rechberg előtt. Ebben a miniszter kifejtette az angol királyi kormány nagy örömét azon a híren, hogy az ausztriai császár Magyarországon oly politikai újításokat tervez, melyek a régi intézmények alapjára helyezik a kormányzást s így a magyar közvélemény szíves fogadtatására számíthatnak. E beszélgetés óta az angol követség többször és következetesen sürgette a magyarországi törvényes állapot helyreállítását. Elhangzott tehát a megváltó szó, melyet Széchenyi oly türelmetlenül, oly epedve várt élete utolsó éveiben. De ő már nem hallotta a szót, neki, mint a költő mondja: «tört hittel kelle délben a koporsóba szállnia».

ANGYAL DÁVID.

¹ Széchenyi szavai a gróf Zichy Edmondhoz írt levélben.

² Loftus *Reminiscences* II. 154. Kropf, Friedreich s Károlyi is ismertették e jelenetet Loftus után. Mi azt kibővíteni próbáltuk magyarázatokkal.

AZ OROSZ IRODALOM 1917-TŐL NAPJAINKIG.

I.

Az 1917. évi forradalom új korszakot teremtett Oroszország történetében. Nemcsak politikai és gazdasági, hanem szellemi élete is megváltozott s más irányba terelődött. A régi írók nagy része vándorbotot vett a kezébe s még ma is a honatalanság keserű kenyerét eszi, s viszont a forradalom óta számos új, ifjú tehetség tűnt föl, akik új érzést, új formát, új felfogást vittek bele az irodalomba. A forradalom az irodalmat közelebb hozta az élethez s költői játék helyett ismét az élet tükre lett, mint a XIX. század folyamán volt.

A XX. század elején a forradalom kitöréséig a szimbolisztikus irányzat uralkodott. Oly kiváló írói s költői voltak, mint Blok († 1921), Báljmont, Bjelyj, Brjusov († 1924), Szologub Fjodor, Kuzjmin, Merezsikovszkij, s mégse tudott sokáig fennmaradni. Pár év alatt elérte virágzása tetőpontját s már a század második tizedének az elején gyors hanyatlásnak indult. A szimbolisztikus iskola legtöbb nagy költője és írója még ma is él és alkot, de a szimbolizmus mint iskola és uralkodó irányzat már megszűnt, s írói vagy a neorealisztikus iskolához csatlakoztak, vagy új utakat keresnek, hogy visszanyerjék hamar elvesztett népszerűségüket.

A szimbolisztikus irányzat csak egy évtizedig virágzott, s hogy oly gyorsan lehanyatlott, annak több oka van. Igen hamar fejlesztette ki költői kánonját s már nem tudott újat nyújtani. Másik oka, hogy a közönség hamar ráunt a fenngeős, de sokszor üres frázisokra s a fülbemászó, de legtöbbször értelmetlen versekre. Az orosz szimbolisztikus iskolának az volt a legnagyobb hibája, hogy elszakadt a való élettől és semmi érzéke se volt a korszerű kérdések iránt. Vagy elméletekből vezette le az életet, vagy a multból merített témákat

(Merezskovszkij, Brjuszov). Kétségkívül nagy érdemei vannak a nyelvújítás és az új formák kidolgozása terén, de ebben sem a hazai talajra támaszkodott, hanem Baudelairet, Verlaine-t és Mallarmée-t utánozta. A szimbolisták eredetiségüket fitogtatták s el akarták hitetni az olvasókkal, hogy többet látnak s tudnak, mint a közönséges halandók, mert földöntúli világokkal és lényekkel érintkeznek. Műveik, főleg költeményeik tele vannak misztikus sejtetésekkel, amelyeket nem fejtenek meg, mert meg se tudnak fejteni. A Blok (1880–1921), a legnagyobb szimbolista költő őszintén be is vallja, hogy:

Dalomat nem érti senki,
s aki meg is közelíti,
fojtogatja tömjén füstje
és a lámpák kék árnyéka.

Századunk második tizedének az elején a szimbolisták egy része visszatért a parnasszizmushoz (Brjuszov), másik része az ú. n. adamista vagy akmeista iskolához csatlakozott. A legtöbben a neoreálistikus ábrázolásmódra tértek át s csak kevesen tartottak ki a szimbolizmus mellett (Bálmont, Bjelyj). Az akmeista vagy adamista irányzat 1912-ben keletkezett. Gorodeckij és (az 1922-ben a bolsevistáktól kivégzett) Gumiljov állott az élén. Csak a tárgy érdekli őket s nem vesznek tudomást a hozzáfűződő érzésről vagy hangulatról. «Szépek a rózsza szirmai, kellemes az illata, de semmi közünk a hozzáfűződő gondolatokhoz, hangulatokhoz, szerelemhez.» Leveti a tárgyakról a «ruhát», a szimbólumot, a hangulatot. Főjellemvonása a szigorú formakultusz, a klasszikus pontosság. Ma Achmatova Anna a legkiválóbb akmeista költő. Az akmeizmussal csaknem egyidejűleg lépett föl a futurizmus is a szimboliztikus s általában minden addigi irodalmi irányzat ellen. Mindjárt kezdetben a pétervári ego-futurizmusra s a moszkvai kubo-futurizmusra szakadt. A futurizmusból fejlődött az imázsizmus, a szovjet-kormány dédelgette költői iskola. Természetesen az említett iskolák mellett még a realizmusnak, naturalizmusnak s más irányzatoknak is voltak hívei, de ezek nem tettek oly nagy jelentőségre szert, mint a szimbolisták s nem beszéltek annyit róluk, mint az akmeistákról és a futuristákról.

Az orosz irodalom századunk elején elszakadt az élettől s a gyökerétől: a hazai talajtól, ezért csakhamar válságba jutott. Kezdődött az új utak keresése. Mivel sem az akmeizmus, sem a futurizmus, se más iskola nem bizonyult életképesnek, a régi hagyományokhoz pedig nem akartak visszatérni, Gorjkijnak az az ötlete támadt, hogy a nép fiai sorából kikerült költők és írók segítségével fogja új virágzásra vinni az irodalmat. Abból a feltevésből indult ki, hogy bizonyára sok költői tehetség vész el a munkások és a parasztok soraiban, mert nem tud kifejlődni s érvényesülni. Már az 1905. évi forradalom után is foglalkozott ezzel a gondolattal és emlékiratainak a tanúsága szerint 1906—1910 között több mint 400 kéziratot kapott s olvasott el 114 munkás és 67 parasztszerzőtől. Gorjkijon kívül Miroljubov kritikus is támogatta a parasztköltőket s néhány igazi tehetséget sikerült is felfedeznie.

Gorjkij eleinte túlsokra becsülte az «elnyomott proletariátus» szellemi értékét. Megfeledezett róla, hogy az igazi tehetség mindig utat tör magának, mint azt Lomonoszovtól kezdve Koljcovon és Nikitinen át számos példa és a saját példája is bizonyítja. Gorjkij és Miroljubov a moszkvai Priboj c. könyvkiadóvállalat útján felhívást intézett a nép fiaihoz, hogy küldjék be kézírataikat s biztosították a szerzőket, hogy minden elfogadható dolgozat nyomtatásban is meg fog jelenni. A Priboj 450 kéziratot kapott és pedig 300 verset, 8 drámát s 97 elbeszélést 94 szerzőtől. A szerkesztőség, Gorjkijjal az élén, 70 kéziratot elfogadott s 1917-ben meg is jelent Gorjkij szerkesztésében *«A proletárirók első almanachja»* (Pervyj sbornik prol. pisatelej), melyet azután csakhamar egy második almanach követett. Érdekes, hogy a parasztok sorában néhány igazi tehetség akadt, akik később az irodalom büszkeségévé váltak, mint Kljujev, Oresin stb. Az «igazi proletárok» vagyis a munkások közül egyetlenegy igazi tehetség sem vált ki, pedig a szovjeturalom idejében a legmesszemenőbb állami támogatásban részesültek s minden értéktelen irka-firkájukat kiadták. (Ivanov Vszevolod nem proletár-író!) A Priboj c. kiadóvállalaton kívül az 1917. évi forradalom előtt még a «Trudovaja Szemja» és a «Parusz» is kiadott néhány kötetet

mintegy 50 proletárköltő verseiből, de ezek közt sem találunk igazi költőt, bár Szadofjev Ilya, Gerászimov és Kirillov néhány verse tehetségről tanuskodik. A történeti hűség kedvéért meg kell jegyezmem, hogy a parasztköltőket nem Gorjkij fedezte föl, hisz Klyujev már 1912-ben feltűnést keltett 3 kötetével, Jesszenin pedig nem küldött neki kéziratot. Minden orosz folyóirat szívesen közölte, sőt kereste a népfainak a dolgozatait, de természetesen csak ha megütötték a kellő mértéket. Gorjkij nyílt ajtót döngtetett, amikor felhívást intézett a munkásokhoz és a parasztokhoz s ezzel nagyban hozzájárult a dilettantizmus terjesztéséhez. Részben az ő bűne, hogy a proletárok az író munkáját eltanulható mesteriségnek tekintették s a bolsevizmus első éveiben minden igazi íróat hallgatásra kényszerítettek.

A nagyközönség nem sokat törődött az irodalmi iskolák és irányok harcával, mert nem a művészi munkákat, hanem az érdekes, tendenciózus regényeket olvasta. A nemi kérdés, a szátánizmus, a fekete misék voltak divatban. Verbickája s Nagrodszkája tucatszámra szállították az ilyen regényeket s Arcybásev, Dymov s mások is gondoskodtak róla, hogy ki tudják elégíteni a közönség érdeklődését. Verbickája műveit századunk első tizedének a végén s a másodiknak az elején nagyobb példányszámban adták ki, mint Dosztojevszkij és Tolsztoj műveit együttvéve, s a nyilvános könyvtárak 1910 — 1912. évi jelentése szerint Verbickájának a fővárosban és a vidéken egyaránt több olvasója volt, mint Tolsztojnak, Dosztojevszkijnek vagy Csehovnak, nem is szólva a kiváló szimbolisztikus írókról.

Ilyen képe volt nagy vonásokban az orosz irodalmi életnek, amikor kitört az 1917. évi pétervári (ónapt. febr. 27., újnapt. márc. 12.) forradalom, amely ugyanannak az évnek az őszén (ónapt. okt. 25., újnapt. nov. 7.) a bolsevistákat juttatta uralomra. A bolsevizmus harcós éveiben (1917—1920) úgyszólván semmiféle szellemi élet nem volt, részben lélektani, részben külső okok folytán. Az írókat annyira meglepte a változás, s a pusztta létért való küzdelem annyira elővette minden erejüket, hogy nem tudtak alkotni. A másik ok az volt, hogy a kormány túlszigorú cenzúrája minden szabad vé-

leményt elnyomott s eleinte csak a «proletárirók műveit» volt szabad kiadni. A polgárháborúk ideje alatt az írók nagy része menekülni volt kénytelen a bolsevizmus zsarnoksága elől, minek az lett a következménye, hogy ma két orosznyelvű irodalom van : az emigráns orosz irodalom és az oroszországi orosz irodalom. A két irodalom nemcsak területileg válik el egymástól, hanem formában és eszmei tartalmában is annyira eltérő, hogy külön-külön kell róluk szólani.

II.

Az emigráns orosz irodalom.

A bolsevizmus uralomrajutása után mintegy két és félmillió orosz hagyta el otthonát s keresett új hazát. Nagyobbára volt földesurak, katonatisztek, cári hivatalnokok, politikusok, professzorok, írók, újságírók, nagykereskedők, bankárok, gyárosok, vagyis az értelmiség zöme él száműzetésben. Sokkal több régi jó író hagyta el hazáját, mint amennyi otthon maradt. Báljmont, Bunin, Csirikov, Cvjetájeva, Merezkovszkij, Hippiusz, Teffi, Arcybasev, Kuprin, Dymov, Smeljov, Nemirovics-Dancsenko, Chodászevics, Remizov, sőt még Verbickája is a külföldön él s ezeken kívül számos más kevésbé ismert író és költő. Az emigrációban halt meg Andrejev (1919.) és Avercsenko (1925.). Gorjkij is 1924-től Olaszországban él, de mégse számíthatjuk az emigránsok közé, mert maga tiltakozik ellene. Állítólag csak gyógykezelése miatt tartózkodik Itália kék ege alatt. Ma is ír a moszkvai lapokba, s bár az emigránsok folyóirataiba is küld cikkeket, minden közösséget megtagad az emigrációval. Rövid ideig az emigrációban élt Tolsztoj A., Bjelyj, Ehrenburg és Sklovszkij, de azután visszatértek hazájukba.

Igen sok az emigráns író, mégis igen szegény az emigráns irodalom. Az emigráns kritikusok, különösen Krájnij Anton (Hippiusz Zinaida, Merezkovszkij feleségének az írói neve), úton-útfélen hangoztatják, hogy az oroszok szellemi elitje a külföldön van s azért itt s nem Oroszországban kell keresni az új orosz irodalmat. Nagy tévedés. Ami szépet s értékest

az utóbbi nyolc évben az orosz irodalom fel tud mutatni, az mind a hazájukban élő írók és költők műve.

Az emigráció régi íróira jellemző a merev konzervativizmus, a régi hagyományokhoz való szolgálai ragaszkodás, ezért nem a jelen, hanem a múlt irodalmának a képviselői. Ma is úgy írnak, mint a világháború előtt, s ha nem volna könyveiken az évszám, vagy nem tudnók, hogy mikor írták, teljes joggal gondolhatnók, hogy legalább is egy negyedszázaddal ezelőtt. Különösen áll ez az emigráció kiválóbb írói közül Buninra, Merezszkovszkijra és Kuprinra, s csak Remizov s részben Smeljov kivétel e tekintetben. Bunin alig ír valamit s ha mégis ír, ismétli önmagát. A nemesi udvarházak írói legfiatalabb nemzedékéhez tartozik, tehát Zájcev, Tolsztoj A. N. és Novikov I. A. mellett van a helye. A legtehetségesebb közöttük, de Tolsztoj A. N. a legdivatosabb, sőt ez utóbbinak a regényeit a magyar közönség is ismeri (*Aélita*), bár újabban Buninnak is (*A szerelem szentsége*) egyik munkája megjelent nyelvünkön. A természet, a falu, a tanya, a pusztuló udvarház a témája. Kissé hideg, de pontosan kidolgozott, elegáns verseinek s elbeszéléseinek a csend s a pusztulás a tárgya. Minden műve kissé szomorú, de kedves és bájos. *Levélhullás*-c. költeményét az orosz Akadémia 1903-ban a Puskin-díjjal tüntette ki s akkor irányult feléje a közönség figyelme, de sohase vált népszerű íróvá. Minden műve egy mintára készül s legújabb elbeszélései is, melyeket *Jerikói rózsa* (Roza Jerichova) címen adott ki, teljesen olyanok, mint a 20 év előtt írottak.

Amit Buninról mondtunk, fokozottabb mértékben áll Merezszkovszkijra, a nálunk legnépszerűbb újabb orosz íróra. Az emigráció egyik legszorgalmasabb munkása. Politikai újságcikkeket, regényeket s tanulmányokat ír, de minden regénye s tanulmánya egy mintára készül. Tanulmányaiban a párhuzamot kedveli (Tolsztoj és Dosztojevszkij, Csechov és Gorjkij, Njekraszov és Tjutsev), regényeiben pedig a Hegel-féle filozófia követelte tézist, antitézist és szintézist találunk. Minden regénye gondolatait előbb egy tanulmányban szokta közölni, úgy hogy a regény csak a tanulmányban közölt misztikus paradoxonoknak a művészi illusztrációja.

Ehhez a szokásához az emigrációban is hű maradt. Előbb megírta a *Háromság titka* (Tajna trjoch) c. tanulmányát s azután ennek illusztrálásaként *Az istenek alkonya — Tutankamon Krétában* c. regényét. Valószínűleg ez is egy újabb trilógiának az első része, mert teljesen a *Krisztus és Anti-krisztus* c. trilógia mintája után készült.¹ Merezkovszkij a történeti mult restaurálásának páratlan művésze. Szépen s érdekesen, de mindig egyformán ír s elég egy munkáját elolvasni, hogy tiszta képet nyerjünk művészetéről. Még a tendenciájához is hű maradt az emigrációban, vagyis most is a harmóniát keresi az égi és a földi igazság között. Se forma, se tartalom tekintetében nincs nála fejlődés, azon a ponton áll, ahol 30 évvel ezelőtt állott.

Kuprin úgyszólván semmit sem alkot. Unalmas politikai cikkeket ír az orosz monarchisták lapjaiba s nyolc évi külföldi tartózkodása alatt csak pár rövid elbeszélést közölt egyes almanachokban (*Grani, Okno*). A száműzetés és a sok gond teljesen megtörte s honfitársai már nem is várnak semmi nagyobb dolgot a *Párbaj* és a *Gödör* (Jama) szerzőjétől.

A régi írók közül csak Remizov és részben Smeljov őrizte meg teljes szellemi frissességét s a kapcsolatot a mai élettel. Remizov neorealisztikus modorban írt regényeinek s elbeszéléseinek a tárgyát rendszerint a nép mese- és mondavilágából veszi. Korszerű kérdésekről ír a *Lángban álló Oroszország* (Ognennája Rosszija, 1922) c. művében s a többi emigráns írókkal ellentétben pártatlanságra törekszik.

A többi régi íróról alig van mondanivaló. A nálunk is ismert Arcybajev (1927), Dymov, Csirikov, keveset s igen tendenciózusan ír. Baljmont, Cvjetajeva és Chodaszevics szorgalmasan versel a régi módon, mintha semmit se változott volna a világ. A mindig szellemes Avercsenko kezéből hamar kihullott a toll. A többiről fölösleges megemlékeznünk, hisz még honfitársaik is alig ismerik őket.

Az emigráns írók maguk is tisztában vannak vele, hogy

¹ Ismertetését l. *Budapesti Szemle* 1924. decemberi számában 268—284. l.

keveset alkotnak s nem tartanak lépést a fejlődéssel. Nagy részük anyagi gondokkal küzd s ezért komoly munkák helyett ujságcikkeket ír, ami kétséggel mentesül szolgál nekik. de a másik mentegetőzésüket, hogy elszakadtak hazájuktól s ezért nem találnak megfelelő témát. nem fogadhatjuk el. Az író mindenünnen s nemcsak nemzete mai életéből meríthet tárgyat. Hisz Bunin pl. az emigráció előtt írta egyik legjobb művét, *A szanfranciskói embert*, tehát akkor tudott idegen kérdésekről írni. Más nemzeteknek is voltak emigráns írói s ezek tudtak alkotni. Mikes Törökországban írta *Leveleit*, Chateaubriand az emigrációból *Atalát* és *Renét* vitte magával hazájába s Xavier de Maistre-nek se ártott a hontalanság. A lengyel emigráns-irodalom pedig egyenesen páratlan a maga nemében, Mickiewicz Adam, Słowacki és Krasinski hazájuktól távol, idegen földön alkották legszebb műveiket, pedig éppúgy nélkülöztek s a szükséggel küzdöttek, mint a mai orosz emigráció írói s az idegen földön is a nemzeti ideálokat szolgálták.

A francia emigráció új gondolatokkal s eszmékkel gazdagította a francia irodalmat, de az orosz túlzott konzervatívizmusba esett. Az orosz emigráció nem keres új utakat, az irodalmi harcot nem ismeri, már pedig eszmék és irányok harca nélkül nincs fejlődés. Az emigráns orosz irodalom holtpontra jutott s lassú halódás az élete. Az írók nemcsak térben, hanem lélekben is elszakadtak hazájuktól, munkásságuknak nincs semmi hatása a moszkvai orosz irodalomra, amely virágzik s hatalmas lendületet vett, pedig a moszkvai író mind anyagi, mind erkölcsi tekintetben súlyosabb viszonyok között él és alkot, mint a szabad országokban lakó emigráns író, aki kénye-kedve szerint öntheti ki lelkét. Az emigráns irodalom még mai formájában sem fog sokáig fennmaradni, mert nem lesz kinek az apák örökébe lépni; nincs «utánpótlása». Csak egy igazi tehetség tűnt föl az emigrációban: Áldánov M., de neki már csak a nyelve orosz, mert nemzetközi szellemben, nemzetközi témákról ír. Regényeinek tárgya és szelleme idegen. Kétséggel a legjobb mai orosz történeti regényíró (Merezkovszkijt se véve ki). Tolsztoj és A. France a mesterei. *A gondolkozó* (Мыслитель) c. történeti

regénytrilógiája (*Termidor kilencedike, Az ördög hídja és Szent Helena kis szigete*) méltó büszkesége a legújabb orosz irodalomnak. Különösen sikerült a harmadik rész: *Szent Helena kis szigete*, amely talán azért a legjobb, mert a lassú elmúlást, haldoklást írja le, már pedig ennek a rajzában a legerősebb Áldánov. A *Termidor kilencedikében* is Robespierre temetésének a jelenete fenséges tragédia. A trilógiának az az alapgondolata, hogy minden csak hiúság és nincs semmi új a nap alatt. A hatalomért, a világ meghódításáért patakokban folyt a vér s a jövőben is folyni fog, s nincs s nem is lesz se szeri, se száma az áldozatoknak. A történelem nem mestere az életnek, a múlt eseményeiből nem okul a jövő nemzedék. Áldánov híven adja vissza a korszellemet s a jellemek rajza is mesteri. Bezborodko, Voroncov, Pitt, Robespierre és Barras rajza Tolsztoznak a *Háború és békében* található jellemrajzaival vetekszik. Hús és vérből való élő alakok, s nemcsak testüket, de lelkük legkisebb húrját is ismerjük. Tolsztoj hatása mindenütt jótékony, a France-éről nem mondhatjuk ilyen határozottan. Mint France, Áldánov is szereti a célzásokat s az iróniát, de szkepticizmusát is átvette mestere derűs és böles humora nélkül. Mutatóul megemlítek pár kis apróságot. *Szent Helena szigetében* Balmen fölemlíti, hogy Európában sokan írnak ma verseket: Goethe, Byron. Ha nem Oroszországban nem igen foglalkoznak effélével. «Csaadajev említette egy alkalommal, hogy a cárszkoszei lyceumban igen szép verseket ír két diák. Azt hiszem, hogy a tehetségesebbiket Illicsevszkijnek hívják... A másikat... Elfelejtettem... Diable!... Elfelejtettem.»

Minden művelt orosz tudja, hogy Puskinról van szó.

A. France művészetére emlékeztetnek a következő sorok is, ugyancsak a *Szent Helena szigetéből*. Napoleon egy íróról beszélget. «Azt hiszem, hogy Goethének hívták... Igen, Wolfgang Goethe. Nagy költeményt írt valami középkori garabonciás diákról...

Montolon erre kihúzta noteszét s beleírt néhány sort, hogy az utókor számára megőrizze a német Goethének a nevét, aki költeményt írt a középkori garabonciás diákról.»

Sok hasonló célzással, iróniával s odavetett megjegyzéssel találkozunk Áldánov regényeiben, azért csak a művelt emberek tudják igazán élvezni s megérteni. Az a benyomásom, hogy minden objektivitása ellenére sem tudta magát teljesen kivonni az orosz forradalom hatása alól, s a francia forradalom néhány jelenetének a megírásánál az orosz forradalom képe lebegett a szeme előtt. Hősei olyan dolgokat látnak előre, amelyek a világháborúban bekövetkeztek. Mint France-nál s Tolsztojnál, nála is találunk filozófálást, s ha nem fogadjuk is el mindig okoskodását, el kell ismernünk, hogy legtöbbször nemcsak érdekes, hanem szellemes is.

Áldánov csak azért eleveníti föl a multat, hogy rámutasson, hogy mindent csak hiúságból s dicsőségvágyból cselekszenek az ú. n. nagyemberek, s ezért bizonyos szomorúsággal olvassuk remekműveit.

Nemcsak mint regényíró, mint essayista is kiváló. (*R. Rolland; L. N. Tolsztoj* stb.) Az oroszok igen sokat várnak a még nagyon fiatal írótól.

Áldánov mellett még Lukás vált ki a legfiatalabb írói nemzedékből s már eddig is mintegy tíz regényt tett közzé, de még mindig nem találta meg igazi útját. Régi, taposott ösvényeken halad, s munkáin még mindig meglátszik a kezdő író szárnypróbálgatása.

* * *

Mint minden művészetnek, az irodalomnak is megvannak a silány vásári termékei. Ezeket az emigráns oroszoknak bőven szállítja Krásznov, Lappo-Danilevszkája, Bjelogorszkij, Chvosztov, Pervuchin, Bresko-Breskovszkij, Nágrodszkája, Petrusevszkij s mások. Az igazi író a művészet tökéletesítésére törekszik s fejleszteni akarja az olvasó ízlését, de az irodalom kufárja csak a tömegfogyasztást tartja szem előtt s a tömeg ízléséhez alkalmazkodik. Ennek az irodalomnak a legnagyobb bűne, hogy igen követelőző, elbizott és mindent tudni akar. Az emigráns oroszok a most említett írók műveit olvassák, különösen Krásznovot és Lappo-Dani-

levszkáját szeretik, mert csakis időszerű s érdekes témákat vesznek a tollukra. Az előbbi fejezetben tárgyalt írók — tehát a tulajdonképpeni írók — őszintén bevallják, hogy nem ismerik a mai orosz életet s inkább nem írnak róla, mintsem hogy hamis képet rajzoljanak. Az emigráció divatos íróinak se művészi, se lelkiismereti aggályaik nincsenek. A háború, a forradalom s a bolsevizmus korából veszik témáikat. Nem kutatják se a háború, se a forradalom, se a bolsevizmus igazi okait, hanem egyszerűen mindenért a zsidókat okolják, minden bűnnek szerintök a zsidók az okai, s ennek a hangoztatásánál nemcsak a történeti igazságon, hanem még az ízlésen és a művészet követelményein is túteszik magukat. Különbösen erre is volt már példa az orosz irodalomban. Márkevics Bolleszláv (sőt Ljeszkov is!) a lengyeleket vádolta az orosz nép összes szenvedései miatt. Szerinte a muzsik lett volna a világ legboldogabb embere, ha nem lettek volna lengyelek. Aki csak valamelyest is ismeri Oroszország utolsó száz évének (az 1825 dec. forradalomtól napjainkig) a történetét, tudja, hogy ezt a kérdést nem lehet ilyen egyszerűen elintézni. A bolsevizmust nem lehet egy okra visszavezetni, mert nem csak a vezérek — legyenek azok zsidók, vagy mások — ügyességének s lelkiismeretlenségének, s nemcsak az angol vagy német intrikának a műve, hanem különféle okok egész sorozata hozta létre. Az orosz bolsevizmus nem hirtelen, csak úgy máról-holnapra nőtt ki a földből, hanem hosszas előzmények előzték meg. Az utolsó ötven évben Oroszországban csaknem mindenki rombolt. Nemesak a forradalmárok és a szociológusok, hanem az írók is a nyugati műveltség és civilizáció gúnyolásával s a fennálló társadalmi rend lerombolásának hirdetésével destruktív munkát végeztek. E tekintetben éppen annyi bűne van Dosztojevszkijnek, mint Tolsztojnak, s Herzennek, mint Bakuninnak meg Leninnek. Az orosz radikálisok eszméi, a szlávofilek ábrándjai (az orosz nép világtörténeti hivatása!), a forradalmárok tanai, a cári kormányzat kiméretlen deszpotizmusa s végül Marx elmélete is hozzájárult a bolsevizmus megszületéséhez. A bolsevizmus tiszta orosz szellemi termék s csak azért tudott győzni, mert

az orosz népléleknek is olyan sajátosságai vannak, amelyek elősegítették uralomrajutását. A muzsik právda-keresése, a mesebeli Kitjezsről, vagyis az igazak városáról szőtt álom, ahol nincs úr és szolga, gazdag és szegény, hanem mindenki egyformán élvezzi az élet örömeit, — az isteni csoda várása, amely csoda egyszerre megváltoztatja a társadalmi rendet s a muzsik kezébe adja a hatalmat, — a mult gyűlölete, — mesékben és dalokban magasztalt Timofejevics Sztepánnak, vagyis az 1667—71. évi parasztlázadások vezérének, Rázinnak megjósolt s egyre várt visszatérése, hogy elűzze a nép elnyomóit: a földesurakat, a papokat és a hivatalnokokat, s végül a muzsik ösztönszerű anarchizmusa mind hozzájárult a bolsevizmus uralomrajutásához. A bolsevizmus vezérei jól ismerték a nép lelkét s a muzsik álmainak a megvalósítását ígérték. Hogy a nép hiszékenységevel visszaéltek s az ígért igától való megszabadítás helyett még súlyosabb iga alá hajtották, mitsem változtat az igazságon. Az orosz nép régóta készült mindannak a lerombolására, ami a régi uralomra emlékeztette s ezért a forradalom kitörésekor eszeveszetten pusztított s rabolt s ezzel a bolsevizmust támogatta. Minderről azonban hallgatnak a Krásznovok és Bresko-Breskovszkijak. Azt is elhallgatják, hogy a bolsevista vezérek tősgyökeres (nem zsidó!) moszkvai orosz bankároktól kaptak pénzt, amikor izgatásaikat megkezdték, s ezt azzal hálálták meg, hogy győzelmük után őket fosztották ki legelőször. Az utolsó évtizedek orosz irodalma is a bolsevizmust készítette elő, különösen a dekadensek és a szimbólisták. Ezért, amikor az írók vándorbotot vettek kezükbe s külföldre menekültek, Brjuszov gúnyos búcsúverseket intézett hozzájuk. «Az, amiről ábrándoztatok, ami a távolban merengett előttetek, bekövetkezett. Miért jártok hitetlen szemmel s menekültök, mint az ijedt zergék? Vagy talán nektek, fantasztáknak s nektek, esztétáknak, az ábránd jó volt, mint messzeség, jó volt költői témának s szerettétek, hogy ezzel eredetiségteket fitogtassátok?»

Az antiszemita és monarchisztikus regények szerzői között Krásznov Pável a legkiválóbb. A többiek őt tekintik

mesterüknek. Eleinte még a művelt közönség is reményeket fűzött működéséhez, de ma már egyhangúlag elismerik, hogy egyvetlenegy regényének sincs művészi értéke. Legjobb regényét *A kétfejű sástól a vörös zászlóig* a Budapesti Szemle is ismertette 1924. évi nov. számában.

Annak jellemzéséül, hogyan írnak a monarchisztikus regények szerzői, bemutatom Bresko-Breskovszkijnak a *Világösszeesküvés vagy Róma szálló bombái* c. regényét. Az emigránsok mohón olvassák és szerzőjét nagy írónak tartják.

Knobelsdorf báró német monarchista szövetkezik a bolsevistákkal s olyan gázbombákat szállít nekik, amelyek egyszeribe megölnék minden életet. A bolsevisták nagy örömmel fogadják a bombákat s elhatározzák, hogy elpusztítják Európát, előbb azonban ki akarják próbálni a bombák hatását. Egy szigetre viszik a Cseka foglyait, hogy rájuk lőjjék a gázbombákat. A szigetre lopózik Leonard francia kém, hogy ellesse az új gyilkos gáz titkát s a titokzatos és csodaszép Vecsera is a szigetre siet, hogy jelen legyen a próbán. Vecsera Knobelsdorfba is meg Leonardba is szerelmes s nem tud választani köztük. A szigeten Knobelsdorf összevész a bolsevistákkal, a bombák felrobbannak s megölik feltalálójukat s a bolsevistákat. Leonard és Vecsera megtalálja a szigeten elrejtett mérhetetlen kincset s annak segítségével sajtóhadjáratot indít a bolsevista kormány ellen. Ezután mindkettő a Balkánra megy s Nikolaj Nikolajevics főparancsnoksága alatt hadsereget szervez, hogy visszaállítsa a cári uralmat.

Nem annyira maga a főmese, mint inkább az epizódok érdekesesek. A regényben sok a házkutatás, a letartóztatás, a kínzásokkal egybekötött kihallgatás és a kivégzés. A kémek és a rendőrök folyton az ellenforradalmárokat keresik. A nagybórára zsidókból álló népbiztosok tanácsa többször ülészik s tanácskozásaiból kitűnik, hogy nem az állam sorsa, hanem a saját személyi dolgaik érdeklik a népbiztosokat. Trockij csakis a gyémántokra gondol, Zinovjev orgiákat rendez, a többi zsidó pedig szemérmetlenül lop, hogy mielőbb a külföldre szökhessen s ott gazdagon éljen. Természetes, hogy a titkos gyűléseken a követek bizalmas jelentéseit is felolvas-

sák s a szerző nemcsak ezeket, hanem még a Cseka üléseinek a titkos jegyzőkönyveit is ismeri és közli.

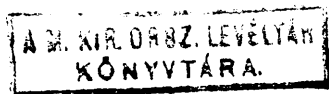
Bresko-Breskovszkij s író társainak minden egyes adata légből kapott. Regényeiknek nincs semmi művészi értéke, az egyes képeket csak a hősök személye fűzi egybe. Történeti hűségről vagy jellemrajzról fogalmuk sincs a szerzőknek. Mint azelőtt az erotika, most a politika érdekli az átlag-olvasót s az irodalom mesteremberei gondoskodnak róla, hogy kielégítsék olvasóik kíváncsiságát.

III.

Az oroszországi orosz irodalom.

A szovjethatalom urai eleinte azzal a tervvel foglalkoztak, hogy megsemmisítik a régi — szerintük bourgeois — irodalmat és művészetet s helyébe a proletárok ú. n. kollektív művészetét teszik. Mivel az ipari munkásság a kollektivizmus és a szakszervezet alapján áll, azt gondolták, hogy az új irodalmat és művészetet is ezen a két alapon lehet megteremteni s kifejleszteni. Utópisztikus elméletekből kiindulva azt hitték, hogy az emberből ki lehet ölni az én tudatát s az örök-szép után való vágyat, s hogy az eddigi esztétikai törvények helyett új törvényeket sikerül kitalálni. Az ember lemond egyéni életéről s beleolvad az összességbe. Nem lesznek külön vágyai, érzései s törekvései, mert az összességnek egy része lesz s nem egyéni, hanem kollektív lelke lesz. Az irodalomban eltűnik az én, hogy helyet adjon a mink-nek s az írók munkáját egy központból fogják vezetni s irányítani, mint a gyári üzem munkáját.

A bolsevista kormány a régi művészet lerombolását s az új, kollektív művészet megteremtését a futuristákra, az imázsínisztákra, a proletár írókra s a zsoldjába szegődött többi hivatalos írókra bízta. A valódi írók közül Brjuszon kívül egyetlen egy író és költő se vállalkozott a «nagy munkára». Az igazi művész nem tudott mesteremberré lenni s nem vállalkozott rá, hogy alkotás helyett kalapácsoljon, hogy a kormányelőírta jelszavakat szépirodalmi formába bújtassa

s kollektív szellemű versbe, novellába vagy színdarabba öntse.

Az első években csak a hivatalos írók műveit volt szabad kinyomtatni, ezért a szó valódi értelmében vett irodalmi élet nem volt Oroszországban, bár a hivatalos írók lázas tevékenységet fejtettek ki, hogy kiérdemeljék az uralkodó osztály bizalmát s minél nagyobb jutalomban részesüljenek.

* * *

Az orosz futurizmus a szimbolizmus hanyatlásával egy időben, 1909-ben keletkezett s mindjárt kezdetben két ágra szakadt: az ego futurizmusra és a kubo-futurizmusra. Az olasz Marinetti volt a tanítójuk. A mai ipari város fiai lévén, a gépek, az elektrifikáció, a dinamizmus, az amerikanizmus, a jövő nevében fellázadtak a mult költészete ellen s mindazt le akarták rombolni, ami a művészet vagy a társadalom régi hagyományait őrzi. «A régi költészetet megölte a paralízis és a köszvény» — mondták, s a ma és a jövő költészetének kell elfoglalnia a helyét. A futurizmus hőse az új ember a ki nem elégíthető én, az új harcias polgár, aki mindig a jövő felé rohan. A gyorsaság szépsége a jelszava s ezért a költészet formáját is a gyorsaság jellemzi. A dinamizmus magával ragadja a költőt, ezért az előbbi korok szókészlete és mondatfűzése sem elegendő, mert az akkor fejlődött ki, amikor még nem volt autó, telefon, repülőgép, mozgóképszínház, villamos vasút, felhőkarcoló. A felszabadított szó kifejezte képek vagy analógiák abszolút szabadságára van szüksége a költőnek, hogy a szavakat minden rend nélkül kapcsolatba hozhassa a lírizmussal. A távíró rövidségével fejezi ki gondolatait a futurista költő, ezért szereti az elsorolást s az ígék névszói alakjának a halmozását, mert ez nem rögzíti meg időben a cselekvés képét. Az ego-futuristák Pétervárott 1912-ben a «Peterburgszkij-Glasataj» köré csoportosultak Szeverjanin Igor és Sersenevics Vádim (szül. 1887) vezérlete alatt. Ez utóbbi honosította meg 1911-ben az ego-futurista elnevezést s ő kezdte először alkalmazni a szavakat a mai modernizált élet-hez. Az ego-futuristák hitvallása az önzés volt. A költészet célja a «mindenható egoizmus megéneklése, mert ez az egyet-

len igazi életintuició». A diadalmaskodó önzés az amoralizmus köntösét ölti magára: kicsapongásokról, fajtalankodásokról, városi dorbézolásokról, a demimonde bájairól, a selyemszoknyák suhogásáról, parfümillatról énekel. Hanem a pétervári «rizsoporos költészet» ellen hadat üzentek a moszkvai futuristák, akik kubo-futurizmus elnevezés alatt 1910-ben a Burljuk testvérek köré csoportosultak s a legtehetségesebb futurista költőket (Chljevnikov, 1885—1922, Májakovszkij, sz. 1894) gyűjtötték maguk köré. A kubo-futuristák 1913-ban tették közzé irodalmi kiáltványukat (Deklaracia szlova kak takovago), melyben a «szót, mint ilyet» védik, «az értelemfölötti, az értelemtüli szót» s a szórendet a mondatban sokszor a szótagok rendjével cserélik föl. A versekben legtöbbször elhagyják az igéket, a jelzőket s a prepozíciókat s az ego-futuristáktól átvett német és francia félvilági szavakat hasonló orosz szavakkal helyettesítik s minden idegen eredetű szó helyett új orosz szót gyártanak. Az amoralizmussal szemben a primitivizmust írták zászlajukra s a raszkolnikok és szektáriánusok énekeire támaszkodnak, ami pedig bizonyos fokig ellenkezik a futurizmus alapelvével. Ezért Marinetti szemrehányást is tett nekik. «Ez esztétikai atavizmus. Jegyezzétek meg, hogy a futurizmus a jövő művészete. Új formákat keresünk, ti pedig, különösen Chljevnikov, visszatértetek a történelemelőtti kor nyelvéhez. Ez nem futurizmus, ez a mult esztétikájához való visszatérés, amelyet már rég elfelejtett a repülőgépek és a motorok korszaka. (Burljuk: *A futurizmus evolúciója*, 17.) Vagyis a futurizmus orosz talajra helyezkedett s Burljuk kereken ki is jelentette, hogy «Oroszország nem szellemi tartománya a külföldnek, hanem önálló utakon halad.»

A futuristák a forradalom kitöréséig alig alkottak valamit. Minden tevékenységük vitákban, a meglevő irodalmi értékek gúnyolásában s rombolásában merült ki. A forradalom kitörése után «alkotó» munkához láttak. Megtagadták legfőbb elvüket, a korlátlan én-kultuszt, a bolsevizmushoz csatlakoztak s hivatalos íróknak és költőknek csaptak föl. Verseikkel elárasztották az országot, szidták a régi művészetet, gúnyolták a klasszikusokat s az új művészetet, a

«dolgozó proletárok kollektív művészetét» dicsőítették. A metrika s az esztétika szabályait elvetették s még a szabad ritmus ellen is hadat üzentek, bár jobb költeményeikben nem ragaszkodtak elméletükhöz. Költeményeiknek — helyesebben szócsoportjaiknak — istenkáromlás s minden nemes érzésnek s gondolatnak a gúnyolása a tartalma. Kéjelegnek a szennyben s versenyeznek a trágárságokban.

A futuristák közül 1917-ben kivált Mariengof Anatolij és Sersenevics Vádim s megalapította az imázsinsizta iskolát¹ s egyszerre három kötettel lépett a közönség elé: *Nyilvánosság*, *A viharok ménese* és *A szavak olvasztókemencéje*. 1919-ben kiadták kiáltványukat s ezután munkáikat Imázsinsizty (Imázsinsizták) c. sorozatban adták ki. A kiáltványban minden más költői iskolát elítélnék s a futurizmust támadják a legkíméletlenebbül. «Mi, akik még merünk hallani, a megszokás folytán még tudunk érezni s nem felejtettünk el gondolkozni, elfelejtjük, hogy volt futurizmus, mint ahogy elfelejtettük a naturalizmus, a dekadencia, a romanticizmus, a klasszicizmus, az impresszionizmus és a többi lim-lom létezését. Vigye el az ördög ezt a gallimatiást.» Ezután a bevezetés után a kiáltvány kifejti az imázsinsizmus lényegét. «A művészet egyetlen törvénye, az élt minden megnyilatkozásának az egyetlen helyes módja a képek és a képek ritmikája útján jut kifejezésre . . . Kép s csakis kép . . . A művészi alkotásban minden tartalom butaság és esztelenség . . . Mindent ki lehet fejezni a képek ritmikájával . . .» A manifestum további soraiból kitűnik, hogy a képeket meg akarják szabadítani a tartalmuktól. A kiáltványnál valamivel világosab-

¹ A forradalom után számos hosszabb-rövidebb életű költői iskola keletkezett s mindegyike kiáltványban közölte programját: az imázsinsizmus (1919), expresszionizmus (1919), biokozmizmus (1921), luminizmus (1921), dadaizmus (oroszul: njicsevoki, 1922), formlibrizmus (1922), klasszicizmus (1922), neoklasszicizmus (1923), fuizmus (1923), konstruktivizmus (1923) stb. Maguk az írók is megsokalták a sok iskolát, s azok, akik nem akartak semmiféle iskolához csatlakozni, Szerapion testvérei (Szerapionovy bratja) nevű egyesületbe tömörültek. A tagok tetszésszerű formában, de művésziiesen tartoznak írni s nem vetik alá magukat semmiféle iskola szabályainak. V. ö. Brodskij i Szidorov: *Literaturnyje manifesty*. Moszkva. 1924.

ban fejti ki az új költői iskola elméletét Sersenevics a « $2 \times 2 = 5$ » c. röpiratában. Az imázsinsizta művészetnek a kép a lényeges elem: «a kép, mint olyan; a magában álló kép: a kép mindenekelőtt: a kép mint öncél: a kép más képektől függetlenül». «A költemény nem organizmus, hanem képcsoport, amelyből bármelyik képet ki lehet venni s amelybe akárhány új képet be lehet szűnni. Meg vagyok róla győződve, hogy Mariengof vagy Sersenevics összes költeményeit egyforma élvezettel lehet olvasni előlről hátrafelé, vagy hátulról előrehaladva éppen úgy, mint Jakulov vagy Erdmann képeit tetzés szerint fejjel felfelé vagy lefelé akaszthatjuk föl a falra.» Hanem elméletüket gyakorlatilag megvalósítani nem tudták, s ezért az imázsinsizmus, mint iskola, megszűntnek tekinthető. Az imázsinsizták versei nem imázsinsiztikus versek, legalább is nem igazolják elméletüket. Az egész kísérletezésben csak az volt szomorú, hogy a szovjetkormány éveken át támogatta, míg az igazi írókat hallgatásra kényszerítette. Jesszenin Szergej is imázsinsiztának vallotta magát, de egyetlenegy imázsinsizta verset sem írt.

* * *

A szovjet-uralom első négy évében a futuristákon és az imázsinsiztákon kívül még a proletár írók és a többi hivatalos írók, vagyis a kormány politikáját támogató és népszerűsítő kommunista írók élveztek kiváltságokat. A forradalom előtt Gorkij volt a proletár írók mecénása, a bolsevizmus uralomrajutása után pedig az állam gondoskodott róluk. A proletár költők apja Necsajev E. E. (1859—1925) üveggyári munkás és Skulev F. (szül. 1868) takács volt. Igen rossz verseket írtak, de a munkásság büszke volt rájuk s azt hangoztatta, hogy mindkettőből klasszikus író válnék, ha csakis az irodalomnak élne s nem végezne testi munkát.

A forradalom kitörése után szervezkedni kezdtek a munkások s Proletkultokat, vagyis proletár kultúrát ápoló s terjesztő egyesületeket (önképzőköröket) alapítottak. 1920-ban már több, mint 300 Proletkult volt az országban. Íróik egy országos egyesületbe, a Vappha (Vszeroszjijszkája Aszociacija Protelarszkich Piszatelej) tömörültek s minden

gyűlésükön erőlyesen követelték a kormánytól, hogy a Vappon kívül álló íróknak tiltsák meg az írást. Több folyóiratot szerkesztettek s igen sok költői s prózai munkát adtak ki. A szovjetkormány nemcsak a kiadási költségeket fedezte, hanem aránylag nagy fizetést is adott nekik, s számos versfaragó gyári munkást felmentett a gyári munka alól, hogy kizárólag az irodalomnak élhessen.

A proletár írók és költők igen harciasak. Az új kollektív művészetért lelkesednek s ellenségei minden «bourgeois művészetnek». Tudatlanságukban elvetik a régi irodalmat és kultúrát, semmi kapcsolatot nem akarnak a régi korok irodalmával s művészetével. A proletárok büszkesége, Kirillov Vladimir hetikén hirdeti a *Mi* c. költeményében, hogy «fogadalmunkhoz híven tűzbe dobjuk Raphaelt, falhoz állítjuk Puskit, elpusztítjuk a múzeumokat s a régi műveltség virágait.» A szélsőséges proletárirók terve azonban nem sikerült. Maga Lunácsárszkij közoktatásügyi népbiztos is megsokallta garázdálkodásaikat s minden erejét és tudását latbavetette, hogy megmentse az ország műveltségét s keresztülvitte, hogy a nem hivatalos írók is kiad hassák műveiket, ha nem támadják nyíltan a szovjetrendszert. Erről az *Izvesztia* 1922. évi 40. számában emlékezik meg, hol egyebek közt ezt írja: «Milyen sokan voltak a kommunista-futurista és a proletárkultúra, tehát a még mindig problematikus kultúra álarca alatt dolgozó írók és költők, akik el akarták söpörni a régi művészi hagyományokat, a szerintők akadémikus, hivatásos, rutinos, hazug és bourgeois hagyományokat. Mi nem engedjük s a jövőben se fogjuk megengedni. Igaz, hogy ma már senki se hisz a kommunista-futurista vagy a proletárművészet megteremtésének lehetőségében, mégis sokan fanatikusan ragaszkodnak hozzá». További soraiban azt ajánlja, hogy az írók vegyék át a régi művészetet s az új élethez alkalmazzák. A jobb proletár költők megfogadták a tanácsát s az egyik legkiválóbb proletár költő: Gerászimov Michail a *Mona Liza* c. versében felelt Kirillovnak és híveinek. «Mi mindent megtanulunk, mindent átveszünk s mindent megőrzünk». A Proletkultok konferenciája is Lunácsárszkij népbiztos beszéde után arra az

álláspontra helyezkedett, hogy «a régi művészet kincseit kellő átértékeléssel s kritikával magáévá teszi». 1921-ben a nem hivatalos íróknak is megengedték az írást, mire a proletárirodalom gyors hanyatlásnak indult. Az irodalmi Proletkultok száma egy év alatt 300-ról 27-re apadt. A proletár író nem tud versenyezni az igazi íróval, s mióta nem adják ki válogatás nélkül műveiket, legnagyobb részük letette a tollat. Még van néhány folyóiratuk (legtekintélyesebb a *Na posztu* = Örállomáson), de nincs olvasójuk. A kormány csupa párt-érdekből támogatja a jobb proletár írókat, de olvasókat nem tud nekik szerezni, s ezért a proletárirodalom nemsokára már csak az irodalomtörténet egyik fejezetévé válik. Irodalmi egyesületeik, különösen az Október (Oktjabr) és a Kovácsműhely (Kuznica), még mindig követelik, hogy az állam hallgattassa el a Vappon kívül álló írókat és költőket, de már senki sem veszi őket komolyan. Egyetlen egy igazi író vagy költőt se tudtak a proletárok «kitermelni», s az az egy-két költő, aki néhány elfogadható verset is írt (Kirillov, Gerászimov), Puskind utánozza, tehát azt a költőt, akit a proletárok a «falhoz szorítottak». A jobb prózaírók (A. Veszjolyj, Bibik, Lelevics stb.) szintén a «bourgeois» írókat utánazzák. Érdekes, hogy a forradalmi vágyaknak, valamint a vihar és a tűz korszaka szellemének a leghűbb tolmácsolói nem a proletárok, hanem a futuristák és a «bourgeois»-ák sorából kerültek ki. A futurista Májakovszkijnek *A bal induló*, meg a *Háború és béke* s Bloknak a *Tizenketten* és a *Szittyák* (Szkify) c. költeményei fejezik ki legjobban a forradalmi szellemet.¹ A proletár írók a város szülöttei. Nem az életet rajzolják, hanem program szerint írnak s az ideologizmus meg a tematizmus rabszolgái.

* * *

¹ V. Ö. Lelevics: *Tvorcseszkije puti proletarszkoj literatury*. Leningrád, 1925. V. Ljvov—Rogacsevszkij i R. Mandelstanm: *Ukazatelj rabocse-kresztjanszkoj literature*. Izd. «Kolosz». 1926. Sz. Rodov: *Antologia proletarszkoj literatury*. Moszkva, 1925. 668. lap. A 40 «legjobb» proletár író személyi adatait ismerteti s szemelvényeket közöl műveikből.

A hivatalos írónak az a kötelessége, hogy a bolsevizmus eszméit terjessze s népszerűsítse. Készen kapja a témát s arról elbeszélést, költeményt vagy színdarabot ír. Az igazi írók közül csak Brjuszov állt be hivatalos írónak. A kommunista kormány e zsoldosai mindenben alávetik magukat kenyéradó gazdájuk kívánságainak. Egyetlenegy valódi író sincs köztük (Brjuszovot kivéve), bár számuk légió. Igen sokat írtak össze, de mivel senki sem olvasta műveiket, újabban már nem igen kapnak megrendelést a kormánytól. Ezelőtt 2—3 évvel még sok könyvön és füzetben ott díszelgett Malyskin, Budancev, Aroszev, Lebedinszkij s más hivatalos irodalmi nagyságok neve, de ma már igen ritkán találkozunk velök. A szovjetkritikusok és Bucharin szerint «klasszikus író» Lebedinszkij. A *Vasárnap* (Nedelja) c. elbeszélését tartják az utolsó évek legjobb alkotásának s mintául állítják oda a hivatalos íróknak. Nem tudok osztózni a hivatalos kritikusok véleményében, mert csak nagy kinnal olvastam végig, de hogy ne vádolhassanak elfogultsággal, ismertetem a mű «grandiózus tartalmát». Egy kis város lakosságának nincs vetőmagja, ezért gyűlöli a bolsevistákat s a város körül portyázó fehérekkel kacérkodik. A szovjethatóság szeretne vetőmagot hozni, de nem tudja elindítani a vonatot, mert elfogyott a fa. Előbb tehát tüzelőfát kell szerezni. Az erdő közel van, de nem meri kivezényelni a vöröskatonákat, mert attól fél, hogy a lakosság fellázad s a fehérekhez csatlakozik. Hosszas tanácskozások után mégis elhatározzák, hogy a vöröskatonákat kiküldik erdei favágásra, mert fa nélkül nem indíthatják el a vonatot, vonat nélkül nem hozhatnak vetőmagot, s ha nem lesz vetőmag, az egész város fellázad. A katonaság kivonul, mire a lakosok megölik a bolsevista vezéreket; de még mielőtt bevonulnának a fehér csapatok, a szovjethű vasutasok a visszatért vöröskatonák segítségével elfojtják a lázadást. Az erdei favágásra kivezényelt katonák egy részét megölik a város körül portyázó fehér katonák, de a többiek elég fát hoztak, hogy elindíthassák a vonatot. Nemsokára megjön a vetőmag, mire a lakosság a bolsevista hősök áldozatkészségétől megindítva szívvel-lélekkel a szovjethez csatlakozik.

(Csak tartalma s szelleme miatt tartják klasszikusnak, mert szerkezetével és stílusával még a bolsevista kritikusok színesenek megelégedve. S ez a legjobb effajta munka!

A mai orosz irodalmi életről a *Pecsáty i revolucija* (Sajtó és forradalom) című irodalmi, kritikai, művészeti és bibliográfiai szemle tájékoztat részletesen. A húszíves vastag számok csaknem minden munkát ismertetnek s megbírálnak. Igen érdekes, hogy a szemle hasábjain már maguk a hivatalos bírálók is bevallják, hogy a Goszizdat (állami kiadóvállalat) legtöbb kiadványa értéktelen makulatúra, s követelik, hogy ezentúl ne csak a tartalomra, hanem a formára s a művészi értékre is tekintettel legyenek s csak szigorú megválogatással fogadják el a műveket kiadásra. Az 1925. évi 4. szám egyik névtelen bírálója ezekkel a szavakkal fejezi be könyvszemláját: «Azon a véleményen vagyok, hogy valami irodalmi gyógyintézetet kellene felállítani, amelynek az volna a hivatása, hogy megvédje a piacot s a közönséget a sok értéktelen makulatúrától». A folyóirat százszámra említ olyan könyveket, amelyek felvágatlanul hevernek a Goszizdat rak-táraiban, mert még az intelligensebb munkás szellemi mértékét sem ütik meg. Természetes, hogy a kritikákban tárgyilagosságról szó se lehet. Másképp bírálják a hivatalos s másképp a nemhivatalos író munkáit. Hanem még így is kitűnik a bírálatokból, hogy a nemhivatalos írók művei forma tekintetében sokkal fölötte állanak a hivatalos írók műveinek s csak tartalmukat s szellemüket kifogásolják. Irodalmi elvi viták is vannak a szemle hasábjain, de ezekben nem az esztétikai bizonyítékok, hanem a tekintélyek szava dönt. A tekintély pedig mindig valami magasrangú szovjethivatalnok, lehetőleg népbiztos vagy vele egyenrangú személy, akár ért az irodalomhoz, akár sem. Ha valami elvi kérdésről van szó s a vitatkozó fél azt állítja, hogy Rykovnak, Kamenevnek vagy Vorosilovnak is ez a véleménye, a másik fél elhallgat s meghajlik a súlyos érv előtt.

1925 második felétől kezdve nagy változást látunk a hivatalos és a proletárirodalomban. Eddig a kormány által kiadott lapok és folyóiratok hasábjain a regényeknek s elbeszéléseknek bőrkabátos, erősakaratú, önzetlen s a győze-

lemben nem kételkedő bolsevisták voltak a hősei. Csupa félelem és gáncsnélküli lovagok, akik inkább maguk szenvednek, csakhogy a nép boldog s szabad legyen, de 1925 közepétől kezdve a tekintélyesebb folyóiratok, különösen a *Krásznája Nov* hasábjairól kezdenek eltűnni a nemes kommunista hősök, s a legtöbb elbeszélés arról szól, hogy a bolsevizmus vidéki apostolai, a falusi és a járási tanácsok vezetői többnyire közönséges gonosztevők s a nép ellenségei. Hogy mi lehet ennek az oka, nem tudom, csak sejtem. A kormány szabadulni akar a mezítlábas falusi vezetőktől s meg akarja nyerni a jómódú muzsikokat. De az is lehet, hogy az írók körülnéztek a falvakban s az ott szerzett tapasztalataikat írják le. Mindenesetre érdekes jelenség, mert azt bizonyítja, hogy a diadalmi mámor eltűnt s a csalódás, a kiábrándulás lett úrrá a lelkeken. Természetesen ezeknek a munkáknak sincs irodalmi értéke, de becses kortörténeti okmányok, s aki a bolsevista korszak irodalmát tanulmányozza, kénytelen ezekkel is foglalkozni, mert segítségükkel könnyebben tudja megérteni Leonov, Piluják s más jó írók műveit.

* * *

A hivatalos írókkal kapcsolatban, de mégis külön kell megemlékeznem Bjednyj Demján és Neverov Alekszander-ről. Mindkettő lelkes kommunista s tehetséges író, de nem jeliszavakat dolgoz föl, hanem az életet vizsgálja s az élethől meríti témáit.

Bjednyj Demján (családi nevén Pridvorov E., szül. 1883), gyerekkorát felváltva falun s városban töltötte s egyformán ismeri a falusi s a városi szegények életét. A pétervári egyetemen tanult s a bölcsészeti fakultás elvégzése után az 1910-ben megindult *Csillag* (Zvvezda) c. titkos bolsevista újság munkatársa lett. Első tárcájának *O Demjáne Bjednom — muzsike vrednom* (D. B. — ártalmas muzsik) volt a címe s mivel olvasói nagy tetszéssel fogadták, a D. Bjednyj nevet vette föl. Mese formában írt szatirikus tárcái nagyon népszerűek s a bolsevizmus történetét tartalmazzák. Egyike a legolvasottabb s legnépszerűbb íróknak s költőknek, s még a bolsevizmus ellenségei is szívesen veszik kezükbe műveit.

Az irodalmi harcokban nem vesz részt. Minden sorát bolsevista szellem hatja át. Ő költi a vörös hadsereg harci dalait.

Neverov A. (családi nevén Szkobelev, 1886—1924) eleinte tanító volt s az antialkoholisták lapjába dolgozott. Forrón szerette a muzsikot s meggyőződésből csatlakozott a forradalomhoz, mert azt remélte, hogy megszünteti a parasztnép nyomorát. 1906-ban kezdett írni, de csak 1922-ben vált ismert íróvá, amikor kiadta forradalmi elbeszéléseit. Ekkor Moszkvába költözött s csakis az irodalomnak élt korán elkövetkezett haláláig. Számos munkája közül különös figyelmet érdemel *Taskent — gazdag város* (T. — gorod chljebnyj) c. kis regénye, mely formaszépségével, bölcs életfelfogásával s derűs humorával megkapja az olvasót. Meséje igen egyszerű. Egy Misa nevű buzuluki tizenkét éves fiúcska tarisznyát köt a nyakába s elindul Taskentbe, hogy lisztet hozzon éhező családjának. Nagypja, nagyanyja, apja meghalt, az anyját leverte lábáról az éhség, testvérkéi még kicsinyek, s így az ő nyakába szakadt a család fenntartásának a gondja. Hol a vonat ütközőjén, hol a tetején, de legtöbbször gyalog megy a pusztán keresztül a kenyérben bővelkedő város felé. Útközben sok mulatságos, meg sok szomorú kalandban van része. Éhezik, fázik: néhol befogadják éjszakára, másutt kikergetik, de ő csak megy, míg el nem éri célját. Taskentben dolgozik, 2 zsák gabonát szerez s hazaszállítja, hogy kenyeret adjon éhező családjának s bevesse a búzaföldet. Otthon csak anyját találja élethen, kis testvérei éhenhaltak. Nagy bú nehezedik a szívére. Sokáig jár fel-alá szomorúan a gazzal benőtt udvaron, majd földhöz vágja kalapját s azt mondja: «Jól van, elég a bánkódásból. Új életet kezdek, rendbehozom a gazdaságot.»

Bár szomorú, mégis üdítő olvasmány. Annyi erő, kitarás, derűs humor és józan életrevalóság van a kis Misában, hogy örömünk telik benne, s meg vagyunk róla győződve, hogy boldogulni fog az élethen. Az orosz közönség is eléggé méltatta a kis regényt, mert 2 év alatt öt tízezer-tízezer példányszámú kiadást ért meg, jöllehet a legjobb írók is csak 3—5 ezer példányban adják ki munkáikat s bizony nem sok éri meg egyhamar a második kiadást. Egyéb elbeszélései közül

figyelmet érdemel *Az új ház* (1919) és *A kertben* (1923). Agitációs színdarabokat is írt a vöröshadsereg részére, de ezek értéktelenek.

* * *

A bolsevista kormány és a kommunistapárt kezdetben nagy reményeket fűzött a parasztszármazású írókhoz és költőkhöz. Azt hitték, hogy ezek a kollektivizmus szellemét hozták magukkal a szalmafödeles izbakból s meg fogják tudni teremteni a munkások és a parasztok osztályművészetét. Ám csakhamar csalódtak bennök. A parasztköltők mind az individuálizmus hívei. Úgy dalolnak, mint a madár: a saját örömeiknek s bánatuknak adnak kifejezést.

A parasztköltők sorát az orosz irodalomban Koljcov¹ nyitja meg s utána a sokkal jelentéktlenebb Szurikov, Nikitin és Drozsinn következik. Csakhogy ennek a költői nemzedéknek az elmúlása után néhány évtizeden keresztül hallgatott a falu költészete, míg végre 1910 után ismét több tehetséges parasztköltő tűnt föl: Klyeskov (szül. 1889), Kljujev (1887). Sirjajev (1887—1924), Jesszenin (1895—1925), Oresin. Ezeken kívül még Kárpov, Tiszlenko, Radimov és Fomin érdemelnek említést. Az új parasztköltők közül időrendben Klyeskov lépett föl elsőnek 1911-ben kiadott verskötetével (*Pjeszni*). Különösen 1912—1923 között virágzott az ú. n. parasztköltészet.

A parasztszármazású és a parasztköltők mind örömmel fogadták a forradalmat, hisz földet adott a muzsiknak. A forradalmat dicsőítették költeményeikben, mert attól a muzsik régi álmainak a megvalósítását várták, de a bolsevizmussal szemben tartózkodó álláspontra helyezkedtek.

A parasztköltők új korszakot teremtettek az orosz irodalomban. Új hangulatokat, új témákat, új verselési technikát, új felfogást s végül a népdalok és a vallásos énekek képeit vitték bele az irodalomba s ezzel elősegítették megújulását. A legújabb orosz irodalom szelleme s nyelve a

¹ L. *Budapesti Szemle* 1924 májusi számát.

parasztköltők hatása alatt fejlődött ki. Az ő érdemük, hogy a legújabb irodalom a szó nemes értelmében véve demokratizálódott s a nemzeti talajra helyezkedett. Új életre keltették Koljcov dalaait. Büszkén vallják magukat Koljcov tanítványainak, bár a többi költőket is ismerik s nemcsak Koljcovnak s a népdalnak a nemes egyszerűségét, de Báljmont muzikálítását s Blok gyöngéd hangulatát is átvették. A legújabb kor legnagyobb orosz költője : Jesszenin Szergej, *Oroszország kelj szárnyaidra* c. költeményében költői színekben mutatja be a mai parasztköltők családfáját. «Oroszország, csattogtasd szárnyaidat s az új erőre támaszkodj. Új nevektől hangzanak megújhodott pusztáid. A kék völgyben a borjak s a tehenek közt aranyos köntösben megy Koljcov Alekszej. Kenyeret tart a kezében : az ajka cseresznye s csillagos ég a pásztorkürtje. Mögötte a hó s a szelek hazájából való szelíd s bölcs középső öccse, Kljujev halad . . . Kljujev után én következem, a göndörfürtű, vidám betyár . . . s utánam az énekesek végtelen sora, s a falvakban vidáman csendül föl a dal. Füvekből kötünk könyveket s kabátunk két szárnyából rázzuk ki a szavakat . . .»

Oresint kivéve, aki Njekraszovra támaszkodik, valamennyien Koljcov örökösei s mint Koljcov, vidáman s bizalommal néznek a jövőbe. Nem írják, hanem éneklik dalaikat. Koljcov is, amikor először kerültek kezébe Dmitriev költeményei, nem olvasta, hanem énekelte őket, s amikor maga költött, énekelt is hozzá. A népdalok s a vallásos versek szépsége elevenedik meg az alkotásaikban. A falusi természettel, a falusi élettel, a muzsik munkájával, a földdel, a Megváltóval, Csodatevő szent Miklóssal vannak kapcsolatban témáik, s bizonyos misztikus és vallásos hangulat hatja át verseiket még akkor is, ha gúnyolják a vallásos érzést. Látszik, hogy ez csak tettetés náluk s nem meggyőződés. Eleinte hódoltak a divatos bolsevista jelszavaknak, de szívük mélyében a régi, jámbor muzsikok maradtak, s ma már nem is írnak se vallás-, sem erkölcsértő költeményeket, mint a bolsevizmus első éveiben. Különben jellemző, hogy éppen forradalmi és propaganda költeményeik a leggyengébbek, s forradalmi verseik-

ben nem a bolsevizmust, hanem az anarchiát hirdetik. A parasztköltészet alapjában véve romantikus költészet s hajlik a szimbolizmus felé.

A legkiválóbb parasztköltők Jesszenin, Kljujev, Oresin és Sirjájev.

Jesszenin A. Szergejt már a külföld is ismeri. 1895-ben szül. a rjazáni kormányzóság Konsztantinovo nevű falujában, melyet a költő halála után Jesszeninónak neveztek el. Jómódú muzsikesaládnak a gyereke. Csak 17 éves korában hagyta el szülőfaluját, addig a szektáriánusok közt élt s az ő vallásos énekeiből meg a népdalokból tanulta el a verselést. A biblia volt első olvasmánya s ezért szereti a bibliai képeket. A bolsevista jelszavak teljesen megrontották s az addig jámbor, vallásos költő istenkáromlásban s kicsapongásokban lelte örömét. Moszkvában az imázsiniszták társaságába keveredett, azok hatása alatt eldurvult s különféle botrányok hőségévé lett. 1923-ban külföldön tartózkodott s visszatérése után megkomolyodott s összes szertelenségeivel felhagyott. 1925 december 31-én Leningrád egyik szállójában felakasztotta magát. Tettét azzal magyarázzák, hogy megbánta a népe ellen elkövetett bűneit, amelyekre az imázsiniszták példája s a bolsevista jelszavak hatása alatt ragadtatta el magát.

Dalai s egyéb költeményei poétikus képekkel s páratlan formaszépséggel tűnnek ki. A csendes est a háttére, a bánatos elmélkedés a hangulata. Mindenben a kék színt látja. Koljcov mögött «a kék völgyben megy a borjak s a tehének közt», «elolvad a kék szürkületben, mint a fehér hó», «a göndör s vidám költő az ég kékségébe kiált föl», «a szeme kék, ezer képe — kékszemű gyerekek». Több költeményében azt hirdeti, hogy betyár, veszedelmes haramia, huligán, s ezért kést hord a csizmaszárában s gyilkolni, ölni szeretne. Ez csak tettetés nála, mert botrányos életmódja ellenére is rendkívül lágy, női természet. Néhány kötete tele van az imázsinisztáktól eltanult trágárságokkal (*Színváltózás — Preobrázszenie; Inonia; A huligán gyónása; Szorokovszt; Pugácsov*), de élete utolsó két évében írt verseiben már nyoma sincs ennek. A népköltészet szimbólumait gyakran használja, ezért több költeményét csak az érti meg, aki a népies szim-

bólumokat is ismeri. Páratlan formaművész, de a tartalom legtöbbször nem méltó a formához. Legszebb a *Szovremennaja Rosszija* (1925) és a *Ruszi Szovjetszkaja* (1925) c. versekötete, melyekben a szertelenségeitől megtisztult művész szól hozzánk.

Míg Jesszenin csak 1914-ben kezdett verselni s csak 1916-ban jelent meg először nyomtatásban egyik költeménye, Kljujev már 1912-ben egyszerre három kötetrel lepte meg az orosz olvasóközönséget. A *Jenyők dala* (Szoszzen perezvon) c. első kötetéhez Brjuszov írt bevezető tanulmányt s felhívta a költőre a kritika és a közönség figyelmét. Koljcov a mestere s ezt azzal is jelzi, hogy az első s egyben máig is a legjobb verskötetének a fejezeteit Koljcovból vett idézetekkel vezeti be. Misztikus és vallásos hangulat hatja át költeményeit, s még forradalmi költeményeiben is sok a bibliai kép. 1917—1919. forradalmi dalait *Énekeskönyv* (Pjesznoszlov) címen adta ki két kötetben. Az orosz Rouget de Lisle szeretett volna lenni s megírta a *Lörösdalt* (Krasznaja pjesnja), az orosz falusi Marseillaise-t, de nincs benne forradalmi tűz és erő, bár ő maga a férfiaság és az erő embere s ebben különbözik leginkább Jesszenintől. Forradalmi költeményei meseterkéltek, de népdalai (Izbadalok) gyönyörűek. Forradalmi dalaiban azt a témát ismételteti únos-untalan, hogy ha a föld a muzsik kezén lesz, hullámozó kalásztenger fogja beborítani az országot a Bajkal-tótól a Krimig, s felszólítja a muzsikot, hogy gyújtson gyertyát a Megváltónak. Nála a vallásos képek nemcsak szimbólumok, mint Jesszeninnél, hanem mélyebb értelműek is.

Jesszenin és Kljujev jó módú muzsikusok fiai, de Oresin szegény mezőgazdasági munkásnak a gyereke, ezért költeményeiben az éhes, megvadult muzsikot énekli meg, aki kétségbeesésében még a templomokat és a zárdákat is kirabolja. A forradalmat a nyomorgó muzsikusnak, a fellázadt koldusnak a szemével nézi s a Rázin-féle szabadoság lebeg a szemei előtt. Az ő költészetén is meglátszik a nép vallásos énekeinek a hatása, csakhogy nála Krisztus és szent Miklós nem aranyos ruhában, hanem rongyos-foltos parasztgúnyában jár-kél a földön. 1919-ben jelent meg első vers-

kötete *Pirkadás* (Зарево) címen, s azóta már több jelent meg, de, mint Kljujevnél, nála se látunk fejlődést.¹

* * *

A parasztköltők ismertetésével eljutottunk a szó valódi értelmében vett irodalomhoz. A részletesebben tárgyalt parasztköltők igazi költők s bármely irodalomnak díszére válnának. A költészet virágzik Oroszországban, de a költők egy része még mindig a régi hagyományokhoz ragaszkodik s Puskind vagy a szimbolistákat utánozza. Másik része új utakat keres és csak ritkán vesz időszerű tárgyakat a lantjára. Részletesebben nem foglalkozom a költőkkel, csak megemlítem, hogy Szologub, Bjelyj, Kuzjmin, Rozsdesztvenszkij, Pászternák, Tichonov a legkiválóbbak, hár egyikük sem éri utól Jesszenint. Érdekes, hogy sok nő ír jó verseket: Áchmátova, Rádlova, Andrejevna, Skápszkája, Polonszkája, Ságinján stb., míg a XIX. század folyamán egyetlenegy költőnő se volt, s a XX. század első tizedében csak Hippisusz képviselte méltóan a női nemet.

Nemcsak a költészet, hanem a próza is virágzásnak indult. A forradalmat követő hároméves szellemi halál után először a memoir-irodalom lendült föl. Igen sokan írtak vallo-másokat, önéletrajzokat, visszaemlékezéseket. Tolsztoj *Gyónása* óta divatba jött ez a műfaj. Csaknem egyidőben jelentek meg Blok, Bjelyj, Gorjkij, Ivanov Vjacseszláv, Korolenko s mások effajta művei. Csakhogy most ennek okát nem Tolsztoj utánzásában, hanem valószínűleg abban kell keresnünk, hogy az írók semmiféle más témához nem mertek hozzányúlni, hogy ne vonják magukra a szovjethatalom haragját. Tapogatóztak, hogy mit szabad s mit nem szabad megírni. Egy évig tartott a memoir-láz, s 1922-ben rendes mederbe terelődött az irodalmi élet s egyre nagyobb számban kezdtek megjelenni a regények, elbeszélések és egyéb munkák. A régi írók közül Bjelyj, Szologub, Kuzjmin, Prisvin, Szergejev-Censzkij, Novikov, Tolsztoj A. vették föl ismét a tollat, s

¹ V. ö. Szipovszkij: *Poczijsz naroda*. Petrograd. 1923. Trockij i. m. 41—50.

számos új tehetség tűnt föl: Leonov, Piluják, Szevjullina, Jvanov Vszevolad, Ságinján Marietta, Románov, Zámjatin, Zoscsenko, Jakovlev, Ehrenburg, Fedin s mások. A bolsevizmus meg tudta szerezni a politikai hatalmat, de az irodalmat nem s ezt a szovjetkritikusok és a szovjetírók is nyíltan bevallják. Az írókat el tudták egy időre némítani, de szolgálatukba kényszeríteni nem tudták. A mai orosz író rendkívül nehéz anyagi viszonyok között él, s e mellett folyton erkölcsi megaláztatásoknak is alá van vetve a hatalom részéről. Nem öntheti ki szabadon lelkét, nem írhatja meg olyan őszintén a való igazat, mint szeretné, hogy ne gyűljön meg baja a cenzúrával. Az irodalom is, meg az író is a létért küzd. Az író a sötétben tapogatózik. Van elég témája, amiről írni szeretne, tisztában van kötelességével, de azt is tudtára adják, hogy miről kell írnia. Körülbelől olyan helyzetben van, mint amilyenben a múlt században Száltykov-Scsedrin, a legnagyobb szatirikus volt. Száltykov gúnyos dícsérete a cári despotikus rendszer legsúlyosabb elítélése volt, s ma is a rendszer látszólagos dícsérete a legsúlyosabb vád a bolsevizmus ellen. Ezt maguk a hatalmon levők is érzik és tudják, de legtöbbször szemet húnyanak előtte, csak nyíltan ne támadják őket. Heroikus küzdelemre van szüksége az írónak, s mégis nemesak, hogy van irodalmi élet, de még fejlődik is, különösen forma tekintetében. Elszakadt a világirodalmi áramlatoktól, önálló utakon halad, de kétségtelen, hogy halad. Az újonnan feltűnt írók legtöbbször a forradalomról s a mai életről írnak, úgyhogy a bolsevizmus egész története benne van a szépirodalomban. A leghívebben s legművésziesebben rajzolják a mai életet Leonov, Piluják, Ivánov Vszevolod, Szejfullina, Zámjatin, Románov, Jakovlev és Bábelj, a régebbi írók közül pedig Tolsztoj A. és Bjelyj. Az új, fiatal írói nemzedék uralkodik ma Oroszországban s kivette a vezetést az apák kezéből, bár ezek még nem tették le a tollat és sok szép munkával gyarapítják az irodalmat. Az új írók mind a szó nemes értelmében vett demokraták. Végigjárták az élet iskoláját, nagyobb részük résztvett a világháborúban és a polgárháborúban. Ismerik hazájukat, ismerik a mai torz életet s különös jól ismerik a muzsik lelkét. A proletár írókkal s a

hivatalos írókkal ellentétben, akik rendszerint elméletekből s jelszavakból indulnak ki, a való életet rajzolják, annak a művészi krónikásai. Az új Oroszországról új modorban írnak, tudatosan új ábrázoló módokat keresnek. A régi finom pszichologizmus helyett bizonyos zoologizmus uralkodik a legújabb irodalomban. A lélektani regény eltűnt. Nem az egyes ember, hanem az egész nemzet vagy egész társadalmi osztályok élete érdekli az írókat. A legtöbb regénynek és elbeszélésnek egy falu vagy járás egész lakossága vagy egy társadalmi osztály a hőse, s csak ezen belül vannak egyes jól megrajzolt kimagasló egyéniségek. Egy író se támadja nyíltan a kormányrendszert, de egyes valódi vagy költött események hű leírásával tiszta képet nyújt a mai életről. Az író csak összefoglalja a tanuvallomásokat s az olvasóra bízza az ítéletet. Közös jellemző vonása a legifjabb írói nemzedéknek (amiben az öregek is utánozzák), hogy a nyugati műveltséget nem szereti s többre becsüli a bűbájos és okoskodó kelet lelki életét a nyugat anyagiasság életénél. Csak a muzsikot tartja igazi orosznak, mert ez híven megőrizte a nemzeti hagyományokat, míg minden más társadalmi osztályt «megrontott a nyugat». Közös eszmei tartalommal nem igen találkozunk a legifjabb írói nemzedék műveiben, de majdnem minden író azt a felfogást juttatja kifejezésre, hogy a forradalom felköltötte a muzsik szunnyadozó alaptermészetét: az anarchizmust. A muzsik alapjában véve primitív, kegyetlen és anarchista. Mivel mindenféle szervezett hatalomnak ellensége, gyűlöli a várost s gyűlöli mind a vörös, mind a fehér diktatúrát. Különben ez a felfogása a paraszti költőknek s ezt hirdette Jesszenin is. A *Marfa Poszadnica* c. epikus költeményében elmondja, hogy a moszkvai cár eladta lelkét az Antikrisztusnak s ennek segítségével igája alá hajtotta a novgorodi köztársaságot, de 400 év múlva kitör a forradalom, Novgorod visszanyeri szabadságát és semmi köze se lesz Moszkvához. Ezt az anarchizmust figyelte meg a muzsiknál a legtöbb újabb író, különösen Leonov és Piluják.

A legújabb írók műveiből megtudjuk, hogy milyen volt a forradalom, miben áll a bolsevizmus, hogyan viselkedtek vele szemben a különféle társadalmi osztályokhoz tartozó

emberek s mit vártak tőle. Természetesen legtöbbször csak a sorok között mondják el, de az orosz közönség hozzá van szokva, hogy a sorok között olvasson. Ezzel magyarázható, hogy sok újabb remekművet a nyugati olvasó ma nehezen tud megérteni s élvezni.

Leonov Leonid (szül. 1899) írta eddig a legtöbb időszerű tárgyú regényt és elbeszélést. Az orosz kritika — még a szovjetkritika is — klasszikus írónak tartja. Nemcsak hazájában, hanem a külföldön is ismerik és olvassák. Fiatalkora ellenére is már teljesen kiforrott egyéniség, hisz a forradalom és a bolsevizmus évei alatt korán serdültek érett férfiakká az orosz ifjak. A parasztokat és az értelmiséget rajzolja regényeiben s elbeszéléseiben. Paraszttárgyú regényei közül legjobbak a *Borzok* (Barszuki, 1925) c. nagy regénye és *Pjetusicha*, míg az értelmiséget *A kis ember végében* és *Kovjákin feljegyzéseiben* rajzolja a leghívebben. A *Borzoknak* az az alap gondolata, hogy a muzsikot csakis a föld érdekli s annak megmunkálását szent kötelességének tartja. A *borzok* (földalatti lyukakba menekült muzsikok) harcban állanak a bolsevistákkal, de mielőtt elkövetkezik a tavasz, nem törődnek többé semmit a kormányrendszerrel, mert meghallják az anyaföld hívó szózatát s munkához látnak. Igen szép a *Pjetusicha* alap gondolata, hogy nem szabad az ártatlan, naív hitet kiölni a nép szívéből, mert a lelki meghasonlás a legnagyobb csapás, ami az embert érheti.¹ Az értelmiséget rajzó regényeiben kifejti, hogy az értelmiségi osztályhoz tartozó emberekben nincs elég gyakorlati érzék és ellenálló képesség, ezért minden nagyobb vihar könnyen elsöpri őket. Csak taposott úton tudnak járni s mielőtt megváltoznak a viszonyok, elvesztik a talajt a lábuk alól.

Leonov művei az orosz nép meséinek és vallásos énekeinek a stílusában vannak írva, s gyakran nem a leírt szó a fontos nála, hanem az az érzés és hangulat, amit az olvasó szívében kelt. A való életet vizsgálja és tárja elénk, de az események realiztikus leírását gyakran félbeszakítják lírai felkiáltások

¹ Magyarul megjelent a *Budapesti Szemle* 1926. júl.—aug. számaiban.

vagy kitérések, hogy ezzel is jelezze hősei lelkiállapotát. A stílus páratlan művésze, de orosz neorealisztikus ábrázolásmódja kissé szokatlan a nyugati olvasó előtt. Mint minden orosz neorealisztikus író, ő is sokszor kever fantasztikus elemet a leírásba, ami talán a nyugati olvasó előtt néha érthetetlen is, de az oroszok igen szeretik. Írói modorára jellemző a *Pjetusicha*.

Mint Leonov, Piluják is azt hirdeti műveiben, hogy az igazi Oroszországot nem a város és nem a civilizáció, hanem az eldugott falu, a járhatatlan erdő, a végnélküli puszta képviseli. Az orosz szó nála egyértelmű a muzsikkal, ezt a muzsikot pedig csak a föld érdekli. A föld az az erő, amely magához húzza s láncolja, a föld volt az oka a forradalomnak és a bolsevizmusnak. A muzsikot csak annyiban érdekli a háború, a forradalom és a bolsevizmus, amennyiben kapcsolatban van a földdel.

A legújabb irodalomnak igen érdekes alakja Piluják Borisz (szül. 1894.). A kelet és a nyugat állott bölesőjénél s ezt írásai is elárulják. Származásáról önéletrajzában így ír : «Én, B. Piluják, a Volga mellől származom. Apám : német telepes, fiatalkorában csaknem burlák : anyám : kereskedőnek a leánya, szaratovi diák, egykor Csernov Viktor ¹ menyasszonya. Véreim : német, orosz, tatár s talán zsidó is. Tanítóim : a puszta, az irtózi raszkolnikok, német pásztorok, nagyapám szaratovi szállója s végül a kaszimovi tatárnő . . . » Piluják csakis időszerű kérdésekről ír s az összes orosz írók között a legbátrabb az igazság kimondásában. Elsőnek rajzolta az elmúló régi s a keletkezőben levő új életet. Az élet viharos mozzanatai érdeklik. Az összes orosz írók között ő merete legelőször (már 1920-ban!) megírni, hogy a bolsevista utópiák megvalósíthatatlanok, s ezért finom iróniával írta le az új életet. Rögtön felismerte az ellentétet a város és a falu között. Tudta, hogy a muzsiknak nem kell a bolsevizmus, csak a föld. Az általánosan hangoztatott felfogással szemben kezdetől fogva hirdette, hogy az orosz forradalomnak nincs nem

¹ Az orosz forradalmi szocialisták egyik híres vezéralakja. A bolsevizmus elől külföldre menekült.

zetközi jellege, a paraszt a földért, mások a német uralomtól (ennek tartották a cárizmust) való megszabadulásért fogtak fegyvert. Hitt a forradalomban, de a bolsevizmusban csalódott s már 1920-ban megírta, hogy a bolsevizmus hirdetői vagy az életet nem ismerő ideológusok, vagy mindenre kapható kétes elemek. «Az összes tisztességes muzsikok kezdtek félreállani, s csak olyanok maradtak a szovjetbizottságban, akiknek nem volt veszítenivalójuk.» (A mult.)¹ Legjobb művei *A mult* c. elbeszélő kötete, *A meztelen év* c. regénye és *A hideg anyaföld* c. kis regénye, de ezenkívül még több figyelemreméltó munkája van. Művészi tekintetben nem egyforma értékűek, de mind érdekesek, s ha megírásuk sorrendjében olvaszuk, Oroszország legújabb történetét kapjuk meg az 1917. évi forradalomtól kezdve napjainkig. Piluják korának — a mai zavaros kornak — tipikus gyermeke. Néhány munkája olyan zavaros és érthetetlen, mint maga az orosz élet. Nem tudja magát fegyelmezni, könnyen túlteszi magát az esztétikai normákon és szempontokon, ezért gyönyörűen megírt művei mellett néhány zavaros munka is akad. Még nem találta el igazi hangját, aminek talán az az oka, hogy nem meri teljesen kiönteni lelkét, hisz a hatalom urai ügyse szeretik s eléggé elkесerítik az életét. Néhány elbeszélése igen ügyes szatíra. Mint Szaltykov a cári deszpótizmust, úgy dicséri néha ő is a bolsevizmust, bár nem tudja olyan ügyesen elrejtetni gondolatait, mint a nagy szatírikus. A szovjetkritikusok azt állítják, hogy azok a munkái a legjobbak, amelyek a legtávolabb esnek a bolsevista ideológiától s ezt a megállapítást mi is aláírhatjuk.

Leonov és Piluják az európai Oroszországot mutatják be, viszont Ivánov Vszevolod és részben Szejfullina Lidia a szibériai népek életét rajzolják. Ivánov Vs. Szibériában a vörösök oldalán harcolt s mégsem állott be hivatalos írónak, hanem Pétervárra ment s az ú. n. Szerapion-testvérekhez csatlakozott. 1896-ban szül. Lebjázsseban, a szemipalatsinszki járásban. Olyan ifjúkora volt, mint Gorjkijnak. Többféle

¹ *A bjelokonszki uradalom.* Magyarul megjelent a Budapesti Szemle 1927 januári számában.

mesterséggel megpróbálkozott, azután cirkuszban mutogatta magát mint fakír, dervis, kardnyelő, clown s végül kuplé-énekes volt. 1916-ban kezdett írni s egyúttal levelezni Gorjkijjal. Gorjkij két elbeszélését közölte a *Proletár írók almanachjában* s azt tanácsolta neki, hogy tanuljon. Ivánov abbahagyta az írást és tanult. A háború és a forradalom alatt csaknem egész Oroszországot bejárta. 1920-ban Gorjkij segítségével Pétervárra ment s azóta csakis az irodalomnak él. Minden regényének s elbeszélésének a tárgyát Szibéria életéből veszi, de nagy hibája, hogy folyton ismétli önmagát s minden munkája elárulja, hogy autodidakta. Sok öserő és tehetség van benne. Ugyanazok az erényei és hibái is, mint támogatójának, Gorjkijnak. Mint Leonov és Piluják, ő is a napi események krónikása. Igen élénk fantáziája van s szereti a színes keleti képeket. Tősgyökeres ázsiai orosz, a nyugati műveltséget nem ismeri s ez zamatos ízt ad munkáinak. Legnagyobb sikere a *Pártizány* c. regényének volt, bár a *Kék homoksivatag* sokkal sikerültebb. Szibéria minden nemzete felvonul munkáiban. Legújabb művének (*C'haba*) egy zsidó s egy tunguz a hőse. Igen sok benne a romantika, mint általában paraszti sorból kiemelkedett írókban és költőkben. Gyengéje a túlzásba vitt etnografizmus.

Újabban igen nagy népszerűsége tett szert Szejfullina Lidia (szül. 1889). Tatár és orosz vér csörgedezik ereiben. Apja egy megkeresztelkedett tatár, anyja orosz parasztaszszony. Iskolái elvégzése után tanítónő, azután színésznő, majd ismét tanítónő s végül a szibériai Goszizdat titkára volt. 1917-ben belépett a kommunista pártba, de 1919-ben kilépett. 1921-ben jelent meg első munkája, *Párluska karrierje*, s ez ráterelte a közönség és a kritika figyelmét. 1923-ban Moszkvába költözött s most kizárólag az irodalomnak él. Gyönyörűek a *Törvényszegők* és *Virinea* c. regényei. Az elsőben az apátlan-anyátlan csavargó gyerekek életét írja le s nyíltan kimondja, hogy ezek a szerencsétlenek a bolsevizmus áldozatai s a bolsevista kormány nem akar és nem is tud rajtuk segíteni. A *Virineában* (1925) az orosz parasztasszonyok mai életét írja le. Rajzai néha realizztikusak, de rendszeren neorealizztikus modorban szokott írni.

Az említetteken kívül még Zámjatin (*Pescsera*), Bábelj (*Konarmija*) és Románov (*Ruszi*) rajzolják művésziesen és a megengedett kereteken belül is hűen a mai orosz életet. A mai orosz regények nagyobbára szomorúak, mint az az élet, amelyet rajzolnak, s Zosczenko az egyetlen, aki felderít humoros elbeszéléseivel, bár ő is az időszerű témákat szereti.

A bolsevizmus harcias korszaka elmúlt. Az élet kezd visszatérni rendes medrébe s ezzel lehetővé vált, hogy az írók megértsék s megírják a közelmúlt eseményeit. Mivel azonban az élet külső képe egyre változik, munkáik hamarosan anachronizmusokká válnak. A legtöbb regény és elbeszélés zavaros, mint maga az élet. Az írók Tolsztoj *Háború és békéjé*t utánozzák s vagy az egész nemzetet, vagy egy társadalmi osztályt írnak le, de nem vetnek súlyt a lélek rajzára, e helyett inkább az események hű leírására törekszenek. Bár a legtöbb prózai munka neorealisztikus, mégse mondhatjuk, hogy ez az uralkodó ábrázolásmód, mert az írók folyton új formákat keresnek, hogy a mai életet minél hívebben lerajzolhassák. Az azonban tény, hogy az irodalom a mai élet többé-kevésbé hű tükre, s hogy nem teljesen hű, annak nem az író az oka, hanem a cenzúra, amely Damokles kardként lebeg fölötte. Az irodalom a szó nemes értelmében demokratizálódott s nemzetivé lett. Tiszta orosz érzés, hamisítatlan orosz felfogás uralkodik benne s a nyelve is oroszos. A mai író úgy ír és gondolkodik, mint ahogy a muzsik beszél, az irodalmi nyelv a népnek a beszélt nyelve. Elhagyták a bolgárhangtestű irodalmi szavakat, elhagyták a németes mondatfűzést s főleg a vonatkozó névmások gyakori használatát s a népköltészet nyelve, képei és szimbólumai jutottak bele az irodalomba.

A mai orosz irodalom elszakadt a nyugati kultúrától s önálló utakon halad, hogy nemzeti műveltséget teremtsen, bár az ifjú írók olvassák a legújabb nyugati munkákat. Amirről Dosztojevszkij álmódzott, nem lehetetlen, hogy elkövetkezik. Az írók megszívlelték végrendeletének e szavait: «Nem Európával kell nekünk együttműködni, hanem Ázsiával. Jövőnk Ázsiában van.» A legtöbb író nyíltan hangoztatja, hogy nem szereti sem az európai kultúrát, sem a civilizációt, s

ami még ennél is feltűnőbb, csaknem mindnyájan szlávofil eszméket hirdetnek. Hogy pillanatnyi hangulat-e, vagy őszinte meggyőződés ez náluk, a távolból nem ítéldhetjük meg. Mivel azonban a jövőben csak annak az irodalomnak lesz igazi jelentősége, amely hazai talajból fakadt s nem beszél nemzetközi zsargonban, nem találom alaptalannak az orosz kritikusoknak azt az állítását, hogy az orosz irodalom megújulás és új virágzás előtt áll.¹

BONKÁLÓ SÁNDOR.

¹ Főbb forrásaim a tárgyalt írók munkáin kívül: Vengerov: *Ruszkaja literatura* XX. v. Izd. Mir I—VIII., 1914—1917; Vladiszlavlev: *Ruszkie piszateľi*. 1924⁴, Trockij L.: *Literatura i revolucija*. 1923; V. Jevgenjev—Makszimov: *Ocserk isztorii novejszej ruszkoj literatury*. 1926²; Voronszkij: *Na sztyke*, 1923; Ugyanőtle: *Iszkusztvo i szizny*. 1924; Kogan: *Literatura etich lyet*. 1923. Sok anyagot találtam a *Proletárszkaja Kultura*, *Gorn*, *Lef*, *Na posztu* és a *Krasznaja Nov* egyes számaiban, de sajnos egyik folyóiratból sem tudtam a teljes sorozatot megkapni. — Az emigránsok folyóiratai közül a *«Szvoimi putjami»*, *«Volja Rosszii»*, *«Perezrony»* és a *«Beszjeda»*-t néztem át.

KOSSUTH LAJOS ÍROTT HÍRLAPJAI.

— Második közlemény.¹ —

Mielőtt Reviczkynek e felterjesztése az államértekezletben tanácskozássra jutott, szeptember 23-án² felterjesztette a nádornak egy levelét, amelyben a nádor azt javasolta Kossuthra nézve, hogy ez a pozsonyi alispán útján volna felhívandó a litografia átadására, s ha e felszólításnak nem engedelmeskednék, erre vonatkozó nézetét majd akkor mondja meg, ha az bekövetkeznék. A kancellár e véleményét felterjesztve³ megjegyzi, hogy az országgyűlés kezdetén félni kellett attól, hogy a rendek tényleg újságot fognak kiadni, azért a legfelsőbb helyen azt kívánták, az országgyűlési elnökség kövessen el mindent, hogy ez az ügy az előzetes tárgyalás keretében maradjon. Most egyes személy önkényesen áthágja ezt. Nem szabad ezt tűrni, fel kell szólítani a király nevében Kossuthot, adja ki a sajtót, ami a nádor szerint is eredményre vezethet.

Arra az esetre, ha Kossuth nem engedelmeskednék, a kancellária többsége a tényleges beavatkozás (elfogatás) mellett foglalt állást, Teleki tanácsos azonban a kir. táblához való idézés mellett érvelt, mert a tényleges eljárás nemesi előjogokat sért, de az országgyűlési *salvus conductus* is. Eötvös alkancellár meg éppen a pozsonymegyei sedria elé akarta állíttatni Kossuthot, mert szerinte a tényleges eljárás nagy feltűnést keltene, a cenzurát ugyanis egyetlen törvény sem ismeri el és ez az eljárás a sajtószabadság védőit szaporítaná, azért engedetlenség címén kell eljárás alá vonni.

¹ Az előbbi közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 1927. évi 596. számából.

² Confer. 1833—962. sz.

³ Canc. eln. ir., 1833—975. sz.

A kancellár szerint nincs törvényes rendelkezés, amelynek megsértésére hivatkozhatni. A bíró esetleg Kossuth tettét visszaélésnek és büntetendőnek minősíti-e, azt nem lehet biztosan előre megmondani. Esetleges felmentés érzékenyen érintené a kormányt és a sajtószabadsági tárgyalásokat nagyon megnehezítené. Ezen okokból az előzetes felszólítás mellett foglalt állást és ha ez sikertelen, a tényleges eljárás mellett.

Szeptember 24-én¹ pedig előterjesztette a nádornak szeptember 21-iki levelét és a kancelláriának Kossuth ügyében való állásfoglalását.

A nádor Reviczky szeptember 13-iki felhívására ugyanis azt adta válaszul, hogy mindent elkövetett,² hogy Kossuth a litografálást hagyja abba. Eleinte hajlandó is volt, amikor költségei megtérítését helyezték kilátásba, a későbbi szorgalmazásra azonban kijelentette, hogy nem akar ugyan a kormánnyal ellenséges viszonyba kerülni, de nem mondhat le a litografiáról, mert több követ, mint Bezerédy és Deák pénzzel támogatják. Gróf Majláth, aki közelebbről ismeri Kossuthot, arra a kérdésre, hogy nem vásárolható-e meg pénzen, e fölötti kételkedését fejezte ki és nagy óvatosságot ajánlott. Véleménye szerint a főlovászmester Kossuthra jelleméhez képest alig tud hatni, Kossuth valószínűleg kijelentené, hogy a nyomás és cenzúra nem tartozik a főlovászmester hatásköre alá, a personalisnak meg azt, hogy kész volna engedelmeskedni, de néhány követ érdekelve van, ezek nélkül nem tehet semmit, s ez a tárgyalás könnyen kompromittálásra vezetne. A legjobb volna, ha Kossuthot a pozsonyi alispán szólítaná fel a nyomtatás abbahagyására és ez követelhetne tőle írásbeli nyilatkozatot is. Reviczky ezután újból előterjeszti a kancellária véleményét, amely nem volt ez ügyben egységes. Rámutat, hogy az okokat, amelyek az elfogatás és a bírói eljárás mellett szólnak, előző napon megvilágította. De most már határozottabban nyilatkozhatik az elfogatás mellett. Szerinte, ha a magyar törvények ezen gyalázatos üzemek és a rend

¹ Canc. eln., 1833—1001. sz., 1022. sz.

² A nádornak ebben gr. Majláth Antal volt közvetítője.

ügyében ingadozók, kettő nem az : 1. hogy ezt az üzemet tovább tűrni nem lehet és 2. ha az alattvalónak szabad a legfelsőbb rendeletek ellen fellépni, a királynak és kormányának is szabad közbelépni. Igaz, hogy ez feltűnést kelt, de ez a jelen viszonyok mellett elmellőzhetetlen, azért a kormánynak nyilvános joga mellett hathatósan közbe kell lépnie, hogy a siker biztos legyen.

Az államértekezlet (szept. 27-én) mind e felterjesztéseket egy napon tárgyalta¹. Szerinte Kossuth alattomosan szerezte a litografiát és ezt a kormány nem tűrheti. Véleménye szerint óvatosan kell eljárni, hogy az eljárást az országgyűlésen ne használhassák fel, meg kell tehát az arra való jogosságot határozni. Ez vonatkozik 1. a meg nem engedett használat eltiltására és 2. ha a legfelsőbb intézkedésre sajtót nem adná át, a sajtó tényleges elvételére.

Az eltiltást csak az országgyűlési hatóság eszközölheti, még pedig a főlovászmester útján. Az eljárásra nézve a kancelláriai többség a tényleges eljárás (letartóztatás) mellett szolt, két tag ellene : az egyik a kir. táblára való, a másik a pozsonymegyei sedriára való idézést javasolt. A kancellár is inkább a tényleges eljárás ellen van.

A főlovászmester eljárására azt javasolta az értekezlet, hogy a főlovászmester kir. dekrétummal utasíttassék a sajtó elvételére és Kossuthtól azonnal írást követeljen, hogy a parancsnak engedelmeskedik : ezenkívül a főlovászmester kancelláriai elnöki irattal utasíttassék, hogy Kossuthnak a sajtó árát megfizetheti, ha ez azt kérné. Ha Kossuth a sajtót nem adná ki, azonnal ténylegesen kell ellene eljárni a katonaság útján, de ez esetben is nem ajánlja a fiscalis actiót Kossuth ellen : véleménye szerint meg kell várni a rendek esetleges panaszait, majd akkor a kormány határozott választ adhat.

A király ez utóbbi javaslatot elfogadta és szeptember 30-iki kelettel ily utasítást kapott Reviczky. Gróf Zichy Ferenc főlovászmester kir. dekrétummal és kancellári elnöki rendelettel együtt azt az utasítást kapta, hogy Kossuthot október 7-én este 6 órakor rendelje magához, hogy azonnal

¹ Conf. A. 1833—936. és 960. sz.

el lehessen a litografiát hozni feltűnés nélkül. A csoportosulás elhárítására az őrsegeket meg kell erősíteni és Kossuth lakása felé is erős osztag vonuljon. Reviczky gondolt arra az eshetőségre, ha Kossuth esetleg időközben a sajtót titkon másfelé vitetné. Ez esetben mindent meg kell tenni, hogy az újabb elhelyezést megtudják.

Október 7-ike előtt még egy felterjesztéssel élt¹ Reviczky. Szerinte az országgyűlés szeptember 21-iki ülésén néhány követ oly kifejezést használt, amelyet arisztokratikus államban alig hallhatni és amelyek, izgatók által gonosz szándékkal közölve, nyugtalanságot kelthetnek. Előre látható, hogy Kossuth, aki ezen az ülésen szorgalmasan jegyzett, azokat a kirohanásokat közölni fogja, mert nem az igazság, hanem az a célja, hogy a jóérzelműek rossz hírbe állításával a közvéleményt a demagóg vásári kikiáltóknak megnyerje, akik őt ezért pártolják és akik közül néhány részes is vállalatában. Intézkedett, hogy megtudja,² mikor lesz lapjával készen, mikor küldi el a postára ismert előfizetőinek. A baj megelőzésére csak egy lehetőség van, Kossuth összes leveleinek a postán való lefoglalása, ami annál könnyebb, mert az előfizetők nevei ismertek. Ha a felség ezt jóváhagyja, a pozsonyi postafelügyelőnek a legszigorúbb titoktartás mellett meg fogja parancsolni, hogy a leveleket ne küldje el, hanem elkülönítve őrizze meg. Intézkedett arra nézve is, hogy a kérdéses lapot megkapja s ígérte, hogy erre nézve kellő átvizsgálás után a teendőkre nézve további előterjesztéssel fog élni. Kérte e javaslatának sürgős jóváhagyását, mert Kossuth litografiájával tilos ténnyt akar elkövetni, már pedig nem tűrhető, hogy a posta mint királyi hivatal egy bűnös cselekedet kivitelét elősegítse.³ Hentscher Antal, a pozsonyi posta főnöke tényleg ily rendeletet kapott is.⁴ Hentscher Antal azonban szept. 30-áról azt jelentette, hogy a kanc. rendeletet későn kapta kézhez és ezért a tudósítások egy részét (8 drb) elküldötte,⁵ a többit

¹ Canc. eln. titk. ir., 1833 év, 136. és 146. sz.

² Természetesen Wirkner útján.

³ Közölve van itt 45 előfizető neve.

⁴ Canc. eln. titk. ir., 1833, 139. sz.

⁵ Canc. eln. titk. ir., 1833, 145. sz.

Kossuth csak okt. 1-én és 2-án adja postára, azért kérdi, mit tegyen ezekkel.

Október 7-én a kitűzött időben gróf Zichy Ferenc főlovászmester végrehajtotta a kir. rendeletet és erről azonnal jelentést tett a kancellár útján.¹ E szerint Zichy jegyzőjével felolvastatta a kir. rendeletet, amire Kossuth kijelentette, hogy nem akar a kir. rendeletnek semmiképpen ellenállani, ismeri kötelességét, kész a litografiát kiadni, azzal letette az asztalra lakása kulcsát, megjelölve lakásában a sajtó elhelyezését. A főlovászmester észrevette a csapdát és nehogy Kossuth azt állíthassa, hogy a sajtót erőszakkal vették el tőle, azt válaszolta, hogy a decretum nem a kulcsot, hanem a sajtót kívánja. Néhány szó után Zichy tanut hivatott, Petók pozsonyi főszolgabíró, akivel még egyszer felolvastatta a rendeletet és felhívta, a kellemetlenségekre utalva, tegyen eleget a parancsnak. Kossuth ezután tanuk nélkül óhajtott vele beszélni s amikor ezt a főlovászmester lehetővé tette, kijelentette, hogy engedelmeskedik a kir. parancsnak, de kéri: 1. mivel szegény és nagy családról kell gondoskodnia, a sajtóért kiadott költségei megtérítését² és 2. hogy kir. szabadalmat nyerjen litografiára és ajánlkozott, hogy a sajtó alá kerülő lapját előzetes cenzúra alá bocsátja.

Zichy főlovászmester a kérés első részére nézve biztosította Kossuthot, hogy kész azt sajátjából fedezni, a kérés második részére pedig kijelentette, hogy a litografiára vonatkozó folyamodványát hajlandó illetékes helyre felterjeszteni.

A visszahívott főszolgabíró jelenlétében Kossuth kijelentette, «mivel ő azon machinát nem alattomosan, hanem köztudománnyal megszerezvén, sőt azt Bécsből a Dunán ide Pozsonyba leszállítván, midőn az sem a vízi vámokon, sem a pozsonyi harmincadon, ahol le volt rakva, nem tartóztatott, hanem nékie minden hátráltatás és nehézség nélkül kiadatott, azt vélte, hogy ő azzal szabadon, mint maga tulajdonával élhet, azonban ámbár ő azzal soha vissza nem élt és ezután sem visszaélni kívánt volna, most által látván

¹ Canc. eln. ir., 1833—1058. sz.

² Ezt már kérhette, mert hisz gróf Majláthtal való beszélgetéséből sejtette, hogy ezt teljesítik.

azt, hogy ha nekie szabad volna ezen machinával élni, az szerint mások is ezen szabadsággal élhetnének, és ha minden egyes személynek vagy jobbágynak szabad volna az ilyen eszközökkel minden restrictio nélkül élni, hogy bizonyosan többek visszaélhetnének vele, amelly ilyen rossz következtetéseket mint Fölséges Urunkra, mint a Hazánkra való nézve szülhetne, ő jobbágyi alázatossággal e nekie felolvastatott legkegyelmesebb kir. Parancsolatnak engedelmeskedni akar és azért azon machinát minden készséggel kiadni fogja, csak rendeltessenek emberek, akik azt szobájából elviszik.»¹

Kérte azonban, hogy a feltűnés elkerülésére sem megyei, sem városi közegek ne működjenek közre s a litografiát se vigyék megyei vagy városi helyre. Kossuth távoztával a főlovászmester jegyzője emberekkel Kossuth lakására ment s ott maga Kossuth is segédkezett a sajtó átadásánál. A sajtót még aznap éjjel a pozsonyvárosi kapitány szállította fel Bécsbe a magyar kancelláriára.² Zichy jelentésében megjegyzi még, hogy a rendelet értelmében Kossuthot felszólította nyilatkozat kiállítására, de erre Kossuth kijelentette, hogy a nyilatkozatot nem tudná azonnal illő kifejezésekkel megfogalmazni, azért kérte a kir. rendelet másolatát. Ezt Zichy nem teljesítette s mivel a célt elérte, a nyilatkozat kiállításától elállott.

Amikor ezt az eredményt Reviczky kancellár megjelentette a felségnek, t. i. hogy a célt elérték, kérte, mivel Zichy jól járt el, a legfelsőbb elismerést részére, a litografiák eladására nézve pedig kért átmeneti intézkedést, amíg törvényhozás útján nem rendezik a kérdést.

A kancellár felterjesztését az államértekezlet okt. 19-iki ülésén tárgyalta,³ s javasolta, hogy, bár Zichy eljárása dicséretes, az elismerés felesleges; azonkívül megjelölte, mi volna a litografiák eladása ügyében a teendő. A király teljesen így is döntött okt. 24-iki leiratában.

¹ Ez a rész a latin jelentésben magyarul van.

² Wirkner *Élményeimben* (63. l.) azt írja, hogy Zichy egy délelőtt hozzáküldte a sajtót és számos fiatal ember kísérte. Ez tehát Wirkner téves színezése.

³ Conf. A. 1833—1042. sz.

Közvetlenül azután, hogy Zichynek a sajtót sikerült Kossuthtól elvennie, Reviczky kancellár ismét felhasználta gróf Majláth Antal közbenjárását, hogy megnyerje Oroszt és Kossuthot a jó ügynek, vagy legalább rábírja őket, hogy ne írjanak a kormány ellen. Kész volt erre havi 100—150 frtot áldozni. Majláth már másnap okt. 9-én¹ válaszolt. Ígéri, hogy mindent el fog követni a cél elérésére, de egyelőre csak reméli azt, mert ehhez idő kell és nagy óvatosság, mivel az elhamarkodás ki nem számítható következménnyel járhatna. Értesíti, hogy Kossuth tegnap Zichy főlovászmesternek kijelentette, hogy hajlandó az országgyűlésről eltávozni, de szerinte kétséges, mi veszélyesebb: ha Kossuth itt szoros felügyelet alatt van, vagy haza megy és báró Wesselényivel szoros összeköttetésben marad. Kossuth kijelentése mégis közeledés a kormányhoz és ezt fel kell használni, amiben Zichy tehetné a legjobb szolgálatokat, mert Kossuth bízik benne s ily értelemben nyilatkozott előtte (Majláth előtt) is.

Törekedése eddig arra irányult, hogy a sajtó elvétele ne kerüljön országgyűlési tárgyalás alá. Balogh és Bezeredy követek panaszkodnak is e miatt, s ő (Majláth) gondoskodni fog, hogy Kossuth ne kerüljön kezük közé.

Azt, hogy melyik veszélyesebb, Orosz-e vagy Kossuth, nehéz megállapítani. Az utóbbi magatartása a sajtó elvételekor arra enged következtetni, hogy ő kevésbé az, de az is lehet, hogy félelemből cselekedett így, aznap este ugyanis nála (Majláthnál) volt és dicsekedett az átadással, nyilván azért, hogy az üldözéstől megszabaduljon. Egyébként ígérte Majláth, hogy legközelebb ismét írni fog az eredményről.

Reviczky kancellár, úgylátszik megnyugodott ez értesítesen, amint ezt Metternichnek írt levele mutatja.

Mindenekelőtt szemlét tart azon írók fölött, akik az országgyűlés előtt és alatt a kormánynak kellemetlenek voltak, s kiemeli, hogy a gonosz tehetségűek és szándékúak között kitűnt: Paziazz (ki Széchenyi néhány művét fordította németre), Orosz és Kossuth. A kormány kezdettől arra törekedett, hogy ezeket érdekkörébe vonja. Paziazzit

¹ Canc. eln. titk. ir., 1833 év, 216. sz.

sikerült hamarosan megnyerni. Orosz és Kossuth azonban szövetkeztek egy újság kiadására, és nagy összeköttetést szerezve 100 előfizetőt sikerült nyerniök, amiből Kossuthnak tekintélyes jövedelme van. Először is arra kell törekedni, hogy e két egyént egymástól eltávolítsák, de ügyelni kell, nehogy anyagot adjanak diaetális tárgyalásra, mert ez a bizonytalan magyar törvények mellett alig akadályozható. Kossuthnak vakmerő eljárása (hogy t. i. litografiát szerzett) megkönnyítette, hogy a két egyént egymástól el lehessen választani. Kossuth ugyanis az erélyes eljárástól annyira megfélemledett és oly pénzvágyat árult el, hogy nem lesz nehéz elérni, hogy oly helyzetbe kerüljön pártja előtt, aminek következtében Pozsonyból el kell távoznia. A kormány nem akarja, hogy e tehetséges, de gyanús emberrel érintkezésben legyen. Felhasználta azonban Metternich ajánlott módját Orosznál. Az első találkozásnál arra a kérdésre szorítkozott, hajlandó-e a felség és haza javára dolgozni. Amikor ezt igenelte, csodálkozását fejezte ki, miért nem ír tehát királya érdekében: amire azt válaszolta, hogy ő csak a tényeket mondja el újságjában. Majd kijelentette, hogy az alkotmányellenes Széchenyi-féle *Stadium* ellen ír s ezt már Wirknernek oda is adta, mert az kilátásba helyezte, hogy a kormány költségén megjelenhetik. Reviczky erre kijelentette, hogy ez nem lehetséges a kormány kompromittálása nélkül, de majd másképp gondoskodnak róla. Orosz végül Wirkner útján kijelentette, hogy kész a demagóg irányú műveket megcáfolni, a liberális üzemeket felfedni, s ha kívánják, kész nézeteit az országgyűlés menetéről írásba foglalni és tudósításaiban mindent kerülni fog, ami a kormány ellen van.

Reviczky rögtön adott 150 frtot neki és kieszközölte, hogy ily összegű havi díjat azontúl is kapott.¹

Reviczky azonban nem jól ítélte meg a helyzetet. Ekkor még Orosz tovább is együtt szerkesztette az *Országgyűlési Tudósításokat* Kossuthtal, sőt 1833 nov. elejétől 1834 febr. 1-éig teljesen egyedül, amikor azonban ismét Kossuth vette

¹ Orosz ezt még 1837-ben is kapta a kancellária hiv. feljegyzései szerint. Ezen kívül 1836-tól a pozsonyi *Hírnök* (és *Századunk*) lapon szabadalmat kapott.

át a szerkesztést, ezt lapjának e számában Kossuth kijelenti azzal, hogy «valamint ezelőtt mindig szorgalmasan került önvéleményének árnyéklatával az országgyűlési tanácskozások s végzések eredetiségét csontkítani, úgy jövőben is egyedül azt fogja szemügyben tartani, hogy a vitatások alatt kifejteni szokott véleményi felekezeteknek gyámokai s érdekesebb előadási részrehajlást nem ösmerő egyenességgel jussanak az olvasó közönség tudomására.» Orosz József ezután külön lapot adott ki, a *Dietai Közlőt*.

Zichy főlovászmester a sajtót okt. 7-én vette át Kossuth-tól, ez már másnap, okt. 8-án a következő részletezéssel kérte a sajtóra adott kiadásai megtérítését:¹

A némellyekkel közölni szokott Országgyűlési tudósításaim magános Levelezésének könnyítésére szerzett, de tegnap Ő Cs. kir. Felség legfelsőbb kegyelmes Parancsolatja következtében kiadott lithographicus sajtóm általadásából eredett, s a nm. Gróf Királyi Biztos Ő Excellentiája által megtéríteni kegyelmesen ajánlott károm, költségem s veszteségem felszámítása.

Conv. Pénzben Rf. xr.

1. Május hónapban a Lithographicus Prés úgy egyéb ahoz tartozók megrendelése végett Bécsbe utazván — a bérbe fogadott Fiaker jövet-menet, 4 napi ott mulatásommal került	38	18
2. A présnek magának ára	165	—
3. 12 darab polirozott nyomtató kőtábla egyre-másra 5 ftért	60	—
4. Augustus elején az elkészült munka megtekintése s a lehozatali rendelések megtétele végett Bécsbe tett utam költségei mint feljebb	38	18
5. Az egész maschinának bepakolása, lefuvarozása, harminczadadó, hazaszállítási s egyéb ezzel járó költségek	36	44
6. 2 darab henger (Farben-Walzen)	16	—
7. A maschina összezerakásáért s felállításáért fizettem	8	—
8. Egy nyomtató Legénynek — kit csak oly feltétel alatt kaphattam magamhoz, ha járandóságát 4 hónapra, azaz jövő új esztendeig hónaponként 40 pftjával előre lefizetem — nem számolván azon egy hónapot melyben hasznát vettem — October elejétől December végeig haszontalanul lefizettem	120	—

¹ Canc. eln. ir., 1833 év 1060. sz. Az eredeti iratot a királyhoz kellett terjeszteni, a cancelláriánál csak másolat maradt.

9. Hasonlóképen két Lythographicus Irónak 50 pftjával egy hónapra előre fizettem	Rf. xr.	100	—
10. A Présen kihúzott nyomtatóbőr új találmány lévén, az egésznek bánásával nem boldogulhatván egy ahoz értő mechanicusnak lehozatala végett augusztus 25-én ismét Bétsbe menni kényszerítetvén, jövet-menet s egy napi ott mulatás került	26	—	
11. Azon mechanicusnak fizetett 80 pft díj 5 napi itt mulatásának s haza küldésének költségei	92	—	
12. Akkoron némely Lakatos és asztalos munka igazítások	6	36	
13. A chemicus Tentához megkivántatott szerek, úgy a festékhez szükséges márvány-törő — kindrusz — vitriol, — firneisz — terpentín-szesz — spongiak — vas és cserép edények lythographiához alkalmaztatott Papiros, s egyéb arolékok	34	18	
14. A Lythographirozás megszűnése miatt 80 Levelezőimnek 3 Posta Napjelentést nem küldhetvén, s minden levélnél 1 ft 15 xr. kárt vallván, ezen egyenes veszteség melyet erszényemből visszapótolni tartozom tézen ...	300	—	
összesen Pengő pénzben ..	1041 f	14	

N. B. Ezeken felül, minthogy a Lythographia megszűnésével költségeim hónaponként 320 pengő forinttal szaporodnak — a mi egy esztendőn által is 3840 p. ft teszen — a Diaetának hosszas tartása mellett pedig igen nevezetes summára szaporodik, — a minő készséggel, s jobbagyi hűséggel siettem Ő Felsége kegyelmes Parancsának engedelmeskedni, olly jobbagyi Bizodalommal reménylem, hogy ezen roppant károsodásomat, melyet csekély vagyonságom mellett csak nem elviselhetetlennek érzek, legalább egy részben magas kegyelemmel kipótoltatni kegyelmesen méltóztatik. Poson october 8-án, 1833. Udvardi Kossuth Lajos táblabíró s némely jelen nem lévők országgy. követje.

A pénz átvételét így igazolta Kossuth :

Minek utánna Nagy Méltóságú Gróf Zichy Ferentz Cs. kir. Főlovász mester, valóság. b. titkos Tanácsos s a t. t. Excellentiája lythographicus Sajtomnak által vételével, önnön kegyességétől indítatván, kijelenteni méltóztatott, hogy károsodásomat nem kívánja, sőt azt be adandó liquidatióm szerint tulajdon erszényéből kegyesen kifizetni méltóztatik, én alólírt Liquidatiomat be nyújtani bátorkodtam, az abban specificált egy ezer negyven egy az az 1041 pengő forintokat s

14 xrokat fent tiszteltt Nagy Méltóságú Gróf Eő Excellenciája kegyesen kifizetettvén, hogy azokat kegyességéből a mai napon minden hiányosság nélkül felvenni szerencsém volt, ezen nyugtatványommal alázatos köszönetem mellett meg ösmerem. Posonban October 9-dikén 1833.

Kossuth Lajos.

Amikor Zichy Kossuth fenti nyugtatványát (okt. 10-i kelettel) a kancellár elé terjesztette¹, megemlíti, hogy Kossuth előzetesen jegyzőjénél, majd nála is felfedte, hogy előfizetői a tudósítások megszakítását rossz néven veszik és fel fognak szólalni, sőt ha tovább az országgyűlésen maradna, bizonyára kellemetlen vitatkozások is keletkezhetnek így; mindennek elkerülésére a legjobb volna, ha kijelentené előfizetőinek, hogy családi körülményei miatt haza kell mennie s így tudósításait tovább nem folytathatja és köszönetnyilvánítás után tényleg hazatérne. Minthogy azonban így magát minden keresettől megfosztaná, szüleit nem tudná támogatni, kéri kártalanítását. Azt nem fejezte ki, mit akar, rábízta magát a legfelsőbb kegyre. Zichy erre — jelentése szerint — kijelentette, hogy egyelőre választ nem adhat, várjon azonban türelemmel néhány napig. Kérte tehát a kancellár utasítását ez ügyben.

Reviczky ezt (okt. 14-i kelettel) a király elé a következőképpen terjesztette.² A felség csak a litográfiára vonatkozó költség megtérítését ígérte, Zichy is azt jelentette 1058 sz. alatti előterjesztésében, hogy Kossuth a sajtó vételére vonatkozó költségeinek megtérítését kéri, tehát Zichy messze ment, mert egyéb költségeit is kifizette. Mivel azonban már kifizette, ajánlja, utaltassa ki Zichy részére az általános kamara elnöke, gróf Klebelsberg útján. Zichy előterjesztésének másik részére (Kossuth kártalanítására) pedig azt ajánlja, hogy ez válasz nélkül maradjon.

Az államértekezlet okt. 19-én foglalkozott³ e tárggyal. A kérdést behatóan tárgyalhatták, mert a jegyzőkönyvb

¹ Canc. eln. ir., 1833 év, 1060. sz.

³ Conf. A. 1833 év, 1058. sz.

³ Canc. eln. ir., 1833 év, 1102. sz.

e fontos megállapodás került. Kossuth kérését az értekezlet most nem vehette figyelembe, de megjegyzi, hogy kívánatos volna, ha oly kiváló írói képességű egyént, mint Kossuth, alkalmas módon a kormány közelébe lehetne hozni. Mindenesetre óvatosan kell eljárni, de most az ügy még nincs annyira előkészítve, hogy valamely mód ajánlható volna, annál inkább, mert a kancellár is ígéri, hogy az ügyet jobban megvilágítva fogja előterjeszteni. Zichy eljárása pedig a költségek kifizetésénél elhamarkodott volt ugyan, de ez menthető a tárgy fontosságával, ezért az összeget részére minden nehézményezés nélkül ki kell fizetni.

A király okt. 24-én tényleg ily értelemben döntött, de a kártalanítás ügye, úgy látszik, nem került többé tárgyalásba.

Zichy fenti felterjesztése még nem jutott el Reviczkyhez, de értesült Kossuth kéréséről Wirkner útján. Kellemetlen volt Reviczkynek, hogy megígérte a litografiáért való folyamodványának felterjesztését, neheztelt azért is, mert Kossuth teljes költségeit helyezte kilátásba, holott csak a sajtó árát kellett volna megígérnie.¹ Reviczky okt. 13-iki kelettel levelet is intézett Zichyhez,² amelyben kifejezte, hogy kedvetlenül vette a hírt, hogy ígéretet tett Kossuthnak a litografiáért való engedélyt kérő folyamodványának előterjesztésére. Azt kívánta volna, hogy Kossuth e kérését elutasítsa. Kossuth egyébként nem kap engedélyt, s felhívja Zichyt, hogy a teendőkre nézve lépjen Wirknerrel érintkezésbe. Zichy okt. 17-én válaszolt e levélre.³ Azzal védekezett, hogy okt. 8. jelentésében részletezte, mit mondott Kossuth és ennek mily óhajait terjesztette elő. Nem vélte, hogy vét azzal, ha cenzúra melletti privilégiumért előterjeszti Kossuth kérvényét, mert hisz minden lakos folyamodhat a felséghez, ő csak előterjeszti, ígéretet nem adott. Egyébként Kossuth kijelentette előtte, mivel előre látja, hogy litografiára engedélyt alig kaphat, okt. 7-iki kérésétől teljesen eláll.

¹ Lásd Wirkner *Élményeim*, 63. lap.

² Canc. eln. titk. ir., 1833 év, 149. sz.

³ Canc. eln. titk. ir., 1833 év, 157. sz.

Ugyanezen napon, okt. 17-én Kossuth Lajos a következő szemrehányó levelet intézte gróf Zichyhez:¹

Nagy Méltóságú Gróf, Kegyelmes Uram!

Az alább kifejtendő körülmények reménlem, mentségemre fognak szolgálni, hogy Excellentiádnak becses idejét egy pár sor írással vesztegetni bátor vagyok.

Böltsen méltóztatik Excellentiád emlékezni, hogy midőn az Országgyűlési nyilvános történeteknek szorosán csak historiai előadására szorított levelezésem könnyítése tekintetéből használt s a törvény által éppen nem tiltott lythographicus Sajtónak használásától Excellentiád mint Királyi Biztos által el tiltattam, és magának a sajtónak is kiadására fel szólítottam, én jobbágyi hűséggel hódolván legkegyelmesebb Felséges királyunk parancsolatjának azt feleltem, hogy ámbár keblem megnyugtató, hogy törvénytelen dolgot nem cselekedtem, azomban nem arrogalom magamnak azon hatalmat, hogy a kormány kegyes parancsolatai törvényes voltának bírálgatásába magános ember létemre be ereszkedjem, tudván, hogy a törvényeknek fentartásához szent ragaszkodással viseltető kegyelmes Királyunk által is meg erősített törvényeink ama hatalmat nem békés magános polgárookra, hanem a törvényhozó hatalomra bízta, s azért oda tartván fel szükség esetében a törvényesi kérdését, én, mint hűséges jobbágy a legfelsőbb kegyelmes parancsolat iránt hódoló engedelmisséggel viseltetem, és annak végrehajtását leg-távolabbról is gátolni szentségtörésnek tartanám, a mint hogy engedelmisségem tetteles jeléből dietalis szállásom kúlsát Excellentiád asztalára le is tettem, bizonyossá tévén Excellentiádat, hogy a sajtó azon szobámban van. Minő nehézségeket méltóztatott Excellentiád maga és a végrehajtásra felszólított főszolgabíró is e részben találni, azt ismétlenem szükségtelen, minthogy Excellentiád mind ezt böltsen tudni méltóztatik. — Elég az, hogy én jobbágyi engedelmisségemnek mindenkor ujjíttása mellett, ezen dolognak kedvetlen következeit meg érinteni bátorokodván, más részről Excellentiád azon bölcs

¹ Canc. eln. ir. 1833 év, 1060. sz.

észrevételét, hogy ámbár (amint Excellentiád Ön maga is elösmerni méltóztatott) én azon sajtóval vissza nem éltem, mind azáltal magamnak másoknál több szabadságot nem tulajdoníthatok, mások peccg az én példámat követvén, káros és általános ily méltán kárhoztatható vissza éléseket gyakorolhatnának, én mondom, ezen böles észrevétel helyességét tartozó hódolattal el ösmervén, miután Excellentiád által nagy kegyességgel fel szolítottam, hogy a dolognak jó móddal való el intézésén magam részéről is iparkodjam, én mély alázatossággal azt bátorkodtam javaslatba hozni, hogy miután az egész nyilvánossággal folyó dietalis tanácskozások köz tudomásra jutásának ezer meg ezer kútforrásait be dugni nem lehetne, és így az itteni történetek minden ellenőrség nélkül gyakran úgy szivárognának el az Országban, a hogy el szivárogniok nem kellene, tanácsosabb lenne azt illő felügyelés alá venni, és Excellentiádat alázatosan kérni bátorkodom, méltóztassék nekem kieszközölni hogy a diaetalis tanácskozások historiai periodicus kiadására illő mérseklet dietalis birálat alatt engedelmet nyerjek, és én ezen fel tétel alatt lythographicus sajtómat azonnal önként és szabad akarathból magam is kiadom. Excellentiád kérésem méltányos voltát át látván, nekem arra szavát adni kegyelmessen méltóztatott, utánna tévén, hogy hivatalos jelentésébe ezt legfelsőbb helyen azonnal elő terjesztene méltóztatik. A mire is én Excellentiád szavát mindennél erősebb garantiának méltán tekintvén ezen fel tétel alatt a sajtót, minden a további officiositas lármáját kerülve magam önként kiadtam.

Más nap, midőn Excellentiád háladatos érzéssel lett kegyelemmel a sajtóm árát kifizetni méltóztatott, és én az e miatt eredett egyéb káromnak kegyelmes ki pótolásáért is esedeztem, egyszersmind a már már akaratom ellen indítványba jönni kezdő dolog végső képpen való el oltására, egy más módot is bátor valék előterjesztene, Excellentiád ismét magas kegyelemmel méltóztatott biztosítani, hogy az engedelem eránti javallat hivatalos jelentésébe foglalva már felment, új javallatomat pedig, valamint a kárpotlás iránti esedezést is azonnal felterjesztene méltóztatik, mellynek következtetésében nem lehetvén előre tudni, mellyik fog inkább

el fogadhatónak találatni, én folyó hónap 13-ikáig várakozással leszek.

Hódoltam Excellentiád parancsának, vártam, mi lett várakozásom következése, Excellentiád tudni méltóztatik.

Méltóztassék már most Excellentiád kegyelmesen megengedni, hogy azon alázatos tiszteletem nyilvános jeléül, mellyel Excellentiád iránt viseltetem, nyílt őszinteséggel felfedezzek némelly környül állásokat: Én olly kútfőkből¹ érttettem, mellyeket hiteleseknek ösmérni kéntelen vagyok, hogy egy részről Ő felsége magos kormányának utasítása oda nem terjedett, hogy Excellentiád nekem akár a diaetális újság engedelmének megnyerése, akár kár pótolásom iránt kegyes ígéretet tenni méltóztassék, más részről pedig Excellentiád is az azonnal meg tett hivatalos jelentésében a kiadás általam tett és Excellentiád által kegyesen el fogadott feltételének megemlítését elmellőzni méltóztatott² és annak hire más uton jött felsőbb tudomásra, mellynek következésében még ma éjjel vagy holnap alkalmasint fel világosítást rendelő ujjabb decretum fog Excellentiádnak kegyes kezeihez leérkezni.

Én kegyelmes Uram! mindezeket, ha így vannak e nem vizsgálom, mennyiben igazak ezek, részint Excellentiád maga bölcsen tudni méltóztatik, részint a leg közelebbi órák fel világosíthatják, én részemről ne hogy azon magos kegyelem eránt, mellyel Excellentiád erántam viseltetni méltóztatott, háladatlansággal vagy keblemhez nem férő alattomosággal vádoltathassam, alázatossan kijelenteni bátor vagyok, hogy én Excellentiádnak magos szavát birván, azt magános szónak sem én nem tekinthetem, sem az ország nem tekintheti, mert mint királyi Biztossal vala szerencsém az egész értekezést folytatni, én tehát a dolog mostani helyzetében azon szóhoz mint alázatos tisztelettel fogadott garantiámhoz ragaszkodom, és ahoz úgy a kormány, mint a diaeta és az egész ország előtt ragaszkodni is fogok, és mély tisztelettel várom sikeres következését. Egyéb eránt, ha netalán a fellyebb érintett

¹ Wirkner lehetett-e forrás, aki — úgy látszik — hogy hírt könnyebben szerezhessen, híreket bizalmasan tovább is adott.

² Zichy, mint jelentéséből kitűnik, ígéretét megtartotta.

körülmények a dolognak ezen az úton az egész Ország előtt való sürgetését talán kedvetlennek és más el intézését jobban javasolnák, méltóztassék Excellentiád nekem módot nyújtani, hogy azt el mellőzhessem. Én Excellentiádnak bölcs kegyes akaratját a mennyire csak helyzetem engedi, mindenben örömmel és mély tisztelettel kész vagyok követni, csak méltányos utat méltóztassék kegyesen mutatni.

Ezen alázatos kinyilatkoztatással, úgy érzem, hogy becsületemnek és talán jövődre szükségesnek ítélendő lépéseim illő felvilágosításának tartoztam, méltóztassék azt Excellentiád balra nem magyarázni, és tőlem magos kegyelmét továbbra is meg nem vonni, a ki változhatatlan mély tisztelettel vagyok Excellentiádnak Pozsonyban octóber 17-én 1833, alázatos szolgája Kossuth Lajos.

Zichy másnap, okt. 18-án másolatban felterjeszti a kancellárhoz e levelet, a maga igazolására. Addig is, míg a levélben érintett azon állítás valóságáról meg nem győződik, t. i. hogy a rendek mozgalmat kezdenek ez ügyben, ezúttal kijelenti azt, hogy azon állítás, mintha ő akár a litografia engedélyére, akár a jóvátétel vagy kártalanításra nézve ígéretet tett volna, a valóságnak nem felel meg, csak az, hogy ha Kossuth a litografia ügyében kérvényét neki át fogja adni, azt kész felsőbb helyre felterjeszteni.

Az ügy tovább nem fejlődött. Kossuth csakhamar tovább folytatta tudósításait,¹ a kormány egyelőre semmiféle nehézséget nem gördített útjába, csak szigorúan figyeltette a rendőrséggel, Wirknerrel Kossuthot.

Fontosabb megfigyelés pl. Wirkneré, aki 1834 augusztus 20-án² jelenti Reviczkynek, hogy hír szerint Kossuth fordította volna Lamennais abbé *Paroles d'un croyant* című hírhedt forradalmi művét. A kancellária válaszában kételyét

¹ Feltűnő körülmény, hogy Kossuth a sajtó lefoglalása után csak október végéig, tehát még két számot szerkesztett. Ezután átadta a szerkesztést Orosznak s csak 1834. febr. 1-én vette ismét vissza s a lapot ezentúl teljesen egyedül szerkesztette. Nincs semmiféle pontos adat arra, miért adta át a szerkesztést, valószínűleg azért, mert nem is tartózkodott Pozsonyban.

² Canc. eln. ir., 1834 év, 1376. sz.

fejezi ki, hogy Kossuth fordította volna, mert hisz érdeke ellen volna, de felhívják, tudja meg, hol akarná Kossuth nyomtatni. Írt azonban Reviczky ebből az alkalomból Metternichnek, Mérey tartományi főbiztosnak, Ferdinánd főherceg magyar főhadparancsnoknak e mű nyomtatásának, esetleg elterjesztésének megakadályozására.¹

Wirkner szorgalmasan megküldte egyébként a kancellárnak az *Országgyűlési Tudósításokat* is, felhíva a fontosabb számokra figyelmét.

Az országgyűlés 1834 nov. 10-iki üléséről Wirkner titkos úton szerzett értesítéseit jelentette meg Reviczkynek, hogy Kossuth lapjában az ultráknak (túlzó ellenzékieknek) beszédeit az úrbéri V. t.-c. 2. §-a ügyében részletesen akarja közölni, sőt tömör jelentést is fog adni, amelyben ki akarja fejteni, hogy arisztokratikus érzelmű követek soha oly melegen és érdekük ellen nem léptek síkra a nép érdekében.

E jelentés alapján a kancellária (sajátkezü felbontásra) felhívta² Hentscher Antal pozsonyi postafőnököt, jelentse, hogy Kossuth *Országgyűlési Tudósításait* és Orosz *Diétai Közlőjét* a postán küldik-e és kiknek; utasította továbbá, hogy Kossuth részletes beszédeket, sőt értekezést is akar lapjában közölni a november 10-iki ülésről, azért, ha postára adja tudósításait, ezeket további rendelkezésig vegye őrizetbe, de vigyázzon, nehogy a postát kompromittálja. Wirknert pedig utasította, mihamar a kérdéses lap megjelenik, stafettával mutassa be s jelentse, hogy Kossuth a postán kívül mi módon küldi el lapját.

Wirkner az *Országgyűlési Tudósítások* illető számát úgy szerezte, hogy a posta a báró Jósika Samunak, mint jóérműnek küldött levelét felbontotta s ezt küldötte el és jelentette, hogy a posta a kancellár rendeletét már a posta elindítása után kapta kézhez és így az illető tudósítások már el-

¹ A nádor viszont szept. 6-án azt a hírt közölte a kancellárral, hogy a művet Orosz József fordította Harsányi Pál segítségével s Lipcsében vagy Hamburgban akarja nyomtatni. (Canc. eln. ir., 1834 év, 1442. sz.)

² Canc. eln. ir., 1834 év, 1843. sz.

küldettek ;¹ jelentette továbbá, hogy Kossuth további tudósításában még erősebb lesz, mert biztosan tudja, hogy Kölcsényi szónoki tehetségének és bátor fellépésének külön szakaszt szentel. Hentscher a rendelet elkészése következtében csak három példányt tartott vissza, amelyeket azonban, minthogy a célt nem érték el, kancellári rendeletre később szintén elküldött. Megküldötte Hentscher azok jegyzékét, akiknek Kossuth lapja a postán járt. Ezek a következők voltak :²

Lónyay Gabriel, Dereglyő,
 Ujházy Ludwig, Budumér,
 Szulyovszky Melchior, Caschau,
 Szinnyei Lad. Eperies,
 Sponer Paul, Késmark,
 Casino Erlau,
 Casino Miskolcz,
 Gőcze Carl Sátor-Alja-Ujhely,
 Gortvay Johann, Sárospatak,
 Jankovich Anton, Salgótarján,
 Szabó Karl, Tállya,
 Soos Johann, Szinyér,
 Tihanyi Franz, Ebeczke,
 Benyovszky Péter, Pest,
 Bajzath Georg, Abba,
 Gr. Csaky Carl, G.-Vardin,
 Szücs Ludwig, Tarkövi,
 Gr. Mikes Johann, Clausenburg,
 B. Wesselenyi Nikolaus, Clausenburg,
 Joseph Szelle, Paks,
 Gr. Kendeffy Rachel, Hadad,
 Toperczer Eugen, Váradolaszi,
 Kenessey Anton, Debreczin,
 Inczédi Georg, Nyír Egyház,
 B. Perényi Georg, Nagyszőlős,

¹ Canc. eln. titk. ir., 1834 év, 213. sz.

² Canc. eln. ir., 1834 év, 2256. sz. Orosz : *Dietai Közlője* csak nyolc példányban került a postára.

Kenessey Anton, Ofen,
 Nagy Benedikt, Wien,
 Soos Johann, Wien.

29.

Mind e körülményeket a kancellár a királynak is jelentette.¹

1835 január 26-án² Reviczky kancellár meghallotta, hogy Kossuth az úrbéri V. törvénycikk 8. §-ára vonatkozó tudósításait nemcsak néhány ismerős földesúrnak, de sok községnek is megküldötte díjtalanul, felhívta azért, tudja meg, kik kapták meg.

Február 14-én Wirknert ismét felhívta,³ hogy amíg Kossuthnak Kölcey országgyűlési távozásáról írt és a postán viszatartott tudóításai⁴ tárgyában további utasítást nem ad, intézkedjék: hogy addig is ezek a feketekeretes lapok el ne küldessenek; jelentse, több feketekeretes adatott-e még fel, hogy megtudható legyen, vajjon Kossuth minden előfizetőjét vagy csak néhány kiválasztottait akarta-e ezen eseményről értesíteni. Ez utóbbi esetben a lefoglalás nem okozna feltűnést, de az első esetben a postára nézve kellemetlenséggel járna, különösen ha Kossuth más úton is küldi lapját. Ez utóbbi körülményről pontos jelentést vár.

Újabb alkalmat szolgáltatott a tárgyalásra Balogh esete, aki Wesselényi kijelentését az országgyűlés egyik ülésén magáévá tette, amiért ellene is hűtlenségi per indult meg. Kossuth e beszédet természetesen közölte 257. számú tudósításában (az 1835 január 22. ülésről). Wirknernek azonnal intézkednie kellett,⁵ hogy a postán további intézkedésig e lapok ne szállíttassanak tovább, Balogh levelei és egyéb iratok pedig csak két postanap után küldessenek el, hogy Reviczky több bizalmas embert a való tényállásról értesíthessen és a kormány intézkedéseiről felvilágosíthassa és ezek az esemé-

¹ Canc. eln. ir., 1834 év, 1897., 2053. és 2054. sz.

² Canc. eln. ir., 1835 év, 257. sz.

³ Canc. eln. ir., 1835 év, 425. sz.

⁴ A 220. tudósítás 1835 febr. 11-éről.

⁵ Canc. eln. titk. ir., 1835 év, 109. sz.

nyek hű vázolását előbb tudják meg, mint a valószínűleg más színben előadott tudósításokból és levelekből. Elküldi neki az arra vonatkozó elnöki iratát azzal, hogy csak Majláthnak mutathatja meg. Utasítja, legyen rajta, hogy azok cselszövényeit ellensúlyozza, akik Balogh vakmerőségét a kompromittáló helyek, szavak kihagyásával enyhébb alakban akarják feltüntetni. A kegyelemre hajló fejedelem bizonytalansággal nem a szigorhoz fordulna, ha a dolog úgy volna, mint ők fel akarják tüntetni, azért ki kell mutatni, hogy ezek hamis tudósítások.

Az ügyet Reviczky július 21-én terjesztette a király elé:¹ A rossz elveiről ismert Kossuth Lajos *Országgyűlési Tudósításai*ban a kedélyeket izgatja, sokszor hamis fogalmazásban a kedélyeket feszültségben tartja, így 1835 június 22-én is Balogh János követ beszédét is elferdítette azzal a szándékkal, hogy az olvasót félrevezesse és a kormány intézkedéseit Balogh ellen a sajtószabadság elnyomásaként tüntesse fel. Felhívta a kancelláriát állásfoglalásra e tényre nézve. A kancellária szerint az írásbeli szerkesztés és szétküldés az országgyűlés nyilvános tárgyalásairól senkinek sem tiltható el, legkevésbé Kossuthnak, aki mint *absentium ablegatus*, köteles küldőinek az országgyűlés eseményeiről jelentést tenni. Csak abban az esetben volna felelősségre vonható, ha a nyilvános rendet és nyugalmat veszélyeztetné. Június 22-iki tudósítása így szempontból nem ad támpontot a Kossuth elleni eljárásra, mert azzal mentegetőzhetne, hogy úgy értette Balogh beszédét, amint azt közölte. Egyelőre elég, ha a személyes kárhóztatható írásmódját személyesen tudtára adná, illetőleg a király nevében figyelmeztetné, hogy mint állampolgárnak, kötelessége teljesen igaz tudósításokat küldeni és tartózkodnia kell az előfizetők félrevezetésétől, mert a következményeket azután magának tulajdonítsa. Reviczky a kancellária ezen véleményével nem értett egyet, mert a személyes lépése a tudósítások jogosságát elismerné a kormány részéről, ami eddig szorgosan elkerültetett, de így kevésbé körülírható fenyegetés újabb kellemetlenséggel járna. E tudósítás alap-

¹ Cancell. eln. ir., 1835 év, 1569. sz.

ján nem lehet ellene eljárni, de tudósításait továbbra is szigorúan meg kell figyelni, hogy az eseményeket a valóságnak megfelelően adja-e s nem kíséri-e saját magyarázataival, hogy izgasson, mert akkor ellene mint izgató ellen el kell járni.¹

Az államértekezlet egyetértett² a kancellárral és kifejtette, hogy rendes időben és körülmények közt a kancellária előterjesztése helyes volna, de most teljesen céltalan, mert elismerné a Kossuth-féle tudósítások jogosságát.

Kossuth tudósításait pontosan folytatta is tovább az országgyűlés befejeztéig.

Amint a fenti sűrű tárgyalásokból láthatjuk, Reviczky már a kezdetén meg akarta szüntetni Kossuth tudósításait, de a nádor és personális aggodalmassága és késlekedése meggátolták őt e szándékában. Később a sajtó elvételénél is felmerült benne a megszüntetés eszméje, sőt ekkor Kossuth is hajlandóságot mutatott erre, de ismét abbanmaradt a dolog. Kossuth pedig 1833 októberétől, de különösen 1834 február 1-étől kezdve a legnagyobb szorgalommal és ambícióval folytatta lapját. Az ellenzéki szellem mindjobban érvényre jutott a tudósításokban, az ellenzék soraiban mindig több és több pártfogót és barátot szerzett, úgy hogy tekintélye, barátainak száma mindjobban gyarapodott.

Amikor az 1835 február 15-iki országos ülésen Balogh barsi követ heves beszédében az országgyűlési újságra vonatkozó utasítása értelmében az újság létesítését indítványozta, hosszú és heves vita keletkezett, pro és contra. Ez alkalommal Kossuth tudósításai is szóba kerültek, sőt kemény bírálat

¹ Wirkner ez alkalommal azt az utasítást kapta, hogy az *Országgyűlési Tudósítások* gonosz szándékú, ferdítő, izgató részeit gyűjtse össze és terjessze elő. Megküldte neki a tudósítások 1—269. számát. Nem érdektelen az sem, hogy Mérey tartományi főbiztos 1835 szeptember 17-én jelentette, hogy Kossuth 279. tudósítása mellett hirdeti, hogy a vallásszabadságra vonatkozó országgyűlési ténykedéseket egybeállította és a jövő tavasszal ki akarja adni *Országgyűlési Gyűjteményeim* I. rész címen. Reviczky azonnal értesítette Metternichet és Sedlnitzkyt, akik intézkedtek a stuttgarti, lipcei, hamburgi konzulátusnál, hogy a nyomtatást megakadályozzák. (Canc. eln. ir., 1835 év, 2032. és 2287. sz.)

² Conf. A. 1835 év, 1354. sz.

hangzott el róla. Ugocsa megye követe, báró Perényi Zsigmond javasolta az országgyűlési újság kiadását azért is, mert «helyét írott tudósítások foglalják el s ezek telve vannak hiányosságokkal, különös célzatjuk van, egyoldalúak, részrehajlók, igazságtalanok ; exaltálva s fényes frázisokkal adatnak elő s kiemeltetnek ottan azok, melyek a tudósítók célzataihoz alkalmasak, de magok bővítő észrevételeket is hozzáragasztják, midőn az ellenkező nézetek vagy ki nem emeltetnek, vagy elhallgattatnak, vagy éppen nevetségessé tétetnek, s ez által ki nem kerülhették a gyanút, hogy célzatuk nem egyéb, mint egyoldalú nézetek terjesztése. A nemzet kívánja, kívánsága igazságos, hogy mindazon nézetekről, melyek itten előfordulnak, tudósíttasson ; nem kíván részrehajlást, hanem igazságot s valódiságot és így pártatlan tudósításokat. Ezért pártolja az újságot».

Kossuth erre tudósításainak 222. számában hosszan válaszolt. Magános levelezést visz, csak azoknak ír, kik írásait szeretik ; elismeri, hogy egy bizonyos szint viselnek : «elkem soha meg nem változandó meggyőződésének, keblem soha meg nem hidegüendő érzéseinek színét» ; kimondja, hogy ezen érzelmekre büszke s azokat «állítsák bár előmbe jutalmul a mennynek minden örömét s rettentésül a pokolnak minden ijjedelmét, megtagadni soha sem fogom». Ítélete a módok felett lehet fonák, de hogy «a hazát s emberiséget nálamnál valaki forróbban szerethesse, azt a mindenható Isten-ségnek színe előtt kereken tagadom.»

VISZOTA GYULA.

KÖLTEMÉNYEK.

A szavak.

Amennyi szó, mind más egyén,
Ahány szó, annyiféle jellem;
Ez gyöngé, félénk, az kemény,
Itt fő a fenség, ott a kellem.

Ez gubbaszt, mint az őszi köd,
Abban fény és színek lobognak;
Ez bokrétát merengve köt,
Az orgonál hörgő haboknak.

De lényegét titkolja mind.
Köztük közönnyel aki átmegy,
Azt véli: mind oly szürke, mint
A kétszerkettőben a számjegy.

Csak a költőnek tárja fel
Belső valóját, várva, félve,
S hangok, színek világa kel,
Ragyogva, égve és zenélve.

A költőnek se mindig. Óh,
Hányszor megy ő is tompa szemmel,
A szó előtte is fakó,
Úgy látja, mint a többi ember.

De hogyha, mely lassan csereg,
Erében a vér újra pezsdül,
S valami mámoros meleg
Fut ámuló szivén keresztül,

Egy édes, fájó sejtelem,
 Zenéje égi hárfahúrnak :
 Villanyáramtól hirtelen
 A színtelen szavak kigyúlnak.

Kínos éj.

Álom nem jó az éji csenddel.
 A gondot új gond váltja csak.
 Zúgó fülemben egy nagy néma tenger
 Az örök semmi árja csap.

A tengerár tompán omolva
 Hömpölygeti habját tovább,
 S körülnyaldosva ostromolja
 A gondok sziklazátonyát.

Lassanként egy chaoszba olvad
 A sötét semmi és a gond
 S szívemre kettős borzalomnak
 Fojtogató félelme ront.

Fejem kezem közé szorítom,
 Homlokom hideg, mint a jég.
 Mintha beomlott pusztán síron
 Egy koponyát szorítanék.

Holdas éj.

Magasra hág a hold az égen,
 Fényködben úszik lenn a táj.
 A méla holdvilágos éjben
 Hazafelé tart a juhnyáj.

Amint gomolyg, alatt a sok láb
 Aprózva gyors ütemre lép.
 Későre jár. Elérni aklát
 Szeretné már minélelebb.

Kolomp se szól, bárány se béget,
A nyáj oly nesztelen halad.
Nézném a mozgó néma képet,
De tovatűnt egy perc alatt.

Soká merengek még a nyájnak
Derengő fénybe halt nyomán . . .
Nem is juhnyáj tán, szellemárnyak
Ködképe volt a látomány.

VARGHA GYULA.

A „TUDATTALAN” FELFEDEZÉSÉNEK ALKOTÁSLÉLEKTANI JELENTŐSÉGE.

A XIX. század második felében, amikor a pszichológia kivált a filozófiai diszciplinák közül és önálló tudománnyá fejlődött, a fin de siècle naturalisztikus világnézetének és életérzésének hatása alatt, divat lett az addig értéktudományként elismert esztétikát is a lélektan eszközeivel művelni. Autonómiája megszűnéséért kárpótlásul kaptuk egy sereg probléma megoldását, ami mind a lélektan, mind az esztétika további fejlődése szempontjából igen termékenyítő erejűnek mutatkozott. Ez utóbbinál legfontosabb eredmények közé tartozott az, hogy a figyelem ráterelődött a művészi alkotás lélektani processzusára, és így a költői, képzőművészeti, zenei alkotás genetikusan megismerése új megvilágításba helyezte az esztétika problémáit, melyeket az absztrakt filozófia szemszögéből igyekeztek idáig — többé-kevésbbé eredménytelenül — megoldani.

Mi sem természetesebb, minthogy az emberi szellem alkotótévelyességével kapcsolatban a fantázia megnyilatkozásai kötötték le elsősorban az érdeklődést. A fantázia, melynek elengedhetetlen működése kimutatható minden igazi alkotásból, tekintet nélkül arra, hogy tudós, költő, művész, mérnök vagy más területeken teremtő individuum hozta-e létre . . . Aristotelestől és Platontól kezdve a fantáziát világalakító tényezőnek beállító Jakob Frohschammeren keresztül Ribotig, Luckaig minden filozófus, esztétikus, pszichológus elmondta véleményét erről a csodálatos lelkiképességről, közben lassan rájöttek, hogy a fantázia — minél jobban osztályozom, csoportosítom különböző „típusait”, melyeknek sokfélesége és differenciáltsága egyenesen zavarbaejtő — annál kevésbbé közelíthető meg mibenlétét illetőleg. A lelki életnek van egy területe, mely racionálisan meg nem ismerhető, a tudat számára hozzáférhetetlen, titokzatos és kiapadhatatlan földalatti erőforrás, melynek kavargó mélyeibe csak néha-néha, egy-egy villanásra pillanthatunk be, idenyúlunk le a fantázia csodálatos fájának gyökerei is, innen szívják a tápláló nedvet ennek a dúskinos fának különös virágai . . .

A tudattalan létezésének fokozatos felfedezése az újkori filozófia

legfontosabb eredményei közé tartozik. Szükségszerűen akkor kellett bekövetkeznie a tudattalan lelkitevékenységek észrevevésének, amikor az antipolus, a tudat, a határtalan megismerőképesség hitével, az Ész kihangsúlyozásával dominálni kezdett és így megbontotta a lelki élet egyensúlyát és reakciót támasztott, mely, ha nem is érezte egy-két századig intenzív hatását, előkészítette a XX. század spiritualizmusát.

Leibniz még csak annyit sejt meg a tudattalannról, hogy : van és befolyásolja a tudatos gondolkodást, cselekvést.¹ Schopenhauernál már sokkal tisztultabb metafizikai attitűdben jelenik meg az «Unbewusste», melyet a tudatnál ősibbnek és egyénentűli, fajokat mozgató erőnek tart. Leibniz petit perceptions-ja helyett a világ lényegét tevő akarattal állunk itt szemben, mely benső kapcsolatot tart a tudattalannal. «Schopenhauer unterscheidet zwischen dem unbewussten Willen und bewussten, vernunftgemässen Vorgängen. Der erstere ist es, der das Wesen des Lebens ausmacht. Schopenhauer ist der Ansicht, dass dieses Wesen des Lebens, das ruhelose Drängen des unbewussten Willens, ein irrationelles Prinzip, ein blinder Impuls ist. Er betont die verhältnismässige Ohnmacht der Vernunft. Die Rätsel der Welt, meint er, können nicht «auf dem Wege der blossen Erkenntnis und Vorstellung» ergründet werden, sondern nur «aus der dunkeln Tiefe unseres Inneren», der unbewussten Quelle unserer Vorstellungen und unseres Seelenlebens.»²

A lelki élet jelenségeit figyelő filozófusok az emberi alkotószellem megnyilatkozásainak mind nagyobb területén fedezik fel a «tudattalan» nyomait. Érdekes megfigyeléseket találunk Schellingnél,³ aki ugyanazt az alkotásra ösztönző belső kényszert méltatja különös figyelemre, amelyről Grillparzertől, Hebbel, Immermann, Alfieri, E. de

¹ «Übrigens gibt es gar viele Anzeichen, aus denen wir schliessen müssen, dass es in jedem Augenblick in unserm Innern eine unendliche Menge von Wahrnehmungen, jedoch ohne Bewusstsein und Reflexion, das heisst Veränderungen in der Seele selbst gibt, deren wir uns nicht bewusst werden, weil diese Eindrücke entweder zu unbedeutend und zu zahlreich oder zu einförmig sind, so dass sie nicht besonders Unterscheidenden an sich haben, jedoch, mit andern verbunden, darum ihre Wirkung dennoch nicht verfehlen und in ihrer Gesamtheit wenigstens auf verworrene Weise empfunden werden.» Leibniz : *Neue Abhandlungen über den menschlichen Verstand*, 14. o.

² Israel Lewine : *Das Unbewusste*. Angolból németre ford. Anna Freud. Internationaler Psychoanalytischer Verlag, Wien, 1926.

³ *Transcend. Idealism.*, 459—460. o.

Amicis, Strom, Scott-tól idéz Behagel¹ vallomástöredékeket és amelyről Goncourt így ír: «Van egy ismeretlen erő, egy magasabb akarat, valami íráskényszer, amely a művet alkotja és a tollat vezeti, úgy hogy a mű, amikor a kéz alól kitűnik, úgy tűnik fel, mintha nem saját munka volna. Csodálkoztok, hogy olyasmi lehetett bennetek, amiről tudomástok sem² volt.» (Ebből az érzésből fakad a sugalmazott könyvekbe vetett hit, mely primitív és keleti népeknel gyakori. A Tal-mudban van egy elbeszélés, mely szerint a törvényt Isten kötetenkint adta át Mózesnek. A Koránt, mely Mohamed látomásait és inspirációit tartalmazza, mohamedán felfogás szerint Gábor arkangyal közvetítésével maga az Isten nyilatkoztatta ki... stb.)

A tudattalant filozófiájának centrális problémájává Hartmann avatja, aki nem egy-egy megnyilatkozási mozzanatot ragad ki, hanem rendszerezést kísérel meg. Miután végigfigyelte a tudattalanra vonatkozó kutatások történetét, széles alapokon elemzi a tudattalan akaratot, a tudattalan szerepét az akarat mozgásoknál az ösztönök területén, a reflexhatásokban, majd az ösztönösséget keresi az emberi szellemben, a tudattalant a nemi szerelemben, az érzésekben, a jellemekben, az erkölcsösségben, a gondolkodásban, érzéki észrevevésben, a misztikában, a történelemben stb., végül megállapítja a tudattalan értékét az emberi életre vonatkozólag, hogy azután nagy műve harmadik részében a tudattalan metafizikájával foglalkozzék. A könyv második részének ötödik fejezete ezt a címet viseli: «Das Unbewusste im ästhetischen Urteile und in der künstlerischen Produktion.» Hartmann szerint: «das Schönfinden und das Schönschaffen des Menschen gehen aus unbewussten Processen hervor, als deren Resultate die Empfindung des Schönen und die Erfindung des Schönen (Conception) sich des Bewusstsein darstellen. Diese Momente bilden die Ausgangspunkte der weiteren bewussten Arbeit, welche aber in jedem Augenblicke mehr oder weniger der Unterstützung des Unbewussten bedarf.»³ Az eszme belső egysége egy-egy költői alkotásnál azzal ma-

¹ Behagel: *Bewusstes und Unbewusstes im dichterischen Schaffen*. Leipzig, 1907.

² *Journal des Goncourt* I, 364: On fait pas les livres qu'on veut. Il y a une fatilité dans le premier hasard qui vous en dicte l'idée. Puis c'est une force inconnue, une volonté supérieure, une sorte de nécessité d'écrire qui vous commandent l'oeuvre et vous mènent la plume; si bien que quelquefois le livre qui vous sort des mains, ne vous semble pas sorti de vous même: il vous étonne comme quelque chose qui était en vous et dont vous n'aviez pas conscience.

³ Hartmann: *Philosophie des Unbewussten*. (5. neu durchgesehene Auflage, Berlin, 1873.)

gyarázható, hogy a koncepció a tudattalanban történt. Bár a tudatos akaratnak a koncepció pillanatára semmi befolyása sincs, egyoldalú spontán figyelemlkoncentráció megakadályozza a tudattalamból idegen eszmék felbukkanását. Hartmann ezzel indirekt módon már rámutat a fantázia eredetére: a valóságátalakító képzelőerő — mint mondtuk — minden művészi alkotás apriori feltétele, már pedig ha a koncepció a tudattalamból bukkan fel, megvan a fantáziakép forrása is.

Minden egyes gondolkodó, aki csak a tudattalannal foglalkozik, újabb és újabb impulzusok forrását fedezi fel a tudattalanban. Nietzsche-nél schopenhauer-hartmanni értelemben találkozunk a tudattalannal: a Wille zur Macht irracionális, vak törekvés gyökerei az Unbewusste talajába nyúlnak be. Samuel Butler, a tudattalan és az emlékezet viszonyát vizsgálva, új tulajdonságait fedezi fel ennek a misztikus lélekterületnek. Jakob Frohschammer «objektív fantáziája», mely a világmindenséget átjárja, tudattalanul működik. Innen átlépünk Freudhoz, aki a tudattalan területét kitérítette; egységesen vele magyarázva a neurotikus megbetegedéseket és álmokat.

Freud szerint az emberi lélek hármas tagoltságú: a tudatos én, a tudattalan én és a kettőt harmóniába rendezni akaró «Überich» alkotják egészét. A tudattalan tartalmát főképpen a tudatból leszorított vágyak, indulatok teszik, melyek lehetnek natavisztikusak és szerzett hajlamok, diszpozíciók. A tudat és a tudattalan közt gátló tevékenységet fejt ki a lelki cenzura, mely nem engedi felszínre bukkanni a kultúrával, civilizációval, adott helyzettel ellentétes impulzusokat, ezek azután a tudattalanban hatnak, működnek. Közvetlenül nem tudatosodhatnak, ezért az elsősorban álmok közvetett útját használják fel erre a célra. «Die Traumdeutung... — írja Freud¹ — ist die Via Regia zur Kenntnis des Unbewussten im Seelenleben.» Az álmok a tudattalanba szorított lappangó vágyakat beteljesülteknek mutatja, még pedig a lelki cenzura miatt nem nyíltan, hanem szimbólikusan burkolt formában. A tudattalan mélyéből mindannyiszor lappangó tartalomtöredékek bukkannak felszínre, valahányszor a tudat ellenőrző szerepe megszűnik: hipnótikus és normális álomban, a tudat hisztériás megbetegedéseinél stb. És hogy mennyire egy forrásból kerülnek fel az egyes motívumok, arra bizonyíték, hogy pl. a felébredés pillanatában látszólag tökéletesen «elfelejtett» álmélmény hipnózisban rekonstruálható, és viszont hipnotizálás útján a tudattalanba beoltott impulzusok, képzetek álomban és ú. n. «szórakozott» cselekedetekben felszínre bukkannak.

¹ Ges. Schriften. III. köt. 169. o.

A tudattalan tartalmát nemesak elnyomott képzetek alkotják. «Alles, was verdrängt ist, ist unbewusst; aber nicht von allem Unbewussten können wir behaupten, dass es verdrängt sei.»¹ Amit a tudat nem appericipiált, azt a «tudattalan» fogja fel. Leibniz intuitív megérzését a petit perceptionról Pötzl tanár kísérletekkel igazolta,² melyekből kiderült, hogy «az emberi lélek mindent appericipiál, — tudatilag vagy tudatalatti érzékelés útján — s hogy a tudati érzéklés csupán töredéke az érzéklések formáinak és egyetemének.» A minket körülvevő mindenségnek tehát jelentéktelen részét érzékeljük tudatosan, a nagyobbik rész a tudatalatti szférába szorul, ahonnan minden életmegnyilvánulásunkat determinálja.

Ebből is látjuk: a tudattalan felfokozott képességekkel rendelkezik, akkor is működik, amikor a tudat másfelé koncentrálódik, vagy éppen alszik, szívja magába az impressziókat, melyek a tudat valóságélményeit hangulatilag determinálják. Belső erőviszonyuk határozza meg az asszociáció menetét, ha megüt bennünk egy élmény valami akkordot, hogyan szövődjék a gondolatmelódia.

Bármennyire is egyoldalú a sexuális impulzusok hegemoniája miatt Freud «tudattalan» elmélete, kétségtelenül az első tudományosan kiépített teória Hartmann filozófiai koncepciója óta, és még korántsem vette észre ennek a sajátságos lélekterületnek összes jellemvonásait.

Freud óta a tudattalan területének feltárása szakadatlanul tart és még koránt sincs olyan stádiumban, hogy a tudattalan összes tevékenységét regisztrálni és képességeinek határait át lehetne tekinthetni. Tartalmát — szerintünk — közvetlenül sohasem ismerhetjük meg, mert a tudattalan sok képessége, funkciója értelemmel felfoghatatlan, csak közvetve vehetünk róla tudomást. Kívül esik feladatunkon a tudattalan pszichológiai térképének mégoly vázlatos megrajzolása is, és különben a lélektudomány mai eredményei alapján amúgy is nagyon hiányos lenne ez a térkép. Nagy általánosságban csak annyit jegyzünk meg, hogy normális esetekben a tudat és tudattalan antipolusként állanak egymással szemben és az emberi lélek csupán a kettő egysége által teljes. Az eddigi jelek szerint fejlettség tekintetében for-

¹ *Gradiva. Ges. Schriften.* IX. köt. 316. o.

² Pötzl professzor képeket vetített olyan gyorsasággal, hogy a szem képtelen volt appericipiálni az ábrázoltakat, melyek azután pontosan felbukkantak a nézők álmaiban. Más kísérletezők írásokat mutattak kísérleti személyeknek, hogy a szöveg a szem recehártýáját nem érte, s hipnózisban mégis pontosan be tudtak számolni a szöveg tartalmáról. Hasonló kísérleteket folytattak hallási téren.

dított arány áll fenn közöttük. A két világot egyénenként különböző ellenállóképességű fal választja el egymástól. Ha a tudattalan kreatívrai önkényesen, a tudat álomszerű kikapcsolódása nélkül törik át e falat (E. T. A. Hoffmann), beállanak a pszichikai zavarok.

A tudattalan — tekintve, hogy főképpen a valóságélményekből nyeri tartalmát — alakítható, nevelhető, viszont ha a tudattalan világának egyes töredékei, komplexumai rendellenes erőteljes fejlődésnek indulnak, bekövetkezik az öntudathasadás, ami nem más, mint egy második — vagy esetleg még egy harmadik, sőt negyedik — én kikristályosodása a tudattalanban és átbillenése a realitások világába. Ilyenkor az első eredeti én-komplexum rendesen lemerül a tudattalan mélyeibe, azonban hipnózis útján kiemelhető és újra tudatosítható.

Ami a tudattalan alapsajátságait illeti, megnyilatkozásaiból megállapítható, hogy — a tudat világával szemben, mely érzékfölköti és elvont — emez érzeki és konkrét, mindent szimbolizáló, perszonalizáló és dramatizáló. (Ebből a sajátságából következik — mely átsugárzik a tudatos cselekvés köreire — az ember mitoszteremtő hajlama, szimbólumkeresése és költői képessége.) A valóságélmény, ha lekerül a tudattalanba, intenzívebb lesz, elmélyül, a reális világnak nemcsak szigorú összefüggései vesznek el, de naturális dimenziói is, melyek új viszonyba kerülnek egymással. Így igazolódik Schopenhauer feltevése, hogy a jelenségek természetes rendje mellett van egy «mágikus» rend, melynek megvannak a maga külön törvényei. Azok, akik önmagukkal harmóniába kerültek s akiknél a tudattalan s a tudat kölcsönösen kiegészítik egymás munkáját, ezt a felfokozott világot többnek, teljesebbnek érzik a valóságénál, mely csak halvány mása ennek a megközelíthetetlen, intenzív létformának, amit lelkünk mélyén hordozunk és ami kifelé projiciálódik, életrekelte az «idea»-elméletek újabb és újabb változatait.

A tudattalan tartalma, képességei és viszonya a tudathoz, egyénenként változnak: a zsenialitás vagy a közepszerűség a lélek egészére érvényes adottság. Ezen a gazdag skálán belül újabb számtalan lehetőség kombinálódik a tudat és tudattalan korrelációjából. Van, akinek cselekedeteit alig színezik tudattalan motívumok, melyek viszont másoknál esetleg nem szelíd impulzusok, hanem rendszertelen áttörések formájában érvényesülnek. Az ősalapotú népek, gyermekek és egyes idegbetegek például nem tudják pontosan elhatárolni az álom és éber fantázia világát. A költőknél a tudat rendező ereje formába kényszeríti a tudattalamból feltörő, kifejezést sóvárgó tartalmakat. Minél dominánsabb a költőnél az Unbewusste szerepe, annál «részegebb» a költészete, alkotása annál közelebb van az álomtevékenységhez.

Kelet és Nyugat sokszor konstataált nagy lelki szembenállása megmagyarázódik a lélek e két ellentétes területének viszonyával. A nyugati emberfajban a tudat világa hangsúlyozódott ki, aminek következtében az hegemoniára törekedve, megindította a küzdelmet a tudattalan ellen. Az Überich két kultúrperióduson keresztül nem tudta megoldani ezt a konfliktust, mely megszínezte a nyugati ember minden megnyilatkozását. A nyugati ember a makrokozmosz megismerése felé tört, belülről kifelé vezetett az útja, végül is megszerezte a technikai kultúra vívmányait. A nyugati ember ideálja az alkotó, az önmagából kilépő, magát objektiváló ember, Keleten a kontemplatív, az önmagába visszahúzódó lélek. Nyugat a tudat, a tudomány segítségével fedezte fel a befalazott tudattalant, mely a hosszú, erőszakos elzárás alatt veszedelmes lázadó és bizonyos fokig kaotikus lett, míg Keleten mindig harmónikus ható tényező volt és maradt.

A keleti lélekben ¹ ugyanolyan organikus rendezett a tudattalan világa, mint a tudatos és e mellett — domináló. Állandó anyagcsere van közöttük, nem ellenséggként állanak egymással szemben. Az Überich kiegyensúlyozó szerepe e mellett más, mint Nyugaton, ahol az Überich zseniknél nagy tudóst, író, költőt revellál, Keleten a kontemplatív, szent embert. A valóság felfogása nem a maga objektív naturalizmusában történik, hanem inkább a tudattalannal, innen van, hogy pl. a japáni művész a lényeket éli át, a tao-t.² A tudattalan felfogóterülete nagyobb, ezért ösztönösebbek és minden megnyilatkozásuk spontánabb, egyáltalában nem spekulatív, végzetszerűbben belülről meghatározott. Ezért deterministák (legkevésbé az individualista hinduk), míg a nyugati ember indeterminista. Nyugaton kivételes dolog a művészkedés, melyben fontos szerepet játszik a «fantázia», amin keresztül a tudat és tudattalan fúziója nyilvánkozik meg, Keleten a művészet olyan, mint az evés, ivás, lélekezés, a «fantázia» fogalmát európai értelemben nem ismerik, mert ott nem különleges jelenség,

¹ Aki tiltakozik a hindu, kínai és japán lélek közös nevezőre hozása ellen, azt a nagy művészettörténész és kultúrtilozófus Kakuro Okakura *Die Ideale des Ostens* c. könyvéhez utaljuk, mely Ázsia lelki egységének hirdetője. Kakuro Okakura szerint «Ázsia egységes, élő szervezet, melyben minden egyes rész a többitől függésben van s egy egységes, bár sokszínű élet sugárzik ki belőle.»

² A taoista vallás a dolgokat a Tao szemszögéből nézve az élet minden jelenségében valami mulandót, örökké mozgalmat és változót, állandó kapcsolatokra eleve alkalmatlant lát, de épp ez örök változás, mozgás és elmulás áttetsző szövetén át mindenben meglátja a Tao teremő tökéletességét.

hanem minden ember természetes «zeitlos» belső tevékenysége és ezért alkotásaik közelről rokonok az álommal, ami meseköltészetükben, képzőművészetükben, zenéjükben, színjátszásukban, stb. egyformán érvényre jut. Kelet költészete és művészete beszédes bizonyítéka annak, hogy a «fantázia» a tudattalannak csupán egyik — a tudat által alkotássá organizált és objektivált — megnyilatkozási módja,

Ha valóban ilyen benső kapcsok fűzik össze az «alkotófantáziát» a tudatlannal, ebből az következik, hogy a művészet- és irodalomtörténet fogalma szükségszerűen átértékelődik, mert nem elég immár önmagukban vizsgálnunk e területeken a jelenségeket, hanem mindig a tudatos és tudattalan lelkipilág egészének szempontjából kell megállapítanunk az esetleges törvényszerűségeket, amelyek így nem az irodalom vagy a művészet, hanem a világhélményeit kifejező emberi szellem élettörvényei lesznek.

NÉMETH ANTAL.

EGY MAGYAR HERCEG IFJÚKORA NAPOLEON IDEJÉN.

— Első közlemény. —

Esterházy Pál herceg alakját egy félévszázadig lehetett látni a nagy világesemények szereplői között. De csak a diplomata halk mozgásával, vagy néha a dúsgazdag főúr pazar ragyogásával. Diplomata hivatása személytelessé tette cselekedeteit, a ragyogás pedig a külsőségeknél állította meg a figyelő tekintetet. Tudták, hogy mindenütt ott van, ahol az államok közös életében valami nevezetes történik, de munkáját nem látta a világ és még kevésbé látta belső egyéniségét. Amikor aztán néha mégis előlépett pályája szokott keretei közül, tág tere nyílt akkor a találgatásnak, a bírálatnak. Végül pedig mindenki megnyugodott abban a magyarázatban, amit a konzervatív főúri diplomata megszokott típusának elképzelése nyújthatott.

Éppen e típus közelebbi megfigyelése teszi az egyéni történet szempontjain felül is jelentőssé Esterházy Pál herceg alakjának rajzát. A múlt század első felében, amikor egyszerűbb családok fiai csak igen kivételesen juthattak előkelő szerephez e pályán, a főúri diplomata kezében volt az államok társaséletének vezetése. De a szellemi és világfelfogás, amelyben e diplomata élt, erősen hatott nemzetük belső politikai életére is, akkor, amikor még az előkelő osztályok tartották kezükben annak irányítását. Metternich herceg, a diplomácia akkori nagymestere, évtizedekig nagy szabályozó tényezője volt mind a nemzetközi életnek, mind a Habsburg birodalom belső életének is. Esterházy Pál herceg ifjú korától kezdve bizalmas barátja volt neki s rendszerének egyik képviselője a világ egyik legelső hatalmi központján, az angol fővárosban.

Esterházy herceg és társai, bármilyen kész fogalomnak látszott is később egyéniségük, belső fejlődés után, az életmód, a körülmények és a korszakot mozgató nagy események hatása alatt nőttek fel arra a szerepre, melyet a világot szabályozó tényezők között később vittek.

Ennek a fejlődésnek vizsgálata adhatja meg a típus valódi belső magyarázatát.

Ma elég messze vannak ők már tőlünk, hogy ne a napi politika

szempontjaihoz kössük ítéletünket. Messze már ahhoz is, hogy csupán az egyes történeti eseményekben való szerepük érdekeljen bennünket. Örök emberi távlatra vetíthetjük már belső egyéniségüket. A típus kész fogalma alatt az emberit kereshetjük bennük, a közöset mindnyájunkkal. A korszak különleges történeti erőinek hatását az örökérvényű talajon. Így kaphatjuk csak belső szerkezeti képét az emberek egy osztályának, melynek kétségtelenül nagy szerepe volt egy történelmi korszak kialakításában.

Az ifjú Esterházy herceg szereplése talán nem volt még elhatározó nagyobb történeti eseményekben. De azért már fiatal éveiben is közeli szemlélője volt azoknak, hogy aztán gyorsan emelkedő fokozatokban az előkelő szereplők közé jusson. Óriási események központján mozgott hamarosan, csodálatos történelmi fordulatokat látott a napoleoni időkben. Hőskort látott közlőről, s közlőről az indulatokat is, nagyokat és kicsinyeket, amelyek az embereket akkor mozgatták. Ebből a szempontból is érdekes tehát a herceg ifjúkorának története. De éppen a nagyszerűnek és a kicsinynek ez a közeli szemlélete nevelte fel őt és társait későbbi szerepükre. Ennek soha el nem felejtett emléke uralkodott később rajtuk és hatott általuk az emberiség közös életére is.

I.

Az 1805. évi osztrák-francia háború idején tizenkilenc éves volt Esterházy Pál herceg és mindenáron katonának akart jelentkezni. Az ő életkorában, háború idején, természetes dolog. A fiatal herceg húga, majd anyja is élénken foglalkoznak e tervvel. Leveleikből, amelyekben Pál hercegnek válaszoltak, kitűnik, hogy a fiatalembert szándékában egyaránt vezette a becsvágy és a kötelességérzet. «Elhatározásod szép, méltó a te szívedhez» — írja Leopoldina, a herceg húga. — «Igazad van abban, hogy szégyelnie kell magát most minden férfinak, aki e pillanatban tétlen marad. És hogy a katonapálya valamennyi között a legragyogóbb. De könyörgöm, ne siesd el a lépést, mely egész életedre döntő lenne. Nem szolgálhatja mindenki fegyverben a hazát. Vannak a dicsőségnek más útjai is. A katonapálya kívánja minden pálya között a legtöbb áldozatot. Ez a háború, az eddigi jelek szerint, nem lesz hosszú és a békekatonáskodás szomorú és unalmas szerep. Apád is ellenszegülne a tervnek. Hallgass szavamra, Pál, a szív szól belőle.»

Pál anyja, Mária hercegnő, nem ír oly esdeklően, mint leánya. Anyai aggodalmain keresztül a büszkeség. Pál leveleit minden

ismerősének megmutatta: «Ilyen az én fiam lelke, jelleme.» — «Nem is lennél az, akinek ismerlek, ha a mai időkben másként tudnál gondolkodni. A döntést a Gondviselésen kívül egyedül rád bízom. Csak fontold meg jól előbb, ne hamarkodd el. Nem jobb lenne, ha egyszerűen csak galopin szolgálatra ajánlkoznál?»

Mire azonban Svájcból, ahol éppen tartózkodott, nagy ügyvelhajjal hazajuthatott a fiatal herceg, a háborúnak valóban csaknem vége volt. Napoleon Bécsből diktálta békefeltételeit.

Pál hercegből tehát nem lett katona. Békeidők jöttek, tétlenül nem akart otthon maradni. Félesztendő múltán diplomáciai szolgálatba állott.

Anyja és nővére szívét és jellemét dicsérik. Komoly és őszintének látszó szavakkal. El kell hinnünk, hogy ez az eset igazi tanúságot tesz a hercegi családban uralkodott magasabb szellemről. De ha így is állott a dolog, kérdés, hogy mi volt e szellem lényege, tartalma? Milyen a «szív és jellem», amellyel Pál herceg pályájának indult?

A mozgalmas társaságbeli élet okozta, hogy a családtagok gyakran voltak távol egymástól. Igen nagy számmal maradtak fenn tehát maguk közt váltott leveleik, amelyek szokatlanul bizalmas anyagot adnak a vizsgálatra. Pál herceg gyermekkorától kezdve. Magának Pál hercegnek levelei ugyan nem maradtak reánk, de találunk időről-időre írt naplókat, amelyekben a serdülő ifjú elég kíméletlen őszinteséggel, másrészt pedig néha igaz lendülettel tud beszélni önmagáról és környezetéről. Mindez, egybevetve a történetileg adott háttérrel, elég alkalmat szolgáltat egy ifjú egyéniségnek konvencionális módoktól mentes elképzelésére.

Ha ily bizalmas forrásaink nem lennének, a felszínen járó tekintet Pál herceg harcias felbuzdulását könnyen tudhatná be egyszerűen az élettől elkényeztetett fiatal főúr kockázatmentes becsvágának.

Az akkori főúri társaság életét sokan látták már és ítélték már meg ily külső szempontokból. Fényűzés, szórakozás, mely csak mellékes szerepet hagy a nagyszerűbb és magasabb céloknak. Pál herceg és húga valóban korán megízlelhatték e társasélet gyönyörűségeit. Színházi előadásokról, balletről, gyermekbálokról már nyolcéves korukban a megszokás hangján számolnak be leveleikben. A herceg naplói, serdültebb korában, sokszor szakadnak meg egy-egy viharos bécsi farsang idején. «Fiatalemberre olyan az, mint valami pestis» — mondja maga is egy ilyen időszak után. Gondolatai néha meglepő hirtelenséggel fordulnak a legmélyebb tárgyakról a legkönnyedebbekre, amelyekkel a fiatal korban foglalkozni szokás.

Szinte intézményes kötelessége volt akkor a főúri társaséletnek

a szórakozás. A legsötétebb háborus időkben is csak pillanatokra szünetelt az. Pál herceg nagyanyja, Liechtenstein hercegnő, félelmetesen szigorú erkölcsű, vallásos asszony volt, de azért leveleiben, melyeket unokájához írt, a szomorú haretéri hírek után, folyékony természetességgel következnak az újabb operákról, ballettekről, az előkelőbb bálokról szóló beszámolók.

Oly élmény volt ez a mámor, amelyet nehéz volt valaha is elfelejtteni. Sokra végzetes lehetett. De a szórakozások rendszerének nemesebb tartalmat adott az az előkelő szerep, ami abban a művészek és a finom szellemi élvezeteknek jutott. Pál herceg apja, Miklós herceg, e téren nem akart túrni versenytársat maga mellett. Kismartoni zenekara, Haydn vezetésével, világhírű volt. Feleségének névnapijára Beethoven írt misét. Leányának, Leopoldinának szobrát Canova mintázta meg. Képtára ma a mi Szépművészeti Múzeumunk büszkesége. Szinte szertelen volt szenvedélye, amellyel mindenben a legtökéletesebbet igyekezett összegyűjteni. Nemcsak a művészet, hanem a természet világából is. Ozorai ménésébe Napoleon Egyiptomot járt tábornokaitól vásárolta össze az arabs lovakat. Kismartoni parkjába a külföld fővárosaiból szekérkaravánokat küldött haza ritka, egzotikus növénypalántákból. S a legtökéletesebbnek ez az élvezete tette valóban elhatározóvá az élményt, mit a főúri társaséletben való részvétel jelentett. Teljes és zárt valami, amiben kielégülést nyerhet a vágyak egész skálája. Belső küzdelem, tépelődés nélkül. Jogosultnak látszik ez az élet, mert hiszen a legnemesebb igényeknek is megfelel. Sokan nem is állottak meg a műpartolásnál. Ferenc császár maga is kitűnő hegedűjátékos volt. Az Esterházyak egyik legbizalmasabb barátja, Rasumowszky herceg, az orosz nagykövet, a bécsi zenetörténetben kiváló jelentőséget nyert kvartettet tartott fenn, amelynek maga is tagja volt. Műkedvelő színházi előadásokon, élén a császárnővel, gyakran szerepelt a főúri társaság.

Azt hisszük, hogy ezt az életmódot erősen tekintetbe kell vennünk, amikor az arisztokrata osztály konzervatív zárt voltáról szólnunk. A cím és rang hagyományos kerete volt annak, de ez adta tartalmát, a jogosultság tudatát. A felvilágosodás korának racionalisztikus tanai az emberi társadalomról akkor már mindenkit áthatottak. A születés nimbusza ellen inkább csinálhatott volna forradalmat a főúri társaság valamely újratörő tagja; az élmény erejétől azonban nehezebb szabadulni. Az Esterházy hercegi családban nem ismerték a gögöt. Miklós herceg néha talán túlságosan is bizalmába fogadott oly embereket az alsóbb társadalmi osztályokból, kikben használható munkatársakat látott. Pál pedig valósággal rajongó barátságot

érett nevelője és kíséretének kiválóbb tagjai iránt. A főúri társaságot az életmód közössége különítette el a többi osztálytól.

Ez tette azt külön világgá.

A közjó előtte is elismert fogalom volt. Önfeláldozó munkásokat, hős vezéreket is adott ez a társaság a történelemnek. Kevesen tartották tudatosan öncélnak az előkelő osztály boldogságát a többi osztály érdeke fölött. De a tökéletesnek látszó életmód kiölte a nagy kezdeményezések szellemét.

Azaz inkább az alkalmat a kezdeményezésre. A belső előfeltételeket. Előttük minden kész volt már, csak fenn kellett azt tartani, javítani rajta. Hittek tán nagy világhatalakulásokban, de csak az idők kalandos távolságában.

Aki nagy dolgokra készül, az általában véve csak a társaság keretén belül akar kiváló lenni. Miklós herceg is, mind műgyűjteményeivel, mind nagy áldozatkészségével, amit a napoleoni háborúk alatt seregek felállításával mutatott. Ez a társasélet mértéke mindennek. Ez az élmény, amely a közéleti tevékenységnek is öntudatlan állandó kísérője.

Azt hisszük, nem tévedünk, amikor az akkori főúr lelki szervezeteinek magyarázatában nem annyira az elvek, mint az élmény szerepére mutatunk rá.

Mindnyájunkban van valami irreális vágy valami örökkévalósággal vetekedő élmény után. Különösen az ifjúkorban, mely szinte természetesnek veszi, hogy az ő életében, a szokott emberi sors alól ilyen élmény fogja megváltani. Irreális és szavakban nehezen kifejezhető. sejtelemszerű vágy; mégis döntő jelentősége van az életben. Ha nem öli ki cinizmus, végzetes fáradtság vagy kiesinyesség. A férfit ez hajtja az alkotás nagy feladatai felé. Ez az örök feszítő erő, amely problémákat, mély ellentéteket keres, hogy azokból újat építhessen. Többnyire sok szenvedéssel, belső küzdelemmel, míg célját megtalálja és abban üdvösségét.

Az egész egyéniség ennek a megváltó célnak szolgálatában áll. Minthogy újat és hatalmasat akar alkotni, örökös tragikus belső összeütközéseken kell diadalmaskodnia. Mint ahogy Bismarckban küzdött, saját szavai szerint, az Isten embere az ördög emberével. Vagy ahogyan Széchenyiben viaskodott önvád és az alkotás vágya.

Ennek az örök emberi hajlamnak veszélye volt, nemes egyéniségekben is, a főúri társaság élvezetekben, bármily nemesen is, kielégülő élete.

Megközelítőleg talán meg lehet állapítani azt, hogy milyen volt az ifjú Esterházy herceg lelkülete ebből a szempontból, amikor diplomata pályáját megkezdte.

Körülbelül azonos ez azzal a kérdéssel, hogy mennyire tudta megtartani eredeti belső naivitását a fiatal herceg.

A társasélet hatása látszott a kritikákon, amelyekkel a még csaknem gyermek testvérpár egymás közt gyakran koraérett szemmel tekintett végig a vendégek, a társaság névsorán. Az ünnepekre, ceremóniákra sokat panaszkodtak. Különösen a «Namenstag» volt rettegett fogalom előttük, valamint anyjuk előtt is: Miklós herceg felesége névnapijára minden ősszel nagy vendégsereget gyűjtött Kis-martonba, s vége-hossza nem volt a felvonulásoknak, egyházi és világi szertartásoknak, kürtszó, iszonyú ágyúzás és népesődület között. Pál herceg maga is észreveszi a hibákat, amelyeket az állandó társasélet fejlesztett ki benne. Kissé túlságos alkalmazkodás a környezethez, akár tettetéssel is. Olyasmi, ami könnyen cinizmusra vezet. Mint ahogyan a pompa, a gazdagság könnyen fásulttá teheti az embert a körülötte és még inkább az alatta nyüzsgő tömegekkel szemben.

Azt hisszük, az igazi műveltség és a meleg érzés egészen különös példáját találjuk abban a viszonyban, amelyben Pál herceg anyjával és nővérével állott.

Miklós herceget teljesen elfoglalták saját szenvedélyei. Hatalmas birtokainak igazgatása is nagy gond volt a bizonytalan, viharos időkben.

Pál herceg anyja, született Liechtenstein Mária hercegnő, szintén ismert tagja volt a nagy társaságnak. Ünnepektől szépség, félelmetesen szókimondó szellem. Levelei a könnyed lelki töprengések mesterművei. Kiméletlenül akarja ismerni önmagát és akar ismerni másokat is. Soha semmi konvenció; a lélek első hullámaival akarja érezni.

Gyermekeit is erre tanítja. Tanításaiban sohasem volt semmi oktatás, mindig csak üde életkedvet sugárzó példa. Talán kissé koraéretté tette volna őket, ha nem lett volna oly vidáman, mulattatóan és oly meleg szeretettel őszinte anya. Egyéniségeket lát gyermekeiben, pajtásukká szegődik, majd öregebb barátjuknak nevezi el magát, hogy felnőtt korukban is folytatni lehessen a gyermekszoba bizalmas együttlétét. «Sohasem kell feszélyezned magad előttem — írja fiának, olyant sem kell elhallgatnod, mit másnak nem mondhatsz el, különösen nőknek nem. Mert én öreg barátod vagyok és mindent megérték.»

Arra neveli a gyermekeket, hogy érezni merjenek és az érzelmek szerint élni. A felvilágosodás korának hercegnője, mint szerető anya.

Pál herceg levelei nem maradtak reánk, de Leopoldina levelein szembeötlő e nevelés hatása. Érdekes megfigyelni, hogy a fiatal her-

cegnő írásmódja, gondolatai mennyivel fejlettebbek és öntudatosabbak azoknál, amiket például a császár leánya, Mária Lujza leveleiben találni. Elevenebbek, vidámabbak és mégis melegebbek. Tudja a két testvér, hogy szeretik egymást és valóban mer örülni annak. Idilli képeket lehetne összeállítani a gondolatokból, amelyekkel Leopoldina távollévő bátyja alakját kíséri. Fiúruhában szerette volna kíséni őt utazásában. A bécsi palota óriási termei, melyektől a hercegnő mindig idegenkedett, most szomorúbbak, mint valaha. Ha elgondolja, milyen messze van most Páris, sírnia kell. De ha beszélgetéseikre gondol vissza, fel kell nevetnie, egyedül a szobában. Egyedül van ott, este: képzeletben teához invitálja bátyját, az asztalkához, mit tőle kapott ajándékkul. «Tudom, hogy ez kissé *«schwärmerisch»*. De hát én nem tudok rád rajongás nélkül gondolni.» Nem is tud saját jövőjére úgy gondolni, hogy bátyja nagy szerepet ne játsszék abban. Ő védi majd őt a viharos időkben. «Kedvenc gondolatom, hogy téged mindenki fölött magasan lássalak.»

Mind őszinte beszéd ez, elszórva tarka hírek, komoly és tréfás újságok között.

A fiatal herceg levelei ugyanilyen bensőségesen vidámak lehetnek. A két hercegnő versenyezve veti rájuk magát. Már a komorna is mosolyog, amikor átadja azokat. «Tudja mindenki, hogy mi hárman szövetségesek vagyunk. Mi vagyunk a háromlevelű lóhere.»

A napló, mit Pál herceg ír, fürkésző őszinteségében szinte Rousseau önvallomásaira emlékeztet. De amikor anyjáról ír a herceg, szinte reszket a toll kezében. «Mit hagyjak rólad, Te legdrágább, a későbbi idők emlékezetéül hátra, itt, magányos gondolataim között? Festeni próbáljam mindazt a nemest, mi benned oly túlbőségben van meg? Nem, amit én szavakkal kifejezhetnék, nem lenne az elég méltó hozzád és nem fejezné ki eléggé belsőm érzelmeit.»

Így folyik ez köztük évtizedeken keresztül. El kell hinnünk, hogy messze felül a szokásos vonzalmon gyönyörűséget találtak egymásban. Az első pillanatban szinte ellentétnek látszik ez a külső fénnel, a mozgalmas élettel. Valójában azonban eredménye a fölünyes műveltség és a természetes lélek teljes összeolvadásának. Oly jelenség, melynek akkor sok előkelő családban találjuk párját.

Mária hercegnő így őrizte fiában az örök naív lelket, hogy annak eredeti indulataival forgolódjék az kinn az életben. A fiú, úgy látszik, néha röstelte ezt a naivitást viharedzettebb pajtásai előtt. Anyja megriadva veszi észre ezt. «Az Égre kérlek, ne nyomid el jó tulajdonságaidat, amelyek mások előtt talán nevetségeseknek tűnhetnek fel. A lelkesedés az egyedüli orvosság a szabadoasság és önzés ellen. Érzé-

kenység és finomság teszi kedvessé az életet, fogékonyság oly érzelmekre, melyek felemelnek.»

Valami különösen boldog, rendkívüli sorsot szán fiának a hercegnő. Ennek titka az ember saját belsejében rejlik. Csevegése évtizedeken keresztül, sohasem múló figyelemztetés a boldogságra, amit csak a lélek adhat. De mintha érezné a hercegnő is, hogy a cél kitűzésében hiányzik valami közelebbi. A női lélek finom vergődésével sejti ezt. Valami óriási gondolat, mely küzdelmet és diadalt jelent a férfi számára. Ott marad hát a hercegnő a maga világában. Mindenkit elbájoló embert akar nevelni fiából, aki a becsület útján, saját valódi értékével érvényesül, tragikus problémák nélkül, belül az ő világukon.

Valóban mindenki kedveli máris az ifjú herceget. Még a szigorú nagymama is úgy dicséri Leopoldina előtt, «mint valami szerzetes kolostora védszentjét.» Szeretetre méltósága, jókedve mögött volt valami rokonszenvet ébresztő, mélyről jövő, komoly csillogás.

Minden fiatalember sokat gondolkozik önmagán. Szinte felfedezi önmagát apránként. Különös erőt adhatott e felfedezéseknek az, hogy Pál hercegek családi hármasszövetsége az ilyen dolgokat is megbeszélte egymással. Leopoldina többször ír arról, mint munkálkodik ő is «jelleme javításán». — «Igen érzem hibáimat, tudom, hogy kevésbé vagyok jó, mint te vagy» — mondja bátyjának. A tizennyolc éves Pál herceg egy utazása előtt összefoglalja az aialpeveket, amelyekhez belső életében igazodnia kell és «megható ünnepélyességgel» fogad anyja előtt hűséget azoknak.

Nem eltanult moralizálás ez, hanem az ifjúkor nagyszerű igényei az étellel szemben.

Pál hercegnek néha egész valóját eltölti a tavaszi sósárgás valami nagyszerűen nemes élet után. Sejtelve olyan életnek, amelynek a végtelenséggel van valami közössége. Naplójában nyomai vannak ilyen pillanatoknak. Ismeretes pillanatok azok valamennyiünk ifjúkori emlékeiből. Szavakban kifejezni nehéz. «Vannak nekem boldogító pillanataim» — írja a herceg — «amelyekre még az örökkévalóságban is emlékezni fogok. Amikor szellememet az Istenséghez emelkedni érzem és érzem annak jelenlétét mindenben. Mi minden van még én előttem — hagyjam kihasználatlanul mindazt, vagy éppen éljek vele vissza? Nem, ne engedd, hogy ez történjék, engedd, hogy az erény egyedül boldogító útján éljek és múljak el.»

Még pár év múlva is, amikor pedig, mint fiatal diplomata, sok mindent látott már az életből, egy londoni éjszakán még ekkor is így kiált föl: «Magas az Ideál, isteni eredetének megfelelően. Nehéz elérni az égi forrást, amelyből ered. De a törekvésben, a hozzá való

közeledésben rejlik a boldogság e földön, reménye egy jó jövőnek. Jutalmazó érzés, úgy a szerencsében, mint a balsorsban. Az első Te nélkülöd tökéletlen és rövid. A másodikban jótékony balzsam lesz a szenvedő szívre.»

«Írtam ezt a legtökéletesebb eksztázisban, tárgyam igazságától és magasztos fenségétől áthatva.»

A legnagyobb emberi önzés ez, az egyéniség szárnyalása a végtelenség felé. A csoda reménye itt e világon. Saját énünk éig zengő hangszólyozása.

Megvan tehát az ifjú lendület a hercegen, mely örök alapja minden nagyszerűre való törekvésnek. Amíg valami formában felfel tud buzogni ez a vágy, addig nincs még veszve az örökkévalóságra törekvő ember. Addig nem nyugszik bele a részlet-örömmel való kielégülésbe.

Belső javulásának munkájára szigorú alapelveket állít fel, amelyekre hosszú évek után is vissza-visszatér. «Ez elveket semmi sem teheti kétségesekké előttem, s tőlük engem nem választhat el semmi hatalom.» A szórakozások hónapjai után gyakran vannak önvádjai. «Hogy állunk hát veled?» — kérdezi önmagától. «Képzésseddel, szíveddel a Teremtővel szemben? A szilárdsággal, jellemmel? Bensőddel való egyedül boldogító megleléssel? Szenvedélyeid tombolásával? Tudsz-e még bizalommal felelni e kérdésekre?» — Megfigyeli ugyan magán, hogy az idő múltával, «az ember mindig több ész», de azért küzdök a belső megállapodás, megnyugvás ellen. «Valami változás után törekszik jobb énem. Megszokás, gyöngeség és érzéki vágyak küzdenek ez ellen. Végül mégis csak felül kell kerekednie a nemesebb érzésnek és győztesnek maradnia.»

Ismeri e belső vitának kinyitait is. «Sokféle kérdés támad bennem, magammal szemben.» — írja Londonban. «A nélkül, hogy részletekbe mennék, egy igen kellemetlen, de rám nézve rendkívül értékes érzés azt mondja, hogy feltevéseimhez ritkán voltam hű, sőt inkább azok ellenére cselekedtem.» Néha teljes tragikummal emelkedik fel előtte az olyan halál gondolata, amelyet egy elhibázott, elfecsérelt élet előzött meg.

Olyan hangok, amelyek Széchenyi ifjúkori naplójának vallo-másaira emlékeztetnek.

Húsz éves volt a herceg, amikor a diplomáciai pályára lépett. Életmódja erős féke volt sokszor lendületének, de azért egész egyéniség volt, nem fáradt ifjú. Legbizalmasabb barátja, édes anyja, értett ahhoz, miként tartsa mindig elevenen benne a természetes lelki talajt. A szellemi műveltség hatalmas eszköze volt ennek. Pál herceg

tudja és írja is, hogy magas születése, gazdagsága fokozottabb kötelezettségeket ró reá.

A veszedelem talán az volt, hogy hiányzott valami határozott gondolat, mely eszményi pillanatainak valóságos tartalmat adhatott volna. Olyasvalami, ami nem csupán az ész s nem csupán a szív dolga, hanem együtt mindkettőé.

Széchenyi hat évvel volt fiatalabb Pál hercegnél. Még gyermek, amikor a herceg az életbe lépett. Amikor nagy történelmi események között először látjuk őket együtt, a herceg befejezett ember már, Széchenyi pedig a világra lépő ifjú.

A nemzeti érzés felébredése Széchenyit otthon találta, a herceget pedig messze külföldön való állandó tartózkodásban, kész pályán, magas állásban, sikerekkel háta mögött. Pedig ez érzésnek áldása éppen abban rejlett, hogy kielégített minden vágyat, szívet és értelmet egyaránt. Tragikus utakon boldog célok felé vezette az egész embert.

* * *

Tanulmányait széles látókör alatt fogta fel Pál herceg, s naplója mutatja, hogy átértette a problémákat, amelyeket a különböző tudományágak magukban rejtettek. Első nevelője szigorú, mondhatni goromba eszközökkel dolgozott, mint az gyakori dolog volt az akkori főúri nevelésnél. Valósággal újjászületésnek érzi azt a herceg, amikor Görög Demeter, a kiváló magyar tudós, került hozzá nevelőnek. Később is mindig a legnagyobb rajongás hangján beszélt róla.

Görög jó magyar ember volt, de udvari ember. Tudós ambíciójának másként alig élhetett volna. Később a császári családnál kapott alkalmazást s tekintélyes állásában sok jót tett a magyar tudomány érdekében.

Pál herceg is megemlékezik nevelője hazafias érzelmeiről. De Görög bizonyára óvakodott e téren minden túlzástól. Növendékével sokat utazott Magyarországon, részben a minden vidéken fekvő hercegi birtokokra, de másutt is, mert az ország térképének felvételével foglalkozott. Ismerte hát hazáját Pál herceg, s bizonyára alapos oktatást kapott annak történetéről, közjogi helyzetéről is.

Kismarton, a hercegi székhely, német városka volt s vidéke is jórészt német. A herceg anyja osztrák hercegnő, nem tudott magyarul. A főúri társaság franciául beszélt. Pál herceg eleinte biztosabb volt a német nyelvben, de később anyjával is csak franciául levelezett. Így volt az szokás akkor még magyar vidékeken lakó magyar főúri családoknál is. Széchenyi ifjúkori naplóját idegen nyelveken írta.

Pál herceg azonban tudott magyarul is. Görög Demeter bizo-

nyára gondot fordított erre. Különben Miklós herceg, Pál apja is magyar nevelésben részesült, Egerben végezte felsőbb iskoláit. Amikor fia az első francia leveleket írja hozzá, dicséri őt haladásáért, de megjegyzi: «Mindazonáltal semmikép sem szabad elfelejtened a magyar nyelvet, mert az a mi hazánk nyelve.» Pál hercegtől a negyvennyolcas időkbelől fennmaradtak magyarnyelvű sajátkezű fogalmazványok, amelyek azt mutatják, hogy még akkor, az idegenben töltött évtizedek után is, sok nyelvtani kétséggel bár, de ki tudta fejezni gondolatait magyar nyelven. Nem rosszabbul, mint például Batthyányi Kázmér gróf, a szabadságharc külügyminisztere. Gyermekeit még kinn a külföldön is taníttatja magyarul. Kislányát egy ízben magyar levéllel lepi meg. Tanítója tollbamondására tud az még csak felelni; még csak a ragozást tanulja, — írja — de reméli, hogy idővel jó magyar nő lesz belőle.

A hercegi családban élt hát magyar voltának tudata. Pál herceg már ifjúkorában is sok jelét láthatta annak, hogy a magyar nemzet különleges helyzete, alkotmánya nem csupán könyvekben élő elmélet. A háborus időkben gyakran tartottak országgyűléseket, amelyekre apja néha családját is elvitte. A hölgyek többnyire unatkoztak ugyan Pozsonyban, de az országgyűlés jelentőségét még a bécsi társaság leránduló nőtagjai is átértették. Némelyik lelkesedésre is gyúlt az alkotmányos élet ez Európában ekkor oly ismeretlen látványától. Nemcsak a bécsi társaság, hanem Napoleontól kezdve az egész külföld sokszor kísérté fészült figyelemmel az országgyűlések lefolyását. Pál herceg odakinn, mint fiatal diplomata, gyakran tapasztalhatta ezt. Egészen különös intézmény volt a magyar nemesi felkelés is, amely körül Miklós herceg mindig áldozatkész szerepet vállalt. A gyülekezés és a szétozslás ünnepélyeire fiát is többször magával vitte. A hercegi székhelyen, a kismartoni palotában pedig gyakran tartotta gyűléseit Sopron vármegye, amelynek a hercegek örökös főispánjai voltak.

A bécsi társaságban sem mosódott el teljesen tudata annak, hogy az Esterházyak magyar főurak. Mikor Bagration hercegnő, Metternich kedevse, egy nyarat a Kismarton közelében levő nagyhöflányi hercegi fürdőn töltött, egészen Hunniában érezte magát. Nem lehetett kiverni fejéből, hogy a pásztorok hajnali ostoresattogatása ősi hun szokás. Metternich egy ízben, mikor Pál herceg valami olyan cselekedetre készült, amellyel a császári udvart önkéntelenül is megbánthatta volna, mindjárt Rákóczyval kezdett példálózgatni.

Mintha tényleg nem is hiányzott volna a hercegi családban a nemzeti dacnak valami hagyománya sem. Pál herceg londoni nagykövet volt már, amikor egy régebbi bizalmasa, egy kalandor olasz

Iovag, rá akarta őt venni, hogy valami ügyben Metternich ellenére cselekedjék. Mert ki is az a Metternich? Silány udvaroncoknak imponál addig, míg kegyben álló miniszter. De hátat fordít neki mindenki, mihelyt újra Ochshausen lesz csupán. (Ochshausen volt Metternichék családi előneve.) «Eh! Ha Esterházy Pál herceg, rokona valamennyi uralkodóháznak Kamcsatkától Írorszáig, Magyarország ez első mágna, bár nincs is olyan bajúza, amilyen ősei képét ékesítette — ha ő kardja markolatára üt és elkiáltja a három jól hangzó szót : «Herremte! (?)! Terremte! Magiar!» — akkor megremeg nemcsak Svábia minden Och-Hausenja, hanem az osztrák monarchia minden ökre és háza is. Ne felejtse el, herceg, hogy Magyarország leghatalmasabb királyai és királynői háromszáz éven át trónjukon soha addig szilárdan nem érezték magukat, míg nem biztosították maguknak az eszterházai mágnás szavát. S ezért nem tartották lealázónak azt sem, hogy látogatásukra egész a királyság szívéig menjenek, hízelegni nekük a hírneves várpalotában, több bókot csinálván előttük, mint amennyiben részük volt tőlük.»

Az olasz bujtogató bizonyosan valami félig tréfás, télig büszke hagyományra építette szavait, amely hagyományról Pál herceg környezetében hallhatott.

De a nemzeti érzés akkor még nem adott nagy problémákat a herceg köreiben. Az államban racionális szellemmel megokolt keretet láttak, középpontján a koronás fővel. A főúri világ nem azért volt nemzetietlen, mert megvetette nemzetét, hanem mert nem tudta, hogy idegen világ az, amelyben él és otthon érzi magát. E társaság nagy gyűjtőfogalma Ausztria volt. Amikor a herceg drezdai követ volt, a szász külügyminiszter védekezett előtte a francia érzület vádjá ellen. «Érzésekről nem lehet vitatkozni» — felelte kitérően a diplomata-herceg. «Feltéve, ha azok nem ellenkeznek a kötelességgel. Én, magam részéről, osztráknak vallom magam, kötelesség és érzés szerint is.»

Magyar főúr volt ő, az osztrák név tágabb gyűjtőfogalma alatt. De ez a tágabb fogalom sem volt érzetni tartalom nélkül. Ausztria becsülete és fénye volt az előkelő társaság becsülete és fénye is.

Ha a magyar kérdés e körökben ez időben háttérbe szorult, annak nagy oka volt : Napoleon. Oly veszély, amely ismeretlen sorssal fenyegette az előkelők társadalmát. Két évtizeden át minden erő és minden ambíció az ellene való küzdelemben merült ki. Ez volt az ok, amiért Pál herceg családja, a bécsi társasággal együtt, gyakran türelmetlenül, zúgolódva kísérte a magyar országgyűlés akadékoskodó tárgyalásait.

Pál herceg kora gyermekéveitől ismerte már Napoleon nevét. Több rokona vett részt a háborúkban. köztük anyai nagybátyja, Liechtenstein János herceg is. Vitéz tábornok és vezér. A herceg nagyanyja sokat írt róla unokájának, küzdelmeiről, harcéri fáradalmairól. Maga a tábornok is járt néha Kismartonban ; a gyermekek ugyancsak meghámulták őt.

Napoleon neve fogalomná vált. Mintha az egész világ e név körül fordulna. Hányszor írt Pál nagyanyja a rettegről, mellyel Bécsben a háborúról s békéről való döntést várták ; a reményről, amellyel azt megkezdték, a kétségbeesésről, amellyel elvesztették s ismét a reszketésről, amellyel Napoleonra néztek a szomorú béketárgyalások alkalmával! Pár évnvi időközökben azonos módon ismétlődött mindez és szinte ugyanazon kifejezések ismétlődtek a családi levelezésekben is.

A hercegi családban, különösen vihar előtt, végül már mindenki politizált. Még Leopoldina is «segített leleplezni Európa kabinetjeinek összes titkait». Békeidőben a történelem súlypontja a diplomácia vállain nyugvott. Napoleon éppen olyan ügyes harcos volt ezen a téren is, mint a csatatereken. Európa egyik állama sem lehetett bizonyos soha a másik szándékairól. Napoleon minden egységet szétbontott.

1805-ben Anglia ellen készült a francia császár. Ausztria és Oroszország szövetkeztek ellene. Poroszország is sok hajlandóságot mutatott a csatlakozásra. Metternich, aki akkor berlini osztrák követ volt, harciasan biztató jelentéseket küldött Bécsbe a poroszok hangulatáról.

Pál herceg Svájcban volt még, amikor Napoleon egy óriási mozdulattal az angol partoktól Bajorországba vetette magát és pár hét alatt foglyul ejtette az egész osztrák főereget. Vaiahogyan mégis hazakerült a herceg, de Kismartonba, úgylátszik, már nem juthatott el. Apjának éppen a nagy névnapi előkészületeket kellett félbeszakítania. Legértékesebb kincseit szekerekre csomagoltatta és egy északmagyarországi birtokára szállíttatta : röviddel utóbb Kismartont is elfoglalták a franciák.

Az auszterlitzi veszteség után aztán sietve békét kellett kötni. A tárgyalásokat éppen Pál nagybátyja, Liechtenstein herceg vezette.

A szövetségesekből nagy volt a kiábrándulás. A cár szinte a csatatéren hagyta magára Ausztriát. Hazavonult seregestül. Könnyű neki, távoli birodalma külön, elérhetlen világ. A poroszok sem jöttek. Küldöttük, kinek a szövetséget alá kellett volna írnia, szándékosan késett útjában.

Egy pillanatra úgy látszott, mintha az osztrák birodalom szét-esőben lenne. József őherceg-nádort is gyanúba fogják a magyarok-

kal való titkos szándékokkal. Másrészt pedig az a hír járta, hogy Napoleon Esterházy herceget szeretné a magyarok királyának.

Fájdalmas áldozatokkal, területveszteségekkel járt a béke, de talán még nyomasztóbb volt az a tudat, hogy a világ régi rendjének felbomlása alig tartóztatható már fel.

A diplomata pálya szinte hősi hivatásnak tűnt fel ilyen körülmények között. Ezért határozta arra magát Pál herceg, miután katonára már nem lehetett.

A szülői háznál módjában volt olyan diplomatákkal és politikusokkal érintkeznie, kik élethivatásuknak tartották a küzdelmet Napoleon ellen. Nem rideg politikusok, hanem oly férfiak, kik meggyőződésüket bölcséleti mélységű alapokra szerették fektetni,

A hercegi ház gyakori vendégei között találjuk Pozzo di Borgo grófot, az orosz cár későbbi nagytanácsosát. Pál herceget egy ízben egyik hosszabb utazásán is elkísérte. Földije volt Napoleonnak, korzikai olasz. És ifjúkori barátja is. Egy ideig tagja a párizsi-konventnek is, hogy aztán hirtelen otthagyja Franciaországot, szívében olthatatlan gyűlölettel Napoleon iránt.

Pál herceg ifjúkorában mint az angol kormány titkos ügynöke tartózkodott Ausztriában.

A személyes gyűlölet lángolóvá tette beszédét. Pedig különben is jól tudott beszélni, igazi olasz tűzzel. Következtek még idők, amikor az orosz cár kíséretében döntő hatással volt annak elhatározásaira és ezzel Napoleon sorsára is.

Legbizalmasabb barátja a hercegi családnak Rasumovszky herceg volt, a bécsi orosz nagykövet. Pál herceget szinte növendékének tekintette, figyelte fejlődését, ellátta tanácsaival. Ő is engesztelhetlen ellenfele Napoleonnak. Amikor a békepolitika lett úrrá Ausztriában, minden erejével a kormány megbuktatásán dolgozott. Amikor pedig saját uralkodója, a cár, hirtelen fordulattal, szövetségese, sőt érzélgő barátja lett Napoleonnak, Rasumovszky lemondott követi állásáról és Bécsben várta meg újra az ő idejét.

Egy harmadik jelentős politikai egyéniség nevét is gyakran lehetett látni az Esterházyak társaságában, különösen Pál herceg serdültebb éveiben. Gentz volt az, a publicista, majd Metternich bizalmasa és politikai rendszerének bölcséleti megalapozója.

Pozzo di Borgo a szenvedély, Rasumovszky a nemesen arisztokrata meggyőződés embere volt. Gentz egyénisége és pályája mindnyájuk között talán a legtanulságosabb.

Mint a felvilágosodott elmék jó része, eleinte ő is rajongott a francia forradalomért. «Meghiúsultát a legsúlyosabb csapások egyi-

kének tartanám, mely az emberi nemet érhetné» — írta akkor. «Rettenetes beismerés lenne az, hogy csak mint rabszolga lehet boldog az emberiség!»

A következő világesemények és a forradalomellenes mélyebb szellemű irodalom felébredése őt is az ellenkező táborba sodorták.

Talán saját példája mutatja legjobban, mit jelentett ez a kiábrándulás az emberi nemre nézve.

A francia véglet az ellenkező végletekbe vitte őt. Az adott világrend mély szellemű védelmezője lett. De ezenkívül más problémát alig ismert már. Kicsiny porosz hivataínokcsaládból származott, de tehetsége, különösen megkapó előadóképessége, az osztrák főúri társaság befogadott tagjává tette őt. Idővel más világot már nem is tudott elképzelni maga számára. Polgári emberekkel sohasem érintkezett ezután, írókkal, tudósokkal sem. Nyilvános irodalmi működését is beszüntette, csak a maga társaságában hatott, szóval és önzönvízszerű levelezéssel. A főúri élet minden gyönyörűségét fenékgig élvezte. Gyakran a szélső kicsapongásig.

Bár az igaz meggyőződést nem lehet tőle elvitatni, gyakran túlságosan is alkalmazkodott a politikai helyzet követelményeihez. Küzdelmében óatosan kerülte a tragikus elhatározásokat. Álláspontját azonban szinte démoni észszerűséggel tudta mindig megokolni.

A nagy álmok emberéből így lett a szívós kitartás embere. De e kitartás olyan volt, hogy már sokszor szinte lemondás volt az a végső győzelemről.

Azt hisszük, hogy Gentz sokat találgatott egyéniségének megértéséhez erősen számításba kell vennünk életmódját. Halk kísérője volt az minden tettének, gondolatának.

A forradalom, majd Napoleon mindent elnyomó súlya térítette őt el minden eszmétől, mely megrázkódtatást jelentett ugyan, de a megváltás gondolatát foglalta magában. Mint ahogyan, porosz létére is, ellensége lett Gentz a porosz nemzeti ébredésnek is. Ez a nyomasztó súly tette előtte jogosulttá életmódját és ez az életmód vezetett le benne minden magasabb szenvedélyt.

Az emberiség valóban súlyos csalódáson ment át. Az emberek csak azt féltették most már, amijük még volt és azt élvezték, amit az élet még nyújthatott. Rendre, állandóságra vágyott mindenki. A konzervatív eszme évtizedekre úrrá lett Európában.

Ilyen árnyalatai voltak a hatásnak, amelyet a napoleoni veszély az ellenkező oldalon okozott. Pál herceg azok közé tartozott, akik lelkesedéssel indultak a nagy küzdelemre, semmit sem adva még fel ifjú igényeiből a földi boldogsággal szemben.

Ezentúl már a közélet embere Pál herceg. A következőkben igyekszünk részletezni szerepét, amennyiben az nevezetes eseményekkel áll összefüggésben. S egyúttal igyekszünk továbbra is figyelemmel kísérni a jeleket, melyek a diplomata főúr lelkületének megítélésére szolgálhatnak.

II.

Pál herceg 1806 nyarán utazott Londonba, ahová, az osztrák követséghez, szolgálatra beosztották. Útjában megállott Berlinben is. Éppen a legnagyobb forrongás idején, a porosz-francia háború kitörése előtt.

Mint tudjuk, az elhunyt év tavaszán Poroszország nem mert az orosz-osztrák szövetséghez csatlakozni. Napoleontól azóta mégis durva sértéseket kellett eltűrnie. A porosz hadsereg és a nép lázadott most már a kormány megalázkodó politikájával szemben.

Pál herceg élénken festi ezt a hangulatot. Szemmel láthatólag őt magát is magával ragadta a lelkesedés. Beszél a tisztikar harcias hangulatáról, mely főleg Lajos királyi herceg izgatásainak eredménye volt. Nemes gondolkozású ifjú herceg; kár, hogy hajlama az élvezetekre megállította fejlődését. Ír a porosz kormány tagjairól is Pál herceg. A múlt bűnei után most nem tudják, melyik lábon táncoljanak, hogy a hajból szabaduljanak.

A királyi pár, III. Frigyes Vilmos és Lajza királyné elvonultan éltek ekkor. Pál herceg bejelentette ugyan magát náluk, de nem remélte, hogy fogadják. Meglepetésére mindjárt másnap ebédre meghívást kapott a királytól.

A király épp Lajos herceggel, a harcias mozgalom vezérével beszélgetett, amikor Pál herceg hozzá belépett. Pár udvarias szó után ismét Lajos herceghez fordult.

Rövid idő múlva belépett Lajza királynő is, a német történelem e nemes alakja. Pál herceg elragadtatással ír róla. «Magatartása, könnyedsége a társalgásban, a szépség, szellem és méltóság eme teljes összhangja azzal a csodálattal töltött el engem, mely minden tökéletest megillet. Az eszmény, mit képzeletem előbb e bájos fejedelemsnőről alkotott, szegénynek bizonyult a valósággal szemben. A pár szó, mit üdvözlésül hozzám intézett, oly válogatott volt, a szokásos közhelyektől oly elütő, hogy meg lettem volna elégedve akkor is, ha többet nem is beszélgethettem volna vele.»

Ebéd után a közös sétán is a királyi párral tarthatott a herceg. Többször és hosszasan beszélgethetett a királynővel, csodálva szívét, jellemét és szellemét.

Berlini tartózkodását meghosszabbította a herceg s többször is találkozott a királyi párral. Poroszország akkor Ausztria szövetségét igyekezett megnyerni s valószínű, ezért érdekelte az uralkodót a fiatal főúri diplomata is. Pál herceg finom vonalú rajzot ad Frigyes Vilmos egyéniségéről. Zavart, állandó belső izgalmat vett észre rajta. Töprengést, határozatlanságot. Nemes szellem, de önbizalom nélküli; mások vezetésére hagyatkozik.

Alig töltött ezután Pál herceg pár hetet Londonban, a porosz hadsereg meg volt semmisítve, a királyi pár menekülőben, Lajos herceg halott. Napoleon Berlinben székelt.

A kiábrándulás keserű volt.

Lelkes tettekkel nem lehet Európát megmenteni. A forradalom bonlasztó mérge — elmélkedik a herceg, követve a forradalomellenes irodalom gondolatmenetét — mélyen elterjedt már az emberiség testében. Önzés vezet mindent, államokat és egyéneket. Poroszország is ennek áldozata. Megalázkodva a multban Napoleon előtt, a német testvérállamok rovására gazdagodott, míg azok háborúban véreztek. S még büszke is volt ez okos politikájára. Amikor aztán reákerült a sor, senki sem bízott már benne, egyedül maradt. Hősiessége nem használt; ellenkezőleg, még mélyebbre süllyesztette Európát. megfosztván egy erőforrásától, amelyre még számítani lehetett.

A fiatal diplomata nem vár tehát már semmit nagyszerű elhatározásoktól. A betegséget gyógyítani kell előbb. Félretéve a külön érdekeket, egyedül a szent célra irányzott tekintettel. Máskülönben egyenkint győz le újra mindenkit az új barbárok hatalma, az ambíciózus diktátor vezérlete alatt. S az emberiséget a legnagyobb katasztrófa fenyegeti, megsemmisülése minden értéknek, amit a történelem eddig ismert.

Ideális feladatot lát tehát maga előtt a herceg, de mégis csak olyant, ami inkább az alkalmakra vár, mint újat alkot.

Két évet töltött ezúttal Angliában Pál herceg. Szívesen látott vendég volt minden előkelő körben, egészen fel a királyi házig. Igyekezik figyelni, tanulni: néha meg is van magával elégedve. De gyakran erősen zúgolódik maga ellen, szórakozásai, könnyelmű költekezései miatt. Főnöke, Stahremberg herceg, az osztrák nagykövet, nem sok jó példát mutathatott; maga is híres volt pazarló nagyúri életéről.

Mintha Napoleon állana mindennek hátterében. Az emberek várnak valamire, mit előidézni nem áll hatalmukban. Míg be nem következik az, addig szinte kötelesség a vidám életkedv.

Pedig a cél messzebbnek látszik, mint valaha. Az orosz cárr szövetségese lett Napoleonnak. Egyedül Anglia mert még csak ellenállani.

Ausztria békepolitikája, Napoleon kényszerítésére, szakítást hozott ezzel az utolsó dacoló kedvű állammal is. 1808 elején az osztrák követségnek el kellett távoznia Londonból.

Pál herceget Stahremberg egy ideig még Londonban hagyta, hogy az akkor összeülő parlament hangulatát a szakítás kérdésében megfigyelje. A herceg összefoglaló jelentést küldött tapasztalatairól Bécsbe s aztán Párizsba utazott. Ott adta át neki Metternich az osztrák nagykövet, a bécsi utasítást, mely a párizsi követséghez osztotta be őt.

* * *

Párizsban egy évet töltött a herceg. Szerepléséről nincs részletes tudomásunk, naplója sem maradt fenn ez időből. Bizonyára nem volt egészen alárendelt szerepe. Utolsó londoni megbízatása is mutatja, hogy önálló megfigyelésekre is alkalmazták már.

Az akkori Párizsról Pál hugának naplójából élénk képet nyerhetünk. Leopoldina közben férjhez ment Liechtenstein Móric herceghez és épp az előző évben töltött hosszabb időt Párizsban. Fáradhatlan volt a város nevezetességeinek látogatásában. Mindenütt Napoleon diadalainak emléke kísérte. Utcák, terek, hidak, épületek nevében, szobrokban és képekben. Színházi előadásokban, amelyekre néha jobb lett volna el nem jönnie, mert otthon gyászos emlékü események emlékét dicsőítették.

A naplóból megismerhetjük az akkori párizsi társaságot is, melyben Leopoldina megfordult s utána valószínűleg Pál herceg is. A napoleoni arisztokrácia és a szellemi és művészi élet szalonjai egyaránt szerepelnek e feljegyzések között.

Metternich és felesége volt a hercegnő állandó kalauza Párizsban. A nagykövet főnöke lett Pál hercegnek, vezetője volt tehát úgy a hivatalos, mint a társas életben is.

A herceg huszonnégy éves volt ekkor, Metternich harmincöt. Mindkettő fiatal még, hiszen Metternich rizsporozta haját, hogy, a tekintély kedvéért, öregebbnek látszék. Megnyerő külsejű férfiú, szép vonásokkal, ártatlan tekintetű kék szemekkel.

Bizonyára hamar észrevette ifjú társa hajlamát a dolgok bölcseleti felfogására. E pontban maga sem maradt hátul. Űdítő és felemelő volt az a biztosság, amellyel a nagypolitika részletkérdéseit egyetlen magasabb tekintet alá tudta foglalni. A hercegre maradandó hatást tehetett ez a kiforrott és finomult szellem, mely végtelen és hatalmasan nyugodt láthatárt tudott eléje varázsolni a világfelfordulás közepette is. Az örök rend, a nagyszerű harmónia törvényét, mely előbb-utóbb győzedelmeskedni fog. A romboló erők, Napoleon féktelen céljai, önmagukat fogják megemészteni.

A várakozás nehéz volt. Napoleonnal szemben a béke is örökös csatavesztéseket jelentett. Ausztria hatalma hol az egyik, hol a másik ponton csorbult. A párizsi követnek, síma arccal, egyre hátrálnia kellett. S amellett igyekeznie, hogy Napoleon kegyét mégis megőrizze. Metternich értett ahhoz, hogy ártatlan mosollyal hallgassa a «parvenű»-császárnak úgy haragos kitöréseit, mint leereszkedő kedveskedéseit. Azzal a gondolattal, hogy nagy ellenfele előbb-utóbb úgyis vesztébe rohan.

Nem tudott kétségbeesett és reménytelen lenni. Belseje egyenletes volt, töprengés és önvád nélkül. Magánéletében, vagyis inkább társaséletében semmi sem mutatja a nagy terhet, mit vállal visel. Legfeljebb mosolyának valami finom árnyalata árulja el a közélet emberének méltóságát. Máskülönben azonban gond nélkül élvezi mindazt, mit a finomult élet és a gazdagság nyújthat. Az élvezeteknek nincs határa, egész a tomboló mulatozásig. Mint ahogyan berlini követsége idején is ő volt a szegény Lajos herceg vidám szórakozásainak leghívebb társa. A szalonok hódító csillaga ő; szerelmei, különösen Napoleon hugával, a nápolyi királynéval, híresekké válnak.

Két embert látott ő magában: A szív emberét, ki szabadon követheti érzelmeit. Az ész emberét, aki a közélet embere. A közélet embere hideg ésszel dolgozik csak, száműzve az érzelmeket.

Ebben rejlik az ő fölényes nyugalmának titka. A magánélet levezetett minden indulatot. A diplomata, univerzális szellemmel, az adott tényeket használja csak, egyensúlyoz, rendez.

Napoleon ideje, amikor az egyensúly volt mindenki legszebb vágya, gondviselészerű államférfiúvá tette Metternichet. Kiegyenlítő munkájának nagy érdeme volt az európai egység megteremtésében Napoleon ellen. De kétfős lénye, amelyre maga oly büszke volt, száműzte belőle a nagy, teremtő gondolatokat.

Az ilyen mentor bizonyára nem volt alkalmas arra, hogy magánéletének példájával megszilárdítsa Pál herceg ismert alapelvei közül a már amúgy is ingadozó pontokat. De mint nagyszabásúan gondolkozó, önmagán fölényesen uralkodó diplomatától sokat tanulhatott tőle a herceg. Metternich is ekkor lett mesterévé, Napoleon diplomáciájának iskolájában, hivatása minden finom módszerének. A szavaknak, amelyeket ezer lehetőségre egyszerre számítva kell megfogalmazni. A «finasszírozás»-nak, amellyel előre lehet tenni egy lépést, anélkül, hogy még lépett volna egyet az ember, sőt úgy, hogy szükség esetén hátrafelé lépésnek lehessen azt feltüntetni. Egy óriási rémtől fenyegetett korban ilyen módszerek kellenek. Használhatók egyúttal az olyan államférfi számára is, ki tévedni, vezető helyéről távozni sohasem akar.

Mert Metternichnél tekintetbe kell vennünk ez utóbbi szempontot is, mely Esterházy Pál herceg diplomata pályáján nem játszhatott nagy szerepet. Most még talán nem, de később a herceg is észrevette, hogy barátja néha tulságba is megy az alkalmazkodásban. Metternich védelmezői is eiismerik, hogy például e párizsi működése idején meglehetősen demoralizálódott. Várakozó szerepében szinte hivatás rovására az élvezeteknek adta magát. Meggyőződése szívós volt, de nem készült nagy tettekre, melyek kockázatokkal járhatnának. A herceg tudhatta azt a bécsi társaságból, hogy Metternichék még pár évvel ezelőtt nem játszottak bizony ott valami előkelő szerepet, Menekült, birtokaiból kiforgatott rajnavidéki család, mely örült, hogy Ausztriában valahogyan elhelyezkedhetett és a legelőkelőbb körökben lassankint otthonossá válhatott.

De azért éber figyelmét mindig megőrizte Metternich. Az elégedetlen francia államférfiakkal, különösen Talleyrand-al, titkos összeköttetéseket tartott.

Napoleon spanyolországi kellemetlenségei is szépen fejlődtek. A spanyol nép újszerűen ható példát mutatott arra, mint lehet Napoleon hatalmát alulról megingatni. Nagyobb jelentőséget nyertek így Talleyrand és társainak biztosításai, hogy a francia nép nem áll már császára háta mögött.

A bécsi udvar háborús pártja, élén Ludovika császárnővel, teljes erővel ragadta meg ezt a gondolatot. A népek segítségét kell felhívni a felszabadító harcra. Meg is kezdődött a sorozás. A magyar országgyűlés is lelkes hangulatban folyt le. Napoleon viharos jeleneteket rendezett Metternichhel szemben, amelyeket az síma nyugalommal állt meg.

Áltatni igyekezett Napoleont, de már azért reménykeltő jelenteéseket írt haza. Határozottan azonban még nem merte ajánlani a háborút. Csak amikor az év végén, Pál herceggel együtt, rövid időre Bécsbe utazott, csak akkor ragadta el őt is a háborus lelkesedés. Pedig a külügyi helyzet nem volt biztató. Egyedül Anglia volt nyílt ellensége Napoleonnak. Poroszország félt. Oroszország, Napoleon szövetségese, fenyegetődött. Igaz, hogy nem kellett komolyan venni; köztudomású volt már, hogy a cár kedvetlensége Napoleonnal szemben egyre növekszik.

Pál herceg Bécsben igen el volt foglalva, keveset lehetett övéivel. Anyjától őszinte, de szelíd szemrehányásokat kapott egyes párizsi dolgokért. Annál boldogabb volt aztán a hercegné, amikor látta, hogy fiának helyén még a szíve s ragaszkodása megindító.

Párizsba visszatérve, most már teljes lelkesedéssel a háborún

dolgozott Metternich. Udvara hangulatát ismerve, lángolóan biztató jelentéseket küldött haza. Pál herceg pedig, az 1809. évi farsang színes részletei mellett, újra a régismert háborúelőtti remegő-reménykedő hangulatról olvashatott a Bécsből jött levelekben. Csakhogy most újszerűvé tette a képet a népfelkelők bevonulása, az izgatás, tüntetés az utcákon, kávéházakban, színházakban. Anyja ír a dícséretekről, amelyekkel Stadion, a harcias kedvű külügyminiszter elhalmozta előtte diplomata fiát. Suttogják, hogy Pál herceg már Bécsben is van, nagy titokban ; látták kicsomagolni a Staatskancellárián. Valaki bizalmasan azt is megszűgta, hogy Napoleon ultimátumát hozta a herceg.

A levegő fojtó már. «Istenem, hogy milyen véres ideák is vannak az életben!» — sóhajt fel Leopoldina, katona férjét féltve. De végül is mindent elborít a lelkesedés. «Büszke lehet az ember hazájára» — írja Pál anyja. «Császáruk olyan népek fölött uralkodik, kik dicső helyet érdemelnek a történelemben. Mágikus igyekezet tölt el mindenkit, hogy ki ne maradjon a küzdelemből. A társaság teljesen széteszolt. A legérzéketlenebbek is felvillanyozva siettek kijelölt helyükre.»

Napoleon és Metternich az utolsó pillanatig színleltek egymás előtt. Végre Metternich utasítást kapott Bécsből, hogy «szegezze a kést Napoleon torkának». Napoleon azt felelte a nagykövetnek, hogy rövidesen Bécsben fognak találkozni.

* * *

1809 április közepén Napoleon egy éjjel hirtelen elhagyta Párizst. Metternich is indulni akart, de feltartóztatták, mert Bécsben is visszatartották valami okból a francia követség személyzetét. Metternichhez együtt Pál herceg is a franciák foglya lett.

Még Párizsban voltak, amikor Napoleon már Bécsben székelt.

Csak május végén indították útnak őket, csendőrfedezet mellett. Útjukban fogoly osztrák csapatokkal találkoztak, sok ismerős tiszttel. Később azonban egy nagy osztrák győzelem hírért suttogták. Strassburgban megerősítették azt ; Napoleon Aspern mellett nem tudott úrrá lenni az osztrák seregen. Josephin császárnő, ki e városban tartózkodott, békülékeny hangokat pengetett Metternichék előtt.

Bécsbe érkezve, Metternich is az Esterházy palotába szállott, de hamarosan Schönbrunn mellé vitték ki őt, hogy a csapatmozdulatokat meg ne figyelhesse. Napoleon Bécsből közel akadt meg előnyömulásában.

Volt tehát ok még a reményre a bécsi tartózkodás alatt. Pál her-

cegnek különben alkalma volt tán látnia itt a francia hadsereg nagy gyászünnepélyét, amelyet apja karmesterének, Haydnak halála alkalmával rendeztek. Bizonyára hallott Napoleon kiáltványairól is, amelyeket az a magyarok fellázítására ekkor készíttetett Bécsben. Talán arról is, hogy a franciák újból Esterházy herceget emlegetik magyar királynak.

Június közepén végre elindították Metternichéket a francia követséggel való cserére. Mosonyból azonban ismét visszavitték őket Bécsbe, hogy pár nap múlva újra útrakeljenek. Győrön át, hol a franciák pár nappal előbb verték szét a magyar insurrekciót, Ács felé haladtak, a csere helyére. A menetet a Duna túlsópartjáról észrevette az osztrák tüzérség. Azt hitte, Jenő alkirály utazik ott és teljes üteg-gel tüzet nyitott rájuk. Jól céloztak; az egyik ágyúgolyó Metternich kocsijának kerekei közt, a másik feje fölött zúgott el. Az útról gyorsan lekanyarodva, siettek Ácsra, de hiába, a csere-diplomáták nem voltak ott. Ismét vissza kellett menniök Győrig. Sorsuk aggasztó kezdett lenni; a franciák levelei szerint Metternich kétségbe volt esve. Napoleon bosszankodott, parancsot adott, hogy éjjel-nappali úttal hoz-zák őket ismét Bécsbe. De Jenő alkirály még a parancs érkezte előtt még egy kísérletet tétetett. Újra Ácsra érkezve, magyar felkelőket találtak már ott. Francia kíséretük menekülni akart, de Metternich megnyugtatta őket. Szerencsére rövidesen megérkeztek a csere-franciák is. Azok átjöttek a francia csapathoz, ők a magyarokhoz. Végre szabadok voltak.

Az ide-oda utazgatás alatt semmit sem tudtak a háború folyásá-ról. Csak annyit láttak, hogy a francia csapatok tömegesen menetel-nek visszafelé. Minthogy pedig különben csöndes volt minden, arra következtethettek, hogy Napoleon újabb nagy csapásra vonja össze erőit. Komáromban József nádortól megtudták, hogy az ellenséges seregek Béctől északra néznek egymással farkasszemet és hogy Ferenc császár sürgősen kéri oda Metternichet.

Nincs határozott adatunk arra, hogy Pál herceg is vele utazott volna. De két hét múlva a császár mellett, újra Komáromban látjuk őt és csak azután utazott szülei látogatására, Budára. Valószínű tehát, hogy ő is Metternichel tartott és a császár környezetében ő is végig-nézte a véres wagrami ütközetet, mely táborba érkeztek másnapján kezdődött.

A kétnapos csata, melynek egyik vezére Pál nagylátyja, Liech-tenstein herceg volt, sokáig kedvező folyásának látszott. Végül azon-ban Károly főhercegnek, a fővezérnek, mégis visszavonulást kellett elrendelnie.

Napoleon ismét győzött. Ferenc császár pedig rezignált nyugalommal indult el észak felé. Metternichet is magával vitte s mint említettük, valószínűleg Pál herceget is. Az egyenesebb úton Magyarország felé a császár hadsegéde már csaknem a franciák kezébe került. Ők tehát nagy kerülővel, a jablunkai szoroson át utaztak.

Ez úton volt alkalma a császárnak megismernie Metternichet, hideg nyugalmat, elpusztíthatlan reményét. Megtört emberek társágában üdítő az ilyen fölényes egyéniség. Stadion, a háborús külügyminiszter, amúgy is felkínálta lemondását ; a császár Metternichet jelölte ki utódjául.

Metternich, mint később beszélte, vonakodott. Egyelőre valóban csak ideiglenes megbízást kapott. De azért általános volt a vád ellene, hogy derék elődjét kimozdította állásából. Még hű tisztelője, Gentz is fel volt háborodva Metternich könnyelmű törtétese miatt. Pál herceg közelről láthatta a kinevezés történetét és bizony ő is elítélte később a módot, amellyel barátja miniszterré lett.

Komáromba érkezvén, megtudták, hogy Károly főherceg egy újabb csatavesztés után fegyverszünetet kötött, mely a birodalom nagy részét, a már elfoglalt területeken kívül is, Napoleon kezére juttatta. Liechtenstein herceg, ki a tárgyalásokat vezette, hírül hozta azt is, hogy Napoleon Ferenc császár lemondását követeli és a birodalom szétosztását tervezi. Öneki is felajánlott egy tartományt, független országot.

Magyarország elszakítására valóban mindent megtett már Napoleon. Hónapokon keresztül nagy gonddal sürgette kiáltványainak terjesztését itt működő csapatai által. Lovasaival egész Buda falai alá akarta vitetni azokat. Jenő alkirálynak, a magyarországi francia sereg főparancsnokának, sok levele szól erről. Kíméletes bánásmóddal, a megyékkel, városokkal való alkudozásokkal akarják megnyerni a lakosságot. S nem csodálni, ha Jenő alkirály a jövődő magyar király kérdésében elsősorban az Esterházyakra gondolt. Seregének útja, a magyar határtól kezdve, csaknem mindenütt Esterházy birtokon vezetett át. Főhadiszállását Kismartonban tartotta, ahol fejedelmi székhelyt s kedvére való vadaskertet talált. Pál herceg, amikor mint fogoly Magyarországon utazott, bizonyára hallott minderről francia kíséretétől. Éppen Ácson volt annak a francia tábornoknak hadiszállása, kire Napoleon a főszerepet bízta a kiáltványok terjesztésében. De a hercegi családban hiába keressük legkisebb nyomát is annak, hogy e dologra maguk között még csak célzást is tettek volna.

Komáromban a világ legnagyobb zűrzavarát volt alkalma végignéznie Pál hercegnek. Főhercegek, tábornokok, miniszterek, udvari

bizalmasok vádját, intrikáját egymás közt és mindenki vel szemben. József nádort különösen támadták, mert állítólag túlságosan kímélte az ő magyarjait. Károly főherceget, Napoleon egyedül méltó ellenfelét, hiúsággal, féltékenységgel vádolták, mert Wagramhoz nem hívta idején János főherceg seregét. S végül zúgolódott mindenki a császár tehetetlensége, határozatlansága ellen.

E világ fölött Napoleon hatalma örökösnek látszott.

Pál herceg többször ellátogatott szüleihez Budára, az előkelő társaság «száműzetési» helyére. Ilyenkor körülfojták őt kérdéseikkel. Gentz feljegyzései szerint a herceg botrányos részleteket tudott az udvari intrikákról, ő is Károly főherceget okolta a veszített háborúért. Ez volt Metternich felfogása is. Gentz a gyors békekötés mellett volt, érveit bőven fejtegette Pál herceg előtt, kérve, adja elő azokat Metternichnél.

Ilyen véleményen volt az egész száműzött társaság is. Miklós herceg azt üzenzte fiával Metternichnek, hogy ő lesz a néhai osztrák birodalom utolsó minisztere, ha folytatják a harcot. Pál anyja is elvesztett minden reményt. Pusztulást és szenvedést lát csak mindenfelé. «Napoleon alakja, mint Meduza-fő, dőbbenésbe ejt minden létezőt. Mindenki az ő gonosz lángeszének hatalma alatt él. Férfiak, nők, gyermekek sziklákhöz vannak kötve mind, s keselyű jár reájuk táplálkozni szívékből.»

* * *

Napoleon közben letett már Ausztria megsemmisítésének tervéről s beleegyezett abba, hogy béketárgyalásokat kezdjenek. Tudta mindenki, hogy a béke a birodalom szörnyű megsemmisítését hozza majd, s ezért Komáromban újult erővel indult meg a béke és háborúspárt harca. A tárgyalások helyéül Magyaróvárt tűzték ki. Metternich három munkatársat vitt oda magával, köztük Pál herceget is. A fiatal diplomata hosszú iratban dolgozta ki gondolatait az előttük álló feladatról, Metternich felfogását vegyítve saját elmélkedéseivel. Körülményes és homályos módon igyekszik nagy elvekkel összefüggésbe hozni a kényszert. A jellem, az erkölcs szilárd alapjaiban keresi a kiindulópontot. Mintha valami felső vagy belső erő után küzdenének, mely egyszerre megoldana mindent. A feladat iszonyú jelentőségét mélyen érzi a herceg. «Ilyenkor a diplomata éppúgy kockára teszi morális létét, mint életét a háborúban a katona.» Anyja is így írt a hercegnek: Dönteni kell majd a szégyenfeljes megalázkodás és a háború vérfürdője között. Az Égnek legyen hála, hogy fiam még nem nagy személyiség, nem rajta áll az elhatározás.

Arról itt szó nem lehet, — folytatja a herceg — hogy a diplomata

dicsőséget szerezhessen magának. Teljes önmegtagadással kell hát a munkára vállalkozni. Most, a legteljesebb szerencsétlenségben, mindig egy elv álljon előttünk: Nyugalom, legteljesebb nyugalom. A legtagabb és a legszűkebb értelemben, szívünkben és tetteinkben. Hideg éssz, mely szemlélet vezet ki egyedül a szakadékok közül.

Ez az önfegyelmzés kétségtelenül Metternich hatása és érdeme.

A végső nagy cél: Az elnyomott emberiség felszabadítása. A helyzet azonban arra kényszerít, hogy e célt egyelőre csak saját államunk megmentésében szolgáljuk. A lefolyt háború megmutatta, hogy Ausztriában van erő; a bukás oka csak a rossz vezetésben rejlett. Ez erőt kell megőriznünk a jövő számára. Napoleont szenvedély vezeti tetteiben; hideg ésszel előbb-utóbb föléje lehet kerekedni. Az összeütközést azonban minél messzebbre kell kitolni, időt nyerni az erők rendezésére.

E célból sok önfeláldozásra, tettetésre, ravaszságra lesz szükségünk. Még attól sem szabad visszariadnunk, hogy Napoleon szövetségeseinek ajánlkozzunk.

Látjuk tehát, hogy Metternich álláspontja egy óriásit kanyarodik az erkölcsi kiindulóponttól a legteljesebb opportunizmus felé. És mégis a távoli remények világos égboltozata alatt. Békét akar, bár igyekszik annak szigorát enyhíteni. Nagy elhatározásokra nem gondol, pedig az udvar háborús partja a kétségbeesés harcát kívánta, népek felkelését. Mint ahogyan a tiroliaiak már fel is keltek a francia elnyomók ellen. Metternich inkább a leselkedő várakozást akarja. Gondolata meglepő és nagyszerű: Napoleon barátsága biztosítsa létüket, melengetse őket saját vesztére. Kérdés azonban, hogy a kivitelben miként alakul a dolog. Nem veszi el Ausztria teljes megadása a világból az utolsó reményt is, hogy valaha is megszabaduljon elnyomójától? S nem ad időt a napoleoni világrendnek arra, hogy örökre megszilárduljon?

Metternich bízott magában, hogy a terv következetes végrehajtásához érteni fog. Bizalma átragadt Ferenc császárra is: Oly terv, mely kerül minden tragikusát és amely reményekkel vigasztal a fájdalmas áldozatokért. Oly terv, amit csak a napoleoni idők szülhettek.

Pál herceg dolgozata a tárgyalások szorosan vett programjáról keveset ír csak. Nem is írhatott sokat: minden a franciáktól függött. Metternich valóban előhozakodott a francia miniszter előtt a szövetség gondolatával, de csak száraz, csodálkozó választ kapott. Olyan terület- és pénzáldozatokat követelt Napoleon, amelyekbe Komáromban nem tudtak belenyugodni. Hiába volt minden alkudozás, érvelés

Óvárrott: Napoleon hajthatatlan maradt. Hetek múltak minden haladás nélkül. Nehéz volt megőrizni a «legteljesebb nyugalmat» Napoleon rémületes nyugalma mellett. Keserves helyzet az óvári osztrák diplomaták számára, szinte nevetséges szerep. Nyilvánvaló, hogy Napoleon nem veszi komolyan a tárgyalást, külső fejleményekre figyel, hogy aztán egyszerre vagy hirtelen békét kössön, vagy újra rajtaüssön Ausztrián.

A külső világ türelmetlensége ezalatt nőttön-nőtt. Különösen a budaiaké. Hiszen Napoleon egy elhatározása eltörölhette a föld színéről a birodalom összes gazdag előkelőségeit. Pál herceg hiába írt magas szellemű fejtegetéseket haza, apja nem méltányolta azokat. «Eddig csak szép frázisokat írtál, írj most már a békéről, ami után sóhajtozunk.» — «Úgy látszik, ti ott mindenről tárgyaltok, csak a békéről nem; talán az esőről beszélgettek?» — «Írj, mert kétségbeesünk! Már nem tudjuk, melyik szenthez forduljunk, végén majd az ördöghöz megyünk!»

Magyar szempontból nem is volt oly irtózatos a béke, csak osztrák területek elvesztéséről volt szó. De azért már a hercegnő is beletörőd-nék abba. Kerüli a társaság örökös sívár vitáit. Feje, szeme fáj már a sok olvasástól. Idegei felmondták a szolgálatot. «Tudod, nem vagyunk hozzászokva a szenvedésekhez.» A közeledő, azelőtt oly rettegve várt «Namenstag»-ra most ábrándozva gondol. Szívesen hallgatná most Kismartonban végig a háromórás nagymiséit, szívesen kábíttatná el magát Fraknó összes ágyúinak hangjától. Sohasem hitte volna, hogy e régi szép szokásnak most talán örökre vége.

«Babel tornya» minden. Idegenek, angolok jönnek, kik háborút szeretnének. Budára érkezett Pozzo is és sokat beszél az ő «édeskés-jéről», mint gyűlölete tárgyát, Napoleont nevezte. A magyar papoktól el van ragadtatva, mert az egyik azt mondta neki, hogy Napoleon sem angyal, sem ördög, tehát őt is le lehet győzni. A másik hű barátot, Rasumovszkyt illetőleg azonban szomorú hírek jönnek: Napoleon bosszúból feldúlatta gyönyörű bécsi parkját, elfogatta palotája személyzetét.

Pál herceget többször küldték Óvárról Tatára, ahová, az Esterházy grófok kastélyába, a császári udvar költözött. Szüleivel találkozót adnak ott néha egymásnak. De Tata is Babel tornya, mindenki kiabál s egyik sem érti a másikat. Az óvári «boldogtalan diplomaták»-ra senki sem ad már.

Szeptember végén furcsa levelet kap onnan fiától a hercegnő: csupa törlés, áthúzás, újraírás: komikus képe írója rossz kedvének. Nevetni lehetne rajta, ha tudna még nevetni valaki.

A fiatal herceg, mint sértődött diplomata. Az történt, hogy Napoleon komédiának jelentette ki az óriási tárgyalást, egy katonát kívánt Ferenc császártól, kivel ő pár óra alatt megkötí majd a békét. A császár Liechtenstein herceget küldte Bécsbe. Mettermchek szinte csak véletlenül tudták meg, hogy ők már fölöslegesek lettek. A miniszter dühöngve ment Tatára; Gentz feljegyzí kifakadásait. Megjósolta Metternich, hogy Napoleon be fogja Liechtensteint csapni. Inkább kezdtük volna újra a háborút. Jól állunk, de hát ilyen császárral, ilyen vezetőkkel nem lehet kezdeni semmit.

Máskor azonban, amikor a háborús párt kezdett túlsúlyra érni, mégis visszariad a háborútól Metternich. «Fordul, mint a szél járása» — írja Gentz, aki Pál herceget is többször ostromolta kérdéseivel. De az makacsul hallgatott. Fájt neki az óvári csalódás.

Most már Bécs felé fordult mindenki tekintete. Október elején Pál herceget odaküldték híreket hozni Liechtensteintől. Négy nap alatt megfordult, szomorú hírekkel. Napoleon semmiben sem enged. Liechtenstein naponta órákig vitatkozik elkeseredetten a francia miniszterekkel. Kétségbe van esve, nem remél semmiben.

Pedig Pál anyja milyen büszke volt bátyja küldetésére! Hős férfi, ki nemrég lett Károly főherceg visszavonultával a hadsereg fővezére és aki, a becsület embere, lemond a babérokról, hogy békét teremtsen. «Büszke vagyok arra, hogy nővére vagyok. Óh, ha az ember merészelhetne még egy jobb jövőre gondolni, hogy tudna örülni, a bolondulásig, mindennek az életben, együtt ilyen emberekkel!» — A bécsi hírekre azonban a hercegnő is a kétségbeesés előtt áll. «Nem, ez, ami történik, nem az államok harca már. Magánosok elleni harc ez világszerte, lerombolja a családi köteléket, a becsületet, szétronc mindent, amit eddig ismert az emberiség. Nemsokára mindnyájan elrejtőzünk az erdőkben, mint a farkasok s kiki saját zászlaja ellen harcol, mindenki más ellen.»

A napoleoni idők örjögésbe menő elkeseredése ez. Soha az életben nem lehet majd emlékét elfelejteni. S nem tudta az ember, mit kívánjon már: Utolsó küzdelmet, vagy a napoleoni békét? Azoknak, kik hittek a békében s már örültek is annak, megmondta a császár Budán járó adjutánsa, hogy csak siessenek örülni, mert ha megtudják a béke árát, eltűnik az öröm ez országból.

Liechtenstein herceg egy napon váratlanul Tatára érkezett. «Hozom a békét», — mondta — «de egyúttal fejemet is a császár elé áldozatul».

S elbeszélte, hogy Napoleon ösztönzésére egy béketervezetet írt alá Bécsben. Csak tervezetet, némi csekélyen enyhített feltételekkel.

Éjjel történt a dolog. Reggel ágyúdörgésre ébredt. Napoleon a kész békét hirdette a népnek.

Hiába tiltakozott, Napoleon nem tárgyalta többé. A bécsi nép örömmámorban özönlött az utcákon.

Tatán felzúdult a háborús párt, tele váddal Liechtenstein herceg ellen. A valóban kiváló és derék hadvezér ezután örökre el is tűnt a közélet színteréről. A békébe azonban bele kellett nyugodni.

Pál herceg anyjára ez volt az utolsó csapás. «Mintha villám sujtott volna, mikor elmondták előttem János esetét. Egész nap sóhajtozok, hallván a vádakát.»

De azért vigasztalódik a gondolatra, hogy ismét otthon lehet majd, együtt gyermekeivel. «Pax vobis. Hitessük el legalább magunkkal, hogy valóban békét vásároltunk» — írja Pálnak. «Jőjj hamar, siess.»

HAJNAL ISTVÁN.

SZEMLE.

Még egyszer: irodalmunk és a Kisfaludy-Társaság.

A Kisfaludy-Társaság ez idei ünnepi közülésén irodalmi állapotainkról mondott elnöki beszédem, melyet a Budapesti Szemle márciusi száma s néhány napilap is közölt, egész szokatlanul nagy port vert föl. Még mielőtt a beszéd teljes szövege ismeretessé vált volna, páratlanul durva és meggondolatlan támadás ért egy napilapban, s ez a támadás okul szolgált arra, hogy a legtekintélyesebb irodalmi és tudományos testületek, sőt más társulatok is megnyilatkozzanak mellettem, felháborodásuknak adva kifejezést a támadóval szemben, s egyetértésöknek kifejtett nézeteimmel. S ezenkívül és azóta is számtalan rokonszenves írásbeli nyilatkozatot kaptam az ország, sőt az elszakított területek legkülönbözőbb részeiből is, a társadalom legkülönbözőbb köreiből, sőt oly írók részéről is, kik éppenséggel nem a Kisfaludy-Társaság konzervatív irányának követői.

Én két üdvözlő beszédre adott válaszomon kívül, — melyeket kivonatossan közöltek a lapok — szándékosan kerültem minden nyilatkozatot, bár beszédem a sajtóban — pro et contra — bőséges kommentárokkal részesült.

Érett megfontolás után, a *Nyugat* című folyóirat április 1-én megjelent számának élén Babits Mihály szerkesztő *A kettőszakadt irodalom* cím alatt válaszol beszédemre; ez a válasz úgy szerzőjének írói kiválóságánál, mint hangjának higgadt tárgyilagosságánál fogva szinte kötelez arra, hogy vele foglalkozzam s rá viszonyválaszt adjak.

Annál könnyebben tehetem ezt, mert örömmel látom, hogy a végeélra, erőink egyesítésének szükségességére nézve Babits Mihály tulajdonképpen egyetért velem, s ami nézeteltérés van közöttünk, azt nem tartom oly természetűnek, mely kölcsönös jobb megértéssel eloszlatható, vagy legalább enyhíthető ne volna.

Mindenekelőtt Babitsnak néhány tévedését óhajtanám helyreigazítani, illetőleg tagadásával szemben némely állításomat igazolni.

Én nem aposztrofálni kívántam tisztelt írótársamat, mikor arról beszéltem, hogy a másik irodalmi tábor az, mely velünk szemben a teljes tagadás álláspontjára helyezkedik. Tudom, hogy Babits Mihály

a *Nyugat*-ban igen szép cikket közölt az Akadémia centenáriuma alkalmából, de bocsásson ő meg nekem, ha azt mondom, hogy tagadásával szemben ő maga bizonyítja most általánosságban mondott állításom igazságát, mikor kijelenti, hogy nálunk ma az irodalom igazi élete a Kisfaludy-Társaság kapuin kívül játszódik le. Babits nyilván felelte, hogy Herczeg Ferenc, Molnár Ferenc, Csathó Kálmán, Voinovich Géza, Surányi Miklós, Zilahy Lajos szintén a Kisfaludy-Társasághoz tartoznak, s hogy talán veterán költőink, Vargha Gyula, Kozma Andor nem szűnő munkássága is a magyar irodalom igazi életének fontosabb jelenségei közé tartozik, nem csak éppen a *Nyugat* munkatársainak irodalmi működése.

Babits azt is tagadja, hogy a «nyugatosok» irodalmi iránya megvádolható volna azzal, hogy a multat le akarja rázni s kiindulási pontul csak a mát vagy legföljebb a tegnapot fogadja el. Megengedem, hogy nem mindnyájan gondolkoznak így, de élénken emlékszem egy vezető alakjuknak, ki ma is főszerkesztőként szerepel a *Nyugat* címlapján, következő aforizmájára: «A multtal szemben egyetlen kötelességünk az, hogy lerázzuk magunkról».¹ Ez a vallomás eléggé világos beszéd, s ahol a vezérek ilyen elveket vallanak, ott az én állításomat a Csokonai, Vörösmarty, Berzsenyi koronkénti emlegetésére való hivatkozással megcáfolni nem lehet.

Fölösleges engem a Gyulai és Petőfi példájának idézésével arra inteni, hogy ismerjem el az Ady költői tehetségének tüneményes voltát; azt én teljes mértékben megtettem, amit Babits maga is elismer cikke egy más helyén. Az a vád sem érhet, hogy fölületesen ítélem meg Adyt, költészetének kellő ismerete nélkül. Lelkiismeretesen mondhatom, hogy Adynak alig van verse, melyet el nem olvastam volna; igenis igyekeztem behatolni költői világába, de minél mélyebbre hatoltam, annál inkább láttam megerősítve azt a véleményyt, melynek aztán beszédemben kifejezést adtam. Ha talán egyes költeményei keletkezésének idejére nézve tévedésben voltam, az az Ady-kiadások hibája, melyek ritkán tüntetik fel a vers keletkezésének idejét, sőt néha még a kiadásét sem. Rám a Heine *Iazarusára* emlékeztető benyomást főleg azok a versek tették, amelyek az utolsó gyűjteményekben szerepelnek.

És ezzel eljutottam a nagy, a fő ellentéthez, mely Babits és közötttem fennáll s amely Adynak nem költői jelentőségére, hanem költői gondolkozására, költői lelkére vonatkozik.

¹ A *Pester Lloyd*-ban megjelent német szöveg így szól: «Unsere einzige Pflicht der Vergangenheit gegenüber ist, sie abzuschütteln.»

És itt mindenekelőtt egy váddal kell leszámolnom, melyet nem a Babits cikkében, hanem egyes hírlapi közleményekben olvastam, hogy t. i. mi politikát viszünk belé az Ady-kérdésbe s ezzel elhomályosítjuk annak irodalmi jellegét. Ez a vád teljesen alaptalan; a politikát Ady költészetébe maga Ady vitte be számtalan határozott és éles politikai kifakadásával, célásaival, vallomásaival és jövőmondásaival. És ennek megállapítása magában véve korántsem szemrehányás, hisz legnagyobb költőink majdnem mind művelték a politikai költészetet is. Politikaivá teszi az ő költészetét különösen az, hogy számos verse úgy hangzik, mint egyenes bejelentése az élete végén bekövetkezett októberi forradalomnak, amiért nem is lehet csodálni, hogy ennek a forradalomnak a megteremtői és vezetői reá hivatkoztak, őt emelték pajzsukra, az ő nevét használták jelszavukul, s bár ennek a szerencsétlen forradalomnak a végkimeneteleneki — halálos ágyán — bizonyára keserves csalódást hozott, annak s minden következményének a felelősségétől lehetetlen Adyt egészen mentesíteni.

És itt csak mellesleg kívánom megjegyezni, hogy egészen fölösleges volna nekem Babitscal az Ady cinizmusát illetőleg vitáznom. Ez csak játék a szavakkal; amit én cinizmusnak nevezek, azt ő euphemisztikusan «skrupulus-nélküliség»-nek mondja; a fogalom ugyanaz. Babits szerint Ady ezzel a skrupulusnélküliséggel a saját zsenijének tartozott; ez tehát, akárhogy magyarázatjuk, a Nietzsche Übermensch-elméletének alkalmazása, annak az elméletnek, amely rettentő pusztítást visz végbe az emberiség erkölcsi világában, mert éppen a legnagyobb hatású embereknel szünteti meg teljesen a felelőség érzetét.

Hiábavaló minden igyekezet Adynak hazájáról mondott szidalmait, átkait mind a szeretet túlságából fakadókként állítani oda. Igen, Berzsenyi, Kazinczy, Széchenyi, Petőfi is ostromozták hazájokat, azért, hogy megjavítsák, tespedéséből felrázzák, nagy multjához méltóvá és hasonlóvá tegyék, mert ők nagynak és dicsőnek látták azt a multat, rajongtak érte, szerették nemzetöket és szerették multját. Ellenben mit szeretett Ady a magyarban és mit a magyar multban? Láta és csodálta ő a hősiségnek, önfeláldozásnak mindazt az ezer példáját, amellyel multunk tele van, rajongott-e a Szent István hőcseiségeért, a Szent László hősiségeért, a Nagy Lajos hatalmáért, a Mátyás dicsőségeért, a Rákóczi önzetlenségeért, honvédeink önfeláldozó küzdelméért? Nem, neki az egész magyar mult csak «az urak gazsága» és a nép rabsága, ő csak a «cudar úriság»-ot, a Werbőczy «úri pereputtyát» látja benne, Pusztaszer se kell neki; neki igenis csak egy hőse van: Dózsa György, s csak egy újabb Dózsa Györgytől várja az üdvöt.

Az az egész háborúelőtti Magyarország, amelynek haladását, fejlődését, virágzását, tekintélyét elismerte, megcsodálta még az idegen is, neki «kutyának való» volt, «ebek hazája», amelyből még a «holt-testét is ellopátná», amelyben «már minden elvesztve előre», úgy hogy boldogok azok, kik «messze vannak tőle». «Nekünk — úgymond — új Mohács kell, Ha van Isten, ne könyörüljön a magyaron, hanem csak verje, verje!» Azt mondja: «Jöjjetek győztesek, Üdvözet a győzőnek», mert hiszen: «Bánja fene, hogy ki fal föl, Buta, bús mindegy-minket!»

Kérdezem tehát újra: mit szeretett tulajdonképpen Ady, aki így elszakadt hazája egész távoli és közeli multjától, mit szeretett hazájában, a magyarban? Szerette nemde saját vallomásai szerint, «a sápadt munkás-gyermekeket», szerette a Galilei-kört, a Hatvany Lajosokat és Jászi Oszkárokat, szerette azokat az újkeletű urakat, akiknél volt bőven «arany» a «vér», vagyis az érzéki élvezet számára (ezt neveztem én «aranyborjú-imádás»-nak) és szerette az ő «fejedelmi» Ignotusát. Ez mind szép, de lehetett volna ezekből és csak ezekből az elemekből egy új, szebb, jobb Magyarországot felépíteni?

Ismétlem, amit elnöki beszédemben mondtam: én az Ady életében mindenekfölött a tragikumot látom; én őt egy roppant költői tehetségű, becsületes, de elernyedtt akarátú, elszédített, elvakult embernek tartom és — bár nem vagyok élete végének vallomásaiba beavatva — azt hiszem, hogy ha élne, maga megtagadná azoknak a munkáját, akik az ő zavaros megújítási programja szerint az országot a romlásba vitték. De amit megérteni nem tudok, az az, hogy miképpen akadhatnak még ma is becsületes és jóhiszemű emberek, akik nyolc év keserves tapasztalata után még mindig hisznek az Ady költő-politikusi jelszavaiban és azokkal hajlandók azonosítani magukat?

Babits Mihály tisztelt író társam különösen azt látszik nekem rossz néven venni, hogy őt és az egykor Ady zászlaja alatt s most is a *Nyugat* körül csoportosuló társait azonosítom olyan törekvésekkel, amelyek az országot «végül vérbe és gyalázatba fullasztották». Babitsnak magának, kinek néhány, sokaknál visszatetszést keltett versét nem olvastam, s talán vele együtt több másoknak is joguk lehet ilyen ártatlansági bizonyítványra, ha ők hajlandók magukat különválasztani azoktól, akiket e vád alól mentesíteni nem lehet. Babits, mint igazi költő, ki a valóság talaján nem szívesen jár, talán nem is érezte át mindazt a szenvedést, amit bukásunk percében bűnös könnyelműség reánk hozott. De azt ne kívánja ő tőlünk, kik mindezt átszenvedtük, hogy az ő baráti érzelmeinek kímélése kedvéért most egyszerre a falusi ártatlanságok színében lássuk mindazokat az alakokat, akik tolakodó buzgalommal szolgálták ki irodalomban, sajtóban, sőt rész-

ben az aktív politikában is az Adytól profeciált új Dózsa György, Károlyi Mihály kormányzatát, mely terrorisztikus eszközökkel ragadta meg a hatalmat, hogy Belgrádból szégyventeljes fegyverszünetet hozzon haza, amely még az e fegyverszünetben megállapított határvonalokon is túlmenő megszállásoknak megnyitotta az országot, amely, mert «nem akart katonát látni», sietett leszerelni hazatért katonaságunkat és tűrte a szervezett munkásság fölfegyverezését, amely az országban minden tekintélyt lerombolt, minden kormányzatot lehetlenné tett s így elkerülhetlenné tette a proletárdiktatúra vörösuralmát, mely csakugyan «vérbe és gyalázatba fullasztotta» hazánkat.

Babits is mondja, másutt is olvastam, hogy ellentétben az én jóslással, az Ady hatása a jövőben még nőni fog, mert ő bírja az ifjú szíveket s különösen «a legfiatalabb generáció számára az Ady kincse máris hagyomány», csak mi öregek nem tudjuk megérteni őt.

Ezt mind talán el lehetett mondani az összeomlás előtt, ma ennek hirdetése már a nemzetünk jövője iránti kétségbeesést jelenti. Macaulay angol történetében azt mondja egy helyen, hogy a legutolsó, amit egy nemzet elveszíthet, az hite. Szomorú volna, ha nálunk valóban már csak az öregekben élne a nemzet jövőjébe vetett hit, a fiatalság pedig megadná magát a nihilnek, a kétségbeesésnek. Már pedig az Ady politikai ideológiájának bekövetkezett teljes csődje után az ő jelszavaihoz való ragaszkodás már csak a nemzet jövőjéről való lemondást jelenthetné. Én ellenkezőleg azt hiszem, hogy egyes versei tagadhatatlan lírai szépségeinek változatlan hatása mellett a jövő generációk el fognak fordulni hazája multjára s jövőjére nézve tett vallomásaitól, a melyeket az erejét és önbizalmát visszanyert nemzet hatalmasan és véglegesen meg fog cáfolni.

Berzeviczy Albert.

IRODALOM.

József főherceg könyve a világháborúról.

A világháború, a milyennek én láttam. — Írta naplója és hivatalos akták alapján József főherceg tábornagy. I. kötet, 1914 július 31. — 1915 május 25. — A M. T. Akadémia kiadása.

A világháború irodalmába végre beleszólt egy magyar hang. Olyan érces, komoly szó, amelynek ki kell hallatszania a háborút követő számos könyv zivajából. Bár tartalma szomorú, egészben felfelelő könyv. Az mindjárt első lapja is: a fenséges szerző vitéz bajtársainak, volt katonáinak ajánlja művét. Az előszó elmondja, hogy az eddigi külföldi háborús emlékiratokból nem hiányzik bizonyos nemzeti önző tendencia, mely többnyire éppen a magyarok vitézségét kicsinyíti vagy hallgatja el. Pedig «sonka kis hazáján kívül a magyar-nak nem maradt egyebe, mint a Thermopilák hőseinek dicsőséges becsülete — írja a főherceg. — Mint volt hadvezérnek, becsületbeli kötelességem ezt a kincsét, melyet szintén felakarnak osztani, tehetségem szerint megvédeni.» E magasztos céllal, ily nemes érzésből jelenik meg e könyv, mely különben egészen pártatlan, a tényekre szorítkozik, — hiszen valóságos napló. Azt mondja el, amit írója átélt s a maga szemével látott. A hadosztályok mozgulatai különben is bele vannak kapcsolva az egész illető hadsereg mozgásaiba, részletes, aktaszerű előadásban, melyet Rubin Dezső altábornagy állított össze. Megvan tehát mindenre a ténybeli valóság bizonyítéka is s nem hiányzik a nagy összefüggés képe. Amíg a napló formája által a munka közvetlen és vonzó, e háttérsegélyével szigorú hadtudományivá s a háború illető szakaszának teljes történetévé válik.

A most megjelent első kötet tartalma a mozgósítástól a Szerbiába való betörésen s a kárpáti harcokon át a gorlicei ütközetig (1915 V.) terjed.

A könyv hadtudományi értéke kívül esik mérlegelésünk körén; e részben csak annyit tudunk mondani, hogy e könyvben a laikus olvasó is fennakadás nélkül végigkísérheti a háború ezen részének egész történetét, amiben igen világos és áttekinthető térképek is segítik. Aki nem akar ennyire belemerülni a tárgyba, az a naplóban

e nélkül is eleven, életteli képet nyerhet a háború hősi és borzalmas eseményeiről, melyeket büszke és fájó érzéssel kísérhet.

Az első, ami az olvasót megragadja, a könyv írás-művészete. Nem csupán a nyelv magyarsága és lendülete, hanem az előadás közvetlensége, szemléltető ereje és elevensége. A főhercegi családban hagyományos a természet szeretete és ismerete; a szerző menetelés közben is felvázol egy-egy tátrai képet; e tájképek beleillenének Jókai legszebb regényeibe. Az eseményeket láttató erővel rögzíti meg; a rajzon közvetlen benyomás melege, sőt hangulata is érzik. Mindez nem lepi meg azokat, akik a fenséges úr régebbi munkáit olvasták.

Mily pompás kárpáti kép például az uzsoki hágó megvétele közben a hegyek megmászsása. «Felsőges ősbükkösben, rendkívül meredeken megyünk felfelé, kiki maga vezeti lovát, gyalog előtte haladva. Este féltízkor, nagyon kifáradva, egy havasi rétire érünk ki, mely már nincsen messze a vízválasztótól. Ott négy nagy szénapetrencze van és hívogat az itteni éjjelezésre. — Zúgva morajlik, nyikorogva siránkozik az erdő és dühöngve tombol a vihar, a fák koronáit csapdossa ide-oda rángatva. A holdnak sugarai kétségbeesetten ugrálnak egyik törzsről a másikra, mintha menedéket keresnének. Hosszú, nehéz felhősorok, mintha zarándokseregek volnának, sietnek az égen tova, és ha fölöttünk vannak és nagyon sötét lesz, akkor valami hideg hull alá s mindjobban csípi arcomat. Fázom, ámbár a 32-esek tüzet raktak mellém. A lángok vadon lobogva majd leborulnak, majd magasra csapnak, a vihartól veretve. „Fiúk, az Isten áldjon meg jóakaratótokért, de hagyjátok a tüzet kialudni, mert nem tudhatni, nem lát-e a muszka valamely magaslatról ide!?” — (Csak most látom, hogy vastag hóréteg fekszik rajtam.) (129. l.) Nem vetekszik-e ez természetfestés, színes helyrajz dolgában a magyar huszárok kárpáti átkelésével Jókai *Kőszívű ember fiaiban*, melynél művészi erőre nézve sem áll hátrább. Az ilyen korántsem üres leírás: benne van a háború szenvedése, nyomorúsága. — A vadász szemével veszi észre a sást, mely napokon át kíséri a vonuló, fáradt sereget; de mikor arra gondol: vajjon melyikük kidőlt testére fog leszállani — ezzel a látvány helyzeti energiát nyer, beleköltözik a háború borzalmassága. — Ily költői festés, költői gondolat bőséges számmal van a könyvben.

A természeti képek ily rajzát — éppúgy, mint az eseményeket, — erős lírai érzés járja át; nem csupán a természet festői látása ez, hanem a magyar föld szeretete, a hazáé; ez lebeg ott a könyv minden egyes lapján.

Hasonlóan mély az író ember-szeretete. Neki a kórházi közlegény nem pusztá szám, hanem „egy somogyi fiú.” Sokakat névszerint ismer

vagy látásból; tisztí szolgáját éppúgy megismerjük e feljegyzésekből, akár egy-egy tábornokot. Amint a Kárpátokon felkapaszkodva magával viszi az ottfelejtett kitartó őrszemet; amint az ütközetbe induló Rácz nevű ujoncnak odaszól: «Az ilyen derék gyereket megoltalmazza Isten!»; amint veszedelem idején térdigérő sárban gyalog odamegy közéjük, «hogy vitézeimmél legyek e nehéz órában»: — szinte a Mátyás királyról keringő mondák lengenek alakja körül, aki vitézei nagy részét névszerint ismerte, jóvátette a mások hibáit, tudott a nyelvükön, egygyé forrott velük és szava jutalom volt. Láttunk közlegényt, aki a vonaton egy cédulát szorongatott markában: egyik oldalán magyarul, a másikon németül ajánlta a hazautazó vitézt az állomások tisztjeinek jóindulatába egy erős vonású írás: a József főherceg kezeírása. Láttunk orvosok asztalán hosszú leveleket, melyekben egy-egy megsérült vitéz kórságának történetét mondta el ugyanaz a kéz. E könyv önkénytelenül tele van a szeretet és jóindulat ilyen jeleivel. Ütközet közben: «Borzasztó az nekem, utolsó szeretett vitézeimet a rettentő állásnak neki hajszoim! — ki nem fejezhető lelki állapotban vagyok.» — «Elszorúlt szívvel látom őket rohamra menni és temérdek hősiemet felbukva életét adni Hazánkért.» Mikor a vánszorgó betegeket látja: «Jaj, fiacskáim, tigrisok is már kék ceruzával azt írta a csontkezű: Az enyém vagy!» (125. l.) A háborúnak e történetében meg van írva az emberek sorsa is, amiről más hadtudományi írók megfélekedeznek. Ez a szeretet végig árad egész hadtesten, mindenki érzi s viszonozza. A haldokló megfogja az ő kezét s azt sóhajtja: «Jó Fenséges Uram, az Isten áldja meg azért, hogy úgy szeret minket!» (384. l.). — A ragaszkodás, mely a tábornagyot a hadseregben körülvette, az együttérzésnek nagy erejévé nőtt, ezt pedig a tömegpszichológus Le Bon azon pszichológiai hatások közé sorozza, melyek képesek a harcosok értékét fokozni.

Mélyérzésű szív az, mely ennyire nyitva van mások szenvedéseinek. A szerző nem leplezi természetének nemes, lírai vonását. Karácsonykor ellágyulva gondol haza családjára; az estvét azzal méri, hogy otthon már elkongták a harangok az esti imát. Nem minden egyes vitéznek gondolata, érzése van-e itt kimondva? Ezzel is mint ha mindnyájok néma érzésének adna hangot, kikkel úgy egygyé tudott forni. Nem lágyság ez, az íróban éppoly kevéssé, mint hősi bajtársaiban. Az író csupa férfias komolyság és bátorság. Szembe száll vitézeiért s az igazságért katonai föllebbvalóival, bátor szókimondással; erős lélekkel tűr gáncsot, sérelmet, rágalmat is, — óh, az ilyen nem gyöngé lágyság! Személyes bátorságának ezer és

ezer jelét tudjuk. Egy igen nagy katona, aki a költői leírásokat s az érzésnek e rezgését fölöslegesen tartotta e pontos hadtudományi műben, azt olvasta ki a közölt tényekből, hogy az oroszok beözönlése a Kárpátokon át József főherceg katonai bölcsessége, hősiessége és önfeláldozó példája nélkül nem lett volna feltartóztatható.

Ez érzés, akár a föld, akár az emberek szeretete, sőt maga a vas kötelességérzet és hősi elszántság is, alapjában mind egy érzés: a haza szeretete. Aki e könyvet olvassa, annak szemében mindig ott lobog a nemzeti zászló az író fölött, a haretéren katonái közt s éppúgy, amikor művét írja. Mi nem tartjuk fölöslegesen, hogy e könyvben a tények és adatok mellett ott van az az érzés is, mely katonáinkat vezérükkel együtt lelkesítette, megszentelte ez önvédelmi harc szenvedéseit, a magyarság erejét a végső elszántsáig feszítette, s amely, reméljük, élve maradt az elmúlt csaták után. E könyvnek egyik kitűnő író-művészi vonása az, hogy ezt a nagy érzést éreztetni bírja. Ez nemcsak irodalmi érdem, hanem súllyal esik a latba a tények mellé s az idegen olvasót is fel bírná világosítani e nemzet hősi küzdelmének oka s erkölcsi rúgója felől.

Az oroszok visszaszorítását a Kárpátokból például így írja le a könyv (1915 május: kihagyásokkal):

«Öt órakor délután rohamot hallok fűjni, látom derék 13-asaimat és honvédeim egy részét a gyilkos ellenséges tűzben rohamozni... Nem képesek az állásokba behatolni: közvetlen előttünk fekvő maradnak és a tűzharcot újra felveszik...»

A tüzéségi tűz legnagyobb fokára emelkedett.

Lelovagolok Laborefőre. A falnak egyik fele még lángokban áll, a másik már csak parázsló, kékesen füstölő hamu és törmelék. A kormos ablaknyílások, melyekből az ablakok kiégtek, a bedőlt megszenesedett ajtók, soványra égett fekete gerendák -- bosszúért kiáltanak az égre!

Az iskola előtt 80 lépésre egy tarack- és három ágyú-ütegem mellett haladunk el, ezek szünet nélkül a leghevesebben lövik az ellenséges állásokat, míg a gyalogság nagy veszteségeket szenvedve fáradtságosan közelebb dolgozza magát. Minden reng és reszket a zúgó harcban. Az összelőtt iskolaépület falának támaszkodva a bömbölő csatazaj közepett hallom a «rajta!» és «hurra!» ordítást és az én kétségbeesetten küzdő vitézeimnek zúgó éljenzését. Csapataim az utolsó emberig mind küzdelemben állanak.

A nagy siker vagy leigázó vereség áll előttem, melyet, mint az eldobott kocka eldőlését, tehetetlenül várom.

És a patakokban ömlő vér? Isten látja lelkemet, hogy boldog

volnék, ha az én vérem folya hazámért s így magyar testvéreimről elháríthatnám ezt!

Puskámért szaladok és ki az utcára ... Rettenetes géppuska és tüzerségi tűz meg gyalogsági harc tombol, siketítő a vad láрма és vörös az ég az égő falvak magasra csapó lángjaitól.

A község kijárata felé szaladok. Sok ezer torokból fakadó kiabálás, mely mindig jobban zúgó éljenzésbe megy át. A fegyverropogás megszűnik, hogy nemsokára megkétszereződjék, azután hirtelen halálos csend. Megállok ... oly félelmetes a csend ... oly várakozásteli ... oly dermesztő ... és oly lelketölő a kérdés szívemben: mi történt? ... Tán jeges kezét teszi szívemre a halál? ... Valóság ez? ... Talán üldöző tűz ropog újra? ... A miénk? ... Orosz? ... A falu végéhez érek ... Megint néma csend! ... Az összes ágyúk elhallgattak! ... Közélben egy lövést sem hallok, csak a szomszéd hadtesteknél dül a harci zaj.

Mint az angyalok seregének dala, halkan dagadó, mind erősödő és emelkedő hangokban egy szent ének rezeg a légben, oly bensőséges, oly megrázó áhítattal csendül fel, az enyhe esti szellőtől könnyedén idehozva, egy egész nemzetnek meggyőtrött s mégis győzelemittas nemes lelkéből teljes erővel hatalmas imaként törve elő:

Balsors akit régen tép,
Hozz rá víg esztendőt!!
Megbűnhődte már e nép
A multat s jövőndőt!

A gyászteli nagy örömmek forró könnyei szöknek szemeimbe, melyeket ezen oly egetrázóan igaz ima fakasztott. Ott fönt kivertük az orosz az én inádott szent magyar hazámból.»

E feszült rettegés, e megkönnyebülés és hála az egész sereg, az egész magyarság érzése, s e lelki rész egy ütközetben talán szintoly erő lehet, akár a géppuska vagy az ágyú. Ily részeket olvastatni kellene az iskolákban, mert ami ebben leírás, az történelem, ami érzés: az önfeláldozásig fokozott nemzeti érzés.

A fajszeretet, a hazafiság e könyv egyes lapjain éppoly fenntartó nemzeti erő, mint a leírt hősi tények. Ez érzés éppoly súllyal esik mellettünk a mérlegbe, mint maga a hősi küzdelem.

Az író, midőn könyvét írta, nem kisebb szolgálatot tett nemzetének, mint a harctéren.

V. G.

Románia háborús propagandája.

V. Stoica : *In America pentru cauza românească*. București, 1926.

A háború és a békekötés alatti cseh és szerb külföldi propaganda története meglehetősen ismerős, egész irodalma van. Annál kevesebbet tudunk a román propagandáról. Nemrégiben azonban két román munka jelent meg, melyek e kérdéssel foglalkoznak, s ezek egyikét mutatják be e sorok.

Vasile Stoica, aki az *Amerikában, a román ügy érdekében* című könyvet írta,¹ erdélyi román. Egyetemet Budapesten és Párizsban végzett s aztán előbb a szebeni Astra leányiskola tanára, később az aradi *Románul* napilap szerkesztője volt. Mindjárt a háború elején, 1914-ben, kiszökött Romániába s tevékeny résztvett a Magyarország elleni uszításban s később az 1916—17-iki hadjáratban. Megvolt minden képesítése hogy egy Magyarország elleni propagandát vezessen.

1917 áprilisában a jasi főhadiszállás megbízásából Lukácsiu László és egy másik román pap, Mócza János társaságában az Egyesült-Államokba ment, hogy Erdély «felszabadítása» érdekében dolgozzék.

A társaság Szibérián át utazott ki, s amint megérkezett Amerikába, jelentkezett Lansingnál és Bakernél, a hadügyminiszternél, s azt az ajánlatot tették, hogy az amerikai oláhok között, akiknek legtöbbje erdélyi és bánáti kivándorló volt, román légiót szerveznek. De elutasításra találtak. «Az amerikaiak» — mondta a hadügyminiszter — «a világháborútól azt várják, hogy az Államokba vándorolt népek eggyé forrjanak s egy nagy, egységes amerikai nemzetet képezzenek. Nekünk egy nagy, amerikai hadseregbe van szükségünk, amerikai szellemmel». Ilyen volt a wilsoni elv alkalmazása saját hazájában! Azt azonban Lansing is, Baker is kijelentette, hogy miután Amerika a népek felszabadítása érdekében lépett a háborúba, ez az elv a románok felszabadítását magában foglalja.

A legionárius családok tehát nem vált be. Más propaganda után kellett nézni, de a dolog nem volt könnyű, két súlyos nehézség akadt Stoicaék útjába : az osztrák-magyar monarchia iránti szimpátia és Románia népszerűtlensége.

«Mindjárt kezdetben láttam», írja Stoica, «hogy a sajtó nemcsak közönyös, hanem egyenesen ellenséges velünk szemben. A Hearst lapok a legelőnytelenebb színekkel írnak rólunk; a többi lap vagy hallgat, vagy mint valami civilizálatlan, balkáni törzsről ír rólunk. Háborúnk

jogosságáról egy szót sem szólnak s csak annyit tudnak, hogy beléptünk a háborúba s négy hónap múlva tönkre vertek.

De még nagyobb nehézséget okozott az, hogy az osztrák-magyar monarchia iránt a legszimpatikusabb vélemény uralkodott. A nemzetiségi probléma érthetetlen az amerikai előtt, a Habsburg-birodalom fennmaradása pedig politikai axiómául volt elfogadva. Ausztria, a művészetek, a bécsi operett, Kreisler hazája, — Magyarország, a császárság, Kossuth Lajos és a festőileg öltözött mágánásoknak és az amerikai lányok meghódítóinak országa, a szabadságot, jólétet és harmóniát képviselte az amerikaiak előtt. A monarchiára mint áldozatra tekintettek, amelyet a porosz brutalitás kényszerített a háborúba.

Keserűen jegyzi fel a román propagandista, hogy 1917 decemberében Wilson kijelentette, hogy «Amerika nem akarja újjászervezni az osztrák-magyar monarchiát» és 1918 elején is csak a nemzetiségek «autonom fejlesztéséről» beszélt.

Akadály volt hát elég, de időközben a monarchia háborúba került az Egyesült-Államokkal s a monarchia, képviselő és védekezés nélkül, ki volt szolgáltatva minden rágalomnak és hazugságnak, s a román propaganda, összefogva a csehvel és szerbbel, csakhamar eredményeket bírt felmutatni. Stoica nagy buzgalommal látott a munkához, lapokat nyert meg, cikkeket írt, gyűléseken szónokolt s amerikai politikusokat informált. Hogy aránylag mindez milyen könnyen ment, tanúsítja Roosevelt esete, akivel egy óra hosszat beszélt Stoica a román kérdésről, s bár Rooseveltt, mint Stoica mondja, előbb «hitt a Habsburg-monarchia civilizatórius küldetésében s fenntartását szükségesnek tartotta», egy óra múlva «teljesen elismerte Románia aspirációinak jogosultságát s a nagy áldozatokat, melyeket az ország hozott». Csak a kisebbségek miatt aggódott. De Stoica megnyugtatta, hogy a szászok kevesen vannak és «docilisak», a orosz viszonyok között élő székelyek sorsa Romániában jobbra fog fordulni, a magyarság pedig fluktuáló hivatalnoki elemből s telepesekből áll, akiknek száma és befolyása a magyar uralommal együtt eltűnik. E felvilágosítás után Rooseveltt teljesen meg volt győzve, úgy hogy ettől kezdve a román aspirációk egyik legbuzgóbb támogatója lett.

1918 márciusában az Amerikában élő erdélyi románok gyűlést tartottak Youngstownban, amelyen egy Stoica által szerkesztett határozatban kimondták, hogy egyházuk elszakad az erdélyi metropoliától s csak akkor fog abba visszatérni, ha Erdély román területté lesz.

Jött azonban 1918 májusában a bukaresti béke s egyelőre el-

hervasztotta a román propagandát: kitűnt a román szövetséges hasznavehetetlensége és erőtlensége. Stoica nem folytathatta kellő energiával munkáját s írja, hogy júliusban beszélt egy szenátorral, Gordon G. Smith-szel, aki azt se tudta, hogy a monarchiában románok laktak.

Stoica buzgalma azonban nem lankadt. 1918 nyarán megszervezte «Az Amerikai Románok Nemzeti Ligáját», amelynek célja volt, hogy «valamely megállapodást vagy deklarációt nyerjen az Egyesült-Államok részéről a románlakta vidékeknek egy politikai testben való egyesítése érdekében».

Újra megindult a propaganda.

Legfontosabb volt, hogy a House-féle kommissziót meglehessen nyerni e célnak. A kommisszió Wilson elnök rendeletére alakult, tudósokból, egyetemi tanárokból, hogy az európai nemzetek helyzetét és az azokkal kapcsolatos kérdések megoldását tanulmányozza.

Stoica összeköttetésbe lépett House-zal. Őt is éppen úgy megfogta, mint Rooseveltet: ő is elhitte Stoicának, hogy az erdélyi és bukovinai kérdés egyedüli megoldása az, hogy egyesítsék Romániával. House is aggodott a kisebbségek miatt, s vele Stoica ravaszabban beszélt. Azt mondta: «Mi semmiesetre sem fogjuk a magyarok nemzetiségi politikáját követni, hanem — amennyiben nem veszélyeztetni a román állam egységét — teljes egyházi, iskolai és közigazgatási autonómiát fogunk adni a kisebbségeknek».

Október végén az Amerikában szervezett s Masaryk elnöksége alatt álló «Középeurópai Unió» egy deklarációt mondott ki, amely elvben kimondta «a magyar és osztrák járom alatt nyögő négy millió román felszabadításának és a Romániában élő szabad testvérekkel való egyesítésnek szükségességét».

Október lázas munkában telt el. Stockholmon keresztül Stoica megkapta Vajda Sándor nyilatkozatát a magyar képviselőházban, s most már kezében volt egy hiteles dokumentum az erdélyi románok elszakadási törekvéseiről. November 4-ikén memorandumot adott át az amerikai külügyminisztériumnak, s a kabinet a következő napon foglalkozott a román kérdéssel. November 6-ikán az *Associated Press* a külügyminisztérium következő kommunikéjét közölte:

«Az Egyesült-Államok kormánya állandóan szem előtt tartotta Romániának, mint szabad és független államnak jövőjét és integritását, s elnöke, még mielőtt hadi állapot állt volna be az Egyesült-Államok és Ausztria-Magyarország között, biztosította a román királyt szimpátiájáról és nagybecsüléséről.

Azóta a helyzet megváltozott s az elnök tudtul akarja adni, hogy az Egyesült-Államok kormánya nem vesztette el szem elől a román nép törekvéseit. Látta a nép küzdelmeit, szenvedéseit és áldozatait ellenségei és elnyomói alul való felszabadulása érdekében. Az Egyesült-Államok kormánya szimpátiával viselkedik az összes románság nemzeti egységének érzése és megvalósítása iránt s nem fogja elmulasztani hogy a maga idejében befolyását a román nép politikai és területi jogai érdekében érvényesítse s minden kívülről jövő támadás ellen megvédelmezze.»

A kormány e nyilatkozatával az amerikai román propaganda be is fejeződött. A központi hatalmak összeomlása után az «elnyomott» népek működése Párizsba helyeződött át. —

Stoica könyvének kellemetlen vonása önmagának állandó díszereje és előtérbe tolása : mindert ő csinált, minden eredmény az övé. «A cikkeket, a könyveket én írtam, a térképeket én rajzoltam : mondom mindezt egy a véghezvitt munkát érző ember öntudatával». Mindenesetre többel, mint a jóízlés megengedné.

A munka azonban érdekes fényt vet azokra az időkre és emberekre, amikor mi, kizárva Amerikából, pár hónap alatt az azelőtt lenézett és megvetett Románia rágalmait és hazugságait folytán elvesztettük az amerikai szimpátiát.

Szász Zsombor.

Sándor Lipót főherceg nádorsága.

Mályusz Elemér: *Sándor Lipót főherceg-nádor iratai. 1790—1795.* (Bpest 1926. — Bevezetés: XII + 229. l. Iratközlés: 230—939. l.)

A Magyar Történelmi Társulat újabbkori forráskiadványainak újabb kötete, a kormányzat és közigazgatás történetét feldolgozó sorozatból. A kötet előszavában gróf Klebelsberg Kumó elnöki beszédéből vett idézet fejt ki e sorozat feladatát : hogy a magyar állami élet multját reális vonásaiban bemutassa.

Mályusz műve csak öt esztendő történetét mondja el, egy ifjú főherceg nádori működését. Sándor Lipót főherceg 18 éves korában lett Magyarország nádora, apja, II. Lipót trónralépte idején ; bátyja, I. Ferenc uralkodásának harmadik évében borzalmas tűzhalál vetett véget ifjú életének. Rövid idő nagyjelentőségű történeti tettekre, de éppen e kicsiny időköznek avatott kezekkel történt alapos vizsgálata ad valami egészen különös értékű eredményt. Ez eredményt szavak-

ban nehéz összefoglalni. Belső megértése minden erőnek, mely a köz életében mozdít vagy megállít, úgy szerkezeti, mint lelki elemeiben; egymásra való folytonos hatásuk átérzése. Bonyolult munka, mely végeredményben még többet ad, mint történelmi tanulságokat. Teljes és valóságos élmény hatását kelti. Az öt év történetében egy nemzet élete duzzad.

Szerencsés alapgondolata a műnek az a következetesen keresztülvitt elv, hogy a kormányzat leírásánál eleven összefoglalását kell adni mindannak, amit kormányozni kellett. Nagy munkát és erős összefoglaló érzéket kíván, de egyedül vezet célhoz. Magyarország állapota II. József halála és reformjainak bukása után, belül mozgalmas elégedetlenséggel, kívül a francia forradalom európai veszélyével. Ez a fejezet finom mű, de talán itt mérsékli magát leginkább a szerző. Bár maga is megmondja, hogy feladatára úgy készült, mintha Magyarország történetét kellett volna megírnia e korban, mégis tartózkodik attól, hogy új eredményeit nyomatékosan hangsúlyozza. A nagyközönség előtt újszerűen fog hatni a II. József halála után következett nemzeti visszahatás leírása. Nem gyűlölete volt az minden újnak, hanem újító szellem, a rendi szervezet keretein belül.

Ezután a főherceg-nádor ifjú egyénisége a központ, amelyen át az elbeszélés összes szálai vonulnak. 18 éve ellenére is meglepő önállóságot, ítélőképességet és akaratereőt mutat a főherceg. Apjával, a császár-királyal szemben is. II. Lipótot új megvilágításban látjuk magunk előtt. Az okosan engedelkeny, felvilágosodott uralkodó helyett, akinek a történelmi irodalom eddig elképzelte, igazi kicsiny olasz fejedelmet, gyanakvót, eszközökben nem válogatót. Mályusz kimutatja az eddigi téves felfogás forrását, egyoldalú értékelésében annak a körülménynek, hogy az irodalom elnyomását Lipót korában nem tartották még elsőrendű feladatnak. Az új megvilágítás a legfőbb bécsi kormányzat pontról-pontra végbevitt aktaszerű vizsgálatának eredménye, legapróbb részletekig menő kritikával.

A főherceg-nádor alkotni akar. Ez ifjú tettvágynak leírása talán legszébb része Mályusz könyvének. Tiszta, üdítő, felemelő. A tényekkel, bizonyítékokkal folytonos kapcsolatot tartván, mesteri módon tudja a valóságos tény hatását kelteni a lelkiek finom rajzában is. Az ifjú főherceget nem heveskedő érvényesülni vágyás vezeti, hanem lelkiismeretes tettvág. Nehéz munka között ismeri meg magyar munkatársait, megismeri és megérti a nemzet életét. Tényleges vezetője lesz a reformok rendszerét előkészítő bizottságnak. Oly reformok, amelyek nem pusztító harcot jelentenek, hanem amelyekben «*Régi és az Új termékeny együttműködést keres*». Ritkán olvashatni oly mérsékelt sza-

vakkal dolgozó és mégis oly elevenen ható leírást politikai munkálatairól, mint ahogyan Mályusz a főherceg vezetése alatt álló bizottság munkás hónapjait jellemzi. A valódi alkotás tisztult gyönyörűsége, mely félretesz minden önző érdeket és tetszetős elméletet egyaránt. Nincs semmi hátsó gondolat, semmi külön célzat; a nagyközönség, a testületek felszólalásait is szívesen veszik fontolóra. Munkájuk iránt általános is a bizalom, bár küzdeni kell a «gyökeres régi jussokat» féltő maradiakkal és a gúnyolódva kicsinylő radikálisokkal. A nádor rajong a munkáért. Élete végéig boldognak fogja vallani magát, ha megvalósul, a mire törekszik.

Apja közben meghalt és I. Ferenc, a nádor bátyja, sokkal több megértéssel és nagyobb bizalommal kísérte öccse tevékenységét. Ferenc jellemzésében is újat nyújt Mályusz. Nem az a született maradiság és gyanú, mint ahogyan őt a későbbi történetírás felfogta. Az első években, mint Mályusz ismét részletekbe menően kimutatja, teljesen öccsére bízta magát. Magyarország kormányzásában, sokszor ellenében bécsi tanácsadóival is.

Ezt a szép összhangot zavarta meg Martinovics összeszküvése.

A nimbuszt Martinovics alakján már Fraknoi műve is megtépázta. Mályusz kutatásai pokoli alaknak mutatják be ezt az embert. Műveltsége, szelleme, ügyessége csak fantasztikus becsvágyának szolgálatában állott. Egyik alacsonyán törtető tagja volt Lipót titkos kémrendszerének. Ferenc elutasította őt, több társával együtt. Így állott át a másik szélsőségre. Nem menti őt az sem, hogy elvakult elméleti ábrándozó lett volna. Mályusz bizonyítása kétségtelemmé teszi azt, hogy Martinovics általános felfordulást akart, a társadalmi osztályok kölcsönös felhasználását egymás ellen. Ugyanazt kereste ebben, amit előbb besúgó szolgálataival. Akkor, az udvar fényével háta mögött, kiismerhetlen, kiszámíthatlan hatalom akart lenni. Most misztikus vezére egy mindent elborító áradatnak.

Szinte kár, hogy e jellem megrajzolásánál nem használja a szerző még nagyobb mértékben a drámai hatás eszközeit. A történelmi tanulság nagy. El kell gondolnunk, milyen hatással volt a következő két nemzedékre Martinovics alakjának hamisan idealizált képe. Kossuth még öregkorában is fájdalmas kétségbeeséssel védekezett a csalódás ellen, mit Fraknoinak Martinovicsról szóló műve okozott.

Pedig Kossuth még nem látta egész teljében ez ember szereplésének következményeit. Mályusz műve leírja azokat. Az összeesküvés felfedezése megdöbbentett mindenkit, a fiatal nádort elsősorban. Növelte a bajt, hogy e fantasztikus ember börtönében óriási arányokat hazudott összeesküvésének. Részint életmentés céljából, részint sírig tartó

becsvágyból. És mindig akadt valami részlet-dolog, amely hazudozásainak a valószerűség színét adta. A főherceg lelkének fokozatos sötétedését tárgyilagosságában is megrázóan festi a szerző. Lipót császár gyanakvó atyai intelmei csak most kezdtek igazán hatni rá. Egy ideig védekezett a keserű gondolat ellen, de lassankint mindent elborított a gyanú. Volt munkatársai, a magyar urak minden szavában rejtett celokat látott. Szörnyű idegenségben élt már Budán. Nem bízván senkiben, maga intézett mindent, idegölő munkával. Oly nép közepén, mely őt, hite szerint, ifjú tapasztalatlanságával csak eszközül akarta használni álnok céljaira.

A Habsburg-ház és a magyar nemzet végzete ismétlődött meg az ő esetében is.

Betetőzte a szerencsétlenséget az, hogy a főherceg akaraterős férfi volt. Egész politikája megfordításának érezte szükségét. Megállítást minden haladásnak, mely magából a nemzetből indul ki; teljes érvényesülését az államhatalomnak, azaz a császári udvarnak. Ferenc császár, mindig mély bizalommal öccse iránt, teljesen magáévá tette annak programját. Sándor Lipót szerencsétlen halála után nádorutódát már ezzel a programmal küldték Magyarországra. A bécsi udvar rendőrzuralma kezdődött, a szellemi élet elnyomása.

Segítette ez uralmat az a változás is, amely a jobb érzésűek fel fogásában a haladó eszmékkel szemben épp ez időben ment végbe. Mályusz érinti e változásnak európai összefüggéseit, de, nézetünk szerint, e szempontot erősebben kellett volna hangsúlyoznia. Az európai irodalom a kilencvenes évek elején fordult mélyebb bölcséleti alapon a francia forradalom ellen, amelynek eszméi a felvilágosodás korának eszméitől átítatott közönségben eleinte sok megértésre találtak. Az irodalom fordulata nálunk épp Martinovics gyászos ügye idején hatott, az udvartól lefelé a köznemesig. De kétségtelen az, amit Mályusz megállapít, hogy Martinovics összeesküvése eddig nem sejtett végzetes lökést adott a nemzet életét elnyomó reakciós erőknél.

Mályusz munkája nagyszerű tanulságokat nyújt mind nemzeti, mind emberi szempontból. Óriási munka alapozza meg és teszi kézzelfogható valósággá e tanulságokat. Műve számtalan részlete, például Lipót magyarellenes magyarjairól, a besúgók zavaros társaságáról, a szabadkőművesség szerepéről, plasztikusan előadott új eredményeket tartalmaz.

A vaskos kötet nagyobb részében mintegy kétszáz gondosan kiválogatott iratot közöl a szerző a bécsi, budapesti és más levéltárak anyagából. Sok közvetlen hatású irat van köztük, a nádor levelezése az uralkodókkal, a bécsi udvari konferenciáknak, párbeszédes fogal-

mazásukkal, szinte drámai elevenségű jegyzőkönyvei. Nagy tömegű, sokszor túlnyomó terjedelmű jegyzet köti össze és magyarázza ez iratokat, ezernyi apró adattal, amely sokáig ad majd még táplálékot a történeti irodalomnak. A szerző valóban a lehető legszélesebb alapokon építette fel művét. Valódi történetírói készségét az mutatja, hogy a levéltári kutatás technikai munkájától felfelé a legfinomabb lelkiekig biztos uralommal rendelkezik határtalan anyaga fölött.

Hajnal István.

A Széchenyi-család története.

Bártfai Szabó László: *A sárvár-felsővidéki gróf Széchenyi család története*. III. kötet. 1820—1920. Budapest 1926. 600 l. Kiadja a sárvár-felsővidéki gróf Széchenyi család. Kir. Magyar Egyetemi Nyomda.

Bártfai Szabó Lászlót, ki a Széchenyi család történetét 1820-ig két hatalmas kötetben írta meg, meglepéssel töltheti el a tudat, hogy a háború és annak rázkódásai után művét egy harmadik kötettel befejezhette. A Széchenyi nemzetség áldozatkészségéből, ugyanabban az előkelő köntösben, az adatoknak és a képeknek ugyanazzal a gazdagságával jelent meg a befejező kötet, mint azt előzőinél láttuk, csupán a kereteknek szűkebbre szabását kell sajnálnunk, melyért azonban nem a szerző és a könyv nagynevű mecénásai, hanem a kedvezőtlen körülmények viselik a felelősséget.

Szabó munkája három főalak (Széchenyi Lajos, Pál és István grófok) méltatása után így áll meg 1860-nál, hogy a további hat évtized történetével egy gondosan elkészített függelékben számoljon be. Bár ezzel a mű anyaga jelentékenyen összeszorul, a legnagyobb magyar életrajzának egy újabb kísérletével állunk szemben, mely a kötetnek oly túlnyomó nagy részét foglalja el, 600 oldal közül 466-ot, hogy szerző művének kettős címlapot adott és azon a család történetén kívül Széchenyi István gróf életiratát külön is feltüntette.

Az idősebb testvérek, Lajos gróf, Franciska grófnő, férjezett gróf Batthyány Miklósné, Széchenyi Zsófia grófnő, férjezett gróf Zichy Nándorné, Pál gróf rövidebb életrajzai a régibb családtörténet folytatásaként készültek és inkább művelődéstörténeti értékük van. Csupán Lajos gróf életiratában, ki Zsófia bajor hercegnőnek, Ferenc Károly főherceg nejének és Ferenc József anyja udvarmesterének volt, találunk fontosabb politikai vonatkozást a grófnak 1848 március 9-én és 17-én átnyújtott emlékirataiban, melyekben Zsófia főhercegnőnek a monarchia szétbomlásának meggátolása végett annak föderatív alapon

való átszervezését javasolta. A Horpácsen levő két emlékirat megérdemelné, hogy alkalomadtán közzététessenek, mert köztük és az 1848 végén Párizsban felmerült hasonló tervek közül Széchenyi Lajos gróf a magyarság teljes erőinek megmentésére, a későbbiek annak háttérbe szorítására voltak építve. Zsófia főhercegnő maga is az emlékiratok ellen határozott és a föderatív törekvések helyett a centralizmus mellett foglalt állást, melyhez Ausztria erői hiányoztak. Ezért kellett az orosz fegyvereket igénybe vennie, és az orosz hatalom összeomlása után, a krími háborúban, így bukott el a centralista jellegű Ausztria is. Lajos gróf fiának a magyar hadseregbe való belépése miatt maga sem maradhatott meg Zsófia főhercegnő oldalán és Horpácsra vonult vissza, hol 1873-ban elkövetkezett haláláig visszavonultan élt. Fanny grófnő, gróf Batthyány Miklós neje, a pinkafői kastélyban, majd a pinkafői zárdában jótékonyágban töltötte özvegy éveit. Zsófia grófnő férjét, gróf Zichy Nándort az 1848-ki forradalom a velencei térparancsnokság élén találta; onnan rendelték a tábornokot Bécsbe, honnan később Magyarországra költözködtek. Pál gróf a közeletben nem szerepelt.

Így jutunk el István grófhhoz, kinek szerző a kötetnek hátralevő ötödfélszáz oldalát szentelte.

A legnagyobb magyarnak Zichy Antal és Friedreich István tollából megjelent, egyébként sikerült kísérletein kívül komoly életrajza nincsen, mit főként annak kell tulajdonítanunk, hogy a kiadott anyag gazdagsága mellett még ma is nagyobb és talán még hosszú ideig nagyobb marad az a ki nem adott és részben ismeretlen forrásanyag, melynek gondos felkutatásához és egybegyűjtéséhez évtizedeknek kitartó munkája szükséges. Azért kell halálával vennünk Bártfai Szabó Lászlónak azt a törekvését, hogy a családtörténet keretén belül általa megismert új forrásanyagról egy életrajz keretében számoljon be.

Az első érdekes kitérés a legnagyobb magyar olvasmányaira és tanulmányaira vonatkozik, amit ily részletesen és alaposan eddig még senki sem állított össze (185. és köv. ll.), és így eddig senki sem vette észre azt a fejlődést, amelynek lépcsőin szerző első ízben vezeti fel Széchenyit a politikai gondolkodás és irodalom magaslatába. Ez a rész egyébként munkájának legsikerültebb részletei közé tartozik.

Hasonlóan érdekesek azok a részletek, melyeket Széchenyinek a dunai hajózás körül kifejtett működéséről elmond (223. és köv. ll.), bár úgy véljük, itt különösen a külpolitikai momentumok beható tanulmányozása még mindig hátra van.

Hasonlóképpen kevés az, mit az 1840 körül elkövetkezett nagy politikai fordulatról tudunk és ezért halálával kell fogadnunk azokat a

részleteket, melyekkel szerző eddigi ismereteinket kiegészítette (303. és köv. ll.). Széchenyi és Kossuth, a konzervatív 30-as és a liberális 40-es évek, a gazdasági és politikai reformok, a fontolva és a forradalom útján haladni akaró Magyarország választútjának története mind- eddig megírva nincsen, a szerzőnek azonban a kérdéshez sok adatot sikerült összegyűjtenie. A kérdésnek nemzetiségi vonatkozású anyaga egyébként ma oly nagy értékű, hogy azzal behatóbban kellene foglalkoznunk, Széchenyi, Wesselényi és Kossuth nemzetiségi politikájának egész anyagát egybe kellene állítanunk. Hasonló az eset különben a kérdésnek közgazdasági anyagánál is, mert a Smith-fele szabadkereskedelmi és a List-fele védvamos irányzatok magyarországi vonatkozásai, a Védegylet története mai napig sem találta meg szakszerű felkutatóját és ismertetőjét, pedig az ide vonatkozó ismeretlen anyag sokkal nagyobb és fontosabb, mint azt gondolhatnánk. Szerző Széchenyivel kapcsolatban néhány részlettel maga is belevilágít a felkutatásra váró anyag tömegébe, neki azonban tovább kell sietnie, hogy hosszabb kitérések a céltól el ne térítsék.

Az 1848-ki politikai átalakulás történetében szerző előadása szerint gróf Széchenyi István szerepe sokkal nagyobb volt, mint az kézikönyveinkben található. Széchenyiben ugyanis akkor még az általánosan ismert pesszimizmus néha erős optimizmussal párosult. Így pl. tevékeny részt vett a Batthyány-kormány összeállításában és maga is sokat várt tőle. Mindenesetre fel kell tennünk, miszerint az a körülmény, hogy a kabinet nem pusztán Kossuth barátaiból alakult, nem csupán a konzervatív kisebbség erejének, hanem nagyrészt Széchenyi személyes fáradozásainak volt betudható. A legnagyobb magyar ebben vélte pótolni azt a radikális kilengést ellensúlyozó erőt, mit szerinte csupán egy teljhatalmú királyi biztos adhattott volna meg. Ezért találta gyengének István nádort is, kinek a kormány konzervatív kisebbségét alá kellett volna támasztania. Ebből a szempontból ítélve tehát Széchenyi a kivezető utat is megmutatta kortársainak abból a zavarból, mely 1848 márciusban előallott, midőn a nádor gyengesége és Esterházy herceg visszavonulása után Széchenyi magára maradt és tehetetlenül vergődött azon politika hullámverései alatt, mellyel Kossuth őrjöngésbe kergette őt. Bártfai Szabó László több adattal világítja meg a fejlődő tragédiát (409. és köv. ll.), és a részletek egybegyűjtésével nagy szolgálatot tett a történetírásnak.

A függelék a hozzácsatolt leszármazási táblával fogalmat ad nekünk arról a batahmas fejlődésről, melyet a Széchenyi nemzetség István gróf halálától a trianoni békeszerződésig tett. Ha egykor a

jövő történetírója egy negyedik kötettel is meg fogja toldani a jelen monográfiát, a családot az utolsó hat évtized nagy küzdelmeiben is első helyre fogja állítani.

A szerzőtől végzett hatalmas munkának mindenesetre meg kell adnunk az elismerést. A szövegben előforduló apróbb hibák elírásoknak tekinthetők, így a 96. oldalon Richard Earl of Clanwilliam «Peer von Irland» nyilvánvalóan az ír főnemességbe való tartozást akarja jelenteni, mert a német kifejezést az angol jog nem ismeri; a 230. oldalon Robespierre áll Ribeaupierre Ivánovics Sándor gróf konstantinápolyi orosz követ neve helyett. Ez elírások azonban a munka becsét nem érintik.

Horráth Jenő.

A pataki diákvilág anekdotakincse.

Komáromi János közreműködésével szerkesztette Panka Károly.
1. kötet, Budapest—Sárospatak. 1927, 8r, 270. l.

Nincs drágább ígéret, mint a testben-lelekben ép ifjúság. Ugyan ki ne érezne örömet a vígan játszadozó gyermeknek, kis diáknak lát-tára, kinek tekintetében mintha a napsugár egy paránya csillogna és kinek hamvas arcára még nem szántottak barázdát sem az elmúlt esztendőik szenvedései, sem a jelennek vagy a jövőnek gondjai? Melyikünk ne emlékeznék szívesen vissza azokra a kedves diák-évekre, mikor még legnagyobb gondunk sem terjedt tovább a más-napi feladatnál, amikor a gyík szemével lestük tanáraink szokásait, esetleges gyöngéit, hogy a legkisebb elnézést is kihasználhassuk javunkra? Melyikünk tudna elfelejtkezni azokról a csínyekről, tréfákról, melyek annyi színt és derűt vegyítettek a tanulás egyhangúságába? És melyikünk tudna megfejtkezni azokról a tanárokról, kiknek kalauzolója mellett legfogékonyabb éveinkben megismerkedtünk a tudományok alapelemeivel és azokról a hagyományokról, szellemről, melyeknek nyomait semmi sem törülheti le rólunk?

Ezeket a gondtalan, kedves emlékeket idézi fel lelkünkben az a formás kis könyv, melyben Panka Károly képviselőházi főkönyvtáros és Komáromi János, a jónévű író, maguk is volt pataki diákok, a pataki diákvilág anekdotakincsének első kötetét közreadták. Irodalmunk éppen nem szegény hasonló munkákban. Vas Gereben, Jókai, Tóth Béla, Mikszáth, Kenedy Géza gyűjteményei s a haretér humort megörökítő nélfány kötet után a közelmúlt években látott napvilágot *A világirodalom anekdotakincse* Lambrecht Kálmán és Varró

István összeállításában, s a Meskó Zoltán országházi adomái mellett Förster Aurél gazdag gyűjteményének két kötete.

Humor és tréfa, mint az élet fűszere mindenütt megterem, ahol kisebb-nagyobb tömegek élnek együtt és furcsa helyzetek adódnak elő. A törvényhozásnak éppúgy megvan a maga humora, mint a kaszárnának vagy az iskolának is. Igazi diákadomák azonban, melyek nemzedékről-nemzedékre élnek s amelyek megérdemlik a megörökítést, elsősorban azokban az iskolákban születhetnek, melyek maguk nevelik tanáraikat egész életet betöltő szolgálatra, amelyekben tehát a hagyományok és az egységes világnézet kifejlődését nem teszik lehetetlenné vagy legalább is nehezzé a nem mindig egészséges vérfelfrissítést jelentő folytonos áthelyezések. Ilyenek a szerzetesi középiskolák és a protestáns kollégiumok. Iskoláinknak ez a két csoportja épp hagyományaival és erős történeti levegőjével nevelt kiváltkép a multban egészséges világnézetű derék diákokat és belőlük kitűnő tanárokat, papokat, gazdákat, tisztviselőket, sőt államférfiakat is.

A protestáns kollégiumok között a sárospataki egyike a legrégebbieknek. Falai között ma is él még az alapító Perényieknek s a fejedelmi jótevőknek: a törökverő hős Dobó István fiának, Ferencnek, a Rákócziaknak, a Lórántfyaknak, egyes nagyhirű tanároknak és még nagyobb híri tanítványoknak emlékezetete. Kevés iskola történetében találkozunk a volt tanítványok között ilyen nevekkal, mint II. Rákóczi György, erdélyi fejedelem, Szuhay Mátyás és Gáspár kuruc hősök, Gyöngyösi István, a költő, Bethlen Miklós gr. erdélyi kancellár, Bessenyei, Csokonai, Kazinczy Ferenc és Lajos fia, a vértanu tábornok, Kossuth, Teleki László gr., Tompa, Fáy András, Erdélyi János, Szemere Bertalan és Miklós, Izsó Miklós szobrász, Pósa Lajos, Gárdonyi Géza stb. stb., és kevés iskola dicsekedhetik el azzal, hogy 200 diákja vett részt 1849-ban a szabadságharcban, nagyobbára mint vörössipkás honvéd, nem is szólva a világháború közel száz főnyi hősi halottjáról.

Ez a nagy mult egymagában is becsesekké teszi a pataki anekdotákat. De van itt egy másik el nem hallgatható körülmény is. A világháború, a forradalmak, az ellenséges megszállás, hazánk területének kegyetlen megcsönkítése és az egyidejűleg átélt szenvedések alig áthidalható szakadékokat ástak az 1914 előtt végzett és az azóta iskolába került nemzedékek között. Ez az új diáksereg talán még ha akarná, sem tudná a boldog Nagymagyarországban létrejött hagyományokat sértetlenül átadni az utána következőknek, mikor öreá oly rettentő megpróbáltatásokat s a már csak emlékezetben élő

tradícióknál sokszorosan mélyebbreható benyomásokat zúdított az utolsó 12 év. Ez adja meg a mai, gyorsan felejtő korban a pataki anekdoták igazi jelentőségét.

Ugyanakkor azonban, amikor megdicsérjük a buzgó szerkesztőt nehéz vállalkozásáért, fáradságos munkájáért s az anyag összeválogatásában tanúsított ízléséért, nem hallgathatjuk el két észrevételünket. Egyfelől szívesen láttuk volna a Radácsi kedves visszaemlékezései mellett is — melyek oly megkapóan rajzolják meg a régi pataki diák típusát, a kollégium erős önkormányzati szellemét, kitűnő nevelési módszerét és azt a gyönyörű testvéri egységet, mely a szegények iskolájában a gazdag, előkelő úr gyermeke és a földhöz ragadt jobbágyivadék között mindenkor fennállott — ha bevezetésül olvashatjuk a főiskola egészen rövid történetét s a régi diákeletnek, szokásoknak legalább annyira részletező vázolását, hogy annak nyomán az idegen is megértse az adomák egyes műszavait, kifejezéseit vagy éppen célzásait. Másfelől nem ártott volna a műnek az anyag némi csoportosítása. Ilyen csoportok lettek volna pl. a tanárokról, a régi diákeletre és a diákokra vonatkozó anekdoták. Természetesen korok szerint, időrendben. Így méltóbb elhelyezést nyerhettek volna a Bessenyeiről, Kazinczyról, Kossuthról, Tompáról, Tiszáról stb. szóló, illetőleg tőlük eredő és jórészt már elfelejtett följegyzések, nyilatkozatok, melyek között pedig nem egy igen találó és értékes. Azonkívül az ismételések is elkerülhetők lettek volna. Mert kedves, élvezetes olvasmány a kötet így, a beküldések sorrendjében is, de a vadvirágokból kötött bokréta is szebb, ha figyelemmel vagyunk a színekre, ha nem kerül a csokor közepére az a virág, mely inkább kívülre való. Végül kigyomlálandók lettek volna az «elszólaltak» (177. l.) és a «svungban» (249. l.) szavak, mint amelyek igazán kirínak ebből a pompás zamatú könyvből.

A beküldők közül külön is meg kell említenünk Harsányi István teológiai tanárt, aki a leggazdagabb anyagot szolgáltatta, főleg a kollégium multjára vonatkozó följegyzéseivel. Viszont tucatszámra idézhetnők azoknak a neveit, akik kitűnő humoros érzékkel megírt adomákkal szerepelnek a beküldők közt.

Abban a reményben várjuk a kötet folytatását, hogy a sárospatakiak példájára a többi nagymultú iskolánk növendékei is összegyűjtik alma mater-ük hagyományait, anekdotáit, és segítenek ezzel megőrizni, megmenteni ezt, a magyar neplelektani és művelődéstörténeti szempontból is becses anyagot.

Volt diákokról szól az a kis füzet is, melyben *Hőseink emlékezete* címen Jalsoviczky Tibor huszárszázados, a budapesti II. ker. kir. egyet. kir. kat. reálgimnázium és a vele kapcsolatos Ferenc József-nevelőintézet ama volt növendékeit siratja el, akik elmentek a világháborúba, de akiket hiába vártak vissza szeretteik. Közel 60 volt diáknak állít szerző emléket a katona tömörségével, de egyúttal az iskolatárs meleg szívével, még pedig úgy, hogy időrendben vázolja a háború eseményeit s előadásába beleszövi 1914 augusztusától 1918 augusztusáig az intézet hősi halottait, akik most örök álmukat Nagymagyarország határain is túl, messze, szerb, olasz, orosz földön, sőt éppen Sziberiában alusszák. Szerző ezzel a füzettel követésreméltó példát mutatott minden iskolának, mely nemcsak márványtáblán, de a szívekbe vésvé is őrizni, ápolni akarja hős fiainak emlékezetét.

N. M.

A Széphalom, a Szemle, az Ízlés, meg az Igazság.

A *Széphalom* 4—6. számában a szerkesztő hosszú cikkben válaszol a megjegyzésekre, melyeket a *Budapesti Szemle* márc. száma az új folyóiratra tett. *Rosta* címen előbb bokrétába köti a hírlapok dícséreteit, aztán a tüske ellen fordul, melyet a *Szemle* dugott a bokrétába. Mészöly Gedeon nyolc oldalas cikkéről csak annyit mond: „sajnálja, hogy nem a Széphalom erkölcsi tőkét gazdagítja” (221. l.). Hogyan értsük e bókot, mikor Mészöly Gedeon meg azt írja áprilisi számunk nyílt levelében, hogy cikkét „általánosan tartott változtatás és kihagyás nélkül nem volt hajlandó közölni a *Széphalom* szerkesztője, kinek az első számig munkatársa lehetett.” Itt valami nincs rendben, — de hagyjuk! A *Széphalom* 16 oldalnyi cikke voltaképpen a *Szemle* szerkesztőjének másféloldalas jegyzetére vonatkozik. Kár a sok fáradságért, rövidebben is elvégezhetők volna.

Először a *Szemlére* mer egy-két vágást. A válasz nagyon örül a *Protestáns Szemle* „hüvös” kritikájának, „neki van joga fönntartani az elismerést későbbi időkre”: — a *Bp. Szemlének* nincs, ennek sietni kell az elismeréssel. Mert a *Prot. Szemle* „egy latifundiumok nélküli, szilárd hitű csoportnak” a közlönye, míg a *B. Sz.* „nyugodtan horgonyoz az erkölcsi és anyagi gazdagság révében”, „övé lehet minden hatalom” (!) «a kultuskormány támogatja», s «egy nemes irodalombarát évenként fejedelmi összeget bocsát rendelkezésére». Ez utóbbi pontban van igazság: e támogatásnak köszöni a *Szemle*, hogy 1925 őszétől 1926 végéig öt negyedéven át régi terjedelmében jelenhetett meg, ami az idén már újra nem lehetséges, mert az Akadémia támogatja ugyan — sokféle segíteni valói kört is — a *Szemlét* (nyilván a kultuskormánytól nyert dotációjából), de a kormány és a latifundiumok támogatásáról semmit sem tudunk. Ha így állna a dolog, a *Szemle* nem vergődött volna éveken át 4—6 vékonyka számmal, melyekről mindig kétséges volt, hogy lesz-e folytatásuk, s

- amikor szintén «szilárd hitű» munkatársai éveken át ívenként 60,000 papirkorona honoráriumért dolgoztak ; a szerkesztőnek pedig névleg sem jutott tiszteletdíj, amiből az írói díjakat megpótolhatta volna,
- ami már a jobb időkben is Csengery és Gyulai hagyománya volt. Kár, hogy ezt szová kell tenni, de ha a *Széphalom* büszke rá, s méltán, hogy nagyrészt a munkatársak adományából áll fönn (talán ez is kormánytámogatás, mert a tanári fizetésből ered?), s úgy panaszoja a maga 7 ívét negyedévenként, s úgy magasztalja a mások „szilárd hitét”: mégis bajos elhallgatni, hogy a Szemle körül is volt küzdés, nehézség és valamicske jószándék. Abban viszont igaza van a *Széphalomnak*, hogy a *Szemlét* az Akadémia tekintélye, Csengery és Gyulai hagyományai kötelezik. Ezért szólalt fel Arany, Gyulai s egy egész nemzeti költői irány kisebbsége ellen. A *Széphalom* azonban azt mondja: „úgy fogadtuk, mintha ő a *Szemle* vizeit zavarná”. Mit értsünk e vádon, mely szinte gyanúsításnak látszik? Azt-e, hogy a *Szemle* előfizetőit félti, vagy íróit? Ez igen alacsony szempont volna, s a B. Sz. nem kereskedői vállalkozás. A *Szemle* körül nincs érdek. Annyi folyóirat áll fenn a *Szemle* mellett, hogy eggyel több már számba sem jön. S a *Szemle* békén megél közöttük. Előfizetőnk nem sok, — reméljük: az olvasónk több — de azok hívek maradtak a Tisza—Herczeg-féle *Magyar Figyelő* s a *Napkelet* megindulásakor is; íróink szintén. Talán lehetne attól tartani, hogy a tudományos munkálkodás a sok folyóirat közt külsőleg nagyon szétforgácsolódik, úgy hogy a szakember sem győzi figyelemmel kísérni; de e részben a *Széphalom* okos, jórészt speciális útírányt tűzött maga elé. Ezt a mondatát tehát a *Széphalomnak* nem tudjuk mire érteni. A *Szegedi Napló* pedig, mely Zolnai válaszában egy részét közölte, «személyeskedő támadást» látott a *Szemle* cikkében, melyet nyilván nem látott, mert hiszen abban csak a *Széphalom* első számára voltak megjegyzések, itt-ott csípő hangon, de a *Széphalom* sokkal élesebben ír bírálatában (1. füz., 109. l.). No, de ezt csak a *Szegedi Napló* írja. — nem Zolnai, köszönet neki érte.

Azt azonban Zolnai olvassa ránk, hogy a *Szemle* éppen akkor köt bele a *Széphalom*ba, mikor a Kisfaludy-Társaság elnöke «az erők egyesítését» hirdeti «irodalmi téren is». Hogy ez Zolnait felháborította. értjük; mi éppen úgy éreztünk az ő cikkének olvasásakor. Vagy azt hihetni-e, hogy elősegíti az irodalmi erők egyesítését, az irodalmi csoportok között egymás megértését, ha Aranyt, Gyulait s a nemzeti irány több jeles költőjét kisebbsíti?

S ezzel ott vagyunk vitánk tárgyánál. Zolnai ma is megáll a mellett, hogy az *Őszikék* költője «... a töredékek, befejezetlen kompozíciók csüggedt, fáradt, erőtlen, hitlen művésze, beteg, neuraszténias lélek». Fáradt és erőtlen, mikor a *Hidavatás*-t, *Tetemre hívás*-t s többi öregkori balladáját írja! Erőtlen és hitlen és beteg lélek, amikor *Toldi szerelmét* befejezi? Hol van ezekben a neuraszténia? — Aranyra nézve nem tudunk egyetérteni. — Gyulairól ma sem hiszük, hogy kevesebbet értett meg az irodalomról, mint mi maiak: a részletek kutatása és magyarázata sokkal előbbre van, igaz, — egységes képeket azóta sem rajzolt olyanokat senki irodalmunk alakjairól. Gyulaira nézve különben a *Széphalom* abbaugyja a vitát.

Annál tüzetesebben védelmezi azt a mondatát, hogy «mennél

közelebb áll a vers a zenéhez és mennél kevesebb benne az értelmi, logikai elem, annál ősibb, ösztönösebb, mélyebben fekvő hangulatot tud a költő kifejezni. E passzus védelmére őt oldalon át ontja a példát s idézetet. Idéz Heinéből, Musset-ből, Petőfiből. Csakhogy baj van. Ezekben a versekben nem «minél kevesebb az értelem», hanem teljesen értelmeselek. A tartalomért vannak idézve is; nagyjában mind affélet mondanak, mint Petőfi versszaka: hogy a természet csendje sokat, sok szépet mond. Vargha Gyula egyik például vett versében is az van, hogy hangja sem lesz, csak benne zokog. Hogy a csend szép s a hallgatás sokszor többet ér a szónál, az bizonyos, de itt éppen arról van szó, hogy mennyire kifejező a hang értelem híján.

Hogy a vers zenei legyen, azt nem vitatja senki, ebben tér el a prózától. A kérdés itt az: többet mond-e, ha «mennél kevesebb benne az értelmi elem»? Ez a pont a vita tengelye. Zolnai egész sereg esztétikus véleményét sorolja fel. Először Gyulaiét *Csongor és Tündéről*, hogy «a nyelvnek bűbájos zenéje ringatja lelkiünket». Itt nincs szó arról, hogy Gyulai kevés értelmet kívánna. Péterfy csak annyit mond Aranyról: «... a hang és szó édes változásával bizonyos zenei zsi-bongást ébreszt.» Hol van itt az, hogy Arany nál nincsen értelem? Gomboc Zoltán is csak azt mondja: «egyes költői irányonknál a hanganyag esztétikai hatása nevezetes szerepet játszik». Horváth János többet mond: «Ady nyelvének van valami szuggesztív ereje, mely elsősorban nem az értelemhez szól, hanem csak mint egyszerű érzéklet hat s a tudat megkerülésével közvetlenül önt át bizonyos hangulatot...» Csak Brémond abbé mondja ugyanazt, amit Zolnai: «Poésie, musique c'est même chose... il n'est pas toujours nécessaire d'en saisir le sens». Azért még nincs igaza Zolnainak, ha Brémond abbé is úgy téved, mint ő. Mert ha úgy áll a dolog, mint az abbé mondja: akkor a poéták zenét írnának, ne verset. Mert a vers a prózától abban tér el, hogy zenei, de a zenétől viszont abban, hogy határozottabban tudja kifejezni mondanivalóját. A «minél kevesebb értelmi elem» receptje szerint a költő úgy fog írni, mint Lásznai, aki a *Nyári éj*-t így írta le (amit Arany ki is gúnyolt): Harang kong — Darázs dong — Bika bong — Mély hangú — Ű, ú, ú — S, s, s — S, s, sz — Krikrak...»

Legyen szabad a számos idézettel szemben nekünk is egy idézet. Beethovenről azt írja Papp Viktor, — s ez nemcsak egyéni, hanem általános vélemény — hogy zenetörténeti jelentősége nem csupán a zenei formák kifejlesztésében áll; «legnagyobb zenetörténeti súlya abban van, hogy ő az első, ki a zenét a gondolatallal köti össze». (*Beethoven élete és művei* 7. 1.) A legnagyobb zenészt az teszi a legnagyobbá, hogy a gondolathoz emelkedik a zenében; de a költő arra törekedik, hogy zenei hatást keltsen, «minél kevesebb értelmi elem» mellett: nem furcsa ez? Igaz, lehetnek egymással szemközt haladó törekvések. de a festészetnek árt, ha irodalmi tárgyat akar elmesélni, a költészet sem járhat jól, ha lemondana a maga eszközeinek, a szónak, belső, fogalmi tartalmáról. Hiába hozza fel a *Széphalom* Paul Valéry költeményét, melyet a *Szemle* kiadott: e vers minden szakában nem «minél kevesebb», hanem teljesen világos az értelem. Furcsa is volna 9 oldalon át értelem nélkül pusztá furulyaszóából nyújtani egy verset.

A többivel jobban siethetünk. Zolnai azt mondja, hogy Vargha és Szaboleska neve csak egyszer fordul elő nála, s ott cikkében nincs ócsárlás. Igaz, ott nincs. De kik lehetnek akkor a Mikszáth-tal egykorú verselők, akik legfőljebb csinos versig emelkedtek? Zolnai úgy tesz, mintha a *Szemle* csak azért magyarázná rájuk ezt a kicsinylést, mert e két költőt, kizárólagosan a magáénak vallja s nem szívesen látja őket a *Széphalom* hasábjain' (215. l.). A *Szemle*nek 8—12 száma jelenik meg évente, egy költőtől így nem sokszor közölhet verset, senkit sem vallhat hát kizárólagosan a maga költőjének. Vargha Gyula több helyen közli verseit, adott a *Széphalom* első számába is: Szaboleskától pedig az utóbbi kilenc év alatt mindössze egyszer vagy kétszer közölhattunk költeményeket. Rájok értette különben azt a passzust Mészöly Gedeon is, a *Széphalom* munkatársa; egész cikke e pont ellen hadakozik; magára vette Vargha Gyula is. Mi itt nem munkatársainkat védjük, hanem irodalmunk egy seregét, melyet a *Széphalom* lekicsinyelt, míg egy másik tábort szőröstől-bőröstől magasztalt. Pedig abból a táborból ilyen lírai versek is röppentek fel, mint a következő:

Végrendelet.

A koponyámat, mert úgy szereted.
A koponyámat hagyom teneked.
Csinálj belőle, ha úgy akarod.
Egy diszkrét, hasznos butordarabot.
Melynek helye, én édes angyalom
Az éjjeli kis szekrényben vagyon.
Rágondolok s elfog vadul a láz,
Milyen szép lesz, ha minden éjjelen
Céda szép tested majd megkoronáz.

Kemény Simon: *Lamentációk*, 53. l.

Erre csakugyan nem mondhatni, hogy ez «csinos, tetszetős, szép, mint egy játékszer, női arc» — (nem is arról van szó), de «veszedelmesebb valami, semhogy a csinosság fogalmával kifejezhető lenne . . .», «átformálja a közhangulatot», a versről való felfogást, és egészen új esztétikát szuggerál. Minden esetre, nagyon más, mint Arany vagy Vargha és Szaboleska költeményei.

Ez olcsó tréfa, de sok példán lehetne megmutatni, hogy egy 'csinos, szép' vers sem lenézni való, nem mindennapi. Menjünk tovább.

Mi azt mondtuk, hogy a szerkesztő önmagával jut ellentétbe, mikor az így értékelt költőktől közöl verseket. Most a *Széphalom* hasonló ellenmondásokat akar ránk bizonyítani, csőstül.

Egyik az volna, hogy midőn Mészöly Gedeon cikkét kiadtuk, ugyanakkor megjegyzést tettünk az első füzetben kiadott arcképre, melynek kísérő szövegét Mészöly Gedeon írta, aki Somogyi Szilvesztert nagyra tartja. Mi egy szót sem szoltunk Somogyi Szilveszter érdemei ellen, csak azt nem tartottuk jó ötletnek, hogy egy szépirodalmi és tudományos folyóirat, éppen első számában, egy polgármester — vagy akármilyen közigazgatási tisztviselő — arcképét közölje: erről már Mészöly nyilatkozott, s nyílt levelét a *Szemle* közreadta. Ha ez ellentét és sértés, akkor egy folyóirat sohasem bírálhatná meg azok könyveit, akikről maga is közöl cikkeket.

Megsértettük a *Széphalom* szerint Gragger Róbert emlékét is, akitől ugyanazon számban közölt a *Szemle* tanulmányt, melyben fennakadt a *Széphalom* nekrológjának azon szavain, hogy Helsingforstól Rómáig ő vezette a magyar propagandát. Ez bizony túlság, sőt abszurdum. A *Széphalom* azonban azt írja, hogy ezzel kiszakítottunk egy levelet Gragger sírjának babérkoszorújából.

— Ohó! (Nini, itt egy afféle értelmetlen, mégis hangulatkifejező szó. sőt kettő!) Tehát Aranyra lehet azt mondani, hogy «erőtlen, hitlen», — de Graggerről azt is el kell hinn, hogy ő az ország első diplomátája. Ugyan, ugyan! Gragger munkájának eredménye túlzás nélkül is elismeréseméltó, de szervező tehetsége és fáradhatlan buzgalma mellett része volt abban jó modorának, ügyességének, sőt a szerencsének is, mely a körülmények alakulása folytán két kormány erős támogatásával segítette. Hány tudósról mondhatjuk ezt el? Oly támogatással más is létrehozhatta volna azt a szervező munkát: Zolnai is. Tudományos munkásságának értéke kisebb, ezt nem egyszer szemtől-szembe megmondtuk a *Szemlében* közölt cikkeiről s a *Jahrbücher* szerkesztéséről is. A népi és Arany-balladáknak általa irányított s most közzétett fordítása sem sikerült; kár volt meglevő jó fordításokat mellőzni. Maga a cikk, melyet a *Szemle* most közölt, sok ponton kihívja az ellentmondást, erősebb a német módszerek kezelésében, mint a magyar anyag ismeretében, de van benne több termékenyítő gondolat. Szá még nem ellenkezésbe jutás önmagával, ha a szerkesztő kiad oly cikket, mellyel nem egészen ért egyet. A *Szemle* nagy kérdésekről egészen ellentétes véleményeket is közölt, s szerkesztői jegyzetben többször kifejezte, hogy mindig kész helyet adni ilyeneknek, ha alaposan, tudományos komolysággal vannak írva. Abban teljesen egyetérték Zolnaival, hogy a szerkesztő nem kényszerítheti rá munkatársaira a maga nézetét; ez elnyomása volna minden véleménynek, s ha akadna is ilyen zsarnoki szándék, kivihetetlen.

Ezzel el van intézve a Bourget-előszó szemrehányása is, melyet a Klasszikus Regénytár közölt, holott a szerkesztő nézetével — a *Széphalom* szerint — nem egyezhetett. Az író felelősségét, ha elég erős ahhoz, hogy magáért helyt álljon, nem lehet a szerkesztő nyakába varrni, s a szerkesztőtől senki sem kíván «száz százalékgig» menő felelősséget. Más eset az, ha a szerkesztő, kinek ízlése, tudományos iránya a dolog természeténél fogva bizonyos fokig a folyóirat irányát is jelenti, olyan, az egész irányt jelölő cikket ír, mely azon szakbeli munkatársai ízlésével, irányával ellenkezik. Ez volt a *Széphalom*-nál Mészöly Gedeon esete.

Ámbár a szerkesztői felelősség mértékében egyetértünk, mégis ez a pont az, ahol Hamlet kikapja Laertes kezéből a neki szánt tört, s tulajdon fegyverével ejt rajta sebet: legalább ő így gondolja. Ámbár egyetértünk abban, hogy a szerkesztő nem lehet «száz százalékgig» felelős munkatárs cikkéért, a *Szemle* szerkesztőjétől még száz százaléknál is nagyobb felelősség kívántatik, s nem is csak a *Szemlére*, hanem minden egyéb kiadványára vonatkozólag is, nem is csak a közölt cikkért, hanem a cikk írója egyéb munkáiért is, tehát 200 %-nál is több felelősség. Igaz, Zolnai maga is mondja, hogy e csúrés-csavarással ad abszurdum akarja vinni a felelősség elvét. Komolyan nem is írhatná, hogy mért adta ki Voinovich a Klasszikus Regénytárban az orosz

regényírókat, akiket aztán a bolsevizmus magának sajátított ki. Mondhatnám erre azt, hogy Regénytár éppen az orosz regényírók nélkül képtelenség; azt is, hogy ez írók forradalmár számba mehettek még Oroszországban, de Nyugat-Európában már nem; de csak azt mondom: hogy Gogoly a vallásba merült el élete végén, hogy Lermontovnak és Goncsárovnak semmi köze politikai irányzatokhoz, hogy Turgenyev a *Now*-ban éppen a nép felbujtóit ellen fordult, akikről Dosztojevskij is sötét képet fest a *Megszállottakban*, s hogy Tolstoj munkáin keresztül talán többen tértek a valláshoz, mint a szocializmushoz; különben Tolstoj és társai a szovjet Oroszországában el vannak tiltva. Azokból az orosz regényekből, melyeket a Regénytár közölt, bajosan támadt volna forradalom, akár Oroszországban, akár nálunk.

A *Széphalom* még tovább megy, a munkatársak erkölcsi bizonyítványát kéri elő a szerkesztőtől. Nos hát, az egyik, akit nem nevez meg, magasrangú állami tisztviselő, s éppen az «igazolások» idején részesült előléptetésben. Ez tény: a himlőoltástól felfelé a *Szemle* nem kért elő további okmányokat. A másik felhozott cikknél nagy részt igaza van, elismerem.

E válasz megbocsáthatlanul hosszú, de kötelesség meggyőzni olvasóinkat arról, hogy a szerkesztő első ízben nem a levegőbe beszélt. Még két megjegyzést kell érinteni. — Miért idézte a *Szemle* a rektort, mikor a *Széphalom* a szegedi egyetemnek nem hivatalos kiadványa? Nem az, de tanári köréből telnek ki munkatársai, ez ad neki súlyt; amit pedig a folyóiratból irányára nézve idéztünk, azokat a rektor mondta, a *Széphalom* 1—3. füzetének 100. és 102. lapjain, amint oda is írtuk. — A másik Szerb Antal két mondata; ha nem értjük, mondja Zolnai, «annak oka nem csupán csak Szerb Antalban keresendő. Több dolgok vannak földön és irodalomban...» Az értetlen Horatiót azonban megvigasztalhatja egy mondás, melyet Arany érdemesnek tartott lefordítani:

Mit meg nem ért a józan emberész.

Hiányzik abban egy, — az értelem.

S ezzel csakugyan vége.

A *Széphalom* a válasz végén patétikus hangon az «ó és új magyarság» ellentétét siratja. Pedig a *Széphalom* írói sem oly igen «új magyarok» már (így különben a cigányokat hívták régen). Nem is ó-ság és újság kérdése ez, mert művészetben, tudományban nincs ó meg új: csak jó és rossz, igaz és téves.

Liszt Ferenc azt mondta: az elnézésben lenézés van; a vitatkozásban e szerint komolyan vevés, első sorban a tárgyra, de a személyre nézve is. Sajnos, van benne unalom is, az olvasóra nézve. Jó volna végleg végét vetni.

Vainovich Géza.

GYÓGYÍTÁS ÉS KURUZSLÁS.

Nagy megrázkódtatások után és következtében nemcsak a politikai viszonylatokban látunk mélyreható eltolódásokat, nemcsak a társadalmi élet változtatja meg régi arculatát, hanem megváltozik az emberek lelkiületének színezete is. Nagy sorscsapások, amelyek nem egyes embert, hanem nagy embertömegeket érnek, nyomot hagynak ezen embertömegek gondolkozásán, érzésein, egész pszichéjén és sok irányban látjuk, hogy e káros nyomok bizonyos mértékig pszichózisokká fejlődnek.

Most is ily hatalmas megrázkódtatás hatása alatt állunk ; s ha a tömegek pszichológiáját vizsgáljuk, úgy számos olyan nyomot találunk, amelyet többé-kevésbbé pszichikus eltévelyedés jeleinek minősíthetünk. Hogy csak egy-két ily káros pszichikus megnyilvánulásra mutassak rá, itt van az életösztönnek meggyöngülésé, amely a tömeges öngyilkosságokhoz vezet, itt van más oldalról az életörömök fokozott hajhászása, amelynek egyik megnyilvánulása a táncőrület. Ne méltóztassék félreérteni, én nem vagyok a földi élet minden örömét megvető aszkéta és nem általában a tánc ellen akarok beszélni, hiszen a tánc is a művészetek közé tartozik, és a szép formáknak szép ritmusokra való harmónikus mozgása minden művészetet kedvelő szemet kell, hogy gyönyörködtessen ; de mikor alaktalan, elhízott, elöregedett testek, délután és este, sőt délelőtt is, melódiátlan, fülhasogató és kihívóan kemény ritmusú úgynevezett zenére, majd ide-oda topognak, majd egyhelyben rúgkapálódznak — hát ez nem művészet, hanem pszichózis.

Ilyen eltévelyedésnek minősíteném a mindjobban terjedő szellemidézést, amely még a magasabb intelligenciájú körök-

ben is mindinkább tért hódít ; hogy e téren milyen messzire tudnak menni az emberek, azt egy kis példával is illusztrálhatom, amely velem a közelmúltban történt meg. Több évig tartó tudományos munkálkodás eredményeiről számoltam be az orvosegyletben egy előadás keretében : három nap múlva levelet kapok egy előkelő társadalmi állású előttem teljesen ismeretlen úr aláírásával, amelyben a legkomolyabb hangon jelenti nekem, hogy előző nap egy szeánsz alkalmából megjelent «a szellem» s elmondta neki, hogy az általam előadott tudományos tények kapcsolata nem úgy áll, ahogy én ezt mondtam, hanem fordítva !

Még számos példáját hozhatnám fel az észlelhető lelki tévelygéseknek, de most tulajdonképen csak egyről akarok beszélni, amelyet előadásom tárgyául választottam : a kuruzslóknak és kuruzslásnak mind nagyobb térhódításáról.

Mit is nevezzünk tulajdonképen kuruzslásnak és mit evvel szemben gyógyításnak ? Milyen könnyű volna e kérdésre felelnem, ha jogász volnék. Egyszerűen fellapoznám a törvénykönyv megfelelő paragrafusát, amely körülbelül azt mondja, hogy «kuruzsol az, aki pénzért gyógyít embereket anélkül, hogy erre hivatalosan elismert képesítése — diplomája volna». Mennyivel nehezebb azonban az én helyzetem, aki egy kissé mélyére akarok nézni a kérdésnek, s azt látom, hogy a gyógyítás fejlődését többszörösen segítették elő kuruzslók szereai, hogy ha azt, amit régente az iskolai orvostudomány tanított, ugyanúgy alkalmazná ma valaki, úgy azt gyakran kuruzslásnak minősítenők, hogy a mai orvostudománynak eljárásai között is vannak olyanok, amelyeket a felületesen szemlélő kuruzslásnak tarthatna, vagyis hogy e kérdésben is szerepet látszik játszani a relativitás. Meg tudjuk-e tehát találni a válaszfalat a gyógyítás és kuruzslás között ?

Hogy a kérdés lényegére rávilágíthassak, kénytelen vagyok kissé messziről kezdeni fejtegetéseimet.

A gyógyítás művelete tulajdonképen instinktusokból indult ki. Az őseimbek, akiknél a kultúrának még nyomairól sem lehet szó, már végeztek gyógyító eljárásokat. sőt a gyógyításnak nyomait még az állatvilágban is megtalál-

juk. Ismeretes például, hogy állatok, például kutyák ha betegek, bizonyos füveket keresnek s azt megeszik, ismeretes, hogy hosszúcsőrű állatok bélműködésüket csőrük segítségével képesek megindítani, stb. De nemcsak az öngyógyításnak, hanem a mások gyógyításának nyomait is megtaláljuk az állatvilágban. Latreille kísérletképen több dolgozó sárga hangya csápját levágta. A megcsonkított állatok szinte örülten futkostak ide-oda ; csakhamar ugyanazon boly néhány más dolgozója közeledett, s Latreille nagyítóüveg segítségével konstataálta, hogy ezek nyelvüket a sebesülés helyéhez közelítették, s egy csepp folyadékot bocsájtottak a sebre, s e ténykedés többször megismétlődött. Számos ilyen példát tudnék felsorolni az állatvilágban tett észleletekből, amelyek tehát azt mutatják, hogy a gyógyítás ösztönös művelet, amint az volt mint mondtuk az ősemberek életében is, s amint ahhoz hasonlóak azok a gyógyító eljárások is, amelyek még ma is vad törzseknél, amelyek a kultúrélettel semmi viszonylatba nem kerülnek, dívnak. Ezen ösztönös cselekedeteket csak lassan fejlesztette tovább a durva tapasztalat. Az élet küzdelmeiben létrejött sérülések kifejlesztették ezen sérülések ellátásának módjait is, s az ember ellenségeként szereplő élősdiek ellen való védekezésre is találtak bizonyos primitív gyógyító eljárásokat. Kőkorszakbeli leletek igazolják, hogy ezen időben már a trepanáció, a koponya lékelése ismert és gyakorolt műtét volt. A betegségről, annak mibenlétéről való képzetek természetesen még teljesen hiányoztak. Nemcsak ezen ősidőkben, de még hosszú, hosszú időn át, megölt vagy elhalt ellenségek szellemét vagy más misztikus jelenségeket láttak a betegségben, melyeknek a beteg testéből való kiűzésére a legkülönbözőbb ú. n. gyógyszereket és eljárásokat alkalmazták. A vallás kifejlődésével az istenek haragjának is nagy szerepet tulajdonítottak a betegségek létrehozásában, amikor is a gyógyítás munkáját a papok veszik kezükbe. Kapcsolatosan fejlődött így a varázslással való gyógyítás, az ú. n. empiriás, tapasztalati népies gyógyítással, amely utóbbi az ásvány-, növény- és állatvilágból vett gyógyszerekkel dolgozott. E gyógyszerek alkalmazása egyes esetekben egész helyes észleléseken alapult s mai gyógyszer-

kincsünk nem egyet tartalmaz azokból, amelyeknek jó hatását ez a népies gyógyítás igazolta először. Viszont nagyobb része e gyógyeljárásoknak fantasztikus gondolatok és nem tapasztalat szüleménye. A ma is vadonélő törzsek között mint mondtuk, még ma is a gyógyítás ezen módjait találjuk fel, de ami sajtóságosabb, a kultúra által átítatott Európában is találjuk e gyógymódok maradványait a nép között. Magam voltam szemtanúja néhány év előtt Konstantinápolyban a táncoló dervisek istentiszteletének, amely után a fődervis betegeket gyógyított, csecsemőket pl. azzal, hogy átlépett rajtuk. Fekvő betegeknek, akiket nem tudtak a templomba elhozni, viszont gyógyszert küldött; a gyógyszer úgy készült, hogy a beteg hozzátartozója egy kanesó vizet hozott, amelybe a dervis beleköpött!

De nem is kell Törökországba mennünk, a legkultúraltabb országok népességében is tömegesen találjuk még ma is az ú. n. népies gyógyítás maradványait. Csak egy-két drasztikus példát. Így mint Hovorka *Geist der Medizin* c. munkájában említi, Bajorországban pl. három élő tetűt ajánlanak egy szilvában — váltóláz ellen, Tirolban az epilepszia ellen napjában 7—9 poloskát fogyasztanak mazsolában — stb., stb.

Csak lassan bontakoznak ki a népies gyógyítás alapján a tulajdonképeni orvostudomány első megnyilatkozásai, midőn az orvoslással való foglalkozást egyes emberek és családok veszik kezükbe, akik között azután egyes kimagasló egyéniségek bizonyos fokig tudományos szellemben rendezik az empiria adatait. E tudományos szellem azonban a dolgok természeténél fogva nem is mehetett tovább, mint az észlelt jelenségek több-kevesebb kritikával való egymás mellé sorolásáig és csoportosításáig a nélkül, hogy azok lényegével és oki kapcsolatával foglalkozhatott volna. Ehhez sok minden hiányzott. Hiányzott először is az emberi testnek és működésének ismerete. E nélkül csak természetes, hogy nem fejlődhetett ki a szervek betegségbefolyásolta működésének ismerete sem, annál kevésbbé a betegségek okozta működészavaroknak okszerű gyógyítása. De viszont az orvostudomány fejlődése azt mutatja, hogy a szervek és azok normális működésének megismerését sem kísérte nyomon a betegségek

lényegének megismerése és ezt viszont nem az okszerű gyógyítás, sőt a fejlődés egyes mozzanatai azt mutatják, hogy az orvostudomány ezen egyes részleteinek fejlődése néha még hátráltatta azoknak az orvostudomány praktikus végcélja, a gyógyítás szempontjából való értékesítését.

Bizonyos anatómiai ismeretek már a legrégebbi időkből maradtak reánk, az anatómia azonban boncolás nélkül nem fejlődhetett. Hyppokrates is csak nagyritkán jutott egy-egy részleges boncoláshoz egészen különleges körülmények között, s így az anatómiai tudás legalaposabban a csontrendszer ismeretére szorítkozott. Aristoteles is hangsúlyozza a boncolások szükségességét, de ő maga is alig jutott hozzá; és még a középkorban sem tartozik a boncolás az ismeretek gyarapításának rendszeres eszközei közé. Még a középkor egyik első orvosi egyetemén a salerno-i iskolán is aránylag ritkák a boncolások; Frigyes császár úgy rendelkezett, hogy minden öt évben szabad egy tetemet felboncolni, amelyhez orvosok és seborvosok meghívhatók. Csak a XVI. században kezdődik az anatómia tudományos kialakulása, amidőn Vesalius emberi és állati tetemek boncolása alapján megírt nagyszerű munkája megjelenik: ellenségei még mindig a boncolások ellen vannak, s ezeknek befolyására V. Károly a salamancai egyetem teológiai fakultását kérdezi meg, hogy szabad-e egy katolikus kereszténynek egy emberi tetemet feldarabolni; a teológiai fakultás igenlő választ adott. Ami Vesal az anatómia tudományában, — régi tévhitek megdöntője és egy új éra megindítója, — ugyanaz az élettanban Harvey, ki a XVI. században felismeri a vérkeringés mechanizmusát, egyes részleteket nem tekintve ugyanúgy, mint azt ma ismerjük, s nagy ellenkezések között döntve meg a régi galenusi tant, hogy az ütőerekben levegő kering. E két férfiú megfelelő útra terelte a normális emberi test és annak működésének megismerését, amely az ő működésük óta fokozatos fejlődést mutat.

De mint mondtam, e fejlődéssel nem tart lépést a kórtannak, a betegségek lényege felismerésének haladása. Hogy a régieknek milyen fogalmuk volt az ép és kóros folyamatokról, azt talán eléggé karakterizálom Hyppokrates felfogásával,

aki szerint, miként a világban négy elem különböztethető meg : a levegő, a tűz, a víz és a föld, úgy az emberi szervezetben is jelen van a nedves, száraz, a meleg és a hideg. Ezen négy tulajdonságnak négy folyadék felel meg : a melegnek a vér, a hidegnek a nyálka, a száraznak a sárga epe és a nedvesnek a fekete epe. Ha a folyadékoknak ezen alaptulajdonságai helyes arányban keveredtek, úgy az biztosította az egészséget ; hibás keveredés viszont betegséget okozott.

Hasonló a felfogása Galenusnak is, s ez a felfogás majdnem egy évezredig áll fenn utánuk.

De még akkor is, mikor mint mondtam az anatómia és fiziológia már igazi tudományos utakon halad, a betegségek felfogásában a legképtelenebb teóriák dominálnak. Paracelsus a XVI. század elején még azt hirdeti, hogy a szervezet három anyagból áll : a kénből, a higanyból és a sóból. Az életszellem : az archeus, a gyomorban tartózkodik, s miként a kovács a vasat, úgy formálja ott a táplálékot ; az archeus szabályozza a rendes életfolyamatokat, s így az archeus megváltozása okozza a betegségeket.

Később a természettudományok egyéb ágainak nagyarányú fejlődése volt befolyással a betegségek felfogására. Galilei, majd Newton nagy fizikai felfedezéseit igyekeztek ez irányban értékesíteni, s azokkal kóros szervi működéseket megmagyarázni. Így keletkezett az orvos-fizikusok iskolája. A betegségek szerintük nagyrészt idegváltozásokra vezethetők vissza, s azáltal keletkeznek, hogy azoknak a bőrbe és mirigyekbe való benyílása elzáródik, az idegek nedveiben torlódás jön létre s ez okozza a betegséget. Ugyanilyen torlódások létrejöhetnek mint betegségi okok, a vérkeringésben is. Miként az iatrofizikusok a fizika tanait akarták felhasználni az összes életjelenségek általános magyarázására, úgy mások a kémia vívmányaira építették, ugyancsak általánosított teóriáikat, kémiai folyamatokkal igyekezvén megmagyarázni a betegségek keletkezését.

A XVII. században Haller felfedezi az izmok ingerlékenységét és az idegek érzékenységét ; e felfedezések új alapot szolgáltatnak a betegségek lényegének teoretikus megállapítására. A vitalizmus, az animizmus, s a dinamizmus

azok a fogalmak, vagy helyesebben elnevezések, amelyek a teóriák alapjául szolgálnak. Az életet a mozgás jellemzi, mondja Stahl, az animizmus hirdetője, a mozgást pedig a lélek hozza létre, tehát minden betegség végső okban inkább a lélek, mint a test betegsége. Bordeaux, a vitalizmus tanának megteremtője nem a lelket, hanem a természetet állítja oda, mint az élet principiumát. Cullen a betegségek keletkezésében az idegrendszernek tulajdonítja a legnagyobb szerepet: azt hitte, hogy az idegrendszert egy fluidum tölti meg, amelynek különböző mozgásai hozzák létre a betegségeket. Hasonló Brown szisztémája is, aki az ingerlékenységre mint az élő anyag legfőbb tulajdonságára alapítja elméletét: a szervezet akkor egészséges, ha az inger és ingerlékenység egyensúlyban van; ha túlságosan erős, illetve gyöngye ingerek ezen egyensúlyt megbontják, úgy betegség keletkezik és pedig vagy *sthenia*, (fokozott ingerületi állapot), vagy *asthenia* (csökkent ingerületi állapot); az utóbbiak közé tartozik pl. a soványtság, az orrvérzés, a diarrhoea, az asthma stb. E pár példával csak a főbb szisztémákat akartam karakterizálni, amelyek mellett azonban különböző időkben még számos különböző felfogás uralkodott, sőt minden időben voltak orvosok, akik a betegségek lényegének teóriáival nem törődtek, s csak a régi tapasztalati alapon gyógyítottak, sőt minden időben voltak — kuruzslók is.

Ma már a laikusoknak is képteleneknek látszanak e felfogások; de ha igazságosak akarunk lenni, nem szabad ezeket a mai tudásunkkal bírálni, s nem szabad felejtenünk azt aényt, hogy ha az orvostudománynak ezen akkori nagy alakjai hibás útra tévedtek is akkor, amidőn a betegségek lényegét akarták megállapítani, mégis számos ténynek a felismerésével nagy szolgálatot tettek az orvostudomány fejlődésének. S ha keressük azt, hogy eltévelyedésüknek mi volt a fő oka, úgy azt megtaláljuk egy tényben s ezt különös hangsúllyal akarom kiemelni, mert később még hivatkozni fogok reá s e tény az, hogy a szervezet minden ép és kóros megnyilvánulását nem a természeti történések helyes észlelése alapján, hanem egy nézőpontból, a gondolatok egy szisztémájából deduktíve akarták megfejtetni. Pedig a természet

általában nem teszi könnyűvé nekünk azt, hogy egy gondolat-
lattal csak nagyobb tényorozatok fölött is úrrá legyünk.
A fordulat a XVIII. század végén Franciaországban kö-
vetkezett be. A francia pathológiás anatómiai iskola érdeme
az, hogy a betegségek lényegét az egyes szervek megbetege-
désében kereste, s a betegségek klinikai megjelenését is, a
betegségek tüneteit a szervek megbetegedésével hozta össze-
függésbe. Ezen iskola legkiválóbb reprezentánsa Laennec,
kinek elhalálozási centenáriumát nagy ünnepek között
ülte meg a közelmúltban Franciaország, s kinek munkál-
kodása a pathológiás anatómia megalapozásán kívül, külö-
nösen a fizikális diagnosztika egyik igen fontos eszközének, a
hallgatódzásnak felfedezésében kulminál. A betegségek lé-
nyegének értelmezése így a természeti tényeknek megfelelő
reális alapot nyert, amelynek kiépítésében a XIX. század
közepén a bécsi iskola szerzett nagy érdemeket. Hogy a
Virchow által megalapozott sejtpathológia, hogy a beteg-
ségek okainak keresése, a bakteriológia, a szerológia, a belső
szekreciós mirigyek működésének felismerése, a rokon ter-
mészettudományok bekapcsolódása, mint kémia, fizika,
speciálisan Röntgen, stb. stb. hogyan emelték az orvos-
tudományt mai magaslataira, s minő szédületes perspektívát
nyújtanak a jövőre, arra értekezésem keretében nem térhetek
ki, annál kevésbbé, mert mindezeket csak azért mondtam
el, hogy ezzel a gyógyítás fejlődésének lehetőségeit illusz-
tráljam.

Hogy az úgynevezett tudomány előtti időkben a gyó-
gyítás részben ösztönös cselekedetekből, részben legtöbbször
teljesen értelmetlen népies gyógy módokból és gyógyszere-
kből, részben a démonnak — ennek tartották a betegséget —
a testből való kihajtását célzó babonás cselekedetekből
állott, azt már az előbb említettem, de nem sokkal jobban
állott a gyógyítás kérdése még nagyon hosszú időn keresztül.

A Hippokratesi időkben a gyógyítás eszközei egynéhány
akkor alig ismert hatású gyógyszeren kívül főleg diatás
rendszabályokban, hánytatásban, hashajtásban, vérvételek-
ben, fürdőkben, borogatásokban stb. állottak, s ezekkel az el-
járásokkal találkozunk a középkor, sőt az újkor gyógyító-

módjaiban is, ha az orvosok gyógyszerkincse lassankint megszorodott is. De még ezen gyógyeljárások alkalmazása is a legtöbb esetben teljesen irracionális volt s többször késleltette, mint elősegítette a betegség gyógyulását. A kiválóbbak látták ezt már akkor is; így már Hyppokrates rámutat a természetnek gyógyító erejére, amelyet a beteg érdekében nem szabad károsan befolyásolni, és Hyppokrates gyógyításának egyik vezető elvét, a *μη βλαπτειν*-t, a «nem ártani»-t, az ókor másik nagy orvosa, Galenus is átveszi. A középkorban az arab orvostudomány gyarapítja sok gyógyszerrel a gyógyítást, ezt nem tekintve azonban a miszticizmus még fokozottan nyer tért az orvostudomány fejlődésében. Az ezen időben uralkodó scholasztikusok hatása alatt még a nem papi orvosok is gyógyítómódjaik közé sorolták az egészségessé imádkozást, a zarándoklásokat, az áldozatokat stb., ami mellett állandóan univerzális gyógyszereket kerestek, amelyek nemcsak minden betegséget meggyógyítanak, hanem meg is előznek, amelyek életelixírül is szolgálnak és a halált is távoltartják. Paracelsus is azt az elvet vallja, hogy a «természet az orvos és nem Te». Ezt a gyógyítóerőt, az archeust kell az orvosnak támogatni: a gyógyszerek tömege csak egy külső burok szerinte, amelyen belül minden gyógyszerben egy külön lélek van, az arcanum, a quinta essencia és azt hiszi, hogy az Úr Isten minden betegségre egy arcanumot is teremtett. Az egyes szerveknek megvannak a specifikus gyógyszereik, de az egyes betegségek ellen is ajánl gyógyítószereket. Így pl. a dysenteriót a rubin, a szembetegségeket a gránit, a vérköpést a smaragd, a szívdobogást a saphir, a rothadási lázat a hyacinth gyógyította stb., stb.

A természettudományok ezen időkben még a legkezdetlegesebb fokon állottak, az oki gondolkozás szükségességét még senki sem hangoztatja s így nem csodálkozhatunk, hogy ezen kiváló férfiak, kiknek az orvostudomány számos igen kitűnő észleletet köszön, oly kevés okszerű céltudatosságot vittek bele gyógyításmódjaikba. De lényeges javulást még sokáig nem látunk. A XVII. században, amikor Baco már azt hirdeti, hogy «a tapasztalás csak a tényeket ismeri fel, s ez tudománnyá csak akkor válik, ha a tények okait ismerjük» és

azt hirdeti, hogy az egyetlen helyes, exakt methodus az indukció, vagyis az általános igazságoknak a konkrétumukból közvetlenül, ugrások nélkül való levezetése ; amikor az anatómiai és élettani ismeretek Vesal és Harvey genie-je révén, aránylag igen magas nivón állanak, a gyógyítás a legnagyobb charlatanizmus jegyében folyik tovább. A praktikus orvosok a tudomány vívmányaival keveset törődnek. Föl van jegyezve, hogy ezen időben, a XVII. század közepén két heidelbergi professzor a badeni örgróf házi orvosával azon vitatkoztak, hogy a szív a mellkas közepén, vagy baloldalán van-e, s egy disznót öltek le, hogy megtudják, hogy melyik helyre kell a hercegnél a szívborogatásokat alkalmazni.

Az elméleti tudományok haladásával, mint mondtuk, a betegségek lényegének felfogása sem haladt helyes párhuzamosságban s a betegségről alkotott általános szisztémák szintén nem befolyásolhatták kedvezően a gyógyítás fejlődését. Az animista Stahl szerint a feladat a léleknek természetes és kedvező törekvéseit vezetni és erősíteni és nevezetesen a kiürüléseket kellően előmozdítani. Cullen minden betegségnél az idegekre akar hatni, nevezetesen a gyomor idegeire és ez a hatás vagy gyöngítő, vagy erősítő legyen. Brown, ki minden betegséget a stheniára vagy astheniára, tehát fokozott, vagy csökkent ingerlékenységre alapít, gyógyszerivel az ingerlékenységet akarja csökkenteni vagy fokozni. Főleg izgató gyógyítás szerepelt e szisztémában s vannak, akik azt állítják, hogy ez a szisztéma ezáltal több embert ölt meg, mint a francia forradalom és császárság háborúi. S a XVIII. század végén, amikor egy Goethe szelleme szórja fényét az egész világra, a gyógyítás még mindig a tévelygések útvesztőjében küzködik s így csodálkozhatunk-e azon, ha a nagy filozófus költő imigyen gúnyolja az orvostudományt :

Az orvostan lelkébe hatsz te könnyen ;
 Tanuld be nagy és kis világ tanát,
 Hogy végül túlj csak mindent csöndben,
 Mit Isten ad.
 Hiába is csapong a tudós gondolat,
 Annyit tanulsz csak, mint fejedbe mén,
 De akié a pillanat,
 A talpán az legény !

Kellő erőben vagy te még,
 Így vakmerőnek is kell lenned,
 S ha önbizalmad lesz elég,
 Fog bárki más is bízni benned.
 Tanuld ki jól kivált a nőket,
 Ezer az ő jajuk-bajuk
 S a sóhajuk.
 De kuráld mind *egy* pontból őket ;
 Bánj velük csínján, emberül —
 S mind a kezed alá kerül,
 Ha lesz címed, mely neked olyan színt ad,
 Hogy *módszered* másénál finomabb,
 Kezed elszívelik, bármerre is tapintgat,
 S mit más sok évig alig símogat,
 Te nyomj nagyot, az ütereckén!
 S a hölgyre csalfán tűz-szemet meresztvén,
 Karcsú csípőit fogjad át,
 Hogy nem fűzi-e túl magát.

Ezen időre esik egy nemcsak korában nagy szerepet játszó, hanem még hosszú időre kiható, sőt még ma is sokat emlegetett orvos szereplése s ez volt Hahnemann, a homeopatia megalapozója. Hogy az ő szisztémájára külön kitérek, amidőn az egyéb szisztémákról csak oly keveset szólottam, annak főként az az oka, hogy ezen gyógyítómód sajátosságoképpen, ha szerény keretek között is, de még ma is alkalmazásban van. Hahnemann tanának lényegesebb pontjai a következők: az orvos egyetlen hivatása a gyógyítás, minden teoretikus tudás hiábavaló. A beteg szervezetben belső elváltozások is vannak, ezekről azonban tiszta fogalmat alkotni nem lehet s épp azért csak a beteg által elmondott tünetek azok, amelyek a szemlélőnek hozzáférhetők, ezen tüneteket kell tehát megszüntetni s akkor a betegség is megszűnt. A tapasztalat azt mutatja, hogy azon gyógyszer, amely az egészséges emberben bizonyos tüneteket létrehoz, gyógyítja azt a betegséget, amely hasonló tünetekből áll, tehát a hasonlókat hasonlókkal (*similia similibus*) kell gyógyítani. E felvételt azzal a természeti törvénnyel magyarázza, hogy egy gyöngébb dinamikus folyamatot egy erősebb állandóan megsemmisít, ha ahhoz megjelenésében hasonló. A rossz szagot pl. nem a zene vagy a cukros kenyér ellensúlyozza, hanem a

tubák. Szükséges tehát, hogy az egyes gyógyszerek egészséges emberen próbáltassanak ki és az összes szimptomák, amelyek az illető egyénen jelentkeznek, följegyeztessenek. Ugyancsak följegyzendők a beteg ember összes szimptomái s amelyik gyógyszer okozta szimptoma-csoporthoz ezen szimptomák összessége legjobban hasonlít, azon gyógyszer alkalmazandó. Hogy ezen művelet mennyire reális és mennyire kivihető, azt csak két példával akarom illusztrálni. Az egyik az, hogy Hahnemann gyógymódjának ezen alapvető gondolatához azon ma már nevetséges észlelés útján jutott, hogy saját magán a china-kéreg ugyanolyan tüneteket okozott, mint a váltóláz! A másik az, hogy a lycopodium, amelyet ma már csak hintőpornak vagy pirulaképző anyagnak használunk, az egészséges emberen 891 különböző hatást vált ki!

Egy másik fontos tétele Hahnemann tanának, hogy a gyógyszerek megfelelő készítmóddal annál hatásosabbak, minél kisebb dozisban adjuk azokat. A tapasztalat azt mutatja, — mondja H. — hogy az így választott gyógyszer adagja sohasem lehet oly kicsiny, hogy ne lenne erősebb, mint a betegség és nincs oly dinamikus (nem sebészi) betegség a világon, a halálküzdelmet, a magas kort, s egy szükséges szerv elpusztulását kivéve, amelyet ne gyógyítana meg egy oly gyógyszer gyorsan és tartósan, amelynek hatásai a betegség szimptomáihoz hasonlóak.

Nem térhetek ki Hahnemann munkái egyéb részeinek ismertetésére, amelyekre pl. a jellemző az, hogy a krónikus betegségeket szerinte részben az allopathia hozza létre, részben krónikus miazma okozza, amilyen miazma háromféle van: 1. a szifilisz, 2. a condyloma és 3. a rüh (psora), amely utóbbi minden egyéb megbetegedésnek oka — e munkákat ma már nem igen emlegetik, de emlegetik és részben alkalmazazzák gyógyítómódját, és azért arról néhány szót még kell később szólnom.

Majdnem ugyanezen időben válik ismeretessé és elterjedté egy másik gyógyítási szisztéma, amely a gyógyítás eszközül az állati magnetizmust véli felhasználhatni és amelyet feltalálójáról, Mesmerről, mesmerismusnak neveznek. Mesmer a magnetikus erőben egy folyadékot vélt találhatni, amely

az egész világegyetemet összeköti; ezen mindent átható, az apály és dagály módjára ide-oda hullámozó folyadék nemcsak az összes világi testeket kötné össze, hanem ezek ezáltal az élő test minden lényeges részére, különösen az idegrendszerre hatni tudnak és az anyagnak, az organikus testeknek tulajdonságait erősíteni vagy gyöngíteni. Ezen anyag, amely a legnagyobb gyorsasággal mozog, a távolba hat, miként a fény törik és visszaverődik és bizonyos, úgynevezett antimagnetikus testek által hatástalanná válik, gyógyítja direkt az összes idegbetegségeket és indirekte az összes egyéb betegségeket. Csak általa hatnak a gyógyszerek, csak általa jönnek létre a krízisek, röviden minden gyógyulás.

Egész sajtószámság, hogy e tan nagy elterjedését és elismerését akkor nyerte, amikor a felvilágosodás, a kritikus gondolkodás, egy Kant és egy Goethe hatalmas szellemi befolyása alatt már lényegesen emelkedőben van és amikor már az orvostudomány fejlődése a betegségek lényegének felismerésében is eljutott azon fordulópontjához, amelynél nem a fantasztikus tévelygések, hanem az egyszerű tények tisztá megismerése kezdődik.

De talán megértjük e tényt, ha tekintetbe vesszük azt, hogy a betegségek lényegének helyesebb megismerését nem kísérte nyomon a gyógyítás tudományos alapjainak kialakulása, sőt bizonyos mértékig bizonyos fokú nihilizmushoz vezetett a tudományosan képzett orvosok körében. Mind a francia iskola, mind ennek tulajdonképpen folytatását képviselő bécsi iskola, amelynek fő reprezentánsai Rokitansky és Skoda voltak, felismerte a betegségeket létrehozó kóros szervi elváltozásokat, igen számos esetben felismerte ezen kóros folyamatok kezdetének és lefolyásának körülményeit is és megkísérelt olyan gyógyszereket találni, amelyek ezen folyamatokat megakasztják vagy visszafejlődésre bírják. Már csak a metódika hiányai miatt is reményteleneknek kellett, hogy legyenek e kísérletek, s e sikertelenség a skepticizmus nem csekély fokához vezetett, különösen a felületesen gondolkozók körében. A gyógyszerek hatásának ismerete ezen időben még nagyon felületes volt s tudománynak nem nevezhető, a gyógyszer-tan szabad tere a tartalmatlan szólásformáknak és ked-

venc terrénuma azoknak, kiknek tanaiban nem a pozitív tudás játszik döntő szerepet. Nem csodálható tehát a homeopátiának és mesmerizmusnak ezen időben való nagy elterjedtsége, sőt egy új hasonló jelentőségű gyógyító szisztémának a fellépése és megerősödése sem és ez a Rademacheré. A Rademacher teóriája a XIX. század közepén a középkori Paracelsus azon gondolatán épül fel, hogy a betegségek aszerint különböztethetők meg, hogy az egyes szerek minő hatással bírnak reá. Egy gyógyszernek az alkalmazása egy betegségnél, azt lehet mondani, hogy vak fogás volt: ha egy betegség okául az emberi test viszonyainak minden ismerete és minden gondosabb vizsgálat nélkül egy szerv megbetegedését feltételezte és ha a teljesen önkényesen választott gyógyszer után javulás állott be, úgy Rademacher azt következtette, hogy azon gyógyszer az illető szervnek a gyógyszere s így minden olyan betegségnél, amelynél az illető szerv betegségét szupponálni lehet, alkalmazandó.

Miként látjuk tehát, az orvostudomány egyes részeinek a fejlődése nem haladt párhuzamosan. A bonctan és élettan már virágzottak, midőn a betegségek lényegének felfogása még egészen hamis utakon járt, s az utóbbi tan már hatalmas lendülettel emelkedik az igazi tudományos megismerés szférájába, amidőn a gyógyítás még teljes sötétségben botorkál.

Ahhoz, hogy a gyógyítás tudománnyá fejlődjék, a kutatási metódika egyik legfontosabb faktorának kellett meghonosodnia és megerősödnie az orvosi tudományban. A tudomány embereinek tisztán kellett látni azt, amit Magendie mondott: hogy a természethez lehet kérdéseket intézni, amelyekre a természet mindig felel, ha a kérdés helyesen van feltéve; s ez a kérdés a kísérlet. Csak amikor az experimentum kezd döntő befolyásúvá válni az emberi szervezet ép és kóros folyamatainak és a különböző gyógyszerek és gyógyítómódok azokra való befolyásának tanulmányozásában, csak akkor kezd a gyógyítás a kritikátlan empiria fölé emelkedve, igazi tudományos alapot nyerni. Hozzájárul ezen fejlődéshez a rokon természettudományoknak, nevezetesen a kémiának és fizikának az orvosi kutatásba való mind intenzivebb

belevonása, ami által az életfolyamatok megismerésének szinte szédületes perspektívája nyílt meg.

A kutatás anyagot természetesen a régi forrásokból is merít, s a jelentősége ezen tudományos fellendülésnek nem is az új gyógyszerek nagy számának a felfedezése, amint hogy az utolsó évtizedek óriási gyógyszerprodukciója sokszor inkább kinövése, mint gazdagodása a tudományos gyógyításnak. Gyógyszereink jórészét már régen, egyeseket már az ókorban, sőt azelőtt is ismerték, de igazi tudományos gyógyszerkincsé ezek csak akkor váltak, amidőn azoknak általános vagy részleges hatását, annak módozatait, körülményeit, feltételeit, előnyeit és hátrányait, vagy esetleg bizonyos körülmények között való hatástalanságukat a módszeres laboratóriumi és klinikai experimentum tisztázta. Hogy csak egy példával éljek, a digitalist, amely szívbetegek gyógyításában oly nagy szerepet játszik, már nagyon régen ismerték. A régi időkben meghabonázott gyermekeknek adták, a szemmel való megveretés ellen, gyakran halálos sikerrel. A XVIII. század végén, egy angol orvos, Withering meghallotta és meg is győződött róla, hogy egy kuruzsló olyan szívbetegeknek, akiknek már vízkórjuk van, egy teát ad, amely a vízkórt megszünteti, a betegek nehéz lélegzését elmulasztja s egész állapotukban lényeges javulást hoz létre; megvizsgálta a teát s abban megtalálta a digitális levelet. Ezen idő óta a digitális levél a szívbetegek gyógyításában általános alkalmazásban van. De a szív megbetegedései sokfélék. A szív belső hártýái, billentyűi, izomzata, külső burka, idegrendszere, ingervezető sejtrendszere, erei a legkülönbözőbb megbetegedéseknek eshetnek áldozatul s ezen betegségek egy részében a digitális jól hat, a másik részében hatástalan, a harmadikban káros: ezt ma tudjuk, de nem tudták azelőtt; hogy ezt ma tudjuk, azt a szigorúan tudományos kísérletek és megfigyelések ezreinek köszönhetjük, amelyek felismerhetővé teszik azt, hogy a szív melyik részének, illetve működő rendszerének megbetegedésével van dolgunk s ezen megbetegedésnél a digitális alkalmazásától várhatunk-e jó eredményt vagy nem.

De az experimentális orvostudomány haladása a gyógy-

szereknek és gyógymódoknak új seregét is fedezte fel. Hogy ezek megtalálásában mit jelent a kísérlet, azt csak egy-két példával akarom illusztrálni. A kutatás a betegségek egy részének okát élősdiekben — baktériumok, coccusok, spirochae-ták stb. találta meg: közel volt a gondolat, hogy ezen élősdieket a szervezetbe juttatott úgynevezett dezinficiáló anyagokkal, úgymint a szervezeten kívül az eprouvettában — a szervezetben is meg lehet ölni s így a betegséget is meggyógyítani. Ezen gondolat naivitása azonban hamarosan kiviláglott. Az élősdiek épp úgy élő sejtből vagy sejtekből állanak, mint az emberi szervezet, ha tehát a desinficiáló anyagot olyan töménységben juttatjuk a szervezetbe, hogy az az élősdit sejtjeit megöli, úgy az elpusztítja az emberi sejteket, tehát az emberi szervezetet is: a gyógyítás e módja tehát csődöt látszott mondani. Ehrlich genie-je kellett hozzá, hogy e kérdés megoldását megtalálja: felvetette a kérdést, hogy nem lehet-e olyan kémiai anyagösszetételt találni, amely egy bizonyos élősdivel szemben úgynevezett affinitást mutat, vagyis amely az illető sejtet megöli, anélkül, hogy más sejtet megölné, amely tehát megöli az élősdit anélkül, hogy a szervezetet megölné. A szifilisz kórokozóját tűzte ki célpontul és kísérleteiben egy arzénkészítményből indult ki: 605 különböző arzénvegyületet próbált meg siker nélkül, míg a 606-ikban megtalálta a Salvarsant.

Úgyancsak a kísérleti patológia és terapia eredményei azok a gyógyszerek, amelyek a belső elválasztással bíró mirigyek megbetegedéseinek gyógyításában oly óriási jelentőségre tettek szert. E vizsgálatok kimutatták pl., hogy a pajzsmirigynek valami okból való elpusztulása sajátságos, senyvedéssel járó betegséget, a myxoedemát hozza létre, amely megismerésnek egyenes következménye az lett, hogy ezen betegség gyógyításában a pajzsmirigynek gyógyszerként való adagolása kétségtelen hatásúnak bizonyult. Ily módon jött létre az újabb orvosi kutatásnak egyik legnagyobb vívmánya. Két német tudós, Mehring és Minkovszky, már több évtizeddel ezelőtt kimutatta, hogy ha a kutyanak a hasnyálmirigyt kivesszük, úgy a kutya cukorbeteggé válik: közel fekvő volt a gondolat, hogy a hasnyálmiriggyel való gyógyí-

tás a cukorbetegséget kedvezően befolyásolja ; e kísérletek azonban eredményre nem vezettek. Csak újabb tudományos megfontolások és exakt kémiai módszerek segítségével sikerült a háború alatt erősen fellendült amerikai orvostudománynak, állatok hasnyálmirigyéből olyan anyagot izolálni, amely a cukorbetegek anyagszeréjét egy csapásra megváltoztatja s így született meg az Insulin.

E néhány példa is mutatja, hogy mit jelent a gyógyítás fejlődésében a kísérlet ; de a haladás nemcsak a gyógyszeres gyógyításban, hanem minden téren emelkedő irányzatot mutat. A szervezet folyamatainak, az anyagszerének, a vese működésnek stb. stb. alaposabb megismerése, azok funkcióinak quantitativ diagnostizálhatósága — a táplálkozás tanának, a diatetikának, adtak szigorúan tudományos alapot stb. stb.

Az experimentális orvostudomány kísérleteit az állaton kezdi meg s csak akkor viszi át az emberre, ha annak ártalmatlanságáról és hatásosságáról meggyőződött, de viszont a megállapított tényeknek az emberre való átvitele sem egyszerű s így a gyógyítás sem egyszerű mechanikus cselekedet. Tudományosan képzett orvos előtt minden egyes gyógyító beavatkozás egy tudományos kísérlet, amelyben a gyógyító-mód hatásáról szerzett tudását és tapasztalatait össze kell egyeztetnie a beteg ember egyéniségének mérlegelésével, mert nem betegségeket, hanem betegeket gyógyítunk. A szervezet egyéni viszonyainak, úgynevezett konstitúciójának, diszpozíciójának, érzékenységének, a beteg lelki állapotának stb. különbözősége, ugyanazon betegségnek minden emberen más és más megjelenést kölcsönöz és mindezeknek tekintetbe vételére a gyógyítás irányításában még a legtudományosabban képzett orvosnak is szüksége van, hogy feladatát helyesen teljesítse.

De az egyes embereken szerzett tapasztalatokon kívül igen nagy jelentősége van az úgynevezett tömegkísérleteknek is ; hogy csak egy példát mondjak, a tifusz, a kolera, a vérhas elleni oltások jó hatásáról a háborúba vonult katonák millióinak viselkedése e betegségekkel szemben, tömegkísérletként győzött meg mindenkit.

Csak egynehány példával akartam reámutatni, — hisz

számtalant tudnék még felhozni, — a gyógyítás terén való tudományos kutatás útjaira, bizonyítani akarván ezzel azt, hogy a tudományos gyógyítás, vagy helyesebben mondva, miután csak egyféleképpen szabad lenni, tehát a gyógyítás, ma már nem fantasztikus vagy misztikus gondolatokon és nem egyszerű tapasztalati tényeken alapul, amelyeknek oki kapcsolatait nem ismerjük, hanem nagyrészt exakt tudományos methodikával végzett kutatásokon épül fel ; s ha még nagyon sokat nem tudunk is, mégis mérhetetlenül többet tudunk, mint azok, akik fantasztikus szisztémáik alapján «mindent tudtak».

Igyekeztem reámutatni azokra a különbségekre, amelyek a modern orvostudományt a régitől megkülönböztetik : talán egyszerűbb lett volna, ha ezen sok szószaporítás helyett, egyszerűen avval kezdtem volna, hogy miben áll a mai gyógyítás : de szükségét éreztem egészen röviden a régibb idők viszonyainak is vázlatos képét adni, mert csak így tudok megfelelni arra a kérdésre, hogy miben áll tehát a kuruzslás.

*

A kiváló francia filozófus, Comte azt mondja, hogy minden, nevezetesen a természetre vonatkozó tudásunk, három állapoton vagy stádiumon megy keresztül : először jön a fikció és poézis, az egyszerű hivés és gondolás stádiuma, erre következik az önkényes hipotézisek időszaka, amelyben az apriorisztikus abstrakció és kombináció vagy spekuláció dominál és végre következik a józan és pozitív tudomány stádiuma, a tiszta értelemé. Az első a szükséges kiindulási pont, az utolsó a szükséges cél. Ha végignézzük az orvostudomány fejlődését, amelyet néhány szóval igyekeztem vázolni, ugyanezt a három stádiumot abban is megtaláljuk. A legrégebbi időkben misztikus köd borítja az életfolyamatok mibenlétét, a démonokban, az elhalt ellenségek szellemeiben keresik a betegségek lényegét, a csillagok járásában a járványok okát stb. Azután következnek a különböző orvosi szisztémák, melyekkel az emberi szervezet minden működését megmagyarázni igyekeznek és amelyek alapján minden betegséget egy

elvből kifolyóan akarnak meggyógyítani és végre jön az egyes természeti tényeknek objektív kritikus megismerése, azoknak kísérleti úton való tanulmányozása s a különböző tünetmények okszerűségének megállapítása alapján, induktív gondolkozás útján, természettudományi törvények és szabályok megállapítása az emberi szervezetre is. E harmadik stádiumban tartunk jelenleg s ki kíváncsoznék vissza az első kettőbe?

De a gyógyítás tudományának speciális helyzete van a többi tudományok között. Bármely más tudománnyal foglalkozó, ha kutatásaiban egy ponthoz ér, amelyből a továbbhaladás útja nem látszik tisztának, úgy megáll, kételyeivel magábaszáll és átengedi magát tudományos töprengéseinek. Az orvos ezt nem teheti. Senki sem rója fel hibául egy fizikusnak, hogy a szél irányát nem tudja megváltoztatni, bár ismeri annak keletkezési módját, de az orvos nem mondhatja, itt megáll a tudományom, még akkor sem, ha tényleg megáll; beteg emberrel áll szemben, aki az ő cselekvésétől várja a meggyógyulását.

A tudományosan képzett orvos azonban ilyen esetben sem fog téves útra kerülni s ha a betegség gyógyítására metódikusan kidolgozott eljárást alkalmazni nem tud, úgy a jelenségek és körülmények lelkiismeretes mérlegelése útján, legalább javítani tud a helyzeten. A kiindulási pont azonban mindig csak a konkrét tények józan mérlegelése lehet s csak az azokból kiinduló logikus, induktív gondolkozás. Olyan általános principium, amelynek szemszögéből minden az emberi szervezetben lefolyó jelenség, megérthető vagy megközelíthető volna, nincs, s aki ma azt mondja, hogy van, az vagy tudatlan, vagy rosszakarátú.

Ilyeneknek nevezzük-e azonban az orvostudomány oly nagyszámú, régi kiemelkedő alakját, akik a mai értelemben tudománytalan alapon művelték a gyógyítást? Természetes, hogy nem, annál is kevésbé, mert működésük igazi tudományos kritérium nélkül is, igen sok jelentős anyaggal gazdagította az orvostudományt, amely azután az exakt tudományos munka útján nyert megfelelő alapot.

Nem! Egy Hyppokratesnek, egy Galenusnak, egy Para-

celsusnak stb. stb. nem vethetjük a tudatlanság vádját a szemére. De ki is gondolna arra, hogy egy gyermek értelmét és tudását egy tapasztalatokban gazdag, érett férfi tudásával hasonlítsa össze; ők a tudomány gyermekkorában éltek, mi a férfikorban vagyunk. Viszont mindenki megütközik azon, ha a férfi gyermekésszel gondolkozik és cselekszik.

Minden olyan gyógyító eljárás tehát, amely akár misztikus eszközökkel dolgozik, akár gyógyszerekkel, akár gyógy-eljárásokkal, de tudományos mérlegelés nélkül mindent egy szisztémából, egy principiumból kiindulva akar meggyógyítani, ma már csak kuruzslásnak nevezhető. Van a kuruzslók közt olyan, aki tudás hiányában cselekszik így, van olyan, aki nem mond, hogy tudás, de diploma birtokában, van olyan, aki önzetlenül, van olyan, aki pénzszerzés céljából, lényegében azonban mindegyik csak kuruzsló.

És itt egy pár szóval vissza kell térnem a homeopátiára. Miként a régebbi orvostudomány számos tételében, úgy a Hahnemann gondolatai közt is lehetnek olyanok, amelyek tudományos megvilágításban bizonyos mértékig megállhatják helyüket.

A közelmúltban egy kissé előregedett német sebész-professzor kavarta fel újból a homeopátia ügyét, magyarázva, azt, hogy annak egyes tételeit az exakt-tudomány is igazolni látszik, így különösen Hahnemann két gondolatát látta bizonyos mértékig bizonyítva, az újabb kutatások megvilágításában is. Különösen a hasonlókat a hasonlókkal való gyógyítására (*similia similibus*) és a gyógyszerek kis adagainak hatásmódjára hozott föl bizonyítékokat. A német orvostudomány korifeusai sorban emelték fel szavukat ezen adatok megcáfolására; ha igaz is, hogy bizonyos gyógyszerek bizonyos körülmények között kis adagban másként hatnak, semmiesetre sem igaz az, hogy ez minden gyógyítóanyagra vonatkozik s hogy minél kisebb adagot adunk, annál jobban hatnak; hiszen ha szemléltetően akarjuk kifejezni Hahnemann hígításait, úgy a legnagyobb hígítású gyógyszer elkészítésére — ha a hígítást nem fokozatosan, hanem egyszerre akarjuk végezni — egy csepp tömény gyógyszer hígításához olyan gömbalakú edény kellene, amelynek sugara a napnak a

földtől való távolsága volna. S ha igaz volna is, hogy egyes betegségekre olyan gyógyszerek hatnak, amelyek egészséges emberen hasonló tüneteket hoznak létre, semmiesetre sem lehet igaz, hogy ez minden esetben így van, s ha tehát vannak is olyan mozzanatok Hahnemann tanaiban, amelyek különben már a régibb orvostudományban is fölmerültek s amelyek bizonyos körülmények között a mai orvostudomány kritikáját is kiállják, már az a tény maga, hogy a legkülönbözőbb keletkezésű, lefolyású és jellegű megbetegedésekre egy általános gyógyító szisztémával akar hatni, ma már a homeopátiát kuruzslássá degradálja.

Előadásom bevezetésében azt mondtam, hogy újabb időben nagyon növekszik a kuruzslók száma, ez kétségtelenül magában foglalja azt a tényt, hogy növekszik azoknak a száma is, akik kuruzslókkal gyógyíttatják magukat, mert a kuruzslók nem szoktak éhenhalni — az orvosok inkább. Mivel magyarázható az, hogy a kuruzslóknak oly nagy hívőkörük van? A jól intézett reklámon kívül, kétségtelenül sikerekkel is. Ezen sikerek különböző értékűek lehetnek. Van olyan beteg, aki bajával elmegy egy kuruzslóhoz és a gyógymódtól meggyógyul, vagy talán a gyógymód dacára. A felületesen gondolkozó, pláne kevésbé művelt ember, nem ismeri az oki gondolkozás lényegét. Ez nem is olyan könnyű. Az okot Helmholtz a következőképen definiálja: egy jelenség megértésének első terméke a törvényszerűség: ha ezt oly tisztán kialakítottuk, feltételeit oly tökéletesen és biztosan elhatároltuk s egyszersmind oly általánosan fogalmaztuk, hogy minden bekövetkező esetre a siker biztosítva van és ha egyszersmind azt a meggyőződést nyerjük, hogy az bevált és minden időben és minden esetben be fog válni: akkor fogunk benne felismerni valamit, ami a képzeletünktől független s akkor fogjuk azt oknak nevezni. Hát ilyen exaktan még a tudományt művelő ember is kevés, de az attól távol álló talán egy sem tud gondolkozni. Ha tehát egy gyógymód után meggyógyul, akkor úgy véli, hogy a gyógymódtól gyógyult meg.

Másik esetben tulajdonképeni betegsége nem gyógyul meg, de a gyógyszerrel bizonyos más irányban javul meg a közérzete. Ez a legveszedelmesebb eset, mert megjavulván

a közérzet, azt hiszi, hogy a betegsége is javul. Ismertem egy esetet, amelyben egy kis gyermek csípőízületi gyulladása miatt az egyik sebész gipszkötést, a másik tengerparti klímát ajánlott. A gyermek édesanyja még egy kuruzslót is megkérdezett, aki egy teát adott gyógyszerül; pár hét múlva örömmel jelentette az anya, hogy gyermeke milyen jól van, mert már jól eszik, bél-funkciói is rendbejöttek és nagyon jókedvű. S a csípőízület? kérdeztem. Az rosszabb, már alig tud a lábára állni, — volt a felelet —; s ne méltóztassanak azt hinni, hogy ez az anya a legalsóbb néposztályból került ki.

A leghálásabb terrénium természetesen azok a betegek, akiknek gyógyítására szuggesztív hatásra van szükség, amit az orvos vagy nem ismert föl, vagy az illető nem is keresett fel orvost. Ezek azután azon szuggesztíó hatása alatt, amelyet reájuk a kuruzslónak, előttük misztikus képességei gyakorolnak, meggyógyulnak s különböző mesékkel kibővítvé, terjesztik a kuruzsló hírét, aki őket gyógyíthatatlan bajukból kigyógyította.

Az emberiséggel a misztikus iránt való vonzódás vele-született régi tulajdonság: amit nem ért meg, azt szívesen burkolja a miszticizmus ködébe. A kultúra terjedése az ismeretek általánosabbá válása képesek csak az embernek ezen naiv, gyermekes gondolkozását megváltoztatni, ez azonban egy nagyon lassú folyamat. Egyes nagy emberek genie-je, mely új természeti tényeket derít fel, nem igen képes a nagy tömegek gondolkozását megváltoztatni. Az erőszak szintén kevésbé segít. Várnunk kell, — mint a kiváló német tudós, Wunderlich mondja — míg az idők hatása és a kultúrának ellenállhatatlan előnyomulása az önmaguktól hiányosan gondolkozóknál is megteszi hatását és vigaszul szolgálhat, hogy az igazság diadalszekere sokkal különb erejű és tartalmú akadályokat is zajtalanul elnyomott.

Csak természetes az, hogy nagy megpróbáltatások és megrázkódtatások után, midőn mindenki csak vigasztalanságot lát maga körül és sehol segítséget és megértést, a hiányos műveltségű ember minden transcendens és misztikus iránt nagyobb vonzalmat érez; s ezt használják ki tudatosan vagy tudatlanul azok, akik lényüknek ilyen misztikus voltát

hirdetik, amellyel az emberiséget a legnagyobb rossztól — a betegségtől képesek megszabadítani.

Goethe mondja úgynevezett régi evangeliumában : «Sieh, so ist Natur ein Buch lebendig, unverstanden doch nicht unverständlich».

Ha majd a műveltség és speciálisan a természettudományi művelődés oly tért fog hódítani, hogy a nagy költő e mondanása a népesség széles rétegeit fogja áthatni, akkor magától meg fog szűnni a kuruzslókban való hit is. — Erre törekedjünk !

BÁINT REZSŐ.

AZ ANGLIAI NAGY SZTRÁJK.

Hét hónapi küzdelem után 1926 decemberében végre befejeződött az angol szénbányamunkások sztrájkja, ez a Nagy-Britannia történetében páratlan arányú munkásmozgalom, melyet méretei, tartama és azok a beláthatatlan következmények, melyekkel — a májusban vele társult általános sztrájk s a bányaszervezetnek az orosz szovjettal való kapcsolata révén — annak sikere járhatott volna, a brit világbirodalmon kívül is az elmúlt év egyik legjelentékenyebb eseményévé tesznek.

Bár a sztrájk közvetlen célja a bányavállalkozóknak a munkabérek leszállítására és a munkaidő felemelésére irányuló törekvésével szemben való ellenállás volt, sokkal nagyobb jelentőségű alkotmányos és gazdaságpolitikai vonatkozásai is voltak. Ezeket csak akkor ítéldhetjük meg helyesen, ha tisztában vagyunk azzal a szereppel, amelyet az angol szénbányászat, mely iparág «több mint egy évszázadon át az ország gazdasági erejének alapja volt», Nagy-Britannia közgazdaságában és a kontinens szénellátásában játszott, ha figyelemmel kísérjük annak jövedelmezőségében az utóbbi években bekövetkezett eltolódásokat s ha meggondoljuk, mit jelentett volna az angol alkotmány szempontjából, ha a májusi általános sztrájk erősebbnek bizonyult volna a kormánynál.

A háború előtt Anglia a föld szénszükségletének közel 10%-át fedezte. Az Egyesült Királyságban 1913-ban kitermelt összes szénmennyiség 287 millió tonna volt, 146 millió font sterling értékben, mi a tüzelőanyagot és energiát szolgáltatotta Anglia hatalmas vas-, acél- és gépiparához, hajózásához, vasútaihoz, elektromosáramtermeléséhez és számos más ipari és egyéb célra. A termelt szénmennyiségből 77 millió tonna,

tehát több mint egy negyedrészt, exportra került, 54 millió font sterling értékben, nem számítva a külhajózásban elhasznált 21 millió tonna szenet.

Legjobb vevői voltak Angliának Franciaország, a skandináv államok, Olaszország, Németország, Dél-Amerika, Oroszország, Egyiptom és Spanyolország.

1925-ben a kitermelt szénmennyiség már csak 246 millió tonna s ebből is csak egy ötödrész: 51 millió tonna került exportra. A föld szénellátásának ebben az évben csak 7%-a esett Angliára. Az exportált szénmennyiségben legnagyobb a csökkenés Németország felé, melynek széntermelése 1925-ben már csaknem elérte az 1913. évit (a mai területet véve alapul), lignittermelése pedig azzal szemben hatalmasan megnövekedett, úgy hogy Olaszországban és Egyiptomban is versenyképes már az angol szénnel. Oroszország csaknem teljesen megszűnt vevő lenni, Dél-Amerikában pedig az Egyesült Államok veszik fel sikerrel a versenyt az angol szénexporttal.

Az angol szénexport visszafejlődésének legfőbb oka, hogy az angol szénbányászat aránytalanul nagyobb termelési költségekkel dolgozik s dolgozott különösen az elmúlt években, mint a kontinentális szénbányák. Mindenesetre hozzájárult ehhez az angol pénz helyzete, értékének emelkedése, az aranyvaluta helyreállítása, mi akadályozta a háborús viszonyok között kialakult magas munkabérek és egyéb termelési költségek apasztását. Az 1921. évi sikertelen sztrájk nyomán ugyan a munkabéreket leszállították, a minimális béreket az 1914. évi bérek 120 %-ában állapítva meg, a német bányák versenyét egy időre megbénító Ruhr-megszállás következtében átmenetileg előállt kedvezőbb helyzetet azonban a munkások ismét arra használták fel, hogy bérkövetelésekkel lépjenek fel s 1924-ben sikerült is újabb béremelést kicsikarniok, mely a 120%-os minimális bérek helyett $133\frac{1}{3}$ %-os alapképeket biztosított nekik. Az átlagos bérek a sztrájk kitörése előtti időben 78%-kal haladták meg az 1909—13. évi bér-átlagot, holott a bányászok munkaidejét egy 1919-ben hozott törvény napi 7 órára szálította le. Az angol bányamunkás munkateljesítménye már a háborút megelőző idő-

ben is csökkenőben volt, még jobban csökkent azonban a munkaidő leszállítása folytán a háború után.

Ezzel szemben a valutaromlason keresztülment kontinentális széntermelő országokban a pénzérték csökkenésével lépést nem tartó munkabérek és egyéb termelési költségek, a hosszabb — napi $7\frac{1}{2}$ —8 órás — munkaidő, a belföldi pénz árfolyamának esésében rejlő dumping konjunkturális termelési és exportfeltételeket létesítettek. Az európai politikai és gazdasági zavarok, majd a valuta helyreállítási törekvésekkel együttjáró ipari pangás pedig a vásárlóképeséget csökkentette s így a szénárakat nem lehetett oly színvonalon tartani, mely az angliai termelési költségeket fedezhette volna. A piac lefokozott felvevőképessége mellett, a német széntermelésnek a Ruhr-megszállás utáni fellendülésével a szén viszonylagos túltermelése következett be, roppant nagy szénmennyiségek halmozódtak fel, melyek az árakat nyomták s melyek a drágábban termelő üzemeket versenyképtelenné tették.

Mindez arra készítette az angol bányatulajdonosokat, hogy a munkásokkal 1924-ben kötött bérszerződést 1925 júliusára felmondják s az ennek folytán kitörni készülő sztrájkot csak úgy lehetett megelőzni, hogy az angol kormány az 1925 augusztusától 1926 április végéig terjedő kilenc hónapi időtartamra jelentékeny állami támogatást helyezett kilátásba abból a célból, hogy erre az átmeneti időre az 1924. évi béreket változatlanul fenn lehessen tartani s azalatt módot lehessen keresni az angol szénbányászat bajainak gyökeres orvoslására.

A kérdés tanulmányozására Sir Herbert Samuel vezetése alatt kiküldött királyi bizottság alapos és mélyreható vizsgálat tárgyává tette a bel- és külföldi termelési és piaci viszonyokat, árakat, munkabéreket és egyéb munkafeltételeket s ezek alapján részletes javaslatokat dolgozott ki a szénipar válságának leküzdésére. A bizottság 1926 márciusában elkészült jelentésében — a Sankey-bizottsággal, mely első ízben tette vizsgálódás tárgyává az angol széntermelés bajait s a Lloyd George által megindított vizsgálat eredményével összhangban — megállapítja, hogy a már említett, többé-kevésbé időleges körülmények mellett mélyebben fekvő

okok is közrejátszanak abban, hogy az angol széntermelés a kontinentális és amerikai szénbányászattal szemben hátrányba került. Ezek az okok : az angol szénbányák technikai berendezéseinek elavultsága és a szénipar szervezetlensége. Az időleges okok elmulhatnak, ezeknek a hiányoknak a kiküszöbölése nélkül azonban az angol szénbányászat sohasem lehet a külföldi széntermelés egyenrangú versenytársa. Hogy az angol bányamunkás fejenkinti munkateljesítménye kisebb, mint amerikai vagy német kollégájáé, az — a hét órás munkaidő mellett — főként ezekre a technikai és organizációs hiányokra vezethető vissza.

Rámutat a jelentés arra a körülményre, hogy míg West-fáliában és a Rajna vidéken 70 bányatársulat évi 100 millió tonna szenet termel, addig Angliában évi 250 millió tonnát, tehát $2\frac{1}{2}$ -szer akkora mennyiséget 1400, tehát 20-szor annyi bányavállalat. Ezek a számok a termelés nagyfokú decentralizációját mutatják, ami a kisüzem minden technikai és gazdasági alacsonyrendűségével esik a latba a nagymértékben koncentrált német vagy amerikai bányászattal szemben.

A bizottság adatai szerint azoknál a kisebb bányáknál, melyek 1925-ben 400,000 tonnánál kevesebbet termeltek, a tonnánkénti termelési költség 1.42 shillinggel az országos átlag fölött volt, míg az 1.000.000 tonnát vagy annál többet termelő nagyüzemeknél ez a szám 0.85 shillinggel az átlag alatt maradt. A bányavállalatoknak az alkalmazott munkások száma szerint való csoportosítása is azt mutatja, hogy a nagyobb munkáslétszámmal dolgozó üzemekben a fejenkinti széntermelés is nagyobb.

Nem elég tehát, a királyi bizottság jelentése szerint, bérleszállítással és munkaidőmeghosszabbítással csökkenteni a termelési költségeket és fokozni a munkateljesítményt, — mi a bányatulajdonosok törekvése volt, — hanem át kell az egész széntermelést szervezni, a nem rentábilis bányákat be kell szüntetni, az életképes üzemeket pedig egyesíteni, egységes szervezetet kell továbbá létesíteni a szén értékesítésére, különös tekintettel a szénexportra, csökkentve a bányától a fogyasztóhoz való közvetítés kereskedelmi és szállítástechnikai költségeit.

Elveti a bizottság a munkásoknak azt a javaslatát, hogy a bányák nacionalizáltassanak. A földművelést nem tekintve, mondja a jelentés, a bányászat bármely más termelési ág nál kevésbé alkalmas a nacionalizálásra. Mást nem is említve, már a gáz-, villamos-, ásványolaj-, kémiai, vas- és acéliparral való összefüggése révén is, egyedül a szénbányászatnak a nacionalizálása sem adminisztratív, sem pénzügyi szempontból nem járhatna kielégítő eredménnyel.

A leghatározottabban elítéli a bizottság a széntermelés állami szubvencionálását is. Helytelennek és indokolatlannak tartja ugyanis, hogy valamely iparág hasznának a növelésére, vagy az abban alkalmazott munkások bérének emelésére más foglalkozási ágak haszna, vagy alkalmazottainak járandóságai vétessenek igénybe. A szubvencionálás pedig ezt jelenti, mert az összeség által szolgáltatott adóbevételeket használja fel egy iparág javára. Az állami támogatás nem igazolható nemzeti ajándék, mely gazdaságilag létjogosultsággal nem bíró üzemeket segít fenntartani. Az ilyen üzemeket, ha életképtelenségüknek fizikai okai vannak, be kell zárni, ha mint törpe üzemek nem tudnak boldogulni, esetleg kényszereszközökkel is egyesíteni kell másokkal, végül, ha a rossz vezetés az oka a bajoknak, rátermettebbeknek kell azokat átadni. A széntermelésnek, mint exportiparnak állami támogatása prémium a külföldi vevő részére, támogatása tehát az angol vas- és acélipar, valamint az angol hajózás konkurrensének.

A szénbányák szubvencionálása helyett inkább az ú. n. Royaltykat sajátítsa ki az állam. Így nevezik azokat a járadékokat, melyeket a bányavállalkozók, a bányatermékek feltárásának joga ellenében kötelesek a földtulajdonosoknak fizetni. Ezeknek rendszertelen megállapítása és beszedése ugyanis a termelésre zavarólag hat. A Royaltyk egy évi összege mintegy 6 millió font, így körülbelül 100 millió font kellene azok tőkeértékének megváltására. Bár ez jelentékeny összeg, a kincstár a bizottság véleménye szerint nem csinálna vele rossz vásárt. A megváltásnál a maximum a Royaltyknak az adóalapok megállapításánál számításba vett értéke volna. A még fel nem fedezett, vagy túlságosan mélyen fekvő

szén — ahol tehát a feltárás jogának nincs forgalmi értéke — nyilváníttassék állami tulajdonnak.

Segítse továbbá elő a kormány a bányák és a velük kapcsolatos iparágak közti együttműködést, mozdítsa elő bizonyos technikai eljárások tanulmányozását s létesítsen egy mintarendszert a különböző széntermékek minőségi osztályozására, hogy az egyes szénfajtákat megkülönböztetve, garanciával lehessen forgalomba hozni.

Ezek a reformok azonban csak hosszabb idő múlva éreztetethetik hatásukat, addig pedig a bányavállalkozóknak és bányamunkásoknak egyaránt áldozatokat kell hozniuk. Természetes azonban, hogy a munkásoktól csak úgy lehet áldozatokat követelni, ha másrésről biztosítékot kapnak arra, hogy a vállalkozók végre fogják hajtani a szükséges reformokat s ezzel biztosítják az egész iparág jövő boldogulását.

A közvetlen jövőt illetőleg a bizottság elkerülhetetlennek tartja a munkabérek leszállítását, mert a termelési költségek alapos csökkentése nélkül — az állami támogatás beszüntetése után — más módon a bányák kiadásait és bevételeit máról-holnapra egyensúlyba hozni nem lehet. E mellett szükségesnek tartja a bizottság a termelés korlátozását a legkedvezőtlenebb feltételek mellett dolgozó bányák üzemének beszüntetésével.

Nem fogadja el a bizottság a bányatulajdonosoknak a munkaidő felemelésére vonatkozó javaslatát, mert ez, nézete szerint további túltermelésre, az árak további csökkenésére és a munkanélküliség fokozódására vezetne. Legfeljebb az látszanék célszerűnek, hogy az eddigi heti hat munkanap helyett tartsanak heti öt hosszabb munkanapot, mi költségkíméléssel járna.

A bizottság számításai szerint $1\frac{1}{2}$ shillingre lehet tenni tonnánként a kiküszöbölendő deficitet. Az állami szubvencióból ugyanis 3 shilling esett a kitermelt szén tonnájára s ennek segítségével a bányák tonnánként $1\frac{1}{2}$ shilling hasznot értek el. Az állami támogatás megszüntével tehát $1\frac{1}{2}$ shilling haszon helyett ugyanilyen összegű tonnánkénti ráfizetés mutatkoznék. Hogy ez a deficit eltűnjék, vissza kell menni a bérekkel az 1924 év előtti színvonalra. E nélkül nemcsak a

nem gazdaságosan működő üzemek mennének tönkre, hanem az egész széntermelés katasztrófája következne be. Az átmenetileg kedvezőbb piaci helyzet által lehetővé tett 1924. évi béremelés nem volt indokolt, vissza kell tehát térni az azt megelőző állapotra.

Nem áll az, hogy a bányamunkások rosszabb helyzetben volnának, mint más iparágak munkásai s a bányamunkások bérei — a háborút megelőző állapotokkal összehasonlítva — általában lépést tartottak a megélhetés drágulásával. Nem kívánja a bizottság, hogy a 120 %-os minimális bérek az egész vonalon érvényesíttessenek, amennyiben bizonyos eltéréseket a helyi viszonyok figyelembevételével megengedhetőknek tart, szükségesnek tartja azonban, hogy a bérek általában mintegy 11 %-kal csökkentessenek. A bércsökkentés hatását családi pótlékok rendszeresítésével s egyéb jóléti intézkedésekkel kívánja a bizottság enyhíteni s a kormány támogatását kéri az üzemeket megszüntetni kényserülő bányák munkásainak áttelepítéséhez.

A bizottság nézete szerint ez a bérleszállítás lehetővé fogja tenni az üzemek túlnyomó részének, ha nem is haszonnal, de ráfizetés nélkül való továbbműködését, gyökeres javulást azonban csak a szénipar fentebb említett alapos reorganizációja hozhat. Az üzemek egy részénél, különösen az exportra dolgozó bányáknál ugyan még így is maradt volna bizonyos hiány, ezen azonban máról-holnapra segíteni nem lehet s ott, ahol a bizottság reorganizációs javaslataitól sem lehet a jövedelmezőség helyreálltát remélni, az üzemet menthetetlenül be kell szüntetni.

A kormány átvizsgálva a bizottság javaslatait, kijelentette, hogy hajlandó a maga részéről azokat egész terjedelmükben magáéivá tenni, sőt az átmenet nehézségeinek áthidalása végett hajlandó egyelőre még a segélyezést is folytatni. Nem úgy a bányamunkások szakszervezete. Cook szakszervezeti titkár, aki az egész bányamunkásmozgalomnak lelke és vezetője volt, kiadta a jelszót: egy pennyt sem a fizetésből, egy percet sem a munkaidőhöz. Éjszakákon keresztül folytak a tárgyalások, hogy a kérdés rendezésére ki tűzött határidőre, május elsejére az ellentéteket ki lehessen

egyenlíteni, a munkások merev ellenállásán azonban minden kísérlet meghiúsult s május elsején a bányamunkásoksztrájkba léptek, a szakszervezetek kongresszusának központi tanácsa pedig a bányamunkások támogatása érdekében ugyanakkor proklamálta az általános sztrájkot arra az esetre, ha később 3-án éjjelig a megszakított tárgyalások újrafelvételére nem sikerül alapot találni.

Hiába áldozott tehát fel a kormány addig már 23 millió fontot a békés megoldás érdekében, mégis kenyértörésre került a dolog, hogy a felek erőviszonyai döntsék el azt, amit a józan belátás nem tudott dűlőre vinni. Talán igazságtalanok volnánk, ha egyedül a munkásokat tennők felelőssé azért, hogy az események idáig fajultak, hiszen a bányavállalkozók részéről elfogadtatni kívánt feltételek a szénválság terheinek túlnyomórészt a munkásság vállaira hárították volna át, mégis kétségtelen, hogy a vállalkozók részéről az eseményeknek ebben a fázisában megvolt a hajlandóság arra, hogy a helyzetet áldozatok árán is megmentseék. Így lemondtak arról a követelésükről, hogy országos bérszabályozás helyett kerületenként köttessenek szerződések a helyi munkásszervezetekkel, hajlandóknak nyilatkoztak arra is, hogy a szénbizottság által javasolt béreket elfogadják, csak a munkaidőnek ellenszolgáltatás nélkül nyolc órára való felemeléséhez ragaszkodtak. Ezt persze így nem lehetett elfogadni s ez volt a tulajdonképeni oka annak, hogy a szakszervezetek kongresszusa, mely addig a közvetítő szerepét játszotta a bányamunkások szakszervezete, a bányavállalkozók és a kormány között. a bányászok mellé állt s az általános sztrájk kimondásával a helyzetet felborította. A bányamunkások azonban a Cook-féle szélsőséges álláspont elfogadásával már előre lehetetlenné tettek minden észszerű megegyezést.

A közvélemény, mely eddig meglehetősen objektíven kezelte a kérdést s megértést tanúsított mindkét fél nehéz helyzetével szemben, ezzel egyszerre a munkások ellen fordult. Az általános sztrájkban forradalmi tényrt láttak, mely támadást jelent az angol alkotmány, a kormány és a parlament ellen, mely a nemzet alkotmányos úton érvényesülő akaratával szemben egy kisebbség akaratát akarja erőszakos

módon érvényesíteni. Az egyéni szabadság hazájában felháborodással ítélte el minden pártatlan gondolkodású ember a Daily Mail szedőinek eljárását, kik vonakodtak egy vezércikket kiszedni, mely a sztrájk ügyét nem az ő nézetüknek megfelelően tárgyalta s a kormány kijelentette, hogy az általános sztrájkra vonatkozó intézkedések feltétlen visszavonása nélkül nem folytathatja a tárgyalásokat. Erre azonban már idő sem volt s az általános sztrájk május 4-én kitört.

A bányamunkásokon kívül a Trade Union Congress felhívására csekély kivétellel sztrájkba léptek a vasúti és egyéb közlekedési munkások — beleértve a városi közúti közlekedés alkalmazottait: autobusz, villamos, földalatti vezetőket, kalauzokat és egyéb munkásokat, valamint a taxi-soffőröket is —, a kikötőmunkások, építőmunkások, vas-, acél- és más fémipari munkások, a nehéz kémiai, villamossági és gázmunkások (kivéve a világítási célokat szolgálókat) és más ezekkel, vagy a szénnel, illetőleg helyettesítőivel kapcsolatos iparágak munkásai, végül a nyomdászok. Nem terjedt ki a sztrájk a textiliparra és a széntermeléssel nexusban nem álló egyéb iparágakra, a hajómunkások szakszervezete pedig megtagadta az engedelmességet a sztrájkra való felhívással szemben. A forgalom megakadása, az anyag és energiahiány azonban a többi iparág működését is erősen akadályozta.

A sztrájk az előbb említett iparágakban eléggé általános volt, egyes üzemeket azonban itt-ott mégis sikerült működésben tartani. A szakszervezetek kongresszusa utóbb sztrájkba hívta a gépipart és hajóépítőipart is, azonban már lényegesen kisebb sikerrel. Az Economist szerint 2—2½ millióra lehet tenni azoknak a munkásoknak a számát, kik az első felhívásra sztrájkba léptek, mely szám a második felhívás folytán mintegy 3 millióra emelkedhetett. A sztrájk által közvetlenül vagy közvetve érintett munkások összlétszámát 4½—5 millióra lehet becsülni.

Az angol polgári társadalom bámulatraméltó fegyelemmel, összetartással és nyugalommal fogadta az eseményeket. A városok — különösen London — külső képe az első napokban természetesen erősen megváltozott a közúti forgalom

megszűnése következtében. A perifériákon lakó emberek tömege valóságos népvándorlássá dagadva tolongott az utcákon hivatala, vagy üzlete felé és vissza, túlnyomórészt gyalog, vagy, aki hozzájutott, a legkülönbélebb szükségközlakedési eszközön, biciklin, teherkocsin, magánfogaton stb. Az árakat azonban tüntetőleg a sztrájk előtti színvonalon tartották, az üzletek nyitva maradtak, a színházak tovább játszottak, a vendéglők és szállodák — szintén áremelés nélkül — adták, amit tudtak.

A kormány proklamálta a kivételes állapotot s az ilyen esetre rendkívüli felhatalmazásokat tartalmazó Emergency Powers Act égisze alatt haladéktalanul hozzáfogott a szükségintézkedések összefüggő láncolatának fogantatásához. Pontosan előkészített tervek szerint megszervezte az élelmszer és más elsőrendű életszükségleti cikkek szállítását, szétosztását és ellenőrzését, korlátozta a szénfogyasztást, behívta a rendőrtartalékot és feltűnés nélkül katonaságot összpontosított a kritikusabb helyeken, vagy ahol az élelmszerszállítás érdekében erre szükség volt. Falragaszok önkéntes munka vállalására hívták fel az embereket s többszázezer jelentkezőt sikerült úgyszólván órák alatt beszervezni a legkülönbözőbb munkára, vasutakra, kikötőkbe, városi közlekedési eszközökhöz, élelmszerszállítmányokhoz, mint kiegészítő rendőröket stb., stb.

A közúti forgalom csakhamar annyira helyreállt, hogy a munkájuk vagy üzletük után igyekvő tömegek kilométerek gyaloglása nélkül céljukhoz érhettek, Londonban az autóbuszon egységes 3 pennys tarifát léptettek életbe a kisegítő kalauzok nagyobb könnyebbségére, mind több és több földalattit lehetett beállítani, különösen a külvárosokkal való forgalomban, az utcákon magánautók és önkéntes soffőrök ezrei — kik között szép számmal voltak autótulajdonosok és tulajdonosnők is — helyettesítették a hivatásos taxikat, anélkül, hogy az utas kényszerhelyzetével vissza akartak volna élni, a földalattin kifogástalan megjelenésű urak szedték el az embertől a jegyet s általában a legtöbb ember igyekezett legjobb tehetsége szerint segíteni egymáson és magán. Vonatok természetesen csak késéssel és nagy időközökben

közlekedtek s a szolgálatot mérnökök és vasúti tisztviselők látták el. A kontinenssel naponta csak egy hajó bonyolította le a forgalmat, melyet Doverben önkéntes munkások segítettek kikötni.

A londoni nagy parkokat lezárták és élelmezési központokká alakították át, hol a szállítóeszközök ezreit összpontosították és személyzetük részére valóságos sátoztáborokat ütöttek fel. A kormány igénybe vette a *Morning Post* nyomdáját, hogy a sztrájkoló nyomdász munkások helyett *British Gazette* néven önkéntes munkaerőkkel kiadott napilappal pótolja a csaknem teljesen hiányzó hírszolgálatot. Igénybe vette ezenkívül a *British Broadcasting Company*-t is, hogy rádió útján tájékoztassa a közönséget az eseményekről. A *British Gazette* csakhamar több mint kétmillió példányban jelent meg s emellett — ha korlátozott terjedelemben is, — állandóan lehetett kapni *Times*-t s imitt-amott más újságot is. A *Daily Mail* például úgy segített magán, hogy a Párisban előállított ú. n. kontinentális kiadását hozta be Angliába.

Valóban bámulattal kell adózni azzal az előrelátással és gyakorlati érzéssel szemben, mellyel a Board of Trade az élelmiszerellátást megszervezte, de nem kevesebb elismeréssel a hirtelen életrehívott szervezet tagjaival szemben is, kik az érdekképviselésekkel karöltve a tervet a valóságba vitték át. Hogy katasztrófálissá nem vált a helyzet, legnagyobb részben a szervezet kitünő működésének tulajdonítható, mely példátlan rendben és eredményességgel látta el feladatát s háritotta el az éhínség veszedelmét. A közönségre semmi sem lehetett oly megnyugtató hatással, mint hogy élelmezését biztosítottnak érezte s így bizalommal és türelemmel tekinthetett a fejlemények elé.

A Board of Trade által már hosszabb idő óta előkészített rendszer azon az elven alapult, hogy minden egyes foglalkozási ág a saját szervezete segítségével bonyolítsa le a szakmája szempontjából szükséges teendőket, a kormányhatalom feladata csupán a vezetés, a védelem és az együttműködés elősegítése. London volt az élelmezési központ, az ország többi részét pedig élelmezési körzetekre osztották. A Board of Trade-nél létesített vezérkar és az egyes szervezetek között

nagyobbára a volt élelmezési minisztérium személyzetéből kikerült technikai összekötőtisztek és a szervezetek képviselői tartották fenn az érintkezést. A hatáskörök megosztása, egyéni intézkedés és önsegély, az egyéni érdeknek a köz érdekében való felhasználása, lelkiismeretesség, együttműködés és kölcsönös bizalom voltak a fő faktorok, melyek ezt a munkát sikerhez segítették. A közlekedési eszközökről és kisegítő munkaerőkről többnyire maguk az egyes termelők és kereskedők gondoskodtak.

Zavargások alig voltak, eleinte ugyan itt-ott megtámadtak és kövekkel megdobáltak a sztrájkolók egy-egy transzportot, általában azonban az élelmiszerszállítványokat kímélték. Kritikusnak a helyzet inkább csak a londoni kikötőnél látszott, hová a sztrájkolók nem akarták az önkéntes munkásokat beengedni. Itt katonaságra volt szükség, mely megszállta a dockokat s lehetővé tette, hogy az önkéntesek behatoljanak a raktárakba s Londonnak már-már fogytán levő liszt- és húskészletét kiegészítsék. Általában elég volt a katonaság megjelenése ott, ahol feszültebb volt a hangulat, összeütközésre sehol sem került a sor.

A sztrájk utolsó napjaiban a londoni kikötő már ismét csaknem teljesen nyitva volt s az élelmiszerellátás az egész országban kifogástalanul működött. Megállapodások létesültek a nagykereskedők és kiskereskedők szervezeteivel egyaránt, hogy a sztrájk előtti árakat fenn fogják tartani s ezeket a megállapodásokat általában a legnagyobb lelkiismeretességgel be is tartották, úgy hogy kényszerintézkedésekre, maximálásokra nem volt szükség.

Az élelmiszerellátás biztosítása és általában a közúti forgalom lebonyolítása szempontjából rendkívüli fontossággal bírt, hogy az ásványolajellátás — minden kényszerintézkedés nélkül — kifogástalanul működött. Pedig a fogyasztás nagymértékben, napi átlagos 1.370,000 gallonról egyes adatok szerint napi 1.900,000 gallonra emelkedett annak következtében, hogy a vasúti teherforgalom szünetelése folytán az áruszállítást eleinte kizárólag teherautók és más közúti járművek bonyolították le. Később fontosabb élelmicikket, így különösen tejet, már a vonatok is szállítottak.

A rend és nyugalom fenntartásában nagy érdeme volt a rendőrségnek is, mely az önkéntes rendőrök tömegének segítségével ügyesen és tapintatosan oldott meg minden, sokszor váratlan és kényes feladatot.

A kormány céltudatos intézkedései szemlátomást, úgyszólván óráról-órára javították a helyzetet és építették ki a védekezésnek szinte tökéletes pontossággal működő gépezetét.

Az ellenintézkedések eredményes voltát legjobban bizonyította, hogy a forgalom — melynek megakasztásával a szakszervezetek a gazdasági élet vérkeringését vélték megbénítani, — mindjobban helyreállt, s míg a sztrájk első napján a fővonalon mindössze 534, úgyszólván kizárólag személyszállító vonat futott, addig 10-én az elindított személyszállító vonatok száma már 4274 volt. A londoni közúti forgalomban május 4-én 4404 omnibuszból csak 308 volt forgalomban, május 12-én már 1272. A hétköznapi forgalomban normális körülmények között üzemben lévő 315 földalatti vonategységből az első napon csak 15 futott, 12-én már 105, s ezek a földalatti vasutak már május 10-én 1365 menetet bonyolítottak le. Kevésbé jól álltak a villamosok, amennyiben a normális 2269 kocsiból 12-éig csak 94-et sikerült üzembe helyezni.

A munkások nagy része, az angol ember eszmevilágába begyökeresedett alkotmányos gondolkozásmód hatása alatt maga is helytelenítette az általános sztrájkot s vezérei felhívásának inkább csak azért tett eleget, hogy a bányamunkások ügye iránti szimpátiájának adjon kifejezést, anélkül azonban, hogy komolyan kívánta, vagy remélte volna a sztrájk sikerét, mely az alkotmányos rend felborulását jelentette volna. Ennek tulajdonítható, hogy néhány nap múlva már igen nagy számmal voltak a sztrájkolók közül, kik visszatértek munkájukhoz s a szakszervezetekben is erős mozgalom indult meg a sztrájk beszüntetése érdekében. Hozzájárult ehhez a kormányintézkedések mind nagyobb sikere s a szakszervezetek vezetői csakhamar belátták, hogy a sztrájktól eredményt nem remélhetnek.

Anyagilag sem túlságosan jól állt a szakszervezetek ügye,

a sztrájkoló munkások segélyezése horribilis összegeket emésztett fel, mit a sztrájkassza nem soká győzhetett.

Mindez együttvéve arra az elhatározásra indította a szakszervezetek központi tanácsát, hogy május 12-én, a sztrájk kilencedik napján délben bejelentse a miniszterelnöknél, hogy a tárgyalások folytathatása érdekében az általános sztrájkot befejezettnek nyilvánítja és már rendelkezéseket is bocsátott ki, a munkához való visszatérésre. Ezzel a politikai térre átjátszott szénkrízis ügye ismét visszatért eredeti medrébe. A polgárháború veszedelme elmúlt Anglia fölül, s ha még napokig is eltartott, míg az általános sztrájk által felvetett problémákat rendezni lehetett, — melyek között legsúlyosabbnak mutatkozott, hogy a kedvezőtlen gazdasági viszonyok hatása alatt számos vállalat, különösen a vasutak, sztrájkba lépett munkásaik egy részét vissza sem akarták venni — mégis csakhamar az egész vonalon helyreállt a rend és megindult a munka.

Churchill egy május 17-én az angol alsóházban tett nyilatkozatában 750,000 fontra becsüli azt a netto összeget, mibe az általános sztrájk az angol kormánynak került, míg Walter Runciman szerint 30 millió fontra tehető az általános sztrájk által az országnak okozott összeszerveség. A kormány egy július elején benyújtott pótköltségvetésben 433,000 font póthitelt kért az általános sztrájkkal kapcsolatban felmerült állami kiadásokra, miből 78,000 font esett az általános igazgatásra, 119,000 font netto kiadás az élelmiszerellátásra, 20,000 font a közlekedés megszervezésére, 35,000 font a szénellátásra, 16,000 font netto kiadás merült fel a *British Gazette* kiadásával kapcsolatban, 65,000 font kellett a polgári rendőrtartalék részére és 100,000 font egyéb rendőri kiadásokra.

Csak a szénbányákban nem indult meg a munka. Bár mindenki tisztában volt vele, hogy a szénvita megoldása még nehéz dió lesz, az általános sztrájk hirtelen befejeződésének hatása alatt bizonyos optimizmus vált úrrá ebben a tekintetben is. Baldwin további támogatást helyezett kilátásba s proponálta, hogy a bérfeltételeket egy, a felek által választott és semleges elnök vezetése alatt álló fórum szabályozza az egész országra nézve, a helyi viszonyok figyelembe vételével.

A szénbizottság elnöke, Sir Herbert Samuel is újabb javaslatokat dolgozott ki, a Cook által animált bányászok ellentállásán azonban minden kísérlet meghiúsult. Hallani sem akartak bérleszállításról vagy munkaidőmeghosszabbításról s abba sem akartak belemenni, hogy végső esetben a semleges elnök szava döntsön a bérvitában. A munkaadók pedig ragaszkodtak a munkaidő meghosszabbításához.

A bányamunkások, kik az orosz szovjettől is támogatásban részesültek, minden várakozáson felül szívósaknak bizonyultak s minden közvetítési kísérlet elől elzárkóztak. Mindenestre jellemző azonban, hogy maga Cook a leghatározottabban kijelentette, hogy az orosz szovjet módszerekre az angol munkásság sohasem lesz kapható. Ekként sem a gyors megegyezésre, sem a bányászsztrájk gyors letörésére irányuló remények nem bizonyultak alaposaknak.

Nem célunk, hogy ezt a hónapokig tartó huzavonát minden részletében ismertessük, azért a további eseményeknek csak néhány fontosabb mozzanatára akarunk utalni. Minthogy a hétórás munkaidő meghosszabbításának törvényes akadályai voltak, június folyamán a kormány törvényjavaslatot nyújtott be az 1919-ben megállapított hétórás munkanapra vonatkozó rendelkezés felfüggesztésére, megengedve a legközelebbi öt év tartamára a nyolcórás munkanap visszaállítását. A javaslat természetesen heves vitákra adott alkalmat, a parlament azonban végül mégis elfogadta.

A munkások szélsőséges állásfoglalása és az orosz bolsevistákkal való összeköttetése a közhangulatot általában mindjobban a bányamunkások ellen fordította, sőt már a szakszervezetek kongresszusa is erős kritika tárgyává tette a bányászvezérek eljárását. A bányászok mindezek ellenére továbbra is kitartottak s visszaütözték az angol egyházak által augusztusban tett közvetítő javaslatot is.

Az idő azonban a bányatulajdonosok pártján volt. A nyári hónapok alatt lassan bár, de mind határozottabban megindult a bomlási folyamat. A sztrájkoló munkások közül mint többen és többen kezdtek visszaszállingózni bányáikba. Mindinkább nyilvánvalóvá vált, hogy a kedvezőtlen szénpiaci viszonyok mellett a bányavállalkozóknak nem túlsá-

gosan sürgős a munka felvétele és így ők lesznek azok, akik a harcot tovább fogják bírni, idő kérdése tehát csak, mikor mond a sztrájk csődöt. A parlamenti munkáspárt is igyekezett jobb belátásra bírni a bányamunkásokat.

A helyzet rosszabbodása és az anyagi eszközök kimerülésétől való félelem indította végre is a bányászok vezetőit arra, hogy a munkabérek tekintetében engedjenek elutasító álláspontjukból, a hétórai munkaidőhöz s a bérviszonyonak az egész országra való egységes szabályozásához azonban továbbra is görcsösen ragaszkodtak. Ekkorra azonban a bányatulajdonosok már vérszemet kaptak, fölényük tudatában és közel öthónapi sztrájk után nem voltak hajlandók ugyanolyan feltételek mellett megegyezni, mint aminőkbe a sztrájk kitörése előtt belementek volna. Még inkább voltak hajlandók átmenetileg fenntartani a sztrájkelőtti vagy azokat megközelítő béreket, nem voltak azonban kaphatók többé országos bérszerződésre s ragaszkodtak a munkaidő meghosszabbításához. Amily mértékben csökkent a munkások ellenállása, oly mértékben növekedett a bányatulajdonosoké s a kormánynak csakhamar be kellett látnia, hogy céljától. a szénkérdés ügyének észszerű alapokon való rendezésétől épp oly távol van, mint a sztrájk kezdetén volt.

El kell ismerni, hogy a kormány az ügyben mindkét féllel szemben megőrizte tárgyilagosságát s a sztrájk alatt ismételten tett közvetítő kísérleteivel elsősorban az ország érdekét kívánta szolgálni. Baldwin nem titkolta elkedvetlenedését a bányavállalkozók magatartása fölött, azonban kijelentette, hogy a munkaadókat épp úgy nem kényszerítheti országos bérszerződés megkötésére, mint a munkásokat a nyolcórai munkaidő elfogadására. Ezért azt javasolta, fogadják el a munkások ideiglenesen a kerületenkinti bérszabályozást s akkor törvényhozási úton gondoskodni fog egy oly bíróság felállításáról, melyhez a kerületi szerződéseket a felek szükség esetén megfellebbezhetik.

A bányászszakszervezetek delegátusainak konferenciája azonban a kerületenkinti bérszerződés gondolatával még mindig nem tudott megbarátkozni. Herbert Smith, a szakszervezet elnöke, nem rendelkezett elég reálpolitikai alkal-

mazkodóképességgel, Cooknak pedig a bátorsága hiányzott hozzá, hogy jelszavaival gyökeresen szakítson, így megint a szélsőséges elemek kerekedtek felül s a konferencia ezek agitációjának hatása alatt a sztrájk folytatása mellett döntött, sőt Dél-Wales kiküldötteinek indítványára elhatározta, hogy a harcot még intenzívebbé fogja tenni.

Ez azonban korántsem akadályozta, sőt elő is segítette a sztrájkba belefáradt munkások mind tömegesebb visszatérését a bányákba, úgy hogy október közepén a sztrájk előtt alkalmazásban állott 1.107,000 bányamunkás közül 230,000 már ismét dolgozott. A legnagyobb ellenállás az exportra utalt kerületekben mutatkozott, mert ezekben kellett a munkásoknak a legnagyobb veszteségektől tartaniok, míg a belföldi fogyasztásra dolgozó bányavidékeken békülenebb volt a hangulat.

A dél-walesiek javaslatának leglényegesebb pontja a biztonsági munkásoknak a bányákból való visszarendelése volt, ami, ha eredménnyel járt volna, a bányák víz alá kerülését és hosszú időre üzemképtelenné tételét idézte volna elő. A végső kétségbeesésnek ez a fegyvere azonban nem vezethetett eredményre, egyrészt, mert a biztonsági munkások nem tartoznak a szakszervezetekhez, s így azoknak nincs is befolyásuk rájuk, másrészt, mert a felhívás netáni sikere karhatalom kirendelését vonta volna maga után. A biztonsági munkások természetesen nem is engedtek a felszólításnak s kijelentették, hogy a szivattyúkat semmiesetre sem hagyják el. Épp így eredménytelenek maradtak a szénimport megakadályozására, s a többi szakszervezettől való segély kérésére és a munkába állt bányászok elleni propagandára irányuló határozatok.

Cook és társai elkeseredett erőfeszítéseket tettek az ismét munkába állt munkások visszacsábítására s itt-ott sikerült is néhány ezer munkást ismét sztrájkra bírni, ezeknél jóval többen voltak azonban, akik, belefáradva a hosszú sztrájkba, munkára jelentkeztek. A hónap végéig a dolgozó munkások száma 266,000-re emelkedett, november első hetében pedig 294,000-re. A most már biztosnak látszó vereség megelőzésére a bányászszakszervezet vezetősége ekkor még

egy utolsó kísérletet tett: a szakszervezetek főtanácsa útján újból a kormányhoz fordult közvetítésért.

Sikerült is egy kompromisszumos tervezetet kidolgozni, mely alkalmasnak látszott az ellentétek áthidalására, bár a bányatulajdonosok annak több pontja ellen kifogást emeltek. Smith a maga részéről mindent elkövetett, hogy ezt a tervezetet, mint az egységes bérrendezés utolsó reményét, a munkásokkal elfogadtassa, a megejtett szavazás azonban a javaslatot mintegy 100,000 főnyi többséggel elvetette. Igaz, hogy a bányákba visszatért munkások, kiknek a száma közben 370,000-re emelkedett, a szavazásban alig vettek részt s a szavazás különben is sok helyen nem volt komoly. Csak a nagy exportkerületek nyilatkoztak határozottan a tervezet ellen, míg a belföldi fogvasztásra dolgozó bányavidékeken a munkások többsége a megegyezés mellett szavazott.

A javaslat azonban formálisan megbukott s ezzel elveszett az utolsó reménye is annak, hogy a kormány autoritása által szuggerált egységes, méltányos és észszerű alapon lehessen a vitát befejezni. Nyilvánvalóvá vált, hogy a központi bányász-szakszervezet nem képes kiegyenlíteni a különböző fetételek mellett termelő bányavidékek munkásszervezeteinek érdekeit s nem tud oly megoldást találni, mely a munkásság összességére nézve járható útát képviselne a bányatulajdonosokkal való megegyezés felé. Heves és személyeskedő viták után, melyekben egyik oldalról Smitht vádolták meg, hogy elárulta a bányászok ügyét, más oldalról pedig Cooknak vetették szemére, hogy titokban a megegyezés ellen agitált, végül kimondta a szakszervezeti delegátusok konferenciája, hogy lemond az egységes bérszerződésről és a kerületi szakszervezetekre bízta, hogy tárgyalásokat indítson a bányatulajdonosokkal.

Ez a határozat egyértelmű volt a már közel hét hónapja folyó bányássztrájk teljes kudarcának beismerésével. A megegyezés — napi 7½ és 8 órai munkaidő alapulvétele mellett — a legtöbb kerületben annál is inkább hamar sikerült, mert a kontinentális szénkészletek leapadván, a szén világpiaci ára tetemesen emelkedett s így a hosszabb munkaidő mellett a bányatulajdonosok a bérek szempontjából engedékenyebb

álláspontot foglalhattak el. Az engedékenységnak természetes rugója volt, hogy a gazdasági helyzet változásával most már a bányavállalkozóknak is sürgőssé vált a munka minél előbb való újrafelvétele, hogy a meginduló szénkonjunktúrából kivessék részüket, de meg nem is lett volna észszerű a munkásság elkeseredését túlságosan alacsony bérekkel is növelni, ami semmi esetre sem mozdította volna elő a bányákban újra meginduló munka rendjét és eredményességét.

A bányászat reorganizációja, a bérviszony egységes rendezése, a Royal Commission nagykoncepciójú javaslatai azonban kútba estek s ez az, amit az egész angol társadalom leginkább félalhat. Mert bár a munkások ellenállásának letörése s az emelkedő konjunktúra most lehetővé tette a továbbbexisztálást, ezzel azonban az angol szénbányászat immanens hiányai, melyekre a szénbizottság oly kíméletlenül rávilágított, nem szűntek meg. Lehet, hogy ez a konjunktúra megint csak átmeneti lesz, melyet a kontinentális és amerikai bányászat versenye ismét paralizálni fog s akkor egy elégedetlen, ráoktrojált feltételek mellett munkára kényszerített munkásgárdával nehéz lesz a versenyt állni, vagy attól esetleg további bérredukciót kicsikarni.

A munkásság ezért az eredményért elsősorban önmagát és vezéreinek rövidlátását okolhatja. A gazdasági törvények logikájával nem lehet büntetlenül szembehelyezkedni s hogy ezt nem akarta akkor belátni, mikor még aránylag kis veszteséggel, sőt a jövő szempontjából egy, a siker minden reményére feljogosító operáció égisze alatt kerülhetett volna ki a konfliktusból, azért rettenetes árat kellett fizetnie saját magának, de meg kellett fizetniök a bányatulajdonosoknak és Anglia egész társadalmának.

Hogy micsoda erkölcsi és anyagi kárt okozott Angliának a sztrájk, azt számokban kifejezni alig lehet. Különböző becslések történtek, hogy felmérjék azt az összvesztiséget, melyet a széntermelés héthónapos szünete és a többi termelési ág aktivitásának ennek következtében beállt csökkenése Anglia gazdasági életére jelent, e becslések azonban többé-kevésbé labilis alapokon nyugszanak s igen különböző számokat hoznak ki. A legalacsonyabb becslések (Dr. Bowley,

a Westminster Bank) is 166—200 millió font sterlinget hoznak ki, míg Macdonald és Sir Hugh Bell 5—600 milliós veszteségről beszél. Talán legközelebb lesz a valósághoz a Board of Trade elnökének 250—300 millió fontos becslése, vagy az Economisté, mely az általános sztrájk költségeivel és a szénsegélyezésre fordított 23 millió fonttal együtt mintegy 390 millió fontra teszi az összveszteséget.

Exakt eredményre jutni azonban ilyen tekintetben az anyag nagy terjedelmétől eltekintve már azért sem lehet, mert más és más képet kapunk, ha a termelés mennyiségi vagy értékbeli csökkenését tekintjük, mást, ha a veszteséget a fogyasztás, az életszínvonal, vagy a munkaviszonyok változása szempontjából nézzük, ha figyelembe vesszük az időközi tőkeképződés elmaradását, vagy azt, hogy az elmaradt produkció mennyiben pótolható esetleg munkaidőmeghosszabbítással, illetőleg az elmaradt haszon az árúhiány következtében előállt magasabb árakkal. Kétségtelen ugyanis, hogy a termelés elmaradását bizonyos mértékben csökkentette a fogyasztás korlátozása — ami azonban épp oly joggal mondható veszteségnek —, a széntermelés szünetelése folytán előállt veszteségért pedig a bányavállalkozókat, és a nyereségrészesedés folytán a munkásokat is, némileg kárpótolja most a magasabb szénár, — amit azonban szintén meg kell fizetnie valakinek. Az előállt veszteségekkel szemben azonkívül néhol aktív tételek is mutatkoztak, így például a hajóstársaságok megtakarításokat értek el a hajótér jobb kihasználása által annak folytán, hogy exportárút szállító hajóik, melyek különben többé-kevésbé üresen jöttek volna vissza, szénnel megrakodva térhettek haza.

A helyett tehát, hogy az idézett globális számokat kísérelnők meg ellenőrizni, inkább néhány a gazdasági életre és prosperitásra jellemző részletadattal próbáljunk képet alkotni magunknak arról a hatásról, melyet a sztrájk Anglia termelésére, kereskedelmére, az általános életstandardra gyakorolt.

A sztrájk által elvesztett munkanapok száma a szénbányászatban magában 150—160 millióra tehető, mihez hozzá kell adni az általános sztrájk folytán elvesztett 10—15

millió munkanapot és a sztrájk következtében más termelési ágakban előállt munkanélküliségben kifejezésre jutó veszteséget. Összehasonlításképpen megemlítjük, hogy Angliában 1910-től 1925-ig a sztrájkok és kizárások folytán elvesztett munkanapok összes száma 300 millió volt, miből 82 millió az 1921. évi háromhónapos szénsztrájkra esik. A héthónapos sztrájk alatt elvesztett munkabérek a szénbányászatban magában 80 millió font körüli összegre lehet becsülni. 80 millió font veszteség és rosszabb munkafeltételek: ezt érte el a bányamunkásság a héthónapos sztrájjal. Ezért valóban elismeréssel adózhatik vezéreinek, kikről Baldwin nem minden jog nélkül mondta, hogy az egyik nem tud cselekedni, a másik nem tud gondolkozni.

A sztrájknak a Nagy-Britanniában amúgy is súlyos munkanélküliségre való hatását az alábbi számadatok mutatják. Az Unemployment Insurance Acts értelmében munkanélküliség ellen biztosított közel 12 millió munkás közül munkanélkül volt az egyes hónapok végén (a sztrájkoló bányamunkások nélkül):

	1925 %	1926 %
Január	11·2	11·1
Február	11·3	10·5
Március	11·1	9·8
Április	10·9	9·2
Május	10·9	14·5
Június	11·9	14·7
Július	11·2	14·6
Augusztus	12·1	14·2
Szeptember	12·0	13·7
Október	11·4	13·6
November	11·0	13·5
December	10·5	11·9

Április 26-án a munkanélküliek száma 982,000 volt, ez a szám a sztrájk kitörése után hirtelen felszökött s június végén megközelítette az 1.700,000-et. Csak a sztrájk végefelé látunk ismét némi csökkenést a számokban. A munkanélküliség növekedését ugyan nem lehet mind a szénsztrájk terhére írni, mert például a textilmunkások munkanélküliségének emelkedésére a szénsztrájknak kevés befolyása lehetett, az a

hirtelen változás azonban, melyet a számok a sztrájk kitörésének időpontjában mutatnak, azt bizonyítja, hogy a munkanélküliség emelkedéséért túlnyomólag mégis csak a sztrájk a felelős.

Az összes nyilvántartott munkanélkülinek az egyes iparágak közti megoszlását a sztrájk kitörésekor és hat hónappal később a következő számok részletezik (megint figyelmen kívül hagyva a sztrájkoló bányászokat):

	1926 április végén	1926 október végén
Pamutipar	56,708	113,836
Gyapjúipar	25,012	41,525
Más textilipar	68,168	85,199
Vasipar	3,426	15,440
Acélipar	40,722	102,834
Gépipar	70,213	110,734
Hajóépítőipar	83,896	103,479
Cipészipar	10,413	17,770
Cserepesipar.....	9,663	15,408
Vasútas	9,376	20,120
Egyéb	716,232	1.009,541
Együtt:	1.093,829	1.635,886

Legnagyobb az emelkedés abszolút számokban az acél-, pamut- és gépiparban, míg percentuálisan tekintve, a vasiparban 350%-kal, az acéliparban 150%-kal, a vasutasok között 110%-kal, a pamutiparban 100%-kal növekedett a munkanélüliek száma.

Ezzel azonban még nincs kimerítve a sztrájknak a munkanélküliségre gyakorolt hatása. Számos iparágban ugyanis a munkások egyrésze csak korlátozott munkaidő mellett dolgozhatott s az adatok azt mutatják, hogy a helyzet ebben a tekintetben is rosszabbodott. Így például a vasutas-munkások egy jelentékeny része hetenkint csak három napig van munkában, holott a korlátozott munkaidő mellett való alkalmazás a sztrájk előtt a vasutasok között úgyszólván teljesen ismeretlen volt.

A termelvéymennyiségbeli veszteségre nézve a következő számok fognak világosságot vetni :

Nagy-Britannia széntermelése :

1925 havi átlag	20.694,000	tonna
1926 január	21.939,000	«
« február	21.657,000	«
« március	24.235,000	«
« április	21.923,000	«

A sztrájk kitörésével a termelés úgyszólván teljesen megszűnt, s csak a sztrájk vége felé kezdett némileg számottevő mennyiségeket produkálni. Így az egész augusztusi termelvénymennyiséget $1\frac{1}{4}$ millió tonnára lehet tenni, szeptember közepén a heti termelés 500,000 tonnára, október közepén 800,000 tonnára emelkedett. Érdekes lesz összehasonlítani a munkások mind tömegesebb visszatértével ekkor már rohamosan növekedő termelést az előző év megfelelő időszakával. Kitermelt szén volt az alábbi napokkal végződő hetekben :

1925			1926		
Október	24.....	4.822,000 t	Október	23.....	1.218,000 t
«	31.....	4.934,000 t	«	30.....	1.367,000 t
November	7.....	4.793,000 t	November	6.....	1.577,000 t
«	14.....	4.878,000 t	«	13.....	1.779,000 t
«	21.....	4.872,000 t	«	20.....	2.024,000 t
«	28.....	5.175,000 t	«	27.....	2.313,000 t

A széntermelés összes veszteségét 120—125 millió tonnára lehet becsülni mintegy 100 millió font sterling értékben. Ez a szénmennyiség Németország egyévi kőszéntermelésének felel meg (lignit nélkül) és egész Európa évi kőszénprodukciónak mintegy $\frac{1}{4}$ -ét teszi.

A széntermelés szünetelése nemcsak annyiban volt veszteség, amennyit az elmaradt termelvénymennyiség képviselt volna, hanem jelentette egy csomó külföldi piac elvesztését is, melyek egy részét csak jelentékeny áldozatok árán lehet majd — ha lehet — visszaszerezni.

Az 1925. és 1926. év egyes hónapjaiban exportált szénmennyiségeket a következő adatok mutatják :

	1925 millió tonna	1926
Január	4·4	4·1
Február	4·3	4·3
Március	4·4	4·7
Április	4·4	4·3

	1925 millió tonna	1926
Május	4·7	1·4
Június	3·7	0·03
Július	4·4	0·01
Augusztus	3·3	—
Szeptember	3·9	0·01
Október	4·4	—
November	4·3	—
December	4·6	1·6

Míg tehát a sztrájk előtti hónapok szénexportja az előző évi színvonalon mozgott, addig májustól novemberig nem egészen 1·5 millió tonna szenet exportáltak az előző év megfelelő hónapjai alatt kivitt összesen 28·7 millió tonna szénnel szemben.

A sztrájk alatt természetesen a kivitel egészen meg is szűnt, sőt importálni kellett szenet. A sztrájk első hetében 50 tonna, a június 19-én végződő héten 181,000 tonna szenet hoztak be az országba. A májustól novemberig importált összes szénmennyiség meghaladta a 16 millió tonnát. Ezért a szénmennyiségért 37·2 millió font sterlinget fizetett Anglia, mivel szemben a szénexport értéke az előző évi május—novemberi 15¾ millió fontról 825,412 fontra esett. Az elmaradt export értékét hozzáadva a behozott szén árához, 52 millió font veszteséget állapíthatunk meg november végéig.

A többi iparág közül a vas- és acélipar szenvedett legjobban a szénhiány következtében. A sztrájk előtt és alatt termelt nyersvas- és acélmennyiségeket az alábbi számok mutatják :

	Nyersvas	t o n n a	Nyersacél
1925 havi átlag	528,000		626,000
1926 január	542,000		651,000
« február	510,000		715,000
« március	578,000		797,000
« április	548,000		671,000
« május	92,000		47,000
« június	43,000		35,000
« július	18,000		33,000
« augusztus	14,000		54,000
« szeptember	13,000		98,000
« október	13,000		95,000
« november	13,000		99,000
« december	100,000		324,000

A sztrájkhónapok átlagos termelése nyersvasnál 5·4% a, nyersacélnál 9·3%-a az év első négy havi átlagtermelésének. A sztrájk hét hónapja alatt elmaradt termelést nyersvasnál 12—13 millió, nyersacélnál 30—35 millió font sterlingre lehet becsülni.

A vas- és acéltermelés nagymérvű megcsappanásával a kivitel is jelentékenyen csökkent. Az 1925. és 1926. év egyes hónapjainak vas- és acélkivitele volt :

	1925 millió	1926 tonna
Január	0·33	0·34
Február	0·30	0·34
Március	0·31	0·41
Április	0·30	0·31
Május	0·30	0·27
Június	0·28	0·23
Július	0·31	0·24
Augusztus	0·29	0·16
Szeptember	0·27	0·16
Október	0·37	0·19
November	0·32	0·17
December	0·34	0·16

A sztrájkot megelőző hónapok vas- és acélkivitele tehát meghaladta az 1925 január—áprilisi időszakban exportált mennyiséget, a sztrájk hét hónapja alatt azonban már csak 1.420,000 tonna került kivitelre az előző év megfelelő hónapjaiban exportált 2.140,000 tonnával szemben. Ehhez hozzá kell még fűzni, hogy a vas- és acélkivitel szempontjából az 1925. év is meglehetősen rossz volt, amennyiben az egész évi export csak 3·7 millió tonnát tett ki, az 1924. évi 3·9 millió és 1923. évi 4·3 millió tonnával szemben.

A szénhiányt erősen megérezte a szénre utalt többi iparág is. A hajó teherfuvardíjak különböző viszonylatokban 100—150%-kal emelkedtek s a vasutak teherforgalma erősen megcsappant. A vasúti teherforgalomra nézve az alábbi jellemző adatokat közöljük :

	Bruttobevétel		Szállított árú		Árútonnamérföld	
	1925	1926	1925	1926	1925	1926
	millió	font	millió	tonna	millió	
Január	8·92	8·72	28·87	27·72	1,528	1,516
Február	8·41	8·62	26·82	27·48	1,439	1,484
Március	9·29	9·93	28·86	30·85	1,549	1,648
Április	8·34	8·77	26·22	28·09	1,388	1,474

	Bruttobevétel		Szállított árú		Árútonnamérföld	
	1926 millió font	1926 font	1925 millió tonna	1926 tonna	1925 millió	1926
Május	8·60	3·29	26·81	5·89	1,422	437
Június	8·00	5·33	24·05	10·21	1,290	704
Július	9·28	5·31	28·51	10·10	1,581	701
Augusztus	7·58	5·38	22·00	10·89	1,255	720
Szeptember	8·71	6·20	25·59	12·39	1,404	843
Október	9·22	7·19	27·85	15·02	1,523	1,077
November	8·81	8·02	27·09	17·66	1,441	1,228
December	8·63	8·54	28·33	24·84	1,483	1,392

A fenti számok azt mutatják, hogy az általános sztrájk következtében májusban bekövetkezett erős csökkenés után a teherszállításból eredő havi bruttó bevétel az előző év megfelelő hónapjaiban elért eredmények 60—70%-a, a szállított árú mennyisége 40—45%-a, az árútonnamérföld pedig az előző évek 50—60%-a körül stabilizálódott s csak a sztrájk végefelé mutat számottevőbb emelkedést. A vasutak összes bruttó bevétele (a személyszállítást is beleértve) 1926-ban 26·9 millió fonttal volt kevesebb az előző évinél.

Visszaesést mutat a bankok clearingforgalma is. A visszaesés a londoni bankoknál ugyan nem jelentékeny, egyes vidéki városokban azonban 10—15%-ot is kitesz a sztrájk előtti átlagos forgalommal szemben.

A külkereskedelem, miként az már a fentiekből is kiderül, erősen megcsappant. Az exportoldalon természetesen jelentékenyen nagyobb a visszaesés, ami a külkereskedelmi mérleg erős megromlására vezet. A belföldi fogyasztásra behozott árúk és az exportált belföldi termelvények értéke az előző évvel összehasonlítva a következő volt :

	1925			1926		
	Behozatal	Kivétel	Behozatali többlet	Behozatal	Kivétel	Behozatali többlet
	millió font			sterling		
Január	115·62	69·05	46·57	105·95	60·38	45·57
Február	96·29	69·33	26·96	83·62	62·81	20·81
Március	100·08	70·30	29·78	94·78	66·40	28·38
Április	97·95	60·88	37·07	91·23	52·75	38·48
Május	89·78	64·20	25·58	73·67	45·76	27·91
Június	100·38	58·89	41·49	86·75	50·11	36·64
Július	87·37	64·83	22·54	90·84	57·26	33·58
Augusztus	78·23	61·04	17·19	92·57	49·79	42·78
Szeptember	87·40	60·74	26·66	93·64	50·68	42·96
Október	95·46	67·08	28·38	100·65	53·18	47·47
November	101·16	60·98	40·18	102·29	53·06	49·23
December	119·62	65·77	53·85	101·81	49·71	52·10
Összesen :	1169·34	773·09	396·25	1,117·80	651·89	465·91

Meg kell jegyezni, hogy az értékelés az angol kikötőkből való elinduláskor, illetőleg az oda való megérkezéskor értendő, az importált árú értékben tehát benne van a hajófuvardíj, az exportáltéban nincs.

A fenti adatok szerint már a sztrájkot megelőző hónapok forgalma sem érte el 1925 első hónapjainak forgalmát, a csökkenés azonban a behozatal oldalán a nagyobb, úgy hogy a mérleg passzivitása csökkenést mutat. A sztrájkhónapok alatt a behozatal — a szénimport révén — ugyan elérte az előző év megfelelő időszakára eső behozatalt, a kivitel azonban tovább csökkent, 78 millió fonttal növelve e hónapok behozatali többletét az előző évvel szemben.

Az 1926. évi összes import 4·4%-kal, az export 15·7%-kal maradt el az 1925. évi mögött, míg a mérleg passzivitása 17·6%-kal nagyobb volt az előző évinél. Abszolút számokban az import csökkenése 51·5, az exporté 121·2, a passzivitás növekedése pedig 69·7 millió font. A szén, vas és acél mellett jelentékeny visszaesést mutat a textilárúk exportja is, ami természetesen nem magyarázható a sztrájkkal.

A sztrájk idején az árnívóban beállt változásokat a következő hivatalos nagy- és kiskereskedelmi indexszámok mutatják :

	Nagykereskedelmi árák indexszáma (1913 = 100)	Kiskereskedelmi árák indexszáma (1914 július = 100)
1926 január	150·1	173
« február	147·6	172
« március	144·3	168
« április	143·6	167
« május	144·9	168
« június	146·4	170
« július	148·7	170
« augusztus	149·1	172
« szeptember	150·9	174
« október	152·1	179
« november	152·4	179
« december	146·1	175

A táblázat azt mutatja, hogy az árák lemorzsolódása, mely különben már évek óta tart, egészen 1926 áprilisig folytatódott, a sztrájk kitörésétől kezdve azonban mindkét index ismét állandó emelkedést mutat. Az emelkedés az áprilistól novemberig a nagykereskedelemben 6·1%-ot, a kiskereskedelemben 7·2%-ot tesz. A drágulásban természe-

tesen vezetnek a sztrájk által elsősorban érintett bányatermékek s drágult a magasabb fuvardíjak folytán az importcikk nagy része is, a legfontosabb élelmiszerek árában azonban alig állt be változás, míg a textilneműek ára tovább csökkent.

Vizsgáljuk meg végül, hogyan alakultak a sztrájk alatt az állam bevételei. Az 1926/27. költségvetési év első nyolc hónapjának bevételeit, összehasonlítva az évi előiránnyal és az előző költségvetési év megfelelő adataival, a következő táblázat mutatja :

	1925/26. évi elő- irányzat millió font	1925 Ápr. 1-étől dec. 5-éig befolyt sterling	A befolyt összeg az évi elő- irányzat %-ában	1926/27. évi elő- irányzat millió font	1926 Ápr. 1-étől dec. 4-éig befolyt sterling	A befolyt összeg az évi elő- irányzat %-ában
Vámok	102·04	70·21	68·8	108·45	72·07	66·5
Fogyasztási adók	137·22	90·61	66·0	141·30	90·80	64·3
Gépjárműilleték	17·50	6·00	34·3	21·60	6·83	31·6
Örökösödési és egyéb illetékek .	66·50	39·66	59·6	66·00	41·45	62·8
Bélyegbevétel ..	24·00	14·69	61·2	25·00	13·15	52·6
Földadó, házadó és bánya jogille- tek	1·00	0·19	19·0	1·00	0·15	15·0
Vagyon és jöve- delemdadó és adóptlék	325·30	149·19	45·9	319·30	120·17	37·6
Jövedelemtöbbleti illeték stb. . .	4·00	—	—	2·00	—	—
Társulati nyere- ségadó	9·00	7·63	84·8	6·50	2·78	42·8
Adóbevétel ösz- szesen :	686·56	378·18	55·1	691·15	347·40	50·3
Posta, táviró, te- lefon	57·00	38·00	66·7	59·40	38·90	65·5
Korona-ural- mak	0·90	0·74	82·2	0·95	0·82	86·3
Kamatbevétel ..	12·60	10·34	82·1	21·65	15·32	70·8
Különféle bevé- telek	44·00	32·64	74·2	51·60	31·96	61·9
Együtt :	801·06	459·90	57·4	824·75	434·40	52·7

E táblázat azt mutatja, hogy, bár a közvetett adók eredménye összességében általában eléri az előző év megfelelő időszakában befolyt hasonló bevételeket, az örökösödési illetéktől eltekintve egyik főbevételi forrás sem hozta be december 4-ig az évi előiránynak azt a hányadát, amit az előző évben. Az elmaradás egyik-másik bevételi forrásnál

igen jelentékeny. Végeredményben az adóbevétel 30·8 millió fonttal, az összes állami bevétel 25·5 millió fonttal maradt el az előző költségvetési év első nyolc hónapjának bevétele mögött, holott az 1926/27. évi előirányzat az adóbevételeknél 4·6 millió fonttal, az összes bevételnél 23·7 millió fonttal nagyobb az 1925/26. évinél. A sztrájk következtében előállt veszteségek különben az egyenesadóknál csak a következő évben fognak — az adóalapok csökkenése folytán — érvényesülni.

Érdekes jelenség e sok kedvezőtlen momentummal szemben az a bizakodó hangulat, amit a londoni tőzsde az értékpapírok értékelésében kifejezésre juttat. A tőzsdei papírok árfolyama a sztrájk végén általában elérte, sőt meg is haladta a sztrájk kitörése előtti színvonalat, ami azt bizonyítja, hogy az angol tőkés bízik abban, hogy a sztrájk után előállt helyzet, legalább egyelőre, biztosítani fogja papírjainak olymervű jövedelmezőségét, mint amíg a sztrájk előtt kilátás volt.

Hogy ez a feltevés mennyiben jogosult, mennyiben nem, a jövő fogja eldönteni. Nincs okunk kételkedni benne, hogy Nagy-Britannia hatalmas gazdasági ereje meg fog birkózni ezekkel a veszteségekkel. Jóslásokba bocsátkozni azonban hálátlan vállalkozás volna s ezért maradjunk meg a hét-hónapos sztrájk közvetlen eredményeinek konstatálásánál. Röviden három pontban sűríthetjük össze ezeket az eredményeket: Anglia elvesztette egy évi nemzeti jövedelmének 10%-át, hosszú időre elvesztette a bányatulajdonosok és bányamunkások harmonikus együttműködésének lehetőségét s végül, az ipari koncentráció gondolata mindkét részen, a bányák oldalán épp úgy, mint a munkásszervezetek oldalán, oly vereséget szenvedett, mely Anglia termelésének hosszú időn át jelentékeny teherterele lesz.

CSIZIK BÉLA.

KULTURÁLIS ALAPÍTVÁNYAINK ÉS TRIANON.

A magyar oktatásüggyel, de általában a magyar kultúrával szoros összefüggésben állanak kulturális alapítványaink, amelyekre nézve a trianoni békediktátum szintén nem feledkezett el oly rendelkezéseket tenni, hogy tekintélyes részüknek elvesztése, számokban és jelentőségben alig kifejezhető károsodásunk egy jelentős tételét képezi.

Kulturális alapítványaink kezelés szempontjából 1. közvetlenül a magyar királyi kormány kezelésében levő ú. n. központi-kezelésű és 2. a magyar királyi kormány főfelügyelete alatt álló, de külső hatóságok, intézmények kezelésében levő ú. n. külső-kezelésű alapítványokra tagozódnak. Azonkívül nagyszámban akadnak oly alapítványok, amelyek főfelügyeleti szempontból bemutatásra nem kerültek, egyrészt mert kegyes (szentmise, templomi, stb. szóval szorosan vett vallási) célúak, másrészt mert egyes kezelők, ismerve azt a körülményt, hogy tételes törvényeinkben a főfelügyeleti jog kimerítően nincs szabályozva; ezt a hiányt főleg a nemzeti ségi célzatú alapítványoknál a hatályos ellenőrzés elkerülése végett kihasználni törekedtek.

Rendeltetésüket tekintve vannak családi, iskolai, (ösztöndíj, segélydíj, jutalomdíj-alapítványok, úgy a tanulók, mint a tanerők javára, intézmények, iskolák létesítésére, fenntartására) egyházi, stb. alapítványok.

Ezek túlnyomó része kifejezetten a magyar kultúra érdekében és céljára létesült, s az alapítók, csekély kivételtől eltekintve, nem is gondoltak arra az eshetőségre, — ami most sajnos bekövetkezett —, hogy alapítványaik valaha éppen az ellenkező célt szolgálhassák, mint ami akaratuk volt.

És itt kapcsolódik be a békeszerződés e kérdésbe, mert

nemcsak az utódállamok egyoldalú felfogása, hanem a szerződésnek hiányosan és könnyedén megszövegezett szakaszai is lehetőséget adnak arra, hogy az új birtokosok az alapítók valódi akaratán túltegyék magukat, vagy saját különleges magyarázataikkal hasznosítsák azokat céljaikra.

A trianoni békeszerződés 249. cikke kimondja, hogy «a volt Magyar Királyságban ennek a királyságnak állampolgárai részére alapított, vagy létesített mindennemű hagyományt, adományt, ösztöndíjat és alapítványt, amennyiben azok Magyarország területén vannak, Magyarország annak a Szövetséges és Társult Hatalomnak, amelynek az illető személyek jelenleg állampolgárai, vagy amelynek állampolgáraivá lesznek, a jelen szerződés vagy a jelenlegi ügyek rendezésére irányuló szerződések alapján, abban az állapotban fogja rendelkezésre bocsájtani, amelyben ezek az alapítványok 1914. évi július hó 28-án voltak, tekintetbevéve az alapítvány céljaira teljesített szabályszerű fizetéseket». Oly családi alapítványoknál, melyek Magyarország kezelésében maradnak, jogaikat továbbra is megtartják azok, akik azon utódállamok valamelyikének állampolgárságát szerzik meg, amelyekhez a Magyar Állam területeinek része csatoltattak.

Külső kezelésű és ismert kulturális alapítványca 37.000,000 aranykorona értékben maradt az utódállamok területén, és pedig a cseheknél ca 8.000,000, a románoknál ca 27.000,000, a szerbeknél ca 2.700,000, az osztrákoknál ca 169,000 és Fiumében ca 45,000 aranykorona értékben.

Igen sok — különösen egyházi — vagyon, melyeknek alapítványi jellege bizonytalan, vagy főleg mert a kezelők az alapítványok létesítéséről célszerűnek és helyesnek találták a kormányt nem értesíteni, a fenti összeállításban természetesen nem szerepelnek.

Ha a magyar célú alapítványok az utódállamokban is eredeti rendeltetésüket szolgálnák, ez ellen kifogás nem igen volna tehető, de sajnos legtöbb esetben éppen az ellenkezője történik, hisz például az aradi Bibics-alapítványi főgimnáziumból, amelynek rendeltetése római katolikus tanárok vezetése alatt magyar ifjak neveltetése, román állami főgimnázium lett s az alapítványnak egész vagyonát elvették.

A pozsonyi magyar tudomány egyetemnél, több oly alapítvány létesült, melyek alkotói látnoki szemmel úgy rendelkeztek, hogy azok csak addig érvényesek, amíg ott magyar egyetem létezik, ellenkező esetben azokat más magyar egyetem kapja. Pászthory Árkád bazilrendi szerzetes bicszádi és szatmári birtokait alapítványként a hajdúdorogi gör. kath. magyar püspökség javadalmazására adományozta s a románoknak a megszállás után legelső dolguk volt azt lefoglalni, s az erdőségeket letarolni, felszerelést elpusztítani, de viszont a püspökségnek egy fillér jövedelmet sem juttatnak. Így jártak továbbá az erdélyi római katolikus státus, az erdélyi református kollégiumok, az unitáriusok iskolai és egyházi nagy értékű alapítványai¹ stb. stb. Vagy talán a Premontrei-rend vezetése alatt állott és Balassa Zsuzsánna által 1757-ben kizárólag magyar ifjak részére alapított kassai főgimnázium és internátus ma mint cseh-szlovák iskola az alapítványt tevő szándékainak és akaratának szolgálatában áll?

Az utódállamok saját javukra úgy értelmezik a békeszerződés rendelkezéseit, hogy, ami régen magyar célt szolgált, az most cseh, román és szerb célt kell, hogy szolgáljon. Ha pedig agyonmagyarázni már nem lehetett egy-egy alapítványt, akkor vagy az agrárreform alapján sajátították ki az alapítványi földeket, vagy ha földje nincs az alapítványnak, egyszerűen lefoglalták a vagyonát. Előbbire példa az alább tárgyalandó «Csíkmegyei Magánjavak» tanulságos története, utóbbira a Bibics- vagy a Balassa Zsuzsánna-alapítvány.

A családi jellegű alapítványoknál a békeszerződés szerint «abban az esetben, ha oly család kihalásával, melynek érdekében ilyen alapítványt létesítettek, az alapok a Magyar Államra vagy a Magyar Állam valamely intézményére szállának, az örökösödési jog arra az Államra fog szállani, amelyhez az utolsó javadalmazott tartozott». Vagyis láthatjuk, hogy ily —

¹ Az erdélyi r. k. státus tanulmányi alapjának tulajdonából 16,389 holdat sajátítottak ki a forgalmi érték $\frac{1}{2}$ -áért, kötvények ellenében, 452 hold szántóföldet és 839 hold erdőséget hagyva meg. A reformátusoknak 58,502 hold, az unitáriusoknak 6873 hold egyházi és iskolai birtokát, a nagyváradi premontreieknek 1720 hold birtokát sajátították ki.

igen könnyen előforduló — esetben is, a győztes főhatalmak a lehetőségig minden előnyt szövetségeseiknek biztosítanak.

Mint a közoktatásügy és egyházak helyzetének ismertetésénél láttuk, a legtöbb egyháznak, egyházi és tanügyi intézménynek Erdélyben az alapítványok képezték egyik fő jövedelmi forrásukat főképen tekintélyes földbirtok-vagyonukkal.

A rendelkezésre álló adatok — melyekben az egyházak és iskolák javára szolgáló alapítványok és az egyházi törzsjavadalmak tulajdonát képező ingatlanok nincsenek elkülönítve feltüntetve — mutatják, mily óriási földterület volt Erdélyben egyházi és alapítványi célokra lekötve, amely területeknek jövedelmei az erőszakos rendeletek és a román földreformtörvény következtében — de a békeszerződés, valamint a párizsi 1919. évi december hó 9-i román kisebbségi szerződés ellenére — az eredeti rendeltetési célra nem használhatók fel.

A román földbirtoktörvény (6. §.) korlátlanul kisajátítja az alapítványi, egyházi és általában testületi tulajdont. Csak a parochiák számára biztosít ugyan 32 holdat, a kántorok részére 8 holdat, az iskolák részére 16 holdat és a templomok részére 5—10 holdat s mentesíthetőnek jelez a püspökségek részére 100, az érsekségek részére pedig 200 holdat.

Eltekintve a marosszentimrei református templom és parochia ingatlanaival történetekhez¹ hasonló esetektől, azonban mindez elenyésző csekélység ahhoz, hogy az elkobzásra ítélt ily egyházi és közalapítványi magyar birtok Erdélyben és a román megszállás alá került egyéb magyar területeken összesen 483,934 katasztrális hold van!

A földreform végrehajtásánál természetesen csak a magyar felekezetek alapítványi és egyéb ingatlanait vonták eljárás alá, míg az orthodox felekezetek vagyonai sértetlenül maradtak. A földreformtörvény az egyházi és iskolai testületek ingatlanainál csak legföljebb 32 holdat hagy meg s így

¹ Az évszázadok óta református egyházi tulajdonban lévő templomot, parochiát és beltelkeket elkobozták a görög-katholikus román egyház részére azon a címen, hogy a templomot a román származású Hunyadi János építette s hogy a reformátusoknak kevés hívőjük van, a görög-katholikusoknak pedig nincs templomuk és parochiájuk.

teljesen figyelmen kívül hagyta a százados, nagy iskolai magyar alapításokat, pl. a Bethlen Gábor által alapított nagyenyedi református kollégiumot, a Kuun-kollégiumot, az erdélyi római katolikus státus nagyszerű iskoláit stb., amelyek 32 hold haszonbérletéből természetesen nem tarthatók fenn.¹

Az alapítványokkal való elbánásnak csak néhány kirívó esetét soroljuk fel.

A «Naszódvidéki központi iskola- és ösztöndíj-alapok» című alapítvány a volt naszódi határőrezred kötelékébe tartozó 45 község tanulóinak ösztöndíjazására és iskolák — a naszódi román gimnázium és naszódi román elemi iskola — fenntartására szolgál s a Magyar Állam jóvoltából háborítatlanul román nemzeti és kulturális missziót teljesített. Az alap kezelősege, céljuk következetes teljesítésében és nyíltan, annyira ment, hogy — bár a 45 községben bizonyára akadt volna elég arra érdemes és jogosult magyar ifjú — mégis csak elvétve és a látszat kedvéért részesült egy-egy magyar tanuló ösztöndíjban.

Vagyona ennek az alapnak készpénzen és értékpapírokon kívül (2.500.000 aranykorona), 11.000 kat. hold, főleg erdőség — amihez még a volt naszódi határőrezrednek ca 253.000 kat. hold közbirtokossági vagyona, továbbá a naszódi erdőalap 197.000 hold terjedelemben is járul úgy, hogy a Naszódvidéknek 462.000 kat. hold alapítványi és közbirtokossági vagyona van!

A felosztatott 13-ik számú határőrezred alapjának vagyona Karánsebes város és 72 környező községe területén 253.000 kat. hold földből áll s jövedelme ugyancsak oktatási célt szolgál.

A nagyszebeni határőrvidéki alap birtoka kisebb, de szintén kulturális célú és az I. számú román határőrezred vagyonából származik.

E hatalmas vagyonközösségek úgy jöttek létre, hogy a régi magyar határvédelmi intézményeket eltörölve, Mária Terézia három határőrző ezredet, a nagyszebenit, naszódit és

¹ Dr. Sebess Dénes: Újrománia földbirtokpolitikája Erdélyben. 67. 139. oldal.

karánsebesít létesítette, melyek — szemben minden magyar nemzeti törekvéssel — államot alkottak az államban.

Magyarország az 1873. évi XXII. t.-c. rendelkezéseivel azután ezen óriási vagyonokat oláh, szerb és német közművelődési célokra a volt határőrvidéki községeknek adta nagylelkűen a régi határőrök leszármazóinak nevelésére és kiképzésére.¹

A nemzetiségek céljait szolgáló ezen nagy alapokkal szemben egy magyar alap, az ú. n. «Csíkmegyei Magánjavak» amelynek rendeltetése Csíkvármegye területén oly intézmények létesítése és fenntartása, melyek a földművelés, kézmű, gyáripár, bányászat, kereskedelem emelésére szolgálnak, — ösztöndíjak és segélyek kiutalása fenti célra és olcsó kölcsönök által a csíki székely nép anyagi támogatása. Az alap kezelői az eredeti tulajdonosok — a csíki határőrök — törvényes örökösei.

Vagyona 63,000 kat. hold erdő és havasi legelő, Csíkszeredán 35 kat. hold belsőbirtok, épületek és városi telkek, továbbá 1913-ban 2.800,000 korona készpénz.

Nem oly nagy magyar közbirtokossági vagyont képez még az «Ősmarosszék» (Maros-Torda megyében 127 község tulajdonában), valamint jóval kisebbet a Háromszéki Tanalap, melyek székely nemzeti vagyonok.

A szász földön levő 446,982 kat. hold kiterjedésű szász közbirtokossági vagyon és a szász egyetem (universitas saxorum) 36,000 kat. holdból álló vagyona, a II. András király által 1229-ben kiadott privilégium szerint a telepített szászok közjogi, közigazgatási és bírói autonóm területe volt. Autonóm igazgatás alatt közművelődési célokat szolgált és évenként iskolák céljaira átlag egy millió aranykoronát juttatott.²

És mi lett ezen alapoknak a sorsuk? A román alapok birtokai ugyanazon autonómiát élvezik, mint eddig és mentesek a földbirtokreform alól, míg a székely és szász alapok birtokai nem. A Csíkmegyei Magánjavak birtokával «csak» az történt, hogy az elsőfokú kisajátító bizottság 17,000 hold

¹ Kalonday Pál: Válasz a román nemzeti komiténak. II. füzet 13—14. oldal.

² Sebess Dénes: i. m. 140—141. oldal.

földjére tette rá a kezét, majd másodfokon ezt felemelték 30,000 holdra.

A «Csíkmegyei Magánjavak» közgyűlése ezen igazságtalan és megkülönböztetett eljárás ellen, amely sok ezer székelyt lételében támadott meg, fellebbezett és küldöttséget menesztett a miniszterelnökhöz, földművelésügyi miniszterhez és a két kamara elnökeihez.

Constantinescu földművelésügyi miniszter erre úgy szolgáltatott igazságot, hogy az alapot állami tulajdonnak jelentette ki. Egy interpellációra pedig a kamara 1923. évi december hó 7-én tartott ülésén, nagy helyeslés és tapsok között, oly választ adott,¹ mely szerint kötelessége volt az államkincstár javára az alap vagyonát birtokába venni, hogy így az állam rendelkezessék felette. Az agrárbizottság határozata, úgy mondotta, nagyszerű jogi aktus volt, egyben «fennségesen hazafias» cselekedet, amellyel igazságot szolgáltatott a mult sérelmeiért. «E határozat örök dicsősége lesz jogi évkönyveinknek. A parasztok fizetni fognak azért, amit kapnak, ami pedig megmarad, az az államé lesz s ezért senkinek sem kell majd fizetnie. Íme az oltalom, amelyet én az idegeneknek (!!) szolgáltattam, hogy ki ne vonhassák magukat törvényes kötelezettségeik alól.»

Így fosztottak meg jog, törvény, békeszerződés, kisebb-ségi szerződés ellenére több mint 100,000 magyart javaiktól, akiknek a békeszerződés parancsához képest román állampolgárokká kellett lenniök s általános taps és helyeslés közben nevezték ezeket ráadásul idegeneknek!

Mikor pedig a «Csíkmegyei Magánjavak» igazgatósága a Nemzetek Szövetségéhez akart fordulni segítségért, — minden bírói eljárás nélkül, — a már kinyomatott emlékirat összes példányait elkoboztatták s azonnali kiutasítással fenyegették meg azokat, akik ezen ügyben továbbra is ellenkezni mernek.²

Meg kell még jegyeznünk, hogy amíg az elszakított magyar területeken történő kisajátításoknál a kisajátítási ár az 1913. évi érték alapján történik, addig az óromániai sokkal

¹ Monitorul Oficial 1923 december 25.

² Veridicus : i. m. 5—6. oldal.

enyhébb kisajátításoknál, az 1916—1920. évi átlagár képezi a kisajátítási árat, ami legalább kétszerese a magyarok részére megállapított árnak!

A «központi» kezelésben levő kulturális alapítványok között kilenc, különösen nagy értéket képvisel s elsőrendű kulturális hivatásúak. Készpénz és értékpapirokon kívül, nagy-kiterjedésű és elsőrendű felszerelésű birtokokkal rendelkeznek.

Ezek : a magyar vallás-, magyar tanulmányi-, egyetemi-, apátsági-, szentbenedekrendi prépostsági-, báttaszéki Teréziánumi-, gróf Pálffy-ösztöndíj-, gróf Pálffy-tanulmányi- és magyar határőrvidéki ösztöndíj-alapok, illetve alapítványok, összesen 272,000 katasztrális hold birtokkal.

E hatalmas és nagyértékű birtokokból 114,000 kat. hold — ebből 66,000 kat. hold erdő — az utódállamok által elszakított területünkre esik és pedig 50,547 kat. hold cseh, 56,534 kat. hold román és 6486 kat. hold szerb területre.

Ezek a magyar célra rendelt alapítványok önálló jogi személyek, tehát nem képeznek állami tulajdont s az utódállamoknak mégis legelső teendői közé tartozott, hogy e birtokokat jogutódlás címén tulajdonukba vegyék.

A lefoglalás a legnyilvánvalóbb jogtalanság, mert például mi címen lehet a budapesti tudomány-egyetem javára szolgáló Egyetemi Alapot, vagy a határőrvidéki születésű tanulók magyar oktatására szolgáló Határőrvidéki Ösztöndíj-alapot birtokaiktól megfosztani?

Általánosságban pedig megállapíthatjuk, hogy a régi Magyarországon, a románok és szerbek által létesített alapítványok céltudatosan saját nemzeti szempontjaikat szolgálták s a közös haza fogalma előttük vagy ismeretlen, vagy legjobb esetben csak harmadrendű volt; alapítványaikat nagyrészt maguk kezelték s csak, ha már kitérni nem lehetett, túrték az állami felügyeletet. A tótság alapítványai viszont általában a magyar kultúra istápolására és az ezeréves testvéri összetartozandóság jegyében létesültek.

OLAY FERENC.

KOSSUTH LAJOS ÍROTT HÍRLAPJAI.

— Harmadik közlemény.¹ —

II. A Törvényhatósági Tudósítások.

Az *Országgyűlési Tudósításokkal* Kossuth magának nemcsak jó hírnevet, jó barátokat szerzett, hanem tekintélyes megélhetést is, amire nagyon rá volt szorulva, mert szüleit, testvéreit támogatnia kellett. Egyébként is az országgyűlésre, mint a sajtószabadság elhatározott híve jött, természetes, hogy amikor a lapírással magának hírt, megélhetést biztosított, továbbra is megragadta a kínálkozó alkalmat, hogy ezen a pályán maradjon.

Az országgyűlés végén bizonyára sokszor fordult meg eszében, hogy az országgyűlés végével mihez fogjon. Pártfogói is, akik mind barátai lettek, szívükön viselték sorsát. *Országgyűlési Tudósításai* nagy szolgálatot tettek az ellenzéki eszme terjesztésében, természetes, hogy óhajtották, ha továbbra is fenn lehetne tartani az eszmeközlés e formáját. Így születhettek meg a *Törvényhatósági Tudósítások*, amint azt Kossuthnak az országgyűlés végén szerkesztett és *Országgyűlési Tudósításainak* utolsó száma után közölt, 1836 május 15-én keltezett *Jelentése* mutatja.

Ebben a *Jelentésben* világos szavakkal fejtette ki Kossuth a teendők sorát, amelynek szolgálatába szegődött jövő lapjával.

Kifejtette, hogy a nemzetek boldogsága a bennük rejlő anyagi és erkölcsi erők kifejlésével arányban van. Ezen erők kifejlésére viszont hatással vannak a törvények és a nemzeti erkölcsök. A nemzeti erkölcsök irányítják a törvényeket, a törvények pedig idomítják az erkölcsöket; egymásra hatnak és együtt a nemzeti boldogságot idézik elő.

A törvényhozó a tespedésből vagy a megrázkódtatástól

¹ Az előbbi közleményeket lásd a *Budapesti Szemle* 1927. évi 596. és 597. számában.

úgy vezetheti boldogulásra a nemzetet, ha egyrészt megérti az idők jelét, ismeri a nemzet szükségseit és intézkedéseinél követi a közvéleményt, másrészt ha előkészíti a közvéleményt a jövő országgyűlésre.

Hogy miként felelt meg az országgyűlés az első tekintetben, azt az alkotott törvények fogják megmutatni. A közvélemény előkészítését látta az országgyűlésen, hisz három és fél évet életéből ő is ennek az eszmének szánt, látta, mily lökést kapott a nemzeti értelmesség, úgy hogy el meri mondani, hogy az 1832/6. országgyűlés fényes pont a magyar évkönyvekben.

Az országgyűlés befejeződött, vissza kell térni a törvényhatóságokba. A magyar municipális rendszer az ország legremekebb institutiója, de van árnyoldala is, mert jó arra, hogy megtartsuk azt, amit a nemzet megszerzett, de arra rossz, amit még nem szereztünk meg, amit csak országosan, egyesült erővel lehet kivívni.

Az elválás óráiban aggódva keresték többen az egységnek valami kapcsolatát, hogy országilag is éljünk és azért többen, kik pártfogói és barátai voltak tövises pályáján, felszólították, hogy valamint az országgyűlés nyilvános dolgait magánlevelezés formájában eddig közölte barátaival és jóakaróival, úgy közölje a törvényhatóság közérdekű eseményeit is, mint : hogyan igazolja a gyakorlat a törvényeket, mi lesz hatásuk, hol kell esetleg pótlás, milyen irányban fejlődik a nemzeti szellem.

Elhatározta tehát, hogy enged a felszólításnak és folytatja országgyűlési levelezését Pesten *Törvényhatósági Tudósítások* címen, kéthetenként 1—1½ íven félévi 25 frtért, annál is inkább, mert sok követ ajánlkozott, hogy megvéje eseményeiről hiteles értesítéseket fog küldeni.

Ezt a *Jelentést* Kossuth a pesti Kaszinó táblájára is ki-függesztette. Így szerzett tudomást a hirdetésről a nádor is, aki V. 29-én utasította Dubraviczky Simon pestmegyei első alispánt, hogy Kossuth Lajos a hirdetményében szándékolt folyóírás ügyében minden további hirdetésétől, továbbá közrebocsátásától mindaddig, míg kir. engedélyt nem nyer, nádori parancssal eltiltandó. Dubraviczky a parancs végre-

hajtásával Zlinszky János központi főszolgabíró bízta meg, aki június 2-án először szóbelileg, majd Kossuth kívánságára írásban eltiltotta.¹

Kossuth az eltiltás ellen óvással élt, mert nem folyóiratot ad ki véleménye szerint, hanem a nyilvános megyei üléseken történekekről közli magántudósításait levélben, tehát azt teszi, amit 3½ éven át az országgyűlésen tilalom nélkül végzett. Ezenfelül bejelentette hosszas beadványban Pest megyének az eltiltást, kérvén a közsérelem ügyében a rendek pártfogását.

Pestmegye 1836 június 15-iki közgyűlésén tárgyalta² Kossuth folyamodványát. Fáy felhívta a rendeket, hogy Kossuth kérelmét felírással pártolják, feliratuk megküldésével a megyéket is szólítsák fel a kérés támogatására, továbbá rendeljék meg Kossuth lapját a megye részére. Ezt az indítványt pártolta Patay József, gróf Ráday Gedeon, Enzsel, sőt ez utóbbi azt kívánta, hogy a megye tiszti ügyésze hivatalosan mondjon ellen az eltiltásnak. Az elnöklő Dubraviczky alispán erre két ellenvetést tett: 1. hogy ha törvény nem, de felséges rendeletek következtében előfizetéses időszakos lapot engedély nélkül kiadni nem lehet és 2. hogy az *Országgyűlési Tudósítások* és ezen tudósítások közt különbség van, mert azokat Kossuth személyes tudomása alapján írta és így hitelességükért kezessékedhetett, ezeknél — nem lehetvén mindegyik jelen — az igazság felől nem nyújthat kezességet. Erre többen kifejtették, hogy a megye nem tud felsőbb rendeletekről, amely *írást* engedély tárgyává tenne, de ha van is, az nem kötelező, mert ellenkezik a természetes nemzeti joggal, kifejtették, hogy Kossuthnak is érdeke a lapjában való hitelesség. Egyébként levelezéstől alkotmányos országban senkit sem lehet eltiltani. Ha Kossuth esetleg sértené valakinek a jogát, erről a törvény szigorúan intézkedik, de Kossuth sem akarja a felelősség alól magát kivonni. Az eltiltás sérelem a nemzet jogai ellen és ezért felírnak. Dubraviczky kérte, hogy ne mellőzzék a nádort, ezt Fáy sem ellenezte, de kikötötte, hogy ne kegyelemhez járuló kérešként, hanem igazságszeretetéhez intézett sérelemként írjanak hozzá. E szerint a hatá-

¹ Canc. eln. ir., 1836 év, 1035. sz.

² *Törvényhat. Tudósítások* júl. 1. szám.

rozat az volt, hogy az egybegyűlt rendek többsége a folyamodónak szándékában nem látott semmi olyat fennforogni, ami okot szolgáltatna, hogy abban meggátoltassék, éppen azért az eltiltást sérelmesnek tartván abban állapodott meg, hogy a nádort egész alázatossággal megkéri, orvosolja a folyamodó szándékának meggátlását.

Pest megye Kossuth folyamodványának másolatát melékelve, ezt tényleg kérte is a nádortól.

A nádor aug. 18-án kelt elnöki levelével válaszolt.

Fennáll egy felsőbb rendelet, írja a nádor, hogy politikai vagy irodalmi folyóiratok előzetes kir. engedély nélkül nem adhatók ki, amint azt a rendek ily engedélyért folyamodó írók személyéről és vagyoni állapotáról való véleményezések- és tanuságokból tudják; éppúgy azt is, hogy az engedély elnyerése után a lap egyes számainra előzetes cenzúra van előírva.

Tudják azt is a rendek, hogy a folyóirat lényegét megállapítja: az előzetes hirdetés a tájékoztatóval, az előfizetési felhívás és meghatározott díj, az egyes számoknak kijelölt időben való megjelenése és az előfizetőknek való megkülönböztetése. Mindez megvan Kossuth tudósításainál is, amelyeknek a magánlevelezés elnevezését adja. A kiadásnak az a módja, hogy nyomtatva vagy akár kézzel van írva, nem tesz különbséget, hacsak azt valaki a legfelsőbb rendelet kijátszására nem használja. Kossuthnak az az érve, amelyet lapjának az országgyűlésen való kiadásának követel, hogy t. i. azt legfelsőbb helyen is ismerték, nem nagysúlyú. Az újságok és könyvek írói ugyanis a közlés jogával visszaélni, a legfelsőbb rendszabályokat elmellőzni, sőt az alkotmányos elveket megátadni törekedtek, úgy hogy kezdettől fogva a legfelsőbb rendeletek sikerén a legnagyobb erővel, és ebben a különös esetben annál inkább kellett örködni, mert Kossuth Lajos elől az ilyfajta lapengedélyt kérelmező út nem volt elzárva, de ő ezt elhagyva olyat követett, amely céljainak nyíltságáról való kétkedésre ad okot. Reméli, hogy a rendek a folyóirat eltiltására nézve kötelessége szerint tett rendelkezéseinek helyességét, amíg a király szándéka nyilvánvaló nem lesz, az iránta érzett régi bizalomnál fogva átlátják és e tekintetben minden további panasztól elállanak.

Pest megye rendei az 1836 szept. 2-iki közgyűlés végzése szerint¹ a nádornak a nemzet javát célzó érdemeiért is szertettek volna eleget tenni a kegyelmes levele végén kifejezett óhajának, de meggyőződésük szerint az 1553. évi 24., az 1559. évi 45., sőt az 1790. évi 15. és 67. t.-c. értelmében a sajtószabadság meghatározása a törvényhozó testet illeti; az 1723 : 59. t.-c. oltalma alatt a megyegyűlések tanácskozásait az 1723 : 58. t.-c. engedélye mellett magános levelezés alakjában a haza minden polgárának szabad közölni és így ez törvényesen nem tiltható el. Törvényes óvásként kijelentik tehát, hogy Kossuth Lajos eltiltását régebbi 2630. sz. határozatuk megerősítésével továbbra is sérelemnek tartják és ennek elintézését elhalasztják akkorra, amikor az 1790 : 15. és 67. t.-c. rendelete szerint a sajtószabadság kérdése az országgyűlésen rendszeresen fel fog vétetni.²

Széchenyi Istvánnak valóban igaza volt, amikor augusztus 18-án ezt jegyezte naplójába : «A főherceg Kossuth miatt nagy bakot lőtt. Kossuth szerfelett nagy befolyást fog szerezni.»

Az 1836 júl. 4-iki közgyűlésen³ az 1832/6-iki törvények kihirdetése után Ráday felelevenítette Fáy indítványát a tudósítások előfizetése tárgyában. Szentkirályi Móric főjegyző ellene volt, felhívta a pártolókat, adják inkább azt a tanácsot Kossuthnak, folyamodjék engedélyért, s ha nem kapja meg, akkor méltán számíthat a megye pártfogására; nem érti ugyanis, hogy lehet ilyen cenzúranélküli hírlapot pártolni. Bernát főszolgabíró azt vetette ellen, hogy ő nem tanácsolná Kossuthnak az engedelemért való folyamodást, amire Kossuth lapjában meg is jegyzi, hogy nem nagy hajlandóságot érez a tanács követésére.

Kossuth a nádori eltiltás miatt nemcsak Pest megyéhez, de az összes magyarországi megyékhez azonos folyamodványt terjesztett be. A megyék túlnyomó részben határozottan

¹ 4460 p.

² A nádor nem számított e határozatra. A kancellárhoz írt levele szerint azt hitte, leiratával meggyőzi Pest megyét eltiltásának helyességéről. Ebben alaposan tévedett.

³ *Törvényhat. Tud.* IV. levél.

állást foglaltak Kossuth, és a magános levelezés szabadságának, sőt a sajtószabadságnak elve mellett. Zemplén, Bihar, Sáros, Arad, Nyitra, Békés, Tolna még felvilágosítást is kértek Pesttől a dolog mibenlétéről és így értesültek, mit tett az ügyben Pest megye. Más megyék, mint Zala,¹ Bars,² Sopron a nádorhoz vagy a királyhoz fordultak. Egyes megyék, mint Esztergom³ nem pártolták a kérést, Bácsban, mint Odry József alispán jelentette,⁴ az ő hatására szintén mellőzték a kérést, Hertelendy torontáli alispán szintén megjelenti a megye határozatát,⁵ hogy a Kossuth viselkedése a jó renddel meg nem egyeztethető és egy magános embernek előadását közsérelemként a rendek nem vették tárgyalásba.

1836 aug. 3-án kir. leirattal a kancellár, most már Pálffy Fidél Kossuth *Törvényhatósági Tudósításainak* egy számát kapta német fordításban véleményes jelentéstételre. Pálffy jelentette,⁶ hogy Kossuth írott újságja tárgyában legközelebb előterjeszti a kancellária véleményét; megjegyzi, hogy a fordítás nem elég, szükséges volna a lapot teljességében megtekinteni, megcenzuráztatni, a kir. ügyek igazgatójának pedig meg kellene hagyni, szerezzen kéz alatt egy példányt és jelentse véleményét.

Ígéretét teljesítve Pálffy kancellár aug. 9-én terjesztette elő véleményét. E szerint Kossuth Lajos már a mult országgyűlés alatt tudósításokat szerkesztett és előfizetés útján terjesztett. Ezeket ismert szelleme szerint egyoldalúan szerkesztette és lapja nem közömbös befolyással volt. Egy ideig litografiát is használt, de mivel erre nem volt engedélye, azt elvették tőle, úgy hogy azután ismét írásban terjesztette lapját. Az országgyűlés befejezése után a pesti kaszinóban is kifüggesztett felhívása szerint a törvények végrehajtásáról és más megyei ügyekről lapját folytatta *Törvényhatósági Tudósítások* címén. Mivel ezek előfizetők gyűjtésével, megállapított

¹ Canc. ir., 1836 év, 9838. sz.

² Canc. eln. ir., 1836 év, 957. és 958. sz.

³ Canc. eln., 1836 év, 964. sz.

⁴ Canc. eln., 1836 év, 1035. sz.

⁵ Canc. eln., 1836 év, 1148. sz.

⁶ Canc. eln. ir., 1836 év, 1117. és 1313. sz.

díj ellenében, szabályszerű időben küldetnek, tehát időszaki írás jellegűek s minthogy ilyeneket — legyenek azok nyomtatva vagy írva is — a kir. rendeletek értelmében csak előzetes engedéllyel szabad kiadni, és az egyes számok csak előzetes cenzúrai eljárás után jelenhetnek meg, azért a nádor — mihelyt a hirdetésről tudomást szerzett — a megyei alispán útján elrendelte, hogy Kossuth Lajosnak egy e célra kiküldendő tisztviselő útján adassék tudtára, mivel nincs engedélye, sem a további hirdetést, sem a lap megjelenését nem engedi meg, ellenkező esetben szigorú felelősségre fog vonatni. A nádor, mint írása mutatja, azért tette meg ezt, mert e lap káros befolyással lenne a közvéleményre, mert Kossuth folytatni fogja azt, amit az országgyűlésen kezdett.

Kossuth nyilatkozatot adott az eltiltásról, amely szerint a megyei nyilvános tárgyalásnak magán levelezésben közlése a törvények szerint megengedett, s ezt tette az országgyűlésen is 3½ évig. Panaszt emelt a megyéknél és pártfogást kért. Pest, Sopron és mások pártfogolják, mások kérését félretették, de azért Kossuth vakmerőségét folytatja.

A kancellária szerint ez esetben a magánlevelezés örve alatt politikai tartalmú lap kerül kézre engedély és cenzúra nélkül, ami nem szabad és a legfelsőbb szabályrendeletek értelmében szigorúan büntetendő, éppen azért a kancellária egyhangú véleménye szerint a lap nem tűrhető meg és további kiadása minden módon megakadályozandó. Kossuth a nádori rendelet iránti engedetlenség miatt megbüntethető, de hogy érezze a felség kegyelmét és észretérhessen, a király nevében volna eltiltandó. Ha ennek sem engedelmeskednék, nem lesz semmiféle módja a mentegetőzésre. A nádort tehát elnöki irattal fel kellene hívni, hogy mint pesti főispán Kossuthot határozott rendelettel tiltsa el az időszaki írástól, mert ha ellenkeznék, kir. parancs elleni engedetlenség címén a fennálló törvények értelmében szigorú büntetés vár reá.

Arra az esetre, ha nem engedelmeskednék, azt véli a kancellária, hogy az 1546 : 25., 1547 : 4., 1548 : 14. és 15., 1556 : 23. t.-c. alapján lehetne ellene eljárást indítani, csak az a kérdés merül fel, ki legyen a panaszos és mely bíróság elé kerüljön a panasz.

A kancellária többsége szerint a pestmegyei sedria elé kellene vinni és ítélet után a kir. táblához apellálni.

Kussevich tanácsos szerint Kossuth mint a nyilvános rend háborítója az 1723 : 9. t.-c. értelmében a kir. fiscus útján mint felségáruló a kir. táblához volna idézendő, s a posta (még pedig a budai és pesti), mely csak megengedett levelezés továbbítására való és a helytartótanács felügyelete alatt van, utasítandó volna, hogy e leveleket ne fogadja el továbbításra. A többség véleménye szerint, mikor Kossuth előtt a felség parancsát kihirdetik, ezt is meg kell neki magyarázni, a kisebbség (Malonyai, Teleki, Jósika) szerint e nélkül tiltandó el a postai szállítás, s azok, akik a *Törvényhatósági Tudósításokat* leírták, az engedetlenségre felhívasanak.

A kancellár, Haulik, Kussevich véleménye a többség véleményével szemben az volt, hogy Kossuthtól makacosság esetén mint silentiariustól az ügyvédi oklevelet is vegyék el, de a többség nem volt e véleményen, mert véleménye szerint illet csak visszaélés esetén lehet megtenni, és nem szabad a bírói ítéletet megelőzni.

Az államértekezlet azt ajánlotta,¹ hogy a felség nevében is eltiltandó Kossuth, s csak ha nem engedelmeskedik, kell gondoskodni a további eljárásról ; azért javasolta, hogy a kancellár utasítandó volna, tegyen engedetlenség esetén, Kossuth viselkedésére, nyilatkozatára, lapjai tartalmára való tekintettel javaslatot. A póstai szállítás tekintetében pedig azt ajánlotta az államértekezlet, hogy a posta a lapot ne fogadja el, adja vissza Kossuthnak. Az ifjak pedig, akik írják a lapot, felsőbbbségük (ha jurátusok a personális, mások a nádor) útján kioktatandók, a helytartótanács pedig utasítandó volna, hogy a lap eltiltottnak tekintendő, a kancellár pedig szólítsa fel a kir. ügyek igazgatóját, megküldve neki az addig megjelent hat számot, mi a véleménye a teendőkre nézve, ha Kossuth nem engedelmeskednék.

A király az államtanács javaslatát elfogadva szept. 18. kelettel ily utasítást adott Pálffy kancellárnak.

¹ Conf. A. 1836 év, 1624. sz.

A kancellár szept. 21-iki kelettel közölte a felség rendeletét a nádorral, Kossuthnak a király nevében történendő eltiltása tárgyában, Beöthy kir. ügyigazgatót pedig, a *Törvényhatósági Tudósítások* hat számát megküldve jelentéstételre szólította.¹

A nádor a régi utat választotta, Dubraviczkyt elnöki rendelettel utasította, hogy Kossuthot a kir. nevében tiltsa el a lap kiadásától. Dubraviczky ismét Zlinszky központi főszolgabíróat bízta meg a végrehajtással, aki azt okt. 2-án Bellágh Antal esküdttel teljesítette.

Zlinszky a következő iratot adta át Kossuthnak:²

Nemes Nemzetes és Vitézlő Kossuth Lajos Urnak hites Ügyvédnek ezen eltiltó levél törvényesen adassék.

Ajánljuk hivatalbeli szolgálatunkat az Urnak! Ő cs. kir. Felségének következő foglalatú kegyelmes parancsolatja érkezvén ő Cs. kir. Felségéhez az ország Nádorához, mellynél fogva az rendeltetik: hogy jöllehet Tek. Uraságod által kiadott és a Vármegyében előforduló nevezetesebb tárgyakról szóló időszaki lapokra nézve közben jött eltiltás iránt eddig mutatott engedetlensége méltán törvényes büntetés alá vétethetne, mégis, hogy ő Cs. kir. Felségének kegyelméből ennekutána kész engedelmességre adattassék alkalmatosság, vagy ha Uraságod jövődjére nézve is ezt makacsul megtagadná, hogy azon tekintetből mintha a censura eránt költ, legfelsőbb szabályrendelések a kéz irati hasonló publicus lapokra ki terjesztve nem volnának, kifogás ne tétethessék, Tit. Uraságod a magános levelezés helytelen címje alatt ki adott, azonban valóságos időszaki írást ábrázoló lapoknak kiadásától s azoknak bármi módon próbálandó további terjesztésétől és elküldözésétől olly hozzá adással tiltassék el, hogy további ellenkezés esetében Tit. Uraságod mint a legfelsőbb s Uraságodnak különösen tudtára adott királyi parancsolat eránt köteles engedelmisséget meg tagadó, azonnal a tör-

¹ Canc. eln. ir., 1836 év, 1282. sz. Megjegyzendő, hogy Sedlniczky pontosan megküldötte Kossuth lapját rögtön a megjelenés után Metternichnek.

² Canc. eln. ir., 1836 év, 1655. sz. Ez a nádori rendeletnek pontos átírása.

vény által meg szabott módon törvényes büntetés alá lészen veendő. — Méltóztatott Ő Cs. Kir. Fensége az Ország nádora ezen eltiltásnak annak módja szerint leendő eszközlése meg rendelését Első Al Ispán Tettes Dubraviczky Simon Urnak meg parancsolni — Mellynek következésében mi Tisztelt Tettes Első Al Ispán Ur által az ide ./. alatt másolatban zárt meghagyásnál fogva evégre ki küldve lévén, midőn a fen Tiszt. leg' felsőbb Kegyelmes Kir. rendelet foglalatját Tiszt. Uraságodnak tudtára adnánk, annak értelmében az érintett lapoknak kiadásától, terjesztésétől és elküldözésétől eltiltanánk, maradtunk fen Tiszt. Uraságodnak Pesten Octóber holnap 2-án 836 hivatalbeli szolgálja Zlinszky János T. Pest vármegye feő Szolga Birója. Bellágh Antal a Tiszt. P. vármegye ord. Esküdtje.

Kiküldés mása az ./. alatt. Kiadatik Zlinszky János Feő Szolgabíró Urnak olly végre, hogy ezen kegyelmes rendelkezésnek foglalatját Kossuth Lajos Urnak tudtára adván ötöt az abba foglaltakra nézve tiltsa el. Kelt Pesten szept. 30. Dubraviczky Első Al Ispán.

Kossuth erre három nap mulva a következő, valóban mesteri és a későbbi híres szónoki tehetségét jellemző óvással válaszolt.

Tettes Feo Szolga Biró és telyes bizodalmu Esküdt Urak! Azon eltíltó levelet, melyet a Vármegyék Gyűlésein előforduló nyilvános dolgokrolí levelezésem ügyében Ő Cs. kir. Feo Herczégségének az ország Nádorának Tettes Dubraviczky Simon első alispán urhoz intézett parancsa s Tiszt. első alispán urnak erre kelt meghagyása következésében f. octóber 2-án nekem személyesen megadni méltóztattak, azon oknál fogva, mivel különben felsőbb parancsnak megyei végzés nélkül végrehajtás végett Tiszt. Uraságtok kezébe juthatását alkotmányos institutioink szerint meg fogni nem tudnám, szokott birói eltíltásnak nézni kényteleníttetvén, mint illyenre (ne hogy a felsőbbség iránti tisztelet elmellőzésével vádoltathassam) egész tisztelettel adom következő feleletemet.

Midőn a közelebbi mult Országgyűlés összehívásakor és így már közel négy esztendőkkal ezelőtt némelly barátim arra szólítottak fel, hogy őket az országgyűlési dolgokról,

magános levelezés útján folyton folyvást tudósítanám, legelső gondom vala, megfontolni, ha törvényt nem sértek e, ha törvényesen szabad dolgot teszek e, midőn kívánságok tellyesítését elvállalom, és tisztán állott előttem alkotmányunknak azon lényeges alakja, miszerint a nyilvánosság úgy országgyűléseinknek, mint a Ns megye gyűléseinek elidegeníthetlen s a felséges uralkodó ház kormánya által atyai kézzel mindenkor meg őrzött feltételét, sőt egészítő részét teszi; tisztán állott előttem hogy az illy nyilvános dolgokat mint az egész nemzetnek közös osztatlan tulajdonát a törvény által nemcsak nem tiltott, de sőt a köz hitelnek egyenesen kimondott oltalma alá helyezett levelezés útján másokkal is közölhetni, minden polgárnak törvényes jussai közé tartozik. Így lévén, de máskép nem is lehetvén, meggyőződve a levelezéshez hozzáfogtam s a törvény oltalma alatt elvállalt köteleiséget, mint becsületes emberhez illik fáradhatlan kitűzéssel negyedfél évekig szakadatlanul tellyesítettem mindég azon szándékkal s vigyázattal, hogy törvény engedte határokat lélekisméretessen megtartsam.

És valóban a tapasztalás czáfolhatlan tanusága mind vállalatom törvényessége, mind a törvény határainak illő tisztelete iránt meg igazolta hitemet, mert e dolognak lehető leg nagyobb nyilvánossággal (a mi szándékom tisztaságát már magában is eléggé tanusította) negyedfél évekig vitt folytatásában soha sem történt, hogy a leg felsőbb kormány vagy azok kiknek a törvények megtartása tisztökben áll, akár felsőbb engedelem kérésre utasítottak, akár e nélkül vállalatomtól eltiltottak, akár pedig egyes kihágás miatt a törvény boszúját fel hívták volna ellenem — sőt tiszta lélekismérettel mondhatom miképpen én halálom órájáig úgy leszek meggyőződve: hogy ezen boszus cselekvésemet Ő Cs. kir. felségének leg kegyelmesebb királyunknak kormánya is nemcsak törvényesnek, de hasznosnak is vagy legalább ártatlannak és nem kedvetlennek elésmerte, különben el nem mulasztotta volna azon törvényeknek, mellyeknek véd paizsa alatt állottam s állok jelenleg is, megváltoztatását alkotmányos hatósága szerint kir. terjesztvénybe hozni s törvényhozási elintézésbe venni. — De ez nem történt, következőleg

ezáfolthatlan bizonyosága adatott annak, hogy a vállalatomat igazoló törvények mellett mind a kormány, mind a nemzet most még meg kíván maradni, amint hogy meg is maradt.

Az ország gyűlése eloszlott s midőn levelezésemet, de változott körülmények szerint már nem az ország, hanem vármegye gyűlési dolgokról folytatni szándékoztam s folytatni el is kezdtem, már többé nem kellett, nem lehetett a felett aggodnom, ha vallyon leveleznem s olly formán leveleznem, mint a törvény engedelme s a felsőbbségnek ehhez mért atyai oltalma alatt negyedfél évekig leveleztem, szabad-e? mert hiszen nem kezdésről, hanem a szakadatlan gyakorlat folytatásáról vala szó s mostani s további levelezésem ismertető sajátságai semmiben nem különböznek egymástól, nevezet szerint én ugyan a legmélyebb hódoló tisztelettel szólva soha el nem esmérhetem, hogy az én levelezésem az időszakinyomtatott hirlapok sorába számíthatassék; — de ha bár feltéve, de meg nem engedve oda számíthatatnék is: mostani levelezésem mákszemnyileg sem inkább időszaki hirlap, mint voltak országgyűlési tudósításaim; ezekre nézve pedig soha senkinek sem jutott eszébe a letiltás vagy azon elvnek felállítása, hogy a tudósításokat előleges királyi kegyelmes engedelem nélkül írnom s küldözöm nem szabad.

A dolog vázolatát ábrázoló előjelentés úgy megtörtént akkor mint most; — az előfizetésnek, szabottdíj szerinti begyűjtése, a leveleknek előre elhatározott napokbani szétküldése, szóval mind azon ismertető jelek, melyek ő cs. kir. főherczegségének, országunk nádorának T. nemes Pest vármegye e tárgybani felírására adott válaszában említvék, levelezésemnek negyedfél éveken keresztül sajátjai valának, de azért tilalmat magok után nem vontak s levelezésemet ollyanná, aminőt királyi engedelem nélkül írni, tiszt. Uraságotok tilosnak mondanak, nem alakítottak. — Minő csodálatos változást szenvedtem tehát én? minőt leveleim, minőt a törvények és a magyaroknak törvényes jogaik, szabadságaik, hogy ami törvény szerint még mindig szabad volt, ami gyakorlatilag 41 holnapig sem királyi engedelem tárgya, sem tilalmas nem vala, az, anélkül hogy a törvények változtak, s egyes polgároknak, úgy mint az egész nemzetnek jogai

kevesedtek, kötelességei szaporodtak volna ; a 42-ik holnapban egyszerre tilalmassá s privilegium nélkül büntetést érdemlő vétékké változhatnék? én e tömkelegben a vezér fonalat hasztalanul keresem. Az é az ok, hogy 3 $\frac{1}{2}$ -évekig minden harmadik napon írtam egy levelet, most már csak minden 14-ik nap irok? — de hiszen ez inkább mellettem, mint ellenem szól! — vagy talán az, hogy most nem az országgyűlés, hanem a vármegye közgyűléséről levelezek? de ezt sem hihetem, mert a nyilvánosság, úgy a vármegyék gyűlésein, mint a diaetának egy iránt alkotmányos tulajdona, s ha szabad levelezni az ország gyűlési tanácskozásokról, végzésekről, melyek a törvényekről szólottak, még inkább szabadnak kell lenni a vármegyék tanácskozásairól, s végzéseiről, mik csak törvény szerint szólanak. De a tilalom nem is arra terjed, hogy ezt vagy amaszt irom leveleimben, mert ha e részben vétettem volna, ha túl léptem volna azokon, mik a megyékben alkotmányszerűleg nyilvánossan mondattak, történtek, végeztettek ; ebbeli vétségemnek törvény jelölte büntetés, nem pedig praeventiv tilalom lehetne következése, — hanem arról szól a tilalom, hogy leveleket felsőbb engedelem s előleges birálat nélkül ne írjak.

Már pedig méltóztassanak nekem tiszt. Uraságtok megbocsátani, de a szabad magyart megilleti a törvény határa közti szabad szó, illynemű törvényt, rendeletet, privilegiumot, birálatot, nem volt s nincs is tartomány széles e világon, a melly mutatni képes legyen, nem még azon tartományok sem, hol nem állandó törvényes szabályok, hanem naponkint önkényleg változó rendszabályok határozzák a polgárok jussait. Mi tekintet alá jöjjön a sajtó törvényileg, mi alá gyakorlatilag hazánkban? arról elmélkedni körömbé nem tartozik, azt mind azon által törvényes védelem végett, melyet felséges királyunknak atyai kegyelme bizonyosan legutolsó alattvalójától sem tagad meg, kénytelen vagyok mély tisztelettel megemlíteni : hogy írás és nyomtatás között a praeventiv rendszabások legmelegebb barátinak véleménye szerint is (kiknek sorába én bizonyosan nem tartozom) minden tekintetben igen nagy a különbség s e különbséget a világon minden e tárgyról törvények igen világosan mutatják.

A sajtó olesó, sebes és könnyű eszköze a gondolatok, történetek közlésének, általa amit egy ember gondolt, kevés napok, néha kevés órák alatt ezerek, milliók tulajdonává lehet, s a sajtónak ezen különös s az írásnak rák haladású közép századkori közléseihez még csak árnyékba sem hasonlító tulajdonsága okozá, hogy az ezernyi ezer karu Briarraeus fékezéséről különböző tartományokban, különbözőleg gondoskodnának a nemzetek sorsát intéző hatóságok, voltak és vannak országok, hol a közönséges törvények a sajtó zabolázására is elegendőknek ítéltettek, úgy hogy az egész állománynak vagy egyesek jogainak sajtó általi sértései szintazon törvények szerint büntettetnek, mellyek a más némű törvényhágásokat büntetik. — Vannak mások, hol a sajtó ugyan minden előleges bírálattól ment és szabad, de különös repressiv törvények alatt áll. Vannak végre olyanok, hol a sajtó előleges bírálat alá vettetett ; — de mind ez csak a sajtóról, egyedül a beláthatlan sebességű s kiterjedésű gondolat terjesztésnek eme csuda mérvű eszközéről szól ; a lassu, a kis körű írásra a sajtót illető akár repressiv akár preventiv specialis szabályok kiterjesztve még sehol sincsenek.

Mellyik osztályban tartozzék a sajtó hazánkban, azzal e jelen alázatos védelem iratban szólni nem illenék, de a gyakorlatot tekintve, ha az a ki időszaki hirlapokat nyomtattatni akar, legfelsőbb engedelemért kéntelen folyamodni, kéntelen ezt tenni azért, mivel a könyvnyomtató intézeteknek privilegiált tulajdonossai privilegiumok elveszthetése miatt azokat különben ki nem nyomtathatnák, mivel a királyi bírálók azoknak kinyomtatására különben engedelmet nem adnának, mivel a királyi posta hivatalok csekély s a lapoknak ezernyi ezer keretre terjedését nem igen nehezítő esztendőnkénti általános bér mellett azokat szét nem küldenék, végre pedig azért, mivel a sajtó egyes íróknak gondolatait olly sebes, olly könnyű, olly szélesre ható módon képes terjesztetni, hogy az árvíz folyamához hasonlíttatnék. — Mind ezek az én írott levelezésemnél fen nem forognak. Én a könyv nyomtatás hatalmas eszközét nem használom, drágán fizetett 10—12 irnok másolgatja két hetekig egy—két ívnyi levelkéimet s azok végre a 12 millió lakosság közt, legfeljebb mintegy száz

kézre kerülnek, s elvesznek, mint egy csepp a tengerben, s olly kezekre kerülnek, mellyek már csak annál fogva is, hogy az írás másolgatás, postabér temérdek költségeit viselik, viselhetik, nem azoknak sorába tartoznak, kik izgékony játékok lehetnének egy levél írónak kezében, de különben is én keblem érzelmeit. főm gondolatait nem terjesztgetem, hanem azokat irom meg néhány levelezőimnek a mik a Tettes Megyéknek nyilvános gyülekezeteiben mondatnak, történnek, végeztetnek. Én végre midőn ezek szerint a vármegyék gyűléseinek az 1723 : 58 által biztosított nyilvánosságából merítve, az ugyan ekkori 59^k czikk oltalma alatt viszem levelezésemet, nem keresem a homályt, nem rejtezem titok leplébe, nem igyekszem a törvények eránti felelősség terhét magamról elhárítani, sőt a magános levelezés minden betűjét a nyilvánosságnak s ez által a legfelsőbb felügyelésnek önként és örömetst alája vetem, hogy ha gyarlóságomat legtisztább akarattal sem tudnám a vétektől megóvni, a mi bizonynyal csak értelmemnek s nem szívemnek hibája miatt történhetnék, a törvény és büntetés vétkem minősége szerint nyomban megtalálhasson.

De talán mindez, a mit vállalatom törvényességéről, szabadságáról s gyakorlati megerősítéséről mentségül felhoztam, tévedés, talán elfogult, véleményem saját ügyemben megcsatlakozott ; — azonban nem az én véleményem ez, hanem mély tisztelettel s hálás érzelemmel legyen kimondva, a nemzeté. Igenis a nemzeté, mert miután Tettes Főszolgabíró úr négy hónapokkal ez előtt kérdéses levelezésemről először letiltott volt, én a szabad levelezésnek s alkotmányos nyilvánosságnak köz nemzeti jogait véltem személyemben megsértetni s e tekintetből kötelességemnek tartottam törvényes oltalomért esedezőleg a Tettes vármegyékhez járulni, És ímé én ki az országnak legnagyobb részében nevemről is alig valék ismeretes, ki ügyem igazságánál egyebet esedezésem gyámolítására fel nem hozhattam : még is azt lehet mondani a leglelkesebb köz pártfogásra találtam. Mert azon mintegy 30 megyék közül, mellyeknek közgyűlésein alázatos folyamodásom ekorig felvétellett, egy sem, csak egyetlen egy sem akadott, mely törvénybe ütközőnek ítélte volna cselekvésemet,

s ha volt is kettő vagy három, mely részint mivel a pártfogást azon megyére tartozónak vélte, a melyben lakom, részint, mert egy magános írótt arra, hogy magát érette közbe vesse, érdemetlennek ítélte, pártolásomra nem nyilatkozott, de tettemet törvénytelennek egy sem mondotta — ellenben a 30 közül mintegy 26—27 megye panaszomat a legkegyesebb oltalomra méltatá, részint ő cs. és kir. felségéhez, részint a fenséges Nádorhoz alázatos felirásokkal járulván, részint levelezésemet törvényesnek és szabadnak, a tilalmat pedig sérelmesnek, a nyilvánosság és szabad levelezés köz nemzeti jogait bántónak — s országos sérelemnek nyilatkoztatván, részint engemet a 3½ évekig folyvást gyakorlott levelezésnek törvény határa közti folytatására fel szólítván, sőt némellyek levelezésemet a megye számára is köz végzés erejével megrendelvén, s e kép azt saját tulajdonokká, engem pedig határozatiknak lekötelezettjévé magasztalván, és maga ezen Tettes vármegye is, mellynek első alispánja most eme kemény és szigorú letiltásomra a megye főszolgabíráját kiküldötte s mellynek főszolgabírája esküdt társával a letiltást végre is hajtotta — maga ezen Tettes Megye is már két rendbéli határozatjával kijelenteni méltóztatott, *hogy a levelezés ugyan azon szabadsággal, mellyel a megyék gyűlésein való tanácskozások folytattatnak, a haza minden polgárainak egyformán szabad és törvényesen el sem tiltható.* Melly kegyes végzést elolvassván és megfontolván az 1723 : 58 czikk 4 §-ának eme szavai : *«et in generalibus congregationibus conclusa, per particulares congregationes, multo minus per supremos vel vicecomites aut alios quoscunque in privato non immutentur.»* — Tettes alispány urnak és tisztelt Uraságtoknak mostani hivatalos eljárásán nem lehet eléggé csudálkoznom.

De az, hogy minő tekintetben tartatnak Tettes Pest vármegye tisztviselői által azon nemes vmegye határozatai, nem én rám, hanem azon megyére tartozván, ennek feszegetésével önként felhagyok, csak azt jegyzem meg, hogy azon jusnak törvény határai közti gyakorlata, mellyet a hazai törvényhatóságoknak a hon és királyi szék eme tántoríthatlan hűségű oszlopainak már eddig is olly nevezetes száma, nem csak szabadnak, törvényesnek, hanem köz nemzeti jusnak is

nyilatkoztatott, — azon jussnak mellynek gyakorlatát ezen törvényhatóságok alkotmányyszerű oltalmok alá vették, sőt számosabban sajátjukká, tulajdonukká is tették, — ennek gyakorlatára sem a törvénytelenység, sem a makacsság, sem az engedetlenség bélyegét alkalmaztatni nem lehet, különben mind ezen megyéket törvényteleniséggel, makacssággal és engedetlenséggel kellene vádolni : én pedig tántoríthatatlanul hiszem, hogy ő cs. kir. felsége sokkal inkább méltóztatik a ns megyék törvényessége, hűsége felől meggyőződve lenni, mint sem hogy őket törvényteleniség, makacsság vagy engedetlenség gyanújába vehetné. A mi engemet illet, én a törvénynek, mint törvényes királyom felséges akaratja leghivebb magyarázójának kezeiben vagyok, és kezeiben van életem, mindenem, de mély fájdalommal sujtva érezvén szivemet, midőn tisztelt Uraságtok tiltó levelében olly bűnökkel látom magamat vádoltatni, mellyek alkotmányyszerű keblemtől örökké távol vannak és maradnak, ünnepélyesen kinyilatkoztatom : miképen ő cs. kir. felségének legkegyelmesebb uramnak királyomnak hűséges alattvalói között egyetlen egy sincs, ki ő felségéhez s dicsőséges királyi székéhez nagyobb hűséggel viseltetnék nálamnál, s illy érzésben élvén, semmit sem kételkedem alázatosan kijelenteni, hogy meggyőződésem szerint egy alkotmányos királynak, a minőt felséges urunkban hódolva tiszttelek, akaratja tisztábban s nyilvánosabban sehol és semmiben nem nyilatkozhatik, mint a törvényekben : mert a törvények teszik az ő felséges akaratjának gazdag tárházát, a mint tehát lehetetlennek hiszem, hogy felséges királyom mást akarhasson, mint a mit hű magyarainak örökké hálás örömeire akkora kegyelmesen kijelentetni méltóztatott, minőn sz. fogadást tőn, hogy a törvényeket meg tartja és mások által is megtartatja ; — úgy tökéletesen meg vagyok győződve, hogy azon hű polgár, ki a törvényeknek engedelmeskedik, ő felsége akaratjának engedelmeskedik, s ki csak törvényes jusaival él a törvény határai között, az valamint a törvények iránt nem engedetlen, úgy ő felsége iránt sem az. Nem is kételkedem én, hogy ha ő cs. kir. felsége, országunk nádora, kiben hazánk szabadságainak érdem teljes őrijét tiszteljük, a dolgok mi volta felül számos megyék felírásai

értelmében felséges királyunkat kegyelmesen értesíteni méltóztatott, ő cs. kir. felsége engemet leghívebb alattvalóját a törvényes jusok alkotmányszerű gyakorlatában, vele született igazság szereteténél fogva legkegyelmesebben megtartatni méltóztatik.

És ez tántoríthatlan hűségem újított kinyilatkoztatása mellett alázatos feleletem; — mellynek rendéről jussaim oltalmára magamnak a szokott bizonyság levelet kiadatni kérem, ezen feleletem egyébiránt tiszt. Uraságtok tiltó levelére szól; de mivel ott ő cs. kir. felségének s a fenséges nádornak is bizonyos parancsolatai említetnek, sőt a mint az alispányi kiküldés soraiból láttam, azok tiszt. uraságtoknak ki is adattak, velem azonban (a mint törvény szerint történni kellett volna) nem közöltettek, azon felsőbb parancsolatokat tehát eredeti valóságokban s egész terjedelmükben magammal közölni kérem, ettől függesztvén fel végső feleletemet és a közléshez képest még ne talán tán szükségesnek ítéltethető további észrevételeimet is. Melly közléstől várva addig is illő tisztelettel maradok — Tettes főszolgabíró s tellyes bizodalomú esküdt uraknak Pesten octob. 5-én 1836 alázatos szolgálók Kossuth Lajos.

Kossuth ezenfelül a fenti eltiltást és saját óvását mellélelve Pest megyének a következő iratban jelentette be¹ az esetet, kérvén óvásának jegyzőkönyvbe iktatását és kihirdetését.

Tekintetes Nemes Vármegye, Kegyes Uraim!

A nemes Vármegyékben nyilvánosan előforduló közdolgozróli levelezéstől, Nádor Ispán Ő Cs. Kir. fő Herczegségének parancsolatjából megyebéli Fő Sz Bíró Tettes Zlinszky János úr által 4 hónapokkal ezelőtt eltiltatván, a Tekintetes Nemes Vármegye f. é. Junius 15-én tartott közgyűlésében ezen eltiltást közhatározattal sérelmesnek nyilatkoztatni s orvoslás végett Nádor Ő Fenségéhez felírni méltóztatott.— Melly felírásra midőn Ő Cs. Kir. Fő Herczegségének kegyelmes válasza megérkezett, a Tekintetes Nem. Vármegye f. é. szeptember 2-án hozott közgyűlési kegyes végzésében a köz bizodalom-

¹ Pest megye levéltára, 1836 év. 5700. sz.

nak paizsa és az 1723 : 59 cz. oltalma alatt, azzal a szabad-sággal, mellyel a Megyék gyűlésein való tanácskozások ugyan-azon esztendei 58-ik cz. engedelme mellett foglalatnak, eszközölt magános levelezést a haza minden polgárainak egyformán szabadossá, következőleg *törvényesen el nem tilthatóvá* ujólag ünnepélyesen kijelentvén, kérdésben forgó levelezésem folytatásától történt eltiltásomat az ujólag megerősített f. é. 2630. szám alatt költ határozás szerint továbbra is sérelemnek nyilatkoztatni méltóztatott. — És e szerint az egész dolog jelen helyzetében, a levelezésnek t. i. szakadatlan folytatásában maradván, a fent előadott határozáshoz azt is hozzá tenni méltóztatott, hogy ezen tárgyat, majd az országgyűlésen rendszeres felvételre halasztani s ott elintéztetni kívánja.

Mind a mellett azonban, hogy az érdeklött tilalom ekép két közgyűlési végzés által nem törvényesnek és sérelmesnek kijelentetett, és a további intézkedés országgyűlésre halasztatott ; mind a mellett hogy az 1723 : 58 czikelynek 4 §-sa világosan ezt mondja, *in generalibus congregationibus conclusa per particulares congregationes, multo minus per supremos, vel vicecomites aut alios quoscunque in privato non immutentur* még is Tekintetes Dubraviczky Simon első alispán úr, a fent tisztelettel említett közgyűlési határozatoknak egyenesen ellenére, Tekintetes Zlinszky János Fő Sz. B. urat azon tilalomnak, melly a Tettes Nemes Vármegye által érvénytelennek nyilatkoztattatott, megújítására s megerősítésére kiküldeni, tisztelt fő szolgabíró ur pedig Bellágh Antal Esküdt úrral, ezen törvénytelennek határozott tilalmat, a fentebbi határozatoknak szintén ellenére ujólag végrehajtani méltóztatott, minden polgárral közös alkotmányos jussaimnak tetemes sérelmére ; — amint ezek az ./. alatt ide csatoltakból nyilvánosan kitetszenek.

Minthogy pedig ezen kiküldés, és eltiltás a Tettes Ns Vármegye végzéseivel merőben ellenkeznék, nehogy én ezen végzések jóvoltáról s oltalmáról önként lemondani látszassam, jussaim oltalma tekintetéből Tettes első alispán úr fent említett meghagyásának, az erre következő letiltásbani eljárásnak, addig is mig a további törvényes védlépéseket megte-

hetném, ezennel ünnepélyesen ellenemondok, a Tekintetes Nemes Vármegye fen említett kegyes végzéséhez szorosan ragaszkodom s ezen ellenmondásomnak jegyzőkönyvbe iktatásáért s annak idejében közgyűlésen is kihirdetéséért aláztatosan esedezem. A legmélyebb tisztelettel maradván A Tekintetes Nemes Vármegyének legalázatosabb szolgálja (Költ October 5-én 1836) Kossuth Lajos.

Kossuth a többi megyéhez óvását a következő folyamodványával küldötte meg :

Tekintetes Nemes Vármegye, Kegyes uraim!

A nemes megyékbeni közdolgokról vitt levelezésem mind a mellett, hogy egy közös nemzeti jusunak törvényszeres gyakorlatában alapszik és mind a mellett, hogy azt a tekintetes Rendeknek, s több igen számos törvényhatóságoknak alkotmányos kegyessége, mintegy nemzeti oltalom alá venni, többen pedig köz végzés erejével maguk számára megrendelvén, tulajdonokká is tenni méltóztattak ; ő császári kir. főhercegségének az ország nádorának, ő cs. kir. felsége kegyelmes rendelete következtébeni meghagyására tettes ns Pest vármegye főszolgabirája Tettes Zlinszky János úr és esküdt társa által ujabban, még pedig azonnali büntetés terhe alatt eltiltatott.

Én azon erős meggyőződésben lévén, hogy felséges királyunknak, mint alkotmányos fejedelemnek akarátja legtisztábban s nyilvánosabban a törvényekben van kifejezve, minden esetre a törvény határai között maradok, a törvények iránti tiszteletben adván fels. királyom iránti tántoríthatatlan hűségemnek és engedelmességemnek czáfolhatlan bizonyosságát, nem érezhetem magamat arra felhatalmazottnak, hogy a közös és a Tettes Rende által már nyíltan s elhatározottan törvényszeres nemzeti oltalom alá vett polgári jussoknak személyembeni megsértéséhez önként hozzájáruljak. Azért tehát királyom s hazám iránti hűségem és törvényességem szilárd érzetében nyugodt kebellem várván a következtéseket, mulaszthatlan kötelességemnek tartottam ezen ujabbi tilalmat a Tettes Karok és Rendek kegyes színe eleibe hálás érzellemmel fogadott törvényszerű pártfogásukért továbbra is könyörögve, alázatosan előterjeszteni.

Aki midőn ugy az újabbi tilalmat, mint reá adott nyilatkozatomat ./. alatt ide csatolnám s törvényes pártfogásért esedeznék, a legmélyebb tisztelettel vagyok a Tettes ns. vármegyének Pesten october 5-én 1836 legalázatosabb szolgája Kossuth Lajos.

Kossuth folyamodványát az óvással együtt Pest megye 1836 okt. 5-iki közgyűlésén olvasták fel először¹. Ez mindenekelőtt a közgyűlést jelölte meg illetékesnek, majd Dubraviczky alispán mentegetőzött avval, hogy a nádor kir. rendeletre kiadott egyenes parancsára intézkedett, mert ha más magános megkeresésre lehet így eljárni, annál inkább vélte megtehetőnek azt felsőbb parancs esetén, a nélkül hogy a megye végzéseit, amelyeket tisztel, akár ő, akár a teljesítő tisztviselők megsérteni akarták volna. A rendek helytelenítették, hogy az alispán és a tisztviselők a megye végzésével összeütköző törvénytelen parancs eszközeivé lettek, továbbá kijelentették, hogy az 1723 : 58 tc. 4. §. szerint a közgyűlés végzéseit sem főispán, sem alispán, sem senki más nem változtathatja meg, a törvény egyenes tilalma ellen elrendelt eltiltásra vonatkozólag a régi határozatot fenntartván, az eltiltást törvényellenesnek, erőnélkülinek, semmisnek jelentik ki, egyébként Kossuth ellenmondását szokott kihirdetés és tanácskozás végett a közgyűlés elé terjesztik.

Ezen erélyes állásfoglalásról és Kossuth óvásáról a nádor Dubraviczkynak jelentéséből azonnal értesült és ezen esemény híre elterjedt csakhamar. Megtudta a kancellária, Metternich a *Törvényhatósági Tudósítások* számaiból, amelyekben Kossuth pontosan közölte, hol, mi történt.

A kancellária még az egyes megyéktől is lekívánta Kossuth óvását. Azt többen,² mint Bittó Albert adminisztrátor az Aradmegyéhez, Keglevich Gábor a Csongrádmegyéhez küldöttet tényleg be is szolgáltatták másolatlan. Mások³ viszont, mint Bezeredy György győri alispán, Bittó Benjamin pozsonyi alispán, azt jelentették, hogy még nem érkezett meg megyéjükhöz.

¹ Jegyzőkönyv, 5035. sz.

² Canc. eln. ir., 1836 év, 1655., 1679. sz.

³ Canc. eln. ir., 1836 év, 1541., 1576. és 1599. sz.

Ezalatt Beöthy Sándor királyi ügyigazgató okt. 7-én jelentette,¹ hogy Kossuth a kir. parancsnak sem engedelmeskedett, azért azt hiszi, hogy a megyei fiscus által a sedria elé idézhető, de magában a lapban elég alap van arra, hogy mint a nyilvános rend zavarója ellen ex capite notae infidelitatis eljárás indíttassék a királyi fiscus által a kir. táblánál, és mivel Kossuth vagyontalan, vagy az alispán vagy ennek vonakodása esetén fiscalis utján katonai erővel elfogható.

E fontos ügyben Pálffy a királyhoz intézett okt. 10. előzetes jelentése szerint a magyar törvények bizonytalansága mellett először is a kancellária véleményét akarta meghallgatni annál inkább, mert a sikertelenség a kormányt kompromittálná.

A nádor meg okt. 12-én közölte² a kancellárral Dubraviczky jelentése alapján az eltiltás után történeteket. A helytartótanács is felterjesztette, mit tett az ügyben. E szerint (a szept. 21-iki) felsőbb utasításra eltiltotta a postát, hogy Kossuth lapját továbbításra elfogadja, utasította a pesti polgármestert, tudja meg az írásban segédkező ifjak neveit, hogy figyelmeztethetők legyenek, a könyvvizsgálók, tanulmányi főigazgatók utasítottak, hogy a lapot úgy kezeljék, mint az eltiltottakat szokás. Ha Kossuth tovább is kellemetlenkedést okozna a revizoroknak, azt javasolta a helytartótanács, hogy az illetékes jurisdictiók utasíttassanak segítség igénybevételeire s így a megyei alispánok és a szab. kir. városok polgármesterei is értesítendőek volnának.

A kancellária okt. 24-én hozta meg javaslatát³.

Előre bocsátva a történeteket, a nádor, a helytartótanács felterjesztéseit, azt a véleményét fejezte ki, hogy szükséges az elhatározás, mit kell Kossuth és Pest megye ellen késedelem nélkül tenni, mert november 3-án Pest tisztviselőit választja és a közgyűlésen bővebbi tárgyalásba kerül Kossuth lapja, és ennek további megjelenése a kir. tekintély rovása nélkül tovább nem tűrhető. Az állásfoglalás a következőkre terjed: Pest megye válasza a nádornak, Kossuth lapjának gonosz

¹ Canc. eln. ir 1836 év, 1391. és 1837 év, 787. sz.

Canc. alt.² Helytartani 1836 év, 14,625/1425. sz.

³ Canc., 1836 év, 14,625, 1425.

szelleme, és az a szellem, amely a Kossuth javára tett előterjesztéseket előidézte szeptember 2-án és október 5-én.

A kancellária elismeri, hogy az alispán mentegetőzése (magános eltiltását a legfelsőbb rendelettel egyenlőnek tartja) és a rendeknek állítása után (hogy közgyűlés végzését sem fő-, sem alispán nem semmisítheti meg), nehéz eldönteni, hogy az előzmények vagy ezek szűlnék-e nagyobb visszatetszést. Figyelembe kell venni még, hogy Kossuthnak a megyék közül 27-et sikerült megnyernie. A kancellária okt. 10-iki előterjesztése alapján javasolja, hogy a kormány — mivel Pest megye az a része, amely Kossuthot támogatja, mindent el fog követni, hogy nov. 3-án az előző végzéseket jóváhagyják, — teljes erővel rajta legyen, hogy ezt megakadályozza. Egyhangúlag Pest megyéhez intézendő leiratot javasol, amely a megye közgyűlésének végzését megsemmisíti, s mivel nov. 3-án választás is lesz, kívánatos a leirat mielőbbi kihirdetése a hivatalra pályázók érdekében, és hogy a jóértelműek a nádort támogathassák.

Kossuth vakmerőségére eltérő volt a kancellária állásfoglalása. Bartal előadó, továbbá Jakabffy, Nádasdy, Majláth Antal alkancellár — a többség — azt vélte, hogy Kossuth vétke nem oly nagy, hogy hűtlenséggel lehetne vádolni. Bűnös ugyan, de azért csak *fiscalis actiót* lehet ellene megindítani, mert három évig túrték az országgyűlési tudósításait s az országgyűlésen csak a litografia használatát tiltották el. A szabályok áthágása csak *fiscalis actióval* büntethető, de az eltiltás is ily fenyegetéssel történt meg: az 1723: 9. t.-c. 2. §. olyanokra szól, akik az állam ellen lázítanak. Azt vélik továbbá, hogy a kir. kúria tekintélye biztos védelem a királyi tekintély biztonsága tekintetében, de hogy az legyen a jövőre is, vigyázni kell, mit utasítanak oda, mert a gonosz vélemény (hogy t. i. a kúria a kormány eszköze) új tápot nyerne. Mind ezekért Kossuth Lajos ellen a legfelsőbb rendeletek figyelembe nem vételéért a pestmegyei *sedria* előtt *fiscalis actiót* kell indítani. Megjegyzi a többség, hogy a rendelet végrehajtása Pesten nehézségbe fog ütközni, de a szigorúbb eljáráshoz csak akkor szabad fordulni, ha egyéb eszközök (mint *fisc. actio*, kir. biztos kiküldése) már megkíséreltek.

Ezzel szemben a kisebbség: Kussevich, Haulik és Pálffy kancellár az 1723: 9. t.-c.-re hivatkozva, ex capite notae infidelitatis címén a kir. táblára idézést kívánt; mert ez már nem engedetlenség, a legfelsőbb rendeletek ellen való tiltakozás az ellenállás nyilvános jele, mert az enyhe eljárás csak növelné Kossuth vakmerőségét. A többség szerint viszont ily szigor nem fog a kívánt eredménnyel járni, a kedélyeket csak fel fogja izgatni, azért megmaradt álláspontja mellett.

A kancellár október 25-iki külön felterjesztésében¹ részletezve a kancellária állásfoglalását, a maga álláspontját hozta javaslatba, mert Kossuth ellenmondása nem az alispán kiküldetése ellen, hanem a legfelsőbb eltiltás ellen szól, ez nem engedetlenség, hanem valóságos renitencia, ellenállás, amely az 1723: 9. t.-c. alapján hűtlenségi perrrel jár, amely véleményében a kir. ügyek igazgatójának álláspontja is megerősíti. Elnéző eljárás Kossuth vakmerőségét csak növelné, a hűtlenségi per hatna, és azok, akik Kossuth üzelmeitől elvakítva, az eddigi büntetlen ellenállástól buzdítva, vettek részt a határozatokban, belátnák tévedésüket. A többség eljárásától nem várja a kívánt eredményt, és ha a Kossuth eljárásából származó kiszámíthatatlan következményeket tekintetbe veszi, meggondolja, hogy a többség eljárása célt téveszt, a legfelsőbb intézkedéseket kompromittálja, meg van győződve, hogy a törvényes rend kívánja e veszélyes baj gyors elhárítását olyképp, hogy Kossuthot, mint izgatót hűtlenség címén perbefogják.

Az államértekezlet elé az október 24. és 25-iki felterjesztések együtt kerültek.² A fenti tényállás alapján az értekezlet nem ajánlotta a kisebbség és így Pálffy kancellár határozott javaslatát, a hűtlenségi eljárást, mert nem látta a lázadás biztos jelét, hanem csak a felsőbb rendeletek elleni engedetlenséget. Elfogadta azt az érvet, hogy 1833-ban nem tiltották el tudósításait. Azonkívül Kossuth elfogatását sem tartotta célszerűnek, mert ha váltságot tud adni, kibocsátják. Nem

¹ Canc. eln. ir., 1836 év, 1471. sz. és 1837 év, 788. sz.

² Conf. A. 1836 év, 1961. sz.

fogadta el a többségnek azt az ajánlatát, hogy kir. leiratot már most adjanak ki. Pesten november 3-án nagyvásár lesz és választás, ezért az időpont nem jó, mert sok túlzó lesz együtt, s bármit kövessenek el a jóézelműek, alig érik el a kívánt eredményt. Jobb volna a dolgot előbb előkészíteni. Az október 5-iki kisgyűlés határozatát a nov. közgyűlésen fogják tárgyalni. Ha elvetnék azt, akkor az ügy jól volna előkészítve s akkor Kossuth megbüntetése a megye útján is elérhető. Ha jóváhagyják, akkor határozni kell, hogy a javasolt kir. leirat vagy kir. biztos kiküldése mellett szükséges-e dönteni. Ily kritikus időben, amilyen Magyarországon jelenleg van, nem szabad eljárást anticipálni, hogy a külföld véleménye felizgattassék, addig, míg minden eszköz kimerítve nincs. Utasítani kellene a nádort, hogy a saját elnöklete alatt, minden eszközzel hasson oda, hogy az október 5-iki végzés megdöntessék, azután pedig jelentse, mit kellene tovább tenni.

A király ily értelemben döntött s október 29-én a nádor tudtára adta,¹ hogy az október 5-iki megyei végzést megütközéssel vette, mert ez világos királyi parancsra vonatkozik és törvényellenes. Ezt a rombolást nem tűrheti, mielőtt intézkednék, utasítja a nádort, hogy ezt a határozatot a nov. 3-án saját elnöklete alatt tartandó ülésen változtattassa meg és az ügyet vigye vissza a rendes kerékvágásba. A gyűlés eredményéről jelentést vár, hogy a rend érdekében kir. kötelességei szerint intézkedhessen.

Ezt a rendeletet a kancellár is megkapta másolatban mihez tartásul, s erre ő a gyűlésen résztvevő kir. főtisztviselőket, püspököket értesítette, hogy a jó ügy érdekében közreműködjenek. E leveleket Biringer postafőnök külön rendelettel kapta meg, hogy ezek pontosan és idején legyenek kézbe-síthetők.

A nádor november 4-én már jelentést tett a királynak² az elnöklete alatt tartott november 3-iki pestmegyei választógyűlésről. Szerinte ez az időpont nem volt alkalmas ugyan e tárgy felvételére, mert a rendes szokás szerint a kisgyűlés

¹ Canc. eln. ir., 1836 év, 1491. sz.

² Conf. A. 1836 év, 2031. sz.

jegyzőkönyvei csak a rendes évnegyedes közgyűléseken vétetnek elő, s az elnökségnek példát adni a rendtől való eltérésre nem tanácsos. Ezenfelül nem felel meg sem az ország javának, sem a legfelsőbb érdekeknek, hogy ily ügyek a nádor személyes elnöklete alatt intéztessenek el, de engedelmeskedett a parancsnak annál inkább, mert az október 5. kisgyűlés végzését törvényellenesnek tartja. A választást nem akarta zavarni, azért a Kossuth-ügyet a választás után óhajtotta elővenni. Néhány napja azonban betegeskedett s a nyolc óráig tartó választás — amely bizonyára a felség meglegedésére végződött¹ — és a nagy meleg rosszul hatott reá, úgy hogy az orvos nem engedte, hogy 4-én gyűlésre menjen s így a tárgy elmaradt. Amennyire azonban a rendek nézeteit megismerhette, a többség a kisgyűlés törvényellenességét belátta, sőt sokan meggyőződtek a hátrányos következményekről is, melyek belőle származhatnak, s így van remény, hogy a nov. 15-iki közgyűlésen a törvényteleniséget nem hagyják jóvá, hanem megmaradnak a legfelsőbb eltiltásnál, vagy további előterjesztést tesznek. Minthogy azonban egészsége változó és nem biztos, hogy november 15-én megjelenhet, kéri adminisztrátor kinevezését s újból felveti a kérdést, hogy jó-e, ha ily kérdéseket a nádor intéz el. Szerinte nem, s ezt a következőkkel indokolja. Míg Magyarországon születés, hivatal, méltóság lényegesen befolyt a közigazgatás menetére, amíg a józanabb rész (tudás, birtok, hivatal alapján) és nem a többség döntött, az elnökségnek határozott befolyása volt, de most már nincs. Most azonban több más ok és az Európában elterjedt újítási vágy miatt változtak a viszonyok, úgy hogy a nádor jelenléte — még ha törvényre támaszkodik is — ritkán elég, hogy az embereket izgató kérdéseknél és különösen olyanoknál, melyek a kormány jogainak korlátozását és a rendeké tágitást célozzák, a kellő korlátok közt tartsa. Az ügyért a legtöbbször harcolni kell, a siker bizonytalan és mindig alig kibírható erőlködéssel jár. A többséget alkotó, de nem mindig megjelenő, vagy a gyűlésen nem gyorsan elhatározott és fellépni nem szerető jobb érzelműek egye-

¹ Dubraviczky, Földváry stb., akik ez ügyben az ellenzék ellen működtek, egyhangúan választattak meg.

sülése a legjobb eszköz, amely az elnököt munkájában támogathatja. Erre hatott ő (nádor) most is a választásnál és reméli jövőre is a sikert. Ezekkel azonban többet kellene foglalkozni, de erre ideje nincs, ezt a körükből való adminisztrátor jobban meg tudja tenni. Az újítkó erőteljes fellépése miatt még a törvényes elnök sem képes javaslataikat akadályozni, azért jobb, ha a nádor távol van.

Az államtanács a fentiek alapján oly kézirat kibocsátását javasolta, amely a nádornak sajnálkozását fejezi ki, hogy betegsége miatt nem lehetett jelen a gyűlésen, és hangsúlyozza, hogy kíváncsok volna, ha a legközelebbi közgyűlést a szükséges előzetes intézkedések után személyesen vezetné.

A király november 10-iki kelettel így döntött. A nádor rendeletet kapott, de rendeletet kapott Pálffy is, hogy a Kossuth-ügy nem a nov. 3-iki választó, hanem a nov. 15-iki közgyűlés tárgya lesz, azért az október 29-iki kir. rendeletnek szerezzen érvényt,¹ amire Pálffy ismét írt Nádasdy, Keglevich Gábor, Mérey Sándor, Teleki József, Lónyai János, Uzovich János, Szilasy József helytartótanácsi főtisztviselőnek és Steinbach pol. alapítványi igazgatónak és ismét Biringer személyesen volt felelős a levelek pontos kézhezjutásáért.

Nádasdy Ferenc váci püspök nov. 5-iki jelentése² azonban előre vetette a sikertelenség árnyékát. Ennek alapján nov. 12-én Pálffy előterjesztéssel élt s ebben Nádasdy tudósítása alapján jelentette, hogy Kossuthnak sok pártfogója van és tárgyalásnál nagyobb izgalmakra van kilátás; valószínű, hogy a tárgyalás még több pártfogót szerez Kossuthnak, mert előfizetői is szaporodnak az eltiltás óta, sőt hogy ha Kossuthot meg is akadályoznák a szerkesztésben, már többen (Farkas irodaigazgatója) folytatnák a tudósításokat.

A november 15-iki közgyűlésen azonban a nádor betegsége miatt nem jelenhetett meg, s a közgyűlés nem úgy határozott, amint azt a nádor remélte. Fáy a közgyűlés végzésének helybenhagyását kérte, mert Kossuth a szabadlevelezés öre, meg kell rendelni a lapját. Patay 2 példányt akart. Ráday szerint ez már nemzeti ügy, kijelentette, hogy a lapot gátolás

¹ Canc. eln. ir., 1836 év, 1545. sz.

² Canc. eln. ir., 1836 év, 1546. sz.

esetén is folytatják. Ágoston szerint a nyilvánosság a nemzeti lélek kifejtője. Ezt akarja a lap, azért pártolni kell. Csak Blaskovits szólt a pártolás ellen, amiért lezúgták. Patay nyíltan felhívta Kossuthot a folytatásra, amire Kossuth lapjában ezt jegyezte meg: «nec minae me terrebunt, nec aurum me movebit. Fogja is, mert erős vára neki a haza törvényei.» A rendek ezek alapján azt határozták,¹ hogy Kossuth a törvény oltalma alatt tudósításainak kiadását folytathatja: hogy az előbbi határozatokban kifejtett elvekhez tovább ragaszkodnak, sőt hogy készségüket kijelentsék, a *Törvényhatósági Tudósítások* egy példányát a megyei levéltár számára megrendelték; továbbá Kossuth Lajos ellenmondását kihirdették és a szokott hiteles levelet kiadatni rendelték. Ezenkívül e határozatot a megyékkel közölni rendelték.

Ez a legnagyobb siker volt Kossuthra és igen nagy vere-ség a kormányra, mert a tárgy ellen egy szólalt fel, míg mellette többen hevesen érveltek s mint Keglevich is jelenti, azt is kijelentették, ha Kossuth bármiként megakadályoztat-nék is a lap kiadásában, azt másokkal a törvényhatóságok oltalma alatt folytatnák.²

A kancellárt az ülés lefolyásáról azonnal értesítette Keglevich Gábor kam. elnök és Steinbach Ferenc jogalapítványi igazgató. Mérey tartományi főbiztos jelentésében³ megemlíti, hogy a gyűlés előtt mindenki-vel, pl. gróf Károlyi Lajossal, b. Barkóczyval beszélt, de süket fülekre talált.

A kancellár rögtön felterjesztette Keglevich jelentését,⁴ de azt félretették, amíg a nádor jelentése meg nem érkezik, ami gyorsan megtörtént.

A nádor még november 15-én megtette jelentését. Nov. 4-iki jelentésében annak a véleményének adott kifejezést, hogy a rendek az állásfoglalás törvényellenességét belátják: sajnos, ez nem vált be. A rendek egyesítése nem sikerült. ismét a régi pártokra szakadtak, holott a választási gyűlés előtt a rendek maguk kérték őt az egyesítés érdekében. Bajt

¹ Jegyzőkönyv, 5700. sz.

² Canc. eln. ir., 1836 év, 1587. sz.

³ Canc. eln. ir., 1836 év, 1619. sz.

⁴ Canc. eln. ir., 1836 év, 1620. sz. Conf. A. 1836 év, 2103. sz.

idézett elő Földvály alispán, akire számított az elnöklésnél, azzal a kijelentésével, hogy az október 5-iki határozat elvetését fogja indítványozni. Mikor többen a rendek közül elfordultak tőle, kijelentette azt is, hogy 6 hónap múlva leköszön hivataláról és nem vállal hivatalt. Az egység megbomlott, a rendek ismét pártokra szakadtak, holott az okt. 5-iki határozat előidézői csak azt kérték, hogy ne támadják őket, mert akkor védekezniök kell. Ily helyzetben nem maradt más hátra, mint az alkotmányos érzelmű pártra hatni, hogy a helyben nem hagyó mozgalmat hagyják abba. Sajnos, betegsége megakadályozta a személyes megjelenésben. A két alispán (Dubraviczky és Földvály), továbbá Keglevich mindent elkövettek ugyan, de az egyesülést nem tudták az idő rövidsége miatt létrehozni. A hírek a gyűlés előtt nem voltak ugyan biztatók, mégis váratlan volt, hogy az első felszólálásra minden ellenállás nélkül az ellenzék indítványát elfogadták. Fájdalmas az esemény és az ellenzéki párt megerősödésében kell az okot megtalálni, hogy Kossuth ügye győzött. Beigazolódott a tapasztalata, hogy a többség a döntő pillanatban elveszti határozottságát és a gúnytól menekülni akarván, vagy nem jelenik meg, vagy nem szólal fel. E bajon csak úgy lehet segíteni, ha az elnök a jóérműeket egyesíti, továbbá, ha jelen van a gyűléseken és ügyel a rendes lefolyásra; gondoskodik, hogy ne csak egy, de minden párt nézete kifejtessék, mert a tapasztalat azt mutatja, hogy a tárgy kellő megvilágítása mellett a célt el lehet érni. Így akart ő is eljárni, de betegsége akadályozta, kéri azért ismét, hogy adminisztrátor neveztessek ki a megye élére.

Az államértekezlet november 21-én hangsúlyozta, hogy figyelemmel kell lenni a tárgyra és mihamarabb hatékonyan közbe kell lépni, hogy a rend szét ne bomoljon. A nádor jelentése hiányos, mert nem adja a gyűlés lefolyását és nem tesz javaslatot a teendőkre.

A király ennek következtében erre a nádort november 22. kéziratában felhívta.¹

¹ Conf. A. 1836 év, 2119. sz.

December 15-én Pálffy új előterjesztéssel élt.¹ Már egy hónapja múlt el Pest megye nov. 15-iki vakmerő határozata óta, a nélkül, hogy valami ez ügyben történt, hogy Kossuth zabolátlan vakmerőségének gátat vetettek volna, úgy hogy Pest oltalma alatt ma is akadálytalanul szerkeszti eltiltott újságját² s így a király rendeletét nyíltan és tudatosan gúnyolja. Ily példa (egyes ember büntetlen ellenkezése, e törvénytelen magatartásnak egy hatóság részéről való pártolása) a kormányt szerfelett kompromittálja és rossz hatást szül, ha idején nem járnak el. Kíváncos volna a mielőbbi hathatós intézkedés, vagy pedig újabb kompromittálás elkerülésére — ha t. i. érélyes eljárást felsőbb helyen nem akarnak — legalább ki kellene jelenteni, hogy Kossuth újságját szabadon kiadhatja. A további késlekedés az ügyet még bonyolódottabbá teszi és a felizgatott kedélyeket állandó izgalomban tartja, sőt fokozza s így káros hatást szül. Az ügyre nézve nincs jelenteni valója, ezt megtette október 24 és 25-iki felterjesztésében.

Pálffynak ez eléggé érélyes előterjesztését az államértekezlet azzal terjesztette a király elé, hogy kétségtelen, hatékony beavatkozás kell, de előbb a jó ügy érdekében közre kell működni és meg kell szerezni a szükséges segédeszközöket, hogy aztán nyugodtan lehessen eljárni. Szükség van előbb a Pest megye nov. 15. határozatáról vonatkozó előterjesztésekre, de érthetetlen, miért nem küldi be ezt a nádor és a kancellár. Felhívandók volnának a jelentés beküldésére. Ezt a király december 19-iki kelettel némi szemrehányással kérte is ezt a nádortól és a kancellártól.

A nádor sietett jelentésével. Már december 23-iki kelettel beterjesztette. Először az ügyre vonatkozó véleményét terjesztette elő. Magyarországbán szerinte az utolsó országgyűlés óta a fejlődés módja, továbbá a királyi parancsoknak

¹ Canc. eln. ir., 1836 év, 1697. és 1723. sz.

² A nádori eltiltást 1836 június 2-án közölték Kossuthal, a *Törvényhatósági Tudósítások* első levele 1836 július 1-én jelent meg. 1836 október 2-án, a királyi eltiltás közlésekor már hét levél jelent meg. Kossuth ezután is rendesen folytatta a kiadást (havonként két levéllel), úgy hogy elfogatásá.g, 1837 május 5-ig 22 levél jelent meg; az utolsót (XXIII. levelét) május 7-én irodaigazgatója küldte szét.

egyes megyéktől való figyelembe nem vétele aggályosan érint mindenkit, akinek az ország boldogulása szíven van. Segíteni kell ezen, véleménye szerint, a kormány céltudatos beavatkozásával, a jó érzelműek egyesítésével. A kellő vigyázattal és gyorsan kell eljárni. Majd fájdalmas érzését fejezte ki, amellyel a dec. 19-iki kéziratot vette. Kerestette a nov. 22-iki kir. kéziratot, amelyre válaszolnia kellett volna, de nem találta, úgy látszik távolléte alatt érkezett s más iratok közé keveredhetett. Ezután előterjeszti Pest megye nov. 15-iki határozatát. Véleménye szerint királyi rendeletet kellene küldeni a megyének, amelyben a határozat törvényellenességére rámutatva a viselkedésért rendre kell utasítani azzal, hogy a rendek maradjanak meg a törvény határai közt.

Kossuth személyére nézve a fiscalis actiót javasolja minél hamarább a megyei törvényszéknél s az ítéletet meg kell fellebbezni a kir. kúriához. Anyagot eleget találnak a pörhöz Kossuth zempléni előző üzelmeiben és folyóiratában.

A király a nádor felterjesztését azonnal megküldette Pálffy kancellárnak, hogy a kancelláriával való tanácskozásnál felhasználhassa,¹ de Pálffy már a kancelláriával való tárgyalás után kapta s így figyelembe nem vehette.²

A kancellárián való tárgyalás 1836 december 30-án folyt le, miután Pálffy Mérey tartományi főbiztos és Eötvös tárnok útján hivatalosan megszerezte Pest megye nov. 15. ülésének tárgyalását.³

A kancellárián az ügy előadója Bartal György kancellári tanácsos volt.⁴ A kancellária aggódó kedéllyel lát e tárgy vitatásához, mert az ő tanácsára kibocsátott kir. parancsal alkalmat akartak adni arra, hogy Pestmegye rendjei az okt. 5. kisgyűlés határozatát megváltoztassák s az ügyet a szeptember 2-iki állapotra visszavezessék, de ez eredménytelen volt. Hír szerint a gyűlésen egyedül Blaskovits pártolta a kir. rendeletet. A közgyűlésen ily nézeteket hangoztattak: a nyilvánosság egyedül tartja fenn a nemzet szabadságát,

¹ Conf. A. 1836 év, 2306. sz.

² Canc. eln. ir., 1837 év, 9. sz.

³ Canc. eln. ir., 1836 év 1764. sz.

⁴ Canc. eln. ir., 1837 év, 321. sz. irat mellé csatolva. Lásd canc. 17,468/1836 sz. t.

egyesíti a közszellemet, emeli a nemzetet ; egyes törekvésekkel nem lehet célt érni, a folytonos közlés szükséges ; a közgyűlés határozatait mindenkinek ismernie kell : Magyarországnak nincs sajtószabadsága, civillistája, nemzeti katonasága, felelős miniszteriuma s így a szabadságnak egyedüli palladiuma a nyilvánosság ; a nemzet Kossuthnak nagy hálára van kötelezve, mert ő szenteli életét először a nyilvánosságnak ; a *Törvényhatósági Tudósításokat* sajátjuknak tekintik, pártolják s ha Kossuth elhagyná a teret, másnak kell folytatni : ki kell jelenteni, tartson a kormány is ily újságot, amelyben ténykedése okait hírül adja : Kossuth újságját nem egyes személyekkel, hanem országos hatóságokkal kell letárgyalni : az eltiltás tulajdonképpen a megyei hatóság ellen irányul és joggal nem teljesíthető ; egyhangú a vélemény, hogy Kossuth a törvények védelme alatt folytathatja újságja szerkesztését : nagyobb nyomatékul a megye is rendel egy példányt : az ellenmondást jegyzőkönyvbe veszi.

Előterjeszti a kancellária, hogy hasonló határozatot hozott Csongrád, Arad, Borsod, Nógrád.

Csongrád szerint az eltiltással, cenzúrával a nemzeti tudomány akadályoztatik, ha ezt a magán levelezésre is vonatkoztatják, a törvényt sértik. Arad azt állítja, hogy a tudomány sérelmével a posta az önkény támasza. Borsod szerint az eltiltás törvénytelen, megszűnik a szabadság. Nógrád szerint Kossuth országgyűlési tudósításai 3½ évig nem ártottak, egyébként nem személyes, hanem nyilvános tárgyalásokról ad számot.

Kossuth Lajosra vonatkozólag a kancellárián az első tárgyalásnál már egyesek hűtlenségi pert javasoltak s a kir. ügyek igazgatója is hasonló véleményen van, akkor a többség csak azért vonakodott ezt elfogadni, mert Kossuth ténykedése nem egyenesen a király ellen irányult, de most a Nógrádhoz benyújtott kérvényéből¹ és a többi mellékletből kiderült, hogy a király ellen irányul, azért a kancellária most a hűtlenségi per mellett foglal állást, és mivel Kossuthnak nincs biztos lakhelye, Pest megye alispánja útján vagy esetleg kir. ficsussal katonai segédlet mellett helyeztessék őrizetbe.

¹ Ilyet minden megyének küldött. Lásd fentebb!

Ezután azzal a kérdéssel foglalkoztak, mi történjék Pest megyével, mert ami reá vonatkozik, a többi harminc megyére is áll. A kérdés bajos, mert Nógrád felterjesztéséből kiderül, hogy az országban egy bizonyos morális kapcsolat van, ez már közszellem. Ez a kérdés véleménykülönbséget támasztott a kancellária tagjai közt. Kussevich szerint az egész mozgalom a király és törvényes törekvése elleni oppositio, s mivel a régi eszközök nem elégségesek, ki kellene jelenteni, hogy a király engedélye nélkül lap nem jelenhet meg, s a nem engedelmeskedőre szigorú büntetés vár. Ezt a nézetet osztotta Haulik is.

Az első alkancellár úgy látta, hogy Magyarországot most viharok irányítják, a segítséget csak a király állapíthatja meg, mert az ország ily állapotban még nem volt; esetleg meghallgathat más méltóságokat e kérdésben. Jakabffyval amellet van, hogy az eljárás csak Pest és a felterjesztő megyék ellen indíttassék és erőszakos ne legyen.

A második alkancellár és a többi tanácsos úgy vélte, mivel Magyarországon előbb egyszerűség volt a kormányzásban, de ma ez már nem ilyen, mert a más népeknél dívónak helyet kellett adni, azért nem a régi eszközökkel, hanem minden eszközzel arra kellene törekedni, hogy a kormány a megyékben a többséget megszerezze, esetleg kir. biztos kiküldésével. Sajnos, alkalmas egyének hiányában, és mert egész megyék elfogultak, jelenleg ettől el kell tekinteni.

Bartal szerint Pest megye határozata a felség jogai, a törvény és jó rend ellen irányul, azért megsemmisítendő, a többi megyéhez pedig erélyes kir. rendeletet kellene kibocsátani. A többség végül ezt fogadta el határozatképpen.

A kancellár külön felterjesztésében¹ általában elfogadta a kancellária javaslatát, de okai egyrészt eltérők, másrészt nem olyanok, hogy a gyűlésen közelebbről megvilágíthatta volna. A kir. biztos kiküldése ellen van, s azt javasolja, hogy a nádor személyes elnöklete alatt bonyolítottassék le az ügy. Ezt a nádor iránti tiszteletből kívánja, nehogy a nádor személye kompromittáltassék.

¹ Canc. eln. ir., 1837 év, 8 és 789. sz.

Szerinte a cél elérésére szükséges,

1. hogy a nádor utasítást kapjon a közgyűlésen való személyes elnöklés ügyében, de már előbb hasson a rendekre, tisztviselőkre, különösen Dubraviczkyra, hogy szolgálatképességük e tárgyban követett eljárásukból fog megítélni, továbbá hogy a többség biztosíttassék ;

2. az összes főtisztviselők, püspökök, káptalanok felhívassanak az ügyre, hogy megjelenjenek.

3. minderről a nádor felvilágosíttassék ;

4. már most kellene intézkedni arra az esetre, ha az ügy elbuknék, mert ha új gonosz elhatározások előtt nem intézkednek, nem érhető el a kívánt eredmény.

Az államértekezlet¹ ülésében mindenekelőtt megállapította, hogy intézkedni kell :

1. Kossuth ellen, aki *Törvényhatósági Tudósításaival* mindjobban bizalmatlanságot, ellenszenvet és ellenállást idéz elő a kormány ellen és

2. Pest megye ellen, amely ebben az ügyben túllépett minden korláton.

Mindkét ügyben erőlesen kell intézkedni, de csak akkor lesz jó az eredmény, ha helyesen választatnak meg a módokat és helyesen hajtják végre azokat.

Kossuth ellen minden forum eleinte egyezett abban, hogy bírói eljárást kellene indítani ellene Pestmegye útján (előbb a kancellária, most a nádor), most a kir. fiscus útján hűtlenségi pert (a kir. ügyigazgató és kancellária). Az államértekezlet szerint Pest megye útján céltalan volna az eljárás, mert a megye pártos Kossuthtal szemben, s Kossuth lapjában így fenyegetőzik: minae me non terrebunt stb. Egyébként Kossuth lapjában a heves ellenzéki beszédek közlésével és hasonló szellemű pótlásaival izgatja a kedélyeket, míg a nem ellenzékiekét csak töredékesen közli, gúny tárgyává teszi vagy nem is említi. Az eljárás ellene hűtlenség címén volna megindítandó, de nem Pest megye útján.

VISZOTA GYULA.

¹ Tagok : Mailáth György, Purkhardt, Nádasdy, Kolowrat, Metternich, Lajos és Ferenc főhercegek tudtával.

EGY MAGYAR HERCEG IFJÚKORA

NAPOLEON IDEJÉN.

— Második és utolsó közlemény.¹ —

III.

A szomorú béke felelőssége így legalább nem a diplomatákat terhelte. S most igazán csak Metternich alkalmazkodó koncepciója volt az, ami reményt adhatott a jövőre. A miniszter mind melegebb bizalmába jutott a császárnak. Az óvatosság, a biztosítás politikájában egész a vakmerőségig ment el. Így barátkoztatta meg, alig pár hónappal a háború után, azzal a gondolattal a császárt, hogy leányát, Mária Lujzát, Napoleonhoz adja feleségül.

Ez a legjobb módja, hogy a világhódítót jóideig kiváltságos gyöngédségre bírják Ausztriával szemben. E függöny mögött lehet dolgozni a jövőn. A birodalmat, mely Metternich szerint a dolgok régi, örök, változhatlan jogaira épített rendjének még egyedül fennálló központja és képviselője, így lehet megóvni minden újabb megrázkódtatástól, sőt tekintélyhez juttatni az átmeneti világrendben is.

Igaz, hogy a terv megbarátkozást jelent már azzal a gondolattal, hogy Napoleon dinasztíája örök lesz. Ferenc császár családi érzi-lete kizárta azt, hogy tudatosan áldozatul dobja oda leányát a politikai érdekeknek. Előtte és Metternich előtt is csak Napoleon hatalmának normális mederbe való szorítása lehetett most már a cél.

Mikor a terv az 1810. év elején nyilvánossá lett, elszörnyedt a bécsi előkelő világ. Gentz különösen Esterházy hercegnőt, Pál anyját, emeli ki azok közül, kik a szégyenteljes házasság ellen legerősebben mennydörögtek. A bécsi nép eleinte nem akarta himni a dolgot, de aztán örült a tartós békének, amire a házasság reményt nyujthatott.

Pál hercegre hatott talán anyja felháborodása, de Metternich merész koncepciójának őszinte hívéül szegődött. A miniszter bizalmas munkatársai között tölthette e hónapokat, legalább is ezt mutatja a kiváló szerep, mit Mária Lujza esküvőjénél juttattak neki. Ő üdvözölte ünnepélyesen az osztrák határon Napoleon személyének kép-

¹ Az előbbi közleményt lásd a *Budapesti Szemle* 1927. évi 297. számában.

viselőjét, a neufchateli herceget, kit Metternich szuverén uralkodók módjára fogadott. Az ő kíséretében vonult az be nagy dísszel Bécsbe, oly utakon és hidakon keresztül, amelyeket Napoleon múlt évi rombolásai után ezernyi munkás állított sietve helyre. Az esküvő és az ünnepélyek sora után, március közepén indult el Bécsből Mária Lujza, a franciák új császárnője. Ragyogó kíséretében, a tizenkét főúri kamarás között, ott volt Pál herceg is. Lobogók erdeje alatt, ágyúörgés, harangszó között vonultak körül Bécs főbb utcáin s ünnepségek között a községeken át az osztrák határig, ahol Mária Lujzát régi szertartások szerint átadták a francia küldöttségnek.

A herceget ezután már önálló szerepre szánta Metternich. A drezdai követi állásra. Ő maga is ott kezdte önálló diplomáciai szerepét, huszonnyolc éves korában. A herceg ekkor huszonnégy éves volt.

Drezda fontos őrhelye volt Metternich új rendszerének. A szász udvar hű szövetségese Napoleonnak. Ezen az előretolt ellenséges bástyán kell valahogyan dolgozni a jövő céljaira. Pál herceg elindulta előtt alapos tanulmányokat végzett feladatáról. Ferenc császár személyesen vizsgáztatta meg őt, s mint a császárnő Pál anyjával közölte, a vizsga kitűnően sikerült.

A program, mit a herceg kidolgozott, egyik elevenen jellemző részlete Metternich politikai koncepciójának. A végső nagy cél ismét a világ természetes rendjének helyreállítása. Az eddigi, háborús módszer csak messzebb juttatta az emberiséget a céltől, új eszközökhöz kell hát fordulni.

Nyugalom kell mindenekelőtt, de biztosított nyugalom. Nem elég, ha mi magunk nyugton szeretnénk maradni, az ellenfelet is arra kell bírunk. Ezt a célt szolgálta Mária Lujza házassága is, mely áldozat volt az állam érdekében. Kerülni kell mindent, ami bárniféle bonyodalmat hozhat, bármely irányból. Semmi titkos szövetkezés tehát Napoleonnal szemben. De lehetőleg Napoleonnal sem. Hízelegve, hivatkozva Ausztria kimerültségére, ki kell kerülni esetleges ösztönzéseit. Bármily ajándékkal, területnagybővítéssel csábítana is, mások kárára.

Ez elvben rejlett Metternich tervének ereje. Ausztriát, Napoleon felől is biztosítva, mégis független hatalommá teszi, mely mozdulatlan tömegével is magához fogja vonzani Európa minden egyensúlyra vágó erejét.

E vonzó passzivitás megtestesülésének kell lennie Pál hercegnek Drezdában.

A szász udvar Napoleon mellett harcolt lengyel területeket fogadott el tőle jutalmul, de nyereségvágya mégsem volt oly mohó,

mint például a bajor udvaré. Napoleon szövetsége rengeteg vér- és pénzáldozatot kíván tőle. Van tehát némi igen távoli remény arra, hogy idővel el lehet fordítani őt Napoleontól. De ez irányban dolgozni a jelen pillanatban nem szabad. Még csak sejtetni sem, hogy ilyesféle szándékunk van. Ha a követ előtt szász részről célzásokat tennének ilyen tervre, ne mutasson ugyan ridegséget, de el kell siklania a dolog fölött. Még ha valami elégedetlen szász hazafi is öntené ki őszintén jelkét előtte. Nem szabad mutatnia a maga részéről, hogy a világ mai rendjével elégedetlen, semmi célzást sem szabad magának megengednie egy jobb jövő reményére. Oly őszinte színben kell feltűnnie magatartásának, hogy már szinte valóban őszintén kell éreznie, amit beszél. A leghalványabb jel se mutassa, hogy szavai takarnak valamit.

El kell oszlatnia minden gyanút, hogy Ausztria talán titokban neheztel a szász udvarra a múlt miatt. Azt a meggyőződést kelteni, hogy nem irigyeljük Szászország gyarapodását, politikáját nem ítéljük el, sőt teljesen megértjük és helyeseljük azt. Lassankint, minden észrevehető változás és lármá nélkül, a bizalom meleg hangulatát kell teremteni Drezdában. De nem szabad észrevenniük, hogy erre törekszünk, különben megijednének, gyanút fognának.

Megnyerő szerénységgel forgolódják a követ mindenütt. Ne lohogtassa fennem zászlaját semmiféle elvnek, meggyőződésnek. A szász királyi udvar sokat ad a figyelemre, előékenységre; ilyesminek elmulasztása mindjárt sötét gondolatokat ébreszt benne. A drezdai francia követtel szemben kedves igénytelenséget kell mutatni. Semmi alkalmat sem szabad adni a gyanúra, hogy Napoleon szupremáciáját bármikor is kétségbe akarjuk vonni. De ne húzódjék a követ annyira a francia követhoz, hogy a többi állam drezdai képviselőjét elidegenítse magától.

Közben minden irányban állandó éber figyelem és megbízható értesülések szerzése.

Ez utolsó pont talán az egyedüli pozitív feladat Pál herceg munkaprogrammjában. Különben alig van más feladata, minthogy igen kedves, igen szeretetreméltó embernek mutatkozzék, bármint is érez belsejében. Szinte könnyelműnek kell látszania, óvatosságból. Mint akinek nincs semmi nehéz gondja, valamint a birodalomnak sem, melyet képvisel. Semmi tervre, célja, keserve; minden kérdés megoldva már.

A herceg fel is teszi a kérdést, hogy mi lesz, ha minden úgy marad a világon, örökre, amint van? Ezzel érinti Metternich koncepciójának gyöngye oldalát. De választ is ad mindjárt: Napoleon egyéniségének politikájának «metafizikája» kizárja ezt.

Metternichnek igaza volt, Napoleont végeredményképpen saját féktelensége semmisítette meg. De az emberi jellem gyakran megváltozásokon keresztül. Éppen Napoleon új házassága lehetett volna veszélyes indítóok erre. Mindent elérve, amire törekedett, megállapodottabbá, óvatosabbá válhatott volna. Finom mű volt Metternich rendszere; most, utólag, éppen finomságában látszik félelmetesnek. De nagy események nélkül talán elmaradt volna sikere. Napoleon oroszországi tragédiájához hasonló dolgokra nem számított Metternich, mint ahogyan annak idején, az utolsó pillanatig nem is akarta elhinni. A rendszernek tehát el kellett készülnie lennie arra is, hogy csak Napoleon halála után érvényesül. A hősi feladatról a jelen nemzedéknek talán le kell mondania.

Pál herceg Drezdában jó hasznát vette lélektani ismereteinek, gyakorlatainak. Anyja nemsokára boldogan hallja a híreket, hogy «fia, a miniszter» mint hódított meg ott egy csapásra mindenkit. De a drezdai első két év alatt határozott diplomáciai eredményekről nem számolhatott be a herceg. A szász külügyminiszter, Senfft gróf, fanatikus franciabarát volt, a régi nagy szász-lengyel monarchia álmaival.

Amíg a herceg Drezdában fogott neki feladatának, ugyanazt csinálta Párizsban főnöke, Metternich. Mária Lujza nyomában utazott ki oda, részben Ferenc császár atyai szívének megnyugtatóására, részben pedig abban a reményben, hogy Napoleontól e pillanatban ki-
eszközölhet valamit Ausztria terheinek könnyítésére. Otthon előzőleg nyugalmat teremtett. A porosz nemzeti ébredés képviselőinek útját elállotta Ausztriában. Pozzo di Borgot is kitiltotta onnan. A franciák ellen felkelt tiroliakat, nehéz szívvel bár, de sorsukra hagyta.

Párizsban közel félévet időzött. Mosolygó állhatatossággal igyekezett valamit elérni Napoleonnál; eredmény nélkül. De valóban sikerült teljesen gondtalannak, mire sem készülőnek mutatnia magát. Úgy szeretett viselkedni, mint az osztrák s francia uralkodóház közös bizalmas minisztere. Vidám életet élt. A nápolyi királyné és Metternich egyéb szerelmei között kitörésre készülő botrányt csak türelmes felesége tudta valahogyan elsimíthatni.

Bécsben ezalatt egyre türelmetlenebbüi várták őt haza.

Esterházy hercegnő különösen el volt ellene keseredve.

Pál herceg élénk, szellemes és melegszívú anyját ekkor új barátság kötötte le. Mária Ludovika császárnő, Ferenc harmadik neje, 1810 tavaszán, nem tudjuk miként, legbensőbb barátságába fogadta őt. Egy emlékezetes napon, amelyre leveleikben sokszor célozgatnak. Lehet, hogy éppen Mária Lujza házassága körül fordult meg a dolog; az időpont egyezik. A huszonkét éves, szép és temperamentumos csá-

szárnő szívből gyűlölte Napoleont. Pál anyja, egy szókimondó pillanatában, tán épp e ponton találkozott vele. Levelezésük azonban gondosan került a politikát; Metternich egy ízben elfogatta és a császár elé vitte a császárnő konspiráló leveleit.

Amikor tehát Metternich ellen zúgolódik a hercegnő, egyúttal a császárnő bizalmasa is beszél belőle. Pál hercegnek van mit hallania főnökéről anyja leveleiben. Nincs példa arra, hogy egy birodalom első minisztere valaha is ilyen szerepet játszott volna egy idegen udvarnál. Metternichről úgy beszélnek, mint Napoleon kitarzott kedveséről. Szerelmi botrányai nevetségessé tették őt az egész világ előtt. Mondják, hogy az excellenciás úr órákig táncolja Párizsban a legtombolóbb táncokat. Bécsben dühöng mindenki, nem lehet felelni botrányos jelenetekről, ha megérkezik.

Metternich hazatérte után folytatja a hercegnő kifakadásait. Ő szerette előbb mint jóbarátot, de ilyen jellem nem erre a helyre való. Könnyelműsége, nemtörődömsége a frivolitásig megy. Képzelt önszeretete hihetetlen. Elutazása előtt fennen hirdette, hogy távolléte rövid lesz, és úgy viselkedett, mint aki a zsebében hordja már Napoleont. Mikor aztán Párizsban látta, hogy mitsem ér el és hogy szerepe a közvélemény előtt útálatossá vált, szórakozások között tolta egyre messzebb a visszatérés kellemetlen pillanatát. A császár mindig védte őt itthon: «*Er wird schon etwas mitbringen.*» Most ő is haligatag és szomorú. A házasság, mellyel Metternich becsületünket feláldozta, még becsstelenebb ígát hozott. Két év óta francia birtok vagyunk, császáruk nyugdíjazva. Metternich érkezétre, rossz bók, még a börze papírai is estek. Mindenki megveti őt, elkeseredést, kétségbeesést talál itt a társadalom minden rétegében.

Látnivaló tehát, hogy Metternich Párizsban valóban merészen vitte keresztül legközelebbi programját. Igaza volt, Napoleon gyanúját meglehetősen el tudta altatni. S az ellenkező oldalra is úgy tudott hatni, hogy mégsem tartották Ausztriát Napoleon odaadó szövetségésének. Sikerült közben kissé elősegítenie a cár és Napoleon között fejlődő ellentétet is. Magasabbrendű kitarást tudott mutatni hazatérte után is. Főlényesen mozgott az ellene zúduló vádak között. Hite törekvéseinek sikerében mindig szinte a könnyelműség biztos volt. Pál herceg egyben-másban talán elítélhette főnökét, de hát az idők megalkuvást követeltek, és Metternich megalkuvásánál reményteljesebbet találni nem lehetett.

* * *

Pál herceg közben völegény lett. Mint a levelezések mutatják, nem az akkor oly gyakori konvencionális főúri összeköttetés volt ez, amelyet a herceg már naplójában is annyira elítélt s amelytől anyja is rettegvé óvta őt. Ebben a tekintetben nem követte Metternich példáját. Menyaszonja Thurn-Taxis hercegnő volt, unokahúga a porosz királynőnek. Felesége révén később közeli rokonságba került az angol királyi családdal is.

A házasság terve eleinte akadályokba ütközött. Thurn-Taxisék azt kívánták, hogy Pál herceg, a német Fürstenbund szabályai szerint, ne vállaljon tovább állandó szolgálatot, sőt mondjon le kamarási méltóságáról is. Pál anyja felháborodott a dolgon: Csak nem fogja otthagyni fia szépen indult pályáját és elsülyedni a hivatás nélküli Erbprinzenek semmi existenciájában? Ferenc császár is bosszankodott Taxis hercegekre: «Wenn ich die Esterhazyschen wäre, die würde ich spazieren schicken!» Metternich nem akarta hinni, hogy Pál herceg meg tudná sérteni uralkodóját a kamarási kules visszaküldésével: «Das wäre sich als Ragotzy erklären!»

Így lett csaknem politikum a dologból. A császárnő vállalta a közvetítést. Töplitzből, ahol nyaralt, amúgyis látogatást tett a szász udvarnál és ekkor bizalmasan beszélt Pál herceggel. Végre a menyasszony családja engedett, a herceg diplomata maradhatott.

Az esküvő idejét sokszor el kellett halasztania. Napoleon alakja szerepelt ebben is. Bár nem olyan közvetlenül, mint eleinte féltek attól. Mert eleinte elterjedt hír volt, hogy Napoleon megtiltja a házasságot, mert egyik marsalljának szánta Taxis hercegnőt. Mint ahogy a rajnai vidékeken állítólag valóságos összeírást rendelt az ifjú fejedelmi sarjak között, kor s tulajdonságok szerint és azóta megkérdése nélkül ott egyik szülő sem meri már elígerni leányát.

Nagy események készülődése nem engedte hónapokig a herceg távozását Drezdából. Az orosz-francia ellentét két év alatt a seregek háborús felvonulásáig fejlődött ki. Napoleont egyre várták Drezdálá, hogy onnan induljon seregeinek élére.

Metternich s vele csaknem az egész világ biztosra vette Napoleon győzelmét. Igyekezett is visszatartani a cárt a háborútól. Napoleon a maga szövetségébe kényszerítette egész Európát. Pál herceg királya, a szász király, mindenesetre újra hű fegyvertársa lesz. A porosz király szeretett volna békén maradni, de végül is a franciákkal kellett tartania.

Ausztriának is tudtára adta Napoleon, hogy várja csatlakozását, semlegességét nem fogja tűrni.

Bécsben nagy volt a kétségbeesés. Metternich rendszere mintha

esődjé előtt állott volna. Az állam pénzügyei a legzsiláltabbak, az elégedetlenség általános és most az oly nagy áron vásárolt béke helyett gyalázatos háborúba kell indulniok. «Némelyek még szeretnék remélni» — írja Pál anyja — «hogy előterjesztve alázatos nyomorunkat, a királyok királyának irgalma lesz irántunk és békében enged bennünket. De én nem hiszem, miután már egyszer kialta a parancsot, hogy kövessük őt.»

A hercegre nem maradhattak minden hatás nélkül anyja levelei, amelyek Metternich politikáját ostromozták. A hercegnő legalább is mindig rajongó elégedettséggel fogadja Pál válaszait, amelyekből igaz szívet és nemes felfogást olvashat ki. Talán nem volt mélyebb hatás nélkül a hercegre az ifjú és lelkes császárnővel való együttlét sem. Drezdában mindenkinek feltűnt, hogy menyire kitüntette őt ott a császárnő. A herceg azután többször átrándult Tóplitzbe, ahol Mária Ludovika hódolói között akkor Goethével is találkozhatott. A császárnő, úgy látszik, nemcsak magándolgokról társalgott a herceggel, hanem politikáról is. Mint Pál anyja írja, a herceg ítélőképességét jobbnak találta, mint Metternichét, aki azonban láthatólag sok befolyással van reá s ez veszélyes lehet a jövőben. Pál herceg valószínűleg védte a császárnő előtt Metternich rendszerét, de azért készséget mutatott ideálisabb lendületekre is.

Amikor az orosz háború valószínű volt már és az is, hogy Napoleon az eddig félig-meddig független államokat is maga mellé akarja kényszeríteni, mintha kezdte volna sokalni a herceg a tétlenség politikáját. Az 1811. év folyamán többször járt Strelitzben jövendő felesége nagyapjánál, a mecklenburgi nagyhercegnél. Az egyik alkalommal útjában visszafelé megállott Berlinben is. Mint mondja, illendőségből, ezúttal is bejelentette magát a porosz királynál. Az őt év előtt tapasztalt kegyes fogadtatás, valamint a leendő rokon viszony is kötelezte őt erre. S a király különben is üzent érte, amikor megtudta, hogy Berlinben van.

Egy sajátkezü jelentésben számol be minderről Bécsbe a herceg. Aláírás nélkül; a benne előforduló neveket is csak a kezdbetűkkel jelöli.

Lujza királynő már nem élt, a mult évben halt meg, fiatalon. A király egyedül fogadta a herceget. Szokásos feszélyezettsége nélkül egyenesen a politikáról kezdett beszélni. Felsőhajtott, hogy milyen nagy a különbség első és mostani találkozásuk között; azóta kevés jó pillanatban volt része neki. Akkor csupa remény és lelkesedés volt Poroszország, most létéért kell remegnie. A végső katasztrófa előestéjén érzi magát a király. Napoleon és Oroszország összeütközése

kikerülhetlen. A többi államot össze fogja morzsolni ez a harc. Készülni kell tehát, megérteni egymást. Ausztriának és Poroszországnak nincsenek ellenkező érdekeik, és ő különös bizalommal van Ferenc császár személye iránt. Nincs szó másról, csak egyszerű értekezésről. Semmi kötelező megbeszélésről, egyezségről. Mindenesetre a legnagyobb titoktartásra van szükség — mondta a király; hiszen létéről van szó. Ő már előbb gondolkozott azon, hogy titokban Bécsbe küld valakit, de félt, hogy kitudódik a dolog.

Ebéd után Hardenberg gróf, a porosz kancellár jött a királyhoz és meghívta magához a herceget. A következő napokban aztán többször is voltak együtt ők ketten. A kancellár ismételte a király felszólítását, kérve, hogy egyenesen a császárnak számoljon be arról s a válasz is a herceg útján kerüljön Berlinbe. Pál herceg vállalta a dolgot, bár — jelentése szerint — sok óvatos fenntartással. Sejtelve sincs, — mondta Hardenbergnek — hogy mi lesz a császár válasza. Mert udvara politikájának lényege minden bonyodalom kerülése. Lehet, hogy a császár e politikával még azt sem tartja összeegyeztethetőnek, hogy bármi értekezést kezdjen más állammal.

Hardenberg felkiáltott: Akkor hát nem marad más hátra, mint-hogy egészen Franciaország karjaiba vessük magunkat, szövetkezzünk vele! Mit szólna ehhez Ausztria?

A herceg itt is kitért az egyenes válasz elől: A császár minden esetben megértően és jóakarattal fogja nézni Poroszország magatartását.

Nem tudni, milyen pontossággal adta vissza a herceg titkos jelentése a többnapos tárgyalások történetét. Annyi bizonyos, hogy a jelentés hangja szinte mentegetődző. Már azt is mentegetve magyarázza, hogy miként jutott ő e dologba, mely nem is tartozik működési köréhez. Hangsúlyozza, hogy válasza következetesen kitérő volt, az egész dolgot tehát meg nem történtnek is lehet tekinteni. Senki, még a berlini osztrák követ sem tud az ő megbízatásáról.

A mentegetődzés érthető is volt. Hiszen Metternich utasításai szerint hasonló megbízatásokat nem lett volna szabad vállalnia. És az egész dolognak ele bizonyos mértékben Metternich ellen is irányult, amikor a poroszok annak háta mögött egyenesen Ferenc császárhoz akartak közeledni. Nem bíztak a miniszterben, ki pár hónappal előbb még Napoleon udvaroncát játszotta Párizsban. Pál herceg ezen a ponton is enyhíteni igyekszik, hangsúlyozván, hogy Hardenberg a legnagyobb becsüléssel nyilatkozott Metternichről.

Lehet, hogy Pál herceg csakugyan nem kereste az érintkezést a poroszokkal, de semmiesetre sem sietett el az elől. Azok teljes biza-

lommal beszéltek vele. A jelentés egy megjegyzése elárulja, hogy Ludovika császárnőről is szó volt a király és a herceg között s a király nagy rokonszenvvvel beszélt róla.

Ez az eset talán a legkorábbi jele annak, hogy Poroszország titkos közeledést keresett Ausztriával Napoleon ellen, a múlt évek szerencsétlenségei után. Nem tudjuk, ismeretes-e már a német történetírás előtt. Mert a hercegnek meg kellett fogadnia, hogy a dolognak semmi írásos nyoma nem marad; jelentését is valószínűleg ezért kapta vissza.

A császár válaszát nem ismerjük, de tény az, hogy Poroszországnak végül is Napoleon mellé kellett állania, bár lehetőleg kíméletes feltételek mellett.

Ausztriára is rákerült a sor. Nem az volt a kérdés, hogy melyik félhez csatlakozzék, hanem, hogy merészkedjék-e, Napoleon ellenére is, semlegesnek maradni.

A herceg most már fellázadt az örök megalkuvás ellen. Egy iratában, melyet formája után ítélve, felsőbb helyre is megküldött, szabadjára engedte érzelmeit. Mindig csak az árral haladjon az ember, mentve életét? Hát haszontalan lenne mindaz, amit az erkölcsről a régi bölcsek tanítottak és a régi hősök példája mutatott? A hősi tettek, melyeknek lényege mindig az önmagunkkal és a másokkal való küzdelemben aratott győzelem? És amelyek célja mindig a függetlenség és a szabadság volt?

Rajzoljuk magunk elé Európa térképét, egy színnel mindazt, ami egyetlen úrnak engedelmeskedik. E területnek nemcsak kiterjedése döbrent meg, hanem elhelyezkedése is. A Tajótól a Búgig egy hatalom minden, a többi két oldalra van kilökve, egymástól elzárva, magára hagyatva, mint sziget a világtengerben. Oroszország legyőzése után Ausztriának már csak egy szomszédja lesz: Napoleon. Cölöpökkel zárja el minden összeköttetését, minden tudását, tettét. És ha aztán eléggé kínoztá, gyöngítette már, belső ügyeiben is ő fog majd rendelkezni, megmérgezi, letöri és darabonkint elnyeli, és vele tönkremegy az emberiség utolsó reménye is.

Így történt ez más államokkal is, és ez alól Ausztriának sincs kiválságlevele.

Szabad és hangos nyilatkozat kell tehát a semlegesség mellett, Napoleon akarata ellenére is. És komolyság és buzgalom az intézkedésekben, hogy nyíltan lássa a világ elhatározásunkat. Oly mélyre sülyedt volna már Ausztria, hogy nem tudna fenntartani olyan álláspontot sem, mely egyedül törvényes, mely békés és nem árt senkinek? Idegen kezekbe teszi le ezentúl a döntést saját java és kára fölött, ereje, kincsei és vére használata fölött? És milyen kezekbe!...

A herceg tehát elhagyja már a hideg ész régióját és erkölcsi elhatározást kíván, olyant, amilyenre őt ifjúkori tanulmányaiban «a régi bölcsék és hősök» példája tanította. A «biztosított nyugalmat» Metternich minden mesterkedése sem tudta elérni, Ausztriának nem sikerült kiváltságglevelet szereznie a többi állam közös sorsa alól.

Metternich azonban nem akart kockázatot. Szövetséget kötött Napoleonnal Oroszország ellen, de sikerült elérnie, hogy Ausztriának csak kisebb sereggel kellett résztvennie a háborúban. A cárnak meg kéz alatt megüzenve, hogy e sereg lehetőleg tartózkodni fog minden komoly fellépéstől.

Az 1812. év tavaszán készen állott Napoleon serege. Számtalan nemzet táborából, mint az ókori történet világhódító tömegei.

Drezdában a szövetséges uralkodókkal is találkozni akart Napoleon, hogy az utolsó pillanatban még tevékenyebb közreműködést esikarjon ki tőlük. Mária Lujzát is magával akarta hozni, találkozásra apjával, Ferenc császárral. Így tehát az osztrák császárnőnek is kénytelen-kelletlen oda kellett mennie.

Pál anyja nagy izgalomban volt. Szerette volna barátnőjét elkísérni a nehéz útra, a gyűlölt ellenféllel való udvarias találkozásra. De szándékát nem tudta keresztülvinni. «Az érzelmek egész esatája folyt ez út körül» — írta fiának. «Mennyire szerettem volna támasza lenni imádott barátnőmnnek! Tudom, lett volna bennem elég lélekjelenlét és szellem Napoleon előtt, hogy meghökkensem őt, míg ordított volna, mint az oroszlán!»

Leopoldina írja, hogy Metternich akadályozta meg anyja utazását. A miniszternek valószínűleg nem az volt a célja Drezdában, hogy az osztrák császárnő környezete ordításra bírja Napoleont, mint az oroszlánt.

Az elindulás előtt újra ír fiának a hercegnő. «Íme, elérkezett a nagy pillanat, amelyen függnek a világ szemei. Mily felfordulást fog az okozni glóbuszunkon! Te a legelső páholyból fogod nézni a nagy színjátékot, a legkülönösebbet, melyet a világon valaha bemutatattak. Ha nem lenne oly véres értelmű, csaknem kónikus játék lenne az: Napoleon csinált királyai, mint valami kártyakirályok, újdonsült dámaikkal — gyönyörű társaság! De kezeskedem, hogy a mienk, a császárnő, érteni fog ahhoz, hogy tisztességes távolban tartsa őket magától. Hogy fogunk majd mi ketten itthon nevetni rajtuk, vissza-érkezte után!»

«De félek, ez a nylatságunk nem fog majd soká tartani. Lesz majd hamarosan, amiért könnyek folyjanak szemünkből. Micsoda óriási felelősséget vettek magukra azok, kik a birodalmat vezetik! Kelement

(Metternichet) szigorral és ridegen ítéli majd meg az utókor, rossz tanácsait, tudatlanságát, balfogású kezét. Mióta elhagytuk a becsület útját, szerencsétlenségünket részvét nélkül nézi a világ. Mert nem sajnálják azt, akit nem becsülnek.»

Igazán rendkívüli futár vitte ezt a levelet Pál hercegnek : maga a császárnő. A hercegnő reáruházta és ő magára vállalta annak minden jogát és szeretetét a herceg fölött ; tekintse őt úgy Pál, mint anyja második énjét.

A drezdai világhírű találkozás részleteit már sokan leírták. Pál hercegtől, sajnos, nem maradtak fenn arról bizalmas jegyzetek. Titkárja hosszú emlékiratban foglalta ugyan össze az eseményeket, de csak bennfentes és nem beavatott ember módjára. Királyok, fejedelmek bevonulása után egy késő este érkezett Napoleon. A harangszó, ágyúdörgés mellett zivatar mennydörgése, villámlása tette még hatalmasabbá fogadtatását. «A természet hirdette érkezését annak, aki a földön a legnagyobb emberi erőök fölött parancsol.» Mint valami álomjelenséget, csak pillanatra láthatta őt a bámuló tömeg. Sietve tűnt el a palota lépcsőin, a fényes udvar alig tudta követni.

A kétheti tartózkodás napirendjét, az ünnepélyeket részletesen leírja a titkár, de bizalmas dolgokról nem beszél. Pedig a császárnő bizonyára talált alkalmat arra, hogy hosszan és őszintén beszéljen Pál herceggel, mint azt anyjának megígérte.

Más forrásokból tudjuk, hogy a császárnő fel volt háborodva a szolgálai készségen, amit a szász király és családja Napoleonnal szemben mutatott. Mária Ludovikát Napoleon elhalmozta udvariasságával, de az elég észrevehetően kimutatta ellenszenvét. Az ünnepélyeken Ludovika császárnő feltűnt magyar díszruhájával, melyet mindig szívesen viselt s mely szépségét igen emelte, Mária Lujza pedig hihetetlen értékű gyémántjaival. Kettejük között hideg volt a viszony ; a francia császárnő már túlságosan is beleélte magát új szerepébe.

Metternich és Napoleon között hosszú, kínos alkudozások folytak a segítőereget illetőleg. Ferenc császárra hatott Napoleon varázsló egyénisége. Már-már megígérte, hogy elkíséri a táborba is őt ; Ludovika császárnőnek egy nap kétségbeesett küzdelmébe került, míg letett szándékáról.

Végre visszaérkezett a követ, kit Napoleon az utolsó ajánlatokkal Oroszországba küldött. A cár nem is fogadta őt. Napoleon még egy éjt munkában töltött, mialatt a szász király virrasztva várt, hogy vendégét kocsijához kísérhesse. Végre kora hajnalban, a legnagyobb csöndben eltávozott Drezdából Napoleon.

Ferenc császár Mária Lujzával ezután Prágában töltött pár hetet, Ludovika császárnő pedig Töplitzbe ment.

Pál herceg csak ekkor lett szabadddá. Júniusban megtartották az esküvőt s utána ők is a csehországi fürdőkbe mentek. Pál hercegnek alkalma volt bemutatni nejét a császár és Mária Lujza, majd Ludovika császárnő előtt is.

Szeptemberben Bécsbe mentek, ahol tiszteletükre nagy ünnepélyt rendezett az előkelő társaság. Épp multság közben jött híre annak, hogy Napoleon bevonult Moszkvába, az oroszok szent városába.

Nagy volt a megdöbbenés és most már titokban sem merte senki remélni tovább a világ sorsának változását.

IV.

Metternich elveszettnek tartotta Oroszországot és büszke volt előrelátására, mellyel a cárt le akarta beszélni a háborúról. Moszkva lángbaborításának, Napoleon kényszerű kivonulásának hírért sem tartotta jelentősnek. Lassankint vált csak bizonyossá, hogy Napoleon serege megsemmisült a téli visszavonulásban.

December közepén, éjjel, váratlanul, kevés kísérettel, Drezdába érkezett Napoleon. A francia követségen ágyban melegedve fogadta a szász királyt és Senfft külügyminisztert, kiket gyorsan felköltöztettek álmukból. Pár óra múlva újra felöltözött, egy utcai nótát füttyörészve lépett a szalonban várakozó méltóságok elé, majd kocsira ült újra, gyors útra Párizs felé.

Pál herceg ekkor már ismét Drezdában volt. Az események mindenkit megdöbbsentettek, de mindenki hitt Napoleon hatalmában. Az egyik idegen diplomata bizalmas körben valami csípősséget engedett meg magának Napoleonról; besúgták a dolgot és gyorsan távoznia kellett helyéről. Pál herceget kérve-kérte anyja a legnagyobb óvatosságra.

Otthon és szövetségesei közt Napoleon a legnagyobb erővel készülődött az orosz háború folytatására. Egyedül Poroszország ingadozott, majd 1813 tavaszán, engedve a néphangulat elemi kitörésének, nyíltan is Oroszországhoz állott. De az orosz-porosz szövetség még nem jelentett döntést. Nagyobb ellenfeleken is úrrá lett már Napoleon. Régi szövetségeseinek sora pedig szilárdan állott.

Itt kezdődött nagy játéka Metternichnek, a mester-diplomatának. Közömbösnek látszó, sőt Napoleonnal szemben jóakarátúnak látszó magatartással Ausztriához vonzani a francia szövetségrendszer tagjait. Százoldalú játék, észrevétlen, álomszerű előrehaladással. Senki kárát nem akarja Ausztria, csak állandó békét; e törekvésehez kívánja a többi állam támogatását.

Lényegében arról lett volna tehát szó, hogy a francia szövetség tagjai is igyekezzenek méltányos békére készíteni Napoleont.

Pál hercegnek Drezdában nehéz volt a dolga. A fanatikus Senfft gróf előtt még csak célzásokra sem merészkedhetett, pedig az orosz hadak már közeledtek a szász határokhoz. A király egy másik miniszterének, Marcolini grófnak fiával jóban volt a herceg. Ezt a barátját kezdte most gyakrabban látogatni. Így találkozott néha magával a miniszterrel is, aki később politikáról is kezdett vele beszélgetni. Először saját múlt pályája emlékeiről, aztán a jelenről. A herceg csak néha segítette őt előbbre egy-egy véletlennek látszó megjegyzéssel. Végül panaszkodni is kezdett már Marcolini. De a hercegnek most már sűrűn biztosítania kellett őt a titoktartásról. Marcolini ígvelte Ausztriát, mely nem tette ki magát annyira Napoleon mellett, mint Szászország, s amelyet most békén hagy Napoleon is, de nem fenyegeti Oroszország és a porosz néplázadás sem.

A herceg erre beszélt arról, hogy Ausztria erőteljes békepolitikára készül, de úgy Napoleonmal, mint Oroszországgal szemben. Aki e politikájához csatlakozik, mentve lesz minden bosszú ellen.

Mert — mondta, — a cár fel van bőszülve Szászország ellen és nehéz lesz feltartani bosszúját.

Marcolinin látszott a megdöbbenés.

Mennyiszer figyelmeztette ő a királyt, — fakadt ki — hogy ne vigye túlzásba a franciabarátságot! A lengyel birtok szerencsétlen gyöngéje volt neki, csak átkot és bajt hozott. Különben csak félelemből szolgálták Napoleont, ki saját érdekeinek áldozta fel őket mindig. Sokáig úgysem bírják már az engedelmséget, bárhogy is erőszakolja azt Senfft. Az orosz invázió elől sem megy majd a király a Rajna mellé, mint a franciák kívánják, hanem Bajorországba, bár Marcolini még jobbnak látná, ha osztrák védelem alá, Csehországba menne.

Egyelőre elég volt ennyi. A herceg gyors utasításokat kért Bécsből, és azokat megkapván, ismét felkereste Marcolinit. Ausztria nyílt csatlakozást kíván a békepolitikához, határozott felszólalást Napoleon előtt. Marcolini megígérte, hogy informálja erről a királyt, akinek közben egy bizalmas tábornokával is sikerült összeköttetésbe jutnia Eszterháznak. Így jutott el ő maga is a király elé, kit Ferenc császár nevében meghívott Csehországba.

Csak most kezdett tárgyalni a herceg a külügyminiszterrel, Senfft gróffal is. Az kijelentette, hogy a szász udvar hivatalosan nem szólalhat fel a béke mellett, mert Napoleon haragját vonná magára. Pál herceg nyomatékosabban kezdett beszélni. Fel kell szólalnia Szászországnak, sőt Bajorországot is magával kell vonnia . . . «Miért is ne

szólnának a béke mellett» — ostromolta az ijedten tiltakozó minisztert — «amikor a tények, az emberiség nyomorúsága magában is hangosan beszél már. Miért nem mondani ki, hogy szenved az ember, amikor valóban szenved? Miért nem kérni azt, ami véget vet a szenvedésnek? És végül miért hallgatni arról, ami való igazság?»

Senfft zavarba jött. Kérte a herceget, jöjjön később, most dolga van, futárok érkeztek. Nyilvánvalóan a királlyal akart beszélni, mielőtt válaszolna a követnek. Este Pál herceg újra nála volt; Senfft nagy barátsággal fogadta. Szívesen Ausztria mellé állana a király, — mondta — de nem meri felidézni Napoleon haragját. Hiszen Napoleon biztosította egyedül Szászország jelenlegi birtokait. Vagy hajlandó Ausztria is garantálni azokat?

Itt tehát a kérdés lényegéhez jutottak; a szász udvar átállana már Ausztriához, ha birtokairól megfelelő biztosításokat kapna. A herceg félig ígért, félig kikerülte a kérdést, finom fegyvetésektől sem tartózkodva. Végül megegyeztek, hogy Bécsből gyors és biztos választ kér a herceg. Senfft láthatólag bajban érezte magát. Hosszú beszélgetésük végén fürkészve kérdezte a herceget, hogy, úgy-e, őt túlzott francia érzelemmel vádolják mindenütt. A herceg nem tudta vigasztaló feleletre erőszakolni magát, általánosságokhoz menekült. «De mit is válaszolhattam volna egy ilyen jellemű embernek?» — jegyzi meg jelentésében.

Pál herceg maga sietett Bécsbe újabb utasításokért. Útközben megállott Münchenben, ahol sikerült a bajor királyt és külügyminiszterét, Senfft méltó társát, oly bizalomra hangolnia, hogy már szidni is merték előtte Napoleont. Saját kezdeményezése volt a hercegnek ez a müncheni akció, Bécsben kissé rosszalták is túlbuzgóságát. A szász királyt illetőleg Metternich felhatalmazta a herceget, hogy ígérje a német birtokainak biztosítását és Ausztria támogatását az esetleg elvesztendő lengyel birtokok kárpótlása körül. De ezzel szemben a királynak formális szövetséget kell kötnie Ausztriával, megmaradt haderejét is osztrák parancsnokság alá helyezni és saját magának Prágába jönnie.

A szász udvar közben Regensburgba költözött az országba özönlő orosz-porosz seregek elől. De Napoleon új seregei is felvonultak már. A francia követ egyre erélyesebben sürgette a szász haderő csatlakozását, a királyt pedig a Rajnához hívta Napoleon.

Pál herceget tehát izgatottan várták vissza Bécsből. Érkezte után Senfft egy magánházba vonult vele, hogy a francia követ észre ne vegyen valamit. A bécsi válasszal nem volt egészen megelégedve; maga készített egy szerződés-tervezetet és azt kívánta a hercegtől,

írja azt rögtön alá. Pál herceg zavarban volt. Senfft tervezete nagyjában megfelel azért a bécsi utasításoknak, de aláírásra neki nincs felhatalmazása. Másrészt, ha húzódozik, a szász király meggondolja magát és végleg Napoleonhoz áll. Mint ahogy a bajor király is tette épp mostan. Senfft egész nap szorongatta a herceget az aláírásért. Nem tehetette a herceg, de végül is szavát adta, hogy, ha sürgősen Bécsbe küldik a szerződés tervét, ott rögtön és kedvezően intézik el azt.

Szerencsés dolog volt, hogy szavát adta kezességül. Bécsbe futárt küldtek a szerződéssel, de már másnap híre jött, hogy francia csapatok közelednek Regensburghoz. A király, nagy izgalomban, most már maga sürgette az indulást Prágába. Csomagoltak és az udvar a legnagyobb csöndben otthagytá Regensburgot. Pál herceg kísérte őket az osztrák határ felé. A királyi család nőtagjai reszkettek a félelemtől, Napoleon bosszújától. Linzben egy francia tábornok érte őket utól, Napoleon levelével. Erős szavakat kellett használni, hogy a király erre vissza ne forduljon útjáról. Ideérkezett azonban a Bécsbe küldött futár is, hozta az aláírt szerződést. A király végül mégis csak helybenhagyta azt és folytatta útját Prága felé, ahol nagy díszszel és ünnepéllyel fogadták.

Pál herceg innen Regensburgba sietett vissza, hol szülés előtt álló nejét hagyta.

Boldog volt diplomáciai sikere miatt. Első önálló ténykedése volt az és máris súlyos csapást mért vele az örök ellenségre, kinek alakja gyermekkorától kísérte őt. Sok fáradságába, hónapok munkájába került a dolog. Pedig épp ez időben mint magánembernek is súlyos gondjai voltak. A napoleoni idők pénzválságai, mint sok más főúri birtokot, a hercegi hitbizományt is megrendítették. Apja kétségbe volt esve, önvádakkal beteggé kínoztá magát. Fiát sürgősen hívta, de az csak sokára jöhetett. A legszigorúbb korlátozásokra szánták el magukat, az alkalmazottak, a gárda, a zenekar jó-résznének elbocsátására; a hercegi családnak is csak megszabott évdíjakból kell jó-ideig élnie.

Ezért a csapásért is a diplomáciai siker vígasztalta csak Pál herceget. Ferenc császár külön dícsérő oklevéllel köszönte meg fáradozásait. A hercegnő büszkén számolt be fiának a dícséretekről, amelyeket Bécsben róla mindenfelől hallott. «Nagy személyiség lettél Pál, igaz respektussal nézek rád.»

De Napoleon az egész vonalon megkezdte már előrenyomulását, a szász királyon kívül összes régi szövetségeseivel együtt. Bécsben máris ijedezni kezdtek, sokan csomagoltak, a menekülésre. Pedig Ausztria még színlelt barátságban élt Napoleonnal. «Istenem, ha

szerencsétlenek leszünk», — írja a hercegnő — «a bosszú minden finomsága és kegyetlensége fogja követni azt. Ő úgy tűnik fel előttem, mint tigris, mely széttépi, ki eléje kerül. A gőg és a düh a megtorlás ördögi eszközeit találta meg majd fel vele — siratom a nyomorultakat, kik karmai közé kerülnek.»

«Szörnyű rélelemben vagyok, minden bizalmam és lelkesedésem ellenére is. Az első lökés fog eldönteni mindent. Isten adja, hogy a kezdet ragyogó legyen.»

De az első lökést Napoleon adta meg. Lützennél iszonyú csapást mért az orosz-porosz seregekre, visszafoglalta Drezdát és aztán még egyszer megverte ellenségeit.

Prágában, a szász király előtt, ezalatt drámai jeleneteket rendezett a francia követ, ki Napoleon parancsára odautazott. A győzelmi hírek szélső felindulásba hozták a királyt. Végül új levél érkezett hozzá Napoleontól: Határozott választ követel, melléje áll-e a király, vagy nem?

A király visszaküldte Bécsbe a már kész szerződést, bocsánatkérő levelet írt Napoleonnak, csomagolt és másnap családjával együtt hozzá, Drezdába utazott. Mire Pál herceg Regensburgból a veszély hírére Prágába érkezett, meg volt semmisítve minden öröme, diadala.

Anyja hiába vigasztalta: alacsonyság, becstelenség, mindenki megvetéssel beszél a szász királyról. A szász tábornok, ki ura nevében Bécsben a szerződést aláírta, eljött a hercegnőhöz és sírt, mint egy gyermek. «Milyen kár a sok drága időért, fáradságért, utazásokért — egy ily gyönyörű szerződés miatt! Haszontalan, ócska papirosok. Nem csodálom, ha megútálod foglalkozásodat. Jőjj haza.»

A herceg nem ment haza, a szász határokon maradt. Mintha csak-ugyan kétségbeesett volna hivatása fölött. Úgy látszik, egészen a harcoló csapatokig eljutott, mert Leopoldina arról ír neki, hogy férje, a tábornok, még jobban becsüli őt, amióta golyók is füttyültek füle mellett. «De még dicséretnek veszed ezt, kedvet kapsz továbbra is és én meghalok a félelemtől.»

* * *

Június közepén Ferenc császár Metternichel együtt a cseh határra jött. Pál herceget is odahívták. Ezentúl végig a nagy háborúban, állandóan Metternich mellett, a politikai főhadiszálláson dolgozott a herceg.

A békeközvetítés tüggönye mögött Ausztria mind erélyesebben lépett az előtérbe. Valóban egyensúlyozó tömeggé vált. Barátkozva fenyegetett mindkét oldalra. Metternich nem akarta bukását Napo-

leonnak, de az győzelmei után tudni sem akart áldozattal járó békéről. A másik oldalon egyrészt vigyázni kellett, hogy a cár el ne veszítse kedvét és abba ne hagyja a háborút, másrészt pedig, hogy Ausztria csatlakozását Napoleon és szövetségesei megsemmisítésére ne használja majd. Ily túlzó célokkal a kétségbeesés harcára kényszerítenék a francia részen álló német államokat. Hetek fáradozása és veszekedései között sikerült végre elfogadtatni a feltételeket, amelyek mellett Napoleonnal békét hajlandók kötni és megszabni a határokat, amelyekig a béke meghíúsulta után, győzelem esetén, a háborút Ausztria csatlakozásával vinni fogják.

A feltételekkel ezután Drezdába ment Metternich, Napoleonhoz. Nyolc óra hosszat tartott történelmi nevezetességű vitája vele. Napoleon végre, bár láthatóan nem őszinte szándékkal, beleegyezett a béketárgyalások megkezdésébe.

Hetekig tartó békekongresszus következett ezután, de már az elején tisztában volt azzal mindenki, hogy Napoleon csak időt akar nyerni azzal. A világ szeme Ausztrián függött; vajjon tényleg csatlakozik-e a határidő lejártá után Napoleon ellenségeihez? Metternichben nem igen bíztak. Úgy látszott, egyszer az egyik, máskor a másik oldalra dolgozik. A porosz hazafiak sötét gyanúval nézték őt. Pál herceg, a jelek szerint, szintén nem bízott benne valami különösen. Sok apró részletről számol be anyjának, amelyek közül a Metternich kedvesének, Sagan hercegnőnek szerepéről szóló híreken mulat Bécsben legjobban a hercegnő és vele a császárnő is. A hercegnő azonban végül már igen türelmetlenkedik; apró ravaszkodásokban vész el a tekintély és méltóság. Jól mondja Metternich, hogy annyit már tudunk, hogy valamelyik félhez fogunk csatlakozni. Többet valóban nem tud senki. De az ilyen ingadozás bátorítja az ellenséget és elkedvetleníti a barátokat. Mindenütt csak átláthatlan intrikák; erkölcs, tisztesség nem divat már sehol. Nincs többé diplomáciai becsület, undor fogja el az embert.

Július végén azonban már elégedetten ír haza Pál herceg. A határidő közeledik, úgy látszik, biztos már a háború. Az angolok spanyolországi győzelme, Svédország csatlakozása segíti Metternich elhatározásait.

Augusztus 10-ike volt a határidő. Napoleon nem akarta himni, hogy Ausztria fegyvert fog ellene. De Ferenc császár és Metternich állhatatos maradt. Gentz megbízást kapott a hadimanifesztum megírására. Az utolsó éjjelre elkészült vele, Metternich Pál herceggel együtt olvasta el először.

A hadüzenet megtörtént, tűzjelek hirdették azt a határhegyeken.

Bécsben nem volt valami nagy a lelkesedés. Elmélkedésről, izgalomról, jajgatásról ír a hercegnő. Sokan Bécsben látják már Napoleont. Maga a hercegnő is gondolkodóba esik; csak nem párolognak el, mint a köd, a szövetséges seregek Napoleon elől? Mindazonáltal maga is azt tervezi, hogy Kismartonba megy és ott marad a végveszély pillanatáig. «Óh, ha rossz csillagunk győz, végezve lesz minden, mind-örökre!»

Egyedül csak az vigasztalja, hogy most már szabad nyíltan és alaposan szidni Napoleont, a császár vejét. Nem is lesz nyugalom a földön, míg e szörnyeteg él. De azért félő, hogy még visszakívánjuk a mult hetek bizonytalanságát. Odajutottunk, hogy magunkat sem értjük már; megdermedve a szív és értelem.

Pál herceg ment el Ferenc császárért, hogy őt a főhadiszállásra kísérje. Őt küldték a cár elé is, amikor azt az utolsó megbeszélésekre odahívták. Hatalmas vita folyt itt újra. Metternich egyelőre csak Németország felszabadítására, a Rajna vonaláig kötötte le Ausztria szövetségét. Bosszús ellenkezések között keresztülvitte azt is, hogy osztrák hadvezér, Schwarzenberg herceg, legyen a szövetséges seregek fővezére.

Az első napokban sikerült Napoleont egészen Drezdáig hátraszorítani. Pál anyja kárörömmel gondol arra, mint vergődhet most ott a szász király, mint cinege a csapdában. De Napoleon újra rájuk vetette magát, úgy hogy nemsokára már cseh földre került a harcút. Csak szeptemberben tudtak ismét erőrekapni a szövetségesek.

Pál herceg egész részt akar venni az eseményekben. Anyja hall amatőr szerepléséről az ütközetben és könnyörög neki, gondoljon családjára, gyermekére.

Közben gyakorta küldték a herceget Prágába, ahol a bajorokkal fontos tárgyalások folytak. Október elején Bajorország valóban elpártolt Napoleontól és a szövetségesekhez állott. A nápolyi királyt is sikerült ingadozóvá tenni. Az angolokkal végleges szövetség létesült.

Mindezt jórészt Metternich mérsékletének lehetett köszönni. A diplomácia nagy munkája egyelőre befejezettnek látszott. Pál hercegnek gondolatai már otthon jártak. «Hála Istennek», — írja Leopoldina — «hogy végre már te is útálod a véres színjátékot és kislányodat szeretnéd látni». Híre jött, hogy beteg a kislány és Pál herceg Bécsbe sietett. Gyermeke élet-halál közt lebegett. «Szánalmas volt szegény Pálra nézni» — írja a hercegnő a császárnőnek.

De jóra fordult a dolog, a gyermek meggyógyult. Még családjánál tartózkodott a herceg, amikor a lipesei népek csatájának híre megérkezett. Napoleonnak a bajorok elpártolásával gyöngült seregét

tönkreverték. Mire Pál herceg újra az események színterére érkezett Németország szabad volt már és a császárt és Metternichet a Rajna mellett találta.

* * *

Metternich itt békét akart kötni Napoleonnal. Sikerült is keresztülvinnie, hogy békeajánlatokat küldjenek Párizsba, amelyek még mindig nagyobbak hagyták volna Franciaországot, mint volt a forradalom előtt. De ezzel szemben Ausztriának bele kellett egyeznie, hogy a tárgyalások alatt is tovább folytassák a harcot.

A háború e második szakaszáról fennmaradt Pál herceg naplója. Szűkszavú jegyzetek, melyek főként a politikai főhadiszálláson történetekről számolnak be. Rövidségükben is értékes források a világesemények történetére nézve.

A naplóban szinte háttérbe szorul Napoleon alakja és a nagy tragédia, mely őt a világ éléről elsöpörte, a szövetségesek örökös belső viszályainak leírása mellett.

Pál herceg is azon a véleményen volt, hogy a háború a Rajnánál elérte célját, az elnyomott népek felszabadítását. Ezért lehetett eddig méltán szent harcnak nevezni a küzdelmet; az emberi kincsek legdrágábbjáért folyt az eddig, a szabadságért és becsületért.

Pál herceg is folyton zúgolódik hát a cár erőszakoskodása, a porosz király ingadozása ellen. Ő is félti Ausztria tekintélyét, melyet Oroszország jövődjévé túlsúlya veszélyeztethet. Neki is rosszul esnék császárájának megalázása, amely Mária Lujza sorsával érheti. Természetes volt ez a féltékenység mások hangos szerepével szemben. Metternichet is az egyensúly biztosításának célja vezette. De a napló megerősíteni látszik azt a tényt, hogy a miniszter szinte túlzó figyelemmel volt Ferenc császár atyai érzelmei iránt is. Működése csaknem inkább Napoleon megmentésére, mint legyőzésére irányult.

A határerődök kikerülése céljából Svájcban át nyomultak Franciaországba, ahol Langres városa előtt foglaltak először állást. A cár szerint nagyszerűen fogadta őket a francia nép, a herceg szerint pedig egyáltalán nem úgy, mint felszabadítókat. Az osztrák vezérkar itt szomorúnak festette a hadsereg helyzetét, az állást alig tarthatónak. Metternich egy előterjesztésében a valóságnak kétszeresére becsüli Napoleon erejét s jóval kevesebbre a magukét.¹ Békét kell tehát kötni

¹ Fournier: *Der Kongress von Chatillon* c. munkája úgy véli, hogy Metternich előterjesztésében íráshiba a téves számadat, mert más iratai bizonyítják, hogy jól ismerte a seregek erejét. De a herceg naplójában is e téves adatok szerepelnek, érvül a cár háborus kedvével szemben.

gyorsan. De a cárral nem lehet bírni. «Az Ég óvjon meg bennünket ebben a válságban!» — kiált fel Metternich.

Szerencsére Castlereagh, az újonnan odaérkezett angol külügy-miniszter, Metternich mellé állott, aki angyalnak nevezi őt örömeiben. Elkeseredett intrikák folytak előbb az angol megnyeréséért, Metternich a cár világhatalmi törekvéseivel ijesztett rá. Elhatározták tehát a béketárgyalások megkezdését Napoleon külügyminiszterével, ki már hetek óta kínosan várakozott arra. Úgy, mint azelőtt oly gyakran a legyőzött államok miniszterei Napoleon előszobájában. A békefeltételeket azonban most már súlyosabbra szabták, mint a hetekkel előbb tett ajánlatok voltak; Franciaországot már a forradalom előtti határok közé szorították.

A cár azonban ismét kikötötte azt, hogy a hadműveleteket folytassák a tárgyalások alatt is. És a porosz királlyal együtt rögtön a sereghez is sietett. Célja hamarosan kitűnt. Az orosz-porosz seregek a vakmerő Blücher vezetésével előretörték és La Rothière-nél meg is verték Napoleont.

Pál herceg naplóján nem látszik az öröm a győzelem fölött. Blücher könnyelműségével fedetlen maradt a hadvonal jobb szárnya, mit Napoleon végzetesen kihasználhatott volna. Írja, hogy Ferenc császár Metternich szerint igen rosszkedvű, aggódik leányáért. Ez időben csakugyan több panaszos, szemrehányó levelet kapott a császár Mária Lujzától. Napoleon az utolsó csatában már erősen kereste a veszélyt.

A békekongresszust, mely Chatillonban folyt, ezalatt egy fogással megállította a cár képviselője, Rasumovszky herceg. Pál régi barátja végre a neki való helyre juthatott. Mint urának, a cárnak, eszé ágában sem volt neki sem a Napoleonnal való békülés. Egyszerűen kijelentette, hogy nincs kellő utasítása, nem tárgyalhat.

A cár pedig fennen hirdette, hogy Párizsig nem fog megállani. Az ő bizalmas kíséretében is Pál herceg egy régi barátját látjuk: Pozzo di Borgot. Ő volt a cár harci kedvének lelkes tüzelője.

Metternich elhatározta, hogy tiszta helyzetet teremtsen. A sereghez sietett és odahívta össze a szövetséges államok minisztereit is.

Útjában Pál herceg kísérte Metternichet. Elpusztított vidékeken át haladtak, egy éjjelt egy kicsiny falusi ház szobájában töltöttek el együtt. Metternich sokat és bizalmasan beszélt régi barátjával.

Ekkor már a siker embere volt Metternich, őt tartották a szövetségesek első miniszterének. Ausztria súlyát valóban döntő módon tudta érvényesíteni mindenfelé. Császársa hercegi rangra emelte őt.

Sok balsiker és szégyen után most már igazolva érezhetett min-

dent, ami valóban érdeme volt a multban, és egyúttal mindazt is, amit alig igazolhatott valaha is valami.

A herceg csak rövid szavakat jegyzett föl beszélgetésükről. «Nők. Felesége. Hogy áldozatokra is kész érte. Bagration. Nápolyi királyné.» Tehát Metternich «magánélete». Felesége és kedvesei. Teljes rend van itt, a természet törvényei szerint. Ezzel szemben teljes függetlenséggel él a közélet embere. «Hogy ő semmit sem tett saját érvényesülésére.»

Pál herceg kétkedő megjegyzéseket fűz ehhez.

«Mint vélekedik róla a világ.» Metternich hiúsága közmondásossá vált később. Magasabbrendű hiúság volt ez, a gondviselészerű embert akarta látni magában. Földi szerepében az örökkévalót. Ez a hite boltozódott egvényiségének mindkét fele fölé. Napoleoni sikerei egész életére megszilárdították önmagáról való fennkölt felfogását.

A férfivá nőtt herceg előtt nem látszott oly tökéletesnek ez az egyensúlyozott üdvözülés. Megjegyzéseket tesz Metternich hibáiról, önszeretetéről. Alapjában véve azért meggyőződéses híve főnökének, felismeri benne a kicsinyességeken felülemelkedő nagy vonásokat.

A főhadiszállás, ahová a miniszterek összegyűltek, Troyes városában volt. Metternich sürgős békét akart. Segítette őt ebben az, hogy Napoleon közben összeszedte erejét és sorba kezdte verni az előretört orosz-porosz seregeket. Hosszan és viharosan tanácskoztak. Végül mindenki beleegyezett, hogy végleges feltételeket adnak Napoleon minisztere elé, rövid határidővel az aláírásra. Csak a cárral minisztere, Nesselrode, tagadta meg hozzájárulását. Metternich indulatosan patant fel: Ausztria nem tűri tovább az orosz zsarnokságot, visszavonja seregét és külön békét köt Napoleonnal. Az angol és porosz miniszter elment a cárhoz is, de az hajthatatlan maradt. Lendületes levélben válaszolt: «Ki kell tartani a végsőkig a nagy cél mellett, örök példáját kell mutatni az igazság és erkölcs diadalának a világ előtt.» Nem valami hízelgő szavak a Napoleonnal rokon osztrák házra és Metternichre nézve. A levelet Pozzo fogalmazta.

Metternich megkísérelte rávenni a többi minisztert, hogy lépjenek ki a szövetségből és hagyják magára a cárt. A porosz király ellenkezése azonban megghiúsította a tervet. Metternich tehát maga ment most már a cárhoz. Indulatos szóváltás, fenyegetések után végre sikerült kicsikarnia beleegyezését, de ismét csak a harc folytatásának feltétele mellett.

Annyit jelentett ez, hogy Napoleon és dinasztíája meg van mentve, ha megnyugszik Franciaország régi határait.

A cárral azonban ismét gyanús gyorsasággal seregeihez sietett. Met-

ternich még az éjjel kidolgozta a békepontokat és Pál herceget küldte a cár után, végleges jóváhagyásra. Együttal pedig Schwarzenberghez, a fővezérhez is, figyelmeztetni, hogy ne engedjen a cár ösztönzéseinek az előnyomulásra. «Adj teljes hitelt annak, amit Pál mond», — írja a fővezérnek — «ő mindenről behatóan van informálva, ami történt.» — «Jó éjt, a diplomata fáradalmi csaknem felérnek a katoná szenvedéseivel.»

A herceg még az éjjel útnak indult. Feldúlt vidékeken, lakatlan falvakon át lovagolt. Ahol még embereket látott, elkeseredetten néztek azok is reá és kicsiny kíséretére. A cárt sikerült megtalálnia. Szűkszavú volt és rosszkedvű. Napoleon sorozatos győzelmei éreztették már hatásukat. De azért előbb még egy haditanácsot tartott és csak azután adott át a herceg egy levelet, amelyben Nesselrodet utasította a békepontok aláírására. Pál herceg még aznap visszaindult az ötvenkilométeres útnak, mit hajnalban már végiglovagolt.

A békepontokat sietve küldték Chatillonba. Napoleon a győzelmek előtt már belenyugodott azok lényegébe, Franciaország régi határaiiba. Már le is diktálta utasítását Chatillonba. Amikor azonban aláírásra eléje hozták az utasítást, térképek fölé hajolva találták őt : Hagyják most békén, egész máson gondolkozik már. Meg fogja előbb verni Blüchert.

Így is történt. A győzelmek után pedig visszavont minden régi felhatalmazást is Chatillonban tárgyaló miniszterétől. Ferenc császárhoz elbizakodott hangú levelet írt, számítva arra, hogy sikerül szövetségeseitől elválasztania.

Győzelmeit jól ki tudta használni. A szövetségeseknek bekerítés-től kellett tartaniok. Komor viták között elhatározták a visszavonulást. Feladták a hetek véres küzdelmeivel szerzett területeket, vissza egészen Langresig. Napoleon pedig a lakosság csodát látó, őrzöngő lelkesedése között vonult be Troyes városába ; Metternich békéjéről hallani sem akart.

Egy hajszálon függött hát a béke, és most ismét távolabb voltak tőle, mint bármikor.

* * *

Nagy baj volt ez. Mert Metternich a gyors béke reményében elvben már beleegyezett abba, hogy Napoleon makacssága esetén teljes legyőzéséig folytatják a harcot és aztán a trónról való döntést a francia nemzetre bízzák.

Pedig Chatillonban minden megakadt. Rasumovszky a cártól jóváhagyott békepontokat sem akarta respektálni, új utasítást kért.

De Caulincourt, Napoleon minisztere sem tárgyalhatott komolyan, felhatalmazás híján.

A szövetségeseknek közben sikerült újra Troyes-ig előrenyomulniok és ekkor Metternich minden eszközt felhasznált, hogy a franciákat észretérítse. Caulincourt-t magánlevelekben kérte, hasson Napoleonra. Március elején pedig Pál herceget küldte Chatillonba, hogy beszéljen a francia miniszterrel.

A herceg küldetése valóban történelmi jelentőségű volt. Utolsó kísérlete az egyedüli hatalomnak, mely szívesen segítette volna Napoleont trónja megtartásában. A küldetés lefolyását eddig tulajdonképpen csak francia történetíróktól ismerjük, akik Caulincourt jelentései alapján beszélik azt el. A francia miniszter teljes lélekkel akarta a békét, minden erővel arra akarta bírni Napoleont. Pál herceg küldetését is lehető tragikus színben írta le császársa előtt.

A herceg, Caulincourt szerint, komoly felhívást hozott Ferenc császártól és Metternichtől a béke sürgős aláírására, mert különben nem tudni, hova fejlődnek az események. A szövetségesek megbontásában ne bízzanak, össze fognak azok tartani, még ha a Rajna mögé kellene is visszavonulniok. Ha mostani erejük nem elég, milliók jönnek majd táborukba, felkelve Napoleon becsvágyának kicsapongásai ellen. Ausztria nélkül máris veszve lenne Napoleon. «Nincs hát semmi módja annak, hogy valódi helyzetéről fel lehessen világosítani őt? Visszavonhatlanul az utolsó ágyú lafettájára akarja feltenni saját maga és fia sorsát? Azt hiszi, hogy a kétségbeesés vakmerősége megmentheti őt a tömeg túlsúlyának elnyomásától?»

Így beszélt, Caulincourt szerint, a herceg. Amikor pedig ő észrevételeket akart tenni a békeföltételekről, kijelentette, hogy nem politikát csinálni jött. Az ő küldetése csupán a jóbarát utolsó fáradozása.

Pál herceg naplója elég részletesen szól erről a nevezetes küldetésről. De úgy látszik, megbízatása nem volt oly egyszerű, mint azt Caulincourt feltünteti.

A herceg, mindjárt érkeztenek estéjén, először a szövetségesek meghatalmazottjainak magatartásáról igyekezett bizalmas értesüléseket szerezni. Metternich gyanakodott, hogy azok részén is sok a hiba, egyikük sem akarja őszintén a békét. Az osztrák meghatalmazott Stadion volt, mindig harciasan hangolt ember. Pál herceg este négy szemközt hosszan beszélt Floret lovaggal, Stadion hivatalnokával, aki neki is régi társa volt még Párizsból, Magyar-Óvárról. Floret valóban megerősítette, hogy a meghatalmazottak elég rideg modort honosítottak meg a kongresszuson. Arról is beszélt Floret, hogy Metternich őt kívánta használni a Caulincourttal való bizalmas és egyenes

összeköttetésekre, Stadion háta mögött. De Floret nem merte ezt vállalni, a kis városban nem maradnának titokban látogatásai a francia miniszternél.

Caulincourtnál sem volt szertartásosan komoly Pál herceg. Türelmesen, sőt látható részvétellel hallgatta annak hosszas panaszait kinos helyzetéről császárával, de különösen a meghatalmazottakkal szemben. Rasumovszkyt lehetetlen megszéledíteni. Stadion szenvedélyes és hozzá még láthatólag féltékeny is Metternichre. A porosz meghatalmazottal, Humboldttal sem menni semmire; örökösen elmélkedik. Egyedül Aberdeen, az angol képviselő az, akivel beszélni lehet.

Pál herceg valóban figyelmeztette a franciát, hogy a szövetségesek egysége erős, megbontására ne számítsanak. Caulincourt elismerte ezt, de mégis mondott pár biztató és hízogő szót, amivel Metternichet a többiek fölé emelte.

Az sem áll, hogy a herceg visszaütött volna minden beszélgetést tárgyi dolgokról. Ellenkezőleg, ő tett kérdést arról, hogy mely pontjai a békének okozzák a legnagyobb nehézséget. Bizonyára Metternich felszólítására tette ezt.

Pál herceg elbeszélése nem ellenkezik Caulincourtéval, de a francia, hogy császárára hasson, tragikus rendbe szedve adta elő a herceg szavait. A küldetés történelmi jelentősége a herceg naplójának adatai után még nagyobbnak látszik, mint eddig tudtuk. Mert azt bizonyítja, hogy Metternich mennyire igyekezett minden eszközt felhasználni, hogy még idejében békét teremthessen. Pál herceg megjelenése komoly intés volt Napoleon felé, de egyúttal új utak keresése az akadályok kiküszöbölésére. A herceg visszaérkezte és beszámolója után Metternich ismét magánlevelekkel igyekezett hatni Caulincourtra. De látta, hogy az Napoleonnál nem érhet el semmit. Úgy gondolta tehát, hogy a francia császárral jobban megérteti a helyzet komolyságát azzal, hogy a békekongresszust félbeszakítja. De még a kongresszus eloszlása után is leveleket küldözgetett Caulincourthoz, újabb tárgyalási alap előkészítésére biztatván őt.

Más küldetésekben is járt még ezután Pál herceg, amelyekről csak röviden emlékezik meg naplójában. Fáradságos idők voltak ezek. Metternicchel együtt néha egész éjszakákon át kellett dolgozniok. Magányos útjain a volt csatatereken át elborzadt a romlás és dűlés képe. «Olyanok kalandjaid, mint a régi halygó lovagoké» — írja anyja. A herceg nem volt jó hangulatban; semmi sem látszott sikerülni, amit Ausztria akart. Schwarzenberg, a fővezér is kedvetlen volt, sötétben beszélt Pál herceg előtt, visszavonulásra gondolt.

Nem csoda tehát, ha az osztrákok ilyen hangulatára a politikai

főhadiszálláson ismét újult erővel tört ki a vihar. A cár, sőt a porosz király is, csaknem nyíltan vádolta Metternichet, hogy egyetért az ellenséggel. És hogy Schwarzenberg szándékosan veszni engedi Blüchert. «Minden képzeletet felülmúl az», — írja Metternich — «amit itt szenvednünk kell. Én nem bírom tovább, a császár máris beteg. Mindenki örült itt, bolondok házába való : azt beszélik, hogy mi szeretnénk, ha az ellenség megverne bennünket.»

V.

Március közepén döntő fordulat történt a szövetséges hatalmak politikai főhadiszállásán.

Át kellett látniok, hogy Napoleonnal többé nem lehet semmit sem kezdeni. Bár a szövetségesek most már ismét felülkerekedtek, hallani sem akart az a javasolt békéről. Még mindig arra igyekezett, hogy az ellenfelek egyikét-másikát, főként Ausztriát, elválassza a szövetségtől. Felfogták leveleit, amelyekben úgy írt, hogy még ha el is fogadná a békét, bármely pillanatban kész lesz újra széttépní a szerződést.

Leveleiből értesültek arról is, hogy helyzete rosszabb, mint gondolták volna.

Semmi kifogást sem lehetett hát már találni arra, hogy az elhatározó támadást halogassák. Napoleon bukásával komolyan számolni kellett.

A cár már régóta tárgyalt a Bourbonok küldötteivel. Példáját lassankint követte a többi állam képviselője is. Végül Metternich legerősebb támasza, az angol miniszter is kijelentette, hogy nem tarthatja tovább Napoleont. Az angol közvélemény teljes erővel követeli már a Bourbonok elismerését.

Ausztriának attól kellett tartania, hogy elszigetelten marad. Metternich tehát maga is fogadta már a Bourbonok embereit. Mária Lujzát illetőleg minhen lehetőt ígértek azok. Metternichnek gondolnia kellett arra, hogy a jövődő francia királyt ne tegye Ausztria ellenségévé. Beleegyezett tehát, hogy a szövetségesek, ha nem is kezdeményezően, de jóakarattal kísérik a Bourbon-mozgalmakat. Ha a nép mellékük áll, belenyugszik Napoleon trónvesztésébe.

Közben megtudták, hogy Napoleon gyöngítette velük szemben álló haderejét, kerülő mozdulatra készülven. Döntő támadásra szánták hát rá magukat.

Pál herceg is az ütközet színhelyére, Arcis sur Aube elé, lovagolt. Két napig, egy csapattest vezérkari dombjáról folytonos erős ágyútűzben figyelte a véres ütközetet. «Nem mondhatom», — írja naplój-

jában — «hogy kellemesen éreztem magamat. A gránátok közel zúgtak és vágódtak le mellettünk, sok áldozatot szedvén a szomszédos csapatokból. Egyedül az a gondolat feszélyezett, hogy joggal piríthatnak rám oktalanságomért, ha valami történik velem. Ha nem lettem volna együtt másokkal, tán jobban vigyáztam volna magamra. Így azonban valami, lehet, hogy rosszul alkalmazott, de önkénytelen becsületérvzés vegyült a dologba.»

Egy ízben, amikor valami hírről a csapatok előtt lovagolt, oly közel vágódott le mellette a gránát, hogy a felesapódó föld lovastul elborította őt.

Jóideig egyik fél sem tudott erőt venni a másikon. A második napon Napoleon több ezer lovassal kezdett hatalmas támadást. Majd még nagyszerűbb ágyúharc következett.

Végre, nagysokára, észrevették, hogy egy ellenséges hadoszlop menetel hátrafelé Arcis városából.

Napoleon megkezdte a visszavonulást.

A szövetséges seregek dobszó mellett nyomultak a város felé. Pál herceg is velük tartott. Pár órával előbb Napoleon még itt volt a városban.

Este a herceg hátralovagolt, jelentést tenni a győzelemről Ferenc császárnak.

Megtudták, hogy Napoleon folytatni akarja megkerülő mozdulatát. Egyértelműleg elhatározták, hogy oldalt hagyva őt, egyenesen Párizs ellen vonulnak.

Ferenc császár nem maradhatott tovább hátraeső szállásán. Napoleon útjában találhatta volna őt. Még lett volna ideje a seregekhez csatlakozni, ahol a többi uralkodó is volt. De ő mégis azt határozta, hogy inkább messze hátraköltözik, Dijon városába. Nyilván nem akart résztvenni a Párizsba való bevonuláson.

Metternich és Pál herceg is vele tartott.

A dijoni tartózkodás felüdítette őket. Békés, viruló tájék, oly különböző a múlt hónapok látványától. A nép béke után sóvárog. Sok régi nemes úr lakik itt, kik nem titkolják érzelmeiket Napoleon ellen. A herceg több kedves barátot szerzett közöttük. Különösen meglelt egy öreg asszonyt, Voltaire egykori barátnőjét.

Március végén újabb győzelmek hírei érkeztek. S hírek a Bourbon-mozgalom terjedéséről is. Ekkor érkezett Dijonba Wessenberg, a volt müncheni osztrák követ is. A föld népe valahol elfogta őt és Napoleonhoz kísérte.

Ő volt az utolsó idegen diplomata, aki a seregek élén álló Napoleonnal beszélt. Seregeit valóban jókarban látta Wessenberg és Napo-

leon sok önbizalmat mutatott. Ferenc császárról is megemlékezett. «Hogy is tud a császár ilyen nagy fájdalmakat okozni leányának!» — kiáltott fel Wessenberg előtt. Végül pedig szabadon eresztette az osztrák diplomatát.

De már Pál herceg is feljegyzi, hogy a Bourbon-mozgalom a jelek szerint valóban erős nemzeti mozgalommá nőhet és eldöntheti a dinasztia kérdését.

Április 5-én egy fiatal magyar tiszt, Széchenyi István gróf, érkezett, mint futár, Párizsból. Hírt hozott a főváros elfoglalásáról és a csapatok ünnepi bevonulásáról.

«E hír hatása», — írja a herceg — «a legszélsőbb volt. Sok dijoni család sietett kitűzni a fehér kokárdát, így cselekedett valamennyi itt tartózkodó angol is. A város előkelői küldöttségben jöttek Metternichhez, engedélyt kérni e tüntetéshez. Metternich azt felelte, hogy önként keletkező mozgalmakat nincs oka megakadályozni.»

Valami reményt még mindig mutat Metternich köre. Széchenyi is beszéli, hogy Párizs nem nagyon lelkesedik a Bourbonokért. Dijonban a tömeg nem siet követni az előkelők példáját. A város kivilágítása is elég gyengén sikerült.

Türelmetlenül várták most már a hírt Párizsból, a szenátus határozatáról. Két nap mulva aztán megérkezett Napoleon trónjától megfosztásának híre.

Metternich elhatározta, hogy még az éjjel Párizsba indul. Pál herceget pár órával maga előtt küldte el oda.

* * *

«Milyen más érzelmekkel léptem e városba, mint amikor azt utoljára láttam!» — írja a herceg naplójában. Utóljára, öt évvel ezelőtt mint Napoleon foglya indult el onnan Bécsbe, Napoleon főhadiszállására.

A herceg naplója túlságosan szűkszavú ahhoz, hogy érzelmeit átértesse. De, úgy látszik, útján Párizsba felszabadult lelke a diplomata gondjaitól. Ünnepi ujjongással üdvözölte a hihetetlen csodát, egész ifjúkora nyomasztó rémétől való felszabadulást.

Érzelmei a hazulról válaszoló levelekben tükröződnek vissza.

Az utolsó hetek harctéri híreit egyre izgatottabb örömmel figyeli anyja. Sejt valamit, koronáját mindannak, ami történt. De oly nagy-szerű az, hogy előre ki sem meri mondani.

Husvét napja volt, amikor a párizsi nagy hírek Bécsbe megérkeztek.

«Óh, vörös husvét és boldogságos ünnepnap!» — kezdi levelét

fiához a hercegnő. — «Őh édes Pál, magamon kívül vagyok a te és az én örömömben. Ez a boldogságra ébredés, — ez kimondhatatlan! Távol vagyunk egymástól, de tudom, egy a gondolatunk. Őh, boldogság, hogy megérhettem ezt az időt. Oly sok évi szenvedéssel vásároltuk meg, de annál büszkébb a kárpótlás. Őrület ez a gondolat, azt lehet mondani. Hogy megvalósulhatott, amit a legtúlzóbb képzelet sem merészelt remélni!»

«Ujjongásod bizonyítja, mennyire érdemes vagy, hogy érezd mindezt. Nem mindenki mondhatja el ezt magáról. Sokszor bántam, hogy távol vagy tőlem; most sajnálnám, ha nem lennél ott, tanuja a nagy eseményeknek, amelyek emléke még az öregkorban is kedves lesz előttünk. Hogy el fogunk majd beszélgetni róla, mi együtt, milyen bolond elragadtatással ismételtetjük majd azt, hogy hogyan és miként történt, a legkisebb részleteket is!»

«Kislányod sétáról jön éppen, tavaszi ibolyát adott át nekem. Az ártatlanság gyűjtötte e virágokat a feltámadás nagy ünnepén.»

* * *

Ez a megváltás érzése. Elég ahhoz, hogy egy emberöltőre betöltse azok lelkét, kik részesültek benne.

Bécsben az utcákon ragyogó arcokat látni mindenütt. A hercegnő könnyekre ható jeleneteket ír le. Egy öreg francia emigráns barátuk térdre ereszkedve olvasta el a Bourbon-király proklamációját. Még az istentagadó is megtér mostan és hisz az isteni igazságban.

Metternichről az utolsó hónapok alatt egészen megváltoztatta véleményét a hercegnő. A miniszter — írja most — valóban égi érzést érezhet. Elmondhatja, hogy az ő minisztersége alatt szabadult fel Európa. Dicső lesz szerepe az utókor előtt is.

Pál herceg is úgy érzi, hogy meg lehet elégedve önmagával. «Utolsó leveled, mintha az égből jönne» — írja anyja. «Íme, hat jól felhasznált hónap éltedből. Hiszem, hogy szerencsés csillag alatt születted: az anyai szeretet csillagzata alatt. Hogy hosszú levelet tudsz írni most, e napokban, Párizsból: erre a gondolatra szinte sírok örömömben.»

Az ifjú hercegnő is részese férje örömének. «Leveled egész lelkemet betöltötte. Belső megelégedéssel önmagaddal és a szűkség, hogy ezt nekem is megmond, meghat egész a könnyekig. Isten áldjon és jutalmazzon, — máris oly nagyon boldog vagy, tiszta és vidám lelkiismereted által.»

Pál herceg naplója csak röviden említi párizsi tartózkodását. Régi ismerősök ujjongva fogadják, Talleyrand átöleli. Végignézi a

herceg a nagyszerű egyházi és katonai ünnepeket Párizs terein. A cár nagy ragyogással jelenik meg mindenütt. «Oly szerephez jutott, mire képességei valóban nem jogosították. Túl kedvezően ítél majd fölötte a történelem, hacsak sikereit veszi alapul.»

A vigalmaknak, Párizs élvezeteinek vége-hossza nincsen. Pál anyja is hall róluk. «Jövök a hosszú mutatóujjal! Légy óvakodó! Megárthat a lukullusi asztal a kenyéren és vízen töltött hosszú idő után. Bár, Isten neki, mindent meg lehet most bocsájtani az öröm és az eksztázis szédületében. De mit is mondana most a mi jó Görögünk? Isten szerelmére, Pál, csak ne túl tüzesen.»

A hercegnő azonban tévedett. Pál herceg nem volt már Párizsban.

Metternichnek Párizsban első gondja volt Mária Lujza. A lassan közeledő Ferenc császárnak leányát akarta mielőbb visszaadni.

Napoleon felesége, a háború alatt Franciaország régen se, Párizsból délre menekült a közeledő seregek elől. Még ekkor sem tudta, hogy veszve van minden. Napoleon csak jó híreket engedett hozzája.

A szenátus határozatának hírére férjéhez akart menni, de lebeszéltek erről. Borzalmas napokat élt át, folytonos sírás között.

Napoleon kijelentette, hogy inkább meneküljön neje az utolsó katonával az utolsó faluba, semhogy Bécsbe vigyék. Inkább fojtsák meg fiát, semhogy osztrák herceget neveljenek belőle. De Mária Lujza előtt másként beszéltek. Amikor Napoleon fivérei megjelentek nála, hogy magukkal vigyék, ellenkezett. Kezénél fogva húzták, sikoltásaira szabadította őt ki környezete.

Majd az új, ideiglenes francia kormány emberei jelentek meg nála. Elszedték összes kincseit, még nyakáról is ékszereit. Megtudta, hogy Napoleont Elba szigetére küldik.

A felbukkanó kozákok újabb rémületet okoztak, míg meg nem érkezett Suvalow orosz tábornok, ki Orleansba kísérte Mária Lujzát.

Metternich egy levele atyjához hívta őt. De Mária Lujza tétovázott, nem akarta elhagyni férjét, aki Fontaineblauból sürgette jövetelét.

Most tehát Pál herceget küldte el érte Metternich.

A herceg naplója röviden ír ez útról. Sógorával, Liechtenstein Vencel herceggel indult el arra. Mindenütt a vándorlók tömegein kellett átvergődniök, katonák, tisztek, nők, gyermekek, kocsikkal, poggyászokkal. Orleansban a kíváncsiak sorai között először Suvalow tábornokhoz mentek, aki rögtön bejelentette őket Mária Lujzánál.

Mint régi ismerőst fogadta az Pál herceget, aki előadta, hogy császári urának parancsára kérnie kell őtt, jöjjön a lehető leggyorsabban Rambouillet-be, a Párizs környékén fekvő kastélyba, hogy ott apjával

találkozzék. Mária Lujza elolvasta a leveleket, melyeket Metternich bízott Pál hercegre és aztán röviden válaszolt. Tudja, hogy elhatározása döntő lesz egész életére. De fiának érdeke követeli és nem ellenkezik férje érdekével sem, hogy engedjen apja hívásának. Nem szabad időt vesztegetni, még aznap indulni akar, mert ha Napoleon megérkezik, nem lesz többé ura elhatározásainak.

Pál herceg dícséri a császárnő — (így címezi ő akkor még Mária Lujzát) — környezetének önzetlen magatartását. Különösen St. Aignan grófot, aki «magára vállalta annak elhíttetését, hogy Napoleon titkos parancsaival van megbízva».

E megjegyzés mutatja, hogy Mária Lujza megszabadítása nem történt minden előzetes intrika nélkül. Metternich, úgy látszik, minden utat felhasználott, amellyel hatni lehetett a fiatal asszony elhatározására.

Ebéd után a császárnő megmutatta a hercegnek kis fiát is, a római királyt. «Kedves gyermek, ki hasonlít apjára és anyjára is.»

Este nyolc óra után kocsira szálltak. E pillanatban futár érkezett Napoleon levelével. De Mária Lujza mégis elindult.

Tudjuk, hogy Napoleon az előző nap két sürgős levelet is írt nejének, magához hívta őt. Ezek egyikét hozta talán a futár. Majd gárdájának két zászlóalját is elindította Napoleon, hogy magukkal hozzák a császárnőt. De amikor azok Orleansba érkeztek, Mária Lujza már eltávozott.

Pál hercegnek csak az volt feladata, hogy őt rábírja az utazásra. Amikor tehát már veszélyen kívül voltak, ott, ahol az út Rambouillet és Párizs felé elágazik, elbúcsúzott tőle és Párizsba sietett vissza.

Anyja leveleiből is kitűnik, hogy a herceg maga is kétségesnek tartotta küldetése eredményét Párizsba való elindulásakor. Hála az Égnek, hogy sikerült. A császárnő is Pál herceg leveleiből tudta meg először a «főhercegnő» megmentésének sikerét.

Bécsben tehát már főhercegnőnek címezik Mária Lujzát. Pedig Napoleonnak meghagyták császári címét. Házasságuk sorsa tehát már el volt döntve.

Ez volt a nagy dráma utolsó fejezete. Uralkodók, politikusok vitája és féltékenysége ezután sem szűnt meg, de Pál herceg anyja türelmetlenül int le mindenkit. «Hallgasson most minden kicsiny szenvedély. Legyen ezután állandó az összhang és egység, a világ boldogságára.»

VI.

Pál herceg előkelő szerepet vitt eztán a bécsi kongresszuson is, mely rendezte Európa ügyeit. Utána, huszonkilenc éves korában, londoni nagykövet lett és az is maradt több mint egy negyed évszázadig.

Az ifjúkor emlékeit nem lehet elfelejteni. Aki Napoleon hatalma alatt töltötte el ifjúságát, annak mindig legnagyobb emléke maradt életében a szerep, amellyel a titáni alak legyőzésében segédkezett. S az előtt kétszeresen jogosult és igaz volt a világnak meglevő rendje, amelyet oly nehezen lehetett csak a nagy válság után helyreállítani.

Metternich ezután több mint harminc évig állott élén Ausztria ügyeinek, vezető szereppel Európa politikai életében is.

A nagy események, sikerek örökre megszilárdították fölényes öntudatát, önmagában, hivatásában való hitét.

Pál herceg hű képviselője volt barátja és mestere politikai rendszerének. Egyéniségére is hatott annak életfelfogása. Széchenyi feljegyezi az ifjú nagykövetről, hogy szeret bizonyos fölényvel nézni mindent, oly szellemmel, mely uralkodva érti át a világon adódó tényeket.

De Pál herceg nem ment oly messze a szív és ész különválasztásában, mint mestere. Öntudatosan nem zárta el a kettőt egymástól. A gondolat és az érzelem örök körmozgása egymás területein nem szűnt meg nála. Sokkal közelebből látta Metternich mesterségesen kettős egyéniségét, semhogy az ő egyéni harmóniájának fogyatkozásait észre ne vette volna. És édesanyja, ki gyermekkorá óta örködött belsejének épsége fölött, még harminc évig élt ezután, mindig a régi bensőséges viszonyban fiával. Élesztette benne ösztönszerűleg is az örök szikrát, mely fogékonnyá tette a lelket a még megoldatlan emberi problémák iránt. Élren tartotta az ifjúkorban oly édes-fájdalmasan nyilvánuló vágyat az örökkévalóságba való kapcsolódás iránt, mely később, a tapasztalt férfinél csak csöndes, öntudatlan, de mindig jelenlevő tényezője a gondolatoknak és tetteknek.

Pál herceget mindenütt megszerették, ahol megismerték. Bizalmi helyzete az angol királyi családnál közmondásos volt. Csupán külső szeretetreméltósággal nem lehet elérni ilyesmit. A lélek mélyén kellett sejteniök valami komoly csillogást azoknak, akik a herceget szerették.

Széchenyi, első hosszabb együttlétük alkalmával, elgondolkozik azon, vajjon őszintén kedveli-e őt a herceg. Érdemesnek látja hát már ekkor is kutatni e kérdést. Később sokat voltak együtt ők ketten, a nagykövet segítette barátját angliai útjain.

Az angol közélet különleges viszonyai is bizonyára hozzájárultak ahhoz, hogy Pál herceg gondolkodásmódja megőrizze függetlenségét Metternich szellemétől. De éppen hazájától való állandó távolléte okozhatta azt, hogy a nemzeti érzés sohasem robbant ki benne oly tragikus erővel, mint Széchenyiben.

A negyvenes évek elején azonban elkedvetlenedett odakinn Pál herceg. Egészségi állapotára hivatkozva leköszönt nagyköveti állá-

sáról. Lemondása körülményeit nem ismerjük részletesen, de, úgy látszik, Metternichkel szemben is el volt kissé kedvetlenedve.

Hazajött és itthon rokonszenvet mutatott a magyar reformtörekvésekkel szemben. S amikor a negyvennyolcas minisztériumban szerepet vállalt, bizonyára meggyőződéssel tette azt. Hiszen Magyarország újjászületése súlyos áldozatokat jelentett vagyonára nézve. Kimutatások vannak arról, hogy a jobbhágyság felszabadítása mennyire megrendítette a hercegi hitbizomány alapjait.

De forradalmat csinálni Pál herceggel és főúri kortársaival nem lehetett. Széchenyit az örület szélére kergette az. Pál herceg sietve visszavonult.

Nem becsülték meg eléggé az értéket, mit neve a magyar miniszterek névsorában a nagyvilágban jelentett. Európai fogalom volt akkor már ez a név, biztosítéka a magyar kormány tekintélyének Európa uralkodói és államférfiai előtt.

A forradalom megtörte őt. Amikor két év múlva Metternich hazatért Bécsbe száműzetéséből, öreg barátja, a herceg, zokogva borult karjaiba.

Ezután visszavonulva élt már Pál herceg; a napoleoni és a forradalmi idők nyomait erősen érezte nagy vagyona is. Az osztrák kormány azonban még ekkor is többször igénybevette nagy összeköttetéseit a külső politika válságos pillanataiban. De a magyar törekvések iránt sem maradt érzéketlen, mint azt nagyszerű képtárának átengedése a magyar állam részére mutatja.

A nyilvánosság figyelme ezentúl csak akkor irányult reá, amikor, mint például egy cári koronázás alkalmával, világgraszoló fényes megjelenésével keltett feltűnést. Erről a régi jó szokásról nem tudott lemondani Pál herceg.

Ifjúkorát elfelejtették, amikor egyéniségét meg akarták érteni. A politikai szellemtől vezetett történetírás csak közömbös típusát látta benne a régi rendhez szokott magyar főúri diplomatának.¹

¹ A forrásokról. A hercegi család és környezet jellemzésénél a következő munkákat használtuk: C. F. Pohl: *Joseph Haydn*. — Meller Simon: *Az Eszterházy képtár története*. — Gr. Eszterházy János: *Az Eszterházy család és oldalágainak leírása*. — Némi vonatkozásban Strobl v. Ravelsberg: *Metternich und seine Zeit* c. pletykára éhes művének az Eszterházyakról szóló cikkei.

Gentz jellemrajzánál: Eugen Guglia: *Friedrich v. Genzt*. Metternich jellemzésénél: Heinrich R. v. Srbik: *Metternich, der Staatsmann und der Mensch*. — Karl Groos: *Fürst Metternich. Eine Studie zur Psychologie der Eitelkeit*. E két mű eredményeit a lélektani részt

illetőleg elfogadtuk, de igyekeztünk azokat közelebbi összefüggésbe hozni az életkörülményekkel.

A kor eseményeinek megítélésénél elsősorban Srbik nagyarányú munkáját vettük irányadóul. E mű azonban Metternich politikáját szerintünk néhol túlságosan is mentegetve magyarázza.

Az 1809. év eseményeinél: *Metternich Nachlass. I. 1. Selbstbiografie.* — Gentz: *Tagebücher.* — Oscar Criste: *Feldmarschal Johannes Fürst v. Liechtenstein.* — Wertheimer: *Ausztria és Magyarország a XIX. század első évtizedében.* — U. az: *Napoleon viszonya Magyarországhoz.* Budapesti Szemle, 1883. 161. l. — A. du Casse: *Mémoires du Prince Eugène.* V—VI. k.

Az 1810. év eseményeinél: Alex. Frh. v. Helfert: *Maria Louise.* — Imbert de Saint-Amand: *The Memoirs of the Empress Marie Louise.* Eugen Guglia: *Kaiserin Maria Ludovica.*

Eszterházy Pál hg. százsz követségének idejéről: *Mémoires du Comte de Senfft.* — Wilhelm Oncken: *Oesterreich und Preussen im Befreiungskriege.*

A franciaországi harcok idejéről: August Fournier: *Der Congress von Chatillon.* — Helfert i. m.

Az anyag törzsét azonban az Eszterházy hercegi levéltár szolgáltatta, melyet Eszterházy Pál dr. herceg úr nagylelkű engedélyével használhattuk.

HAJNAL ISTVÁN.

AZ OSZLOPOS ÓRA.

— Elbeszélés. —

Az óra ott állott a cseresznyefa-kommódon, kétkaros gyertyatartó közt. Mögötte a falon ovális tükör függött, amelynek porcellánramája tarka virágkoszorút ábrázolt.

Két alabástrom oszlopa közt, a szokásos biedemayer-tájkép helyén, fekete kis kapu volt látható. Minden órában egyszer megnyílt a kapu és arasznyi kis csontváz pattant elő, amely egyik kezében kolompot, a másikon emberi sípcsontot tartott. Miután elkolompolta az időt és az óramű még ráadásul zümmögött egyet, a kapu megint becsapódott, a csontváz eltűnt.

Az órát vagy száz évvel ezelőtt, Lord Byron korában, készítették, mikor a romantikus életundor hullámai végig-hömpölyögtek a divatarszlánok és krinolinos delnők szívéen. Élni akkor annyi volt, mint szenvedni, költeni annyi, mint rímbe szedni a szenvedést. A derék oszloposóra csak levonta a poétikus életundor végső következtetését.

Hanem a mester, aki a vázat elefántcsontból kifaragta, nem lehetett valami nagy anatomus, mert a rém határozottan tömzsinek sikerült, a homloka alacsony, a koponyája meg dinnyeformájú volt. Egészben véve korlátolt, bár ártalmatlan kis csontváznak látszott, amely tisztességgel ellátja a maga hivatalát. Az ember arra gondolt, hogy szabadidejében bizonyára kényelmes karosszékekben szeret ülni, hosszúszáru pipával a csontújjai közt.

A váz már több mint száz esztendeje figyelmeztette az emberiséget az élet mulandó voltára; ha száz esztendeig sem ért el semmi különösebb eredményt, az már az emberi-ség hibája. Ha látott volna az üres szemével, akkor azt láthatta volna, hogy az emberek fiatalja sokat beszél a szerelem-

ről és mindig veszekszik. Később abbamarad a veszekedés, de abbamarad a szerelem is.

Mostanában igen jóra való házaspárnál szolgált a kis váz. Mielőtt ide került volna, fél esztendő egy régiségkereskedő raktárában töltött, ami azzal a kellemetlenséggel járt, hogy nem húzták föl az óraművet és neki egész időn át mozdulatlanul kellett a homályos fülkében lappangania.

A mostani gazdája azonban minden szombat este pontosan fölhúzta, az asszonya pedig naponta puha tollseprővel leporolta. A férj különben ritkán volt látható, ha otthon volt is, többnyire aludt, amiből nyilvánvaló, hogy író volt.

A fiatal asszony ebben a pillanatban éppen a cseresznyefakommód nyitott fiókja fölé hajolt és a zsebkendők közt válogatott. A mai napon sokat fogyasztott belőlük, mert dél óta egyebet sem tett, mint sírt.

Váratlanul betoppant a férj. Az író. Meglátta az asszony fején a kalapot.

— Elméggy? — kérdezte.

— El.

— Hová?

— Haza, Gödöllőre, az édesanyámhoz.

— És mikor jössz vissza?

— Soha többet. Nekem már elég volt erre az életre.

Hosszú szünet.

— Lennél kegyes megmagyarázni, miből volt elég? — kérdezte az író a fagyos udvariassággal, amely a feleséget méltán fel szokta bűszíteni.

— Elég volt az olyan jelentekből, amilyen a ma déli volt a Rákóczi-úton.

Ami ma délben a Rákóczi-úton történt, az alig volt több a semminél. Az író egy hölgygel beszélgetett. A hölgy nem volt sem nagyon fiatal, sem feltűnően szép. Hanem színésznő volt, az író feleségében pedig valami atavisztikus ellenségeskedés élt minden színésznővel szemben. Ha az ura színésznővel beszélgetett, akkor az egyébként szelíd és szerény asszony szívében lármaharangok kongottak és harci trombiták harsogtak.

— Nézze, Annus, — kezdte az író — ez a világ legártatlanabb dolga . . .

Annus a szavába vágott.

— Köszönöm, a folytatásra már nem vagyok kíváncsi — tudom, maga mindig talál kibúvót . . .

— Kibúvót? Most már helyben vagyunk!

Az asszony elborult szemmel indult az ajtó felé.

— Jó napot! — mondta fagyosan.

Nem akart elmenni, az utolsó pillanatig remélte, hogy az ura elállja majd az útját. De az író csak ennyit mondott :

— Jó napot! — pedig ő sem akarta, hogy a felesége elmenjen.

Mindaketten teli voltak mérhetetlen keserőséggel és mint annyiszor az emberek életében, most is az történt, amit senki sem akart. Az asszony elment.

A családi csontváz az utolsó pillanatban még egy kísérletet tett, hogy megmentse a helyzetet. Hirtelen kirohant a kriptájából és ötöt ütött. Pedig még csak négyre járt az idő, de amióta az óra megöregedett, a korán kelő és korán fekvő vén emberek szokásait kezdte fölvenni és tizenegykor már ebédhez harangozott.

Az élet mulandóságára való figyelmeztetés azonban nem volt hatással a házaspárra. Megszokták már a csontembert, az nekik csak fehér baba volt.

Az író egyedül maradt és ingerülten járkált a szobában. Nagyon okos volt tőlem, hogy nem marasztaltam. Csak hadd menjen neki a falnak! Ha jól megütötte magát, szépen vissza fog megint jönni.

Annus azonban nem jött vissza, hanem napról-napra fokozódó keserőséggel várta, mikor jön érte az ura. Az ura nem ment érte. Az ura, aki, mint vérbeli író egy személyben fazekas és agyag is volt és a szíve fájdalmaiból érdekes kis történetkéket gyúrt a közönség számára, az ura úgy kereste a kínos helyzet megoldását, mint valami befejezetlen drámai jelenet csattanóját.

Végre is sokféle megoldás képzelhető. Példának okáért :

Miközben az író a városban jár dolgai után, Annus hazamegy, beül a lakásba és mosolyogva, szó nélkül fogadja hazatérő urát, mintha nem is történt volna semmi.

Az is elképzelhető volna, hogy a derék öreg pap, akinél

Annus minden héten gyónni szokott, lehordja és hazakergeti. Elment a nagysád esze? Ilyen semmiségért elhagyja nagysád a hites urát!

Romantikus megoldás is elképzelhető: az író véletlenül meglátja az utcán, amint egy megvadult autóbusz el akarja ütni. Ő természetesen a vágató szörnyeteg elé veti magát — de nem, ez divatját mult.

Inkább arra lehetne számítani, hogy Annus, aki maga a jószág, de kissé hirtelentermészetű, Gödöllőn összevész a kedves anyjával... Az anyósna ennyit kellene csak mondania: — Annyi a bajom és most ez a lány is a nyakamra jön! — Untig elég volna, hogy Annus ádáz haraggal a szívében visszaszaladjon az urához.

Az író tizenhét különböző megoldást talált az ő családi bonyodalmához. Mivel mostanában úgy sem tudott volna dolgozni, azzal töltötte az időt, hogy papírra vetette a tizenhét lehetséges befejezést. De mind a tizenhétnek az a lényege, hogy Annus megint visszajön az urához.

Miközben a költői fazekas eképen gyúrta a saját szívét, bekopogtatott hozzá a sógora. A sógor ügyvéd volt, még pedig szakasztott olyan buzgó és lelkiismeretes ügyvéd, amilyen buzgó és lelkiismeretes gazdasszony volt a húga. Annus barackot hámozott és lekvárt kavart, az ügyvéd meg pöröket kavart és klienseket hámozott.

Az ügyvéd azzal képesztette el az író, hogy Annus válni akar. A férj eddigi viselkedése nyilvánvalóvá teszi, hogy neki is ez lenne a legkívánatosabb megoldás.

Az író epésen mosolygott. Látszólagos nyugalommal mondta: — Amint tetszik, amint Annus akarja! — Szóba került a hozomány kérdése is. — Azt visszakapja őnagysága, természetesen, az utolsó fillérig.

— És a lakásberendezés? — érdeklődött az ügyvéd. — Legnagyobb része közös szerzemény.

— Legnagyobb részét magam vásároltam. Hanem, ha őnagysága akarja, hát vigye.

— De hiszen neked is kell valami bútor, — udvariaskodott most már az ügyvéd. — Dolgozószoba mindenesetre kell és természetesen hálószoba is. No meg egy inaság...

Miután a sógor aláíratta az aláírandókat, vidáman, mint aki jól végezte a dolgát, eltávozott Gödöllőre.

De mit tesz a költő, ha nagyon fölszaporodik szívében a keserűség? Nem fekszik le. Ez annál könnyebb, mivel Budapest némely helyiségeiben mindig vannak készenlétben írókollégák, akik hajlandók arra, hogy akár reggelig is vigasztalják a magános embert.

A harmadik átvirrasztott éjszaka után a költő szívében a keserűség már gyűlöletté változott. Most már nem fogadja vissza az asszonyt, még ha térdenállva könyörögne is. Már előre örül a második legénykorának. Lesz rá gondja, hogy mulatságos legyen.

Csinos kis legénylakást bérelt ki a Dunaparton. A régi otthont látni sem akarta többet. Élvezettel kezdte rendezgetni az új tanyát, amelybe az ügyvéd küldte a bútorokat.

Elküldte neki az úri szobát, kivéve a nagy perzsaszőnyeget, azt Annusnál felejtette. A szép mozaikasztal helyett, amelyet az író annak idején Velencében vásárolt zöldposztós kártyaasztalt küldött.

Egyik barátja meglátogatta új szállásán.

— Jó kis lakás. Hanem erre a komódra kellene valami. Mért nem állítod ide az oszlopos órát?

Persze, az oszlopos óra is az úri szobához tartozik. Egyszerre valóságos nosztalgiát érzett az ő derék kis csontváza után. Megbízta Jakabot, a szerkesztőségi szolgát, akivel az adóügyeit és egyéb komplikált dolgait szokta lebonyolítani, hogy szerezze vissza az oszlopos órát.

Jakabnak nem volt szerencséje, a gödöllői házban nem Annust, hanem az anyóst találta, annak éppen rossz napja lehetett, mert tiszteletlenül bánt a hírnökkel. Azt mondta: semmit sem ad a leánya bútoraiból.

Az író lángoló haragra gyulladt, ennyire csak a költő tud haragudni, az is csak akkor, ha megtagadnak tőle egy oszlopos órát, — haragra gyulladt és fölkereste az ügyvéd-sógort.

— Így akarnak kijátszani a közös szerzeményből?

— Már nem állunk a közös szerzemény alapján, —

mondta amaz megdöbbszentő hidegvérrel. — Te odaajándékoztad a bútorokat Annusnak.

Ez az arrogáns kijelentés úgy fölháborította az író, ahogyan csak írók és királyok tudnak háborogni, ha sérelem esett önérzetükön.

— Ez rendben van! Most már nem adok a bútorokból semmit, ha valamit akartok, pereljétek ki tőlem. Ha pedig osztzkodásra kerül a sor, akkor kettéfűrészelek minden széket és úgy felezem meg önagyságával.

Ezzel faképnél hagyta az ügyvédet és egyenesen a régi lakására robogott. Tudta, hogy ott még együtt van minden, kivéve azt, amit az ő legénylakására szállítottak. A lakáskulcs a házmesternél volt. Odafele el voltak sötétítve a szobák, a szőnyegek összerakva, a bútorok letakarva.

Az oszlopos óra is ott volt. A zongorán állott, mivel a cserezsnyefakommódot elvitték alóla. Nem ketyegett, a mult szombatán nem húzta föl senki. A szegény kis csontváz egy hét óta a sötét fülkében unatkozott és ha a csontvázak megtudnánk halni, talán öngyilkosságra gondolt volna.

Az asszony az ügyvéd révén híret vette a kezdődő veszelemnek.

— Jobb lett volna odaadni azt az órát, — vélekedett a báty. — A per sokáig tarthat, addig ő ott ül a lakásban, elhurcolhat, eladogathat mindent, amit akar.

— Eladni az én bútoraimat?

A következő pillanatban önagysága már autóban ült és repült a régi fészék felé. Ott találta az urát.

— Mit akarsz itt? — kérdezte harciasan.

— A telefonkönyv tanúsága szerint én itt lakom. De te?

— Én is itt lakom, — mondta Annus, miközben elszántan lerakta a kalapját és keztyűit.

Később azonban alkudozni próbált.

— Ha annyira akarod az oszlopos órát, nem bánom, elviheted.

A fukarkodása idegesítette a költőt. Egyszerre harapós és kaján lett, mintha a kiadójával alkudoznék.

— Most már csak arról lehet szó, hogy megosztozunk mindenen.

— Mindenén?! — ijedezett az asszony. — Ez igazságtalanság! Az abroszokba magam hímeztem a monogrammot.

— Az ezüstöt meg magam vásároltam.

Az író az oszlopos órához lépett és gonosz hidegvérrel fölhúzta.

— Mégis, mondja, meddig akarsz itt maradni? — kérdezte nagysokára az asszony.

— Mindig! — volt a kétségbeejtő válasz.

— Akkor én is itt maradok mindig! — fogadkozott haragosan önmagysága.

És csakugyan ott is maradtak mindaketten. Ez volt a tizennyolcadik megoldás, amely nem jutott az író eszébe.

Mikor már itt tartottak, kinyílt az oszlopos órán a fekete porta és kilépett a kis csontváz. Tizenkettőt ütött, bár ennek éppen ebben a pillanatban nem volt sok értelme, lévén délutáni félhat óra. A fehér rém gúnyosan vigyorgott, de azt csak rossz megszokásból tette, neki már ilyen volt a hivatalos ábrázata. Alapjában véve örült, hogy a fiatalok megbékültek, — pár esztendős praxisból tudta, milyen kevés idő adatott az embereknek arra, hogy szeressék és gyűljék egymást, — hiszen egy jóra való oszlopos óra életében öt-hat emberi nemzedék is elkopik.

HERCZEG FERENC.

KÖLTEMÉNYEK.

Nem költő.

— Egy bírálatra. —

«Nem költő az, ki — mint én — maradi».
Helyes a bógés! van benne valami.
A kor szelleme engem itthagzott.
Oda se néki! ballagok gyalog.
Így jobban látok, tisztultabb a kép,
Kitárul nékem az életvidék,
S enyhülten fekszik lelkemben a táj.
A kor szelleme zúgva elzihál,
Lefutja fejét tévesztő utakba :
Az én vezetőm néha meg-megáll,
Pihentet, amíg visszanéz az útra.
Miért sietne? — el-elandalog,
— Hiszen az út a földolog,
S még főbb dolog, mi úgy is lankad egyre :
Az utazóknak vándor kedve.
Hát tempót tart az istenadta.
És rikordokra mit sem adva,
Erőt kímélve, biztosan vezet,
Megóv, hogy le ne fussad a fejed
A pályán, amely szakadékos,
Száz nyaktörővel akadékos,
Lefelé hajló hosszú, hosszú ív. —
Az élet szelleme konzervatív.

A trianoni vándor.

A korzó népét nem izgatja már :
Öngyilkost hánytorgat az ár ;
De a hajósok rúdra kaptak :
«Azért se adjuk a halaknak!
Utána!» — s míg fölhajt az estben
A ladik- és a hulla-verseny :
Fogadnak rá a pestiek :
«Nem érik el, nagyon siet
A trianoni vándor.»

«Nem bírta ki a trianoni átkot.»
 «Jól tette, — mondják, — odébbállott.»
 Fölbukkan ; nézem : úri fajta.
 De tikkadozik már a hajsza,
 Gégébe markol ez a sport.
 S a jobb-part népe hiába rikolt,
 Hogy kibukkant az árból :
 Elcsüggednek az evezők, —
 Jobban bírta a hajcihőt
 A trianoni vándor.

Unokámnak,

midőn azt kérte, hogy verset írjak neki.

Én sárgacsőrű kis madárfiókám,
 Ihol a vers. — Az öreg cimbora,
 Őszének tarlott tájain borongván,
 Magával némi mélabút hozza.
 Hiába ritmusok, zengő rimek!
 Új dalt, új ritmust, más madárhimet
 Eseng az örökifjú erdő.
 Oh sárgacsőrű, boldog eljövendő,
 Reád vár ébredő szerelme,
 S a vén madár leszáll majd, — ez a rendje.

Váltjuk egymást az erdő bokrán s fáin ;
 Én álmodom majd a zörgő avarba,
 Zendül az erdő, fiatal madár-hím
 Szavától rezdül össze ága, bokra.
 Földrezelek : ki újjong ott az ágon?
 A teljesedés édes mámorában
 Újjongtam én így szívem tavaszán,
 Az én szivemből sarjadt ott ez ének :
 Te zengsz fölöttem tavaszi ígéket,
 Dalos utódom, édes cimborám!

BÁRD MIKLÓS.

IRODALOM.

Tisza István levelei.

Gróf Tisza István összes munkái. Az Országos Tisza István-Emlék-bizottság kezdeményezésére és támogatásával kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 4. sorozat, III. kötet. Levelek, táviratok, távbeszélőn küldött izenetek, egyes előterjesztések és naplószerű feljegyzések 1915 januártól júliusig. Budapest (Franklin-Társulat), 1926. 8° X+387 l. Második kiadás 1927. 8° XX+387 l.

Az emberi képzelőtehetség legszínesebb alkotásainak, a görög hitregéknek talán legfennköltebb jelenete Herkules a válaszüton, amikor az isteni eredetű, sugárzó szépségű, hatalmas ifjú a gyönyörök bűvös-bájos istennőjétől, aki az élet örömeit kínálta fel, elfordulva, kezet nyújt az erény komolyszavú istennőjének, aki kötelességteljesítést kér tőle, de cserébe a halhatatlanságot ígéri.

A Gondviselés a magyar Herkulest, Tisza Istvánt is megáldotta minden testi-lelki javával. Előkelő származása, dús vagyona, daliás külseje, korán érett elméje, nagy tudása lehetővé tették volna neki, hogy a magyar gentry- és arisztokrata-fiatalság jelentékeny részének példáját követve, nyugodtan élvezze az élet örömeit. De ő e helyett már kora ifjúságától nemzetének, hazájának szolgálatára készült. Rendkívüli egyéni képességeiben, családi és politikai összeköttetéseiben, nagy vagyonában csak kötelességeinek forrását és hajtóerjét látta. Pályája kezdetétől mindig odaállott, ahol a feladat legnehezebbnek látszott, vagy ahol legtöbbet vélte használni a köznek. Odaállott kemény elszántsággal, Istenbe és a maga küldetésébe vetett rendületlen hittel, vasakarattal, bámulatos felkészültséggel és kitartással. És amint emelkedett politikai pályáján, úgy nőtt munkaereje és felelősségérzete.

Mily könnyű lett volna neki 1914 júliusában félreállania helyéről, mikor látja, hogy hiába küzd a háború ellen! De helyén marad a legmagasabb erkölcsi felelősségérzésből és cselekszik, intézkedik, tanácsot ad, buzdít, korhol, dolgozik éjt-napot eggyétéve, mint egy új Herkules, hogy minden erejével csak a nemzetét szolgálhassa a rákényszerített élet-halálharcban.

Ez emberfeletti munkásságának, küzdelmeinek bizonyosságai azok a levelek, iratok stb. is, melyeket, mint miniszterelnök küldött s amelyeknek az 1915 első hat hónapjából való tömegét 1926 őszén adta ki a Magyar Tudományos Akadémia, a második kiadás pedig 1927 május havában került ki a sajtó alól. Ebből a sorozatból, mely legújabbkori történelmünknek, de egyúttal a világháború történetének is egyik elsőrangú forrása, ez innmár a második kötet. 679-es számot visel az első levél és 1180-ikat az utolsó. A két szám közé eső 501 darab azonban nem mind ered Tiszától. 14 idegen kézből való. A fennmaradó levelek között vannak sorozatos tételek, az 1180. szám például 16 hosszabb-rövidebb levelet, följegyzést, táviratot foglal magában. Egyik-másik sorozatos tételnél a nem Tiszától eredő részek másfajta betűkkel szedettek, ami annál helyesebb, mert különleg is megkönnyíti az anyag áttekinthetőségét.

Lehetetlen feladatra vállalkoznék az, aki egy cikk keretében kimerítően akarná ismertetni a kötet gazdag tartalmát. Ez okból csak azokra a leveleire szorítkozunk, amelyek egyfelől az akkori helyzet megértéséhez szolgáltatnak újabb adatokat, másfelől a Tisza kivételesen nagy egyéniségére vetnek újabb fénysugarat. Míg levelei előző kötetének legbecsesebb darabjai főleg a háborús felelősség, a külpolitikai és katonai balfogások, valamint a nemzetiségi politika szempontjából fontosak, addig e kötet elsőrangú történeti forrás az olasz és oláh beavatkozás előzményeihez, kapcsolatban a német diplomácia elhibázott lépéseivel. De igen értékesek az Erdély érdekében írott gyönyörű sorai és azok a levelei is, melyek a belpolitikai koncentrációról, a hadsereg érdekeiről, a sebesültek, rokkantak, segélyreszorulók támogatásáról, a gazdák jogos igényeinek kielégítéséről szólnak, amelyeknek mindegyike a háború sikeres folytatásának biztosítását, a belső és a külső front egységét szolgálta.

Kezdetől fogva tisztában van Olaszország magatartásával. Már 1914 augusztus 10-én (II. köt. 53. l.) azt kívánja a német kormány útján Olaszország tudomására hozni, hogy «a monarchia belsejébe nyomuló olasz hadsereg osztrák-magyar és német csapatokba fog ütközni». Augusztus 24-én is még az a véleménye, hogy saját testükből nem adhatunk semmit (II. köt., 85. l.). Ezért érinti kínosan — írja augusztus 26-án — a németeknek az az eljárása, mely bizonyos kilátásokat ébreszt az olaszokban Trentino önkéntes átengedésére (II. köt., 89. l.), mert minden területi engedmény csak gyöngíti a monarchiát és növeli az ellenség étvágyát. Ezt az álláspontot foglalja el még 1915 január havában is, amikor hangoztatja, hogy az olaszok Trentinot lehetőleg egyáltalán ne, vagy csak későn hozzák szóba

(III. köt., 16. l.). Március 3-án tesz először említést Trentinoról, mint az olasz egyezmény áráról, melyért részünkre biztosítandó a Balkánon a szabad kéz. 17-én az olaszok erősebb mozgolódásának hírére, írja Buriánnak: «Az az érzésem, hogy most kell minden híron játszani és mindenkit mozgósítani, ami és aki hatással lehet és erősebben impresszionálni őket, mint ahogy Avarna kagylóján keresztül történhetett.» Április 11-én ismeri meg az olasz igényeket, melyek igen magas várákozásait is túlhaladják. Avarnához, a bécsi olasz nagykövethez fordul tehát s a messze jövőbe látó tekintettel szép francia levélben magyarázza, hogy Olaszország «semlegességének megőrzésével biztosíthatja szövetségeseinek győzelmét, ellenkező esetben nagy esélyei vannak arra, hogy megváltoztassa e háború eredményét, ha az ő ellenségeik oldalára áll. Az első politikai orientáció meghozza számára azokat a területeket, melyeket készek vagyunk neki átengedni, a másik talán megnyitja a reményt Ausztria-Magyarország hagyatékának (des dépouilles) egy nagyobb részére orosz hegemoniával az Adriai tenger keleti partján és francia hegemoniával a Földközi tengeren». Április 17-én Burián külügyminisztert igyekszik gyors cselekvésre serkenteni. «Nem vagyok ideges ember, — írja — de teljes mértékben éreznem kell a pillanat súlyát. A szó szoros értelmében a monarchia léte forog kockán, a pillanat elszalasztása katasztrófát idézhet elő, annak elhárítására egész erőnket meg kell feszítenünk s a szükséges elhatározásokat idejekorán megtennünk... Azt a rossz hangulatot, amit dilatórius eljárásunkkal felidéztünk, igyekeznünk kell eloszlatni... Nagyon sajnálom az aide-memoire száraz, rideg hangját... Az idő halad, csak napok választanak el attól a pillanattól, amidőn a tétlenség vagy nem kellő cselekvés is irreparabilis állapotot teremthet.» Április 27-én a békekötést ajánlja az antanttal, jelentékeny erőt dobva az olasz és az oláh határra, még az ő támadásuk bevétele előtt. Egyidejűleg Sonnino olasz külügyminisztert is megkeresi levelével, melyben hangoztatja a magyar nemzet élénk rokonérzését az olaszok iránt és mindkét nemzet közös érdekeit a szláv veszedelemmel szemben. De hogy semmi kétsége nem volt a helyzet komolysága felől, mutatja a május 1-én Conradhoz intézett hosszabb memorandum, melyben részletesen megírja véleményét minden eshetőségről. Így fogja fel május 3-án a gorlicei nagy győzelem hírére is, melynek «hatása annyiban rossz is lehet, hogy a támadás siettetésére bírhatja Olaszországot». Ennek elkerülésére ajánlja, hogy «most a győzelem pillanatában kellene nekünk Olaszországhoz fordulnunk azzal a kijelentéssel, hogy a tartós barátság álláspontján maradunk és ma is álljuk, amit a győzelem előtt ígértünk». Legfőleg abban té-

vedett, hogy az olasz politika háborús fordulatáért túlszigorúan ítélte meg Berchtold passzív magatartását és Bülow római német nagykövetnek a monarchia rovására tett ígéreteit, holott az akkori olasz államférfiak viselkedéséből, miután a hármasszövetség védelme alatt megerősödtek, már az algecirasi konferencia óta nyilvánvaló volt, hogy ha érdekeik úgy fogják kívánni, szövetségeseik megtámadásából nem fognak lelkiismereti kérdést csinálni. Itt kell még megemlítenünk azt a búcsúlevelet, melyet az olasz háború kitörésekor kormánya által Bécsből visszahívott Avarna távozása napján, május 24-én intézett Tiszához s melyben az olasz diplomata meleg hangon köszöni meg Tisza mindenkor tanúsított jóindulatát s kifejezi őszinte személyes barátságának érzelmeit Tisza iránt.

Még kevesebb illuziót táplál Tisza az oláhok várható magatartásával szemben. 1914 szeptember 7-én írja Czerninnek: «Még a legmesszebbmenő engedményeknek sem lenne Oláhország állásfoglalására semmi befolyásuk. Ez kizárólag attól függ, hogyan ítélik meg ők a nagy háború eshetőségeit.» (II. köt., 126. l.) Találóa jegyzi meg még akkor is, mikor május 18-án az olaszok beavatkozását küszöbönállónak látja, hogy az oroszokon aratott győzelem elveszi kedvüket a gyors támadástól. Abban is neki adtak az események igazat, hogy az oláhok meglepetésszerűleg fognak rajtunk ütni. 1915 május 31-én írja ezt, 15 hónappal az oláhok betörése előtt! Ezért állandó gondja Erdély védelme. 1915 január 25-én írja Burián külügyminiszternek: «Első kérdés, mekkora lesz a déli és délkeleti határainkra koncentrálató egész haderő. Ha annyi erőnk áll rendelkezésre, amennyi a szerbek elleni defenzíva mellett elég az egész román sereg megverésére, akkor egyáltalán senkivel sem kell szóba állanunk, hanem Románia színvallását provokálnunk.» Június 5-én is, az Erzberger¹ német birodalmi képviselővel folytatott beszélgetésének eredményeként azt írja Buriánnak: «hogy ha egyszer felszabadul annyi katonai erő, amennyivel offenzívát kezdhethünk Szerbiában, azt előbb a román kérdés tisztázására kellene felhasználni». Ehhez képest hangoztatja Conrad előtt a főhadiszálláson — mint ez a június 12-én Buriánnak írt levelében olvasható — «hogy első feladat az oroszok feletti győzelem kialakítása; második, annyi erő koncentrációja az olaszok ellen, amennyi megadja a defenzíva biztonságát; ezután következnek harmadik feladatul, hogy minden még rendelkezésre álló, saját és német csapatot a szerb határra koncentráljunk s egyidejűleg megkezdjük a nyomatékos, döntő diplomáciai akciót».

¹ A kötetben — kétségkívül elírásból — Erzberger K. név szerepel Erzberger Máttyás helyett.

Fájdalom, Tiszától nem függő tényezők meghiusították ennek a programnak tervszerű megvalósítását. Osztrák és német politikusok és diplomaták vallották ugyanis azt a balhitet, hogy Oláhországot területi engedményekkel a központi hatalmak mellett való beavatkozásra lehetne bírni. Holott tudniok kellett volna, hogy ők nem ígérhetnek annyit, amennyinél sokkal többet ne ígérjenek az antant-hatalmak, főleg Magyarország rovására. Tisza súlyos szavakkal ítéli el ezeket a tévedéseket. Legutóbb idézett levelében írja: «A németek szokott otrombaságukkal rontják megint a román kérdést. Én is megkaptam az Erzbergeriádát és nem maradtam adós a válasszal. Most pedig a *Frankfurter Zeitung*-ban mutatnak egy olyan ostoba és szemtelen vezércikket, amire igen kemény választ adatok a *Pester Lloyd*-ban... Mégis disznóság, hogy azt a végzetes szerepet, amelyet Románia elbolondítása terén szegény Ferenc Ferdinánd főherceg játszott, most már a németek vegyék át» stb. Ezeket a kemény kifejezéseket Erdély önkéntes átengedésének terve váltotta ki Tiszából. Még akkor is, mikor maga is gyors cselekvést tart kíváncsnak, csak Bukovina részleges átengedését tartja lehetségesnek. Május 25-én írja Czernin bukaresti követnek, hogy Erdélyben kereken 1 millió magyar és 250,000 német él, «akiket sohasem szabad kiszolgáltatnunk az oláhoknak. Földrajzilag és stratégiai szempontból is a monarchia olyan amputációja volna Erdély elvesztése, hogy azzal, mint nagyhatalom a keleten el is játszaná a szerepét. Erdélyt csak akkor vehetik el tőlünk, ha késhegyig menő harcban összeroskadtunk». Még csak egy nyilatkozatát idézzük, melyet 1915 január 7-én Betegh Miklós kormánybiztoshoz intézett. «Biztosíthatlak róla, hogy ez — t. i. Erdély védelme — egyik éjjel-nappali főgondom és hogy Erdély magyarságát senki jobban nem félti és szeretheti, mint én.» Ugyane levélben kitűnően jellemzi Erdély oláh lakosságát. Fején találja a szöveget akkor is, mikor május 31-én Burián útján a legnagyobb nyomattal kívánja a németek tudomására hozni, hogy a Németországtól kért 50,000 orosz puská átadása a főparancsnokságnak «minden concessziónál többet tehet arra, hogy békében tartsa Romániát».

Tisza azonban nemcsak az olasz és oláh beavatkozás kérdését kísérte élénk figyelemmel, hanem a külpolitika minden részletével is állandóan foglalkozott. Valóban ő volt az egyetlen, aki méltóképen tölthette volna be ama nehéz időkben a külügyminiszeri széket. Mélyen sajnálhatjuk, hogy akkor, amikor 1915 január elején Berchtoldnak tehetetlensége miatt távoznia kellett, nem vállalkozott Tisza erre a súlyos felelősséget jelentő állásra, melyről irányítólag, talán döntőleg is szólhatott volna bele a maga kivételes képességeivel a

középponti hatalmak hadviselésébe és diplomáciai munkájába. Pedig a király is őt tartotta egyedül rátermettnek. «Nur habe ich nur Einen, der dazu fähig ist und ich weiss nicht, ob er von Budapest wegkommen kann» (amint a Tisza egykorú följegyzéseiben olvashatjuk, 718. sz.). Ő azonban maga helyett Buriánt ajánlotta, a következő megokolással: «Nekem jelenlegi állásomból is módomban áll a külföldre befolyást gyakorolni, Budapestről távozásom ellenben egyértelmű volna a magyar közéletből való kiválásommal. Nem szolgálnam igazán nemzetemet, nem vihetném ki terveimet, félbehagynám művemet, pedig ennek befejezése a monarchia konszolidálása s nemzetközi pozíciója szempontjából is szükséges.» (U. o.)

Bármily nemes és hazafias Tiszának ez az okfejtése, ismételten is csak fájlalnunk lehet, hogy a külügyminiszteri székbe nem ő, hanem Burián került, aki pedig távolról sem tudta pótolni a Tisza gyors elhatározó és cselekvő képességét, egyéni súlyát és tekintélyét az olasz és oláhországi stb. diplomáciai tárgyalások során a német politikai körök és hadvezetőség előtt. Mit jelentett volna a monarchiára és első sorban nemzetünkre nézve, ha nem kénytelen Tisza a hatáskörök iránt tanúsított tiszteletével¹ mindegyre Buriántól kérni külpolitikai tájékoztatást és nem kénytelen a maga tanácsainak közvetítésére ugyancsak Buriánt felkérni olyan levelekben, melyekből szinte hallani véljük a történelem kerekének dübörgő rohanását?²

1915 január 24-én írja Beöthy Pálnak: «Novemberben beszéltem a németekkel a békefeltételek felől és nagyon mérsékelteknek és okosoknak találtam őket. Burián most folytatja velük az eszmecserét, reményelem, hasonló eredménnyel.» Mit jelentett volna, ha Tisza folytatta volna e tárgyalásokat, ha április 16-án ő hívja fel «nagyon komolyan úgy a mi főhadiszállásunk, mint a németek figyelmét arra,

¹ «Elkezdtém Conradnak írni, s a levél elkészülte után arra a meggyőződésre jövök, hogy azt csak a Te tudtoddal és helyeslésseddel szabad hozzá eljuttatnom.» (1023. sz. levél.)

² «Az az érzésem, hogy most kell minden húron játszani.» (943. sz.)

«Arra mindenestre nagyon kérlek, hogy Te hívd fel mentül előbb nagyon komolyan úgy a mi főhadiszállásunk, mint a németek figyelmét arra, hogy olasz háború esetén a tiszteséges béke katonai előfeltételeit kell biztosítaniok s ezek közt legelső az olasz és román invázió feltartóztatása.» (1023. sz.).

«A szó szoros értelmében a monarchia léte forog kockán, a pillanat elszalasztása katasztrófát idézhet elő.» (1028. sz.)

«Elolvastam a 381. sz. Berlinbe küldött utasítást. Sok jó van benne, de hiányzik a veszély esetére szükséges katonai és diplomáciai lépé-

hogy olasz háború esetén a tisztességes béke katonai előfeltételeit kell biztosítaniok».

Mert a béke gondolatát állandóan felszínen tartja (l. még az 1043. számot s az 1047/a. sz. levél mellékletét), sőt 1915 május 23-án, a gorlicei nagy győzelem idején szívesen kötne békét a szerbekkel is, ránk nézve területi előnyök nélkül, híven ahhoz az elvhez, melyet Naumann Viktorhoz írt levelében ekként fejez ki: «a felelős államférfi nem a harag, hanem saját hazája érdekeinek hidegvérű latolgatása irányítja» (714. sz.).

Szomorúan jellemző hadvezetőségünk magatartására, hogy Tiszának még a háború hatodik hónapjában is, Burián külügyminiszter hivatalbalépése alkalmából figyelmeztetnie kell Conradot január 16-án kelt levelében, hogy «a sikert csak a politikai és katonai vezetés bensőséges összeköttetése biztosíthatja», hogy tőle távol áll a «léha kíváncsiság» vagy az «a káros elvakultság, mintha be akarna avatkozni stratégiai kérdésekbe», viszont azonban «a szükséges információk megvonása miatt a legfontosabb állami érdekeknek kell szenvedniök». Ugyancsak Tisza mutat rá diplomáciai szerveink végzetes tájékoztatlanságára a március 25-én, Buriánhoz intézett levelében, amikor közli, hogy Tarnowszki szófia osztrák-magyar követ «Przemysl eleste napján azt mondta Radoslavownak, hogy a vár még egy évre el van látva élelemmel». Joggal hangoztatja, «milyen kiszámíthatatlan hátrányokkal jár az, kivált a mostanihoz hasonló pillanatokban, ha képviselőink így blamirozzák magukat s a katonai helyzetre vonatkozó nyilatkozataikra a tények így rácsafolnak».

De nemcsak a hadvezetőség konokságával küzd, hanem a katonai túlkapások ellen is. Elítéli a fiatal Generalstäblereknél lábrakapott kedvezőtlen irányzatot (703. sz.). Reméli, hogy Jenő főherceggel és Krauss altábornaggyal könnyebb lesz «rendbe jönni, mint azzal a sok kis basával, akivel eddig dolgunk volt» (707. sz.). Nagy súlyt vet rá, hogy a katonák ne avatkozzanak a belső rendbe, hogy «az ország

seknek olyan összefoglalása, amely nélkül nézetem szerint helyes állásfoglalás nem képzelhető. Meggyőződésem, hogyha ebben a szövegben Te spontán juttatod el a németekhez, ez niben sem árthat pozíciónak... Olyan borzasztó felelősség van rajtunk, lelkiismeretem nyugalma annyira megkívánja, hogy attól legnagyobb sajnálatomra lehetetlen elállanom.» (1050. sz.).

«A gyors cselekvés pillanatait éljük. Az entente bizonyára lázas tevékenységet fejt ki mindenütt, nekünk is precíz feladatok elé kell embereinket állítanunk s őket erejük teljes megfeszítésére buzdítanunk». (1096. sz.) stb.

békés polgársága ne essék egy-egy éretlen subaltern tiszt szeszélyének martalékul» (709. sz.). Megállapítja, hogy a katonaság részéről a hatóság mellőzésével önhatalmúlag végzett rekvirálások a törvénybe ütköznek (961. sz.). Intézkedést kér Krobotin hadügyminisztertől ama százados és főhadnagy ellen, akik a fehértemplomi magyar tűzerőnkénteseket sértő kifejezésekkel illették (784. sz.) és sürgős felvilágosítást kíván, mikor arról értesül, hogy «a Tatán elhelyezett 10. gy.-e. egy altisztje egy népfelkelőt magyar mivoltát is gyalázó szitkozódás közben életveszélyesen megsebesített» (1124. sz.). Berchtolddal szemben megállapítja, hogy Ausztria erőfeszítése és az osztrák csapatok átlagos értéke messze elmarad a mieinké mögött (696. sz.). Ez okból kívánja, hogy az első száz veszteségi lista statisztikai feldolgozásába a lovasság is vétessék fel, «hogy még világosabban kitűnjék, mennyire előtérbe lép a magyar faj a jelenlegi háború erőfeszítéseiben és áldozataiban» (791. sz.).

Egyidejűleg mindent elkövet, amivel a hadsereg harcképességét fokozhatja. Személyes tapasztalatai alapján sürgeti a steyri fegyvergyár munkaképességének fokozását és teljes kihasználását (741., 751., 781., 862., 863. és 1067. sz.). Rendelkezik az iránt, hogy a saját katonaságunk, valamint a német csapatok is élelmiszerekkel és üdítőkkel elláttassanak oly vasúti állomásokon is, amelyek rendszeres élelmezésre nincsenek berendezve, nehogy a vonatok esetleges szetglése miatt az éhségtől szenvedjenek. Közbenjár a magyar és a német tisztek elmaradt kitüntetései érdekében (730., 945. sz.). Megnyugvással fejezi ki április 13-án fiának írt levelében azt a reményét, hogy «most már jól megerősítitek mindenütt a hadállásokat s az emberanyagot kímélő védelmi pozíciókban maradtok». Intézkedést kér a honvédelmi minisztertől, azon volt népfelkelő önkéntesek érdekében, akik az önkéntesi tanfolyamot elvégezték, de a tiszti rangot nem szerezték meg (1163. sz.).

Lelke egész melegével fordul a sebesültekhez. Panaszt emel a hadügyminiszternél a fentjáró sebesültek piszkos, véres ruhája miatt (713. sz.). Minden követ megmozgat, hogy az osztrák kórházakba vitt magyar sebesültek mellé magyarul tudó ápolók kerüljenek (713., 739., 747., 832., 1148., 1177. sz.). Erélyes, eltussolást kizáró vizsgálatot és elégtételt követel egy tudomására hozott eset alkalmából «a katonákkal való cinikus és brutális bánásmód» miatt (1046. sz.). Egyik, Izabella főhercegnőhöz írt fölterjesztésében pedig megállapítja, hogy a beteg- és sebesültápolással foglalkozó polgári szervek és intézetek lényegesen jobbak a katonai jellegűeknél. (960. sz.) Közbenjár a derék mohamedán sebesültekért, hogy megfelelő rituális élelmezést kap-

janak. (1070., 1071. és 1119. sz.) Arról sem felejtkeznek meg, hogy a tót lábadozók tót nyelvű lapot is olvashassanak (924. sz.).

Melegen szíven viseli a rokkantak, özvegyek és árvák sorsát. Számtalan idevonatkozó leveléből itt csak egyet említünk meg, melynek befejező sorai ekként hangzanak: «Megengedhetetlen dolog volna családotól inségbe dönteni azokat, akik nyomorékká váltak a haza védelmében; éreznie, tapasztalnia kell mindenkinek, hogy a háború ezen áldozatai számíthatnak a nemzetnek tetteiben megnyilatkozó hálájára» (805. sz.).

Természetesen nem kerüli el figyelmét a magyar városokba helyezett «leghírhedtebb cseh ezredek» pótkereteinek viselkedése sem. Fájdalommal állapítja meg a honvédelmi miniszterhez írt levelében, hogy «a cseh katonák napirenden levő kisebb-nagyobb garázdálkodása nem részesül a kellő megtorlásban» (1036. sz.). Ez ellen sürgős orvoslást kér.

A belpolitika szempontjából legfontosabb az a két irat, mely az olasz hadüzenet idején Tisza és az ellenzéki vezérférfiak közt a koncentrációs kormány alakítása érdekében folyt tárgyalásokról szól (1089., 1092. sz.). Amily hazafias volt az ellenzék törekvése, hogy a kormányzás gondjaiból részt kérve és vállalva, ország-világ előtt kifejezésre juttassa a nemzet szilárd egységét, éppoly szerencsétlennek kell minősítenünk azt a kikötését, hogy Tisza a miniszterelnökséget egy, az utóbbi pártharcokban nem szerepelt államférfinak (pl. Wekerle) adja át. E tárgyban Tisza a következőket írja Apponyinak 1915 május 21-én: «Ő Felsége felhatalmazása és a kabinet tagjaival folytatott megbeszélés alapján van szerencsém kijelenteni, hogy a kormány örömmel vett azon tényről tudomást, hogy az ellenzék a kormányzás munkájában és felelősségében a világháború veszélyei között részt venni hajlandó, miért is készek vagyunk a jelenlegi kormány összeállításának olyan módosításába belemenni, amely lehetővé tegye az ellenzéknek a kormányban való részvételét. Ezen az alapon készséggel vállalkozunk az ellenzékkel a kormányzat terén való közreműködésre, ezentúl felelősségünk érzetében legnagyobb sajnálatunkra, nem mehetünk.» Majd kifejti az okokat, melyek miatt — és itt főleg a kül- és hadügyekre hivatkozik — a miniszterelnökségről le nem mondhat, amíg a király vagy a többség meg nem vonja tőle bizalmát (1089. sz.). Az idézett sorokból nyilvánvaló, hogy a koncentrációs kormány megalakítására vonatkozó ellenzéki indítványt Tisza készséggel magáévá tette addig, amíg nem követelte tőle a miniszterelnökségről való lemondás erkölcsi *capitis deminutio*-ját. Annál különösebb volt az ellenzéknek ez a kikötése, mert ugyanakkor haj-

landó lett volna Tiszával, mint egy tárca — mondjuk, pl. a földművelésügy — területére szorított szakminiszterrel együtt dolgozni. Nem akarunk ez alkalommal a Tisza félreállításával, illetve háttérbeszorításával a nemzet érdekeit is közelről érintő, de egyszersmind erkölcsi és alkotmányjogi szempontból egyaránt aggályos ellenzéki ajánlat belső ellenmondásaival foglalkozni. Mindössze azt állapítjuk meg, hogy a koncentrációs kormányzás tervének meghiusulásaért a felelősség nem Tiszát terheli, aki épp a nemzet iránt érzett kötelességtudásból nem hagyhatta ott a vezér helyét, melyre a király és a többség bízalma ültette. Láttuk, mi lett hazánk sorsa, mikor a szerencsétlen Károly király a nemzet és a saját vesztére elejtette Tiszát. Előbb a belső front omlott össze, aztán a még mindenütt ellenséges földön álló katonaság kezéből hullott ki a fegyver, végül pedig jött a katasztrófa.

Hogyan igyekezett Tisza ama nehéz időkben is fenntartani a szegény emberek támogatásával és a nemzetiségek jogos igényeinek kielégítésével a belső front harmónikus egységét, arról szintén levelei számolnak be. Alapelve volt I. Ferenc híres jelmondata: *justitia regnorum fundamentum*. De ezt az igazságot nem a bekötött szemű *Justitia* rideg mérlegén osztotta, hanem úgy, hogy minél szegényebb, elesettebb ember fordult hozzá, annál többet juttatott neki a maga szívének melegéből, ugyanakkor, amikor más oldalról hangsúlyozza a nagy vagyonnal járó nagyobb kötelességeket és elvárja, hogy a törvényhozás tagjai és a köztisztviselők működésükben csak a köz javát tartsák szem előtt (1062., 1063. sz.).

Levelei alapján külön gyönyörű tanulmányt lehetne írni Tisza és a nép címen. Valósággal megható, ahogy ő, a hatalmas államférfi felkarolja a kisemberek ügyét-baját. «Kedves Nagy Ferenc uram» felsőiregi államsegélyesnek megírja, hogy előleget is kaphat járandóságára (684. sz.). Pulyu János rokkant szakaszvezetőnek megfelelő múltát és a legalkalmasabb keresetet helyezi kilátásba (745. sz.). Veres Ágnes falusi leánynak «kedves húgom» megszólítással hozza tudomására, hogy a tiszteletes úrral «írjanak meg egy folyamodványt» a földművelési miniszterhez, de ő hozzá címezve, hogy a maga ajánló sorait rávezethesse (776. sz.). Kiss Sándor káplárt megnyugtatta, hogy betegen nem engedi a harctérre küldeni. «Értesítsél tehát, édes fiam, — írja tovább — amikor a káderhoz visszaérkeztél, hogy gondoskodhassam... egészségi állapotod megfigyeltetéséről» (925. sz.). Császár József tölténygyári munkás érdekében pedig Weiss Manfrédot kéri, hogy ha «Császár fizikuma tényleg könnyebb munkát kívánna meg és jelenlegi foglalkozása egészségét veszélyeztetné, őt megfelelő más

munkához áttétetni szíveskedjék» (1140. sz.). Itt kell megemlítenünk az Edelsheim-Gyulai Lipót grófhhoz intézett levelét, melyben a nobilesse oblige elvére való hivatkozás után ezeket írja : «Nagyon kérlek, szentelj egy kis időt ez ügynek, ne hagyd magad ügyvéded egyoldalú jogászai felfogása által befolyásoltatni, hanem foglald el az úriember álláspontját, aki teljesen jogos anyagi előnyökről is lemond, ha az szegény parasztemberek menthetetlen anyagi romlását idézi fel» (1027. sz.). Ugyanígy appellál a kézai haszonbér ügyében a Széchenyi Miklós gróf püspök jó szívére (1060. sz.).

Nemes lelke, de egyúttal kérlelhetetlen igazságszeretete jut ki-fejezésre a különböző közigazgatási kérdésekben, de főleg a hadisegélyek ügyében a főispánokhoz intézett leirataiban is. Egyik-másik nyilatkozata megérdemelné, hogy nagy betűkkel kifüggesztessék minden alispáni, főszolgabírói és jegyzői iroda falára. Csíkvármegye főispánjának írja pl. : «hogy senkit attól, miszerint panaszával hozzam forduljon, visszatartatni vagy elűttetni nem engedek . . . A főispáni kartól teljes bizalommal elvárom, hogy . . . a bizalommal hozzáforduló nép ügyét teljes odaadással fogja felkarolni. Azt a munkát amivel ez jár, mindnyájunknak szívesen teljesítenünk kell» (692. sz.). Háromszékvármegye főispánját kétszer is figyelmezteti, hogy a sepsiszentgyörgyi pénzügyigazgatóság tévesen állapította meg az egy családnak nyújtható segély maximumát 80 fillérben, mert ennél egy napszámos átlagos keresete is több (793., 831. sz.). Egyik vármegye főispánjához intézett leiratában megrója a főszolgabíró fölterjesztését, mert benne «olyan kicsinybevétele nyilvánul a szegény emberek ügyének és azok panaszának, amely az egész lelki világgal homlokegyenest ellentétben áll. Bele kell a hatóságokat abba nevelni, hogy nincs szentebb és magasztosabb hivatás, mint az, hogy az elhagyatottak érdekeinek gondozói legyenek s hogy éppen ez az ügkör megérdemli és megkívánja a felettes hatóságok intenzív felügyeletét» (868. sz.). Egy másik levelében kérdi : «hát igazán azt hiszik Pestmegyében, hogy egytizenhatod telek jövedelméből meg lehet egy családnak élnie?» (1123. sz.). Tolnamegye főispánjának az esetek egész sorát hozza tudomására, melyekben «vastag mulasztás» történt, majd ezeket írja : «Kedves barátom, ne vedd kicsinyeskedésnek, hogy ezekkel a kérdésekkel annyit foglalkozom, de eltekintve attól, hogy a magyar hatóságok becsületbeli kötelességének tartom a hadrakeltek családtagjairól való lelkiismeretes gondoskodást, általában az a meggyőződés vezet, hogy a közigazgatási hatóságoknak első dolga, hogy igaz barátja, tanácsadója, gondviselője legyen a szegény embernek és sokkal elnézőbb szemmel nézem az ügyiratok és nyilvántartások ellátása

körüli kisebb hanyagságokat és mulasztásokat, mint azt, ha közönységet látok a hatóságok ezen legnemesebb és legfontosabb hivatása iránt» (904. sz.).

Temes vármegye főispánjától felkéri egyes, névleg felsorolt szegény asszonyok hadisegélyére vonatkozó ügyiratokat, miközben ezeket írja: «Nincs kártékonyabb és veszedelmesebb dolog, mint hogyha azt az érzést oltjuk a nép lelkébe, hogy törvényadta jogától vagy előnyétől megfosztatott.» (966. sz.) Hunyadvármegye főispánjának röviden csak ennyit hoz tudomására: «Senkinek se kívánom, hogy 57 fillérrel legyen családjának sorsa biztosítva.» (1022. sz.) Ugyancsak Hunyadvármegye főispánjának írja: «A hatóságnak nincsen nemesebb és hálásabb feladata, mintha szegény emberek ügyes-bajos dolgán tud segíteni.» (1138. sz.) Zemplénavármegye főispánjának a felháborodás legsúlyosabb hangján fejezi ki megbotránkozását azon, hogy üzerek olcsón összevásárolták a parasztok marháit, a nélkül, hogy a főszolgabíró ezért kellő eréllyel járt volna el ellenük. «Engem semmi úgy nem bánt és el nem keserít, mintha azt látom, hogy a magyar úriosztályhoz tartozó vezetőisztviselők ilyen erkölcsi színvaksággal bírnak s ilyen érthetetlen közönnyel fogadják azt, hogy a hatóság legalább is szemet húny, de talán összejátszik az alacsony szellemi színvonalon álló tudatlan nép kizsákmányolására az üzerekkel. Mindent inkább meg tudok bocsátani, mint ilyen eljárását a hatóságnak s ezzel szemben kérelhetetlen szigorral járok el minden körülmények között.» (1035. sz.) Szatmárvármegye főispánját kéri: «Ne légy senkire és semmire tekintettel másra, mint a közérdekre s a magyar közigazgatás s a vármegye jó hírnevére, amely az ilyen üzelmek szigorú megtorlását s a kétes erkölcsi értékkel bíró elemek kíméletlen kisöprését kívánja meg.» (1144. sz.) Végül Hontvármegye főispánját figyelmezteti a népen basáskodó jegyzőkre (979. sz.).

Ugyanilyen meleg jóindulattal kezeli a nemzetiségek jogos igényeit. A háborúval kapcsolatban hangsúlyozza, hogy «először a magyar állam prestigének, tekintélyének, súlyának kell növekednie, másodszor, hogy a közös veszély percében tett közös erőfeszítés érzelmileg, lelkileg is közelebb hozta Szent István birodalmának összes népfajait s ennek meglesznek mindnyájunkra nézve örvendetes gyümölcsei. Ezt mondtam oláhnak, ruthénnek, tótnak, horvátnak...» (952. sz.). Más oldalról viszont megállapítja, hogy «a magyar nemzet ügyét nem olyan külsőségekkel szolgáljuk, amelyek az egynyelvűségnek látszatát keltik fel, de gyengítik a magyar hatóságnak a népre való erkölcsi befolyását, hanem azzal, ha a magyar állami és nemzeti érdekek képviselőjében eljáró hatóság igaz barátja és tanácsadója a

gondjaira bízott népnek. Ez pedig csak akkor lehet, ha olyan nyelven beszél hozzá, amelyet megért» (1000. sz.).

Szép levelekben hívja fel a figyelmet a felvidéki denunciáns kérekre, kik ellen «a szerencsétlen ruthén paraszt védeni sem tudja magát s egy pár jóhiszeműleg eszközölt Justizmord élet és halál urává teszi a lakosság felett az ilyen, minden emberi érzésből kivetkőzött nyomorult gazembereket» (835. sz.). Enlítettük már fentebb, hogyan igyekezett gondoskodni a tótnyelvű lábadozók számára tót lapokról. Védelmébe veszi a jóézésű szerb lakosságot is (1105/a., 1133. sz.) s tiltakozik az ellen, hogy szerb egyházi tulajdont képező javak a hadimúzeumba vitessenek (765. sz.). De ugyanakkor elítéli «azoknak éretlen és gyűlöletes viselkedését, akik az általuk jól tudott magyar nyelvet csak tüntetésből nem használják» (931. sz.) s a legnagyobb szigorral igyekszik eljárni a magyarság ellen uszító «deplezett honárulást» hirdető oláh lapokkal szemben (824., 914., 1011., 1012. sz.). Külön kiemelendőnek tartjuk azt az 1915 június 30-án Czerninhez intézett levelében megörökített adatát, mely szerint «javaslataimnak a mi oláhjaink részéről 1914 elején való elfogadását minden valószínűség szerint a szegény trónörökös szerencsétlen magatartása akadályozta meg» (1180. sz.). De még így is joggal állítja Auersperg Károly hercegnek írott levelében, hogy egész politikai pályafutása alatt az oláhokat közelebb igyekezett hozni a magyarokhoz és joggal állapítja meg, hogy «a sokat gáncsolt magyar nemzetiségi politikának fényes elégtétele van e háborúban még az oláhokkal szemben is, mert tessék csak összehasonlítani a mi nemzetiségeink magatartását a ti dédelgetett cseheitekével, ruthéneitekével» (1112. sz.). És joggal hangsúlyozza a Cserny Károly füzetéhez írt előszavában: «mily nevetségeseknek tűnnek fel a frázisok a magyar zsarnokságról, a nemzeti-ségek elnyomásáról e napok közös erőfeszítéseiben» (1141. sz.).

A lelki összhang ápolása mellett állandó gondja van a gazdasági helyzetre is. Intézkedik, hogy a gazdák a hadsereg részére rekvirált lovaikért kárpótlást kapjanak és hogy a spekulációval szemben megvédelmeztessenek. Másfelől felkarolni igyekszik a magyar ipart. Rajta van, hogy a közéletmezés gondjai ne váljanak nyomasztókká. Nem felejtkezik meg a monarchia pénzügyi viszonyairól sem s nem mulasztja el Németországot figyelmeztetni szövetségestársi kötelességeire, hogy a monarchia külföldi fizetési képessége fenntartassék és közgazdaságunk a «valutánk rohamos elértéktelenedésének kiszámíthatatlan következményeitől» megóvassék (916., 917., 935., 936., 989. sz.).

Ezekben foglaltuk össze bizonyos tárgycsoportok szerint a kötet

fontosabb leveleinek ismertetését. Mindössze még azokra a leveleire terjeszkedünk ki, melyekben bejelenti — részben már előre — Przemysl elestét, háttérben az olasz és oláh háború veszedelmével. Szükségesnek tartjuk tárgyalásukat azért, mert szerény nézetünk szerint e sorai alapján megállapíthatjuk közvetlenül az összeomlás előtt, 1918 október 17-én a képviselőházban a háborúról tett kijelentéseinek¹ lelki rúgóit és igazi értelmét is.

1915 március 3-án először emeli ki egy följegyzésében Przemyslt kérdőjellel. Két héttel utóbb, 18-án kelt másik levelében már megállapítja, hogy «seregünk offenzív Stosskraftja ezidőszerint meg van törve . . . Emésszük meg, hogy Przemysl elveszett. E miatt, reménytelen kísérletben ne tegyünk mindent kockára . . . Nagyon félek, hogy Przemysl hipnotikus hatása alatt nekimegyünk fejjel a falnak. A te hivatásod — t. i. a Burián külügyminiszteré — rámutatni ennek végzetes politikai következményeire». Pár nappal Przemysl elfoglalása után, március 23-án Beöthy Pálhoz írt levelében a hidegvért hangoztatja, miként az április 7-én Czerninhez intézett soraiban is. Április 16-án Conrad előtt kifejti, hogy az olasz és az oláh támadás esetén első kötelességünk a komoly ellenállás a két új ellenséggel szemben, hogy tisztesseges békét köthessünk. Mert — úgymond — «ki fog velünk komolyan a békéről tárgyalni, ha délről és keletről gyorsított menetben ellenséges seregek vonulnak Bécs és Budapest felé és az egész összeomlás néhány nap alatt bekövetkezik? Mentsük, ami menthető». Május 4-én pedig többek közt ezeket írja Forgáchnak: «Végre szemébe kell néznünk annak is, mit tegyünk ha az olasz-román támadás mégis reánk szakad? katonai és diplomáciai energiánk vagy fejesztettségünk fogja e helyzetet súlyos veszteséggé vagy katasztró-

¹ «Áttérek most a másik kérdésre, amely nézetem szerint lelki nyugalomunknak és higgadtságunknak fenntartását és az erők egyesítését éppen oly parancsolólag megkívánja és ez a háború befejezésének a kérdése. 'T. Ház! Én nem akarok semmiféle szemfényvesztő játékot űzni a szavakkal. Én elismerem azt, amit gróf Károlyi Mihály t. képviselő úr tegnap mondott, hogy ezt a háborút elvesztettük. Elvesztettük nem abban az értelemben, hogy ne tudnánk még tovább is szívós és hősiés védekezést kifejteni, hogy ne tudnánk az ellenségnek a végleges győzelmet nagyon drágává tenni, de igenis elvesztettük abban az értelemben, hogy az erőviszonyok beállott eltolódásánál fogva a háború megnyerésére többé reményünk nem lehet és hogy ennek folytán keresnünk kell a békét oly feltételek mellett, amelyeket ilyen viszonyok között ellenségeink elfogadnak.» Képviselőházi napló 1910—18. országgyűlés. XLI. kötet 292. l.

fává tenni a monarchiára. Egyáltalán nem áll, hogy ez esetben gyámoltalanul el kell tűrnünk a végzet beteljesülését, csak *idejekorán* kell a teendőket tisztábahoznunk s az első perctől fogva céltudatosan cselekednünk.»

Ez idézetek után kétségtelen, hogy Tisza nemcsak azért tette meg okt. 17-iki nyilatkozatát, hogy Károlyi Mihály lelkiismeretlen és oktalan pacifista propagandáját ellensúlyozza, hanem azért is, hogy — mint Przemysl eleste előtt — most, a még nagyobb veszély idején is előkészítse a nemzetet a balfordulatra. Ezért hangsúlyozza lelkinyugalmunk és higgadtságunk fenntartását, az erők egyesítését s a szívós, hősies védelmet ugyanakkor, mikor a békéről beszél. Kétségtelen továbbá az is, hogy, ha orgyilkosok nem teszik el láb alól, megszervezi a nemzetet ha kell, a végső önvédelmi harcra, avagy a Diaz-féle fegyverszüneti feltételek mellett a tisztességes békekötésre. Ezek szerint nem állja meg a helyét — a forradalmi emlékirókról: Böhm Vilmos, Göndör Ferenc stb. itt nem is szólva — Szterényi József bárónak az a magyarázata, hogy Tisza azért tette okt. 17-iki nyilatkozatát, mert idegei felmondották a szolgálatot.¹

Ha tehát Tisza életben marad, akkor bizonyára nem nézi gyámoltalanul a végzet beteljesedését, hanem idejekorán tisztába hozza a teendőket s céltudatosan készült volna menteni, ami menthető, hogy elkerüljük a fejvesztettséget és a katasztrófát. Akkor nem téteti le a kormány november 1-én az ellenség előtt a fegyvert; nem jutnak a magyargyűlölettől fűtött leggonoszabb belső ellenségeink (Böhm, Jászi, Pogány, Diner-Dénes stb.) vezetőszeréhez; akkor nem hangzik el a szomorú «vous êtes tombés si bas». Mackensent nem adjuk ki gyalázatunkra az antantnak. Önvédelmi harcunkat nem teszik galileisták lehetetlenné azzal, hogy szétszüllesztik a frontról rendben, teljes felszereléssel hazavonuló csapatokat. Nem akadályozzák meg, hogy egyes vidékek népe maga is védekezzék a betolakodott gyöngye ellenséges haderők ellen. Nem foglalt volna el néhány martalóc nagy, színmagyar városokat. És amint a csehek balassagyarmati kiverése vagy később a Kún Béla vörös hadseregének felsőmagyarországi diadalútja nem vonta maga után az antant katonai beavatkozását, úgy respektálta volna az antant az Ausztriától elszakadt, önvédelmi harcra felkészült magyar nemzetet. Néhány megyét fel kellett volna

¹ «Tisza idegei is felmondani látszottak a szolgálatot; e nélkül érthetetlen lenne ennek a mindenképp felett fegyvelmezett államférfiúnak az a kijelentése a képviselőházban, hogy «a háborút elvesztettük», holott csapataink még ott állottak a harctéren, az ellenséges tűz közepette, de mindenütt még azoknak területén.» *Az Újság*, 1924. szept. 14. számában.

ugyan áldoznunk, de semmiesetre sem erőszakolták volna ránk a trianoni békefeltételeket. Vagy legrosszabb esetben, dicsőségesen bukunk volna el. Ez a Tisza legutóbb tárgyalt leveleinek tükrében utolsó képviselőházi beszédének értelme.

Egyik levelében (762. sz.) írja : «Nagyon jól tudom, hogy annak a jóindulatú figyelemnek nagy részét, amelyben most a külföldön részem van, a magyar nemzet hősi és szívós erőfeszítéseinek köszönhetem.» Amit ő szerényen jóindulatú figyelemnek nevez, az immár a nemzet örök dicsősége, Arany János szavaival egy éltető eszmévé finomulva,

«Mely fennmarad s nőttön-nő tiszta fénye,
Amint időben, térben távozik,
Melyhez tekint fel az utód erénye :
Óhajt, remél, hisz és imádkozik.»

Nagy Miklós.

A Fioretti új magyar fordítása.

Assisi szent Ferenc kis virágai. I'Fioretti di Sancto Francesco. Fordította Tormay Cecilia. Budapest, 1926. Kiadja a Magyar Irodalmi Társaság. (A Napkelet Könyvtára 16. sz.)

Negyvenöt évvel ezelőtt, a Poverello di Cristo születésének het-százéves fordulóján, a magyar olvasóközönség híréből sem igen ismerte azt a középkori olasz népkönyvet, melynek ismeretlen szerkesztője — azóta elkallódott latin forrásból merítve — az assisibeli szent Ferenc és társai köré fonódó legendakört írásba foglalta s ezzel a keresztény világot a Szentírás és szent Ágoston Vallomásai mellett a legtisztább s legizesebb lelki táplálékkal ajándékozta meg. Külföldön egymást érték e valódi kincsszámba menő szöveg kiadásai és fordításai, nálunk a múlt század végén a *Fiorette*nek sem olasz szövege, sem másnyelvű teljes fordítása nem volt megtalálható, még a budapesti nagy könyvtárakban sem. Pedig a fennmaradt legrégibb magyar kéziratok könyv, a *Jókai*-(Ehrenfeld-) *kódex*, már a XV. század elején átültette magyar földre s magyar nyelvre e hájos legendákat, valószínűleg ugyanabból a latin *Floretumból* fordítva, melynek szövegére az olasz átírás is támaszkodott. Ez a hecses középkori nyelvemlékünk — éppen szent Ferenc születése hetedik centenáriumának küszöbén (1881) — nyomtatásban is megjelent, de részben a kiadvány tudományos jellegénél, részben a szöveg nyelvi régiségénél fogva, kinyomtatva sem válhatott tudós publikáción kívül egyszersmind élő és ható olvasmánnyá is. Ezért is nem támadhatott még ama születési hetedik centenáriumnak közönségünk szélesebb rétegeiben méltó visszhangja ; nyugaton e kegyetes alkalom a franciskánus

szellemmel foglalkozó irodalom gazdag termését hozta meg, hazánkban mindössze két füzetes kiadvány meg egy alkalmi cikk fordult az Assisiből sugárzó örök fény felé. De jól esik feljegyeznünk, hogy az említett *Uj Magyar Sion*-beli cikket, mely alatt a Petheő Rudolf név olvasható, hitéletünk egyik legevangeliumibb szellemű alakja, a csak imént elköltözött Prohászka Ottokár írta.

A kilencvenes évektől kezdve — főleg a Dante-kutató s a Ferences irodalommal elmélyedve foglalkozó Kaposy József buzgóságából — nálunk is egyre több szó esik a *Fioretti*ről. Maga Kaposy fordításából is megjelentet néhány fejezetet, s nyomában mások is megpróbálkoznak egyes részek tolmácsolásával. De a teljes mű modern fordítása még két évtizedig várat magára.

Végre 1911-ben egy katolikus kiadóvállalat Erdős Renéevel lefordíttatja a legrégibb *Fioretti*-kézirat — az 1396-ból való *Amareto Manelli*-kódex — szövegének első felét : a *Fioretti* ötvenhárom fejezetét s a *Delle Cinque Chonsiderazioni delle Istimate di Sancto Francischo* című, a Szentséges Sebhelyekről szóló hosszú traktátust. Az előszóban megtalálható a *Napének* fordítása is.

Erdős Renée tolmácsolása buzgó munka s ami fogyatkozása van, éppen némi túlbuzgalomból ered : az eredetinek természetes, majdnem bibliai egyszerűsége helyébe itt néha művészkedés és mesterkéltség lép s — mint egyik bírálója megjegyezte — a naív szövegbe bevitt egyéni lendület a tizennegyedik század cicomátlan olasz prózájának tiszta tavát nem egyszer felkavarja. E mellett Kaposy Erdős Renée könyvét számos félreértése és tévedése miatt sem ítélte a *Fioretti* megbízható magyarjának.

A megbízhatóságra azután Kaposy valóban jeles példát szolgáltatott a maga két évvel utóbb megjelent teljes kódex-fordításával. Az ő munkája a *Fioretti* szövegén kívül kiterjed annak valamennyi szokott toldalékára : a *Sebhelyekről* szóló öt elmulkedésre, Fra Ginepro és Frat Egidio életére s ez utóbbinak tanításaira, — s mindezekhez még függelékül hozzáadja a S. Maria degli Angeli templomához fűződő legendákat, Frater Lione látomásait s szent Ferencnek nyilván apokrif. de meghatóan szép búcsúját a Verna hegyétől. A *Cantico del Sole* (helyesebben : *C. delle Creature*) fordítása nála is a bevezetésben olvasható.

Kaposy munkája nagy méltánylással találkozott ; mind szövegének maximális hitelessége, mind filológiai akribéiájának tudományos értéke tekintetében Paul Sabatier híres műve mellé emelték. De — éppen szigorú szakszerűsége miatt — szabatos és körültekintő prózája nem mindig szárnyal versenyt az eredetivel. Színes szavak helyett átlátszó tisztaságúakat keresett, de ebben a törekvésében —

éppen egyik Ferences bírálója, P. Schrotty részéről — ő sem kerülhette el azt a kifogást, mellyel a hugenotta Sabatiert szokták illetni, hogy : stílusa csupa arány és számítás, hogy még a szíve is ész s élesen metszett szavai közül néha elszabadul a szellem. Kaposy nyelve keresetlenül világos, de ez még nem jelenti a középkori szöveg bájosan primitív nyelvének keresetlenségét. A legenda-hangulatot nála helylyel-közzel legendába sehogysem való kifejezések bontják meg («Amiről Ön beszél...» s több efféle).¹ Az eredetinek mondatfűzésében valami önkéntelen belső harmónia, zeneiség, ritmikus szépség van, ebből Kaposy édeskeveset éreztet. Könyvével a *Fioretti* első magyar kritikai kiadását teremtette meg, de inkább a tudósok kezébe adott ingadozásoktól mentes, exakt szöveget, semmint a laikus olvasókéba sugalló szépségű legendáriumot.

A keresztény magyar értelmiséget — melynek lelkiéletében a franciskánus szellemtől függő ihletések az utóbbi időkben egyre fokozódó erőre kaptak — a Szent halálának nemrégiben bekövetkezett hétszázadik évfordulója a magyar Ferences-irodalom nagy kivirágzásával örvendeztette meg. S ez az újabb centenárium ajándékozta nekünk a *Fioretti* új, immár harmadik magyar fordítását is, Tormay Cecilia tollából.

Amit legrégibb magyar könyvünk névtelen minorita írója nyújtott a maga korának, ugyanazt van hivatva nyújtani ez a fordítás a mi napjainknak : nem külön «stílushatások» erőszakolását s nem is merő filológiai egyenértékűséget, hanem mindezeknél többet : valódi költészetet.

Tormay Cecilia munkája az átértés és átérzés szerencsés találkozásának terméke, ezért lebeg lapjai körül az olasz kódex szeráfi szellemének fuvalma. Ezt a szellemet nem kívülről vagy éppen felülről mutogatja holmi neoprimitív érdeklődéssel vagy széplélek-gourmandériával, hanem belehelyezkedik annak alázatos természeteségébe. Érett művészi ízlése visszatartja minden kendőző művészkedéstől. A régiesség zománcának megéreztetése végett középkori fordító-elődjének nyelvkincséhez folyamodik, de e részben is mértéket tart : régi szókból s kifejezésekből csak olyanokat idéz fel, melyek kommentárok nélkül is helytállnak magukért mai szövegben. De pusztán szavak csengésével még éppen nem közelíthetni meg a *Fioretti* stíljének lelkét. Tormay Cecilia fordítói művészete abban tetőzik, hogy gazdag és finom nyelvi készségével nyomába bír kelni eredetije rejtettebb, benső összhangból sarjadó hangzásritmusának is,

¹ E részben l. Lám Frigyes bírálatát, Kath. Szemle, 1913. 1116—1118 l.

melyben sokan Dante terzináinak ritmikai ihletőjét látják. Aki Tormay Cecilia fordításában a «tökéletes örvendezés» evangéliumát (VIII.) vagy szent Ferencnek a madárkákhoz intézett beszédét (XVI.) elolvassa, a tartalmi szépségen és ízességen túl múlhatatlanul megérzi a mondatkapcsolásnak ezt az étheri lebegését is.

Tormay Cecilia is az Amaretto-kódexet fordítja, de tolmácsolása csak a *Fioretti* ötvenhárom fejezetére szorítkozik s így az Erdős Renée szövegének csupán felét, a Kaposyénak meg éppen csak negyedét nyújtja. De könyvét a nagyközönségnek szánta s nyilván ezért mondott le róla, hogy azt a függelékekkel testesebbé s így szükségképen tetemesen drágábbá is tegye. A korábbi fordítások diszkiadás-jellege s ahhoz mért ára eddig is útját állta szélthében való elterjedésüknek. A Donna Povertà bajnokához csak olesó kiadások segítségével juttathatjuk el a magyar Povertà derék küzdő táborát: keresztény értelmiségünket.¹

Az új fordítást előszó helyett rövid *Jeltelen írás* vezeti be; ez pár szóval megrajzolja szent Ferenc ifjúkorát, melyről a legenda hallgat. A *Fioretti* végső fejezete után pedig egyetlen — valóban elmaradhatatlan — toldalékul megtaláljuk a *Nap énekének* minden modorosságtól ment, tisztalélekzetű fordítását.

A századforduló táján a Szeráfi Atya közvetlen környezetében a művelt nemzeteknek is csak színe-java gyülekezett: a művészek, történészek, amatőrök társasága, mely akkor is felülemelkedett a kor anyagelvű nézőpontjain. Ezekről írta Émile Gebhart a *Revue des Deux Mondes*-ban (1886), hogy a minoriták, klarisszák és terciáriusok mellett mintegy negyedik rendjét alkotják a franciskánus szerzetnek.

Ma szeretjük azt hinni, hogy a bensőség renaissance-ának küszöbén állunk. A boldogtalanságunk napjaiban újjáéledő evangéliumi kereszténység a materiális jólét küzdőterén talán megint rálel a lelki boldogság kiapadhatatlan erére. Prohászka Ottokár már húsz évvel ezelőtt ezt írta: «Ha boldogságról van szó, a statisztika néma, de ha megeredne egyszer e részben is szava, kíváncsi volnék megtudni, vajjon a szövőgép hozott-e több boldogságot a földre vagy Assisi szent Ferenc, kinek nyomaiban az emberek érezték, hogy a virágok édesebben illatoznak, a madarak kedvesebben énekelnek, a nap fényesebben süt s a csillagok sejtelmesebben ragyognak.»

Rédey Tivadar.

¹ Hogy az új fordítás e tekintetben is hivatást tölt be, az is bizonyítja, hogy belőle már most — pár hóval megjelenése után — a második kiadás forog kézen.

Zilahy Lajos új regénye.

Zilahy Lajos: *A két fogoly*. I—II. k. Bpest, Athenaeum, é. n. (1926), 8r 231 + 458 l.

Zilahy Lajos minden magyar elődjénél mélyebbre ható kísérletet tett ebben a regényében arra, hogy a világháborúnak a magánélet kötelékeit meglazító és széttépő hatását elemezze. Nem a csatateret keresi föl képzelete, hanem az egyes ember vergődő szíve fölé hajlik s ennek rezzenéseiben figyel, mint zaklatja fel az egyén életét is az emberiség fölött elzúgó nagy fergeteg.

A regény tárgya egy szenvedélyes szerelmi viszonynak hirtelen lángra gyúlladása s a kényszerű távollét idején lassú elhamvadása. Az első kötet e heves érzés fellobbbanását festi, a második lelohadását. Az első rész azt mutatja be, mint kap el és sodor ismeretlen mélységek felé ifjú szíveket «az élet és szerelem fénylő és zengő örvénye». A béke boldog és vidám polgári életének képeivel indul a regény, egy zsúrban fogant szerelem rajzával, mely egyre erősebben keríti hatalmába a hősokeket: egy csinos bankhivatalnokot s egy magasrangú tisztviselő leányát. Pétert és Miettet egyre sodróbban ragadja magával az örök nagy érzés, inkább az ifjú vér szenvedélyes követelődzésének, mint mélyebb lelki harmóniának parancsszavával. Az író nagyon is érezteti, hogy ezt a szenvedélyes érzést tisztára az érzékek láza hevíti s mintegy ezzel készíti elő elhalását is. Olyan viszonyt rajzol, mely a férfi érzéki vágyakozásából indul ki és sem a mátkaság, sem a rövid házaselet ideje alatt nem tud a férjből mélyebb vágyakat s nemesebb lelki élményeket kiváltani, sőt ez még a finoman tartózkodó, ez egészen érzéki kiszolgáltatottság ellen a józanabb órákban lázadozó és szégyenkező nőt is a maga képére formálja. Ebben találják, ha mentségüket nem is, de magyarázatukat a könyvnek fölőselegesen nagyszámú erotikus részletei, melyek azt festik, hogy mint ég az esküvő előtti hetekben már tűrhetetlen és kínzó szomjúsággal bennük a testi vágy; a nagyon sűrűn támadó «érzéki gondolatokat» teregetik ki, majd a nász után Péter és Miett szeretkezéseit írják le nyers naturalizmussal s az alkalmak művészietlen halmozásával.

Az ilyen érzés tüze csak addig lobog, míg a szerelmesek egymás közelében vannak. Ha elszakadnak egymástól, a lelki szálak is szakadozni kezdenek. Ez történik itt is. A történet szövésében az író hibájául érezteti a férfinak, hogy annyira csak az érzékek uralma alatt állóvá tette házaseletüket az asszony számára s ezzel mintegy maga hívta ki, hogy mikor testileg nincs mellette, az asszony lelke eltántorodik tőle.

Míg az első rész azt rajzolta, miként nő hozzá lassanként Péter-

hez Miatt élete, a második azt elemezgeti, hogyan tördelőzik le egy-egy darab ebből a Péterhez kapcsolódott életből. A férjet tragikus váratlansággal szakítja el az asszonykától a világháború s ennek mindjárt az elején fogságba esik. De fogoly Miatt is. A kettejük fogsága közt levő különbséget így magyarázza meg neki udvarlója : «Maga épp olyan fogoly, mint a férje . . . Én nem tudom, melyikük fogsága súlyosabb. Öt barakba zárták, szuronnal őrzik. Ezek mind külső, idegen erők. De magának a saját erejéből kell megépíteni önmaga körül e barakot és önmagából kell a szuronyokat önmaga ellen előteremteni. Ott eltompult az élet és minden elálmosodott. Valami barbár közönybe és semmiségbe merülnek el a napok, de maga itt él ebben a gyönyörű részeg városban, itt, ahol a kövek is muzsikálnak, ahol az élet láza áttör a falakon és minden, amit maga körül lát, izgatja, ingerli és felcsigázza . . .»

Az asszony, kit sóvár vérrel és felgyújtott fantáziával hagyott itthon a férj, éjszakákat sír át és vergődik, várja és kívánja a férjet s nélküle elviselhetetlenül üres az élete. A társtalanság érzése felőrlí lelkének minden erejét s három esztendő csóktalan elmúltával egyre inkább hatalmába keríti szívét az eliramló élet fájdalma s végül is odaadja magát egyik lovagjának. Önvádja minden hazug ürügyet felsorakoztat önmagának igazolására s végül is annak hangoztatásához jut el, hogy «az asszony teste arra való, hogy odaajándékozza a férfinak. Csak a pillanat és a mozdulat a fontos, amellyel odanyújtja». Így a két főalak lelki élete az első részben megnyilatkozott valójukkal ellentétes irányba fordult : a tartózkodó Miatt egyre inkább csak testének követelődő szavára hallgat ; az érzéki Péterben tisztára csak lelki vonzalommal nemesedik az élet s a nő iránt érzett szomjúság, melyet egy tobolszki orosz leány ébreszt benne. Az író rokonszenve leplezetlenül Miatt pártján van. Pétert egyre fogyatkozó érdeklődéssel nézi ő is, inkább a fogolyéletet festegeti s ebben a képben egyre szürkébb és jelentéktlenebb figurává lesz Péter. A befejezés enyhe megalkuvással elkerüli a hitvestársak közt való leszámolást s Jókaira emlékeztető fogással félig-meddig bizonytalanságban hagy a hős sorsa felől.

A vég erkölcsi tekintetben nem mondható megnyugtatónak. Aki megcsalta rabságban sínylődő párját, az minden földi jónak boldog részesévé válik ; aki pedig hű maradt esküjéhez, az Szibériában tengeti le életét. Miatt második szerelme semmivel sem fakad nemesebb talajból, mint az első ; Golgonszky is csak annyival különb Péternél, hogy kéznél van. Ezt a szerelmet maga Golgonszky jellemzi legtalálósabban viszonyuk kezdetén : «Megrabolni valakit, aki nem tud védekezni, becstelenség».

Egyébként az író nagyon határozottan érezteti az egyéni élet végzettségét is. Hősei magyarázgatják s próbálgatják irányítani érzelmeiket, de látniuk kell, hogy sorsuknak rabjai s csak arra mehetnek, amerre a végzet sodorja őket.

A regény egészében kitűnő részlet-megfigyelésekben gazdag s aprólékossága mellett is érdekes lélekrajz arról, hogyan támad s a külső világ töméredek hatása alatt hogyan hal el egy lobogó érzésvilágú párban egy szenvedélyes szerelem. Ez köti le mindvégig érdeklődésünket s mikor új szerelem kapcsolódik a hősök sorsába, akkor is annak az elsőnek a vergődését s lassú elhalását figyeljük; az új szereplők csak epizódisták az első, az igazi, a nagy szerelem tragédiájában. Gazdag és változatos rajzot nyújt ennek az előtérbe állított párnak a környezetéről is. Bizonyára része van a szerző színműírói gyakorlatának is abban, hogy biztos szálakkal szövi az alakok sorsát egymáshoz, éreztetni tudja egymással való kapcsolatosságukat.

A szerző előadásmódjában nagyon sok egyéni kedvesség van; de még így is kellemetlenül érint sok fölöslegesen nyers és érzéki jelenete. Különösen balul sikerültek azok a részletek, melyekben valami nagy jószág kifejezéseül akarná éreztetni Miett szerelmi ajándékait. Messze túlszaladnak a célon az olyan jelenetek, mint mikor a még szűzies érzésű Miett vőlegényének egy meghiusult erőszakoskodása után azzal a gondolattal küzdök, hogy «kezével lassan lehúzza a ruhát válláról és kiszabadított keblét odaadja Péternek». De különösen visszás hatású az a jelenet, melyben Miett «szelíden és ajándékozva odaadta magát» egy fiatal hadnagynak, kit a háború oly rémesen eltorzított, hogy, amint éppen elbeszéli Miettnek, még egy utcai leány is elszaladt tőle. A részvétnek ez a módja nagyon visszatetszően hat, különösen olyan diszkrét, magát az idegélet megmozdulásaiban is fegyelmező nőnél, mint Miett. Ellenben nem több jelentéktelen elírásnál, hogy Péter nővérenek neve az I. kötetben Ilona, a II-ban Sári.

Viszont vannak a regénynek igen szép részletei is, melyekből meleg szív és ihletett fantázia szól hozzánk. Ifjú szívek mozgalmainak rajzában olyan könnyedséggel s változatossággal árasztja a színeket és hangulatokat, mint a természet ifjúságának, a tavasznak egy-egy szép napja. Bennünket is átfűtő melegséggel érezteti a békeidők boldogságát két szép leány elpusztíthatatlan életkedvében s elragadó életörömében; szívhezszóló a foglyok útjának s életének leírása a szibériai hómezőkön. A mult emlékeiből fakadó hangulatok elemzésében, az elevenítő részletekben, jellemző apróságokban kivételes képességnek nyújtja lépten-nyomon bizonyosságát a szerző. A sok mellékalak is él regényében; különösen Péter fogolytársai közt van

néhány pompásan jellemzett figura. De talán legszebb s legmegindítóbb Miatt atyjának rajza. Életében és halálában annyi lelki előkelőség, annyi kedves magyar szín van, hogy joggal kér helyet irodalmunk klaszszikus magyar ábrázolatainak areképcsarnokában.

Kéky Lajos.

Gyulai Pál irodalmi emlékei.

Sajtó alá rendezte, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Papp Ferenc.
Kiadta a Kisfaludy Társaság. Budapest, 1926.

A Kisfaludy-Társaság Gyulai Pál születésének századik évfordulójára elhatározta, hogy kiadja Gyulainak valamennyi költeményét és válogatott prózai műveit. E terv elé azonban akadályok gördülvén, a társaság kénytelen volt megelégedni azzal, hogy csak azon költeményeket adja ki, melyek az utolsó gyűjteményes kiadásból kimaradtak.

E kimaradt költemények, melyek íme meg is jelentek, Gyulai Pál pályakezdésének és pályavégzésének korszakából valók. Az 1842-től 1864-ig terjedő időszakból származik e gyűjtemény nagyobb része, azután egy nagy ugrással egy pár költemény kerül elénk az 1903—1908-as évekből.

Gyulai, a szigorú kritikus, önmagával szemben is magas mértéket alkalmazott és ifjúkorában megjelent költeményeit megmérve és egyrészüket könnyűnek találva, mintegy hetvenöt darabot nem vett fel gyűjteményes kötetébe.

Ugyanezt tette egy-két prózai elbeszélésével is, melyeknek *Vázlatok és képek* c. kötetében nem juttatott helyet.

De minő különbség a költeményeivel és novelláival szemben követett eljárása között! A szerzőtől elfelejtésre ítélt beszélyek sorában van egy-kettő (*Egyszerű történet, Fanni, Varjú István*), melyek a magyar elbeszélő irodalomnak komoly értékei s melyek nem egy ponton versenyeznek összegyűjtve kiadott novelláival. Nélkülök Gyulainak nemcsak írói fejlődése volna homályosabban érthető, hanem egyúttal költői értékét is lényegesen emelik.

A verses gyűjteményéből kirekesztett darabok ellenben valóban nem emelkednek eddig ismert költeményeinek színvonaláig és ismeretük nélkül esztétikai megítélésben semmit sem veszítene szerzőjük.

Mindamellett minden irodalombarát örömmel fogadja a megjelent kötetet, mert Gyulai Pál fiatalkorára és költői egyéniségének kibontakozására több tekintetben igen jellemzőek.

Első, még a negyvenes évekbeli költeményeim erősen érzik Vörösmarty és Garay hatása. Ez a hatás később Petőfivel bővül, majd még később Heinétől vett impressziókat is érzünk.

E hatásokat, valamint a költemények megjelenésének körülményeit és Gyulai e korbeli élményeivel való kapcsolatait Papp Ferenc a kötet végére illesztett igen becses jegyzetekben ismerteti az olvasóval. A Gyulai Pállal ezután foglalkozók számára nélkülözhetetlenek lesznek e felvilágosító megjegyzések. Különösen figyelemreméltó Papp Ferencnek az a megállapítása, hogy Gyulai a *Szózat* (1846) c. költeményében előbb hirdette a két magyar haza unióját, mint Petőfi az *Erdélyben* c. ugyanez évben kelt ódájában. Valamint az is érdekes, hogy az 1848 márciusi napoktól megindított erdélyi mozgalmak idején Gyulainak *Nyugat felől* ... kezdetű dalát énekelte tüntetései alkalmával a kolozsvári ifjúság.

E jegyzeteket csak egy-két ponton szeretnők kiegészíteni. Gyulainak *Pestalozzi emlékünnepe*re írt két verse közül a másodikon Vörösmarty *Guttenberg albuma* című epigrammájának erős hatása érzik, az 1858-ban kelt *Jaj de szép vagy* ... kezdetű költeményének külső formájában pedig Arany *Rákóczi*néjének ritmusa visszahangzik.

A közölt költeményekkel most már úgy látszik teljessé lett Gyulai versköltészetének ismerete, bár a gyűjtő megjegyzi, hogy »valamely lapban vagy naptárban lappanghat egy-egy elfeledt darab». Az után a lelkiismeretes kutatás után, melyet Papp Ferenc végzett, ez nem nagyon valószínű. Mi csak két, egyébként eddig is jól ismert költeményének első megjelenési formáját hiányoljuk a kötetből. Egyik az *Ősidőkből* c. (Pesti Divatlap, 1847), a másik az *Erdély határán* c. (Nagyenyed-i album, 1851). Igaz, Gyulai mindkettőt felvette verses kötetébe, de az elsőt (*Erdő és vár* c. alatt) lényegesen átdolgozva, a másodiknak pedig öt versszakát háromra megrövidítve.

A kiadás egyébként mintaszerű s az elején bevezetésként közölt háromíves tanulmány Gyulai életének és működésének kitűnő összefoglaló áttekintése.

Bárcsak Gyulainak gyűjteményesen meg nem jelent elbeszéléseiből is hasonló kiadást szerkesztene Papp Ferenc.

Galamb Sándor.

Értesítés.

A Budapesti Szemle legközelebbi száma október 1-én jelenik meg.

Szerk.